

SERES ATTILA

KÁRPÁTALJA

a peresztrojka és a magyarországi rendszerváltás erőterében

Magyar levéltári dokumentumok
1985–1994

I. kötet (1985. április – 1990. május)

Seres Attila

KÁRPÁTALJA
a peresztrojka és a magyarországi
rendszerelváltás erőterében

Magyar levéltári dokumentumok
1985–1994

I. kötet (1985. április – 1990. május)

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

MAGYAR NAPLÓ

Budapest, 2023

A kötet megjelenését támogatta:

Nemzeti
Kulturális
Alap

A kötet kiadása a „30 éve szabadon” emlékév keretében valósult meg

A kötet kiadása a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete közötti szakmai partnerség keretében valósult meg.

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

Szerkesztő: Marinovich Endre
Sorozatszerkesztő: Ujváry Gábor
Lektorálta: Keskeny Ernő

A dokumentumokat gyűjtötte és válogatta, a bevezető tanulmányt és a lábjegyzeteket írta, az életrajzi kislexikont és a mutatókat összeállította:
Seres Attila

A kötetet szerkesztette: Seres Attila

© Seres Attila, 2023
© VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2023
© Magyar Napló, 2023

ISBN 978-963-541-121-4
ISSN 2498-728X

TARTALOM

Dokumentumok listája	7
SZERKESZTŐI ELŐSZÓ	23
Köszönet	27
A kárpátaljai magyarok áttelepedése Magyarországra 1979–1990 között. (Bevezető tanulmány)	29
Bevezető	29
Kivándorlás a Szovjetunióból a második világháború után	31
A kronológiai keretek kijelölése	36
A forrásbázis és elemzésének korlátai	38
Az új kérvényezők létszámának hullámváltozása mögött rejlő okok	52
A kárpátaljai magyarok kivándorlásának okai	59
A kivándorlás mint „mozgalom”	75
Az áttelepülés demográfiai következményei	83
A dokumentumok közlésének tartalmi és formai szempontjai	85
DOKUMENTUMOK	103
Felhasznált levéltári dokumentumok jegyzéke	533
Felhasznált szakirodalom jegyzéke	536
Életrajzi kislexikon	556
Betűszavak és mozaikszavak jegyzéke	595
Táblázat. A kötetben szereplő magyar diplomaták és külügyi tisztviselők neve és beosztása (ABC-rendben)	599
Személynevek mutatója	
Földrajzi nevek mutatója	

DOKUMENTUMOK LISTÁJA

1. Monori István kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak az 1985. szeptember 28-án Kárpátalján tett látogatásáról. Kijev, 1985. október 21.
2. Monori István kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak az 1980–1985 folyamán a konzuli kerület illetékességi területéről Magyarországra áttelepedett szovjet állampolgárokról. Kijev, 1986. január 3.
3. Barabás János ideiglenes moszkvai ügyvivő jelentése a Külügyminisztérium Konzuli Főosztályának a Magyarország és Szovjetunió közötti idegenforgalom alakulásáról az 1985. évben. Moszkva, 1986. január 23.
4. Monori István kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak az 1985. folyamán a konzuli kerület területéről Magyarországra áttelepedett szovjet állampolgárokról. Kijev, 1986. január 23.
 - a) Melléklet. Kimutatás azokról a szovjet állampolgárokról, akik 1984–1985-ben végleges letelepedési vízumot igényeltek Magyarországra. Kijev, 1986. január 23.
 - b) Melléklet. Kimutatás a letelepedési vízumot igénylő szovjet állampolgárok családi állapotáról. Kijev, 1986. január 23.
 - c) Melléklet. Kimutatás a letelepedési vízumot igénylő szovjet állampolgárok kor és nem szerinti megoszlásáról. Kijev, 1986. január 23.
 - d) Melléklet. Kimutatás a letelepedési vízumot igénylő szovjet állampolgárok nemzetiségi megoszlásáról. Kijev, 1986. január 23.
 - e) Melléklet. Kimutatás a letelepedési vízumot igénylő szovjet állampolgárok iskolai végzettségéről. Kijev, 1986. január 23.
 - f) Melléklet. Kimutatás a letelepedési vízumot igénylő szovjet állampolgárok foglalkozás szerinti megoszlásáról. Kijev, 1986. január 23.
 - g) Melléklet. Kimutatás a letelepedési vízumot igénylő szovjet állampolgárok származási helyéről és magyarországi letelepedési helyéről. Kijev, 1986. január 23.

5. Rajnai Sándor moszkvai nagykövet jelentése a Külügyminisztériumnak az 1986. július 18–19-én Kárpátalján tett látogatásáról. Moszkva, 1986. július 24.
6. Horváth Miklós kijevei konzul szolgálati feljegyzése Kárpátalja magyar nemzeti-ségű lakosságának állampolgári, kulturális, oktatási jogairól. Kijev, 1986. június 30.
7. Monori István kijevei főkonzul szolgálati feljegyzése a kárpátaljai magyarság helyzetéről és problémáiról. Kijev, 1986. július 15.
8. Monori István kijevei főkonzul levele Barity Miklós külügyminiszter-helyettesnek a kárpátaljai magyarság helyzetéről a főkonzulátus által készített szolgálati feljegyzésekről. Kijev, 1986. augusztus 4.
9. Rajnai Sándor moszkvai nagykövet jelentése a Külügyminisztériumnak a szovjet állami televízió által a Kárpátontúli terület határ menti kapcsolatairól készített riportműsorról. Moszkva, 1986. október 31.
10. Páldi András kijevei főkonzul levele Kótai Gézának és Horn Gyulának a kárpátaljai magyar irodalom helyzetéről. Kijev, 1986. december 4.
11. Pusztai Jánosnak, az MTA Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya helyettes vezetőjének levele Kiss Jánosnak, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya vezetőjének a kárpátaljai magyar tájszótár kiadásáról. Budapest, 1987. január 8.
12. Kiss Jánosnak, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya vezetőjének távirata a Moszkvai Magyar Nagykövetségnek Rajnai Sándor nagykövet kárpátaljai látogatásáról. Budapest, 1987. január 15.
Melléklet. Boros Róbertnek, a Művelődési Minisztérium főosztályvezetőjének átírata Kiss Jánosnak, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya vezetőjének a Kárpátontúli terület és a magyarországi oktatási és kulturális szervek közötti együttműködésről. Budapest, 1986. november 20.
13. Páldi András kijevei főkonzul jelentése a Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának a kárpátaljai szovjet és a Szabolcs-Szatmár megyei üzemek termelési kooperációjáról. Kijev, 1987. február 25.
14. Páldi András kijevei főkonzul levele Kádár Jánosnak Balla László ungvári költő, lapszerkesztő kéréséről. Kijev, 1987. március 5.

15. Barta Istvánnénak, Kádár János titkárságvezetőjének levele Páldi András kijevi főkonzulnak Kádár János Balla Lászlónak küldött üdvözlétéről. Budapest, 1987. március 24.
Melléklet. Barta Istvánnénak, Kádár János titkárságvezetőjének levele Balla Lászlónak Kádár János üdvözlétéről. Budapest, 1987. március 24.
16. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter külügyminiszternek az 1987. március 18–23. közötti kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1987. április 6.
17. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak az Ukrán Írószövetség Elnökségének 1987. június 16-i kibővített üléséről. Kijev, 1987. június 19.
18. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak kárpátaljai magyar diákok segítségkéréséről az egyetemi magyar nyelvű felvételik ügyében. Kijev, 1987. július 2.
19. Balla László ungvári költő, lapszerkesztő Kádár Jánoshoz írt köszönő levele. Ungvár, 1987. augusztus 10.
20. Szabó János kijevi konzul jelentése a Külügyminisztérium Szocialista Együttműködési Főosztályának az UKP KB által a nemzetiségi kapcsolatokról kiadott nyilatkozatról. Kijev, 1987. augusztus 19.
Melléklet. Az UKP KB közleményének magyar nyelvű fordítása. Kijev, 1987. augusztus 19.
21. Páldi András kijevi főkonzul levele Kiss Jánosnak, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya vezetőjének a kárpátaljai magyar írók publikálási lehetőségeinek bővítéséről. Kijev, 1987. szeptember 29.
Melléklet. Páldi András kijevi főkonzul levele Őszi Istvánnak, az MSZMP KB Külügyi Osztálya helyettes vezetőjének a kárpátaljai magyar írók publikálási lehetőségeinek bővítéséről. Kijev, 1987. szeptember 29.
22. Páldi András kijevi főkonzul levele Kiss Jánosnak, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya vezetőjének Petőfi Sándor emléktáblájának elhelyezéséről Beregszászon. Kijev, 1987. szeptember 29.
Melléklet. Páldi András kijevi főkonzul levele Boros Róbertnek, a Művelődési Minisztérium főosztályvezetőjének Petőfi Sándor emléktáblájának elhelyezéséről Beregszászon. Kijev, 1987. szeptember 29.

23. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter külügyminiszternek a Kárpáti Igaz Szóban a magyar nyelvű oktatás kiszélesítése kapcsán kibontakozott vitáról. Kijev, 1987. november 3.
24. Kupper V. Bélának, a Külügyminisztérium Szocialista Együttműködési Főosztálya vezetőjének utasítása Páldi András kijevi főkonzul számára tájékoztató jelentés elkészítésére az Ukrán SZSZK nemzetiségpolitikájáról. Budapest, 1987. november 30.
25. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak a beregszászi kórház felépítéséhez felajánlott magyar közreműködésről. Kijev, 1987. december 14.
26. Juszel Bélának, a Magyar Televízió Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya vezetőjének levele Kiss Jánosnak, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya vezetőjének a Magyar Televízió küldöttségének 1987. december 7–9-i ungvári tárgyalásairól. Budapest, 1987. december 21.
Melléklet. Géczy Gyulának, a Magyar Televízió Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya munkatársának feljegyzése a Magyar Televízió küldöttségének 1987. december 7–9-i ungvári tárgyalásairól. Budapest, 1987. december 17.
27. Szabó János kijevi konzul jelentése az 1987. december 20–21-i kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1988. január 6.
28. Páldi András kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak az 1987. folyamán a konzuli kerület területéről Magyarországra áttelepedett szovjet állampolgárokról. Kijev, 1988. január 14.
29. Páldi András kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak az 1988. január 14–19. közötti kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1988. január 22.
30. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak Ukrajna magyar nemzetiségi politikájának megváltozásáról. Kijev, 1988. január 25.
31. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak az UKP Központi Bizottságának 1988. január 22–23-i üléséről. Kijev, 1988. január 26.
32. Páldi András kijevi főkonzul összefoglaló jelentése a kárpátaljai magyarság helyzetéről és problémáiról. Kijev, 1988. január 26.

33. Gyuricsku Kálmánnak, az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottsága titkárának levele Páldi András kijevi főkonzulnak. Nyíregyháza, 1988. február 16. Melléklet. Az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottságának tájékoztatója Páldi András kijevi főkonzul számára az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottsága és az SZKP Kárpátontúli Területi Bizottsága közötti testvérmegyei kapcsolatokról. Nyíregyháza, 1988. február 16. előtt.
34. Páldi András kijevi főkonzul levele Őszi István külügyminiszter-helyettesnek kárpátaljai magyar értelmiségiek leveléről a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Nemzetiségi Tanácsának. Kijev, 1988. március 24. Melléklet. Kárpátaljai magyar értelmiségiek levéltervezete a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Nemzetiségi Tanácsának magyar autonóm körzet létrehozásáról Kárpátalján. [Ungvár], 1988. március 15.
35. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter külügyminiszternek a kárpátaljai magyar írókkal folytatott 1988. március 17-i beszélgetéséről. Kijev, 1988. március 28.
36. A Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának tájékoztatója az MSZMP KB számára a kárpátaljai magyarság helyzetéről. Budapest, 1988. április 28.
37. Bátai Tibornak, az MSZMP Külügyi Osztálya referensének átírata Jolsvai Sándornak, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya helyettes vezetőjének az MSZMP Külügyi Osztályának *A magyar nemzetiség helyzete a Szovjetunióban* című tájékoztatóhoz fűzött észrevételeiről. Budapest, 1988. május 4.
38. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter külügyminiszternek az 1988. április 28–30-i kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1988. május 10.
39. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter külügyminiszternek az UKP KB által a kárpátaljai nemzetiségek helyzetéről hozott határozatáról. Kijev, 1988. július 13.
40. Paskai László esztergomi érsek levele Miklós Imrének, az ÁEH elnökének a Szovjet Állami Egyházügyi Tanács elnökével, Konsztantyin Harcsevvel folytatott moszkvai megbeszéléséről. Esztergom, 1988. július 26.

Melléklet. Paskai László esztergomi érsek feljegyzése Miklós Imrének, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének a kárpátaljai magyar katolikusok helyzetéről. Esztergom, 1988. július 26.

41. Szabó János kijevi konzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak a magyar nyelvű felvételi engedélyezéséről az Ungvári Állami Egyetemen. Kijev, 1988. augusztus 9.
42. Páldi András kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának az 1919. évi Magyarországi Tanácsköztársaság 1989-re tervezett ukrajnai és kárpátaljai megemlékezéseiről. Kijev, 1988. szeptember 14.
43. Vizi István szentmártonkátai református lelkipásztor levele Tóth Károlynak, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének a szentmártonkátai és a nagybégányi református gyülekezetek közötti kapcsolatokról. Szentmártonkátai, 1988. október 18.
44. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter külügyminiszternek az 1988. október 26–30. közötti kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1988. november 1.
45. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter külügyminiszternek a kárpátaljai területi párt- és tanácsi vezetőkkel folytatott megbeszéléseiről. Kijev, 1988. november 1.
46. Tóth Károlynak, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének levele Vizi István szentmártonkátai református lelkipásztornak a szentmártonkátai és a nagybégányi gyülekezetek közötti kapcsolatokról. Budapest, 1988. november 28.
47. Páldi András kijevi főkonzul kísérolevele Őszi István külügyminiszter-helyettesnek a kárpátaljai magyarság helyzetével kapcsolatban általa megküldött tájékoztató feljegyzésekről. Kijev, 1988. november 29.
 - a) Melléklet. Páldi András kijevi főkonzul levele Őszi István külügyminiszter-helyettesnek az 1988. november 23–25-i kárpátaljai látogatásáról és a Henrich Bandrowszkij területi első titkárral folytatott megbeszéléseiről. Kijev, 1988. november 28.
 - b) Melléklet. Páldi András kijevi főkonzul feljegyzése a Henrich Bandrowszkijjal, az UKP Kárpátontúli Területi Bizottsága első titkárával folytatott megbeszéléseiről a kárpátaljai magyar kisebbség helyzetéről és problémáiról. Kijev, 1988. november 28.

- c) Melléklet. Páldi András kijevi főkonzul feljegyzése az ungvári Hungarológiai Központ létrehozásáról folytatott megbeszéléseiről. Kijev, 1988. november 28.
 - d) Melléklet. Páldi András kijevi főkonzul feljegyzése a kárpátaljai magyarok integrált kulturális szervezetének létrehozása tárgyában folytatott megbeszéléseiről. Kijev, 1988. november 28.
 - e) Melléklet. Páldi András kijevi főkonzul feljegyzése egy kárpátaljai Magyar Kulturális Intézet létrehozásáról folytatott megbeszéléseiről. Kijev, 1988. november 28.
 - f) Melléklet. Páldi András kijevi főkonzul feljegyzése a Henrih Bandrovszkijjal folytatott megbeszéléseiről a határmenti gazdasági kapcsolatok élénkítésének akadályairól. Kijev, 1988. november 28.
 - g) Melléklet. Kárpátaljai magyar értelmiségiek beadványa az UKP KB és az UKP Kárpátontúli Területi Bizottsága számára a KMKSZ létrehozásáról. Ungvár, 1988. október.
 - h) Melléklet. Dupka György kárpátaljai költő, szerkesztő által összeállított feljegyzés a kárpátaljai magyarság megoldatlan problémáiról. [Ungvár], 1988. szeptember 19.
48. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak a Tiszabecs és Tiszapéterfalva közötti határátkelő megnyitására irányuló kezdeményezésről. Kijev, 1988. december 13.
49. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak az Ungvári Hungarológiai Központ épületének renoválásáról. Kijev, 1989. január 10.
50. Hárs Gábornak, a Művelődési Minisztérium osztályvezetőjének átirata Monori Istvánnak, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya helyettes vezetőjének Petro Lizanyec professzor magyarországi látogatásáról. Budapest, 1989. január 11.
- a) Melléklet. Siklós Péternek, a Művelődési Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya főelőadójának feljegyzése Petro Lizanyec professzor magyarországi látogatásáról. Budapest, 1989. január 6.
 - b) Melléklet. Siklós Péternek, a Művelődési Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya főelőadójának feljegyzése az ungvári Hungarológiai Központ épületének felújításával és bővítésével kapcsolatos kérdésekről. Budapest, 1989. január 6.
51. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak a Henrih Bandrovszkijjal, az UKP Kárpátontúli Területi Bizottsága első titkárával folyta-

- tott megbeszéléséről a kárpátaljai magyar nemzetiség képviselői által felvetett problémákról. Kijev, 1989. január 11.
52. Rajnai Sándor moszkvai nagykövet jelentése a Külügyminisztériumnak a lettországi magyarok kulturális egyesületének szervezéséről. Moszkva, 1989. január 12.
 53. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak a Sevcsenko Társaság kárpátaljai fiókszervezetének megalakulásáról. Kijev, 1989. február 3.
 54. Bolyki Jánosnak, a Budapesti Református Teológiai Akadémia dékánjának levele Tóth Károlyhoz, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökéhez a nagydobronyi református gyülekezet megsegítéséről. Budapest, 1989. február 7.
 55. Barabás János ideiglenes moszkvai ügyvivő jelentése a Külügyminisztériumnak a tiltott határátlépés miatt letartóztatott kárpátaljai magyar nemzetiségű szovjet állampolgár, B. T. ügyéről. Moszkva, 1989. február 20.
Melléklet. B. T. kárpátaljai magyar nemzetiségű szovjet állampolgár levele a Magyar Népköztársaság kormányához és moszkvai nagykövetségéhez elítélésének körülményeiről, a börtönbüntetéséről és magyarországi áttelepedésének lehetővé tételéről. Ksztovo, 1988. december 25–29.
 56. Bajusz Ferenc református teológiatanár levele Tóth Károlynak, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének a teológiai akadémia hallgatóinak kárpátaljai tanulmányi kirándulásáról. Budapest, 1989. február 10.
 57. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak a KMKSZ megalakulásáról. Kijev, 1989. február 27.
 58. Czukor József ezredesnek, a BM HOP határforgalmi osztályvezetőjének átíratva Sztankovics Imrének, a Külügyminisztérium Konzuli Osztálya vezetőjének B. T. magyar nemzetiségű szovjet állampolgár ügyében. Budapest, 1989. március 10.
 59. Páldi András kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának Pusztai Ferenc művelődési miniszterhelyettes 1989. március 30–31-i kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1989. április 7.
 60. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter külügyminiszternek a Kárpáti Igaz Szó helyzetéről. Kijev, 1989. április 7.

61. Páldi András kijevei főkonzul jelentése Várkonyi Péter külügyminiszternek a magyar–szovjet határforgalmi egyezmény életbe lépése utáni első hónap tapasztalatairól. Kijev, 1989. április 7.
62. Páldi András kijevei főkonzul jelentése Várkonyi Péter külügyminiszternek a KMKSZ problémáiról. Kijev, 1989. április 7.
63. Páldi András kijevei főkonzul javaslata Major László, az MSZMP szóvivője számára magyar konzulátus felállításáról Ungváron. Kijev, 1989. április 10.
64. Páldi András kijevei főkonzul levele Őszi István külügyminiszter-helyettesnek magyar konzulátus felállításáról Ungváron. Kijev, 1989. április 10.
65. Várkonyi Péter külügyminiszter átirata Németh Miklós miniszterelnöknek magyar konzuli szolgálat felállításáról Ungváron. Budapest, 1989. április 10.
Melléklet. A Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának tájékoztatója az ungvári magyar konzuli szolgálat bevezetésének lehetőségéről. Budapest, 1989. április 7.
66. Mayer Ritának, a Művelődési Minisztérium főelőadójának tájékoztatója a Pusztai Ferenc művelődési miniszterhelyettes által vezetett magyar kulturális delegáció 1989. március 30–31-i kárpátaljai látogatásáról. Budapest, 1989. április 14.
 - a) Melléklet. Emlékeztető feljegyzés Pusztai Ferenc művelődési miniszterhelyettes Ungvári Állami Egyetemen folytatott megbeszéléseiről. Ungvár, 1989. március 30.
 - b) Melléklet. Boros Róbertnek, a Művelődési Minisztérium főosztályvezetőjének feljegyzése Stark Antal államtitkárnak a kárpátaljai magyar színinövendékek képzéséről. Budapest, [dátum nélkül].
67. Paskai László esztergomi érsek levele Miklós Imrének, az ÁEH elnökének a Magyar Katolikus Egyház Kárpátaljára utazó delegációjának összetételéről. Esztergom, 1989. április 19.
68. Páldi András kijevei főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek a kijevei magyar főkonzulátus kárpátaljai kihelyezett konzuli napjainak a megtartásáról. Kijev, 1989. május 15.

69. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek a Henrich Bandrovskijjal, az UKP Kárpátontúli Területi Bizottsága első titkárával folytatott 1989. május 10-i megbeszéléséről a kárpátaljai magyarság helyzetéről. Kijev, 1989. május 15.
70. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak Paskai László esztergomi érsek 1989. május 20–25-i kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1989. május 29.
71. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek Paskai László esztergomi érsek 1989. május 20–25-i kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1989. május 30.
72. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak a KMKSZ bejegyeztetésének akadályozásáról. Kijev, 1989. május 30.
73. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak a kárpátaljai magyarság aktivitásának erősödéséről. Kijev, 1989. május 30.
74. Balázs Ádámnak, a Magyar Hírek szerkesztőjének beszámolója Paskai László esztergomi érsek kárpátaljai látogatásáról. Budapest, 1989. június 16.
75. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Monori Istvánnak, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya vezetőjének a Paskai László esztergomi érsek kárpátaljai látogatásáról szóló kárpátaljai magyar és ukrán sajtótudósításokról. Kijev, 1989. június 19.
76. Siklós Péternek, a Művelődési Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya főelőadójának feljegyzése a KMKSZ vezetőségének magyarországi látogatásának előkészítéséről. Budapest, 1989. június 21.
- a) Melléklet. Fodó Sándornak, a KMKSZ elnökének levele Mihail Gorbacsovnak, az SZKP főtítkáranak a KMKSZ bejegyeztetésének elősegítéséről. Ungvár, 1989. május 28.
- b) Melléklet. A KMKSZ vezetőségi delegációjának magyarországi programja 1989. június 22–26. között. Budapest, 1989. június 21.

77. Paskai László esztergomi érsek levele Sarkadi Nagy Barnának, az ÁEH elnökhelyettesének magyarországi lelkészek elhelyezéséről a kárpátaljai katolikus plébániákon. Esztergom, 1989. június 22.
Melléklet. Paskai László esztergomi érsek beszámolója az ÁEH számára a kárpátaljai főpásztori körútjáról. Esztergom, 1989. június 22. előtt.
78. Sarkadi Nagy Barnának, az ÁEH elnökhelyettesének levele Jurij Romanovnak, a budapesti szovjet nagykövetség tanácsosának a magyarországi katolikus lelkészek kárpátaljai szolgálatának megkezdéséről. Budapest, 1989. június 29.
79. Sarkadi Nagy Barnának, a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkársága vezetőjének átírata Őszi István külügyminiszter-helyettesnek magyar katolikus papok kárpátaljai lelkipásztori tevékenységének engedélyezéséről. Budapest, 1989. július 20.
Melléklet. Sarkadi Nagy Barnának, a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkársága vezetőjének levele Paskai László esztergomi érseknek magyar katolikus papok kárpátaljai lelkipásztori szolgálatáról. Budapest, 1989. július 20.
80. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Kárpátontúli terület tanácselnökhelyettesével, Zinaida Szuhannal folytatott megbeszéléséről. Kijev, 1989. augusztus 25.
81. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak a KMKSZ megalakulásával kapcsolatos vitáról. Kijev, 1989. augusztus 28.
82. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak a lapáremelések kárpátaljai következményeiről. Kijev, 1989. augusztus 31.
83. Hárs Gábornak, a Művelődési Minisztérium osztályvezetőjének átírata Monori Istvánnak, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya vezetőjének a Művelődési Minisztérium küldöttségének 1989. augusztus 29–30-i kárpátaljai látogatásáról. Budapest, 1989. szeptember 14.
Melléklet. Hárs Gábornak, a Művelődési Minisztérium osztályvezetőjének feljegyzése a Művelődési Minisztérium Kelemen Elemér miniszterhelyettes vezette küldöttségének 1989. augusztus 29–30-i kárpátaljai látogatásáról. Budapest, 1989. szeptember 12.
84. Páldi András kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak a kijevi főkonzulátus ungvári konzuli napjainak tapasztalatairól. Kijev, 1989. szeptember 14.

85. Páldi András kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának az Észtországbán élő kárpátaljai magyarokról. Kijev, 1989. szeptember 19.
86. Kutasi Mártának, a Külügyminisztérium Szocialista Együttműködési Főosztálya főelőadójának tájékoztatója a Külügyminisztérium, valamint a Moszkvai Nagykövetség és a Kijevi Főkonzulátus számára az ukrán nyelvtörvény tervezetéről. Budapest, 1989. szeptember 19.
87. Barabás János ideiglenes moszkvai ügyvivő rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak egy ungvári lakos politikai menedékjog iránti kérelméről Magyarországon. Moszkva, 1989. október 2.
88. Sztankovics Imrének, a Külügyminisztérium Konzuli Főosztálya vezetőjének távirattervezete a Moszkvai Magyar Nagykövetségnek a Magyarországon politikai menedékjogért folyamodó ungvári szovjet állampolgár ügyében. Budapest, 1989. október 9.
89. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek az ukrán nyelvtörvény tervezetéről. Kijev, 1989. október 13. előtt.
90. Páldi András kijevi főkonzul javaslatai Horn Gyula külügyminiszter számára a Szűrös Mátyás kárpátaljai látogatása során felvetendő kérdésekről. Kijev, 1989. október 13. előtt
91. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek Illyés Gyula szobrának felavatásáról Beregszászon. Kijev, 1989. október 17.
92. Páldi András kijevi főkonzul levele Őszi István külügyminiszter-helyettesnek a kárpátaljai RUH vezetőjével, Petro Szkunc költővel folytatott beszélgetéséről. Kijev, 1989. október 24.
93. Páldi András kijevi főkonzul összefoglaló jelentése Horn Gyula külügyminiszternek a kárpátaljai magyarság helyzetéről. Kijev, 1989. október 24.
94. Hegedüs Gábornak, a Külügyminisztérium Politikai Elemző és Tájékoztató Főosztálya főelőadójának feljegyzése Ivan Aboimov szovjet külügyminiszter-helyettes találkozájáról magyar ellenzéki vezetőkkel. Budapest, 1989. október 24.

95. Maklári György leningrádi főkonzul jelentése a Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának az észtországi finnugor napokról. Leningrád, 1989. október 25.
96. Maklári György leningrádi főkonzul jelentése a Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának az észtországi Munkácsy Mihály Magyar Kulturális Egyesületről. Leningrád, 1989. november 3.
97. A Magyar Köztársaság Külügyminisztériumának szóbeli jegyzéke a Szovjetunió Budapesti Nagykövetségéhez az ungvári magyar főkonzulátus felállításáról. Budapest, 1989. november 9.
98. Randé Jenőnek, az MVSZ főtítkárnak levele Monori Istvánnak, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya vezetőjének az MVSZ és a KMKSZ közötti együttműködési megállapodásról. Budapest, 1989. november 24.
Melléklet. Az MVSZ és a KMKSZ közötti együttműködési megállapodás. Budapest, 1989. augusztus 8.
99. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek 1989. november 17–20-i kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1989. november 27.
100. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek a politikai helyzet éleződéséről Kárpátalján. Kijev, 1989. november 27.
101. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek a sztálinizmus kárpátaljai áldozatainak emlékére szervezett beregszászi konferenciáról. Kijev, 1989. november 27.
Melléklet. A KMKSZ 1989. november 18–19-i beregszászi konferenciájának programja. Ungvár, 1989. október 29.
102. Páldi András kijevi főkonzul levele Őszi István külügyminiszter-helyettesnek a Pisztraházára tervezett katonai radarállomásról. Kijev, 1989. november 27.
Melléklet. Munkácsi magyar és ukrán társadalmi szervezetek vezetőinek levele Németh Miklós magyar miniszterelnökhöz a pisztraházi radarállomás építésének leállítása érdekében. Munkács, 1989. november 18.
103. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak az UKP Kárpátontúli Területe egyik járási bizottsága első titkárával folytatott megbeszéléséről. Kijev, 1989. november 29.

104. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek az UKP Kárpátontúli Területi Pártbizottsága plénumáról. Kijev, 1989. december 13.
105. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek a kárpátaljai autonómia megteremtésének egy lehetséges módjáról. Kijev, 1989. december 13.
106. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak az ungvári magyar konzuli képviselő felállításáról. Kijev, 1990. január 23.
107. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak a kárpátaljai magyarok autonómiaigényének ukrán politikai percepciójáról. Kijev, 1990. január 24.
108. A Magyar Köztársaság Külügyminisztériumának közleménye Szokai Imre külügyminiszter-helyettes és Fodó Sándor, a KMKSZ elnöke közötti megbeszélésekről. Budapest, 1990. március 30.
109. Sz. E. közgazdász, ungvári lakos levele Horn Gyula külügyminiszternek a kárpátaljai magyarság helyzetéről. Paks, 1990. február 2.
110. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak Henrih Bandrovszkijnek, az UKP Kárpátontúli Területi Pártbizottsága első titkárának a sorsáról. Kijev, 1990. február 5.
111. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek a Dmitro Pavlicsko költővel, a RUH egyik vezetőjével folytatott megbeszéléséről. Kijev, 1990. február 13.
112. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak az ungvári magyar konzuli képviselő felállításáról. Kijev, 1990. február 14.
113. Páldi András kijevi főkonzul távirata a Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának és Sajtóosztályának a pizstraházi radarállomás építésének leállításáról. Kijev, 1990. február 19.

114. Bánffy György színművész, országgyűlési képviselő írásbeli interpellációja Horn Gyula külügyminiszterhez a pisztraházi radarállomás ügyében. Budapest, 1990. február 21.
115. A Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának válasza Sz. E. közgazdász, ungvári lakos levelére a kárpátaljai magyarság helyzetével kapcsolatban. Budapest, 1990. március 2.
116. Horn Gyula külügyminiszter válasza Bánffy György színművész, országgyűlési képviselő interpellációjára a pisztraházi radarállomás ügyében. Budapest, 1990. március 13.
117. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak az ungvári magyar konzuli képviselet felállításáról Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter-helyettessel folytatott 1990. március 13-i megbeszéléséről. Kijev, 1990. március 14.
118. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek a Petro Szkunccal, a RUH kárpátaljai vezetőjével folytatott 1990. március 23-i megbeszéléséről. Kijev, 1990. március 31.
119. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek a Kárpátaljai Ruszinok Szövetségének vezetőivel folytatott 1990. március 23-i megbeszéléséről. Kijev, 1990. március 31.
120. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek az Mihail Voloscsukkal, az UKP Kárpátontúli Területi Pártbizottságának első titkárával folytatott megbeszéléséről a határ menti együttműködés és a kárpátaljai politikai helyzet kérdéseiről. Kijev, 1990. március 31.
121. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek a Veress Gáborral, az UKP egykori Beregszászi járási első titkárával folytatott 1990. március 26-i megbeszéléséről. Kijev, 1990. március 31.
122. Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek a KMKSZ vezetőségének tagjaival folytatott 1990. március 25-i beregszászi megbeszéléseiről. Kijev, 1990. április 2.

123. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter-helyettessel folytatott 1990. április 26-i megbeszéléséről az ungvári magyar konzuli képviselő felállításáról. Kijev, 1990. április 27.
124. Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak a KMKSZ 1990. április 30-i tisztújító közgyűléséről. Kijev, 1990. május 3.
125. A Magyar Köztársaság Külügyminisztériumának szóbeli jegyzéke a Szovjetunió Budapesti Nagykövetségéhez az ungvári magyar főkonzulátus felállításáról. Budapest, 1990. május 4.

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Még soha nem fordult elő velem, hogy valamely tudományos publikációm bevezető gondolatait egy aktuális, napjainkban játszódó és hús-bavágó geopolitikai esemény felemlítésével kezdjem, ez alkalommal azonban kivételt kellett tennem. Amikor 2020 elején a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltárba kerültem, az intézet vezetése részéről megfogalmazódott, hogy foglalkozzam a magyarországi rendszerváltás történetének kutatásával is. Célszerűnek tűnt, hogy ne távolodjak el túlságosan a korábbi tudományos spektrumomtól, ezért úgy döntöttem, hogy a magyar–szovjet bilaterális kapcsolatok „rövid” XX. századi történetének feltárására és rekonstruálására irányuló korábbi vizsgálódásaimat tágítom ki időben a „végpontig”, azaz a peresztrojka és a Szovjetunió szétesésének időszakáig. A Covid-járvány hullámai miatt a Külügyminisztérium 1985–1994 között keletkezett iratanyagának feldolgozásával vonatottan haladtam, s az is csak lassan kristályosodott ki, hogy mit lehet tematikusan és célirányosan hasznosítani a 2020–2021 folyamán befotózott tekintélyes forrásmenyiségből. Végül javaslatomra 2022. január elején született meg a döntés az intézetben arról, hogy a Külügyminisztérium és egyéb iratképző szervek, mint például az Állami Egyházügyi Hivatal, Kárpátaljára vonatkozó irattermését adjam közre egy dokumentumgyűjtemény keretében.

A magyarországi levéltári primer és könyvtári szekunder források mellett a korszak értelmezéséhez, a publikálandó dokumentumok kontextusba helyezéséhez elengedhetetlen lett volna a releváns ukránai és oroszországi szekunder forrásbázis felhasználása és elemzése, ezért elkezdtem megszervezni egy-egy kéthetes ungvári és moszkvai kutatóutat 2022 szeptemberére és októberére. Ez akkor, 2022 év legelején egyáltalán nem minősült lehetetlen vállalkozásnak, úgy tűnt, hogy mindkét utam megvalósítható a tervezett időre, sőt, még a legneuralgikusabb problémát, a moszkvai kutatóút finansziális hátterének megteremtését is sikerül megoldani. 2022. február 24-én azonban Oroszország Ukrajna elleni támadása és az orosz–ukrán háború kirobbanása egy szemvillanás alatt szétfoszlatta a terveimet, csak az lehetett a bölcs döntés, ha lemondok mindkét kutatóútról. Mondhatnám önző módon, hogy a háború következményeit a saját bőrömmön éreztem/érezem, a saját szakmai előmenetelemben hátráltatott, ám ennél jóval erőteljesebb érzés bennem a keserűség amiatt, hogy

a háború kirobbanása után a szakmai kapcsolatok eleinte akadoztak, majd megszakadtak az ukrán kollégákkal, de ez a konfliktus az orosz kollégákkal fennálló személyes kapcsolatokat is kissé megsínylette. Megdöbbentő volt a valóságban szembesülni azzal a realitással, hogy egy emberéletek tízezreit követelő értelmetlen háború nemcsak szétzilálja a szakmai kapcsolatokat, hanem végső soron teljesen ellehetetleníti a tudományos párbeszédet. Emiatt az ukrán és orosz könyvészeti anyagok közvetett, akár baráti vagy kollegiális segítség általi beszerzése, másoltatása, megküldése is rendkívül nehézkessé vált, a kötet szekunder forrásbázisa így óhatatlanul csonka lett, közel sem tudtam kihasználni az ukrán és orosz történetírás eredményeiben rejlő potenciált.

A hazai levéltári kutatásaim során feltárt források tekintélyes mennyisége eleve arra predesztinált, hogy az 1985-től 1994-ig tartó, a Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár hatalomra kerülésével (1985. március 11.) kezdődő, és a Horn-kormány 1994. július 15-i megalakulásával záruló „hosszú” történelmi periódust kettéválasszam. Ebben a közel egy évtizednyi időszakban a magyar és a szovjet, illetve a posztszovjet történelem periodizációja metszi egymást. Míg a Szovjetunió történetében a Gorbacsov pártfőtitkárrá választásától a szovjet egységállam de jure megszűnéséig, azaz 1991. december 26-ig tartó periódus képez egy önálló történelmi korszakot, addig 1990. május 2-án, az első demokratikusan választott Országgyűlés első plenáris ülésével, majd annak nyomán május 23-án az Antall-kormány megalakulásával Magyarország történelmének egy hosszú, és negatív emlékeket ébresztő fejezete lezárult. Egészen eklatáns korszakhatárt nem lehetett kijelölni, de kézenfekvőnek tűnt a cezúrát a magyarországi változások folyamatában meghatározni, és nem a Szovjetunió széthullásához kötni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy magyar szempontból Kárpátalja 1985–1994 közötti történelmének legfontosabb fókuszpontja, és – attól elválaszthatatlan módon – kötetem elsődleges megközelítési kerete az ottani magyar kisebbség helyzete és sorsának alakulása. Magyarországon a történelmi korszakhatárt is kifejező rendszerváltás a nemzetpolitikában is minőségi fordulatot hozott a korábbi kommunista kormányzatok határon túli magyar kisebbségekkel kapcsolatos – igaz, 1989–1990-ben egyre pragmatikusabbá váló – kurzusához képest. Az első kötet kronológiai keretei ezért az 1985. március 11-től 1990. május 23-ig tartó időszakot ölelik fel, a kezdetét a szovjet pártvezető regnálásának első napja, míg a végét az Antall-kormány első napja jelöli ki.

A kötetben közzétett korabeli dokumentumokat egy bevezető tanulmány előzi meg, melynek vezérfonala a kárpátaljai magyarok 1980-as évekbeli tömeges Magyarországra telepedésének kérdése. Ennek hátterét és mozgatórugóit igyekszem megvilágítani. Ez a probléma, mindamellett, hogy a kárpátaljai magyarság 1985–1990 közötti történetének egy napjainkig feltáratlan vetülete és kibeszéletlen sorskérdése,

önmagában véve kiváló megközelítésül szolgál annak az állapotnak a leírására, amelyben a gorbacsovi Szovjetunióban bekövetkező földrengésszerű változások érték a magyarságot. A fő kérdés tehát az, hogy a magyarságnak honnan kellett elrugaszkodnia a politikai és társadalmi kibontakozás irányába, milyen perspektívái és dilemmái voltak a kisebbségi önszerveződésnek a peresztrojka feltételrendszerére felől nézve.

Egyúttal szükségesnek vélem leszögezni, hogy az első kötet bevezető tanulmányában egy olyan történeti problematikával nem foglalkozom, amelyek gyökerei erre az időszakra vezethetők vissza, de a kárpátaljai magyarság számára tartós konfliktushelyzeteket teremtettek, így azok részletes kibontása és értékelése jócskán átvezet bennünket a Magyar Köztársaság és a Szovjetunió, illetve a Magyar Köztársaság és a szuverén Ukrán Köztársaság közötti, 1990 májusa utáni kapcsolatok mezsgyéjére. Ez a neuralgikus kérdéskör a kárpátaljai magyar kisebbség, mint etnikai-politikai entitás mozgásterének bemutatása az ukrán nemzet- és államépítés feltételrendszerében. Noha mint a kötet anyagából is látszani fog, a peresztrojka időszakában az ukrán kulturális és nyelvi érdekérvényesítés igényét Kárpátalján a RUH (Ukrán Néppárt a Peresztrojkáért) fiókszerve már 1989 tavaszán-nyarán megfogalmazta, a polgárjogi aktivizmus és a nemzeti etatizmus szétválása még hosszabb folyamat volt, 1990–1991 folyamán fokozatosan következett be. Ennek fontos mérföldkövei voltak az USZSZK Legfelső Tanácsának 1990. július 16-i deklarációja Ukrajna szuverenitásáról, majd a RUH 1990. október 25–28-i második gyűlése, amelyen a szervezet alapító okiratába az ukrán állam teljes függetlenségének kivívását vették fel a legfontosabb politikai célkitűzésként. Ennek a folyamatnak a megvilágítása az előzményeivel együtt, ugyancsak célszerűbbnek tűnik a második kötet által keretezett, az ukrán államiség megteremtésének egyes fázisait és annak kiteljesedését is magában foglaló időszak felől.

Budapest, 2023. augusztus 1.

Seres Attila

KÖSZÖNET

Bár az én nevem szerepel a könyv címlapján szerkesztőként, be kell vallanom töredelmesen, hogy egyedül nem tudtam volna megbirkózni azzal a feladattömeeggel, ami a kötet anyagának összeállításával, szerkesztésével és kiadásával rám hárult. Ehhez rengeteg ember, kolléga és barát önzetlen segítsége, támogatása és biztatása kellett.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindenekelőtt Szakály Sándornak, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár főigazgatójának, Marinovich Endrének, az intézet főigazgató-helyettesének és Ujváry Gábor intézetigazgatónak, amiért megteremtették számomra a munkámhoz szükséges nyugodt alkotói légkört, minden egyes szakmai és emberi kérésnek elébe mentek, és gyorsított eljárásban intézkedtek azoknak az adminisztratív teendőiknek az elvégzésében, amelyek a kötet anyagának az összeállítását szolgálták. Köszönetemet fejezem ki Keskeny Ernő vezető kormányfőtanácsosnak, a kötet alapjául szolgáló kézirat szakmai lektorának, amiért figyelmesen elolvasta a kéziratot, és számos ötletet, támpontot adott a téma diplomáciatörténeti konzekvenciáinak finomításához, illetve megosztotta velem az ezzel kapcsolatos tapasztalati ismereteit. Köszönettel tartozom Dupka György kárpátaljai írónak és helytörténésznek, az ő segítsége nélkülözhetetlen volt abban, hogy eligazodjam a korszak kárpátaljai viszonyai között. Rendkívül hálás vagyok az MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárában dolgozó kollégáknak, Kujbusné Mecsei Éva igazgató asszonynak, Szemán László igazgatóhelyettesnek, Galambos Sándor nyugalmazott főlevéltárosnak és Kosztyó Gyula levéltárosnak, amiért prioritásként kezelték az általam választott téma kutatását, és mindent megtettek annak érdekében, hogy szakmai értelemben minél jobban ki tudjam használni a Nyíregyházán töltött rövid kutatási időszakokat. Lekötelezve érzem magamat Biczó Krisztinának, a Külgazdasági és Külügyminisztérium Bánffy Miklós Szakkönyvtára vezetőjének és Varannai Zoltán könyvtárosnak, amiért a segítségemre siettek a kötetben szereplő diplomaták és külügyi tisztviselők diplomáciai pályafutására vonatkozó adatok felderítésében. Köszönöm Toma Katalinnak, Budapest Főváros Levéltára főlevéltárosának, hogy „megspórolt” nekem egy – egyetlen, ám mégis nélkülözhetetlen lábjegyzet megírásához szükséges – bécsi utat, és szabadidejét nem kímélve, terjedelmes osztrák sajtóanyagot nézett át, az általa felkutatott német nyelvű cikket pedig lefordította

nekem. Köszönet illeti Dupka Nándort, amiért a háborús viszonyok közepette is vállalta, hogy előkeresse számomra Ungváron, a kárpátaljai megyei könyvtárból az engem érdeklő orosz és ukrán sajtóanyagokat. Illetlenség lenne, ha ebben a sorban nem említeném meg Bubik Gyöngyi főlevéltáros, Berényi Ágnes levéltáros és Kronberger Dávid levéltári kezelő nevét, akik az MNL Országos Levéltárának Daróczi utcai kutatótermében mindig rugalmasan, előzékenyen és olykor empatikusan teljesítették a néha dömpingszerű kutatási igényeimet. Kenyeres Istvánnak, Budapest Főváros Levéltára főigazgatójának, Molnár Antalnak, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet igazgatójának, Stark Tamásnak és Kecskés D. Gusztávnak, az intézet tudományos főmunkatársainak, Kovács István polonista történésznek, Kolontári Attilának, a NEB főmunkatársának és Kiss Andrásnak, az MNL Országos Levéltára főlevéltárosának a baráti biztatása sokszor segített abban, hogy átlendüljek a kötet összeállításával járó sziszifuszi – és néha idegőrlő – munka során alkalmanként kialakuló holtponatokon.

A kötetet „öreg”, de végtelenül bölcs szakmai mentoraimnak, Gecsényi Lajosnak, az Országos Levéltár nyugalmazott főigazgatójának, Palotás Emilnek, az ELTE professzor emeritusának és Peter Pastornak, a Montclair State University professor emeritusának ajánlom, illetve az ELTE egykori professzora, Niederhauser Emil emlékének szentelem.

Budapest, 2023. augusztus 1.

Seres Attila

A KÁRPÁTALJAI MAGYAROK ÁTTELEPEDÉSE MAGYARORSZÁGRA 1979–1990 KÖZÖTT

(BEVEZETŐ TANULMÁNY)

BEVEZETŐ

A jelenlegi magyar közép- és idős korosztály tagjainak emlékezetében elevenen él a kép, ahogyan az 1980-as évek végén, még a rendszerváltás előtt, de már a demokratikus átalakulás előszobájában, az egypártrendszerű politikai-társadalmi berendezkedés végnapjaiban erdélyi magyarok ezrei kerekednek fel, kelnek át a zöldhatáron és kérnek menedékjogot Magyarországon. A Magyarországon regisztrált menedékkérők száma 1989-ben 17 448 főt tett ki, akik 83 személy kivételével mind román állampolgárok voltak.¹ Az 1990. márciusi marosvásárhelyi magyarelles pogrom újabb menekülthullámot generált, egyes statisztikai kimutatások szerint az 1988–1994 közötti időszakban közel 54 000 magyar nemzetiségű személy hagyta el szülőföldjét.² Arról, hogy a magyar közvéleményt akkor mennyire élénken foglalkoztatta ez a nemzetlélektani szempontból különösen fájó probléma, számos korabeli újságcikk, tudósítás, szociológiai elemzés és riportkönyv tanúskodik. Az erdélyi magyarok menekülésével és a Magyarországra telepedésükkel kapcsolatos történeti kérdések komplexumát egy 2015-ben napvilágot látott, levéltári forrásbázisra támaszkodó tudományos monográfia dolgozta fel,³ ezért ezt a történelmi epizódot a történész szakma már nem csak a korabeli sajtóanyagokra, interjúkra, személyes elbeszélésekre, vagyis oral history jellegű forrásokra hagyatkozva vizsgálhatja.

A kárpátaljai magyarságot legalább akkora horderejű kihívások elé állította a magyarok brezsnyevi és gorbacsovi érában újabb és újabb lökészerű hullámokkal felerősödő áttelepedési „mozgalma” a Magyar Népköztársaságba, mint a romániai magyar nemzeti közösséget a magyar nemzetiségűek elvándorlási affinitásai. Kutatásaink jelenlegi stádiumában még azt sem zárhatjuk ki, hogy a helyzet sokkal

¹ KASZÁS, 2015. 49.

² RESZLER, 1999. 209.

³ KASZÁS, 2015.

rosszabb volt Kárpátalján, mint Erdélyben. Míg az 1,6 milliós lélekszámú romániai magyarság még az 54 000 fős – felkerekített – veszteséggel együtt is jelentős demográfiai tartalékokkal rendelkezett,⁴ addig Kárpátalja mintegy 160 000 lelket számláló,⁵ tehát éppen tizedannyi magyar népességét e jelenség jóval hosszabb időtartama – a kezdetei még az 1960-as évek első felére nyúltak vissza – és lankadatlan intenzitása miatt a rendszerváltás időszakára már érzékeny etnikai veszteség érte. Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (USZSZK) Kárpátontúli területét a rokonsági és családi kötelékek mobilizáló ereje segítségével egész közösségek és csoportok hagyták végleg maguk mögött. Ráadásul főleg ezek jellemző korosztályi, képzettségi és foglalkozási összetétele miatt az elvándorlás meggyengítette a kárpátaljai magyar entitás hosszú évtizedek alatt megteremtett, s a szovjet rendszer keretei között amúgy is viszonylagos társadalmi és szellemi önerejét, illetőleg azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy elapasztja ennek a szellemi potenciálnak a generációs utánpótlásait.

Számos bizonyítéka van annak, hogy a kárpátaljai magyarság exodusa már a brezsnyevi érában jelen volt a kárpátaljai magyar értelmiség belső közösségi diskurzusában.⁶ Később, a rendszerváltás hajnalán ez a sorskérdés a magyar köztudatba is bekerült annak köszönhetően, hogy Balla László⁷ 1988. október 28-án a Kárpáti Igaz Szóban e tárgykörben publikált,⁸ s akár segélykiáltásként is felfogható tárcáját egy

⁴ Az 1992. évi romániai népszámlálás szerint az egész országban 1 620 199 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek. VARGA E., 1992. 74.

⁵ Az 1989. évi utolsó szovjet népszámlálás adatai szerint 155 711 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek az USZSZK Kárpátontúli területén. MOLNÁR D., 2018. 114. – Az 1944-et követő évtizedekben jelentős létszámú kárpátaljai magyar diaszpórák alakultak ki az USZSZK nagyobb városaiban, elsősorban Lvovban (Lviv) és Kijevben (Kijiv). 1989-ben az egész USZSZK területén 163 111 magyar nemzetiségű személyt írtak össze. A szovjet népszámlálási statisztikáknál itt és a továbbiakban a Demoscope Weekly című internetes folyóirat (www.demoscope.ru) adatbázisára fogok hivatkozni.

⁶ A kárpátaljai magyar közfelfogás ezer főre tette évente az áttelepülők számát. Erre utalt Kovács Vilmos költő, író is a Kijevi Főkonzulátushoz eljuttatott 1977. május 23-i folyamodványában: „... tudjuk, hogy a Kárpát-Ukrajnából az MNK-ba évente áttelepülő több mint 1000 személy tekintélyes része – s itt tucatszám sorolhatnám a neveket – nagybácsikkal, nagynénikkel, unoka- és másodunokatestvérekkel »egyesül«, ugyanakkor közvetlen rokonságuk itt marad.” BOTLIK, 2003. 151.

⁷ A kialakult drámai helyzetről Balla ekként vallott az 1979. október 1–3. között a Kárpátaljára látogató Maklári György kijevi főkonzulnak: „Balla elvtárs másik felvetése a fölötti panasz formájában hangozott el, hogy a Kárpáton túlról nagyon sok értelmiségi, főképpen pedagógus települ át Magyarországra. Mint elmondta, sokaknál teljesen váratlanul merül fel az áttelepülés igénye, viszont nincs kikkel e megüresedett helyeket betölteni. Ez pedig megnehezíti a magyar nyelv és kultúra megfelelő szinten történő megőrzését. A Kárpáton túli magyarság vezetőire utalva hangsúlyozta, hogy ez a helyzet nagyon bántja őket.” Lásd: Maklári György jelentése Puja Frigyes külügyminiszternek 1979. október 1–3-i kárpátaljai útjáról. Kijev, 1979. október 26. MNL OL, XIX-J-1-j, 1979/123. d., 005515/1979. sz.

⁸ BALLA László: Itt élnek... *Kárpáti Igaz Szó*, 1988. október 28. 4.

hónap múlva változtatások nélkül újraközölte a Népszabadság.⁹ Mindazonáltal ezt mégsem követték újságcikkek, tudósítások és riportkönyvek tucatjai, ami jelentős részben azzal magyarázható, hogy míg az erdélyi magyarok nagy része valóban menekülteként érkezett Magyarországra, sokszor illegálisan, a zöldhatáron át,¹⁰ s vizsztatérésük esetén retorziókkal kellett számolniuk, addig a kárpátaljai magyarok áttelepedése legálisan, törvényes úton zajlott, úgy hagyták el a szülőföldjüket, hogy erre egy hatósági eljárás keretében még „hazájuk” hivatalos szerveitől is áldást kaptak.¹¹ Jogi értelemben tehát az első kategória esetében többnyire menekülésről, míg a második esetben többnyire áttelepedésről van szó, ám ez utóbbi motivációit és tömegpszichológiáját vizsgálva ugyanúgy beszélhetünk menekülésről, a szülőföld demográfiai megtartó ereje szempontjából pedig végső soron mindkettő kivándorlásnak vagy elvándorlásnak nevezhető.

KIVÁNDORLÁS A SZOVJETUNIÓBÓL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Noha a kárpátaljai magyarok kivándorlása, akár a magyar, akár a szovjet történelem felől nézzük, önmagában is értelmezhető tény és történeti probléma, mégis szükséges rámutatni, hogy nem volt egyedülálló jelenség a Szovjetunió történetében. A modern orosz történetírás a Szovjetunió történetében a kivándorlásnak, mint politikai, demográfiai, gazdasági és társadalmi folyamatok konglomerátumának négy nagy hullámát, illetőleg korszakát különbözteti meg, a korszakhatárok kezdő és záró dátumának tekintetében kisebb eltérésekkel.¹² Eszerint az első hullámot az 1917–1918-tól 1922-ig tartó polgárháborús időszak, a másodikat az 1941–1944 közötti háborús évek etnikumközi konfrontációi generálták. Az orosz historiográfia a harmadik, 1944-től (vagy 1948-tól számított) 1986–1987-ig tartó emigrációs konjunktúráját a hidegháborús korszak sajátjaként írja le. A kivándorlás negyedik és egyben csúcsideszakának tartott kezdetét egyes szerzők 1986–1987-re, vagyis a gorbacsovi peresztrojka első felére datálják és a Szovjetunió Minisztertanácsának 1986. augusztus 28-i, 1064. számú rendeletével jelölik ki, amely a szovjet állampolgárok magáncélú (családi célú)

⁹ BALLA László: Itt élnek... *Népszabadság*, 1988. november 26. 16.

¹⁰ 1988-ban a romániai menedékkérők 47,7%-a illegális úton jutott Magyarországra. 1989-re az arányuk 79,4%-ra nőtt, majd 1990-re 18,6%-ra szorult vissza. KASZÁS, 2015. 49.

¹¹ Külön kutatómunkát igényelne annak kiderítése, hogy az 1980-as években a kárpátaljai magyarok közül hányan szöktek át illegálisan a szovjet–magyar határon. A tanulmány forrásbázisául használt külügyminisztériumi dokumentáció egy ilyen esetre derít fényt. Lásd az 55. és 58. sz. dokumentumot.

¹² Полян, 2005. – Попков, 2007. – Семочкина, 2008. 6–68. – Медведева–Бушужева, 2016.

külföldre utazása vagy „ideiglenes külföldre utazása” tekintetében a korábbi jogszabályokhoz képest leegyszerűsítette és felgyorsította az ezzel kapcsolatos hatósági, rendészeti procedúrát. A rendelet 1987. január 1-jétől lépett hatályba.¹³ Más szerzők a negyedik hullám kezdetét a Szovjetunió Legfelső Tanácsának 1991. május 20-án meghozott, a kivándorlást egészen cizellálatlan szabályozó, az emigráció történetében jogi értelemben valóban mérőkövnek számító törvényéhez kötik.¹⁴ Noha a Szovjetunió de jure megszűnése (1991. december 26.) egészen eklatáns korszakhatárt jelölne ki, az orosz történetírás azt mégsem tartja cezúrának, mert az 1991. májusi törvényt az augusztusi „operettpuccs” és a Szovjetunió szétesése miatt nem tudták érdemben alkalmazni. Annak életbe léptetéséről a Szovjetunió szuverén utódállamainak törvényhozó testületei már saját hatáskörükön belül és egészen eltérő módon döntöttek.¹⁵ Emiatt a negyedik korszak vagy hullám története, akár 1987. január 1-jére, akár 1991. május 20-ra datáljuk a kezdetét, már átvezet bennünket a gorbacsovi peresztrojka utáni posztszovjet időkbe. Témánk szempontjából nyilván a harmadik és a negyedik hullám időszaka a releváns, hiszen Kárpátalja magyarsága 1944-ben került szovjet fennhatóság alá.

A történeti szakmunkákban egyöntetű megállapítás, hogy 1948 után, vagyis a harmadik korszakban a kivándorlás csak egyes etnikai csoportok „privilegiuma” volt. A kivándorlók között ugyanis a zsidóság és a németiség domináns szerepet játszott. Rajtuk kívül szignifikáns volt még az örmények és a görögök emigrációja.¹⁶ Pavel Poljan kiemeli, hogy a negyedik korszakban a Szovjetuniót végleg elhagyók között

¹³ Pavel Poljan szerint a negyedik időszak de facto 1987 tavaszán kezdődött azzal, hogy a rendelet hatására ismét lendületet vett (újra megindult) a zsidók kivándorlása. Полян, 2005. 506. – Az 1986–1987-es korszakhatárt elfogadja még: Лушин, 2013. 134. – Пальников, 2013. 255. – Медведева–Бушужева, 2016. 37.

¹⁴ Vjacseszlav Popkov szerint helyesebb lenne, ha Sidney Heitman általánosan elfogadott periodizációjával szemben a harmadik és negyedik hullám korszakhatárát az 1991. május 20-i törvény jelölne ki, mert az a korábbi jogszabályoknál sokkal pontosabban írta körül a szovjet állampolgárok külföldi kiutazásának és tartózkodásának jogi feltételeit, és a szovjet migrációs politikában véget vetett az „egyes etnikai csoportok kiválasztott képviselőit” preferáló gyakorlatnak. Попков, 2007. 151–154. – Jekatyerina Szjomocskina az egész orosz történelemben négy emigrációs korszakot, a harmadik, ún. szovjet korszakon belül pedig három hullámot különböztet meg. Korszakfordulónak ő is az 1991-es törvényt tartja. Семочкина, 2008. 9–10. Úgy véli, hogy az 1987. január 1-jén életbe lépő minisztertanácsi rendelet hatása csak 1988-ban kezdett megmutatkozni, mivel akkor a kivándorlók létszáma robbanásszerűen, az előző évi 2,5-szeresére növekedett, valójában tehát ez az év jelentett minőségi változást a harmadik (szovjet) korszakban. Уо. 63–64.

¹⁵ Az Oroszországi Föderáció Legfelső Tanácsa például 1992. december 22-én fogadott el egy határozatot a törvény 1993. január 1-jei hatályú életbe léptetéséről. Попков, 2007. 151.

¹⁶ Полян, 2005. 505–506. – Попков, 2007. 150–152. – Семочкина, 2008. 63–64. – Медведева–Бушужева, 2016. 36.

egyre jelentősebb számot képviseltek a lengyelek és a koreaiak is.¹⁷ A kivándorló csoportok etnikai összetétele részben magyarul szolgál a migrációs célországokra is. A zsidók elsősorban Izraelbe és az Amerikai Egyesült Államokba (USA), a németek a Német Szövetségi Köztársaságba, az örmények az észak-amerikai kontinensre (USA, Kanada) és azokba a nyugat-európai kapitalista országokba távoztak, amelyekben jelentős létszámú örmény diaszpórák vertek gyökeret, míg a görögök kizárólagos migrációs célterülete Görögország volt.¹⁸ A szovjet honosságú magyarokat egyetlen szakmunka, Jekatyerina Szjomocskina kézikönyve említi meg, igaz, csak a „potenciális kivándorlók” mint eszmei kategória körülírása során. Szerinte 1989-ben 5,5 millió volt azon szovjet állampolgárok száma, akiket potenciális kivándorlóként lehetett/lehet nyilvántartani. Ő ezt a számot azon etnikumok demográfiai mutatói alapján határozta meg, amelyek a Szovjetunió kívüli, számukra jelentős vonzerőt gyakorló anyaországokhoz vagy diaszpórákhoz kötődtek, ezért rendkívül erőteljes volt a „migrációs csoportattitűdjük”, vagyis a kivándorlásban a bajaik és problémáik megoldásának egyik közösségi eszközét látták. A fent már felsorolt népcsoportok, a zsidók, németek, örmények, görögök, lengyelek és koreaiak mellett ide sorolta még a magyarokat és a szlovákokat is,¹⁹ amelyek etnikai törzsterülete Kárpátalja volt, s kizárólag ott minősültek autochton népességnek.

A releváns orosz „kivándorlástörténeti” szakmunkák ennél fogva a kárpátaljai magyar „országelhagyók” létszámának meghatározásában nem segítenek bennünket, csak az emigráció domináns etnikai csoportjai tekintetében tüntetik fel a főbb trendeket és számadatokat. Vjacseszlav Popkov nagyívű tanulmányát azért érdemes kiemelni, mert összesített adatokat ad közre a szerinte az 1991. május 20-i törvénnyel záruló, vagyis a Szovjetunió egész háború utáni történelmét kitöltő harmadik kivándorlási hullámról. Eszerint ebben a „hosszú” korszakban összesen 592 000 zsidó, 414 000 német, 84 000 örmény és 24 000 görög etnikumú vagy identitású szovjet állampolgár hagyta el végleg a Szovjetuniót, míg az egyéb nemzetiségű, tehát

¹⁷ Полян, 2005. 506.

¹⁸ 1989-ben a Szovjetuniót elhagyó örmények nagy része az 1950-es és 1960-as években a közel-keleti országokból (elsősorban Libanonból) az Örmény SZSZK-ba áttelepülő személyekből és családtagjaikból került ki. A kivándorló görögök két csoportból tevődtek össze. A görögországi polgárháború után, az 1940-es és 1950-es évek fordulóján a Szovjetunióba érkező politikai emigránsokból, akik az 1980-as évek végén valójában repatriáltak a szülőföldjükre és az évszázadok óta a Fekete-tenger északi partvidékén élő autochton kisebbség, az ún. pontuszi görögség képviselőiből. Érdemes megemlíteni, hogy 1989-ben a Szovjetunióból kivándorló zsidók, örmények és görögök jelentős része légi úton, budapesti átszállással jutott el új hazájába. Erről: Györke Sándor moszkvai nagykövet jelentése Horn Gyula külügyminiszternek a Szovjetunióból zajló kivándorlás jellemzőiről. Moszkva, 1990. január 18. MNL OL, XIX-J-1-j, 1990/78. d., 00347/1990. sz.

¹⁹ СЕМОЧКИНА, 2008. 64.

a lengyel, a koreai és – bár nem nevezi meg – a magyar kivándorlók létszámát összesen 2800 főre tette.²⁰ Az általunk fellelt források és statisztikák tükrében jó okunk van arra, hogy kételkedjünk ez utóbbi számadat hitelességében.

A bennünket leginkább érdeklő és érintő harmadik hullám történetét vizsgálva az orosz szerzők ugyancsak egyetértenek abban, hogy az előző kettővel szemben ez sokkal kevésbé tekinthető politikai emigrációnak, mint inkább gazdaságinak. A harmadik hullám révén nem jöttek létre „szovjet-orosz” politikai kényszerközösségek világszerte. A kivándorlók nem a rendszer meggyőződéses (politikai) ellenfelei közül kerültek ki, ugyan elégedetlenek voltak vele, netán a kárvallottjaiként tekintettek magukra, a legtöbbször a nyugati társadalmak szovjetnél szabadabb társadalmi légköre, fejlettebb gazdasága, összességében jóval szélesebb személyes mobilitási perspektívát kínáló társadalmi-gazdasági berendezkedése vonzotta. Az emigráció tehát ekkoriban elsősorban egzisztenciális döntés volt. A „privilegizált” etnikai csoportok dominanciája is részben ezzel függ össze, az ő esetükben leginkább érvényesülő családi és etnikai kötelek mobilizáló ereje mellett. A zsidók, németek és örmények körében felülreprezentált volt a középosztálybeli művészeti, tudományos, műszaki értelmiség, illetve egyéb magas társadalmi presztízsű szakmák képviselői (orvosok, jogászok stb.) voltak, akik Amerikában, Nyugat-Európában vagy éppen Izraelben eleve kiterjedt kapcsolati hálójával rendelkeztek, vagy a szakmai, művészeti útjaik során ilyenekre tettek szert.²¹ Mindezt Pavel Poljan úgy fogalmazta meg, hogy a háború utáni Szovjetunióból kijutni csak „zsidó, német vagy örmény vonalon” lehetett.²²

Az orosz történészek tudományos megállapításai közül kettőt még feltétlenül ki kell emelni, amelyek megítélésem szerint a kárpátaljai magyarság szempontjából is relevánsak. Először is, mivel az emigrálásnak 1991-ig nem volt szilárd jogi alapja, e tekintetben leginkább a ki- és beutazásokra vonatkozó, gyakran változó minisztertanácsi rendeletek és párthatározatok orientálták a kivándorlási ügyekben eljáró hivatalos közegeket. A Szovjetunióból kivándorolni minden esetben csak úgy lehetett, ha ahhoz a rezsim hozzájárult. Némi eufemizmussal fogalmazva akkor, ha a belügyi szervek „elengedték” a saját állampolgárukat. Emiatt a kivándorlási engedélyek kiadása meglehetősen önkényes volt, leginkább a szovjet hatóságok játékszabályai szerint zajlott, a kormányzat ehhez való viszonyulását a nemzetközi környezet és a kivándorlók körében uralkodó hangulat is befolyásolta.²³ Eklatánsan érzékelteti ezt, hogy 1978–1979-től a korábbi gyakorlattól eltérően a szovjet belügyi szervek szigo-

²⁰ Попков, 2007. 150. Попков a számadatainál Sidney Heitman 1991-ben megjelent kisonográfijára hivatkozik. HEITMAN, 1991. 5.

²¹ Попков, 2007. 153–154. – Сёмочкина, 2008. 60–63. – МЕДВЕДЕВА–БУШУЕВА, 2016. 36–37.

²² Полян, 2005. 506.

²³ Попков, 2007. 151–152.

rítottak az engedélyek kiadásán, és egyre több, leginkább zsidó és német származású állampolgáruktól tagadták meg az ország elhagyását. A szovjet hatóságok döntésének háttérben minden bizonnyal az állt, hogy 1978-ban a Szovjetunióból kivándorolni igyekvő zsidók között többségbe kerültek azok, akik a kivándorlási kérelmüket nem Izraelbe, hanem az Egyesült Államokba adták be.²⁴ A korabeli szovjet köznyelvben „otkaznyiknak” nevezett elutasítottak, akiknek a legtöbb esetben az elutasító határozatot a szovjet belügyi szervek meg sem indokolták, 1981-ben már legalább 40 000-en voltak,²⁵ egyfajta társadalmi sorsközösséggé, sajátos kaszttá kovácsolódtak,²⁶ s a követeléseik kikényszerítésére a tömegdemonstrációtól sem riadtak vissza. Az érdekérvényesítő képességüket jelzi, hogy 1978. december 4-én német nemzetiségű otkaznyikok – azok, akiket annak idején Tádzsikisztánba telepítettek ki –, tüntetést szerveztek Dusanbében. A Tádzsikisztán Szálló előtt összegyűlt mintegy százfős tömeg a Tádzsik SZSZK Legfelső Tanácsának épülete elé vonult egy hatalmas molinóval, amelyre a legfőbb követelésüket írták fel: „Engedjenek el minket a hazánkba!”. A Tádzsik Kommunista Párt Városi Pártbizottságának első titkára a tömeg előtt ígéretet tett arra, hogy a szovjet-tádzsik hatóságok több kivándorlási engedélyt adnak majd.²⁷

Másodszor elengedhetetlen utalni a Popkov által találóan csak „belső emigrációnak” titulált viselkedésmintára, jelenségre is. Az orosz történész ez alatt azt érti, hogy a kivándorolni szándékozó személyek vagy családok tudatosan készültek az emigrálásra, előre, adott esetben éveken át készítették elő a talajt arra, hogy elhagyhassák az országot, kapcsolatokat építettek, felhalmozták anyagi javaikat stb.²⁸ A helyzet a kárpátaljai magyarok vonatkozásában is sok hasonlóságot mutatott, amire Maklári György kijevei főkonzul is felhívta a felettesei figyelmét: „Az ügyfelekkel folytatott beszélgetésekből kitűnik, hogy az esetek többségében tudatosan, esetleg éveken keresztül készítik elő az áttelepedésüket. A magyar nemzetiségűeknél különösen erős a Magyarországhoz való tartozás, vonzódás érzése.”²⁹

²⁴ Полян, 2005. 505–506.

²⁵ МЕДВЕДЕВА–БУШУЕВА, 2016. 36.

²⁶ ЛУШИН, 2013. 131.

²⁷ БАРСЕНКОВ–ВДОВИН, 2005. 584.

²⁸ ПОПКОВ, 2007. 154.

²⁹ Maklári György kijevei főkonzul jelentése Puja Frigyes külügyminiszternek a konzuli ügyfelekkel folytatott beszélgetések tapasztalatairól. Kijev, 1981. november 16. MNL OL, XIX-J-1-j, 1981/140. d., 001353/1/1981. sz.

A KRONOLÓGIAI KERETEK KIJELÖLÉSE

A második világháború után a Magyar Népköztársaság jogrendje kizárta a kettős állampolgárság intézményét. A keleti blokk országaival, így azokkal az államokkal is, amelyekben jelentős létszámú magyar ajkú népesség élt, elsősorban a vegyes házasságból származó gyerekek állampolgárságának rendezése céljából, a kettős állampolgárság kiküszöbölésére törekedett.³⁰ Az első ilyen egyezményt Magyarország a Szovjetunióval kötötte meg 1957. augusztus 24-én. Eszerint a szerződő felek területén élő azon személyeknek, akiket saját joga szerint mindkét ország saját állampolgárának tekint, választaniuk kellett, melyik állampolgárságot kívánják megtartani. Azoknak a nagykorú, vagyis 18. életévüket betöltött személyeknek, akik nem annak a szerződő félnek az állampolgárságát választották, amelynek területén laktak, az egyezmény hatályba lépését követő egy éven belül írásbeli nyilatkozatot kellett benyújtaniuk a másik szerződő fél nagykövetségéhez.³¹ Tehát az optálásra az egyezmény meglehetősen szűk határidőt szabott, mindazonáltal kisebbfajta áttelepülési hullámot generált, határokon átvélő családi és rokoni kötelékeket hozott létre, ami a későbbiekben a családegyesítések jogalapját képezte. A magyar–szovjet államközi szerződések a későbbiekben nem nevesítették *expressis verbis* az állampolgárság megváltoztatására, tehát az ezzel együtt járó áttelepülésre való jogot vagy jogosultságot, az 1963. január 13-án Moszkvában aláírt, a kettős állampolgárság eseteinek kiküszöbölése tárgyában kötött államközi egyezmény 10. cikkelye mégis nyitva hagyta a kiskaput erre, ugyanis megadta az állampolgárság megváltoztatásával járó jogi procedúra kulcsfontosságú, egyúttal az áttelepülni vágyó kárpátaljai magyarok számára legneuralgikusabb támpontját. Eszerint „Egyik Szerződő Fél sem honosíthatja a másik Szerződő Fél állampolgárát ez utóbbi illetékes hatóságainak hozzájárulása nélkül.”³² Vagyis egy kárpátaljai magyar csak abban az esetben telepedhetett át Magyarországra, ha erre irányuló kérelmét szovjet részről is jóváhagyták, önmagá-

³⁰ Az 1957. október 1-jétől hatályba lépő 1957. évi V. törvénycikk (az ún. harmadik állampolgársági törvény) értelmében az állampolgárságszerzés a leszármazás – beleértve a gyermek családi jogállásának rendezését követő állampolgárságszerzést is – mellett honosítással és visszahonosítással vált lehetségessé. PARRAGI, 2000. 47–48.

³¹ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1958. évi 2. számú törvényerejű rendelete a Magyar Népköztársaság és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége között a kettős állampolgárságú személyek állampolgárságának rendezéséről Budapesten, 1957. augusztus 24-én aláírt egyezmény kihirdetéséről. *MK*, 1958. 15–17. Az erről rendelkező 2. cikkelyt lásd: 16.

³² A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1963. évi 21. számú törvényerejű rendelete a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Kormánya között a kettős állampolgárság eseteinek kiküszöbölése tárgyában, Moszkvában, 1963. január 21-én létrejött egyezmény kihirdetéséről. *MK*, 1963. 469–471. A 10. cikkely: 471.

ban ehhez nem volt elegendő a magyar jogszabályi keret és az eljáró magyar szervek befogadási hajlandósága. Ezt a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1963/21. számú törvényerejű rendeletével a magyar jogrendbe emelt, és 1963. szeptember 14-én kihirdetett jogszabályt tekinthetjük az áttelepülési folyamat origójának. Balla László is úgy fogalmazott már említett tárcájában, hogy az áttelepülés azóta zajlik, amióta arra a jogszabályok lehetőséget adnak: „Magyarjaink, főleg értelmiségünk hol kisebb, hol nagyobb méretű áttelepülése azóta tart, amióta erre megvan a törvényes mód.”³³

A magyar diplomáciai jelentésekből tudjuk, hogy a kivándorlási ügyekben szovjet részről illetékes szerv, a Szovjetunió Belügyminisztériuma Vízum- és Regisztrációs Osztályának (az akkoriban közkeletű orosz rövidítéssel OVIR)³⁴ az Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság (OSZSZSZK) területén működő hivatalai 1979-ig,³⁵ az OSZSZK területén működő kirendeltségei pedig 1983 nyaráig az alábbi eljárást követték:³⁶ a magyar nemzetiségű szovjet állampolgárok kivándorlási kérelmének megvizsgálását csak akkor kezdték el, ha a Szovjetunióba akkreditált illetékes magyar konzuli képviseltől értesítést kaptak a magyar hatósági eljárás befejezéséről, vagyis a kérelmező honosításáról vagy annak elutasításáról. Tehát amennyiben egy kárpátaljai magyar Magyarországra kívánt telepedni, első lépésben egy magyar konzulátust kellett felkeresnie. 1969-ig a Szovjetunió területén csak Moszkvában működött magyar konzuli képvislet. Egyelőre csak feltételezéseként fogalmazható meg, hogy a nagy földrajzi távolságok, s az azokból fakadó anyagi és adminisztratív terhek – minden bizonnyal csak a konzulátuson történő tájékozódás, a honosítási kérelemhez szükséges nyomtatványok beszerzése, majd a személyes dokumentáció leadása, a teljes körű ügyintézés miatt többször is a szovjet fővárosba kellett utazni – befolyásolhatták egyesek elhatározását, összességében mérséklően hatottak a kárpátaljai magyarok áttelepedési hajlandóságára.

A Kijevi Magyar Főkonzulátust 1969. április 17-én nyitották meg.³⁷ A létrehozását a kádári kormányzat részéről elsősorban gazdasági szempontok indokolták. Érdekes

³³ BALLA László: Itt élnek... *Kárpáti Igaz Szó*, 1988. október 28. 4.

³⁴ A levéltári forrásokban is gyakorta csak OVIR-ként hivatkozott hivatali szervezetet 1935. október 4-én hozta létre a Népbiztosok Tanácsa. A Belügyi Népbiztosság (később Belügyminisztérium) alárendeltségébe tartozó, köztársasági és területi (megyei) hivatalokkal rendelkező szervezetrendszer feladatkörébe tartozott egyrészt a Szovjetunióba érkező külföldi állampolgárok nyilvántartása, másrészt a Szovjetunióból kiutazó vagy kivándorló szovjet állampolgárok ügyeinek (útlevelek, kivándorlási engedélyek kiadása stb.) intézése.

³⁵ Bocskai Nándor moszkvai vezető konzul hivatali beszámolója az 1979–1980. évről. Moszkva, 1980. július 24. MNL OL, XIX-J-1-j, 1980/129. d., 004997/1980. sz.

³⁶ Maklári jelentése a Külügyminisztériumnak. Kijev, 1983. július 26. Uo. 1983/119. d., 004490/1983. sz.

³⁷ Megnyílt Kijevben a magyar főkonzulátus. *Népszabadság*, 1969. április 18. 9.

azonban, hogy a misszió felállításának szükségességét hangoztató argumentáció része volt az is, hogy a Kárpátontúli terület magyarsága a főkonzulátus tevékenysége révén könnyebben hozzáférhet majd a magyar kultúra értékeihez és „a szocialista Magyarország fejlődésére vonatkozó információkhoz”.³⁸ A főkonzulátus felállítása a Szovjetuniót elhagyni akaró kárpátaljai magyarok szempontjából lényeges változást jelentett: ettől az időponttól kezdve Kijevben is eljárhattak állampolgársági, áttelepedési ügyekben, ami valamelyest egyszerűbbé tette az ezzel kapcsolatos ügyintézt.

Mindezek alapján kézenfekvőnek tűnne, ha a téma feldolgozásának kronológiai kezdőpontját 1963-ra vagy legalább 1969-re jelölném ki. A későbbiekben ki is fogom tágítani ezeket az időhatárokat egészen 1963-ig. A kutatásaim jelenlegi stádiumában, s elsősorban az 1963–1979 közötti időszak irattermésének feldolgozatlansága miatt azonban célszerűbbnek láttam a két utolsó szovjet népszámlálás időpontja, 1979 és 1989 közé „beszorítani” az időkeretet. Nem csak azért, mert az 1978–1979-es esztendőök érezhetően kulminációs pontot jelentettek a kárpátaljai magyarság elvándorlásának folyamatában, hanem azért is, mert ezáltal lehetőség nyílt arra, hogy közvetlenül reflektáljak a két népszámlálás magyarságra vonatkozó adatsorára és azok főbb trendjeire, s a két census értékelésének szempontrendszerébe beemeljem a migráció kérdéskörét is. A kötet anyagának kronológiai záró dátuma, az 1990. év képezi ennek a tematikai egységnek az időbeli végét is. Logikus volt ezzel zárni a bevezető ezen fejezetét is, hiszen mint látni fogjuk, ez az év, a magyarországi demokratikus változások, az első szabadon választott parlament megalakulása 1990. május 2-án, majd a hosszú szocialista éra utáni első demokratikus kormány beiktatása május 23-án egy „gátszakadást” idézett elő a kárpátaljai magyarság újabb kivándorlási hulláma előtt.

A FORRÁSBÁZIS ÉS ELEMZÉSÉNEK KORLÁTAI

Statisztikai adataim fő forrásbázisát a Kijevi Magyar Főkonzulátus által 1980-tól 1991-ig keletkeztetett iratanyag, azon belül az úgynevezett „éves beszámoló” típusú (vagy „beszámoltatási”) dokumentumok adják. Ezek legfőbb jellegzetessége, hogy nem egy-egy konkrét politikai, diplomáciai, gazdaság- vagy társadalompolitikai stb. eseményről, mozzanatról nyújtanak a magyar diplomáciai irányítás számára is hasznosítható aprólékos tájékoztatást vagy az ukrainai belpolitikai, társadalmi, gaz-

³⁸ Az USZSZK-nak mint a Magyarországgal szomszédos szovjet tagköztársaságnak – és tegyük hozzá, a Szovjetunió harmadik legnagyobb szövetségi államának – különleges hely jutott a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok rendszerében. 1968. évi adatok szerint a magyar–szovjet áruforgalom ötöde, közel 220 millió rubel ennek a tagköztársaságnak a területén bonyolódott le. NEMES János: Főkonzulátus Kijevben. *Népszabadság*, 1969. április 27. 2.

dasági és a kulturális élet stb. aktuális állásáról átfogóbb helyzetjelentést, hanem egy-egy teljes év perspektívájából foglalják össze a külképviselet diplomáciai, gazdasági és konzuli tevékenységét, illetve értékeli a misszió dolgozó diplomaták munkájának eredményeit. Ha a Kijevi Főkonzulátus irattermését vizsgáljuk, három „beszámoló típust” különböztethetünk meg, amelyeknek a témánk szempontjából relevanciája van.

Az első kategóriába a kifejezetten az áttelepedésekről, mint a konzuli munka meghatározó szegmensét és állandó kihívást jelentő problémájáról szóló éves összefoglaló jelentések tartoznak. Egyelőre nem tudtam pontosan megállapítani, mikor született meg az első ilyen típusú dokumentum, ugyanakkor biztos, hogy a főkonzulátus 1980. I. félévi munkatervére reflektáló minisztériumi átirat kifejezetten arra utasítja a missziót, hogy az előző évek gyakorlatához hasonlóan az 1979. év tekintetében is készítse el az összefoglaló jelentését a Magyarországra irányuló áttelepedésről.³⁹ Az 1979. évről szóló jelentésben már rögzítik, hogy a képviselet konzuli munkájának döntő hányadát a végleges letelepedésekkel kapcsolatos ügyek intézése teszi ki.⁴⁰ Ezekhez összefoglaló jelentésekhez rendszerint – változó mennyiségű, adatszerkezetű és minőségű – statisztikai kimutatást, táblázatot is csatoltak, amelyek plasztikusan érzékeltették a probléma jellegét és nagyságrendjeit, illetőleg nyilván a minisztérium számára is megkönnyítették a helyzettel való szembesülést. Ezeket a jelentéseket a naptári évet követő év első negyedében állították össze.

A második típust a főkonzulátus konzuli feladatellátásáról készített éves beszámolók képezik, amelyeket rendszerint a főkonzul vagy Kijev esetében az első beosztott konzul szignált. Ezeket ugyancsak a tárgyévet követő év első negyedében készítették el. Ennek a forrástípusnak a jelentősége abban rejlik, hogy a benne foglalt tájékoztató a konzuli munka minden vetületére és részterületére kiterjedt, ezért azokban az években, amikor önálló jelentést nem készítettek az áttelepedésről, az azzal összefüggő problémákra ebben reflektáltak. A kifejezetten az áttelepedésekről készített jelentésekhez képest ugyanakkor ezekhez a konzuli beszámolókhöz csak kivonatolt adatokat csatoltak, ezért az adatállományuk is jóval szegényebb.

A harmadik típusba a főkonzul vagy a vezető konzul által jegyzett egyéni hivatali beszámolók sorolhatók, amelyek a képviselet egész évre kiterjedő diplomáciai, gazdaságpolitikai, illetve konzuli tevékenységét világítják meg. Ezek rendszerint nem naptári évet, hanem diplomáciai évadot öleltek fel, vagyis az előző év július 1-jével kezdődő és az adott év június 30-ával záródó időszakát vették górcső alá. Ezek külön-

³⁹ Tóth Józsefnek, a KÜM főosztályvezetőjének utasítása a Kijevi Főkonzulátus számára. Budapest, 1980. február 4. MNL OL, XIX-J-1-j, 1980/129. d., 00776/1980. sz.

⁴⁰ Maklári jelentése Puja Frigyesnek az 1979. évi áttelepedésekről. Kijev, 1980. március 14. Uo. 1980/129. d., 002496/2/1980. sz.

legessége megítélésem szerint a személyesebb hangvételben rejlik. A vezető diplomaták beszámolóí például az áttelepedési ügyek intézésével kapcsolatos teendőket is egyedi perspektívába helyezik, kihámozható belőlük, hogy a konzulátus dolgozói szempontjából mekkora terheléssel járt ez a munka, elvégzésükhöz mekkora humán erőforrás állt rendelkezésre.

Történelmi szemmel a legideálisabb helyzet az lenne, ha ezeknek az irattípusoknak az összevetése és elemzése, s mindenekelőtt a főkonzulátuson iktatott végleges letelepedési kérvények, illetőleg az ezeket már részben feldolgozó éves összefoglaló jelentések és a főkonzulátus konzuli tevékenységéről készített beszámolók alapján pontosan meg tudnánk határozni, hány magyar nemzetiségű szovjet állampolgár telepedett át Magyarországra a tanulmányunk címében is jelzett az 1979 és 1990 közötti időszakban. Sajnos azonban ezt a számot nem lehet megadni, egy egzakt számadat rögzítése számos akadályba ütközik, amelyeket az alábbiakban pontokba szedve ismertetek.

1. A végleges áttelepedésről készített, egyúttal a legbőségesebb, leginkább cizellált statisztikai anyagot mellékletként tartalmazó összesítő jelentések – vagyis a legfontosabb bennünket orientáló irattípus – nem állnak rendelkezésünkre minden évből. Megvan az összes, 1979-től 1985-ig keletkezett és az 1987. évről készített jelentés.⁴¹ Egészen bizonyos, hogy az 1986. évről egyáltalán nem készült ilyen kimutatás, s ezzel megszakadt a korábbi évek sorozata. Ha készült volna, szerepelnie kellene az 1987. évi futárpostai csomagjegyzékekben, de egyikben sincs feltüntetve ilyen iktatmány.⁴² Noha az 1987. év áttelepedéseiről ismét készült önálló jelentés, 1989-ben, 1990-ben és 1991-ben már nem. Adódik a kérdés, hogy a főkonzulátus ezekben az években vajon miért nem készített önálló összegző jelentést erről az akut problémáról. Erre vonatkozóan egyelőre csak találgatásokat tudok megfogalmazni. A főkonzulátuson keletkezett teljes dokumentációban 1988-tól egyre dominánsabbá válnak

⁴¹ Sorrendben lásd: Maklári jelentése Puja Frigyesnek az 1979. évi áttelepülésekről. Kijev, 1980. március 14. Uo. 1980/129. d., 002496/2/1980. sz. – Maklári jelentése Puja Frigyesnek az 1980. évi áttelepülésekről. Kijev, 1981. február 16. Uo. 1981/140. d., 001639/1981. sz. – Maklári jelentése a Külügyminisztériumnak az 1981. évi áttelepülésekről. Kijev, 1982. február 15. Uo. 1982/131. d., 001619/1982. sz. – Maklári jelentése a Külügyminisztériumnak az 1982. évi áttelepülésekről. Kijev, 1983. március 3. Uo. 1983/118. d., 002069/1983. sz. – Horváth Miklós kijevi első beosztott konzul jelentése a Külügyminisztériumnak az 1983. évi áttelepülésekről. Kijev, 1984. február 3. Uo. 1984/133. d., 001247/1984. sz. – Monori István kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak az 1984. évi áttelepülésekről. Kijev, 1985. február 25. Uo. 1985/137. d., 001653/1985. sz. – Monori jelentése a Külügyminisztériumnak az 1985. évi áttelepülésekről. 4. sz. dokumentum. – Páldi András kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak az 1987. évi áttelepülésekről. 28. sz. dokumentum.

⁴² Kijevből érkező szigorúan titkos futárpostai összesítések. Budapest, 1987. november 4. után. Uo. 1987/130. d., 00659/1-10/1987. sz.

a kárpátaljai magyarság helyzetéről szóló jelentések, egyre sűrűsödnek a főkonzuli és konzuli látogatások a helyszínen, így a kivándorlás alakulásáról és háttéréről szerzett értesülések legalább közvetett módon beépültek ezeknek a jelentéseknek az információhalmazába. Sovány vigaszt jelent, hogy a kérvények száma, az áttelepülés egyik kulcsfontosságú és következtetésekre lehetőséget nyújtó adata, az 1986., 1988., 1989. és 1990. év vonatkozásában is fel van tüntetve a főkonzulátus konzuli működéséről készített éves beszámolóiban.⁴³ Olyan táblázatsorozatot azonban nem találunk bennük, ami a kérvényező/áttelepedők személyes adatait strukturált módon bemutatja, s amelyet rendszerint az összesítő jelentésekhez mellékeltek.

2. Az áttelepedésekről készített összesítő jelentések adatszerkezetében és fogalomkészletében az egységes statisztikai rendszer létrehozását zavaró anomáliák vannak. Ennek alapvető oka, hogy a jelentéseket, csakúgy, mint a főkonzulátus éves konzuli munkájáról szóló beszámolókat, a tényleges konzuli feladatokat ellátó, vagyis az operatív ügyviteli és „frontális” ügyfélszolgálati munkáért felelős első beosztott konzul (vezető konzul) állította össze, akinek a személye a tanulmányom kronológiai keretében jelzett évtizedes időszakban értelemszerűen külszolgálati ciklusonként változott. 1980–1982-ben Fekszai Márta, 1983–1986-ban Horváth Miklós, 1987–1989-ben Szabó János, 1990–1991-ben pedig Kocsis Vilmos töltötte be a pozíciót. Noha az általam jegyzett dokumentumok adatsorai és táblázatai között van logikai átfedés, láthatólag nem volt egységes sablon arra vonatkozóan, hogy a meglévő adatállományt milyen rendszerbe foglalják, s az elkészítendő táblázatokba pontosan milyen kategóriákat és adatokat vegyenek fel. A „hagyomány” megszakadása először 1987-ben, majd 1989-ben minden bizonnyal egy efféle személyi tényezővel is összefüggésbe hozható. Páldi András főkonzul 1986. október 1-jén foglalta el Kijevben a posztját,⁴⁴ s a fent már említett okból, az egyébként is sűrűsödő kárpátaljai teendőiből kifolyólag nem kívánt külön jelentéseket készíteni/készíttetni az áttelepedésekről, illetve az sem kizárt, hogy a központtól sem kapott erre vonatkozó utasítást.

Nemcsak önmagukban az áttelepülésről készített összefoglaló jelentések, hanem azok az éves főkonzulátusi beszámolókkal együttesen is bizonytalanságban tartanak bennünket abban a tekintetben, hogy pontosan hány személy telepedett át az adott

⁴³ A beszámolók sorrendjében lásd: Páldi beszámolója a Külügyminisztériumnak a Kijevi Főkonzulátus 1986. évi konzuli tevékenységéről. Kijev, 1987. január 13. Uo. 1987/126. d., 00651/1987. sz. – Páldi beszámolója a Külügyminisztériumnak a Kijevi Főkonzulátus 1988. évi konzuli tevékenységéről. Kijev, 1989. január 13. Uo. 1989/86. d., 00375/1989. sz. – Páldi beszámolója a KÜM Konzuli Főosztályának a Kijevi Főkonzulátus 1989. évi konzuli tevékenységéről. Kijev, 1990. február 23. Uo. 1990/78. d., 001243/1990. sz. – Páldi beszámolója a KÜM Konzuli Főosztályának a Kijevi Főkonzulátus 1990. évi konzuli tevékenységéről. Kijev, 1991. április 1. Uo. 1991/65. d., 001524/1991. sz.

⁴⁴ Páldi hivatali beszámolója az 1986–1987. évről. Kijev, 1987. július 6. Uo. 1987/126. d., 003901/1987. sz.

évben Magyarországra. Az egyik probléma abból fakad, hogy magyar honosítási kérelmet csak a 16. életévét betöltött, vagyis nagykorúnak minősülő személy nyújthatott be a főkonzulátuson. Amennyiben teljes család szeretett volna áttelepedni Magyarországra az ott élő rokonokhoz, a kiskorú gyerekek honosítását is a szülőknek kellett kérvényezniük, ők jártak el a gyermekeik nevében. A konzuli nyilvántartások, ha a teljes sorozatot nézzük, ellentmondásosan fogalmazznak abban a tekintetben, hogy csak az iktatott kérvények számát rögzítik vagy ahhoz képest az összes áttelepedni szándékozó személy (családtagok) létszámát, egyes dokumentumokban „kérelmekről”, más esetekben „kérelmezőkről” beszélnek. Az 1979. évről készített jelentés az egyetlen, amely egészen adekvát módon különbséget tesz a kérelmek száma és a kérelmezők létszáma között: külön lajstromozza a benyújtott kérelmek, s az azokban foglalt kérelmező személyek, illetve az elfogadott kérelmek és az azok szerint honosításra engedélyezett személyek számát. Az ezt követő jelentések és beszámolók egyenlőségjelet tesznek a kérelmek száma és a kérelmezők létszáma közé. Ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a szülő és gyermekei honosítási kérelmét 1979-ig egy ügyiraton iktatták, míg 1980-tól a 16. életévüket még be nem töltött gyermekekre külön kérvényt kellett benyújtania a szülőnek.

Az áttelepülésről készített éves összegző jelentések egy részében viszonylag könnyen elkülöníthető két statisztikai konglomerátum, az adott évben benyújtott új kérvények száma, illetve az új kérvények és az előző évről áthúzódó, de még elbírálás alatt lévő kérvények összesített száma, vagyis az adott évben futó összes ügy, összes eljárás száma.⁴⁵ Zavaró tényezőként hat ugyanakkor, hogy ezek a források egyes esetekben csak a tárgyévben benyújtott kérelmek közül elfogadott honosítási kérelmek számát rögzítik, azt nem, hogy a magyar hatóságok az összes futó ügyből a tárgyévben hány kérelmet engedélyeztek. Más esetekben viszont azt adják meg, hogy összesen hány személyt honosítottak az adott évben. Ez a másik alapvető probléma. 1980–1981-ben a „honosított kérelmezők” száma azért lehet magasabb „az újonnan benyújtott kérelmekből engedélyezett kérelmek” számához képest, mert magában foglalja az előző évről (évekről) áthúzódó, de a tárgyévben pozitívan elbírált kérelmek/kérelmezők számát is. 1983-tól ugyanakkor a konzulátusi statisztikák azokat

⁴⁵ Monori István 1986-ban egy átfogó értékelést készített az azt megelőző hat év áttelepedési tendenciáiról, amely ennek a folyamatnak a sarokszámait (a benyújtott kérvények száma, a ténylegesen áttelepedett személyek iskolai végzettség szerinti kategóriái stb.) adja meg. Az 1986. január 3-ra datált jelentésének szóhasználata arra enged következtetni, hogy az „összes kérelmező” kategóriájába nem csak azokat sorolták, akiknek az ügye, illetve annak elbírálása az előző évről vagy évekről áthúzódott a tárgyévre, hanem azokat is, akik szándékbejelentés vagy adatfelvétel céljából fellekeresték a főkonzulátust, de végül nem adták be a honosítási eljárás megkezdéséhez szükséges összes okmányt és nyomtatványt. Lásd a 2. sz. dokumentumot.

mutatják ki, akik „az újonnan benyújtott kérelmekből engedélyezett kérelmezők” közül még az adott évben ténylegesen átvették a konzulátuson a letelepedési engedélyük ügyintézéséhez szükséges úgynevezett elővízumot, ezek száma pedig általában évente jóval kevesebb volt az összes honosított személy számánál. A statisztikákban sajnos nem volt mindenhol egyszerű különbséget tenni „a honosításra engedélyezett kérvényező” vagy „honosított személy” és a „beutazási engedélyt átvett” vagy „a Magyarországra ténylegesen áttelepedő személy” között (amire a most következő táblázat minden rubrikájában külön utalok).

1. táblázat
A Kijevi Magyar Főkonzulátuson 1979–1990 között beadott
honosítási kérelmek statisztikái⁴⁶

Év	Összes nyilván- tartott kérelem száma	A tárgyévben beadott új kérel- mek száma	Az újonnan beadott kérel- mekből pozitívan elbírált	A honosított, illetve a beutazási engedélyt („elővízumot”) átvett személyek száma
1979 ⁴⁷	980	623 ⁴⁸	433	539
1980 ⁴⁹	960	590	387	473
1981 ⁵⁰	749	465	254	323
1982 ⁵¹	950	750	460	274
1983 ⁵²	–	478	263	192
1984 ⁵³	303	237	206	171
1985 ⁵⁴	291	235	211	178
1986 ⁵⁵	–	282	183	168
1987 ⁵⁶	–	584	–	454
1988 ⁵⁷	–	599	509	558
1989 ⁵⁸	–	527	437	505
1990 ⁵⁹	–	1083	951	–

⁴⁶ Saját szerkesztés az első oszlop soraiban egyenként hivatkozott levéltári források alapján.

⁴⁷ Maklári jelentése Puja Frigyesnek az 1979. évi áttelepedésekről. Kijev, 1980. március 14. Uo. 1980/129. d., 002496/2/1980. sz.

⁴⁸ Ez összesen 980 főt takar.

⁴⁹ Maklári jelentése Puja Frigyesnek az 1980. évi áttelepedésekről. Kijev, 1981. február 16. Uo. 1981/140. d., 001639/1981. sz.

⁵⁰ Maklári jelentése a Külügyminisztériumnak az 1981. évi áttelepedésekről. Kijev, 1982. február 15. Uo. 1982/131. d., 001619/1982. sz.

⁵¹ Maklári jelentése a Külügyminisztériumnak az 1982. évi áttelepedésekről. Kijev, 1983. március 3. Uo. 1983/118. d., 002069/1983. sz.

3. Sajnos hiányos ennek a teljes dokumentációnak a nemzetiségi adatállománya is. 1986-tól kezdődően már semmilyen számszerűsíthető nemzetiségi kimutatás nem jelenik meg benne, mindössze a képviselő 1987. évi konzuli tevékenységéről készített, Szabó János által megszövegezett és a főkonzul, Páldi András által szignált 1988. január 11-i beszámoló említi meg, hogy a kérelmezők „döntő többsége magyar anyanyelvű”,⁶⁰ ami minden kétséget kizáróan a korábbi trendek fennmaradását erősíti meg, miszerint az USZSZK-ból Magyarországra áttelepedő lakossági csoportokon belül a magyarság aránya felülreprezentált volt. Az áttelepedés teljes etnikai struktúrájának a feltérképezését az is nehezíti, hogy a kérvényezők nemzetiségi hovatartozására vonatkozó táblázatokban csak a magyarok vannak minden esetben feltüntetve. Mellettük egy kivételtől eltekintve (1980) az ukránok, két kivételtől (1979, 1980) eltekintve pedig az oroszok szerepelnek. A kivándorlás jellemző alanyainak tekinthető más etnikumok, mint például a zsidók vagy a szlovákok ugyanakkor csak alkalmanként, őket számos esetben az „egyéb” kategóriába sorolják.

⁵² Horváth jelentése a Külügyminisztériumnak az 1983. évi áttelepülésekről. Kijev, 1984. február 3. Uo. 1984/133. d., 001247/1984. sz.

⁵³ Monori jelentése a Külügyminisztériumnak az 1984. évi áttelepülésekről. Kijev, 1985. február 25. Uo. 1985/137. d., 001653/1985. sz.

⁵⁴ 4. sz. dokumentum.

⁵⁵ Páldi beszámolója a Kijevi Főkonzulátus 1986. évi konzuli tevékenységéről. Kijev, 1987. január 13. Uo. 1987/126. d., 00651/1987. sz.

⁵⁶ 28. sz. dokumentum.

⁵⁷ Páldi beszámolója a Külügyminisztériumnak a Kijevi Főkonzulátus 1988. évi konzuli tevékenységéről. Kijev, 1989. január 13. Uo. 1989/86. d., 00375/1989. sz.

⁵⁸ Páldi beszámolója a KÜM Konzuli Főosztályának a Kijevi Főkonzulátus 1989. évi konzuli tevékenységéről. Kijev, 1990. február 23. Uo. 1990/78. d., 001243/1990. sz.

⁵⁹ Páldi beszámolója a KÜM Konzuli Főosztályának a Kijevi Főkonzulátus 1990. évi konzuli tevékenységéről. Kijev, 1991. április 1. Uo. 1991/65. d., 001524/1991. sz.

⁶⁰ Páldi jelentése a Külügyminisztériumnak a Kijevi Főkonzulátus 1987. évi konzuli tevékenységéről. Kijev, 1988. január 11. Uo. 1988/98. d., 00545/1988. sz.

2. táblázat
A Kijevi Magyar Főkonzulátuson 1979–1985 között a tárgyévben
honosítást kérelmezők nemzetiségi megoszlása⁶¹

Év	Magyar	Ukrán	Orosz	Szlovák	Zsidó	Egyéb	A magyarok aránya
1979	499	130	–	–	–	70	71%
1980	488	–	–	–	–	102	83%
1981	423	99	26	18	–	–	75%
1982 ⁶²	723	148	40	25 ⁶³	14	–	76%
1983	333	84	30	–	12	19 ⁶⁴	70%
1984	154	60	15	–	2	4 ⁶⁵	66%
1985	156	54	17	–	–	9	66%

4. A vizsgálatom tárgyát képező forráscsoport alapján sajnos olyan táblázatot sem lehetett szerkeszteni, amely az áttelepülők foglalkozási rétegzettségét teljeskörűen ábrázolta volna. Pedig ez abból a szempontból hasznos lett volna, hogy a statisztikák és a számok nyelvén igazolta volna mindazt, amire a források tanúsága szerint a kárpátaljai magyar társadalmi aktorok és a magyar diplomaták is felhívták a figyelmet, nevezetesen az értelmiségiek feltűnő arányára a kivándorlók körében. A főkonzulátusi jelentések és beszámolók két értelmiségi foglalkozást minden esetben feltüntetnek, nyilván azért, mert az azokhoz tartozók minden évben és különösen nagy számban jelentek meg az áttelepülők között. Ez a két foglalkozási ágazat a pedagógusoké és az orvosoké. Többször előfordulnak még a mérnökök és az agronómusok, három alkalommal a jogászok (1979, 1983, 1984), két esetben a közgazdászok (1979, 1984) és egyszer (1979) a művészeti területen dolgozók. Mindez nem azt jelenti, hogy ez utóbbi foglalkozások képviselői egy-egy évben egyáltalán nem voltak az áttelepedni vágyók között, ezért ki sem lehetett mutatni őket, hanem azt, hogy a jelentés vagy beszámoló készítői eleve csak a két-három kiugró létszámú csoport (tanárok, orvosok, mérnökök) reprezentánsait tüntették fel, a többieket más, általánosító kategóriákba soroltak, mint például „egyéb felsőfokú végzettségű”, „egyéb főiskolát végzett” vagy „egyéb értelmiségi”.

⁶¹ Saját szerkesztés az 1. táblázat lábjegyzeteiben hivatkozott források alapján.

⁶² Az 1982-ben nyilvántartott 950 kérelemből.

⁶³ A dokumentum megfogalmazása szerint: „25 egyéb nemzetiségű, főleg szlovák”.

⁶⁴ A dokumentum megfogalmazása szerint ebből „4 moldovai”.

⁶⁵ Ebből egy lengyel, egy román és egy tatár.

A főkonzulátus foglalkoztatási/foglalkozási adatsorainak csak a kisebb része választja külön a fizikai dolgozókat a szellemi foglalkozásúaktól, a nagyobb részére inkább az jellemző, hogy elmossa a végzettségi és foglalkozási határokat, vagyis olyan széles foglalkoztatási területeket jelöl meg, amelyeken nem kvalifikált személyek és értelmiségiek egyaránt dolgozhattak, mint például „alkalmazott”, „egyéb foglalkozású”, „adminisztratív munkakörben foglalkoztatott” vagy „kereskedelmi dolgozó”. Ezeket a kitételeket a táblázat egyes rubrikáiban ugyancsak lábjegyzetben jelzem. Ezeknek a hiátusoknak és ellentmondásoknak a megléte miatt az értelmiségiek kivándorlásáról egy erőteljesebb benyomás kialakítása akkor lehetséges, ha a végzettségi és a foglalkoztatási adatokat különálló táblázatban jelenítjük meg. Ebből látható, hogy mindkét irányból nagyjából ugyanoda jutunk: az áttelepedők 65–75%-a közép- és felsőfokú, 20–25%-a felsőfokú végzettségű volt, s legalább a 15–25% közé eső tartományban felsőfokú kvalifikációt igénylő szellemi (értelmiségi) munkakörben dolgozott.

3. táblázat

A Kijevi Magyar Főkonzulátuson 1979–1985 között honosítást kérelmezők iskolai végzettség szerinti megoszlása⁶⁶

Év	Alapfokú	Középfokú	Felsőfokú	A közép- és felsőfokú végzettségűek összesített aránya	A felsőfokú végzettségűek aránya
1979 ⁶⁷	218	403	155	72%	20%
1980 ⁶⁸	113	210	150	80%	32%
1981 ⁶⁹	132	317	148	78%	25%
1982 ⁷⁰	370	365	215	61%	23%
1983	167	175	136	65%	28%
1984	51	110	76	78%	32%
1985	55	145	35	81%	15%

⁶⁶ Saját szerkesztés az 1. táblázat lábjegyzeteiben hivatkozott források alapján.

⁶⁷ Az 1979. évi és az 1980. év első két hónapjában beadott új kérelmezők együttléve.

⁶⁸ Vagyis a honosítást nyert 473 fő közül.

⁶⁹ Vagyis összesen: 597 fő. Nem tudni, hogy ez melyik statisztikai adat.

⁷⁰ A nyilvántartott összes, 950 kérelmező közül.

4. táblázat

A jellemző szellemi foglalkozásuk száma a Kijevi Magyar Főkonzulátuson 1979–1990 között a tárgyévben benyújtott új kérelmezők között⁷¹

Év	A tárgyévben benyújtott új kérelem	Ebből pedagógus ⁷²	Ebből orvos	Ebből mérnök, agrónómus	Ebből közgazdász	Ebből jogász	Az előző kategóriák aránya az összes kérelmen belül
1979	623	88	10	19	9	1	21% ⁷³
1980	590	40	12	67 ⁷⁴	–	–	27% ⁷⁵
1981	465	60	14	16 ⁷⁶	–	–	19% ⁷⁷
1982	750	90	34	–	–	–	17%
1983 ⁷⁸	478	67	24	37 ⁷⁹	–	2	28% ⁸⁰
1984 ⁸¹	237	40	9	18	7	1	32%
1985 ⁸²	235	30	10	20	–	–	26%
1986	282	28	13	–	–	–	15%
1987	584	40	14	–	–	–	19% ⁸³
1988 ⁸⁴	599	41	19	–	–	–	19%
1989 ⁸⁵	527	45	29	–	–	–	14%
1990 ⁸⁶	1083	86	50	–	–	–	13%

⁷¹ Saját szerkesztés az 1. táblázat jegyzeteiben hivatkozott források alapján.

⁷² Vagyis az óvónők, tanítók és tanárok együttesen.

⁷³ Ebben az évben még 2 művészeti egyetemi végzettségű személy is szerepel a statisztikában, tehát az értelmiségiek száma 127 fő.

⁷⁴ 67 fő műszaki végzettségű.

⁷⁵ A jelentés szerint még 40 fő egyéb felsőfokú végzettségű kérelmezte a honosítását, tehát ez összesen 159 értelmiségit jelent.

⁷⁶ A közgazdászokkal együtt.

⁷⁷ Ha ehhez a 87 fő „szellemi, adminisztratív foglalkoztatottat” is hozzáadjuk, akkor az arány 38%.

⁷⁸ A teljes foglalkoztatási szerkezetet nem tudjuk kimutatni, a jelentés szerint 7 egyéb főiskolát végzett és 134 egyéb végzettségű személy szerepel a főkonzulátus táblázatában.

⁷⁹ Ebből: 32 mérnök és 5 főiskolát végzett agrárszakember.

⁸⁰ A 7 fő „egyéb főiskolát végzetten” együtt, ami összesen 135 értelmiségit jelent.

⁸¹ 112 „egyéb foglalkozású”, őket nem számoltuk az értelmiségiek közé.

⁸² 124 fő „egyéb foglalkozású alkalmazott”, őket nem számoltuk az értelmiségiek közé.

⁸³ A felsorolt kategóriákon kívül még 57 egyéb értelmiségi, illetve 39 kereskedelmi dolgozó és adminisztratív munkakörben foglalkoztatott szerepel a főkonzulátus kimutatásában, tehát összesen 111 értelmiségivel számoltunk.

⁸⁴ A felsorolt kategóriákon kívül még 52 egyéb értelmiségi, illetve 34 kereskedelmi dolgozó és adminisztratív munkakörben foglalkoztatott szerepel, tehát összesen 112 értelmiségivel számoltunk.

Úgy vélem egyúttal, hogy az értelmiségiek elvándorlása még élesebb fénytörésbe helyezhető, amennyiben azt is megpróbáljuk megállapítani, hogy mekkora volt az inaktív népesség, vagyis a kiskorúak (a 16. életévüket még be nem töltöttek) és a nyugdíjasok (60 év feletti) aránya a kérelmezők között. A végzettséggel és foglalkozással összefüggő ismérvek nyilván a nyugdíjasok körében is releváns adatnak számítottak, szinte bizonyos, hogy a főkonzulátusi űrlapon az ő esetükben is ki kellett tölteni az erre vonatkozó rubrikákat. A 14 év alatti kiskorúaknál ugyanakkor, mivel még az általános iskolát sem fejezték be, semmilyen végzettséget nem lehetett bejelölni. Nem kizárt ugyanakkor, hogy a főkonzulátuson akkor is kérték az „alapfokú” végzettség feltüntetését, ha az illető általános iskolás volt, de még nem végezte el az általános iskolát, hiszen ebből tudtak arra következtetni, hogy a gyermek az oktatási rendszer alanya, s ténylegesen részesül valamilyen szintű nevelésben, képzésben. Az ő esetükben ugyanakkor foglalkozási adatokat nem lehetett megadni, hiszen még nem dolgoztak, leghamarabb a 17. életévük betöltése után léptek a munkaerőpiacra akkor, ha elvégezték a szakmunkásképzőt, vagy még annál is később, ha tovább léptek az oktatási rendszerben. Ez a két tényező, vagyis a látens alapfokú végzettségük léte, illetve évenként a 16 éven aluliak, vagyis a munkaerőpiacon még kimutathatatlanok relatíve nagy létszáma miatt alaposan feltételezhető, hogy az értelmiségiek aránya a munkaképes, aktív áttelepülők között még magasabb volt annál, mint ami a 4. táblázat adatsorából kivehető. 1988-tól a főkonzulátusi beszámolóban a honosítási kérelmet benyújtók életkori összetételénél megadott két szélsőérték a 30 év alattiak és az 55 év feletti korosztálya, ezért az 1988 és 1990 közötti hároméves intervallumra vonatkozóan önálló táblázatot szerkesztettem.

⁸⁵ A felsorolt kategóriákon kívül még 21 kereskedelmi dolgozó szerepel.

⁸⁶ A felsorolt kategóriákon kívül még 56 kereskedelmi dolgozó szerepel.

5. táblázat

A 16 éven aluliak és a 60 év felettek száma és aránya az 1979–1987-ben új kérelmet benyújtók között⁸⁷

Év	A tárgyévben benyújtott új kérelem	16 éven aluliak száma	60 év felettek száma	16 éven aluliak és 60 év felettek összesített aránya	16 év alattiak aránya
1979	623	164	89	41%	26%
1980	590	165	111	47%	28%
1981	465	143	67	45%	35%
1982	750	95	114	28%	13%
1983 ⁸⁸	478	63	75	29%	13%
1984	237	39	41	34%	16%
1985	235	26	29	23%	11%
1986	282	–	–	–	–
1987	584	133 ⁸⁹	65 ⁹⁰	34%	23%

6. táblázat

A 30 éven aluliak és 55 év felettek száma és aránya az 1988–1990-ben új kérelmet benyújtók között⁹¹

Év	A tárgyévben benyújtott új kérelem	30 éven aluliak száma	55 év felettek száma	A 30 év alattiak és 55 év felettek aránya	A 30 év alattiak aránya
1988	599	278	136	69%	46%
1989	527	243	86	62%	46%
1990	1083	492	180	62%	45%

5. A történeti feldolgozásokból tudjuk, hogy a szovjet érában a Szovjetunió európai területein fekvő nagyvárosokban változó létszámú és demográfiai súlyú, jellemzően néhány száz főből álló „kárpataljai magyar kolóniák” alakultak ki. Botlik József és Dupka György becslései szerint a szovjet érában összesen mintegy 12 000 magyar telepedett át a Kárpátokon túlra, s ahogy ők fogalmaztak, „Lvovtól Vlagyivosztokig”

⁸⁷ Saját szerkesztés az 1. táblázat lábjegyzeteiben hivatkozott források alapján.

⁸⁸ Az 1983. évi kérelmezők életkor szerinti megoszlására vonatkozó táblázat a 60 év feletti férfiakat és az 55 év feletti nőket regisztrálja.

⁸⁹ A dokumentum megfogalmazása szerint 43 kiskorú és 90 iskolás.

⁹⁰ A dokumentum megfogalmazása szerint 65 nyugdíjas.

⁹¹ Saját szerkesztés az 1. táblázat lábjegyzeteiben hivatkozott források alapján.

szinte mindenhol éltek kárpátaljai magyarok.⁹² A legnagyobb közösségek az USZSZK nagyvárosain (elsősorban Lvov és Kijev) kívül a Szovjetunió munkaerő-piaci szempontból frekventált fővárosában, Moszkvában, illetve a balti államokban alakultak ki, amelyeknek a Szovjetunió egészéhez mérten relatíve szabadabb és a magyarokkal szemben toleránsabb társadalmi légköre vonzerőt gyakorolt a magyar értelmiségiekre.⁹³ Az 1979. és 1989. évi népszámlálás adataira támaszkodva az alábbi táblázatban azt mutatom meg, hogy – az USZSZK-hoz és a Kárpátontúli területhez is viszonyítva – ez a diaszpóra mekkora demográfiai potenciállal rendelkezett.

7. táblázat

A Szovjetunió magyar nemzetiségű népességének száma egyes fontosabb területi szubjektumokban az 1979. és 1989. évi népszámlálás adatai szerint⁹⁴

Területi szubjektum	1979	1989
Szovjetunió	170 553	171 420
Ukrán SZSZK	164 373	163 111
Kárpátontúli terület	158 446	155 711
Oroszországi SZSZSZK	4313	5742
Moszkva és a Moszkvai terület	780	1088
Leningrád és a Leningrádi terület	252	318
Lett SZSZK	219	347
Észt SZSZK	191	241
Litván SZSZK	59	107
A Baltikum összesen	469	695

A táblázat önmagában véve tanulságos, hiszen jól látszik belőle, hogy miközben 1979 és 1989 között Kárpátalján közel háromezer fővel csökkent a magyarság lélekszáma, addig ugyanebben az időszakban közel 900 fővel nőtt a Szovjetunió magyar népességének száma. A veszteség egyik nyilvánvaló oka pedig a Szovjetunió Ukrajnán

⁹² BOTLIK–DUPKA, 1991. 75. – Minden bizonnyal a legkeletebbre „szakadt” kárpátaljai magyar Ormos Tibor volt, aki a kötelező sorkatonai szolgálatát a Kuril-szigeteken töltötte, majd annak letelte után is Iturup szigetén maradt. Keskeny Ernő szíves közlése alapján.

⁹³ Szemléletesen érzékelteti ezt a megállapítást Páldi 1989. szeptember 19-i jelentése. Lásd a 85. sz. dokumentumot.

⁹⁴ Saját szerkesztésű táblázat. Forrás: a Demoscope Weekly című orosz nyelvű népességtudományi szakfolyóirat, amelynek internetes adatbázisában – a népszámlálás hivatalos összesített nemzetiségi adatsorainak az Orosz Állami Gazdasági Levéltárban őrzött eredeti címpéldányai alapján – köztársaságokra és az OSZSZSZK esetében régiókra lebontva megtalálhatók a pontos nemzetiségi statisztikák. A forrás webcíme: www.demoscope.ru. Az adott népszámlálási év linkjére kattintva lehet keresni az egyes szubjektumok adataira.

kívüli területei felé irányuló népességkiáramlás.⁹⁵ Mindazonáltal az OSZSZSZK, továbbá a balti köztársaságok 1989-ben már közel 6 500 lelket számláló magyar ajkú közösségeinek létrejötte – mint később látni fogjuk – legalább részben ugyanazoknak az okoknak köszönhető, amelyek a Magyarországra irányuló áttelepedésnek megágyaztak. Kárpátalját elhagyva, Oroszországban és a Baltikumban letelepedve, sokakban oldódott az a feszültség, amely a szülőföld elhagyására készítette őket. Elvileg nem kizárható tehát, hogy ezek a „belső diaszpórában” élő magyarok nem csak 1963 és 1969 között, hanem azután is a Magyar Népköztársaság moszkvai konzuli képviseletén adták be a honosítási kérelmeiket. Ehhez a dilemmánkhoz az is hozzájárul, hogy 1978. április 1-jén, tehát nem sokkal a tanulmányunk kronológiai kereteinek kezdőpontjául szolgáló 1979-es év előtt – a balti államokra kiterjedő konzuli illetékességi körrel – Leningrádban is megnyílt a magyar főkonzulátus.⁹⁶ Honosítási kérelmet ettől az időponttól kezdve a Baltikumban élő, kárpátaljai magyar származású szovjet állampolgár itt is benyújthatott. Amennyiben Moszkva és Leningrád esetében szignifikáns létszámmal és tendenciával van dolgunk, az torzíthatja a kizárólag a Kijevi Főkonzulátus adataiból nyerhető egyoldalú képet.

A Moszkvai Magyar Főkonzulátus és a Leningrádi Magyar Főkonzulátus konzuli tevékenységéről készült beszámolók elemzése tehát szempontunkból nem irreleváns, ugyanakkor egy külön tanulmány tárgyát képezhetné, ezért az 1979 és 1990 közötti időszak teljes dokumentációjának előzetes tanulmányozása alapján mindössze egyetlen megállapításra kívánok szorítkozni: azok, akik ezen a két konzuli kirendeltségen adták be a honosítási kérelmüket, szinte kizárólagosan a Szovjetunióban tanuló

⁹⁵ Az OSZSZSZK magyar nemzetiségű lakosságának számszerű növekedése mögött álló másik ok a magyar állampolgárságú magyarok országváltása. Az 1980-as években a Szovjetunióban tanuló magyar állampolgárok között voltak olyanok is, akik megházasodtak, orosz származású nőt vettek feleségül, és később a Szovjetunió javára optáltak. Amennyiben a vegyes, magyar–orosz házasságból származó és a Szovjetunióban született gyermeket valamilyen családi vagy egzisztenciális megfontolásból szovjet állampolgárnak jegyezték be, és a házastársak később együtt maradtak, az a magyar nemzetiségű apát is arra predesztinálta, hogy állampolgárságot váltson. Ennek a jelenségnek a feltárása egy önálló tanulmány tárgya lehetne, az ezzel kapcsolatos trendek és nagyságrendek egyelőre nem ismertek, ám nem gondolom azt, hogy magyar állampolgárok ezreit érintette volna, legfeljebb néhány száz főre tehető a számuk. Ilyen volt például Husztej Tibor, aki a Szolnok megyei Törökszentmiklós mellett született, tehát magyar állampolgárként került a Kijevi Kereskedelmi Főiskolára, majd családalapítás miatt véglegesen az ukrán fővárosban telepedett le. Róla lásd: B. Gy.: Magyarországról Kijevbe – Távolságok nélkül. (Emberek, sorsok.) *Ukrajnai Magyar Krónika*, 2005. június 22. 4.

⁹⁶ Golub Mihály leningrádi főkonzul beszámolója a Leningrádi Főkonzulátus 1978–1979. évi politikai és gazdasági tevékenységéről. Leningrád, 1980. április 19. MNL OL, XIX-J-1-j, 1980/129. d., 003242/1980. sz.

magyar állampolgárok nem magyar állampolgárságú és nem magyar (hanem jellemzően orosz) nemzetiségű házastársai közül kerültek ki.⁹⁷

AZ ÚJ KÉRVÉNYEZŐK LÉTSZÁMÁNAK HULLÁMZÁSA MÖGÖTT REJLŐ OKOK

Tüzetesen megvizsgálva az 1. táblázat adatait, az új kérvényezők számának alakulása tekintetében két változás szembeötlő. 1979 és 1981 között a kérvényezők száma egyenletesen csökken, 1982-ben hirtelen megugrik, majd 1983-ban visszaszökken az 1981-es szintre, s végül 1984-ben drasztikusan lesüllyed. 1987-ben azonban ismét megugrik, még hozzá az előző év adatának körülbelül kétszeresére, s megközelíti az 1980. év létszámát. 1988-ban enyhén emelkedik, s az 1989-es ismételt visszaesést követően 1990-ben már „berobban”, az 1979-től kimutatható időszak legmagasabb számát produkálva. Sajnálatos módon nem rendelkezünk arra vonatkozóan adattal, hogy az 1983. évben mekkora volt a nyilvántartott kérelmek száma. Ha feltételezzük, hogy a korábbi tendenciáknak megfelelően ennek száma meghaladta a 700-900 iktatott kérelmet, akkor az új kérvényezők létszámának 1983-as jelentős visszaesése, majd az összes nyilvántartott kérelem és az újonnan kérelmezők számának 1984-es látványos „zuhanása” mögött nem az érdektelenséget kell látnunk.

Az 1983–1984. évi változások előzményei jól rekonstruálhatók. Korábban már utaltam rá, hogy 1979-ig az áttelepedési ügyek intézésének érvényben lévő eljárásrendje úgy zajlott, hogy a kérelmező először a magyar konzuli szerveket kereste fel, majd abban az esetben, ha a kérelmét Budapesten jóváhagyták, a szovjet belügyi szervekhez fordulhatott.⁹⁸ A rendelkezésre álló dokumentumok tanúsága szerint nagyon ritkán fordult elő, hogy a magyar fél egyértelmű honosítási határozata után szovjet részről elutasították volna állampolgárunk áttelepedési kérelmét. 1979-ben

⁹⁷ Árulkodó adat erre vonatkozóan, hogy 1978–1979-ben Leningrádban mintegy 300 magyar ösztöndíjas egyetemi vagy főiskolai hallgató tanult. Közülük és azok közül, akik korábban ott tanultak, sokan szovjet állampolgárral házasodtak össze. 1979-ben a vegyes házasságból született gyermekek részére 60%-ban választottak magyar, 20%-ban szovjet állampolgárságot, a vegyes házasságokban élő házastársak 20%-a pedig még nem döntötte el, hogy a gyermekének magyar vagy szovjet állampolgárságot kér-e. Golub beszámolója a Leningrádi Főkonzulátus 1979. évi konzuli tevékenységéről. Leningrád, 1979. december 29. Uo. 001033/1980. sz.

⁹⁸ Ez az eljárásrend 1964-től volt érvényben, s egy későbbi forrás tanúsága szerint a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió Külügyminisztériuma erről egy jegyzékváltás keretében állapodott meg. Maklári jelentése Puja Frigyesnek az Ukrán KÜM közléséről. Kijev, 1979. június 19. Uo. 1981/140. d., 006102/1979. sz. Nyilván a jegyzékváltás szervesen kapcsolódott az 1963. január 13-i moszkvai egyezményhez, s az abból eredő gyakorlati kérdéseket volt hivatva szabályozni.

azonban szovjet részről kezdeményezték, hogy változtassanak ezen a sorrenden, a kivándorolni szándékozó szovjet állampolgár kérelmét először a Szovjetunió Belügyminisztériumának területi (megyei) útlevél-kirendeltségein vizsgálják meg, és amennyiben pozitív döntést hoznak az ügyben, a szovjet állampolgár csak ezt követően keresse fel az illetékes magyar konzuli kirendeltséget.⁹⁹

A korábban közösen megállapított eljárásrend megváltoztatására irányuló kezdeményezés Ukrajnából indult ki. Az Ukrán SZSZK Külügyminisztériuma Konzuli Osztályának vezetője, Jurij Jegorov 1979. június 13-án a hivatalába kérette Maklári György kijevi magyar főkonzult. A Szovjetunió Külügyminisztériuma Konzuli Igazgatóságának rendeletére hivatkozva arra kérte őt, hogy a hozzájuk forduló szovjet állampolgárokat egyenesen a szovjet hatóságokhoz fordítsák abból a célból, hogy azok ott kezdjék meg az engedélyeztetési eljárást. A hivatalos szovjet – és ukrán – indoklás szerint erre azért lett volna szükség, mert korábbiakban, amikor a szovjet fél a kivándorlást engedélyezte, azonnal kiadta a kivándorlási útlevelet, úgy, hogy a szerencséseknek sokszor még nem volt meg a beutazási engedélyük Magyarországra. Ugyanakkor a kivándorlási engedély birtokában fel kellett számolniuk az egzisztenciájukat, fel kellett mondani a munkahelyükön és értékesíteni kellett a lakásukat. Jegorov ezt úgy fogalmazta meg, hogy „ezek az emberek légüres térbe kerültek”.¹⁰⁰

Egy másik dokumentumból, a Moszkvai Nagykövetség egyik jelentéséből tudjuk meg, hogy az eljárásrend megváltoztatására vonatkozóan 1979. október 24-én a felek között létrejött egy szóbeli megállapodás is: két külügyminisztérium illetékesei, vagyis a konzuli főosztályok vezetői az évente szokásos kétoldalú közvetlen egyeztetés keretében egyeztek meg erről. Tehát ez egy diplomáciai szinten született meg egyezés volt, amiről a területileg illetékes szovjet belügyi szerveknek eleinte nem is volt tudomásuk, vagy nem hajtották végre, ugyanis a leningrádi és moszkvai magyar konzuli szervek 1980-ban gyakran panaszkodtak arról, hogy egyes OVIR-kirendeltségek automatikusan a magyar konzuli képviseltekre irányítják a hozzájuk forduló szovjet állampolgárokat.¹⁰¹

Mind Maklári, mind pedig Fekszí Márta első beosztott konzul azt jelentette a Külügyminisztériumnak, hogy az eljárásrend megváltoztatására irányuló kezdeménye-

⁹⁹ Maklári jelentése Puja Frigyesnek az 1979. évi áttelepülésekről. Kijev, 1980. március 14. Uo. 002496/2/1980. sz.

¹⁰⁰ Maklári jelentése Puja Frigyesnek az Ukrán Külügyminisztériumban folytatott egyeztetésekről. Kijev, 1979. június 19. Uo. 006102/1979. sz.

¹⁰¹ Szűrös Mátyás moszkvai nagykövet jelentése a Külügyminisztériumnak a szovjet állampolgárok magyarországi letelepedésének új szabályairól. Moszkva, 1980. december 8. Uo. 002483/2/1980. sz. Eszerint az új eljárásrend hivatalosan 1980. január 1-től lépett érvénybe. – A Leningrádban kialakult helyzetre lásd: Golub beszámolója a Leningrádi Főkonzulátus 1980. évi konzuli tevékenységéről. Leningrád, 1980. december 30. Uo. 1981/141. d., 00409/1981. sz.

zés mögött az ukrán belügyi szervek állnak, és az minden kétséget kizáróan az áttelepíteni szándékozók számának rohamos emelkedésével magyarázható.¹⁰² Ebben nem volt teljesen igazuk. Érdekes itt visszautalni arra a fent részletezett tényre, hogy éppen 1979 volt a „fordulat éve” a szovjet kivándorlás-politikában: ettől kezdve a szovjet hatóságok megszigorították a kivándorlási engedélyek kiadását.¹⁰³ Tehát ez az ukrán lépés teljes mértékben illeszkedett a presztízsszempontokat követő országos politikai döntési mechanizmusba, egy központból jött utasítás diplomáciai szinten történő végrehajtása volt. Egyértelműen erre utal az is, hogy míg Moszkvában és Leningrádban az új eljárásrend lassan gyökeret vert,¹⁰⁴ addig éppen az USZSZK területén működő OVIR-szervek még sokáig nem tértek át arra. Maklári egy jelentésében azt állította, hogy Jegorov, aki annak idején, 1979. június 13-án személyesen vele közölte az eljárásrend megváltozását, 1980. január 23-án már úgy tett, mintha először hallana erről a kérdéstről. Az ukrán magatartás okairól az alábbiakat feltételezte: „Csak feltételezhetem, hogy az eredeti elképzelés a kiutazások számszerű növekedésének lassítására szolgált volna. A megváltozott magatartás mögött a következőkre lehet gondolni: [...] nem bánják [az ukránok – S. A.], hogy távoznak, akik ezt célul tűzték ki maguk elé. Ez utóbbit érzem a legkevésbé valószínűnek, annál is inkább, mert a szovjet félnek is látnia kell, hogy ez véget nem érő folyamat. Hangsúlyozva, hogy távolról sem azonos helyzetről van szó, de szükségesnek tartom itt megjegyezni, hogy a nemzetiségi hovatartozásra alapozott, Izraelbe vagy más országba történő kivándorlás a Szovjetunióban elítélő visszhangot kelt.”¹⁰⁵

¹⁰² Maklári beszámolója Puja Frigyesnek a Kijevi Főkonzulátus 1979. évi konzuli tevékenységéről. Kijev, 1980. március 17. Uo. 1980/129. d., 002496/1980. sz. – Fekszki Márta kijevi vezető konzul hivatali beszámolója az 1979–1980. évről. Kijev, 1980. május 16. Uo. 003747/1980. sz. – A Bocskai Nándor moszkvai vezető konzul 1979–1980. évi hivatali beszámolójából vett eklatáns megfogalmazás szerint a kezdeményezés kifejezetten Ukrajnából indult ki, onnan, „ahol tulajdonképpen az egész probléma keletkezett”. Bocskai 1979–1980. évi hivatali beszámolója. Moszkva, 1980. július 14. Uo. 1980/129. d., 004997/1980. sz.

¹⁰³ Полян, 2005. 505–506. – Bocskai Nándor jól érzékelt, hogy az új eljárásrend tágabb teret biztosít a hivatali önkénynek és a bürokratikus szempontok érvényesítésének: „A késedelmes, és mondhatni bürokratikus, szándékosan késleltető eljárások, egyes tisztviselők »hazafias« magatartása, amivel késleltetni kívánják az eljárást, gondolva, hogy ezzel meggátolják a kivándorlási »hullámot«.” Bocskai 1980–1981. évi hivatali beszámolója. Moszkva, 1981. június 1. MNL OL, XIX-J-1-j, 1981/141. d., 004102/1981. sz.

¹⁰⁴ Minden bizonnyal ezzel függött össze, hogy a Moszkvai Magyar Nagykövetség Konzuli Osztálya előtt posztoló szovjet rendőrök az 1980-as években eleve „elhajtották” onnan az oda igyekvő magyar származású szovjet állampolgárságú személyeket. Keskeny Ernő szíves közlése Gyarakai Imre (Luga, Leningrádi terület) elmondása alapján.

¹⁰⁵ Maklári levele Tóth Józsefnek, a KÜM I. Területi Főosztálya vezetőjének. Kijev, 1980. március 15. MNL OL, XIX-J-1-j, 1981/140. d., 002483/1980. sz.

Megítélésem szerint Maklári gyanújának akár igazságtartalma is lehet, azzal együtt, hogy az ukrán belügyi szervek 1979–1980-ban még mindig nem látták annyira kritikusként a helyzetet, hogy tényleges lépéseket tegyenek az új eljárásrend bevezetésére. Mindazonáltal 1982-ben a Kijevi Főkonzulátuson benyújtott új kérelmek száma az összes előző év számadatait jócskán felülmúlta, ami nyilván már elérte az illetékes ukrán szervek ingerküszöbét is, s lépésre sarkallta őket. Nem tartom kizártnak azt sem, hogy ezzel kapcsolatban impulzust kaphattak kárpátaljai magyar vezető értelmiségiektől, így a párt- és tanácsi apparátusban otthonosan mozgó és lobbierővel bíró Balla Lászlótól is. Az ukránok döntésében ugyancsak szerepet játszott, hogy Bocskai Nándor moszkvai vezető konzul szorgalmazni kezdte a visszatérést a régi eljárásrendhez, 1981 nyarán javaslatot tett budapesti feletteseinél, hogy a kérdést vegyék napirendre a két külügyminisztérium konzuli főosztályvezetőinek soron következő konzultációja alkalmával.¹⁰⁶

1983. június 16-án az ukrán fél kezdeményezésére egy megbeszélésre került sor Kijevben az USZSZK Külügyminisztériumában, amelyen ukrán részről Jurij Jegorov, a tárca konzuli osztályának vezetője, magyar részről Maklári György főkonzul és Horváth Miklós vezető konzul vett részt. Az ukrán partnerek azt kérték a magyar diplomatáktól, hogy addig ne foglalkozzanak a szovjet állampolgárok áttelepülési ügyeivel, még a kérelemhez szükséges nyomtatványokat se adják oda nekik, amíg azok nem mutatják be a számukra kiadott OVIR-értesítést a szovjet szervek határozatáról. Másnap egy orosz nyelvű diplomáciai jegyzéket is eljuttattak a főkonzulátus részére, amely írásos formában megismételte az előző napi szóbeli kérést. 1983. június 17-től tehát hivatalossá vált az eljárásrend „megfordítása”, ettől a naptól kezdve a kárpátaljai magyaroknak, amennyiben Magyarországra kívántak áttelepülni, először az USZSZK Belügyminisztériumának helyi útlevél-kirendeltségeinél kellett jelentkezniük a kivándorlási kérelmükkel. A főkonzul úgy vélte, hogy a gyakorlat tényleges megváltoztatása 1983 nyarán, ami, mint láttuk, már 1979-től a levegőben lógott, „az áttelepülés szorosabb ellenőrzésének megvalósítását célozza.”¹⁰⁷

A következő három évben, 1984-ben, 1985-ben és 1986-ban a Kijevi Főkonzulátuson benyújtott új honosítási kérvények száma egyszer sem érte el a háromszázat. 1987-ben azonban ismét drasztikusan emelkedni kezdett az USZSZK területéről a Magyar Népköztársaságba áttelepedni szándékozók száma, a korábbi három év átlagának kétszeresére duzzadt. Ez nyilvánvalóan összefüggött a jogszabályi környezet megváltozásával, a Minisztertanács 1986. augusztus 28-i, 1064. számú rendelete

¹⁰⁶ Bocskai 1980–1981. évi hivatali beszámolója. Moszkva, 1981. június 1. MNL OL, XIX-J-1-j, 1981/141. d., 004102/1981. sz.

¹⁰⁷ Maklári jelentése a Külügyminisztériumnak. Kijev, 1983. július 26. Uo. 1983/119. d., 004490/1983. sz.

és az azáltal generált új kivándorlási konjunktúrával.¹⁰⁸ 1988-ban ismét közel 600 új kérvényt nyújtottak be, míg 1989-ben enyhe visszaesés észlelhető a kérelmezők számának tekintetében.

Ez utóbbi tény azért is elgondolkodtató, mert 1989 júniusától a Kijevi Főkonzulátus minden hónapban konzuli fogadónapokat tartott Ungváron. Noha egyelőre nagyon szűkre szabott ügyfélfogadási rendben, havonta két-két egymást követő napon, négy-négy óra időtartamban fogadták az ügyfeleket. Az egyébként is döntően kárpátaljai illetőségű kérelmezőknek ettől kezdve nem kellett Kijevbe utazniuk, tehát ennek elméletileg az igénylők számának ugrásszerű növekedését kellett volna maga után vonnia. A konzuli fogadónapok tapasztalatait összegző, 1989. szeptember 14-én kelt jelentés is ezt a feltételezést támaszthatja alá: „A fogadónapokon megjelentek száma minden hónapban 50 és 60 között volt. Az ügyfelek mintegy 90%-a áttelepülési ügyben járt nálunk: a végleges áttelepülés lehetőségeiről, az ügyintézés módjáról érdeklődtek, kérdőívekért jöttek, benyújtották az elkészült okmányokat, vagy a szovjet kiutazási engedély birtokában a beutazó vízumot vették fel. Ungváron júniusban 9, júliusban 28, augusztusban 24, szeptemberben 30 személy részére adtunk ki letelepedési célú vízumot.”¹⁰⁹ Ennek ismeretében az 1989. év csökkenő létszámadatára egyelőre két magyarázattal lehet szolgálni.

Ennek egyik eredője a szovjet kivándorlási politika már korábban is említett, a Szovjetunió politikai presztízsének, nemzetközi imázsának, belső gazdasági és társadalmi szükségleteinek és ezekkel együtt a szovjet vezetésnek a „disszidens mozgalmakkal” szembeni aktuális kurzusának is kitett ingadozása lehetett. Noha annak a jogszabályi környezet változása ágyazott meg, az Ukrán Kommunista Párt (UKP) Kárpátontúli Bizottságának vezető apparatcsikjai, illetve a területi és a leginkább érintett járási tanácsai szervek (mindenekelőtt a Beregszászi és a Nagyszőlősi) előljárói nem nézték jó szemmel a magyarok körében 1987-től ismét felerősödő áttelepedési mozgalmat. Páldi András 1988. és 1989. évi jelentéseiből egyértelműen arra tudunk következtetni, hogy a helyi politika prominensei felismerték azt, hogy a magyarok kivándorlásának mozgatórugói nem gazdasági vagy egzisztenciális jellegűek. „A területi vezetők és a beregszászi járási vezetők szóvá tették, hogy aggasztja őket a magyarok között egyre terjedő kivándorlási szándék. Nem értik, hogy miért nő az áttelepülők száma, amikor Kárpátalján minden lehetőséget megkapnak, jól élnek, Magyarországon pedig romlik az életszínvonal” – jegyezte fel a főkonzul egy 1988. január 22-én kelt jelentésében. Ugyanebből a dokumentumból tudjuk, hogy vélhetően valamikor 1987–1988

¹⁰⁸ 1987-ben 39 000, 1988-ban 108 000, 1989-ben 228 000, míg 1990-ben már 452 000 személy hagyta el véglegesen a Szovjetuniót. СЕМОЧКИНА, 2008. 63.

¹⁰⁹ 84. sz. dokumentum.

fordulóján a területi pártbizottság erőteljes kampányt indított a helyi alapszervezetek körében az elvándorlás megfékezésére. Taggyűléseket tartottak, amelyeken felszólították a párttagokat a „hazafias nevelés fontosságára, a pedagógusok felelősségére, a Szovjetunióhoz való hűség követelményére”.¹¹⁰

A másik tényező a kárpátaljai politikai, társadalmi klíma enyhülése lehetett 1989 folyamán. A kárpátaljai magyarság szemszögéből nézve ez az egész peresztrojka időszakának a korszakfordító éve volt, számos olyan változás és esemény sűrűsödött bele, ami a jövőt illetően reményt ébreszthetett a magyarokban, perspektívát nyitott a kisebbségi megmaradás előtt.¹¹¹ Ebben az évben számos magyar politikai és egyházi vezető látogatott el Kárpátaljára, ami megtörte az azt megelőző közel négy évtized „pangását” és előrevetítette a kárpátaljai és az anyaországi magyarság közötti kapcsolatok regenerálását. Először, 1989. április 3-án, éppen az első számú magyar politikai vezető, az MSZMP főtitkára, Grósz Károly tett egy félnapos, Ungvárt, Munkácsot és Beregszászt is érintő körutat Kárpátalján.¹¹² A vizit jelentőségét plasztikusan szemlélteti, hogy az egyébként – többek között az aradi találkozó kudarcra miatt – ott-hon már megcsappant renoméjú pártvezetőt hatalmas ünneplő tömeg fogadta Beregszászon, az emberek spontán verődtek össze, hogy kezet foghassanak vele.¹¹³ Igaz, azt talán Grósz is érezte, hogy ez a szimpátia nem kifejezetten az ő személyének szólt,¹¹⁴ hanem a mindekori első számú magyar politikai vezető személyének. A beregszászi magyarok minden bizonnyal ugyanilyen túláradó szeretettel fogadták volna Kádár Jánost, vagy ha Magyarország akkoriban királyság lett volna, akkor az ország monarcháját, mert a látogatásának a tényében a négy évtizednyi elhagyatottság után a velük való törődés egyértelmű jelét látták. A Református Világszövetség delegációja Tóth Károly püspök, alelnök vezetésével 1989. április 11–18. között körutat tett

¹¹⁰ 29. sz. dokumentum.

¹¹¹ Páldi András a később megjelent visszaemlékezéseiben a „fordulat évének” nevezi 1989-et. PÁLDI, 1996. 324–326.

¹¹² 1989. április 5-én Alekszandr Merkulov, az UKP KB Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője részletes tájékoztató feljegyzést készített az UKP Központi Bizottságának Grósz két nappal azelőtti kárpátaljai látogatásáról. A dokumentum egyik legfontosabb, más forrásból nem kivethető állítása az, hogy a magyar pártvezető rögtön a Kárpátaljára érkezése után, szűk körben kijelentette, miszerint látogatásának célja az, hogy bebizonyítsa, lehetséges a nemzeti kérdés megoldása a szocializmus keretei között. Lásd: ИДІАГО, ф. 1, оп. 32, сnp. 2664, арк. 50–53.

¹¹³ SERES, 2023/a. – SERES, 2023/b.

¹¹⁴ Nem tudni, ez önkritika vagy álszerénység volt-e a részéről, a *Kelet-Magyarországnak* adott interjújában mindenestre ekként fogalmazott erről: „Megható pillanatokot szerzett a fogadtatás, a ragaszkodás, amellyel körülvettek, de amelyről tudom, hogy nem a személynek, hanem a magyar népnek és a Magyar Népköztársaságnak szól.” КОРКА János: A pártfőtitkár válaszai a Kelet-Magyarországnak. Szabolcs-Szatmár jövőjéről, a lakosság, a párttagság közérzetéről, a felelősségvállalásról és kárpátaljai találkozásairól. *Kelet-Magyarország*, 1989. április 5. 3.

a Szovjetunióban. Ennek keretében, április 16–18-án látogattak el Kárpátaljára, ahol tárgyaltak Forgón Pál püspökkel és lelkészekkel, gyülekezeteket látogattak meg.¹¹⁵ Paskai László esztergomi érsek, bíboros 1989. május 20–25-i kárpátaljai körútja ugyancsak jelentős hatást gyakorolt, elsősorban a kárpátaljai magyar katolikusság felekezeti, társadalmi kohéziójára. Az egyházfő látogatása, majd az azt követő egyházdipломáciai lépések lehetővé tették a kárpátaljai magyar egyházközségek magyarországi papi utánpótlását, ami megfordította a pasztoráció szempontjából a krónikus paphiányra visszavezethető rendkívül kedvezőtlen folyamatokat, s ezzel végső soron a helyi katolikus egyházi infrastruktúra újjáépítéséhez szükséges alapokat fektette le. Lelki értelemben véve reményt adott a kárpátaljai katolikus híveknek a vallási élet teljes megújulására.¹¹⁶ Végül ugyanebbe a sorba illeszthető még Szűrös Mátyásnak, az Országgyűlés elnökének 1989. október 13-i beregszászi útja, amelynek során ünnepélyes keretek között leleplezték Illyés Gyula köztéri mellszobrát.¹¹⁷ Az anyaország törődése mellett ezeknek a látogatásoknak a sorozata azt üzentte, hogy mind a szovjet politikai vezetés, mind a többségi ukrán társadalom tudomásul vette a magyar–magyar kapcsolatok legitimitását.

Végül, de nem utolsósorban nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy ugyanebben az évben, 1989. február 26-án alakult meg Ungváron a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ). A hatalom viszonyulását az alulról szerveződő kisebbségi érdekvédelemhez jól mutatja, hogy a szövetség hivatalos bejegyzése körüli huzavona még sokáig elhúzódott. A KMKSZ bejegyzésének kérdését a Kárpátontúli Terület Tanácsának Végrehajtó Bizottsága eredetileg az 1989. április 1-jei ülésére tűzte ki, ám azt először a május 18-i, majd a május 23-i ülésre halasztotta. Ekkor, május 23-án napirendre is került a kérdés, ám a testület nem volt teljes, és a VB elnökének, valamint a területi pártbizottság első titkárának (Henrih Bandrovszkij) távollétében nem vállalta a döntés felelősségét.¹¹⁸ A Kárpátontúli Területi Tanács Végrehajtó Bizottsága csak az 1989. június 20-i, 90/1989. számú határozatával fogadta el a KMKSZ 1989. február 26-i alapszabályát, a szervezet de jure csak ezzel kezdhette meg érdemi működését.¹¹⁹ A szövetség számos olyan téma megvitatását tűzte napirendre, ami addig a szovjet rezsim és a magyar kisebbség viszonyrendszerében tabunak számított. Ilyen volt a magyar nemzetiségűek deportálásának kérdése az 1940-es és 1950-es években, a rehabilitáció, vagy a közösségi autonómia problémája.

¹¹⁵ KOMLÓS Attila: Telve reménységgel és a megújulás vágyával. Kárpátalja: a hűség egyháza. (Szovjetunióbeli változások és az egyházak.) *Reformátusok Lapja*, 1989. április 30. 3.

¹¹⁶ Erről részletesen lásd: SERES, 2022.

¹¹⁷ Lásd a 91. sz. dokumentumot.

¹¹⁸ DUPKA, 1993/a. 87–88.

¹¹⁹ Uo. 100.

A KMKSZ ezek mindegyikéről széleskörű társadalmi vitát nyitott, felvállalta ezek képviselőit az egypárturalmi rendszerben, még úgy is, hogy az sokszor konfrontációhoz vezetett.

A KÁRPÁTALJAI MAGYAROK KIVÁNDORLÁSÁNAK OKAI

A Szovjetunió nemzeti-nemzetiségi politikája történetének jellemzéséhez talán a legeredetibb és leginkább elterjedt metaforát Vlagyimir Scserbak, Lilija Boljacsevec és Jevgenyija Platonova szentpétervári történészek találták ki, akik a Kreml nemzeti politikájának – a politikai vezetés csúcsán bekövetkező személyi változásoktól sem teljesen független – változásait az inga mozgásához hasonlították.¹²⁰

Véleményük szerint az inga kilengései – vagyis az „ingadozás” kifejezés – egyrészt kiválóan jellemzik azt, hogy 1917-től 1991-ig a szovjet vezetés nemzeti politikája milyen éles váltásokon ment keresztül. Ezzel megragadható a szovjet nemzeti politika „reaktivitása” is, vagyis az a tünet, miszerint az egyes alkorszakok politikai vonalvezetését gyakran az a „puszta” törekvés határozta meg, hogy az előző párt- és személyi vezetés által fémjelzett időszak kurzusára reagáljanak, azt megváltoztassák vagy módosítsák. Másrészt a nemzeti politika széljárásának az inga működéséhez hasonlítása azt is plasztikusan szemlélteti, hogy a Szovjetunió történetében nem sikerült egyensúlyt teremteni a nemzeti kisebbségek és a nemzeti többségek érdekei között. Ennek a tanulmánynak a vizsgálati módszertanára és eredményeire itt bővebben kitérek, mivel úgy vélem, hogy történelmi perspektívába ágyazva, országos és tagköztársasági szinten a szerzők olyan mintázatokat mutatnak ki a szovjet nemzet- és nemzetiségpolitikában, amelyekkel a kárpátaljai magyarság helyzete is modellezhető.

A szerzők a Szovjetunió fennállásának időszakát hat alkorszakra bontották, ezekből a kötet tematikája és kronológiai meghatározottsága szempontjából az ötödik és a hatodik bír relevanciával.¹²¹ Az ötödik, 1971-től 1985-ig tartó periódust a „felelősödő ellentmondások” időszakaként aposztrofálják, amely egyúttal megágyazott az utolsó, a fent hivatkozott konszenzushoz illeszkedve teljes egészében a gorbacsovi időszak (1985–1991) által keretezett periódusnak. A tanulmányban közzétett kutatási

¹²⁰ ЩЕРБАК–БОЛЯЧЕВЕЦ–ПЛАТОНОВА, 2016. 101. – A metaforát eredetileg Vlagyimir Helman szentpétervári történész alkotta meg, s egy 2006-ban megjelent tanulmányában alkalmazta először az oroszországi pártrendszer 1991 utáni fejlődési tendenciáinak jellemzésére. ГЕЛЬМАН, 2006. 47.

¹²¹ Az első négy korszak: 1.) a forradalmak és a polgárháború kora (1917–1925), 2.) a „pozitív diszkrimináció politikájának időszaka” (1926–1939), 3.) a nagyhatalmi orosz nacionalizmus (1940–1955), 4.) a „korenyizácija” időszaka (1956–1970). ЩЕРБАК–БОЛЯЧЕВЕЦ–ПЛАТОНОВА, 2016. 102.

eredmények szerint az ötödik időszak második felét a látens asszimilációs törekvések felerősödése jellemezte, a hatalom egyre élesebben reagált a kisebbségi nacionalizmusok megnyilvánulásaira.¹²²

A „burzsoá nacionalizmus” megnyilvánulási formáival szembeni küzdelmet ideológiai szempontból azzal indokolták, hogy a Szovjetunió állami fejlődésében egy további lépcsőfokot jelent a „szovjet nép” kialakulása. A hivatalos ideológia a nemzeti kérdéstről folytatott politikai-társadalmi diskurzusban két megközelítést engedett meg: az egyik az „összeolvasztás” (слияние), a másik a „közelítés” (сближение) teóriája volt. Az előbbi szerint az összes nemzetet a Szovjetunióban az egységes, a kiinduló nemzeti formációktól elütő „szovjet nemzetben” kell egyesíteni, míg az utóbbi elismerte a meglévő nemzeti identitások időállóságát, tehát afelől megközelítve a „szovjet nép” kifejezés nem egy új etnikai alapokon nyugvó nációt, hanem egy új politikai közösséget jelentett. A politikai gyakorlatban inkább a „közelítés” dogmája élvezett prioritást, mindazonáltal a szovjet tagköztársaságok fiatal nemzeti, nemzeti-ségi értelmisége körében az még így, ebben a „lebutított formájában” is érezhető ellenszenvet keltett.

A „szovjet nép” tudata, mint magas szintű politikai, társadalmi és gazdasági identitásképző kialakítása mellett ugyancsak a látens asszimilációt szolgálta a ruszifikáció is. Mint korábban utaltam rá, 1978–1979-ben számos olyan jogszabályt hoztak, amelyek Kárpátalján is előkészítették a talajt az orosz nyelv közoktatásban való térnyerésére. Ennek mozgatórugói közül két kevésbé ismert tényezőt érdemes megemlíteni. Egyrészt az 1959. évi és az 1989. évi népszámlálások között eltelt harminc évben felborult a demográfiai egyensúly a szovjet állam domináns és politikai értelemben is irányító etnikumát jelentő oroszok és a többi népcsoport között. Az oroszok részaránya a Szovjetunió teljes népességén belül az 1959-es 54,6%-ról 1979-re 52,4%-ra, 1989-re pedig 50,2%-ra csökkent,¹²³ vagyis az „államalkotónak” számító nemzet folyamatos etnodemográfiai defenzívába szorult. Mindazonáltal feltűnő trend volt ebben az időszakban a közép-ázsiai, kaukázusi és az OSZSZSZK területén élő muszlim népek (tatárok, baskírok) súlyának és arányszámának növekedése is. Julian Bromlej akadémikus, a Szovjet Tudományos Akadémia Néprajztudományi Intézetének igazgatója egy 1989 elején megjelent nagy visszhangot kiváltó tanulmányában hívta fel erre a figyelmet, úgy, hogy az 1989. évi népszámlálás eredményei még nem is voltak ismertek előtte, kizárólag az 1959. és 1979. évi censusok adatsoraira, vagyis mindössze két évtizednyi időszak tapasztalataira hagyatkozhatott. Az általa felvázolt

¹²² Ennek példájául szolgál Pjotr Seleszt leváltása 1972-ben az Ukrán KP első titkári posztjáról, akinek azt is a számlájára írták, hogy egyik könyvében túl nagy teret szentelt Ukrajna múltjának, az ukrán kultúrának és a kozákság hagyományainak.

¹²³ Az adatokat lásd: www.demoscope.ru.

„bonyolult demográfiai szituáció” azt tükrözte, hogy a kazahok és azeriek népesség-szaporulata háromszor olyan gyors ütemű, mint a szövetségi átlag. A szláv nyelveket beszélő népcsoportok (oroszok, ukránok, beloruszok) részaránya az 1959-es 77,1%-ról 1979-re 72,8%-ra esett, miközben a török nyelvcsoporthoz tartozó etnikumok (azeriek, kazahok, tatárok, baskírok stb.) 11,1%-ról 15,2%-ra növekedett.¹²⁴ Részen ezzel is összefüggött a másik tényező: aktivizálódott az orosz nacionalizmus, amely azt hangoztatta, hogy az orosz nép a Szovjetunió legnagyobb áldozata, s alkalmanként még a hivatalos sajtóorgánumban is napvilágot láttak olyan vélemények, amelyek azt sugallták, hogy az egyes tagköztársaságok kizsákmányolják az Oroszországi SZSZSZK-át.¹²⁵ Úgy vélem, ettől elválaszthatatlanul az is szimptomatikus, amit a nagy tekintélyű Bromlej javasolt a „bonyolult demográfiai szituáció” megoldására, valójában annak megváltoztatására: „a szövetségi normákból kiinduló aktív demográfiai politikát”, vagyis egyfajta differenciált családpolitikát, amelynek a lényege abban állt, hogy az alacsony fertilitású népcsoportok körében állami szociális eszközökkel ösztönözni kellett volna a születésszám növekedését, míg a túlnépesedett régiókban be kellett volna szüntetni a sokgyermekes családmódel népszerűsítését. A szovjet akadémikus megengedhetetlennek tartotta például Ész SZSZK gyakorlatát, amely gazdasági előnyöket csak az államalkotó nemzethez – vagyis az észthez – tartozó fiatal családoknak kínált fel a gyermekvállalásért cserében.¹²⁶

A fent hivatkozott tanulmány szerzői a szovjet nemzetiségi politika alakulásának elemzésekor – tartalmi szempontból – három politikai eszközrendszer vizsgálatára fókuszálnak. Ezek 1.) a közigazgatási státusz (és az ahhoz szervesen kapcsolódó intézményrendszer), 2.) a káderpolitika és 3.) a nyelv-, oktatás- és kulturális politika.

A Szovjetunióban a nemzeti területi szubjektumoknak négylépcsős hierarchiája jött létre: 1.) a szövetségi köztársaság, 2.) az autonóm köztársaság, 3.) az autonóm terület, 4.) és a nemzeti közigazgatási körzet. A területi-közigazgatási beosztás fejlődése szempontjából a szovjet történelem legfőbb trendje az volt, hogy a nemzeti régiók mindegyike arra törekedett, hogy emelje a formális státuszát a közigazgatási hierarchiában, mivel minden egyes szint több és több politikai jogot, gazdasági és kulturális lehetőséget rejtett úgy a régió, mint annak többségi („titulus”) népessége számára. Az 1926–1939-ben végrehajtott közigazgatási reformok keretében kialakult status quo-hoz képest a sztálini időszak (a „nagyhatalmi orosz nacionalizmus” időszak) visszaesést jelentett, az autonóm köztársaságok száma csökkent, egyeseket az

¹²⁴ БРОМЛЕЙ, 1989. 27.

¹²⁵ ЩЕРБАК–БОЛЯЧЕВЕЦ–ПЛАТОНОВА, 2016. 110.

¹²⁶ БРОМЛЕЙ, 1989. 27. – Megjegyzendő, hogy Kőpeczi Béla művelődési miniszter éppen Bromlejt javasolta az Ungvári Hungarológiai Központ szakmai működését felügyelő, országos hatáskörű Szovjet Hungarológiai Tanács egyik tagjának. Lásd az 50. sz. dokumentum a) mellékletét.

autonóm területek szintjére degradáltak. Nem meglepő ezért, hogy a peresztrojka időszakának egyik meghatározó politikai tendenciája az volt, hogy számos nemzeti entitás kifejezte igényét egy önálló nemzeti (földrajzi) közigazgatási státusz létrehozására, illetőleg követelni kezdték a meglévő közigazgatási szint megemelését vagy megváltoztatását, az autonóm terület autonóm köztársasággá alakítását, netán az autonóm köztársaság szövetségi köztársasági rangra emelését.¹²⁷

A káderpolitika tekintetében a tanulmány szerzői úgy vélik, hogy amennyiben egy nemzeti közigazgatási szubjektum pártbizottságának első titkára a helyi többségi népességhez tartozott, az a szovjet vezetés részéről a bizalom jelének a demonstrálása volt. Jellemző példaként hozzák fel erre a Tatár ASZSZK és a Csecsen-Ingus ASZSZK helyzetét: előbbi élére először 1944-ben deszignáltak tatár nemzetiségű pártfunkcionáriust, míg az utóbbi élére még ennél is jóval később, csak 1989-ben kerülhetett csecsen származású vezető. A nemzetközi szakirodalomban lefektetett vizsgálati eredmények alapján rögzítik, hogy a nemzeti közigazgatási szubjektumok előjáróinak kiválasztása egy sajátos „rotációs” modell szerint történt: amennyiben a helyi pártbizottság első titkára nem orosz származású volt, a másodtitkára rendszerint akkor is az orosz nemzetiségű apparatcsikok közül került ki. A Kárpátaljára is vonatkoztatható legfontosabb megállapításuk ezzel kapcsolatban az, hogy 1956-tól, a desztalinizáció feltételrendszerében folytatott „korenyizacija”, vagyis a helyi gyökerekkel rendelkező – ugyanakkor a szovjet államberendezkedés iránt lojális – elit pozicionálásának politikája a szövetségi köztársaságok szintjén sokkal gyorsabb tempóban haladt, mint a hierarchiában azok alatt található szubjektumokban. Ennek köszönhető egyúttal az is, hogy a peresztrojka idején az autonóm köztársaságokban és a többi nemzeti régióban a korenyizacija jóval nagyobb potenciállal bírt, mint a szövetségi köztársaságok szintjén.¹²⁸

A nyelv-, oktatás- és kulturális politika jellemvonásait két tényező felmérésével elemzik: az anyanyelven kiadott könyvek és sajtótermékek kiadása (példányszáma), illetve az anyanyelv használatának mértéke és lehetőségei a közoktatásban. Ezek vizsgálata azért is mérvadó, mert a nyelv- és kulturális politika egyik fontos „mellékhatása” éppen abban mutatható ki, hogy hozzájárul a látens kulturális nacionalizmus akkumulációjához. Minél aktívabb a nyelv- és kulturális politika egy szovjet közigazgatási szubjektumban, annál több lehetőség kínálkozik a nemzeti érzelmű értelmiség elhelyezkedésére, egzisztenciájának megteremtésére, s ennek folyományaként a nemzeti értelmiség létszámának növelésére, amely majd a peresztrojka idején a nemzeti polgárjogi törekvések kovászává válik. Az anyanyelvű oktatás kereteinek szűkülése

¹²⁷ ЩЕРБАК–БОЛЯЧЕВЕЦ–ПЛАТОНОВА, 2016. 113–114.

¹²⁸ Уо. 114–116.

a sztálini időszakban kezdődött meg, s ezt még a későbbi időszakokban sem kompenzálták. Sőt, a szövetségi köztársaságokat kivéve az összes nemzeti-etnikai régióra az a tendencia volt jellemző, hogy fokozatosan megfosztották a nemzetiségi gyerekeket az anyanyelven való tanulás jogától.¹²⁹ Ez a tendencia éppen a peresztrojkat megelőző, a fent hivatkozott szerzők által „az ellentmondások felerősödéseként” aposztrofált késő brezsnyevi időszakban, a – legalább is a sztálini időszakhoz képest – „puha ruszifikáció” formájában tetőzött. Mivel a Szovjetunió történetében nem sikerült létrehozni egy tartós szubnacionális identitást, az egész Szovjetunióra érvényes megállapítás, beleértve az Ukrán SZSZK-át is, hogy a nemzeti és nemzetiségi mozgalmak a késői szovjet korszakban éppen a ruszifikációval szembeni társadalmi ellenállásban vertek gyökeret.¹³⁰

A kárpátaljai magyarság helyzetét is ebbe a modellbe fogom illeszteni, vagyis abból a szempontból vizsgálom meg, hogy az ő esetükben hogyan érvényesült a szovjet nemzetiségpolitika fent vázolt három eszközrendszere.

1.) A közigazgatási státusz. Közismert ténynek számít, hogy a peresztrojka és a glasznosztj politikai és társadalmi feltételrendszerében a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség nem sokkal a megalakulása, illetve a hivatalos bejegyzése után felvetette a nemzeti hatáskörű közigazgatási önkormányzatiság kérdését. A szervezet az 1989. szeptember 10-i munkácsi választmányi ülésén foglalkozott először ezzel a kérdéssel, amely heves vitákat váltott ki. A vita gócpontja akörül alakult ki, hogy a magyar többségű Beregszászi járás határain kívül, főleg a szórványban élő magyarságra hogyan lehet kiterjeszteni az autonómia által szavatolt jogokat és lehetőségeket. Konkrét elképzelések ekkor még nem körvonalazódtak, ám a KMKSZ Választmánya elfogadott egy állásfoglalást egy Beregszász központú magyar autonóm körzet létrehozásának szükségességéről, melynek első pontja vázolta az autonóm területi egység lehetséges földrajzi kereteit is: „A KMKSZ Választmánya magáévá teszi a magyar lakosság többségének álláspontját, és célszerűnek ismeri el egy magyar autonóm körzet megalakítását. A körzet központja legyen Beregszász, illetve a Beregszászi járás, de foglalja magába az ungvári, a munkácsi, a nagyszőlősi járás túlnyomórészt magyar lakta falvait és településeit is.” A dokumentumot eljuttatták a terület, a köztársas-

¹²⁹ A Szovjetunió történelme során önálló nyelvtörvényt nem fogadtak el, ám a központi hatalom a tagköztársaságokban olyan feltételeket teremtett, amelyeknek köszönhetően az orosz nyelv politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsó sorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett. Igaz, az orosz nyelv privilegizált helyzete nem azt jelentette, hogy csak ez a nyelv jelenhetett meg a közéletben, az oktatásban, a kultúrában és a nyilvános térben. FEDINEC–CSERNICKÓ, 2020. 97.

¹³⁰ ЩЕРБАК–БОЛЯЧЕВЕЦ–ПЛАТОНОВА, 2016. 116–120.

ság és az ország illetékes vezetőihez.¹³¹ Az autonómia kereteiről, földrajzi kiterjedéséről, jellegéről folytatott viták a szovjet érában, majd a független Ukrajnában végigkísérték a magyar nemzeti kisebbség belső diskurzusát,¹³² s a KMKSZ-nek az autonómia ügyével kapcsolatban megszületett későbbi állásfoglalásai – például a Választmány 1990. novemberi deklarációja – már kívül esnek a kötet kronológiai keretein, ezért azokra nem térek ki részletesen.¹³³

Azt azonban szükségesnek vélem hangsúlyozni, hogy a KMKSZ Választmányának 1989. szeptember 10-i elvi jellegű állásfoglalása nem volt előzmények nélküli, s az autonómia ügye korábban is ott lebegett már a magyar nemzeti közösség horizontján. A kötetben közölt egyik legérdekesebb dokumentum Páldi András kijevei főkonzul 1988. március 24-i levele Őszi István külügyminiszter-helyettesnek az akkor még szervezeti háttér nélküli kárpátaljai magyar értelmiségiek egy csoportja által megfogalmazott előterjesztésről a Szovjetunió Legfelső Tanácsához, melyben azt kéri, hogy a jogalkotó vizsgálja meg egy magyar nemzeti autonóm közigazgatási egység létrehozásának lehetőségét.¹³⁴ Erre a legfőbb hivatkozási alap a Szovjetunió 1977. évi alkotmánya volt, amelynek posztulátumai expressis verbis deklarálták új nemzeti autonóm körzetek létrehozásának lehetőségét a Szovjetunió egyes tagköztársaságainak keretein belül. Az alapokmány 15. fejezetének 108. cikkelye abban a vonatkozásban is irányadó volt, hogy mely instancia lehetett jogosult az ezzel kapcsolatos kodifikációra: „[...] új autonóm köztársaságok és körzetek megalakításának jóváhagyása [...] kizárólag a Szovjetunió Legfelső Tanácsának jogkörébe tartozik.”¹³⁵

Mint azt Vlagyimir Scserbak, Lilija Boljacsevec és Jevgenyija Platonova a kutatásaik alapján kimutatták, a közigazgatási berendezkedést és ezen belül a nemzeti autonóm közigazgatási-földrajzi szubjektumokat tekintve a peresztrojka időszakának legjellemzőbb trendje az volt, hogy számos entitás kifejezte az igényét a meglévő berendezkedés megváltoztatására, új nemzeti körzetek létrehozására vagy egy magasabb közigazgatási státusz elérésére.¹³⁶ Arra a tényre, hogy az 1977-es szovjet alkotmány közigazgatási berendezkedésére vonatkozó – kötelező érvényű, de elvi – passzusai és a tényleges szovjet joggyakorlat között milyen antagonizmus feszült, Andrej Medusevszkij orosz jogtörténész hívta fel a figyelmet. Arra a kérdésre, hogy a peresztrojka idején, a nemzeti ellentétek kiéleződésének árnyékában miért nem sikerült megtalálni a szövetségi állam új, konszenzuson alapuló modelljét, elsősorban

¹³¹ BAYERNÉ, 2012. 82–83.

¹³² Lásd a 89., 96. és 118. sz. dokumentumot.

¹³³ Erről részletesen: BAYERNÉ, 2012. 83–86.

¹³⁴ Lásd a 30. sz. dokumentumot.

¹³⁵ КСССР, 1977. 26–27.

¹³⁶ ЩЕРБАК–БОЛЯЧЕВЕЦ–ПЛАТОНОВА, 2016. 113–114.

abban találja meg a választ, hogy a nevesített szovjet föderalizmus valójában szovjet unitarizmus volt. Egyrészt a Szovjetunió jogi szempontból nem is annyira föderációnak, mint inkább konföderációnak minősíthető, tekintettel arra, hogy lehetővé tette a tagjai – a tagköztársaságai – számára az önrendelkezést, többek között azt is, hogy kilépjenek a szövetségből, másrészt viszont gyakorlati szempontból leginkább egy birodalmi attribútumokkal is rendelkező, szigorúan központosított egységállam volt. Az egységállam dezintegrációjának veszélyét mind külső, mind pedig belső tényezők elősegíthették, ez utóbbiak közül az egyik legfenyegetőbbnek éppen az etnikai és nemzeti konfliktusok elburjánzását tartja a szerző 1988–1990 között.¹³⁷ Renat Jalisev kisebbségtörténész ugyancsak azt emeli ki alapkonfliktusként, hogy az alkotmány által szabályozott és garantált föderatív berendezkedést a politikai gyakorlatban az alapjaiban sértették meg, így az állami élet számos területét tekintve a Szovjetunió lényegében véve egy központosított struktúráként funkcionált.¹³⁸

A kárpátaljai magyar nemzeti közigazgatási autonómia megteremtése előtt tornyosuló másik nehézség is részben ebből fakadt. A kötet kronológiai végpontjának dátumáig, azaz 1990. május 23-ig, az Antall-kormány megalakulásáig már látványosan előre haladt az a folyamat, amelyet az orosz történetírás a „szuverenitások” vagy a „szuverenizmus parádéjaként” (парад суверенитетов) aposztrofál. Eddig az időpontig Szovjetunióknak már négy szövetségi állama hozott úgynevezett szuverenitási nyilatkozatot: 1988. november 16-án az Észt SZSZK, 1989. május 26-án a Litván SZSZK, 1989. július 28-án a Lett SZSZK, és végül 1989. szeptember 23-án az Azerbajdzsán SZSZK. Sőt, 1990. május 23-ig egy másik elszakadási hullám keretében közülük három állam, Litvánia (1990. március 11-én), Lettország (1990. május 4-én) és Észtország (1990. május 8-án) a Szovjetunióból való kiválását – és ezzel együtt a függetlenségét – is deklarálta. Az első jogi aktus nem jelentette automatikusan a Szovjetunióból való kilépést, de annak előkészítését szolgálhatta, mert a szuverenitási nyilatkozatok a köztársasági legfelső tanácsok által meghozott jogszabályok jogi érvényét a Szovjetunió Legfelső Tanácsa által elfogadott törvények fölé helyezték. Ahogy a Szovjetunió Legfelső Tanácsa nem ismerte el a szuverenitási nyilatkozatok jogi hatályát, vagyis a köztársasági jogalkotás elsőbbségét a központi jogalkotással szemben, úgy annulálta már másnap, 1990. március 12-én a Litván Legfelső Tanács függetlenségi nyilatkozatát. Ebben, a „törvényi hierarchiák küzdelmében” vált neuralgikussá a moszkvai központ és az egyes tagköztársaságok viszonyrendszerében az 1977. évi alkotmány által teremtett joghézag: mint említettem, az alkotmány 72. cikkelye minden tagköztársaság számára fenntartotta a jogot arra, hogy kilépjen

¹³⁷ Медушевский, 2011. 15.

¹³⁸ Ялышев, 2013. 98.

a Szovjetunióból, ám ennek mechanizmusát az alaptörvény nem szabályozta, s később sem fektették le semmilyen jogszabályban.¹³⁹ Mint ahogyan azt Jalisev megállapítja, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa által 1990. április 26-án elfogadott és Gorbacsov által államfői minőségében aláírt, a „Szovjetunió és a föderáció szubjektumai közötti kompetenciák elhatárolásáról” szóló törvény már megkésett, a nemzeti és nemzetiségi politika addigra kicsúszott a központi hatalom ellenőrzése alól, amely már nem volt képes arra, hogy a nemzeti és nemzetiségi kérdésben a köztársasági vezetőket negligálva hozzon döntéseket.¹⁴⁰

A kárpátaljai magyarság szemszögéből ítélve ennek ismeretében tekinthető sorsdöntőnek az Ukrán SZSZK Legfelső Tanácsa által 1990. július 16-án hozott szuverenitási nyilatkozat. Az 1978. évi ukrán alkotmány ugyanis semmilyen kapaszkodót nem tartalmazott az ukrainai nemzeti kisebbségek önrendelkezéséről, s az Ukrán SZSZK Legfelső Tanácsa számára sem delegált olyan jogkört, mellyel az esetleg új nemzeti autonóm körzetek megalakítását engedélyezhette volna,¹⁴¹ az ukrán alaptörvény a kisebbségi jogok tekintetében általánosságban a törvény előtti egyenlőségre, a közéletben a diszkrimináció tilalmára, a nyelvi és kulturális jogokra, azok gyakorlásának szavatolására stb. helyezte a hangsúlyt. Véleményem szerint innentől kezdve a Szovjetunió de jure megszűnéséig, azaz 1991. december 26-ig a magyar autonómiatörekvéseket még a korábbiakhoz képest is erőteljesebb kihívás érte, mivel beszorultak az alkotmányos elvekben a szubszidiaritást hirdető, de azt negligáló moszkvai központi joggyakorlat és a szubszidiaritást még az alkotmányban is nélkülöző, s a saját köztársasági közigazgatási státusz kiszélesítését minden más nemzeti igény fölé helyező és azért küzdelmet folytató kijevei tagköztársasági politikai kurzus közé.

Az autonómia kivívását nehezítő alkotmányos diszfunkciók érzékeltetésére két precedenst érdemes röviden felidézni. A volgai németek autonómiájának ügye azért tanulságos, mert az 1923–1941 között létezett Volgai Német ASZSZK helyreállításának kérdéséről Leonid Brezsnyev, majd Jurij Andropov idején kifejezetten a szovjet pártvezetés legfelső köreiből kezdeményezték és tartották napirenden. Andropov nem sokkal a halála előtt, 1982-ben azzal érvelt az autonóm státusz visszaállítása mellett, hogy ezt a Szovjetunió-szerte elismerten magasan kvalifikált és dolgozó lakossági réteget vissza kell tartani attól, hogy teljesen kivándoroljon az NSZK-ba.¹⁴² A volgai német autonómiára vonatkozó elképzelések a gorbacsovi peresztrojka idején

¹³⁹ Барсенков–Вдовин, 2005. 623–629.

¹⁴⁰ Ялышев, 2013. 99.

¹⁴¹ Az USZSZK ekkor érvényben lévő alkotmányát 1978. április 20-án fogadta el az USZSZK Legfelső Tanácsa. Кузнецов, 2015. 311–312.

¹⁴² Ялышев, 2013. 97.

újából felerősödtek, ugyanakkor a Szaratovi és a Volgográdi terület orosz nemzetiségű pártelitje kategorikusan elutasította azt. A helyi szaratovi és volgográdi pártvezetők még azt is kétségbe vonták, hogy a német autonómia kérdésének megvitatása egyáltalán jogszerű-e, illetve igyekeztek megakadályozni a Volga-mellékéről kitelepített németeket abban, hogy visszatérjenek a szülőföldjükre. Azok után, hogy 1989 őszén a központi sajtóban megjelent a hivatalos közlemény arról, hogy elkészült a Volgai Német ASZSZK visszaállítására vonatkozó törvénytervezet, a helyi pártvezetők ellenállása szervezett kereteket öltött, s a különféle sajtótermékeken keresztül azt sugallták az orosz lakosságnak, hogy „az autonómia egy új Karabahot idéz majd elő”. A központi akaratnak erélyesen ellenálló helyi vezetőket még az sem riasztotta vissza, hogy a Kreml a KGB segítségét vette igénybe ahhoz, hogy kompromittálja őket. Miután 1990 decemberében a Szovjetunió Legfelső Tanácsa megvitatta azt a határozattervezetet, amelynek engedélyezte volna az öngazgatási kompetenciákkal rendelkező volgai német önkormányzati szerv, a Szovjetunió Német Nemzeti Tanács megalakulását, a helyi orosz politikai elit még harciasabbá vált, s számos állásfoglalásban nyilvánvalóvá tette, hogy a Szaratovi területen semmiképpen nem fognak „hatalmat adni” a németeknek. Sőt, 1991 októberében a Szaratovi Területi Tanács kinyilvánította, hogy a német önkormányzatiság semmilyen formáját nem ismeri el, s ha az mégis megvalósul, akkor a polgári engedetlenség intézményéhez fognak folyamodni.¹⁴³ Szükséges ebben az esetben is hangsúlyozni, hogy 1990. június 12-én az OSZSZSZK Legfelső Tanácsa is hozott egy szuverenitási nyilatkozatot, ami ebben az ügyben is vízvázalósnak bizonyult, hiszen ettől kezdve a szovjet központi vezetésnek már sokkal nehezebb volt keresztülvinnie az akaratát a szövetségi jogalkotás legitimitását megkérdőjelező szuverén tagállam önkormányzati szintjein.

A szovjet központi vezetés és a helyi köztársasági vezetés konfliktusának kontextusában, a kárpátaljai magyarság lehetőségeinek és perspektíváinak mérlegelése szempontjából a krími tatárok esete akár az „állatorvosi ló” is lehetne, hiszen a Krím 1954-től az USZSZK területéhez tartozott. A párhuzam ugyanakkor abból a szempontból nyilvánvalóan sántít, hogy mint látni fogjuk, ebben az esetben is a volgai németekéhez hasonló képletről van szó, vagyis arról, hogy – a szövetségi alkotmánynak megfelelően – a szövetségi központ kezdeményezi az alkotmányos berendezkedés módosítását, amit azután a helyi köztársasági vezetés blokkol. Ráadásul a Krím aktuális státuszának megbotlygatása és ezzel együtt a krími tatárok helyzetének rendezése – akárcsak a volgai németek esetében – egy korábbi állapot rehabilitálását jelentette.

¹⁴³ МЯКИШЕВ, 2017. 325.

A krími tatárok legfőbb követelése az volt, hogy engedélyezzék számukra, hogy visszatérhessenek a szülőföldjükre. Egy 36 főből álló központi kezdeményező bizottságot is választottak, amely a mozgalom további tevékenységének koordinálásáért felelt. 1987. június 20-án ennek a bizottságnak a tagjai Moszkvába utaztak, s június 26-án fogadta őket Pjotr Gyemicsev, a Legfelső Tanács Elnökségének elnökhelyettese. A küldöttség tagjai eredménytelennek minősítették a találkozót, ezért július 6-án tüntetést szerveztek a Vörös térre, majd az SZKP KB székháza elé, amelyen 120 fő vett részt. A tatárok tüntetéseinek hatására az SZKP KB Politikai Irodája július 9-én egy, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének elnöke, Andrej Gromiko vezetése alatt álló önálló állami koordinációs bizottságot hoztak létre a tatárok követeléseinek megvizsgálására, s döntés született arról is, hogy 300 ezer tatár számára engedélyezik a visszatérést a Krímbe. Fontos mozzanat, hogy a Politbüro július 9-i ülésén az eredeti elképzelések szerint a tatárok helyzetének rendezését összekötötték volna a Krími terület státuszának rendezésével, amely autonóm köztársaságként (ASZSZK) visszakerült volna az OSZSZSZK fennhatósága alá. Ezt azonban Gorbacsov arra hivatkozva utasította vissza, hogy a fennálló helyzet revideálása feszültségekhez vezetne Ukrajna és Oroszország között. Később, a szövetségi vezetés nyomására, 1990. november 12-én a Krími Területi Tanács rendkívüli ülése mégis elfogadott egy nyilatkozatot a Krím jogállásáról, melyben kinyilvánították a területi egység jogát arra, hogy helyreállítsa az állami státuszát a Krími ASZSZK mint a szövetségi szerződés egyik alanya formájában, s ennek érvényesítésére egy, a terület hovatartozásáról döntő referendumot írtak ki 1991. január 20-ra. Ugyanakkor az Ukrán Legfelső Tanács Elnöksége, amelynek jogértelmezése szerint a szuverenitási nyilatkozat elfogadása (1990. július 16.) óta az ukrán törvények hatálya a szövetségi törvények felett állt, egy nappal a Krími Területi Tanács ülése előtt, november 11-én egy határozatot fogadott el arról, hogy a Krím az autonómiára vagy a különleges státuszra csak az USZSZK állami keretein belül formálhat jogot. Azok után, hogy 1991 tavaszán az ukrán törvényhozás helyreállította a Krími ASZSZK-át, és a krími tatár mozgalom megkezdte a saját önkormányzati struktúráinak a kiépítését (Medzslisz), a Kreml úgy döntött, hogy nem avatkozik be többé ebbe a kérdésbe, s innentől kezdve teljes egészében átengedte a terepet az ukrán politikai vezetésnek.¹⁴⁴

A „szuverenizmus parádéja” mellett az új etnikai autonóm közigazgatási egységek létrehozásának esélyét megítélésem szerint már korábban halványabbá tette a karabahi konfliktus és az azt övező etnikai erőszak. Az örmény–azeri etnikai villogások gyújtópontját az jelentette, hogy 1988. február 20-án Hegyi-Karabah Autonóm Körzet Legfelső Tanácsának örmény népi küldöttei egy felhívásban azzal

¹⁴⁴ Uo. 324.

a követeléssel fordultak az Örmény SZSZK és az Azerbajdzsán SZSZK legfelső tanácsaihoz, hogy Karabahot csatolják Örményországhoz. Ezt a proklamációt a két etnikum közötti sorozatos összetűzések követték, s egyes források szerint az állandósuló háborús helyzet 1989-re már 87 halálos áldozatot szedett, és mintegy 1500 sebesültje volt.¹⁴⁵ A Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége 1989. január 12-től rendkívüli állapotot hirdetett ki az Örmény SZSZK és a Hegyi-Karabah Autonóm Körzet területén, és az autonóm terület igazgatási jogát elvonta az azerbajdzsán kormányzattól. Azt egy Moszkvában létrehozott központi állami szervhez, a Hegyi-Karabah Autonóm Körzet Igazgatási Bizottsága nevű grémiumhoz delegálta, melynek élén egy orosz származású pártfunkcionárius, Arkagyij Volszkij állt.¹⁴⁶ Innentől kezdve a szovjet központi vezetés minden egyes „alulról jövő”, s a területi berendezkedést feszegető kérdésben fokozott óvatosságot tanúsított. Még a Karabahban többséget alkotó örmények kedvéért sem változtatta meg a közigazgatási status quo-t, mivel felismerte, hogy azzal precedenst teremtene a Szovjetunió állami és területi struktúrájának módosítását követelő más nemzeti.

Mint említettem, a karabahi konfliktus a Szaratovi és Volgográdi terület helyi orosz vezetése számára is hivatkozási alapul szolgált arra, hogy elutasítsák a volgai németek autonómiáját. A kötetben publikált magyar diplomáciai forrásokból kivehető, hogy a karabahi fejlemények 1988–1989-ben a kárpátaljai pártvezetők szemében is negatív példaként lebegtek. Mindent meg akartak tenni annak érdekében, hogy elkerüljék Kárpátalja „karabahizálódásának” veszélyét, vagyis azt, hogy a magyarság nemzetiségi jogérvényesítési követelései és önszerveződési törekvései a területi szeparatizmus előszobáját jelentő közösségi autonómia megteremtéséhez vezessenek. Karabah kontextusában Bandrovskij is utalást tett Páldi előtt arra, hogy nyomás, főleg nyilvános nyomás alatt nem hajlandók engedményeket tenni.¹⁴⁷ Veress Gábor és Ivan Ivancso ezt még ennél is határozottabban, némi fenyegető hangérettel fogalmazta meg: „A beregszászi vezetők szerint a magyarok viselkedése, a magyar rendezvények sokasága és módja nem erősíti a magyar és az ukrán nép barátságát, hanem az ellentétek kiélezésére ösztönöz. Hangsúlyozták – mind a magyar származású párttitkár, mind az ukrán tanácselnök –, hogy ők nem engedhetik meg, hogy Kárpátalja Hegyi-Karabahhá váljon, ezt erővel is meg fogják akadályozni.”¹⁴⁸ Ezek a kijelentéseik egyúttal arra is magyarázatul szolgálnak, hogy korábban miért ódzkodtak a KMKSZ törvényes működésének engedélyezésétől.

¹⁴⁵ CORNELL, 1999, 21.

¹⁴⁶ WAAL, 2003, 70.

¹⁴⁷ 47. sz. dokumentum b) melléklet.

¹⁴⁸ Lásd a 89. sz. dokumentumot.

Talán nem mellékes tényező az sem, hogy eddigi kutatásaim során mindössze egy adatot találtam arra vonatkozóan, hogy Gorbacsov valaha is reflektált arra a tényre, hogy a Szovjetunióban élnek magyarok, s valamelyest tudatában volt annak, hogy milyenek a körülmények Kárpátalján. Ez pedig éppen a karabahi konfliktus kontextusában történt. 1988. február 26-án Gorbacsov fogadott két örmény művészt, Szilva Kaputikjan költőt és Zori Balajan író, akiket arra igyekezett rávenni, hogy vessék latba a befolyásukat a konfliktus csillapítása érdekében. Kaputikjan nehezményezte, hogy a szovjet sajtó szélsőséges elemekként, majdnem bűnözőknek állítja be azokat a karabahi örményeket, akik a jogaikat követelik, s kérte Gorbacsovot, hogy garantálják a jogaikat. Erre a párfőtítkár a következőt felelte: „Ismétlem, mindent meg fogunk tenni ennek érdekében. Csak a területi kérdést ne vessék fel. [...] Ez az egyik legsúlyosabb probléma, ami a peresztrojka három éve alatt keletkezett. De hát milyen országunk van. Ukrajnában tizennégy millió orosz, németek, lengyelek és magyarok. Mit tegyünk? Nem lehet elfogultan cselekedni, meg kell őrizni az együttműködést, a barátságot. Máskülönben keresztet állíthatunk a reformjainkra.”¹⁴⁹ Ez a kijelentése leginkább úgy értelmezhető, hogy amennyiben a karabahi örményeknek megadják jogot arra, hogy megváltoztassák a fennálló területi-közigazgatási viszonyokat, akkor az ukrainai magyaroknak is meg kell adniuk, ami egy lavinaszerű folyamatot indítana el, s végső soron az állam dezintegrációjához vezetne.

2.) Káderpolitika. Az USZSZK Kárpátontúli területének helyi szerveiben, s különösképpen a stratégiai döntések meghozataláért felelős párttestületekben (területi pártbizottság, járási és városi pártbizottságok) a magyarság reprezentációja mindvégig rendkívül alacsony volt. A területi (megyei) párt- és állami vezetésnek 1973-ig nem volt egyetlen magyar tagja sem.¹⁵⁰ 1987-ben az egész területi egység lakosságának 14%-a párttag volt, ugyanakkor a magyar nemzetiségű lakosoknak csak a 8%-a.¹⁵¹ 1988-ban a Beregszászi Járási Pártbizottság Politikai Bizottságának 11 tagja közül mindössze 4 volt magyar származású, noha a járás teljes népességének 72%-a, azaz közel háromnegyede magyar nemzetiségű volt.¹⁵² A magyarság számarányának nem megfelelő politikai-társadalmi reprezentációja azzal is összefüggött, hogy a háború után a vezető párttestületekben a magyarokat mint bűnös nemzet képviselőit nemkívánatosnak tartották, és 1944–1945 óta olyan belső utasítás volt érvényben, mely szerint a pártszervezeteknek korlátozniuk kellett a magyarok, s főleg a magyar értelmiségiek belépését a pártba. Páldi András kijevi főkonzul érte-

¹⁴⁹ BK, 2007. 26.

¹⁵⁰ 36. sz. dokumentum.

¹⁵¹ 16. sz. dokumentum.

¹⁵² 29. sz. dokumentum.

sülései szerint ez a normatíva a gyakorlatban még a gorbacsovi peresztrojka idején is fennállt.¹⁵³

A területi képviseleti szervek tekintetében a brezsnyevi korszakban eleinte más-képpen alakult a helyzet. A népi képviselők 1968. március 14-én megtartott választásai azt eredményezték, hogy a Beregszászi Járási Tanács 72 képviselőjéből 46 fő, azaz a többség, magyar nemzetiségű lett – ilyen magas arányra addig soha nem volt példa –, s ugyancsak magas volt Beregszász város képviselői között a magyarok aránya.¹⁵⁴ A peresztrojka idején azonban az arányuk a járási tanácsban 40–45%-ra csökkent, vagyis kisebbségbe szorultak. Ugyanez érvényesült a Beregszászi Járási Tanács Végrehajtó Bizottságában is, 1988-ban annak 13 tagja közül mindössze 6 volt magyar nemzetiségű.¹⁵⁵ Fontos egyúttal hangsúlyozni azt is, hogy a Szovjetunióban a párttagság mind a közéleti szerepvállalás, mind a politikai befolyás legfontosabb alapfeltételének minősült, amennyiben valaki nem volt (vagy nem lehetett) párttag, semmilyen tanácsí, vagyis helyhatósági tisztségre nem pályázhatott.

Minden bizonnyal a brezsnyevi éra második felére, vagyis a pangás kiteljesedésének és azzal együtt a teljes reményvesztettség időszakára, nyilván nem kis részben a „72-es beadvány” után a magyar értelmiséget érő retorziókkal is összefüggésben, már azok a magyarok sem akartak vezető politikai vagy helyhatósági tisztséget vállalni, akik egyébként a képzettségüknél fogva legalább valamilyen szakpolitikai területen alkalmas kádernek minősültek volna. Legalább is az 1987. december 20–21-én Kárpátaljára látogató Szabó János kijevi konzulnak maguk a területi tanács dolgozói panaszkodtak erre.¹⁵⁶ Ez a tényállás arra is következtetni enged, hogy önmagában véve a „káderpolitika” eszközeinek alkalmazásától nem lehetett érdemi áttörést várni a magyarság helyzetében. A magyar nemzetiségű vezetők pozícióvállalásának ösztönzését a szovjet államapparátus helyi szerveiben, s így – kellő politikai akarat esetén – a kárpátaljai helyi igazgatás magyarság szempontjából kedvezőtlen etnikai szerkezetének megváltoztatását eleve kérdésessé tette a fiatal magyar értelmiségiek idegenkedése a szovjet uralmat jelképező összes attribútumtól.

3.) Nyelv-, oktatás- és kulturális politika. A Kárpátalja történetével foglalkozó szakirodalomban általánosan elfogadott nézet, hogy a hrucsovi időszak (1953–1964) desztalinizációt hirdető és részben megvalósító, ezért sok tekintetben reményekre feljogosító politikai és társadalompolitikai intézkedései, vagyis a korabeli szovjet politikai és társadalmi diskurzusban „enyhülésnek” nevezett folyamat után a brezsnyevi éra (1964–1982) nem hozott érdemi változást a terület magyar lakossága számára. Sőt

¹⁵³ 32. sz. dokumentum.

¹⁵⁴ CSÁSZÁR, 2021/a. 595–596.

¹⁵⁵ 29. sz. dokumentum.

¹⁵⁶ 27. sz. dokumentum.

a korszak második felében, elsősorban az oktatás- és kultúrpolitikában inkább azok a tendenciák erősödtek fel, amelyek a magyarság asszimilációjának ágyaztak meg. Noha Leonyid Brezsnyev pártfőtitkár hatalmának kezdeteit a magyarság számára tett apró gesztusok fémjelezték, így például 1965-ben részben, majd 1967-ben teljesen önálló lappá vált a Kárpáti Igaz Szó,¹⁵⁷ továbbá ugyancsak 1965-ben önálló tanszékké alakult az Ungvári Állami Egyetemen 1963-ban létrehozott magyar nyelv- és irodalom szak,¹⁵⁸ a szovjet társadalmi-politikai berendezkedés a magyarság szempontjából alapvetően visszarendeződésen ment keresztül. Ahogy azt Császár István kárpátaljai magyar történész találóan megfogalmazta, „a ’70-es évek folyamatai még a legoptimistábbakat is visszarántották a »létező szocializmus talajára«”.¹⁵⁹

A magyarság polgári, valamint anyanyelvű művelődési és oktatási jogainak súlyos sérülései már az 1970-es évtized elejére kiütköztek. Erre világított rá a Fodó Sándor egyetemi tanár és Kovács Vilmos író, költő, illetve az ő szellemi holdudvarukhoz tartozó személyek által kezdeményezett és 1972 tavaszán megfogalmazott, a kárpátaljai magyar köznyelvben csak (második) „72-es beadványként” aposztrofált dokumentum, amit – a helyi párt- és területi vezetés vélt vagy valós érdektelensége miatt – az SZKP KB Politikai Bizottságához és a Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnökségéhez juttattak el. A beadvány készítői az alkotmányos jogokra, a lenini nemzetiségpolitika alapelveire és a különféle pártdokumentumok posztulátumaira hivatkozva követelték a kárpátaljai magyarság jogainak érvényesítését. A beadvány készítői négy olyan kulcsfontosságú területet soroltak fel, amelyeken a magyarság polgári és anyanyelv-használati jogai sérültek, és a problémák megoldására javaslatot is tettek. Ezek a területek a közoktatás, a közművelődés (a magyar nyelvű sajtó és színházkultúra kérdése), a közigazgatás, illetve a magyar nemzetiségi érdekképviselő létrehozása (önállóan vagy a pártszerveken belül). A géppel sokszorosított beadványt becslések szerint 1600–2000 magyar nemzetiségű szovjet állampolgár írta alá.¹⁶⁰ A válaszlépés és az eredmények megvalósulásában is kettőség érvényesült. Egyrészt rövid távú eredményként lehetett elkönyvelni, hogy 1972. március 21-én engedélyezték a felvételi vizsgákat anyanyelven, kivéve az ukrán és orosz filológián, de kizárólag a kárpátaljai felsőoktatásban, tehát az Ungvári Állami Egyetemen.¹⁶¹ A hosszabb távú

¹⁵⁷ CSÁSZÁR, 2021/a. 594.

¹⁵⁸ FEDINEC, 1999. 62.

¹⁵⁹ CSÁSZÁR, 2021/b. 600.

¹⁶⁰ Erről bővebben lásd a Darcsi Karolina és Dobos Sándor által szerkesztett kötet tanulmányait, interjúit és dokumentumait. DARCSI–DOBOS, 2013.

¹⁶¹ A magyar nyelvű felvételi vizsgák lehetővé tételét eredetileg egy nagyberegai középiskolai tanár, Polczer Endre kezdeményezte még 1971-ben. A Szovjetunió Állami Oktatásügyi Bizottságának határozata értelmében annak engedélyezték a magyar nyelvű felvételizést az Ungvári Állami Egyetemre, aki azt egyénileg kérvényezte. Ám ez az egyetem részéről nem vált szabállyá, mert aki nem

eredmények közé tartozott a magyar nyelvű óvodahálózat kiépítésének befejezése. Másrészt a Kreml részéről a Szovjetunió Oktatásügyi Bizottsága révén csak az oktatással kapcsolatban felvetett kérdésekre reagáltak, a magyar érdekképviselőt, a tanárképzés és a professzionális magyar színház megalapítása egészen a rendszerváltásig várattott magára. A felvetett kérdések kivizsgálására bizottság érkezett Moszkvából Ungvárra, melynek távozása után a helyi vezetés hajsztát indított a dokumentum fel-tételezett szerzői ellen, a módszer a már korábban is alkalmazott erkölcsi megfélemlítés, egzisztenciális ellehetetlenítés volt. A dokumentum készítői nagy árat fizettek a bátorságukért. Elbocsajtás, publikációs lehetőség megvonása, egyetemi képzés fel-függesztése, és végső soron az emigráció várt rájuk. Az 1970-es évek második felé-ben S. Benedek András irodalomtörténész, Balla Gyula költő, kritikus, majd 1977-ben, nem sokkal a halála előtt Kovács Vilmos is áttelepedett Magyarországra.¹⁶²

A brezsnyevi időszak legfőbb jellemzője a központosítás és az uniformizálás foko-zatos és kitartó bevezetése volt az élet minden területén, így a közoktatásban is. Ezzel szoros összefüggésben a hrucsovi éra egyik markáns oktatáspolitikai irányvonala, az „egységes szovjet nép” kialakítása érdekében az orosz nyelv hatáskörének álta-lános kiterjesztése minden nem orosz tanítási intézményben, Brezsnyev alatt is foly-tatódott, az 1970-es évek második felében pedig inkább erősödött.¹⁶³ Mint arra Szamborovszkyné Nagy Ibolya kárpátaljai magyar történész rámutatott, amennyiben a Szovjetunióban államnyelv alatt az orosz-t értjük – amit ekként soha nem nevesítet-tek, hanem csupán az egyes nemzetiségek közötti összekötő nyelvként definiáltak –, akkor a tagköztársaságokban élő, de nem a tagköztársaság domináns etnikai-nemzeti nyelvét beszélők nem másod-, hanem harmadrendű nyelvet vallottak magukénak. Ezt az állampolgári és nyelvi státuszt a kárpátaljai magyarok nemcsak az oktatás- és isko-laügyben éltek meg, hanem a mindennapokban is elszenveték. 1977. december 22-én az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös rendeletében arról hatá-roztak, hogy a 10 éves oktatási rendszerben dolgozó nemzetiségi iskolákban a már meg-lévő orosz nyelv és irodalom órák számát hetente 2–3 órával meg kell emelni minden osztályban, mivel ezzel az orosz nyelv elsajátítását segítik majd elő. Ez azonban más tárgyaktól vont el óraszámokat, egyenlőtlen helyzetbe hozva a nem orosz tannyelvű iskolák tanulóit. Az SZKP KB és a Minisztertanács 1978. október 31-i közös rende-lete az orosz nyelv tanításának további javítását szolgáló intézkedésekről – amit az USZSZK Minisztertanácsa november 2-án erősített meg – már szinte nem is tagadta, hogy a ruszifikáció politikája áll a homlokterében. Az 1950-es és 1960-as években

írta meg a kérvényét, mert például nem tudott erről a lehetőségről, annak továbbra is csak oroszul vagy ukránul lehetett felvételi vizsgát tennie. SZAMBOROVSKYNÉ, 2021. 616–617.

¹⁶² CSÁSZÁR, 2021/b. 610–612.

¹⁶³ SZAMBOROVSKYNÉ, 2013. 49.

létrehozott magyar–ukrán párhuzamos tagozatok után 1978-tól a terület majd egy tucatnyi iskolájában orosz tagozatokat hoztak létre. Ezek mindegyikét a túlnyomó többségében magyarok által lakott településeken nyitották meg, mint például a Beregszászi járási Mezőváriban, Borzsován, Gáton, Tiszacsomán, Sárosorosziban, vagy a Nagyszőlősi járásban Salánkon. Az orosz osztályokba is kivétel nélkül magyar gyerekeket íratnak be, hiszen a vidékre települt vagy betelepített orosz ajkúak zöme a nagyvárosokban élt, ahová a hivatali munkája kötötte.¹⁶⁴

Az oktatási szféra – burkolt oroszosítást célzó – úgynevezett „internacionalizációja” oda vezetett, hogy 1989-re már csak 50 tisztán magyar tannyelvű iskola maradt Kárpátalján, 564 ukrán, 14 orosz és 10 román tannyelvű mellett. Rajtuk kívül 49 vegyes tannyelvű, úgynevezett „internacionalista” iskola működött a régióban, ebből 17 ukrán–magyar, 15 orosz–magyar és három ukrán–orosz–magyar tannyelvvel, s ezek többsége, 30 egység, korábban beolvasztott magyar tannyelvű oktatási intézmény volt. Ekkoriban a tanulóknak mindössze 8,5%-a tanult magyar tannyelven, noha a Kárpátontúli terület lakosságának 13,7%-a még magyar nemzetiségűként volt nyilvántartva. Ezekből az adatokból is kitűnik, hogy a legsúlyosabb helyzetben éppen a magyar anyanyelvűek voltak. A magyar tannyelvű iskolák tanulói létszáma az 1966/1967-es tanévi 21 800-ról az 1988/1989-es tanévre 17 100-ra csökkent, járásokra lebontva a Husztiban 29,7%-kal, a Beregszásziban 28,6%-kal, a Nagyszőlősiben 20,9%-kal, az Ungváriban pedig 8,4%-kal csökkent a magyar iskolák tanulólétszáma. Ugyanakkor például a Beregszászi járásban, amely a Kárpátontúli terület egyetlen magyar többségű járása volt, az orosz iskolák tanulóinak 60,8%-a, az ukrán iskolák tanulóinak 35%-a, Beregszászban az orosz iskolák tanulóinak 38%-a, az ukrán iskolák tanulóinak pedig 25%-a magyar nemzetiségű nebuló volt.¹⁶⁵ A magyar tannyelvű oktatás visszaszorításának az is része volt, hogy a magyar többségű településeken a kéttannyelvű iskolákat a szovjet oktatási szervek sokkal jobban felszerelték taneszközökkel, mint a tisztán magyar tannyelvűeket. Az 1987/1988-as tanévben például Beregszászon három magyar, két ukrán és egy orosz tannyelvű középiskola működött, amelyekben a tanterv szerint bevezették ugyan a számítástechnika oktatását, de amíg az orosz iskola számára 20, az ukránok számára 5, addig a három magyar iskola számára egyetlen számítógépet sem biztosítottak. A vegyes tannyelvűvé tett iskolákban a tanári értekezleteken az orosz és az ukránt is lehetett használni, a közös használatú iskolarészek, mint például a folyosók feliratai ugyanakkor mindenhol orosz nyelvűek voltak. Az internacionalizált iskolákban a magyar nemzetiségű tanárok rendkívül nehéz helyzetbe kerültek, mert oroszul vagy ukránul kellett volna taní-

¹⁶⁴ Uo. 49–50.

¹⁶⁵ FEDINEC, 1999. 86.

taniuk, de azt nem mindenki tudta vállalni.¹⁶⁶ A kárpátaljai magyar közoktatás helyzetét azért is ecseteltem ilyen részletesen, mert önmagában véve magyarázatul szolgál arra, hogy miért volt kiugróan magas a pedagógusok száma a Magyarországra áttelepülő magyar nemzetiségű értelmiségiek között.

A KIVÁNDORLÁS MINT „MOZGALOM”

A fentiekben többször is hivatkozott diplomáciai dokumentumokat tanulmányozva arra a következtetésre jutunk, hogy a kárpátaljai magyarok tömeges áttelepedésében mind a gazdasági és egzisztenciális kényszerűség, mind pedig a magyar nyelvhasználati jogok degradálása szerepet játszhatott, amelyek összességében a magyar nemzetiségű képzetebb rétegek érvényesülési lehetőségeinek beszűküléséhez és életperspektíváinak romlásához vezettek a brezsnyevi érában (1964–1982), majd az azt követő időszakban. Mindazonáltal úgy vélem, hogy amikor az elvándorlás okait vizsgáljuk, e két tényező közül mégiscsak nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a problémának, hogy milyen nehézségekkel járt a magyar identitás megőrzése a népek barátságát hirdető Szovjetunióban és milyen akadályok tornyosultak annak az útjában, aki a saját szülőföldjén, Kárpátalján, magyar nemzetiségüként kívánt részesülni az állam által szavatolt állampolgári jogokból, oktatási és szellemi javakból. 1989-ben a kérelmek számának 13%-os csökkenését az 1988. évi mennyiséghez képest Páldi András két tényezővel, a peresztrojkanak köszönhetően Kárpátalján kialakult szabadabb légkörrel, s a könnyebbé vált utazási és rokonlátogatási lehetőségekkel, illetve Magyarország gazdasági nehézségeivel hozta összefüggésbe.¹⁶⁷ Míg az első indok, amire az előző fejezet utolsó részében én is bővebben kitértem, helytálló lehet, a másodikban már kételkedhetünk. Az anyaország 1989. évi gazdasági krízishelyzete 1990-ben csak tovább mélyült, kedvezőtlen ökonómiai perspektívái pedig tovább romlottak, ennek ellenére ebben az évben szinte „berobban” a Magyarországra irányuló átvándorlási folyamat.

A Szovjetunió gazdasági helyzete és a kárpátaljai magyarok egyéni egzisztenciális kilátásai, mint motivációs tényezők szerepe csak viszonylagos volt. Ezt jól jellemzi

¹⁶⁶ 32. sz. dokumentum. – Az orosz nyelv térhódításával a Művelődési Minisztérium Pusztai Ferenc miniszterhelyettes vezetésével 1989. március 30–31-én Kárpátaljára látogató delegációjának tagjai is szembesültek. Megdöbbenve tapasztalták Beregi falu kolhozának művelődési központjában, hogy ott még a magyar nemzetiségű kolhozalapítók nevei is cirill betűkkel voltak kiírva a portréik alatt. 66. sz. dokumentum.

¹⁶⁷ Páldi beszámolója a Kijevi Főkonzulátus 1989. évi konzuli tevékenységéről. Kijev, 1990. február 23. MNL OL, XIX-J-1-j, 1990/78. d., 001243/1990. sz.

az is, hogy az áttelepülők rendszerint jelentősebb megtakarítással, magyarországi állásajánlattal vagy magyarországi lakásvásárlásra vonatkozó előszerződéssel hagyták el a Szovjetuniót. A Kijevi Főkonzulátuson igyekeztek felmérni, hogy az áttelepülni szándékozó személy milyen anyagi körülményeket hagy maga mögött, milyen munkalehetőségek várják Magyarországon, mekkora ingatlan- vagy ingóvagyonnal rendelkezik, sőt, a kérdőíveken be lehetett írni azt is, hogy mekkora készpénzvagyont kíván vagy tud átvinni magával. Az ingó- és ingatlanvagyonról, illetve a saját készpénzmennyiségről nyilatkozni, vagy egy munka- vagy lakásvásárlási szerződést bemutatni taktikai értelemben célszerű lehetett, hiszen ezzel a kérelmező azt bizonyíthatta, hogy meg tudja teremteni maga számára az új élet megkezdéséhez szükséges egzisztenciát. A főkonzulátusi jelentésekhez egyetlen alkalommal, 1980-ban csatoltak önálló táblázatot a szovjet állampolgárok önbevallásán alapuló készpénzállományról. Eszerint az összesen 623 új kérelmező közül 137 fő nyilatkozott a készpénzvagyonáról, ebből 25 személy jelölte be, hogy körülbelül egy családi ház megvásárlásához elegendő 20 000 rubellel, 300 000 forinttal vagy még annál is nagyobb összeggel rendelkezik. A főkonzulátus meglehetősen egyértelmű és markáns konklúziót vont le ebből: „Az áttelepedést nem anyagi okok motiválják, sőt a kérelmek jelentős részében komoly összegek átutalását, illetve átvitelét tüntetik fel.”¹⁶⁸ Az 1981. évi áttelepülésekről készült jelentés is a későbbi tendenciákat tükrözte: „Tapasztalataink szerint az 1981-ben áttelepedés iránti kérelmet benyújtottak jobban előkészítettek munka- és lakáskörülményeiket. A velük folytatott beszélgetések során 129-en már pontosan tudták, hogy hol fognak dolgozni, mennyi lesz a fizetésük stb. Hetüknek írásbeli igazolásuk is volt leendő munkahelyükről (Viscosa Gyár, Vasipari Kutató Intézet, Hídépítő Vállalat, Veszprémi Szénbányák). A több tagú [sic! – S. A.] családok áttelepedésével pedig egyre gyakoribb a lakásra, házra való [sic! – S. A.] előszerződés, szóbeli megállapodás kötése. Aki egyedül telepszik át, az is rendszerint átviszi a család pénzét, hogy már rájuk [sic! – S. A.] számítva nagyobb ingatlant vásárolhasson. Példa erre a Sz. család esete. Sz. anyja magyar állampolgárhoz ment feleségül, akihez 1980-ban áttelepedett. Itteni házukat, amelyben fiával, menyével és unokájával együtt lakott, eladták, s az átvitt pénzen fiáékra [sic! – S. A.] számítva egy három szoba összkomfortos családi házat vett. Fiáék itt most albérletben laknak, áttelepedési kérelmüket beadták.”¹⁶⁹ A Magyarországra áttelepedők értékesíthették ingatlanjaikat, az azért kapott vagy más megtakarításból származó pénzeszegek bankon keresztüli átutalását a szovjet hatóságok bizonyos megkötésekkel engedélyezték és az ingósá-

¹⁶⁸ Maklári jelentése Puja Frigyesnek az 1979. évi áttelepülésekről. Kijev, 1980. március 14. Uo. 1980/129. d., 002496/2/1980. sz.

¹⁶⁹ Maklári jelentése a Külügyminisztériumnak az 1981. évi áttelepülésekről. Kijev, 1982. február 15. Uo. 1982/131. d., 001619/1982. sz.

gok vámmentes átszállítását sem akadályozták. Ezek a viszonylag rugalmas szabályok a magyar diplomaták számára is magyarázatul szolgálnak arra, hogy a kárpátaljai magyarok, miután átköltöztek Magyarországra, miért tudtak viszonylag gyorsan ingatlant, telket vagy lakást vásárolni maguknak.¹⁷⁰

Azok legtöbbször, akik el akarták hagyni a Szovjetuniót, viszonylag kiegyensúlyozott anyagi és egzisztenciális háttérrel rendelkeztek. Ezzel szembeülve a Kijevi Főkonzulátus dolgozói is igyekeztek kideríteni az áttelepedés tömeges jellege mögött rejlő okokat, s amikor a kárpátaljai magyar ügyfelekkel beszélgettek, célzott kérdéseket tettek fel nekik az egyéni motivációikkal kapcsolatban. Ezekből érdemes néhányat szó szerint is idézni, mert elgondolkodtató, milyen mélységű lehetett a magyar kisebbség integrációja Ukrajna szovjetizált társadalmi és gazdasági szervezetében: „A magyar nemzetiségű kérelmezők némelyike a vele folytatott beszélgetésor – a kérelembe nem írják meg – arra hivatkozik, hogy azért akar rokonaihoz átköltözni, mert »gyökértelennek«, »idegennek« érzi magát. Van, aki az érvényesülés lehetősége hiányára [sic! – S. A.] utal. Főleg egyetemet végzettek vetettek fel hasonló problémát.”¹⁷¹ Ezzel összefüggésben neuralgikus pontnak számított az iskolai végzettség és a foglalkoztatás közötti disszonancia is, többen állították, hogy a kisebbségi mivoltukból fakadóan nem jutnak a képzettségüknek megfelelő munkához a munkaerőpiacon: „Az iskolai végzettség és a foglalkozás statisztikája összevetésének, a lefolytatott beszélgetésnek a tanulsága szerint több kérelmező, főleg magyar nemzetiségű, iskolai végzettségének nem megfelelő, attól eltérő munkahelyen dolgozik. Ez is lehet az áttelepülés valószínű motivációja.”¹⁷² Más források arra világítanak rá, hogy milyen szilárd volt a kárpátaljai magyarság nemzeti öntudata és az anyaországhoz való kötődése a szovjet érában eltöltött négy évtized ellenére: „Az áttelepülők sem a kérelmükben, sem az egyéni beszélgetés során, általában politikai motívumokat nem jelölnek meg az áttelepülésük indokaként. Az előző évek során csupán a F. család [itt egy magyar vezetéknev áll – S. A.] hivatkozott politikai okokra. A hazaszeretetre, a magyarságérzetre, az ősök földjére való visszatérésre már többen hivatkoznak. Elsősorban az idősebb korosztályhoz tartozók azok, akik vágyódnak a »szülőföldre«... Az áttelepülést kérők a hazai körülményeinket még mindig jobbnak tartják, mint az ittenit, bíznak a fellendülésben, ugyanakkor még nem tudják,

¹⁷⁰ Páldi beszámolója a Külügyminisztériumnak a Kijevi Főkonzulátus 1986. évi konzuli tevékenységéről. Kijev, 1987. január 13. Uo. 1987/126. d., 00651/1987. sz.

¹⁷¹ Maklári jelentése a Külügyminisztériumnak az 1982. évi áttelepülésekről. Kijev, 1983. március 3. Uo. 1983/118. d., 002069/1983. sz.

¹⁷² Horváth jelentése a Külügyminisztériumnak az 1983. évi áttelepülésekről. Kijev, 1984. február 3. Uo. 1984/133. d., 001247/1984. sz.

hogy mit eredményez a peresztrojka, a demokratizálódás, a glasznosztj.¹⁷³ „Az áttelepülők több esetben sem családgyesítéssel, sem mással nem tudják kérelmüket indokolni. Nem egy esetben találkozunk olyan személlyel, aki lényegében a Tisza jobb partjáról 20 km-el odébb a bal partjára akart áttelepülni, ahol ugyanazt a rádiót hallgatja, ugyanazt a TV-t nézi, itt kényelmes lakása, elfogadható munkahelye van, de mégis át akar telepedni, és csak azzal indokolja, hogy ott magyar kenyér van. Egy-két esetben találkoztunk olyan kérelmezővel, aki arra hivatkozott, hogy itt megkülönböztetik őket, nem tartják egyenrangú állampolgárnak őket, nemzetiségük miatt hátrányos helyzetbe kerülnek.”¹⁷⁴

Maklári György kijevi főkonzul az ötéves konzuli munkáját összegző záró beszámolójában ugyancsak utalt az áttelepülők motivációi között megbúvó nemzeti és kisebbségi aspektusra: „A magyar lakosság körében nem csökken a Magyarországon való végleges letelepedés szándéka. Ennek fő motívumai a Magyarországon való érvényesülés kötetlenebb lehetősége, a külföldre utazás könnyebbsége, a nemzeti hovatartozáson alapuló vonzalom, olykor nacionalista beállítottság. A közvetlen indok családgyesítés. Nem ritka, hogy egy teljes egészében itt élő családnak előbb egy tagja teleped át, s utána más családrészek vagy családok követik. Ez a jelenség az állandó letelepedések egy részének kivándorlás jelleget ad. A szovjet hatóságok nem szólnak róla, de érezhetően gondot okoz számukra az egy-egy áttelepülés körüli hangulat. Valószínű, hogy a politikai munkában sok energiát emészt a nagyobb számú áttelepülési szándék kialakulásának megelőzése. Mivel az áttelepülők között magas a felsőfokú végzettségük aránya, évről-évre vékonyodik a magyar nemzeti kisebbség értelmiségi rétege.”¹⁷⁵ Páldi András az 1988. január 14–19. közötti kárpátaljai látogatásáról írt jelentésében részletesebben kitért az elvándorlás problémájára, pontokba szedte annak lehetséges kiváltó okait. A dokumentum arról is meggyőz bennünket, hogy akár helytálló is lehet Jekatyerina Szjomocschina axiómája a „potenciális kivándorló népcsoportokról”, amelyek a szülőföldjük elhagyásában a közösségi problémáik megoldásának egyik eszközét látják: „A beszélgetés során [a magyarság képviselői – S. A.] elmondták, hogy főként az értelmiségiek arra vágnak, hogy magyarok között legyenek, ne legyen tehertétel számukra magyarságuk. Az értelmiségiek egy része úgy érzi, hogy a magyar értelmiség érvényesülési lehetősége, működési területe a Kárpátalján teljesen beszűkül, ezért a magyarságnak itt nincs jövője. Fel kell adnia magyarságát, csak akkor épülhet be a közéletbe. Akik ezt nem akarják, vagy nem

¹⁷³ 24. sz. dokumentum.

¹⁷⁴ Páldi beszámolója a Külügyminisztériumnak a Kijevi Főkonzulátus 1988. évi konzuli tevékenységéről. Kijev, 1989. január 13. Uo. 1989/86. d., 00375/1989. sz.

¹⁷⁵ Maklári záró beszámolója a Külügyminisztériumnak az öt év alatt Kijevben végzett főkonzuli tevékenységről. Kijev, 1983. július 11. Uo. 1983/119. d., 004320/1983. sz.

tudják megtenni, azok egy része most kivándorol.”¹⁷⁶ Szabó János első beosztott konzul, kilépve a kijevi irodájából – ahol évente kárpátaljai magyar érdeklődő ügyfelek, kérelmet benyújtók és honosításra várók százaival találkozott – és a helyszínre utazva maga is szembesülhetett azzal, hogy a kivándorlás milyen súlyos demográfiai következményekkel járt a kárpátaljai magyarság szempontjából: „Ugyancsak Balla László vetette fel, hogy a magyar nemzetiségű értelmiséget aggasztja a területükről Magyarországra történő áttelepülések megnövekedése – például Beregszászon vannak olyan utcák, ahonnan minden magyar áttelepült és a helyükre már nem magyarok kerülnek.”¹⁷⁷

Itt szeretnék visszakanyarodni arra a gondolatra, amelyet a tanulmány elején megfogalmaztam, miszerint a legális áttelepülés tömegpszichológiájának mélyén valójában a menekülés rejlik. A kárpátaljai magyarok egy része minden eszközt megragadott annak érdekében, hogy – a legális kereteket megragadva, vagy a legalitás látszata alatt – Magyarországra költözhessen.

Van egy figyelemfelkeltő adat, amelyet egyelőre sajnos csak az 1983. évről készített 1984-es és az 1984. évről készített 1985-ös összesítő jelentésben fedeztem fel. Amennyiben a családegyesítés jogcímét házasság adta, vagyis, ha egy szovjet állampolgár házasodott össze egy magyar állampolgárral, a honosítását kérvényező úrlapon fel kellett tüntetni a magyar állampolgárságú házastárs személyes adatait, többek között a születési adatait, vagyis az életkorát, a legmagasabb iskolai végzettségét és a foglalkozását. 1983-ban 19,¹⁷⁸ 1984-ben pedig 17 felsőfokú (főiskolai vagy egyetemi) végzettségű szovjet állampolgárságú nő volt,¹⁷⁹ aki alapfokú iskolai végzettséggel rendelkező, magyar állampolgárságú szakmunkáshoz ment feleségül. Egy ilyen esetről az 1982. évről készített jelentés is beszámol, ami megdöbbentő képet ad az egész jelenségről: „Nagy a valószínűsége annak, hogy a három szovjet állampolgár zenetanárnő, F. C., Z. M., A. E. névházasságot kötött a szabadszállási P. testvérekkel, akik közül az egyik szobafestő, a másik TSZ-tag, a harmadik vízvezeték szerelő [sic!] kisiparos. A három nő közül kettő már áttelepedett.”¹⁸⁰

¹⁷⁶ 29. sz. dokumentum.

¹⁷⁷ 27. sz. dokumentum.

¹⁷⁸ Horváth jelentése a Külügyminisztériumnak az 1983. évi áttelepülésekről. Kijev, 1984. február 3. MNL OL, XIX-J-1-j, 1984/133. d., 001247/1984. sz.

¹⁷⁹ Monori jelentése a Külügyminisztériumnak az 1984. évi áttelepülésekről. Kijev, 1985. február 25. Uo. 1985/137. d., 001653/1985. sz.

¹⁸⁰ Maklári jelentése a Külügyminisztériumnak az 1982. évi áttelepülésekről. Kijev, 1983. március 3. Uo. 1983/118. d., 002069/1983. sz.

A házasságok kapcsán a korábbi jelentések arra is felhívták a figyelmet, hogy rendkívül magas azok aránya, akik elváltként kötnek újabb házasságot magyar állampolgárral, illetve feltűnő a magas korkülönbségű felek közötti házasságkötések száma, vagyis az olyan jogi kötelekek, amikor a szovjet állampolgárságú nő nála jóval idősebb, számos esetben már nyugdíjas magyar állampolgárságú férfinak fogadott örök hűséget.¹⁸¹ Ezek tipikusan olyan kategóriák voltak, amelyeknél a főkonzulátus is névházasságra gyanakodott. Nyilván erre a magyar belügyi hatóságok is felfigyeltek, ugyanis mint a főkonzulátusnak az 1982. évről készített jelentéséből kitűnik, a kérelmek elutasításának egyik fő oka a magyar szervek részéről a házastársak közötti feltűnő korkülönbség volt. Ezt nyilván egy idő után Ukrajnában, a potens kivándorlók körében is észlelték, ugyanis ettől az évtől kezdődően kismértékben csökkent azok száma, akik náluk 15–20 évvel idősebb magyar állampolgárságú házastársukra hivatkozva próbálkoztak a magyar honosság megszerzésével.¹⁸²

Ennek ellenére ez a követő években is egy virulens jelenség maradt.¹⁸³ A főkonzulátusnak nem volt mérlegelési jogköre, konzuli illetékessége csupán technikai jellegű feladatok ellátására terjedt ki, arra, hogy a kérelmezőktől a honosság igényléséhez minél precízebben kitöltött űrlapokat és hiánytalan dokumentációt vegyen át, illetve azt továbbítsa az illetékes magyar szervek felé. Ezt később Páldi András ekként fogalmazta meg: „A kérelmek vizsgálata során azt a következtetést lehet levonni, hogy a kérelmezők többsége valós házasságot kötött és ténylegesen családdegyesítésről van szó. De néhány esetben feltételezhető, hogy a házasság csak azt a célt szolgálta, hogy ilyen módon teremtsenek lehetőséget a család többi tagja (szülők, testvérek) áttelepüléséhez is. Ezek kiszűrését a főkonzulátus elvégezni nem tudja.”¹⁸⁴ Ez az idézet arra

¹⁸¹ „Itt jegyezzük meg, hogy változatlanul igen magas azoknak a szovjet állampolgároknak az aránya, akik elváltként kötnek házasságot magyar állampolgárral. 1981-ben 100 esetben a kérelmezőnek második házassága (1980: 106), 8-ban harmadik házassága, egy esetben a negyedik házassága volt. Három esetben pedig már másodízben kötöttek magyar állampolgárral házasságot. Tehát 33,64%-uk már korábban is házasságban élt.” Maklári jelentése a Külügyminisztériumnak az 1981. évi áttelepülésekről. Kijev, 1982. február 15. Uo. 1982/131. d., 001619/1982. sz.

¹⁸² Maklári jelentése a Külügyminisztériumnak az 1982. évi áttelepülésekről. Kijev, 1983. március 3. Uo. 1983/118. d., 002069/1983. sz.

¹⁸³ „1983-ban 2 esetben 10 évvel, 3 esetben 15 évvel, 2 esetben 15 évnél többel fiatalabb házastárs – nő – kérte áttelepedését. Ezek a házasságok gyaníthatóan névházasságok. 19 esetben fordult elő, hogy felső és általános iskolai végzettségük között létrejött házasságra hivatkozva adtak be kérelmet. Majdnem minden esetben az áttelepedést kérelmező házastárs szovjet állampolgárságú pedagógus vagy orvos foglalkozású feleség... Az alacsony iskolai végzettségű, illetve 15–20 évvel idősebb magyar állampolgárral házasságot kötött pedagógusok, főiskolát végzetek többsége magyar nemzetiségű.” Horváth jelentése a Külügyminisztériumnak az 1983. évi áttelepülésekről. Kijev, 1984. február 3. Uo. 1984/133. d., 001247/1984. sz.

¹⁸⁴ Páldi beszámolója a Külügyminisztériumnak a Kijevi Főkonzulátus 1986. évi konzuli tevékenységéről. Kijev, 1987. január 13. Uo. 1987/126. d., 00651/1987. sz.

is felhívja a figyelmünket, hogy miért nem szabad pálcát törni a „névházasság intézménye” felett. Ezt a kárpátaljai magyarok 1980-as évekbeli magyarországi áttelepedési mozgalmá során is megmutatkozó jelenséget annak az ismeretanyagnak a kontextusában, amire a jelenleg rendelkezésre álló forrásbázis alapján szert tettem, jómagam sem tudom elítélni. Úgy tűnik ugyanis, hogy a névházasság nem elsősorban a házasulandó szovjet állampolgárságú fél, hanem az ő közvetlen családtagjai (gyerekek, szülők stb.) áttelepedésének az egyik hathatós eszköze volt. Dokumentumaink szinte mindegyike kitér arra az általános jelenségre is, miszerint a családegyesítés jogcímén magyarországi letelepedést kérvényező szovjet állampolgár olyan Magyarországon élő családtagját vagy rokonát jelölte meg befogadóként, aki a megelőző fél évtizedben telepedett át a Szovjetunióból és nyert magyar állampolgárságot. Erre az általam használt legkorábbi jelentés is egyértelműen utal: „Változatlanul érvényesül az a tendencia, hogy a házasságkötés címén áttelepültek 1, 2 év múlva meghívólevelet küldenek a Szovjetunióban maradt családtagjaiknak. Előfordul, hogy így néhány év alatt szinte a család valamennyi tagja áttelepedik. Az ilyen esetekre hatóságaink figyelmét felhívjuk. Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy az elmúlt évben szembeötlően sok volt a házasságkötés jogcímén áttelepedettek között az 50 év felett (27) és a 60 év felett (7) házasságot kötők száma. Közülük már nem egy meghívólevelet küldött a Szovjetunióban maradt gyermekének.”¹⁸⁵

Azt, hogy a magyarországi beházasodás, családalapítás, családátmozatal és végső soron a „család-áttelepítés” nem teljesen spontán történt, hanem kisebb-nagyobb informális körök, hálózatok segítségével, plasztikusan szemlélteti az alábbi táblázat, amely azt mutatja meg, hogy a magyar honosítást kérvényező szovjet állampolgárok jellemzően melyik magyarországi megyét jelölték meg a befogadó családtagjuk lakhelyéül.

¹⁸⁵ Maklári jelentése Puja Frigyesnek az 1979. évi áttelepülésekről. Kijev, 1980. március 14. Uo. 1980/129. d., 002496/2/1980. sz.

8. táblázat

A Kijevi Magyar Főkonzulátuson 1980–1985-ben magyar honosítási kérvényt benyújtó szovjet állampolgárok magyarországi letelepedési helye¹⁸⁶

Év	Teljes lét-szám ¹⁸⁷	Buda-pest, Pest megye	Sza-bolcs-Szatmár megye	Borsod-Abaúj-Zemplén megye	Hajdú-Bihar megye	Egyéb megye	Buda-pest és Pest megye összesen	A határ-menti három megye össze-sen
1980	495	228	82	53	42	90	48%	36%
1981	380	159	69	39	31	82	42%	37%
1982	761	372	116	62	40	171	49%	30%
1983	293	165	50	35	30	113	56%	39%
1984	193	84	37	15	17	40	44%	36%
1985	143	67	24	20	–	32	47%	31%

A főváros és az azt magában foglaló Pest megye elsősége az ország gazdasági-társadalmi vízfej-jellege okán talán nem meglepő. Az azonban elgondolkodtató, hogy minden évben a második helyen Szabolcs-Szatmár megye, vagyis az USZSZK Kárpátontúli területével közvetlenül határos magyar földrajzi-közigazgatási egység, a harmadik-negyedik helyen pedig a gazdasági szempontból frekventált és a főváros után a két legnagyobb lélekszámú magyar megyeszékhellyel rendelkező Borsod-Abaúj-Zemplén és Hajdú-Bihar megye állt. A tágabb értelemben vett és ez utóbbi három megyét felölelő keleti „határ menti régió” a magyar állampolgárságot szerzők – átlagban – legalább harmada számára jelentett végleges „hazát”. Ha Budapest, illetve a másik négy megye, Pest, Szabolcs-Szatmár, Borsod-Abaúj-Zemplén és Hajdú-Bihar adatait egyesítjük, akkor azt mondhatjuk, hogy minden évben a Szovjetuniót elhagyók legalább 80%-a ezt az öt közigazgatási egységet választotta letelepedési céltérületként, és mindössze 20%-a az összes többi (15) megyét.

¹⁸⁶ Saját szerkesztés az 1. sz. táblázat lábjegyzeteiben hivatkozott források alapján.

¹⁸⁷ Páldi beszámolója a Külügyminisztériumnak a Kijevi Főkonzulátus 1986. évi konzuli tevékenységéről. Kijev, 1987. január 13. Uo. 1987/126. d., 00651/1987. sz.

AZ ÁTTELEPÜLÉS DEMOGRÁFIAI KONZEVENCÁI

Végezetül a kárpátaljai magyarság migrációs veszteségeit a tanulmányom kronológiai keretétől szolgáló 1979 és 1990 közötti időszakban érdemes egy újabb perspektívából is megvizsgálni. A második világháború után a Szovjetunióban négy általános (úgynevezett össz-szövetségi) népszámlálást tartottak: 1959-ben, 1970-ben, 1979-ben és 1989-ben.¹⁸⁸ A censzusok alapján az USZSZK Kárpátontúli területének nemzetiségi összetételéből a magyarságra vonatkozó eredményeket az alábbi áttekintő táblázat foglalja össze. Ebből könnyen kivehető a magyarság szempontjából legfontosabb népesedési tendencia: noha 1959-től 1979-ig Kárpátalja magyar népessége népszámlálásonként növekedett, korántsem akkora ütemben, mint a közigazgatási egység teljes lakossága, a gyarapodás ellenére a részaránya népszámlálásonként csökkent a teljes népességen belül.

9. táblázat

Az USZSZK Kárpátontúli területének magyar népessége a második világháború utáni szovjet népszámlálásokban 1959–1989¹⁸⁹

Év	Teljes lakosság	Magyar nemzetiségű népesség	A magyar nemzetiségű népesség aránya
1959	920 173	146 247	15,9%
1970	1 056 799	151 949	14,4%
1979	1 155 759	158 446	13,7%
1989	1 245 618	155 711	12,5%

Mivel tudjuk, hogy az arányok megváltozásához nem kizárólag a többségi autochton szláv (ukrán és ruszin) és a magyar etnikum természetes népszaporulatából fakadó különbségek vezettek, hanem más okok is, mint például az ukrán és a régióban nem őshonos orosz lakosság betelepítése/betelepedése a Kárpátokon túlról, illetve a Szovjetunió oroszországi magterületeiről is,¹⁹⁰ a legfeltűnőbb és leginkább elgondolkodtató változás – főleg a korábbi évek trendjeihez mérten – a magyar nemzetiségűek lélekszámának visszaesése az 1979. és az 1989. évi népesség-összeírás között. Az okokat keresve Csernicskó István két tényezőt említett meg. Felhívta a figyelmet a nemzetiségi és anyanyelvi hovatartozásra vonatkozó adatsorok közötti összefüggé-

¹⁸⁸ MOLNÁR D., 2018. 102–114.

¹⁸⁹ Saját szerkesztésű táblázat. Forrás: www.demoscope.ru. Az adott népszámlálási év linkjére kattintva lehet keresni az egyes szubjektumok adataira.

¹⁹⁰ FEDINEC–VEHES, 2010. 254–260, 597–598. – MOLNÁR D., 2018. 166–167.

sekre, s a magyar nemzetiségűek számának csökkenését egyrészt azzal magyarázta, hogy az 1979-ben magukat még magyarnak valló cigányok közül 1989-ben sokkal többen vállalták cigány nemzetiségüket. Ezt bizonyítja az is, hogy az ő lélekszámuk 1979-hez viszonyítva csaknem megduplázódott, 12 000 főre növekedett úgy, hogy közülük közel nyolcezren még mindig magyar anyanyelvűnek mondták magukat. Másrészt ő is úgy vélte, hogy a magyarok lélekszámának megcsappanása a kivándorlásra is visszavezethető.¹⁹¹

Amennyiben összeadjuk az 1. táblázat utolsó oszlopának rubrikáiban szereplő számokat, az 1979 és 1989 közötti kivándorlási egyenlegként a 3835 fős létszámot kapjuk meg. Még ha figyelembe vesszük az ebben a statisztikában rejlő, fent részletezett bizonytalansági tényezőt, vagyis azt, hogy a főkonzulátusi dokumentumok az adott évben hol pozitívan elbírált kérelmekről/kérelmezőkről, vagyis honosított személyekről, hol a beutazási vízumukat ténylegesen átvett statisztikai alanyokról vallanak, illetve azt a szempontot is, hogy a pozitívan elbírált kérelmezők 75-80%-a volt „csak” magyar nemzetiségű, akkor is arra jutunk, hogy Kárpátalja magyarságának a két utolsó szovjet népszámlálás, azaz 1979 és 1989 közötti – a 7. táblázatból kiszámítható – 2735 fős vérvesztése önmagában csak a kivándorlással is megmagyarázható. Ráadásul, mint fent már utaltunk erre, míg mind a Kárpátontúli terület, mind az egész Ukrán SZSZK magyar nemzetiségű lakosságának lélekszáma csökkent, addig a Szovjetunió magyar identitású népességének létszáma közel 900 fővel növekedett ugyanebben az időszakban. Levonhatjuk tehát az alapvető következtetést, hogy ha nincs Kárpátalján a magyarokat különösen sújtó elvándorlás, úgy az országelhagyás, mint az országon belüli migráció, akkor a magyar entitás népességszáma stagnált volna, ha pedig nincs a cigányság „identitásváltása”, akkor a korábbi évtizedek lépcsőzetes tendenciáihoz igazodva még növekedett is volna.

¹⁹¹ CSERNICKÓ, 1998/a. 7–8.

A DOKUMENTUMOK KÖZLÉSÉNEK TARTALMI ÉS FORMAI SZEMPONTJAI

A kötetben kizárólag magyar iratképző szerv működése során keletkezett dokumentumokat adok közre. Noha a 2016. és a 2018. évben két ízben alkalmam nyílt kutatni Kijevben az UKP Központi Bizottsága archívumának őrzésére és kezelésére hivatott Ukrajnai Társadalmi Szervezetek Központi Állami Levéltárában és Ukrajna Legfelső Hatalmi és Igazgatási Szerveinek Központi Állami Levéltárában, a projektterv későbbi kialakítása miatt a kötet koncepciójának alárendelt szisztematikus és célirányos iratfeltárást nem végeztem, így relatíve kicsi azoknak a birtokomban lévő ukrán forrásoknak a száma, amelyek a kötet anyagába illettek volna. A publikálható magyar levéltári dokumentumok nagy mennyisége és az ukrán iratok szűk köre miatt a két eltérő provenienciájú forráscsoport együttes közlése esetén feltűnő disszonancia keletkezett volna, ezért – a terjedelmi korlátokra is tekintettel – a forrástár összeállításánál a fenti elvet, vagyis azt, hogy prioritást tulajdonítok a magyarországi gyűjtőkörből származó dokumentumok megjelentetésének, vezérfonalként alkalmaztam. A kijevi kutatásaim során előkerült ukrán forrásokra, amennyiben kiegészítik a magyar dokumentumokból kinyerhető információhalmazt, lábjegyzetben hivatkozom.

A forrástárba összesen 125 levéltári dokumentumot válogattam. Ezek három közgyűjteményből, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárából, a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárából és a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárából származnak.

A kötet törzsanyaga a Külügyminisztérium MNL Országos Levéltárában őrzött két állagának, a TÜK-iratok (XIX-J-1-j) és az Általános iratok (XIX-J-1-k) sorozatának iktatott ügyirataiból áll össze, a 125 dokumentum közül 112 darab ebben a két kollekciónál található. Ezen a forráscsoporton belül is túlnyomó többségben vannak a Kijevi Főkonzulátusról Budapestre küldött különféle iratok, hivatalos diplomáciai jelentések, rejtjeltáviratok, bizalmas főnöki levelek, illetve az azokhoz csatolt mellékletek, tájékoztató feljegyzések, statisztikák és táblázatok. A TÜK-iratok és az Általános iratok állagából összesen 75 dokumentum tartozik ebbe a forráskörbe. Ezen kívül közreadok még egy ugyancsak Kijevből Budapestre küldött, Páldi András

főkonzul aláírásával ellátott egysoros levelet is, ami az MSZMP Központi Bizottsága Titkárságának archívumában (M-KS, 288. fond, 47. csoport) maradt fenn, s amely Balla László kárpátaljai író és Kádár János kapcsolatáról tanúskodik.¹⁹²

Az UKP Kárpátontúli Területi Bizottsága és az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottságának által koordinált, s a kárpátaljai magyarság korabeli életviszonyainak megismerése szempontjából sem érdektelen testvérmegyei kapcsolatokról kialakítható történeti képünk még rendkívül fragmentált. A testvérmegyei kapcsolatok létesítését mindkét fél részéről – általában véve – három tényező motiválta. Az egyik fontos szempont az volt, hogy ezen a kapcsolatrendszeren keresztül erősítsék a két ország dolgozóiban a szocialista internacionalizmus szellemiségét. Az állandósuló kapcsolat, a turistacsoportok, a különféle zenei és táncegyüttesek, az úttörőcsapatok utaztatása révén ugyanis jelentős tömegek juthattak el abba a szocialista országba, amelyben a testvérmegyjük volt. A másik országba utazó magyar vagy szovjet átlagpolgár a saját szemével győződhetett meg arról, hogy a szocializmust nem csak egy országban építik, hanem „külföldön” is vannak hasonló gondolkodású és érzelmű, ugyanolyan rendszer és társadalmi berendezkedés keretei között boldoguló emberek. A testvérmegyei kapcsolatok kiépítésének másik mozgatórugója az volt, hogy annak segítségével ágazati, vállalati és üzemi tapasztalatcserét hozhassanak létre regionális szinten. Harmadik szempontként szerepet játszott ebben, hogy az illetékes helyi párt-szervek kölcsönösen tanulmányozhassák a másik munkájából nyerhető tapasztalatokat. Ennek elsősorban nem is szovjet részről, hanem sokkal inkább a kelet-európai testvérpártok felől nézve mutatkozott meg a jelentősége. Általánosan elterjedt ugyanis az a nézet, hogy mivel a Szovjetunió jóval hosszabb állampárti múltra tekinthet vissza, ennél fogva a párt jóval erőteljesebben beágyazódott az ország politikai, gazdasági és társadalmi szervezetébe, így sokkal nagyobb tapasztalattal rendelkezik a helyi szintű gazdasági vagy szociális problémák kezelése terén.

Az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottságának egykori archívuma jelenleg az MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárában található, a XXXV. 31. jelzetű fondban. A megyei pártbizottsági ülések és a végrehajtó bizottsági ülések jegyzőkönyvei jól rendezettek, ugyanakkor a testvérmegyei kapcsolatokra vonatkozóan csak lakonikus bejegyzéseket tartalmaznak. Ennek a határokon átívelő kétoldalú relációnak a megismerését leginkább lehetővé tevő forráskör, a két területi egység pártvezetése, üzemei, állami gazdaságai és – a korabeli frazeológiával élve – „tömegszervezetei” (KISZ, szakszervezetek, baráti társaságok stb.) közötti levelezés, illetve az egyes pártdelegációk, üzemi küldöttségek látogatásáról készített beszámo-

¹⁹² Lásd a 14. sz. dokumentumot.

lók anyagának csak az 1958–1970 közötti része rendezett.¹⁹³ Ennek egyelőre előzetes felmérése alapján elmondható, hogy a különféle szintű párt- és tanácsi delegációk, üzemi kollektívák kárpátaljai látogatásairól és tapasztalatcseréjéről készített beszámolók is meglehetősen sablonosak és felszínesek, az elvárásoknak megfelelően leginkább az ipari és mezőgazdasági termelőmunka sajátosságait, a jövőbeni ágazati kooperáció várható előnyeit részletezik, a szovjet nemzetiségpolitikát pedig alapvetően jónak vagy kielégítőnek állítják be. Ám a sorok között olvasva mégiscsak rábukkanhatunk olyan rejtett utalásokra, „kiszólásokra”, amelyek alapján a kárpátaljai magyarság valós hangulatára, közérzetére tudunk következtetni. Az 1970 után keletkezett megyei pártdokumentáció az MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárában ugyanakkor még rendezetlen, s alapvetően ezzel az objektív körülménnyel magyarázható, hogy ebből a hatalmas, de még feltárára váró forrásmennyiségből mindössze egyetlen dokumentumot, a testvérmegyei kapcsolatokról a Kijevi Főkonzulátus közvetlen tájékoztatását szolgáló összefoglaló feljegyzést találtam, amelyet a történeti áttekintő jellege miatt érdemesnek ítélttem elhelyezni a kötet tematikus anyagában.¹⁹⁴

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában a Püspöki Hivatal 1985–1990 között keletkezett iktatott iratainak (A/1. b. állag) a feldolgozására fókuszáltam, de mindössze négy olyan dokumentumot találtam, amelyek a kötet tematikájába illettek.¹⁹⁵ Nyilvánvaló, hogy ennek a fondnak a tételes átvizsgálásával nem lehetett/lehet kimeríteni a magyarországi és a kárpátaljai reformátusok közötti kapcsolatok teljes spektrumának a feltérképezését. A jövőben a kutatásokat elsősorban Tóth Károly püspöknek a Ráday Levéltárban őrzött személyi hagyatékára lesz majd érdemes kiterjeszteni.¹⁹⁶ Tóth Károlyt 1977. november 31-én választották a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökévé. A témánk szempontjából releváns szempont, hogy az 1985–1990 közötti időszakban a Prágai Keresztény Békekonferencia elnökeként (1978-tól) és főtítkáráként, illetve a Református Világszövetség alel-

¹⁹³ Ezek a beszámolók a XXXV. 31. jelzetű fond 38. sz. dobozában találhatók.

¹⁹⁴ 33. sz. dokumentum.

¹⁹⁵ 43., 46., 54. és 56. sz. dokumentum.

¹⁹⁶ A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárának 2002-ben megjelent repertóriumja szerint Tóth Károly püspök 172 doboznyi személyi hagyatékából (C/202 jelzetű fond) csak a püspöki és zsinati elnöki, illetve a nemzetközi ökumenikus mozgalomban a vezetői tevékenységével kapcsolatos, 1977–1991 között keletkezett dokumentumok terjedelme 149 doboz. NAGY, 2002. 138. – A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárának Konventi külügyi iratai (2. f. fond) 1950–1951-ig, a Konventi Iroda Külügyi Osztályának meglehetősen vérszegény, egy dobozra rúgó iratanyaga (3. h. fond) csak 1961-ig kutatható. A két évtizede megjelent repertórium a jelenlegi viszonyokat is tükrözi. HORVÁTH, 2000. 58–65., 91. Nem kizárt természetesen, hogy más állagokban lehetnek még a kárpátaljai reformátusok 1985–1990 közötti történetére vonatkozó iratok.

nőkeként a nemzetközi egyházi szervezetekben is jelentős befolyással rendelkezett, az ökumenikus mozgalom tengelyét adó protestáns–ortodox együttműködés keretében pedig rendszeres munkakapcsolatot ápolt Filaret metropolitával, a Moszkvai Patriarchátus Egyházi Külkapcsolatok Osztályának vezetőjével. A kárpátaljai reformátusok helyzetét már pár hónappal a püspöki kinevezése után megismerhette: 1978. május 21-én részt vett Forgon Pálnak, a Kárpátaljai Református Egyházkerület új püspökének a beregszászi beiktatásán. Forgon beiktatásának rendhagyó mivoltát éppen az adta, hogy Barta Tibor debreceni püspök, a Magyar Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke inaugurálta őt. Vele együtt érkezett az ünnepi ceremóniára Tóth Károly is. Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolása után ez volt az első alkalom, hogy magas rangú református egyházi vezetők látogattak oda Magyarországról. A beiktatási ceremóniára mintegy négyezer hívő érkezett Beregszászra,¹⁹⁷ ennek a hívőseregnek a láttán a magyar egyházi előljárók is konstatálhatták, hogy a református hívek mennyire ragaszkodnak az egyházukhoz a vallásellenes politika hosszú évtizedei után is. A református sajtó beszámolóí szerint hosszú előkészítő munka előzte meg a Református Világszövetség Tóth Károly vezette küldöttségének 1989. április 11–18. közötti szovjetunióbeli útját.¹⁹⁸ Noha ez a delegáció nemzetközi összetételű volt, svájci, holland, francia és cseh taggal, és a körútját a Baltikumban kezdte, a magyar szempontból legfontosabb programpontja nyilvánvalóan az április 16–18. közötti kárpátaljai látogatás volt.¹⁹⁹ A delegáció útjáról annak magyar tagjai április 18-án tartottak nagyszabású sajtótájékoztatót a Ráday Kollégium épületében.²⁰⁰ Sajnálatos módon erről az útról ezen kívül egyelőre semmilyen más primer forrással nem rendelkezünk, a kötet fő forrásbázisául szolgáló releváns magyarországi gyűjtemények közül sem a Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának iktatott iratai között, sem az Állami Egyházügyi Hivatal Elnöki és Általános iratainak állagában, sem a Külügyminisztérium archívumában nem találtam erre vonatkozó, „feltáró jellegű” jelentést vagy beszámolót.

A legnagyobb merítési kört a Külügyminisztérium anyaga képezte. A helyszínen szerzett belső értesüléseket megosztó, a diplomáciai hírszerzésre és tájékoztatásra

¹⁹⁷ Miklós Imre feljegyzése Forgon Pál beiktatási ünnepségéről. Budapest, 1978. május 31. MNL OL, XIX-J-1-j, 1978/130. d., 003832/1978. sz.

¹⁹⁸ RVSZ-küldöttség a Szovjetunióban. *Reformátusok Lapja*, 1989. április 9. 1.

¹⁹⁹ A Reformátusok Lapja szerkesztősége a lap április 9-i számában megjelent hírben is tudatta, hogy a delegáció útjának legfontosabb programpontja a Kárpátaljai Református Egyház felkeresése. Az április 16-i számban pedig egy szerkesztőségi közleményben egészítették ki ezt a hírt, miszerint Kárpátalján találkoznak a református lelkészekkel és gyülekezetek tagjaival is. Lásd: Hibaigazítás. *Reformátusok Lapja*, 1989. április 16. 8.

²⁰⁰ Erre lásd: KOMLÓS Attila: Telve reménységgel és a megújulás vágyával. Kárpátalja: a hűség egyháza. /Szovjetunióbeli változások és az egyházak/. *Reformátusok Lapja*, 1989. április 30. 3.

általánosan jellemző informativitás miatt a Kijevi Főkonzulátus és a Moszkvai Nagykövetség Kárpátaljára vonatkozó különféle dokumentumait, diplomáciai jelentéseit, főnöki leveleit és rejtjelezett táviratait kivétel nélkül elhelyeztem a kötetben. A külügyi dokumentációból nemcsak azokat az iratokat válogattam a kötetbe, amelyek általában véve Kárpátaljával, a kárpátaljai politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális viszonyokkal, illetőleg a kárpátaljai magyarság helyzetével, annak problémáival (oktatásügy, politikai-kulturális szerveződés, kivándorlás stb.) foglalkozó meglehetősen tág halmazba sorolhatók, hanem azokat is, amelyek az Ungvári Magyar Főkonzulátus létrehozásának előtörténetébe (magyar konzuli szolgáltató iroda),²⁰¹ illetve a balti országokba (Észt SZSZK és Lett SZSZK) telepedő és ott diaszpórává kovácsoló kárpátaljai magyarság sorskérdéseibe engednek betekintést.²⁰²

A kötetben közzétett dokumentumok időbeli eloszlása egyenetlen. Míg 1985-ből mindössze egy darab irat szerepel benne, addig 1989-ből ötvenhét. Ez nem egy önkényes szelekció eredménye, ezt az irattermést kínálta fel a kárpátaljai politikai, társadalmi változások történelmi dinamikája, illetve az iratképző szervek, elsősorban a Külügyminisztérium és a külképviseletek, a Moszkvai Nagykövetség és a Kijevi Főkonzulátus részben ezzel korrelációban módosuló horizontja. Az utóbbi irattermelése például plasztikusan szemlélteti ezt a Külügyminisztériumon belül is végbe menő szemléletváltást. A Szovjetunióban akkreditált magyar külképviseletek közül a Kijevi Főkonzulátus konzuli illetékességi körzetéhez tartozott Kárpátalja, így ennek folytán az ukrán fővárosban működő misszió kulcsszerepet játszott az onnan származó információk közvetítésében. A szigorúan titkos (SZT) minősítéssel ellátott jelentésállományán belül évről-évre növekedett a Kárpátaljáról és a kárpátaljai magyarság helyzetéről tudósító jelentések száma és aránya, sőt, 1990 első negyedében ez a kardinális problémakör túlsúlyba is került ennek a forrástípusnak a tematikájában.

Erre a fennmaradt futárpostai csomagjegyzékek alapján számvetést készítve tudunk egyértelmű megállapításra jutni. Az 1985. június 6. és november 28. között elkészített, szigorúan titkos minősítéssel ellátott 13 jelentés közül még mindössze egy,²⁰³ Monori Istvánnak a kötetben is publikált 1985. október 21-i jelentése foglalkozott Kárpátaljával.²⁰⁴ Az áttelepedésekről készített összefoglaló jelentéseket nem számítva 1986-ban 36 SZT-jelentés közül ugyancsak 1,²⁰⁵ 1987-ben 25 SZT-jelentés

²⁰¹ A vonatkozó dokumentumok: 47. sz. f) melléklet, 63–64., 68., 84., 97., 106., 112., 117., 123. és 125. sz.

²⁰² Összesen négy dokumentum tartozik ebbe a tematikába: 52., 85. és 95–96. sz.

²⁰³ Kijevből érkező SZT-jelentések futárpostai csomagjegyzékei (összefoglalói). Kijev, 1985. június 6–november 28. MNL OL, XIX-J-1-j, 1985/137. dob., 003244/1–6/1985. sz.

²⁰⁴ Lásd az 1. sz. dokumentumot.

²⁰⁵ Kijevből érkező SZT-jelentések futárpostai csomagjegyzékei. Kijev, 1986. január 3–december 12. Uo. 1986/140. dob., 0075/1–12/1986. sz.

közül 3,²⁰⁶ 1988-ban 38 SZT-jelentés közül 6,²⁰⁷ 1989-ben 32 SZT-jelentés közül 15,²⁰⁸ s végül az 1990. február 13. és április 10. között iktatott 10 SZT-jelentésből már 6 Kárpátaljára fókuszált.²⁰⁹

A kárpátaljai helyszíni magyar diplomáciai aktivitásra vonatkozóan rendelkezésünkre álló könyvészeti és levéltári adataink is arra engednek következtetni, hogy ez a horizontváltás már 1988–1989-ben bekövetkezett.

Az 1978. július 12-től 1982. július 9-ig tartó időszakban²¹⁰ a Moszkvai Magyar Nagykövetséget vezető Szűrös Mátyás a 2013-ban megjelent visszaemlékezésében azt állítja, hogy a háború után a moszkvai nagykövetek közül ő volt az első, aki – 1980-ban – hivatalos minőségében ellátogatott/ellátogatható Kárpátaljára. Részletezi azokat a bürokratikus nehézségeket is, amiken neki még nagykövetként is keresztül kellett mennie ahhoz, hogy oda utazhasson. Ő magától értetődő, természetes dolognak tartotta, hogy a magyar nagykövet ellátogat a Szovjetunióhoz arra a területére, ahol nagy számban élnek magyarok. Mivel azonban a Kárpátontúli terület zárt katonai övezetnek számított, a szovjet diplomáciai szervek bizalmatlanul fogadták az erre irányuló kezdeményezését, az útjának megtételéhez mind Moszkvában, mind Kijevben külön engedélyt kellett kérnie, s az engedély birtokában is csak egy kifejezetten a számára kijelölt útvonalon haladhatott, ahol a 30–50 kilométerenként felállított ellenőrző posztokon rendre feljegyezték az áthaladásukat.²¹¹ Szűrös 1980. évi kárpátaljai látogatásáról eddig semmilyen levéltári dokumentum nem került nyilvánosságra, még annak pontos idejét sem tudtam megállapítani. Mindenesetre figyelmet érdemlő, hogy a kárpátaljai útjának szándékáról előzetesen értesítette a szerinte a magyar–szovjet kapcsolatokat érintő minden egyes kérdésben a magának elsőbbséget vindikáló Kádár Jánost, és az ottani tartózkodása után nem utazott vissza a hivatali autójával Moszkvába, hanem egyenesen Budapestre vette az irányt, nyilván azért, hogy ott rögtön beszámolhasson a tapasztalatairól. Mindenesetre könnyen elképzelhető, hogy Szűrös ezzel a lépésével precedenst teremtett, s tőle a nagykövetségi stafétát átvevő, és a moszkvai külképviselet élén egészen 1989. május 30-ig

²⁰⁶ Kijevből érkező SZT-jelentések futárpostai csomagjegyzékei. Kijev, 1987. január 23–november 4. Uo. 1987/130. dob., 00659/1–10/1987. sz.

²⁰⁷ Kijevből érkező SZT-jelentések futárpostai csomagjegyzékei. Kijev, 1988. január 22–december 20. Uo. 1988/98. dob., 00543/1–18/1988. sz.

²⁰⁸ Kijevből érkező SZT-jelentések futárpostai csomagjegyzékei. Kijev, 1989. január 18–december 15. Uo. 1989/86. dob., 00374/1–18/1989. sz.

²⁰⁹ Kijevből érkező SZT-jelentések futárpostai csomagjegyzékei. Kijev, 1990. február 13–április 10. Uo. 1990/79. dob., 00998/1–6/1990. sz.

²¹⁰ BARÁTH–GECSÉNYI, 2016. 123.

²¹¹ SZÜRÖS, 2013. 117–121.

regnáló²¹² Rajnai Sándor számára már előírták, hogy a külszolgálati ideje alatt legalább egyszer látogasson el Kárpátaljára. Erre 1986. július 18–19-én került sor, igaz, az erről szóló jelentésében Rajnai semmilyen öt erre külön utasító minisztériumi irásbeli direktívára nem hivatkozik,²¹³ tehát az sem kizárható, hogy az utat saját maga kezdeményezte.

Mivel az USZSZK Kárpátontúli területe (Kárpátalja) a Kijevi Főkonzulátus diplomáciai és konzuli illetékességi körzetéhez tartozott, az annak élére kinevezett magyar diplomatákkal szemben már a kezdetek-kezdetétől elvárásként fogalmazódott meg, hogy tájékoztassák a felettes szerveiket a Magyarországgal szomszédos területen élő magyarságról. Érdemes megemlíteni, hogy míg Monori István minisztériumi alaputasításában²¹⁴ az szerepel, hogy a kárpátaljai magyar kisebbséggel a Magyar Népköztársaság „internacionalista politikája szellemében” ápolja a kapcsolatokat,²¹⁵ addig Páldi alaputasításából „az internacionalista szellemiségre” vonatkozó kitétel eltűnt.²¹⁶

Ugyanakkor egyikük alaputasításában sem szerepel expressis verbis, hogy a külszolgálati idejük alatt legalább egyszer látogassanak el Kárpátaljára. A Páldi András megelőző kijevi főkonzulok közül az általam eddig feldolgozott iratanyag alapján az 1978. június 13-tól 1983. május 10-ig fungáló²¹⁷ Maklári György két ízben járt ott. Először 1979. október 1–3-án tett egy körutat,²¹⁸ majd 1981. július 27–28-án egy udvariassági vizit keretében látogatott el Ungvárra, kifejezetten abból a célból, hogy megismerkedjen a nemrég kinevezett új területi első titkárral, Henrich Bandrovskijjal.²¹⁹ Szűrös megemlíti a memoárjában, hogy az 1980. évi kárpátaljai útját is ő készítette

²¹² BARÁTH–GECSÉNYI, 2016. 123.

²¹³ 5. sz. dokumentum.

²¹⁴ Alaputasítás: rendszerint a nagykövetek és főkonzulok diplomáciai szolgálatának megkezdésekor elkészített, s az aktuális politikai viszonyok kontextusában a diplomáciai munkára és a diplomata tájékoztatási és adminisztratív tevékenységére nézve irányadó direktíva.

²¹⁵ „Internacionalista politikánk szellemében ápolja az ott élő magyar nemzetiségekkel a kapcsolatot.” Lásd: Alaputasítás Monori István részére. Budapest, 1983. július 20. MNL OL, XIX-J-1-j, 1983/119. d., 002994/1983. sz.

²¹⁶ „Kísérje figyelemmel a szovjet köztársaságokban élő nemzetiségekkel – elsősorban a magyarokkal – kapcsolatos szovjet politikát.” Lásd: Alaputasítás Páldi András részére. Budapest, 1986. szeptember 17. Uo. 1986/140. d., 004446/1986. sz.

²¹⁷ BARÁTH–GECSÉNYI, 2016. 131. – Az 1978. június 13-i dátum a kinevezés dátuma, ugyanakkor Maklári első éves beszámolójából kiderül, hogy csak 1978. augusztus 2-án foglalta el a posztját az ukrán fővárosban. Maklári beszámolója a Külügyminisztériumnak a főkonzulátus 1978–1979. évi politikai tevékenységéről. Kijev, 1979. július 23. MNL OL, XIX-J-1-j, 1979/123. d., 004496/1979. sz.

²¹⁸ Maklári jelentése Puja Frigyes külügyminiszternek az 1979. október 1–3-i kárpátaljai útjáról. Kijev, 1979. október 26. Uo. 005515/1979. sz.

²¹⁹ Maklári jelentése a Külügyminisztériumnak az 1981. július 27–28-i ungvári udvariassági vizitjéről. Kijev, 1981. július 31. Uo. 1981/139. d., 005119/1981. sz.

elő a helyszínen,²²⁰ tehát lehetséges, hogy ezek mellett megfordult ott még egyszer, ám ennek ugyancsak nincs nyoma a levéltári iratanyagban. A kijevei misszió élére 1983. május 10-én kinevezett és azt 1986. július 7-ig vezető²²¹ Monori István 1985. szeptember 28-án járt Kárpátalján,²²² az eddig feltárt tekintélyes mennyiségű forrásanyagban nincs semmilyen tanújele annak, hogy más alkalommal, akár korábban, ellátogatott volna oda. Tanulságos, hogy Maklári a főkonzuli szolgálatának első évéről a Külügyminisztériumban szervezett személyes beszámoltatása során hangsúlyozta, hogy abban az időszakban két vidéki utat is tett, de kifejezetten nem kívánta első úticéljául Kárpátalját választani, később pedig a moszkvai nagykövetséggel – azaz Szűrös nagykövettel – konzultálva, más hivatali teendőik (felsőszintű találkozó előkészítése és a közös ürrépülési program) miatt az 1979. évi nyári szabadsága utáni időszakra halasztotta az utazás megvalósítását.²²³ Míg tehát – a levéltári források alapján igazolhatóan – Maklári a szűk ötéves külszolgálati ciklusa alatt két ízben, Monori a három éves hivatali ideje alatt pedig mindössze egy alkalommal járt Kárpátalján, addig Páldi az 1986. október 1-től²²⁴ 1990. május 23-ig terjedő szűk három év és nyolc hónapos intervallumban legalább tizenegyszer tájékozódott a helyszínen.²²⁵

Amennyiben a Kijevei Főkonzulátus Kárpátaljáról szóló jelentéseit tüzetesen elolvassuk, nem csak az tűnhet fel, hogy Páldi diplomáciai hír- és információszerzői tevékenysége az elődjeihez képest mennyivel proaktívabb a helyszínen, hanem az is, hogy a Magyarországot a Szovjetunióban előtte vagy akkoriban képviselő más diplomátáktól mennyire különbözött a hivatali szerepfelfogása. Maklári György, Monori István és Rajnai Sándor elsődleges információforrásai – érthető módon – a kárpátaljai

²²⁰ SZÜRÖS, 2013. 118.

²²¹ BARÁTH–GECSENYI, 2016. 131. – Az 1983. május 10-i dátum Monori esetében is a kinevezésének a napja. Bizonyos, hogy valamikor július 20-a után foglalta csak el az állomáshelyét, mert az alaputasítása erre a napra van datálva. Lásd: Alaputasítás Monori István részére. Budapest, 1983. július 20. MNL OL, XIX-J-1-j, 1983/119. d., 002994/1983. sz.

²²² 1. sz. dokumentum.

²²³ Emlékeztető Maklári 1979. augusztus 28-i szóbeli beszámolójáról a KÜM I. Területi Főosztályán. Budapest, 1979. augusztus 29. MNL OL, XIX-J-1-j, 1979/123. dob., 004496/1/1979. sz.

²²⁴ Páldit 1986. július 7-én nevezték ki Kijevbe és hivatalosan 1992. március 31-ig szolgált az ukrán fővárosban, 1991. december 26-ig főkonzulként, majd nagykövetségként. BARÁTH–GECSENYI, 2016. 131. – Az első főkonzuli évről készített beszámolójában megemlíti, hogy csak 1986. október 1-jén foglalta el a posztját. Páldi beszámolója a főkonzulátus 1986–1987. évi működéséről. Kijev, 1987. július 6. MNL OL, XIX-J-1-j, 1987/126. d., 003901/1987. sz.

²²⁵ Sorrendben: 1.) 1987. március 18–23. (16. sz. dokumentum.) 2.) 1988. január 14–19. (29. sz. dokumentum.) 3.) 1988. április 28–30. (38. sz. dokumentum.) 4.) 1988. október 26–30. (44. sz. dokumentum.) 5.) 1988. november 23–25. (47. sz. dokumentum a melléklet.) 6.) 1989. március 30–31. (59. és 66. sz. dokumentum.) 7.) 1989. május 10. (68–69. sz. dokumentum.) 8.) 1989. május 20–25. (70–71. sz. dokumentum.) 9.) 1989. október 13. (91–92. sz. dokumentum.) 10.) 1989. november 17–20. (99–103. sz. dokumentum.) 11.) 1990. március 23–26. (118–122. sz. dokumentum.)

területi és járási vezetők, a helyi pártbizottságok és tanácsok apparatcsikjai és funkcionáriusai voltak, s a magyar nemzetiségűek közül az informátoraik ugyancsak azok közül kerültek ki, akiknek a hatalom iránti lojalitása megkérdőjelezhetetlen volt, vagy részt vettek a fennálló rendszer politikai, gazdasági és kulturális intézményrendszerének a működtetésében. Az általuk írt jelentések szinte mindegyikében felbukkan Veress Gábor, Balla László, Bíró Andor, vagy az Ungvári Állami Egyetem rektora, Volodimir Lengyel. Szükséges hangsúlyozni, hogy nyilván más nem is nagyon lehetett, hiszen, ha netán a szovjet társadalmi és kulturális élet disszidens szereplőivel léptek volna kapcsolatba, biztosan kompromittáltak volna magukat. Ráadásul, ha elolvassuk Maklári György már említett 1979. októberi és 1981. júliusi útjáról, Rajnai Sándor 1986. júliusi tájékoztató látogatásáról szóló jelentést, illetve Monori István jelentését a részvételéről a Lenin Almáskert ünnepségén 1985. szeptember 28-án, akkor azokból elég eklatánsan kirajzolódik, hogy tematikájukat teljesen vagy túlnyomórészt a termelési nehézségek, a helyi agrárium problémái uralják, a kárpátaljai magyarság kardinális sorskérdései (a kivándorlás, a magyar iskolák ruszifikációja stb.) kevésbé artikulálódnak bennük. Igaz, ha irodalmi művek lennének, nem lehetne mindegyiket egyöntetűen „termelési regényként” definiálni: Maklári az 1979. októberi útjáról tudósító jelentésében például Balla László elmondása alapján kitér a kivándorlás miatt a helyi magyar értelmiséget egyre jobban nyomasztó félelmekre is.

Páldi András 1986. október 1-jén foglalta el állomáshelyét. Nyilván nem függetleníthető a glasznoszty feltételrendszerétől és a glasznoszty által teremtett nyilvánosság légkörétől az a tényező, hogy az ő informátori köre fokozatosan kiszélesedett, a fent említetteken kívül abban egyre meghatározóbb szerepet kaptak a magyar értelmiség kovászainak számító, részben a Balla László által képviselt vonalas magatartás mellett érvényesülni próbáló fiatal írók, költők, művészek, majd 1989–1990-ben már olyan hivatali funkciót nem viselő, ellenzéki magyar és ukrán értelmiségiek is, akiket 1985 előtt a kulturális és polgári jogok követelése miatt még minden bizonnyal „nacionalistának” bélyegeztek volna. A korábbi diplomáciai jelentéseket domináló gazdasági problémák – az utókor szemszögéből ítélve néhol közhelyszerű – ecsetelése 1987–1988 fordulójától látványosan kiveszik a Páldi által jegyzett dokumentumokból, s azokban egy sokkal problémacentrikusabb megközelítés kezd érvényesülni. Mind a jelentései, mind a memoárkötetete alapján érzékelhető, hogy Páldinak nagyon határozott elképzelési voltak a diplomáciai munkáról. A korábbiakhoz képest jóval proaktívabb és invenciózusabb fellépése beleillett abba a folyamatba, melynek eredményeként 1988–1989-től a korábban teljesen elhanyagolt kárpátaljai magyarság a magyar–szovjet államközi viszonyrendszer egyik alanyává vált. A magyar diplomácia és – ezzel együtt – a Kijevi Főkonzulátus érdemi koordinátori szerepköre a budapesti döntéshozók és a kárpátaljai magyar kisebbség közötti kapcsolattartásban

ekkortól válik igazán kitapinthatóvá, az 1985 és 1990 között keletkezett diplomáciai jelentéseket tanulmányozva erről is meggyőződhetünk. Mindazonáltal kikíváncozik még egy gondolat. A Páldi által írt jelentéseket olvasva sokakban talán olyan benyomás is keletkezhet, hogy egyes intervenciói feszegették azokat a kereteket, amelyeket a diplomáciai pozíciója és az abból fakadó feladatköre megengedett volna számára, egy-egy esetben mintha nem is csak „hírszerzői” és „információközvetítői” minőségében jelenne meg, hanem az események egyik cselekvő aktoraként. Ilyen például, amikor lebeszéli a kárpátaljai magyar értelmiségieket arról, hogy elküldjék a Szovjetunió Legfelső Tanácsának a magyar autonóm körzet létrehozására irányuló követeléseiket. Páldi azt írja az Őszi Istvánnak címzett levelében, hogy az előterjesztés elküldését a csoport egyik prominense, Balla D. Károly költő eleve az ő véleményétől tette függővé,²²⁶ míg Dupka György egyik később megjelent esszéje inkább arra enged következtetni, hogy – arra hivatkozva, hogy az nem reális célkitűzés –, maga Páldi kérte arra őket, miszerint ne nyújtsák be az autonómiakérelmet.²²⁷

Szükséges hangsúlyozni, hogy a Kijevből Budapestre küldött, fent már más összefüggésben hivatkozott futárpostai csomagjegyzékek nem tartalmazzák az összes, a főkonzulátuson SZT-minősítéssel iktatott iratot, csak azokat a diplomáciai jelentéseket, amelyeket a diplomáciai futárszolgálat működéséhez igazodva alkalmanként összegyűjtöttek, s egy-egy különálló csomagban juttattak el a Külügyminisztériumnak, az ugyancsak SZT-minősítésű rejtjeltáviratokat vagy a hosszabb összefoglaló feljegyzéseket nem. Mindazonáltal ezeknek az évente archivált futárpostai összefoglalóknak köszönhetően a Kijevi Főkonzulátus irattermelése összevethető a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának XIX-J-1-j állagában ténylegesen fellelhető dokumentumállománnyal. Ezek tanulmányozása alapján állítható, hogy egyes Kárpátaljára vonatkozó SZT-minősítésű jelentések az idők folyamán elkeveredtek valahol, a Külügyminisztériumból más tárcához küldték át őket, így jelenleg olyan iratképző szervek archívumában lappanganak, amelyek nem képezték a kötet anyagának forrásbázisát. Egy ilyen hiátus érzékeltetésére kiváló példa a Kijevben 1986. március 12-én zárt szigorúan titkos futáranyagról készített összefoglaló (1986/4. számú csomagjegyzék), mely szerint Monori István 25/SZH számon iktatva egy jelentést készített az Ungváron létesítendő úgynevezett „Petőfi-szobáról”.²²⁸ Ám ez

²²⁶ Lásd a 34. sz. dokumentumot.

²²⁷ DUPKA, 2008. 80.

²²⁸ A Kijevben 1986. március 12-én zárt szigorúan titkos futáranyag összefoglalója. Kijev, 1986. március 12. Uo. 1986/140. dob., 0075/4/1986. sz. A jelentésben minden bizonnyal az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékén belül létrehozandó úgynevezett Petőfi-kabinetéről (az akkoriban korszerűnek számító audiovizuális eszközökkel felszerelt magyar nyelvi és irodalmi szaktanteremről) van szó. Erre vonatkozó információ található a 16. sz. dokumentumban.

a jelentés sehol nem található meg az MNL Országos Levéltárának XIX-J-1-j és XIX-J-1-k jelzetű állagaiban, az 1986. évben iktatott, s a Szovjetunióra vonatkozó iratokat tartalmazó dobozokban, hosszas kutakodás után sem sikerült ráakadnom. Nem kizárt, hogy az azt tartalmazó aktát annak idején ügyviteli célból átküldték a Művelődési Minisztériumnak, s onnan nem került vissza a Külügyminisztérium ügyvitelébe.

A dokumentumokat a keletkezési idejük szerint, kronológiai rendben közlöm, tematikus csoportok kialakítását nem láttam célszerűnek. Természetesen a teljesen eltérő időben, időszakokban keletkezett iratok között is szép számmal találunk tematikai vagy logikai összefüggéseket, tartalmi egymásrautaltságot, ezért egy-egy dokumentumon át vonuló kérdéskör vagy ügy kapcsán csak akkor tudunk teljes képet kialakítani, ha az összes vonatkozó dokumentumot elolvassuk. Ezeknek a korrelációknak a hatékonyabb feltárását és áttekintését segíti az olvasó számára az egyes iratokhoz lábjegyzetben írt „útmutató”, amely az iratban kifejtett főbb kérdéskörök előzményeinek és következményeinek megismerését lehetővé tévő, vagy azokra reflektáló többi forrást tünteti fel. Amennyiben egy-egy dokumentumot ugyanarra a napra datáltak, a közlés sorrendjét az iktatás rendje,²²⁹ vagy annak hiányában az információhalmazok egymáshoz való viszonyulása, esetleges hierarchiája határozta meg.²³⁰

A levéltári forrásokat nem „pőrén” teszem közzé, hanem sorszámokkal, címmel, a keletkezési helyük és idejük rögzítésével, a textológiai jellemzőik és a levéltári jelzetük feltüntetésével „felszerelve”. A címben a dokumentum szerzőjét, a címzettjét, a hivatali pozícióikat, a dokumentum jellegét (diplomáciai jelentés, levél, tájékoztató lábjegyzés stb.), illetve tömören a dokumentum tartalmi kivonatát adom meg.

A dokumentumok – egy kivételtől eltekintve – írógéppel készített eredeti példányok vagy másolatok. Az egyetlen kéziratos forrás B. T. gáti lakos levele a Moszkvai Magyar Nagykövetséghez, amit eredeti betűhív átirással, a helyesírási anomáliák megtartásával adok közre.²³¹ Joggal feltételezhető, hogy ebben az esetben a levélíró súlyos magyar nyelvi grammatikai hibái nem feltétlenül az ő képzettségét tükrözik, hiszen a leveléből az is érződik, hogy egy valamilyen szinten tanult és tájékozott emberrel van dolgunk. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy az általános és középiskolai tanulmányait nem magyar tagozatos iskolában vagy osztályban végezte el, hanem orosz, esetleg ukrán tannyelvű képzésben részesült. Így tehát ez a levél is egyfajta kordokumentum, akár a kárpátaljai magyar iskolahálózat 1978–1979-től erőlte-

²²⁹ Példának okáért lásd erre az 59–62. vagy a 118–121. sz. dokumentumot.

²³⁰ Lásd például a 63–65. sz. dokumentumot.

²³¹ Lásd az 55. sz. dokumentum mellékletét.

tetten végrehajtott internacionalizálásának egyik lenyomataként is tekinthetünk rá. Az MNL Országos Levéltárának XIX-J-1-j és XIX-J-1-k állagából származó – tehát a közölt forrásmennyiség döntő tömegét kitevő – dokumentumok levéltári jelzeténél az alábbi elemeket adtam meg: 1.) a levéltári állag jelzete, 2.) az évsorozat, 3.) az adott éven belül a doboz sorszáma, 4.) a dobozon belül a külügyminisztériumi ügyvitelben az érkeztetés során iktatott akta száma. Mint látható, bizonyos esetekben a külügyminisztériumi érkeztetés és az archiválás során ellentmondások, vagy illogikus sorrendiség keletkezett, például a külképviseletről beérkezett iratot évekkel később iktattak (ez elsősorban az úgynevezett „főnöki levelek” ügyvitelénél fordult elő),²³² netán az archiválás során egy jóval korábbi év sorozatában helyezték el.²³³ Ezeknél az iratoknál a jelzeten belül az iratképző szerv, vagyis a Külügyminisztérium irattári tételszámát is megadtam, azokra az ügyviteli kérdésekre (érkeztetés, iktatás, archiválás), amelyek később a dokumentum levéltári jelzetelését is befolyásolhatták, külön lábjegyzetben hívom fel a figyelmet.²³⁴

A dokumentumok eredeti tagolásán, szövegelrendezésén, vagyis a „látképén” nem változtattam. A Moszkvai Nagykövetség és a Kijevi Főkonzulátus fejlődés papírra gépelt jelentéseiben meghagytam a külképviselet megnevezésének orosz nyelvű, cirill betűs pandanját is. Feltűnő, hogy mindkét külképviseleti szerv hivatalos okmányainak (diplomáciai jegyzékek, jelentések, levelek stb.) megszövegezésére rendszerített hivatalos levélpapír fejlécén még a köztársaság 1989. október 23-i kikiáltása után is megtartották a Magyar Népköztársaság államformát, ezt hosszú ideig sem áthúzással, sem korrektossal nem módosították. Minden bizonnyal azért nem, mert a külképviseleteken ekkoriban még nem rendszeresítettek új, a köztársasági államformát feltüntető hivatalos bélyegzőt vagy levélpapírt. Még a Moszkvai Nagykövetség egy 1990. november 1-jén, tehát több, mint öt hónappal az Antall-kormány megalakulása után kelt jelentésének fejlécét is csak úgy módosították, hogy korrektossal kisatírozták a Népköztársaság szóból a „Nép” előtagot, illetve az orosz változatból a „Народной” jelzőt.²³⁵

A gyakori és jellemző helyesírási hibákat, valamint az értelemzavaró központozást automatikusan kijavítottam (például a szinte minden dokumentumban hibásan szereplő „határmenti” írásmódot a helyes „határ menti”-re), azonban néhány különösen feltűnő elírást, nyelvi, szerkesztési hibát vagy archaizmust meghagytam, erre – sic!

²³² Lásd a 34., 47., 63–64. sz. dokumentumot.

²³³ Lásd a 64–65. és 83. sz. dokumentumot.

²³⁴ Lásd az 5., 34., 47., 63–65. és 83. sz. dokumentumokat.

²³⁵ Györke Sándor moszkvai nagykövet jelentése Jeszenszky Géza külügyminiszternek az örmény–azeri nemzetiségi konfliktus háttéréről. Moszkva, 1990. november 1. MNL OL, XIX-J-1-k, 1990/90. d., 8728/1990. sz.

jelzéssel – külön lábjegyzetben hívtam fel a figyelmet. A gépiratokban előforduló konzekvens nyelvtani hiba nem feltétlenül a jelentést jegyző diplomata grammatikai jártasságát tükrözi, lehet, hogy az inkább a gépíró nyelvi vagy nyelvtani tudásának a hiányosságáról árulkodik.²³⁶ Ugyanígy jártam el a helynevek esetében is, meghagytam azok sajátos névalakját: például a szinte kizárólagosan használt Kiev alakot (Kijev helyett) vagy Nagyszőlős többféle helytelen írásmódját (Nagyszőlös, Nagyszöllös, Nagyszöllös stb.). Egyes köznevek gyakori rövidítéseit (például: elvt. – elvtárs, Ft. – forint, Rub. – rubel, pl. – például, ún. – úgynevezett, a hónapnevek) automatikusan feloldottam, s a teljes szóalakot kiírva közöltem. A szó-, szótag- vagy névelőhiányokat szögletes zárójelbe téve pótoltam. A gépiratokon látható, olvasható betoldásokat, kézírással utólag bejegyzett szövegrészeket, záradékokat, továbbá az eredeti aláírásokat, kézjegyeket kurziváltam. A gépiratok eredetijeiben gépíróval elvégzett aláhúzásokat én is aláhúzással jelöltem. Ez ugyanis mindig egyértelműen arra utal, hogy a dokumentum szerzője mit tartott fontosnak kiemelni a saját mondanivalójából. Az utólagosan, kézírással, tollal vagy ceruzával aláhúzott szavakat, mondatokat, illetve a lapszálon kijelölt szövegrészeket és bekezdéseket – melyekből arra tudunk következtetni, hogy a dokumentumot olvasó tisztviselő mely megállapításokat, gondolatokat vélt fontosnak és akár a döntéshozatal szempontjából mérvadónak – ugyanakkor dőlt zárójelben tüntetem fel, s az aláhúzás, kijelölés jellegére lábjegyzetben is utalok.

Az életrajzi kislexikon csak a dokumentumokban szereplő személyek rövid, szócikkszerű biográfiáit tartalmazza. Ezt a fejezetet az alábbi alapelvek szerint állítottam össze. Amennyiben ismert vagy fellelhető volt, az életrajzi ismertető immansens eleme minden esetben 1.) az illető születési és halálozási dátuma hónap és nap nélkül, 2.) az a tisztség, pozíció vagy foglalkozás, amit a dokumentum keletkezése idején viselt, 3.) ennek a betöltött tisztségnek a teljes időszaka, lehetőség szerint évszámmal, hónappal és nappal, 4.) illetve bármely, ez előtt vagy ezt követően viselt, ennél magasabb tisztsége, és annak időszaka. Közismert történelmi szereplők, állami vezetők, miniszterek vagy művészek esetében alapvetően ezeknek az adatoknak a megadására szorítkoztam. Kevésbé ismert politikai vagy társadalmi tényezők életrajzában ugyanakkor a dokumentum keletkezési ideje előtti és utáni pályafutásuk fontosabb mérföldköveit is felsoroltam. A kárpátaljai magyar, ukrán és ruszin politikai aktorok, apparatcsikok vagy írók, művészek, egyetemi oktatók, pedagógusok stb. biográfiáiban a születési helyüket is feltüntettem, abban az esetben is, ha nem Kárpátalján születtek. Számos olyan személy van, elsősorban ukrán párt- és tanácsi

²³⁶ Lásd például a 47. sz. dokumentumot és annak mellékleteit, ahol a „kulturális” szó konzekvensen hibásan, „kulturális” formában szerepel.

vezetők, akinek a neve többször is felbukkan a dokumentumokban, így az ő személyük és szerepük a dokumentumok és az azokban foglalt tényanyag tanulmányozása szempontjából relevanciával bír, az életrajzuk vagy a pályafutásuk fent említett alapelemeit sajnos mégsem tudtam felkutatni (ilyen például Zinaida Szuhan). Amennyiben egy adott személynek legalább a születési dátumát nem tudtam kideríteni, nem írtam róla életrajzot. Az életrajzi kislexikon ugyanígy nem tartalmazza az 1989. november 18–19-i beregszászi tudományos konferencia előadói közül azoknak a biográfiait,²³⁷ akik más minőségükben nem szerepelnek a dokumentumokban. Az ukrán származású, de a hivatali karrierjük döntő részét a szovjet egységállam párt- vagy tanácsi apparátusában befutó, a szovjet kommunista rendszert kiszolgáló apparatcsikok és tisztviselők nevét elsősorban oroszított alakban adom meg.

Ebben a tekintetben különösen emberpróbáló feladatnak bizonyult azoknak a magyar külügyi tisztviselőknek az életrajzi adatait felderíteni, akiknek a neveire a Külügyminisztériumban iktatott aktát – annak előlapján, s a legtöbbször kézírással – tájékoztatás vagy intézkedés végett kiszignálták. Ezeket a neveket és szignókat – ahol a sokfajta kézírásból kiolvasható volt – minden Külügyminisztériumban érkeztetett és iktatott jelentés esetében lábjegyzetben feltüntettem, mivel úgy vélem, hogy egy-egy diplomáciai jelentés konzekvenciáinak elemzésénél jelentőséggel bír az a tényező, hogy az a központi apparátuson belül milyen hivatali szintekre jutott el, és az abban foglalt információt milyen szervezeti egységekben értékelték, vagyis összességében hogyan, milyen úton zajlott a beérkező információhalmaz szintetizálása. Ez alapján lehet arra vonatkozó következtetéseket levonni, hogy az adott jelentés milyen szerepet játszott a későbbi döntéshozatalban. Ugyanakkor az akta első oldalán kiszignált (vezeték)nevek önmagukban semmit nem mondanak, a fenti konklúziót kizárólag a hivatali pozíciójuk ismeretében lehet levonni. Mivel az 1980-as évek második felében szolgálatot teljesítő magyar külügyi tisztviselők személyes adatainak védelmére vonatkozó szigorú adatvédelmi jogszabályok a személyes adataik megismerését egyelőre nem teszik lehetővé, az ő esetükben kizárólag annak felkutatására tudtam szorítkozni, hogy a konkrét dokumentum keletkezésének idején a Külügyminisztériumban melyik szervezeti egységnél és milyen beosztásban dolgoztak. Az erre vonatkozó vizsgálódásaim eredményét, vagyis az aktán – és így a lábjegyzetből is – hiányzó adatokat (keresztnev, szervezeti egység) a könnyebb áttekinthetőség érdekében egy önálló táblázatba szerkesztettem a teljes név, a szervezeti egység vagy szolgálati hely, a beosztás, az adott beosztás terminusának megadásával.

Az a tapasztalatom, hogy akik egy ilyen specifikus és többféle műfajt (történeti bevezető tanulmány, dokumentumok „kritikai” közlésben, rendszerezve és lábjegyzet-

²³⁷ Lásd a 101. sz. dokumentum mellékletét.

zetekkel, kislexikon) egyesítő kötetet kézbe vesznek, azok rendszerint nem úgy „forgatják”, mint egy lineáris történetvezetésű szépirodalmi művet, vagyis nem olvassák el az elejétől a végéig, az első betűtől az utolsóig. Egy dokumentumgyűjteményt elsősorban szakemberek hasznosítanak, akik „böngészgetnek” benne, célzottan kiemelnek egy-egy részt a bevezetőből vagy a dokumentumokból, illetve az azokhoz kapcsolódó életrajzokból, válogatnak a kötet anyagából a saját érdeklődési területük, kutatási témájuk vagy szempontjaik szerint. Egyes történelmi eseményekre, jelenségekre, motívumokra több dokumentumban is találunk utalást, egymástól eltérő időben keletkezett iratok is gyakran visszatérnek ugyanarra a problémára. A fenti tapasztalatból kiindulva egy-egy ilyen azonos, de különböző helyeken felidézett eseményhez vagy mozzanathoz több helyen is írtam lábjegyzetet, nem csak akkor, amikor az először felbukkan a kronológiai alapon rendezett forrásokban, de ezeket a magyarázatokat igyekeztem az adott dokumentum kontextusához igazítva megszövegezni.

Az egyes bibliográfiai tételekre a bevezető tanulmányban és a dokumentumokhoz írt lábjegyzetekben a könyvészeti kiadványok és tudományos periodikák esetében rövidítve, csak a szerzőik vezetéknevének és a mű megjelenési évének megadásával hivatkozom, a napi- vagy hetilapok, továbbá a kéthetente megjelenő magazinok esetében ugyanakkor a teljes bibliográfiai adatsort (szerző neve, a cikk címe, az orgánium címe, az orgánium megjelenésének ideje év, hónap, nap szerint) megadom. A bibliográfiai mutatóban az ABC-rendet a szerzők vezetékneve alapján határoztam meg, minden kiadványtípusnál külön sorozatra bontottam a latin és cirill betűs kiadványokat. A napi- és hetilapok bibliográfiájánál ezen belül külön sorozatot alakítottam ki a szerzős és szerző nélküli cikkekből, tudósításokból.

DOKUMENTUMOK

1.
 Monori István kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak
 az 1985. szeptember 28-án Kárpátalján tett látogatásáról

KIJEV, 1985. OKTÓBER 21.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1985/139. DOBOZ, 005024/1985. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
 Генеральное консульство
 Венгерской Народной Республики
 25/SZT./1985

Kijev, 1985. október 21.
 Szigorúan titkos!
Tárgy: Jelentés néhány kárpátaljai
 tapasztalatomról

Készítette: Monori István

Készült: 4 példányban

Moszkva: 2 példány

Központ: 1 példány

Irattár: 1 példány

Külügyminisztérium
 Budapest²³⁸

Szeptember 28-án részt vettem a beregi határon fekvő Lenin Barátság Almáskert telepítésének 25. évfordulója alkalmából rendezett ünnepegeken.²³⁹ Találkoztam Kárpátalja több vezetőjével, ott élő magyarokkal.

²³⁸ Az akta előlapján Birnbauer József október 29-i ügyviteli utasításai és az általa kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignóival: „Tájékoztatásra: Várkonyi elvtárs *Várkonyi 10/30* – Horn elvtárs *Horn* – Barity elvtárs *Barity XI. 1.* – Kömives elvtárs *Kömives II. 04* – Szabó L. István elvtárs *Szabó XI. 4.* – Kupper V. B. elvtárs *Kupper II/5* – Egyed Andor elvtárs *Egyed XI/10.* – X. 29. *Birnbauer*”. Az akta belső oldalán pro domo bejegyzés olvasható: „A Tájékoztatási Osztály a jelentést megküldi: Szűrös, Marjai, Kótai, Radics és Rátkai elvtársaknak. 1985. X. 29. Megküldtük: 1985. november 1. [...]”

²³⁹ A magyar–szovjet határ két oldalán, a Borzsova folyó partján, Beregsurány és Asztély között 1960. március 29-én, Vlagyimir Lenin születésének 90. évfordulójára és „Magyarország felszabadításának” 15. évfordulójára ültették el az eredetileg 160 hektárosra tervezett Lenin Szovjet–Magyar Barátság Almáskert első 10 hektárját. A fákat két gazdaság – a Beregszász járási Baktai Mezőgazdasági Kísérleti Állomás és a Szabolcs-Szatmár megyei vásárosnaményi Barátság Szövetkezet – földjébe ültették. Az ültetvény 1967-re már összesen 307 hektárt foglalt el, ebből 102 hektár volt a magyarországi oldalon. 1969-ben 15 hektáros közös szőlőkertet is telepítettek – a Béke Szőlészet, melynek kialakításában a Balatonboglári Állami Gazdaság vett részt partnerként –, tehát 1985 őszére, a jelentés keletkezésének idejére az ültetvény már nem kizárólag „almáskert” volt, leginkább „gyümölcsöskertként” lehetett aposztrofálni. OFICINSZKIJ–FEDINEC, 2010. 358.

A hagyományos politikai nagygyűlés, a közös kultúrműsor és szüret a határ mindkét oldalán a közvetlen baráti kapcsolatok kiemelkedő politikai esemény[é]nek tekinthető. Nem kisebb a jelentősége azonban annak sem, hogy e szüretnek alkalmából a határ két oldalán élő magyarok jelentős számban kapnak lehetőséget a személyes találkozásra. A szovjet rendezők ezúttal úgy alakították a programot, hogy körülbelül 4 órás beszélgetésre hagytak lehetőséget a mintegy 3 ezer rokon-barát számára.²⁴⁰

A terület vezetői arról tájékoztattak, hogy a nem lebecsülendő eredmények mellett nagyon sok gonddal küszködnek. A tél megviselte Kárpátalját is. Az ipari termelés csak lassan a 3-ik negyedévre érte el a kívánt szintet. Abban reménykednek, hogy globálisan teljesítik az 1985. évi területi ipari tervet. Több területen ennek ellenére a lemaradás jelentős lesz. Az építőipar terén a legnagyobb.

Ez évi mezőgazdasági eredményeik gyengék. Régóta nem volt ilyen alacsony hektáronkénti átlaguk: őszi kalászosokból 23-25 mázsa, kukoricából előreláthatólag 35-40 mázsa. Ennek ellenére az állami felvásárlási tervet teljesítik. Gyenge a gyümölcs-, a szőlőtermés, kevés a zöldségféle, elégedetlenek a dohány hozamával is. Annak örülnek, hogy a hús, tejtermék termelése a terveknek megfelelően alakul. Azzal számolnak, hogy sikerül a téli takarmányok megfelelő készletezése is. Összességében a mezőgazdasági üzemek helyzete, néhány kiemelkedően erős gazdaság kivételével romlott.

Okulva az elmúlt tél tapasztalataiból a kárpátaljai párt- és állami vezetés már hónapok óta kiemelt feladatként kezeli a télre való felkészülést, a megfelelő tartalékok felhalmozását stb. A szigorú előírások és határozatok ellenére, mint elmondták, jelentős a lemaradás a gázprogram teljesítése, a távfűtő hálózat bővítése, korszerűsítési munkálatai terén. Az eddigieknél jóval nagyobb erőfeszítésekre lesz szükség, ha nem akarják, hogy iskolák, egészségügyi intézmények stb. maradjanak kellő fűtés nélkül, illetve üzemek energia és nyersanyag nélkül. Vontatott és nem kielégítő a lakossági tüzelőellátás, az állami készletezés téliére.

Ilyen gondok közepette készülnek a XXVII. kongresszusra,²⁴¹ alakítják Kárpátalja jövő évi tervét, a közép- és hosszú távú terveiket, igyekeznek megbirkózni az új követelményekkel.

A kárpátaljai pártalapszervezetek októberben fejezik be a beszámoló és vezetőségválasztó taggyűléseket, novemberben tartják a járási és városi pártértekezleteket, elő-

²⁴⁰ A szovjet időszakban a határt Magyarország felé csak a csapi-záhonyi átkelőnél lehetett átlépni, mindenütt szigorúan őrzött szögesdrót állt. A gyümölcsöskertnél azonban minden évben egyszer megnyitották a határt és a pártvezetőkkel karöltve, az egyszerű téesztagok és kolhozisták szüretelték a gyümölcsöt.

²⁴¹ Monori ezalatt nyilvánvalóan nem az SZKP, hanem az UKP XXVII. kongresszusát érti, melyet 1986. február 6–8-án tartottak Kijevben.

reláthatólag december 21-én kerül sor [a] kárpátaljai területi pártértekezletre. Ahogy tájékozódtam, az alapszervezetekben több, a járási, városi és területi titkárok körében alig terveznek személyi változtatást. (Két városi, köztük az ungvári titkár nyugdíjazása merült fel.)

Beszélgetéseimből úgy tűnt, hogy a helyi vezetők kivétel nélkül reményekkel és egyértelműen támogatólag szóltak az intenzív fejlesztésről, az új vonalról, Gorbacsov elvtársról. Ugyanakkor bizonyos idegesség is érezhető volt, főleg annak kapcsán, hogy teljesíteni tudják-e és hogyan végül is az idei terveket,²⁴² elvárásokat és a következőkben miként tudnak felzárkózni a magas követelmények teljesítéséhez. Négyszem között²⁴³ néhányan saját helyzetük bizonytalanságára is utaltak, mint ahogy szóba hozták az Ukrán KP legfelsőbb vezetésében várható személyi változásokat is.

A Szabolcs-Szatmár megyével való együttműködésről a kárpátaljai párt- és állami vezetők nagyon pozitívan beszéltek. Érdekeltségük egyértelmű, főleg a gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésében. A jelenlegi kereteket szűknek, az eddig engedélyezett kapcsolati formákat nehézkesnek és elégtelennek tartják.

A helyzet javítására ők is tesznek lépéseket (az I. titkár²⁴⁴ KB-tag és így közvetlenül Moszkva felé is).

A magyar–szovjet magas szintű kapcsolatokra Kárpátalján élénkebben figyelnek, mint másutt. Kádár elvtárs moszkvai látogatását őszintén üdvözlötték.²⁴⁵ Pontosan idéztek a közlemény szövegéből, felfigyeltek a magyar és az orosz szöveg közti különbségre, arra, hogy nem hozták nyilvánosságra az ebéden elhangzott pohárköszöntőket.²⁴⁶

²⁴² Sic!

²⁴³ Sic!

²⁴⁴ Vagyis: Henrich Joszifovics Bandrovskij.

²⁴⁵ Kádár János 1985. szeptember 24–25-én tett kétnapos munkalátogatást Moszkvában az SZKP KB meghívására. 25-én reggel megbeszélést folytatott Mihail Gorbacsov pártfőtítkárral, majd Jegor Ligacsovval, az SZKP KB titkárával és Nyikolaj Talizin miniszterelnök-helyettessel is találkozott. A megbeszélések tartalmára: BARÁTH–RAINER M., 2000. 43–87.

²⁴⁶ Az MTI és a TASSZ egy egyeztetett közleményt adott ki Kádár és Gorbacsov szeptember 25-i találkozásáról, amelyek kisebb stiláris eltérésekkel teljesen megegyeznek egymással. Az MTI összefoglalóját lásd: Kádár János és Mihail Gorbacsov találkozója. *Népszabadság*, 1985. szeptember 26. 3. – A TASSZ kommunikéje: Дружеская встреча. *Правда*, 1985. szeptember 26. 1. – A TASSZ orosz nyelvű közleményét magyar fordításban közölte a Kárpáti Igaz Szó is. Lásd: Baráti találkozó. *Kárpáti Igaz Szó*, 1985. szeptember 27. 1. – A Pravda nem tért ki Kádár moszkvai programjának egyéb pontjaira, a Lenin-mauzóleum és az Ismeretlen katona sírjának megkoszorúzására, illetve arra a mozzanatra, hogy a tárgyalásokat egy munkaebéd követte, amelyen mindkét fél pohárköszöntőt mondott. Lásd: Kádár János és Mihail Gorbacsov megbeszélése Moszkvában. Az MSZMP főtítkára hazaérkezett a szovjet fővárosból. *Népszabadság*, 1985. szeptember 26. 1.

A magyar–szovjet kapcsolatok hőfokát most különös figyelemmel kísérik a kárpátaljai magyarok, pontosabban az értelmiség. Akikkel ez alkalommal módomban állt beszélgetni, úgy mondják, hogy nincs bizonyosság, miként befolyásolják majd nemzetiségi elvárásaikat a párt politikájának változásai.

Általában úgy vélik, hogy a mintegy 200 ezer kárpátaljai magyar²⁴⁷ számára kedvező és az esélyeit javítja az, ami az elmúlt hónapokban a párt kezdeményezésére történik: a tisztességes munka nagyobb becsülete, a munkafegyelem erősítése, az iszákosság elleni fellépés. Ezzel egybevágó az, amit a területi I. titkár és más felelős vezetők mondtak el nekem félreérthetetlen elismeréssel arról, hogy a magyarok Kárpátalján élen járnak a munkában, szorgalmasak, tudnak és szeretnek dolgozni, a részesek sem elsősorban közülük kerülnek ki.

Úgy tapasztaltam, hogy a humán értelmiség most „kivár”. Bár továbbra is foglalkoztatják például a növekvő létszámú tehetséges író-újságíró gárdát a rendkívül szűk közlési lehetőségek, az, hogy évek óta nem sikerült elérniük legalább egy időszakos magyar nyelvű irodalmi folyóirat megjelentetésének engedélyezését.

Információim szerint sokan veszélyesnek tartják ezt a tendenciát, hogy a száz közép- és általános iskolából, ahol magyar nyelven is folyik oktatás, egyre több a vegyes és kevesebb a magyar iskola, hogy az Ungvári Egyetem rektora²⁴⁸ (bár erre központi rendelkezés van) ebben az évben sem engedélyezte, hogy aki akart, magyar nyelven szóbelizzen.

Végezetül, kárpátaljai magyar elvtársaink nyomatékosan beszélnek a testvérmegyei kapcsolatok fejlesztésének fontosságáról,²⁴⁹ a határ menti kapcsolatok fejlődéséről, arról, [hogy] minél magasabb szinten, minél többen és minél gyakrabban látogassanak el hozzájuk Magyarországról.

Monori István
(Monori István)
főkonzul

²⁴⁷ Az 1989. évi utolsó szovjet népszámlálás statisztikái szerint 155 711 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek Kárpátalján, a magyar anyanyelvűek számát ugyanakkor 166 700 főben állapította meg a cenzus. Lásd: CSERNINCSKÓ, 1998/a. 7–8.

²⁴⁸ Vagyis: Vlagyimir Ivanovics Lengyel.

²⁴⁹ Erről lásd a 13. és 33. sz. dokumentumot.

2.

Monori István Kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak az 1980–1985 folyamán a konzuli kerület illetékességi területéről Magyarországra áttelepedett szovjet állampolgárokról

KIJEV, 1986. JANUÁR 3.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1986/140. DOBOZ, 0076/1986. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
1/SZT/1986.

Szigorúan titkos!
Kijev, 1986. január 3.
Tárgy: Az 1980–1986 közötti
évek áttelepüléseiről.

Készült: 4 példányban

Központ: 3 példány

Saját: 1 példány

Készítette: Dr. Horváth Miklós

Az 1985. év december 20-i másutas utasítására az alábbiakban jelentem az 1980., 1981., 1982., 1983., 1984. és 1985. évi áttelepülésekkel kapcsolatosan kért adatokat, éves bontásban.

1.) 1980-ban 473 fő telepedett át Magyarországra, 339 nő és 134 férfi. 960 személy jelezte kérelmét. Összes iratokkal felszerelt kérelmet azonban csak 590-en nyújtottak be. 117-en kaptak elutasítást a magyar illetékes hatóságoktól. Az áttelepedettek közül 50-en 16–45 év, 210-en 45–60 év, 80-an 60 év és azon felüliek, 33-an 16 év aluliak voltak. 113 alsó, 210-en közép, 150-en, felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkeztek. 67 fő műszaki, 12-en orvosi, 40 tanári-tanítói, 40-en különböző felsőfokú végzettséggel, illetve annak megfelelő beosztással rendelkeztek. 300 fő egyéb foglalkozású (tisztviselők, nyugdíjasok, háztartásbeliek), 23-an munkások, kolhoztagok voltak. 350 városi – Ungvár, Beregszász, Nagyszőlős, Técső, Csop – 123 falusi lakos telepedett át Magyarországra. 228-an Budapestre, Pest megyébe, rajtuk kívül a többség Szabolcs-Szatmárba, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú, Bács-Kiskun megyékbe telepedtek át. Leggyakoribbak Beregszászról, Ungvárról, Munkácsról és Husztról beadott kérelmek, s legtöbben Budapestre és Pest megyébe szándékoztak áttelepedni. 1980-ban jelentős a család-áttelepülés. 59 háromtagú, 24 négytagú, 5-5 öttagú, illetve hattagú család kérte az áttelepedést. Az áttelepedések indoka: családegyesítés volt. Az ukrajnai elutasítás aránya elenyésző. Az áttelepedést kérők között kihaló szakmát képviselővel nem találkoztunk. Ukrajna lakossága 1980-ban 49,8 millió.

Ebből férfi 22,8 millió, nő 27,00 millió. Az összlakosság száma az előző évben 49,1 millió volt.

2.) 1981-ben 323-an telepedtek át Magyarországra, 231 nő, 92 férfi. Ebben az évben 465-en fordultak áttelepedési kérelemmel az illetékes magyar hatóságokhoz. Az előző évekből áthúzódó fellebbezésekkel, a szándékukat csak jelző személyekkel együtt a nyilvántartott kérelmezők száma 749 fő volt. Az 1981. évi véglegesen áttelepedettek közül 48 fő 16 éven aluli, 180 fő 16–45 év, 80 fő 45–60 év közötti és 15-en 60 év feletti volt. 70-en alsó, 160-an középfokú és 123-an felsőfokú végzettséggel rendelkeztek. 103-an fizikai (80 ipari, 23 kolhoztag), 123-an értelmiségi és 97-en alkalmazotti beosztásúnak tüntették fel magukat. 50 pedagógus, 14 orvos, 59 mérnök közgazdász kérte áttelepedését. 1981-ben is zömmel, 253-an városból kérték áttelepedésüket. (Munkács 54, Ungvár 57, Beregszász 108, Kijev 27, Csop 7.) 212-en falusi kérelmezők voltak. 155-en Budapestre, illetve Pest megyébe telepedtek át. Budapest, Pest megyén kívül Szabolcs-Szatmár, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdu-Bihar megyékbe kívánt a többség áttelepedni. A 465 kérelmezőből 408-an [a] Kárpátontúli terület lakói. 33 kéttagú, 9 háromtagú, 6 négytagú család kapott áttelepedési engedélyt. A kérelmezőknek az előző évekhez viszonyított nagyarányú csökkenésének az oka az orenburgi gázvezeték és az uzsgorodi szállodaépítkezés befejezése, a vegyes házasságok számának jelentős csökkenése. A szovjet illetékes hatóságok 1981-ben körültekintően kezdték el vizsgálni a családos áttelepülés indokoltságát. A kérelmezők között kihaló szakmák képviselőivel ebben az évben sem lehetett találkozni. Az áttelepülés indoka: családgyejesítés. 1981-ben Ukrajna összlakosságának a száma: 50,1 millió (előző évben 49,8 millió). Ebből férfi 22,9 millió (előző évben 22,8 millió), nő, 27,2 millió (előző évi: 27,0 millió).

3.) 1982-ben emelkedett az áttelepedést kérők száma. Az új kérelmezők száma 750 fő. Ebben az évben a magyar hatóságok 460 főnek adtak áttelepedési engedélyt, közülük 147 férfinak és 313 nőnek. (200 áthúzódó ügyel együtt 950 kérelmet tartottunk nyilván.) A beutazóvizumot csak 274-en vették fel. (63 férfi és 216 nő). A 750 fő közül 554-en először, 1983-an²⁵⁰ másodszer, 13-an harmadszer adtak be kérelmet. A 750 kérelmező kor szerinti megoszlása: 16 éven aluli: 95, 16–30 év közötti: 341, 30–60 korosztályú: 200 és 60 éven felüli: 114 fő volt. 1981-ben az aktív dolgozók és a nyugdíjasok száma emelkedett jelentősen. 1982-ben 275-en elsőfokú, 341-en középfokú és 134-en felsőfokú végzettséggel rendelkeztek a kérelmezők. 240 munkás, 48 kolhoztag, 50 pedagógus, 34 orvos és 328 alkalmazott és egyéb foglalkozású nyújtott be áttelepedési kérelmet. Az áttelepülni szándékozók közül 536 fő városi (Beregszász

²⁵⁰ Sic! Az eredeti gépiratban az 1983-as számjegy szerepel. A gépiratban kék színű tollal egy kérdőjel van mellé írva. Nyilván a 183-as szám elgépelése. $554+183+13=750$.

239, Ungvár 157, Munkács 105, Kijev 35), 214 fő falusi lakos volt. 645-en az alábbi magyarországi megyékbe, illetve Budapestre kérték áttelepülésüket: Pest megye 117, Szabolcs-Szatmár 116, Borsod-Abaúj-Zemplén 62, Hajdú-Bihar 40, Heves 28, Veszprém 27 és Budapest 255. Az áttelepülni szándékozók túlnyomó többsége, 523, magyar nemzetiségű. Fokozódott a családtagok és a rokonság átszivárgása. Főleg [a] Budapestre, Pest megyébe és Hajdú-Bihar megyébe áttelepülők között figyelhető meg. Az áttelepülő fiatalok közül 22-en voltak tagjai a Komszomolnak. 100 házaspár és gyermekes család kívánt áttelepedni, 66 korábban már elvált nő szovjet állampolgárságú gyermekkel, miután magyar állampolgárhoz újra férjhez ment. 50-en kérték engedélyük meghosszabbítását, mivel a szovjet hatóságoktól a kiutazási engedélyt nem kapták meg. Az áttelepülés indoka: családgyesítés. Kihaló szakmák képviselőivel ebben az évben sem találkoztunk. 1982-ben Ukrajna összlakossága: 50,3 millió (előző évi: 50,1 millió). Ebből férfi: 23,1 millió (előző évi: 22,9 millió), nő: 27,2 millió (előző évi: 27,2 millió).

4.) 1983-tól már az OVIR-hoz²⁵¹ kell először a kérelmet beadni, s csak miután megkapják az OVIR „kérelmével forduljon az illetékes magyar külképviselethez” értesítését, fordulnak a főkonzulátushoz a szükséges nyomtatványokért. Ez a gyakorlat lehetőséget nyújt az illetékes OVIR-szerveknek a kérelmek előzetes szelektálásához, illetve a kérelmek realitásának elbírálásához. 1983-ban 478-an kérték áttelepedésüket, 137 férfi, 341 nő. 263-an kapták meg a vízumengedélyt az áttelepedés előkészítése céljából: 108 férfi és 155 nő. A beutazóvízumot 192-en vették fel (49 férfi, 143 nő), 43 fő kérte engedélye meghosszabbítását. Az engedélyt kapott 18 nyugdíjas férfi közül 1 fő, 32 nyugdíjas nő közül 120 fő²⁵² vette fel a beutazóvízumot. Foglalkozás szerint: 187 ipari, 20 mezőgazdasági munkás, 24 orvos, 67 pedagógus, 32 mérnök, 5 agronómus, 2 jogász, 7 egyéb főiskolát végzett szakember és 134 alkalmazott – egyéb foglalkozású – kérte áttelepedését. Kor szerinti megoszlásuk: 63 fő 16 éven aluli, 314 fő 16–40 év közötti, 40–60 év között 46-an, nyugdíjasok 35-en voltak. 167-en alapfokú, 175-en középfokú és 136-an felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkeztek. 478-an városban (Beregszász 110, Ungvár 90, Munkács 60, Kijev, 25, Nagyszőlős 44), 149-en faluban lakó adott be kérelmet. 115-en Budapestre, 50-en Pest megyébe,

²⁵¹ OVIR: a Szovjetunió Belügyminisztériuma Vízum- és Regisztrációs Osztályának rövidítése: Отдел виз и регистраций МВД СССР. Ezt a hivatali szervezetet 1935. október 4-én hozta létre a Népbiztosok Tanácsa. A Belügyi Népbiztosság (később Belügyminisztérium) alárendeltségébe tartozó, köztársasági és területi (megyei) hivatalokkal rendelkező szervezetrendszer feladatkörébe tartozott egyrészt a Szovjetunióba érkező külföldi állampolgárok nyilvántartása, másrészt a Szovjetunióból kiutazó vagy kivándorló szovjet állampolgárok ügyeinek (útlevelek, kivándorlási engedélyek kiadása stb.) intézése.

²⁵² Sic! Az eredetiben is a 120-as számjegy szerepel. Nyilván a 12-es számjegy elgépelése.

50-en Szabolcs-Szatmár megyébe, 35-en Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe, 30-an Hajdú-Bihar megyébe kívántak letelepedni. /35 anya gyermekévé/²⁵³ 35 szülő gyerekkel kérte az áttelepedést. A kérelmező fiatalok között 50 fő Komszomol-tag volt. Az áttelepülés átlagos indoka: családegyesítés. Mivel a magyar engedély után kiutazási engedélyért újra az OVIR szervekhez kell fordulni, s így egy-egy kérelemmel kétszer foglalkoznak, az ügyintézés ideje meghosszabbodott. Igaz, az elutasítottak száma viszont csökkent. Kihaló szakmák képviselőivel 1983-ban sem találkoztunk. 1983-ban Ukrajna összlakossága: 50,5 millió (előző évi: 50,3 millió). Ebből férfi: 23,1 millió (előző évi: 23,1 millió), nő 27,4 millió (előző évi: 27,2 millió).

5.) 1984-ben 237-en kérték áttelepedésüket, 71 nő, 166 férfi. Az 1983-ból áthúzódó ügyekkel együtt 478 kérelmezőt tartottunk nyilván, 206-an kaptak engedélyt, a beutazóvízumot 171 fő vette fel. Kor szerinti megoszlások: 16 éven aluli 27, 16–45 év közötti: 150, [a] 45–60 év közöttiek száma 28, nyugdíjas 32 fő volt. 51-en alsófokú, 110-en középfokú és 76-an felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkeztek. Foglalkozás szerint: 52 ipari munkás, 5 kolhoztag, 9 orvos, 33 pedagógus, jogász, 18 mérnök, 7 közgazdász és 112 alkalmazott – egyéb foglalkozású – kérelmező volt. 171 városi (Beregszász 46, Munkács 28, Ungvár 42, Huszt 15, Nagyszőlős 21). 66 falusi kérelmezőnk volt. A többség: Budapestre, illetve Pest megyébe 84-en, Szabolcs-Szatmár megyébe 37-en, Veszprém megyébe 20-an, Hajdú-Bihar megyébe 17-en, Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe kérte áttelepedését. A 237 új kérelmező közül 154 fő magyar nemzetiségű volt. A fiatal áttelepülők között 40-en tagjai voltak a Komszomolnak. 11 fő kérte engedélye meghosszabbítását. 18 család kért elővízumot az áttelepedés előkészítése céljából. Kiemelkedő a pedagógusok, mérnök végzettségűek száma, a kérelmezők között nincs felsőfokú végzettséggel rendelkező agrárszakember. Az alacsony iskolai végzettségűek többsége nő és magyar nemzetiségű. Kihaló szakmával rendelkező kérelmet nem adott be. 1984-ben Ukrajna összlakossága: 50,7 millió (előző évi: 50,5 millió). Ebből férfi: 23,3 millió (előző évi: 23,1 millió), nő: 27,4 millió (előző évi: 27,4 millió).

6.) 1985-ben 235-en kértek elővízumot az áttelepedés előkészítése céljából, 59 férfi és 176 nő. 26 fő kérelmét még nem terjesztettük fel, 30 kérelmező szükséges iratainak a beszerzése folyamatban van. Összesen 291 kérelmezőt tartottunk nyilván. 26 fő 16 éven aluli, 148-an 16–45 év közöttiek, 32-en 45-60 év közötti korosztálynak, nyugdíjasok száma: 29 fő. Foglalkozás szerint: 36 munkás (ipari), 15 kolhoztag, 10 orvos, 30 pedagógus, 20 mérnök és 124 alkalmazott – egyéb foglalkozású – 35-en alsófokú, 145-en középfokú és 55-en felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkeztek. A 235 kérel-

²⁵³ Ez a befejezetlen mondat így szerepel az eredetiben. Nyilván a következő mondatban javítottak ezen a megfogalmazáson.

mező közül – a jelentésírás idejéig – 211-en kaptak engedélyt és 178-an vették fel a beutazóvizumot. Halasztást 12-en kértek. 135 városi (Ungvár 35, Kijev, 27, Beregszász 19, Nagyszőlős 18, Munkács 18. Huszt 5, más városokból 13). 100 falusi lakos adott be kérelmet. Legtöbben Budapestre és Pest megyébe: 67, Szabolcs-Szatmár megyébe 24, Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe 20, Csongrád megyébe 10, Veszprém megyébe 8, Bács-Kiskun és Heves megyébe 7-7 fő kérte áttelepedését. A 235 új kérelmező közül 138 magyar nemzetiségű, 37-en voltak a Komszomol tagjai. Felsőfokú végzettséggel rendelkező agrárszakember nem kért elővizumot. Kihaló szakmák képviselői nem adtak be kérelmet. 1985-ben Ukrajna összlakossága: 50,8 millió (előző évi: 50,7 millió). Ebből férfi: 23,4 millió (előző évi 23,3 millió), nő: 27,4 millió (előző évi: 27,4 millió).²⁵⁴

Monori
(Monori István)
főkonzul

²⁵⁴ A bekezdésben foglaltakat vö. a 4. sz. dokumentummal.

3.

Barabás János ideiglenes moszkvai ügyvivő jelentése
a Külügyminisztérium Konzuli Főosztályának a Magyarország
és Szovjetunió közötti idegenforgalom alakulásáról az 1985. évben

MOSZKVA, 1986. JANUÁR 23.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1986/139. DOBOZ, 00594/1986. SZ.

Magyar Népköztársaság Nagykövetsége

Посольство

Венгерской Народной Республики

20/SZT/86

Készült: 3 példányban

Központ: 2 példány

Moszkva: 1 példány

Előadó: Almási Sándor

Gépelte: Berdó Borbála

Szigorúan titkos!

Moszkva, 1986. január 23.

Tárgy: 1985. évi idegenforgalmi
beszámoló

Külügyminisztérium

Konzuli Főosztály

Budapest²⁵⁵

Az elmúlt év idegenforgalmi szempontból – több ok miatt – az átlagnál jelentősebb volt a Szovjetunióban.

1. A hazánk felszabadulása 40. évfordulója alkalmából a Magyar Népköztársaság elért eredményeinek széleskörű propagálása, megismertetése igen eredményes volt. A moszkvai jubileumi kiállítást, a különböző kulturális rendezvényeket valóban nagy tömegek tekintették meg. Mintegy 10 napon keresztül a tömegtájékoztatási szerveknél hazánk kiemelt helyen szerepelt. A kiállítás általános pozitív képébe igen jól illeszkedett bele az OIH-képviselőt²⁵⁶ önálló kiállítási standja.

2. A Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem 40. évfordulója alkalmából szervezett rendezvények és az új szovjet vezetés aktív külpolitikai tevékenységének

²⁵⁵ Az akta előlapján január 27-i dátumú ügyviteli utasítás olvasható: „Intézkedésre: *Horváth elvtárs 1/28 H. – [Horits] elvtárs 1/27. H.*”

²⁵⁶ OIH: Országos Idegenforgalmi Hivatal.

különböző megnyilvánulásai jelentős hatással voltak az idelátogató nagyszámú nyugati turistára és a meghívott vendégekre egyaránt.

3. Az év nagy eseménye volt a XII. VIT.²⁵⁷ Az egészében véve sikeres rendezvényekkel olyan negatívumok és kellemetlenségek is jártak, amelyek a túlbiztosításból, túlszervezésből, valamint a főváros és lényegében az országhatár huzamosabb időre történő lezárásából adódtak.

1985-ben több mint 5 millió külföldi érkezett a Szovjetunióba. 2 millió körüli a szocialista országokból érkezett (35%) turisták száma. Külön kiemelendő, hogy észrevehetően nőtt az USA-ból érkezett turisták száma.

Az év során nagykövetségünk konzuli osztályának vezetője 3 alkalommal tett látogatást a szovjet idegenforgalmi szerveknél. E látogatások, egyéb találkozások, személyes tapasztalatok, valamint az OIH és Expressz képviselők rendszeres tájékoztatásai alapján az alábbiakban foglalhatók össze információink és értékelésünk a kétoldalú idegenforgalomról.

Az elmúlt évben számunkra érzékeny problémát okozott az Uzsgorod²⁵⁸-Lvov utak váratlan törlése. Szovjet részről akkor is és később többször is kifejtették, hogy nem számíthatunk a régi helyzet visszaállítására. Ha szükséges, adminisztratív eszközökkel is meg fogják akadályozni a turizmus ürügyén történő rokonlátogatásokat és bevásárló utazásokat. Érzékelhető volt, hogy döntésüknél figyelembe vették a magyar vámszabályok – általuk már többször is szóvá tett – szovjet turistákkal szembeni rugalmatlanságát is. Úgy gondolják, kölcsönösen elfogadható megoldást jelent az 1 hetes Uzsgorod-Lvov-Csernovci utak megindítására tett javaslatuk. Véleményünk szerint e javaslatot célszerű lenne elfogadni, mivel ennél többre reálisan, belátható időn belül nem számíthatunk.²⁵⁹

A szovjet illetékesek véleménye szerint idegenforgalmi szempontból a szocialista országok között hazánk 5 területen „a legek országa”:

– Az ideutazó magyar turisták átlagos tartózkodási ideje – 4,2 nap – a legalacsonyabb.

– Mutatóik magyar vonatkozásban a legrosszabbak, mivel a hazánkban biztosított programokon felül turistáik szabadidejének minél nagyobb kitöltése céljából „kénytelenek” tervezetten felül plusz programokat vásárolni.

– A magyarországi árak a legmagasabbak, de ennek ellenére nem okoz gondot az utak értékesítése.

²⁵⁷ A XII. Világifjúsági Találkozót (VIT) 1985. július 27. és augusztus 3. között tartották Moszkvában.

²⁵⁸ Sic! Itt és a továbbiakban is „Uzsgorod”.

²⁵⁹ A szovjet álláspont gyakorlati konzekvenciáiról lásd az 56. sz. dokumentumot.

Szovjet részről az elmúlt évben velünk kapcsolatban ugyanazokat a problémákat, gondokat vetették fel, mint korábban. Ezek köre nem bővült, viszont a felvetések élesége, hangneme lényegesen enyhült.

Az elmúlt évi kétoldalú idegenforgalom konkrét adatait a moszkvai képviselők beszámolója tartalmazza. Ezekből figyelemfelhívásként az alábbiakat emelnénk ki:

1. Az Express vonalán mintegy 13.000 vendégnapot kitevő negatív szaldó keletkezett 1985-ben. 2. A többi utazási iroda szervezésében kerekítve 95.000 szovjet turista érkezett hazánkba; vagyis a terv teljesítése 100% körüli. 3. Mintegy 72.000 szervezett magyar turista érkezett a Szovjetunióba, ami 76%-os teljesítést jelent. 4. 1985-ben a magyar–szovjet idegenforgalomban számunkra igen kedvező, mintegy 11,6 millió tr[anszferábilis] rubeles pozitív szaldó keletkezett.

Helyi tapasztalatok, az illetékes szovjet elvtársakkal való beszélgetések alapján úgy gondoljuk, hogy az idegenforgalmi aktívum megtartása és esetleg növelése érdekében szükséges lenne megfontolni, hogy:

– Nagyobb megértést és készséget tanúsítsunk a szovjet részről kifogásolt problémák megoldása területén.

– Nem feltétlenül szükséges minden esetben a kontaktusok során az idegenforgalom kereskedelmi aspektusaira helyezni a fő hangsúlyt.

Végül szeretnénk felhívni a figyelmet egy lényeges változásra a két ország idegenforgalmi szervei közötti kapcsolatokban. Ebben az évben az ideutazó delegációk, beleértve a többi szocialista országokból érkezetteket is, a korábbihoz képest más szellemű tárgyalópartnerekkel találkoztak. Jellemzőbb lett a szélesebb adatszolgáltatás, operatívabb megközelítése a problémáknak, nagyobb hangsúlyt kapott az együttműködés szakmai-üzleti jellegű megközelítése.²⁶⁰

Barabás János
ideiglenes ügyvivő

²⁶⁰ Az aktában megtalálható még Egyed Andor külügyminisztériumi főosztályvezető 1986. március 21-re datált válasza, amelyet a Moszkvai Nagykövetségnek küldött. Ebben szó szerint bemásolta az Országos Idegenforgalmi Hivatalnak a jelentésre reflektáló javaslatát. A kárpátaljai utakra vonatkozóan az alábbiakat közölte az OIH: „Az Uzsgorod-Lvov utakat az Intourist már 1984 júniusában kapacitáshiányra hivatkozva lemondta, hozzátéve azt, hogy ezek »bevásárló« utazások, amelyek visszaszorítását kívánatosnak tartják. 1985-ben a Lvovi és ungvári programokat más városokkal kombinálva adták, azonban ezen utak népszerűsége közel sem összehasonlítható a visszamondott Uzsgorod-Lvov utakkal. A megoldásként javasolt Uzsgorod-Lvov-Csernovci utak iránt – azok egyhetes időtartama miatt – és az Intourist késői – az IBUSZ-programfüzet megjelenését követő – ajánlattétele miatt nincs érdeklődés.”

4.

Monori István kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak
az 1985. folyamán a konzuli kerület területéről Magyarországra
áttelepedett szovjet állampolgárokról

KIJEV, 1986. JANUÁR 23.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1986/140. DOBOZ, 0076/2/1986. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
1/1/SZT/1986.

Készült: 4 példányban

Központ: 2 példány

Nagykövetség Moszkva: 1 példány

Saját: 1 példány

Készítette: dr. Horváth Miklós

Szigorúan titkos!

Kijev, 1986. január 23.

Tárgy: Az 1985. évi áttelepülések

Melléklet: 7 példány

Az 1985. évi áttelepedést előkészítő vízumkérelmek főbb jellemzői,
az ügyintézésrel kapcsolatos tapasztalatok²⁶¹

I.

1985-ben 235-en kértek elővizumot az áttelepedés előkészítése céljából, 59 férfi és 176 nő, 26 fő kérelmét még nem terjesztettük fel – aktájuk még hiányos – 30 kérelmező szükséges iratainak a beszerzése folyamatban van. Összesen 291 kérelmezőt tartottunk nyilván.

A 235 kérelmező közül 211-en kaptak engedélyt, 178-an vették fel a beutazó vízumot. Halasztást 12-en kértek.

24 kérelmet a Központ elutasított, egy kérelmező engedélyét a Központ utasítására visszatartottuk. 2 feleség meghívását férjük visszavonta, egy engedélyt kapott kérelmező meghalt. A 23 engedélyt kapott nyugdíjas nő közül csak 13-an vették fel a beutazó vízumot.

²⁶¹ A dokumentum tartalmát vö. a 2. sz. dokumentumban foglaltakkal.

Az áttelepülni szándékozók tényleges számát adataink nem tükrözhetik, mert mivel először az OVIR-hoz kell fordulni elvi engedélyért, hozzánk már csak a megszürt kérelmezők kerülnek.

Az áttelepedést előkészítő vízumot kérők többsége aktív dolgozó. Családi kötelékben 11 kérelmet tartottunk nyilván, 14 16 éven aluli férfi, 12 nő adott be elővízum-kérelmet. A 235 kérelmező közül 138-an magyar nemzetiségűek. 54 ukrán, 16 orosz, 27 egyéb nemzetiségű adott be vízumkérelmet.

Húszan gyermekhez, 8-an szülőkhöz, 5-en rokonhoz kívántak áttelepedni. A családi-rokoni átszivárgás valószínű az OVIR előzetes szűrése miatt csökkent. A kérelmezők foglalkozás szerinti összetétele: 36 ipari munkás, 15 kolhoztag, 10 orvos, 30 pedagógus, 20 mérnök, 124 alkalmazott egyéb foglalkozású, 60-an felsőfokú, 140-en középfokú és 35-en elsőfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek. A felső- és középfokú végzettségűek többsége nő.

135 városban, 100 falun lakó adott be elővízum-kérelmet. A fiatal kérelmezők közül 37-en tagjai voltak a Komszomolnak, köztük többen magyar nemzetiségűek.

II.

Az ügyintézésrel kapcsolatos tapasztalatok

1.) Tapasztalataink szerint az OVIR előzetes elvi engedélyéhez kötött áttelepedési kérelem főleg a rokonokhoz, családdal szülőkhöz áttelepedni szándékozók számát csökkentette.

2.) Az áttelepedni szándékozó felsőfokú végzettségűek között kiemelkedő a pedagógusok és mérnök végzettségűek száma. Agrárszakember és jogász végzettségű kérelmet nem adott be.

3.) A hazai hatóságok a benyújtott kérelmekre a törvényes időn belül adnak választ.

Monori István
(Monori István)
főkonzul

A) MELLÉKLET

KIMUTATÁS AZOKRÓL A SZOVJET ÁLLAMPOLGÁROKRÓL, AKIK 1984–1985-BEN VÉGLEGES
LETELEPEDÉSI VÍZUMOT IGÉNYELTEK MAGYARORSZÁGRA

KIJEV, 1986. JANUÁR 23.

GÉPELT MÁSOLAT.

1. sz. melléklet

Végleges letelepedést előkészítő vízumot kértek 1984–1985-ben

Vízumot kértek:	1984	237
	1985	235
Engedélyt kaptak:	1984	206
	1985	211
Vízumot felvette:	1984	171
	1985	178

B) MELLÉKLET

KIMUTATÁS A LETELEPEDÉSI VÍZUMOT IGÉNYLŐ SZOVJET ÁLLAMPOLGÁROK
CSALÁDI ÁLLAPOTÁRÓL

KIJEV, 1986. JANUÁR 23.

GÉPELT MÁSOLAT.

2. sz. melléklet

- 1.) Vízumot 37 Komszomol-tag kért.
- 2.) Az áttelepedést kérők Szovjetunióban maradt hozzátartozói:
 - a) Szülők: 137 esetben.
 - b) Testvér: 80 esetben.
 - c) Gyermek: 6 esetben.
- 3.) Vegyes házasságokban az iskolai végzettség közötti nagy különbség (8 általános – főiskola): 7 esetben.
- 4.) Engedélyük meghosszabbítását kérték: 12-en.
- 5.) Korábban áttelepült 14 esetben adott befogadó nyilatkozatot.
- 6.) Korábban már 8 elvált férfi, 10 nő kérte áttelepülését, 5 férfi és 1 nő korábbi házasságban született gyermekkel.

c) MELLÉKLET

KIMUTATÁS A LETELEPEDÉSI VÍZUMOT IGÉNYLŐ SZOVJET ÁLLAMPOLGÁROK
KOR ÉS NEM SZERINTI MEGOSZLÁSÁRÓL

KIJEV, 1986. JANUÁR 23.

GÉPELT MÁSOLAT.

3. sz. melléklet

A vízumkérők kor és nem szerinti megoszlása

	Férfiak					Nők					
	16-ig	16-45	45-60	60 fe-lett	Össze-sen	16-ig	16-45	45-60	60 fe-lett	Össze-sen	Férfi és nő összesen
1984	18	39	5	19	81	9	111	23	22	156	237
1985	14	33	5	7	59	12	115	27	22	176	235

d) MELLÉKLET

KIMUTATÁS A LETELEPEDÉSI VÍZUMOT IGÉNYLŐ SZOVJET ÁLLAMPOLGÁROK
NEMZETISÉGI MEGOSZLÁSÁRÓL

KIJEV, 1986. JANUÁR 23.

GÉPELT MÁSOLAT.

4. sz. melléklet

Vízumkérők nemzetiségi megoszlása

Nemzetiség	Magyar	Ukrán	Orosz	Egyéb	Összesen
Férfi					
1984	32	19	5	3	59
1985	18	14	5	3	40
Nő					
1984	122	41	10	5	178
1985	138	40	11	6	195

E) MELLÉKLET

KIMUTATÁS A LETELEPEDÉSI VÍZUMOT IGÉNYLŐ SZOVJET ÁLLAMPOLGÁROK
ISKOLAI VÉGZETTSÉGÉRŐL
KIJEV, 1986. JANUÁR 23.
GÉPELT MÁSOLAT.

5. sz. mellékletVízumkérők iskolai végzettség szerinti megoszlása

	Alsó	Közép	Felső	Összesen
1984	51	110	76	237
1985	55	145	35	235

F) MELLÉKLET

KIMUTATÁS A LETELEPEDÉSI VÍZUMOT IGÉNYLŐ SZOVJET ÁLLAMPOLGÁROK
FOGLALKOZÁS SZERINTI MEGOSZLÁSÁRÓL
KIJEV, 1986. JANUÁR 23.
GÉPELT MÁSOLAT.

6. sz. mellékletVízumkérők foglalkozás szerinti megoszlása

	Munkás	Kolhoztag	Orvos	Pedagógus	Mérnök	Alkalmazott- Egyéb
1984	52	5	9	33	18	120
1985	36	15	10	30	20	124

G) MELLÉKLET

KIMUTATÁS A LETELEPEDÉSI VÍZUMOT IGÉNYLŐ SZOVJET ÁLLAMPOLGÁROK
SZÁRMAZÁSI HELYÉRŐL ÉS MAGYARORSZÁGI LETELEPEDÉSI HELYÉRŐL

KIJEV, 1986. JANUÁR 23.

GÉPELT MÁSOLAT.

7. sz. melléklet

Vízumkérők legfontosabb területi elhelyezkedése

Honnan	Szám	Hová	Szám
Ungvár	35	Budapest – Pest megye	67
Beregszász	19	Szabolcs-Szatmár	24
Huszt	15	Borsod-Abaúj	20
Nagyszőlős	18	Csongrád megye	10
Kijev	27	Bács-Kiskun	7
Munkács	18	Veszprém megye	8
		Heves megye	7

5.

Rajnai Sándor moszkvai nagykövet jelentése a Külügyminisztériumnak
az 1986. július 18–19-én Kárpátalján tett látogatásáról

MOSZKVA, 1986. JÚLIUS 24.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1987-IV/145-70. TÉTEL, 1987/129. DOBOZ,²⁶²
004093/1986. SZ.

Magyar Népköztársaság Nagykövetsége

Szigorúan titkos!

Посольство

Moszkva, 1986. július 24.

Венгерской Народной Республики
188/Szt./1986.

Tárgy: Nagyköveti látogatás Kárpátalján

Készült: 3 példányban

Központ: 2 példány

Irattár: 1 példány

Előadó: Horváth Dezső

Külügyminisztérium

Budapest²⁶³

1986. július 18–19-én látogatást tettem Kárpátalján. Ennek keretében fogadott a Kárpátontúli megye pártbizottságának első titkára, I. G. Bandrovskij²⁶⁴ elvtárs és a megyei tanács VB elnöke, M. M. Malevanyik elvtárs. Felkerestem az Ungvári Állami Egyetemet, ahol I. V. Lengyel rektor elvtárral folytattam beszélgetést és látogatást tettem a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőségében, valamint a Kárpáti Kiadónál. Lehetőségem volt eljutni a beregszászi kerületbe és beszélgetést folytatni I. G. Veres elvtárs-

²⁶² A jelentést az érkeztető pecsét tanúsága szerint 1986. július 28-án iktatták a Külügyminisztériumban. Később előíratként hozzácsatolták a 00326/1987. sz. aktához, így a KÜM archívumában végül az 1987-es sorozat iratai között nyert elhelyezést.

²⁶³ Az akta előlapján az alábbi ügyviteli utasítások és kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignóival: „Tájékoztatásra: Várkonyi Péter elvtárs *Várkonyi 7/29* – Horn Gyula elvtárs *Horn – Barity Miklós elvtárs Barity VII. 31.* – Bényi József elvtárs *Bényi VIII. 9.* – Kőmives Imre elvtárs *Kőmives 8/19* – Kupper V. Béla elvtárs *Kupper 8/21* – Ferró József elvtárs *Ferró VIII. 22.* – Páldi András elvtárs *Páldi VIII/25* – Csejtei elvtárs *Csejtei 9/10* – Kasnyik elvtárs *Kasnyik IX. 15*”. Az akta belívén az alábbi gépelt bejegyzés olvasható: „A Tájékoztatási Főosztály megküldi: Szűrös, Marjai, Somogyi, Veress, Váncsa, Kótai, Lakatos és Rátkai elvtársaknak, *valamint Bartha Ferenc elvtársnak. VII. 28. Birnbauer J[ózsef]*”.

²⁶⁴ Helyesen: G. I. (Genrih Joszifovics) Bandrovskij.

sal, a járási PB első titkárával. Felkerestem a határ menti Barátság Almáskertet és rövid látogatást tettem a beregi Lenin Termelőszövetkezet központjában.

A látogatásom során hallottak és tapasztaltak két szempontból tűnnek különösen hasznosnak és érdekesnek. Egyrészt módomban nyílt bepillantást nyerni az ott élő magyar nemzetiség helyzetébe, az általuk a megye gazdasági és társadalmi életében elfoglalt szerep egyes vonatkozásaiba. Másrészt – egy megye vezetőinek elképzelései, tervei alapján – lehetőségem volt összevetni – főleg gazdasági vonatkozásban – a központi elképzeléseket és ezek megnyilvánulási formáit a helyszínen. Jó érzés volt tapasztalni, hogy Gorbacsov elvtárs magyarországi látogatásának hatása végig érezhető volt mind a helyi vezetők megnyilvánulásaiban, mind a számomra biztosított programok lebonyolításában.²⁶⁵ Azok az elképzelések, amelyekről főnöki levél formájában számoltam be (látogatás Rübakov elvtársnál²⁶⁶ az SZKP KB-ban), megerősítést nyertek a helyi vezetők elképzeléseiben, mint ahogy megerősítést nyert az is, hogy a sok- és kétoldalú gazdasági integrációs elképzelések összefoglalásához valóban kikérték a közvetlen együttműködésben különösen érdekelt helyi közigazgatási és gazdasági egységek vezetőinek véleményét, így a Kárpátontúli terület javaslatait is figyelembe vették. Valamennyi találkozásom során érezhető volt a kárpátaljai vezetők részéről a határozott törekvés, főleg gazdasági kapcsolataink elmélyítésére, további konkretizálására. Érezhető volt az is, hogy a helyi vezetők tisztában vannak azzal, /új, szabadabb atmoszféra van kialakulóban kétoldalú gazdasági együttműködésünkben./²⁶⁷ Figyelemre méltó az a tény is, hogy a megyei vezetők az eddigi gyakorlattól eltérően igyekeztek megragadni látogatásom lehetőségét arra, hogy az őket foglalkoztató és számukra kifejezetten fontos gazdasági együttműködési kérdéseket konkrétan is felvessék.

Bandrovszkij elvtárs és Malevanyik elvtárs is tájékoztatást adtak a Kárpátontúli megye társadalmi-gazdasági helyzetéről, amelynek a főbb elemei a következőkben foglalhatók össze: a jelenleg 1,2 milliós lakosságú megye mintegy 40 nemzetiségnek ad otthont. A lakosság 77%-a ukrán, 14%-a magyar, a népesség többi része pedig megoszlik a románok (50 ezer fő), a csehek, szlovákok és németek között. Az újraegyesítést követően gazdasági és társadalmi szempontból is a terület legnagyobb gondját az emberek foglalkoztatása jelentette. Ez összefügg azzal is, hogy a terület gyakorlatilag nem rendelkezett iparral, s hogy a megye területének jó része hegyes. A megye gazdaságában vezető helyet foglal el az erdőgazdaság és a fafeldolgozás (ezen ipar-

²⁶⁵ Mihail Gorbacsov 1986. június 8–9-én tett hivatalos látogatást Magyarországon. A látogatás első napján 4,5 órás megbeszélést folytatott Kádár Jánossal. Erről bővebben: BARÁTH–RAINER M., 2000. 91–105.

²⁶⁶ Minden bizonnyal Alekszej Mironovics Ribakovról, az SZKP KB tagjelöltjéről van szó.

²⁶⁷ A dőlt zárójelbe tett rész piros színű tollal aláhúzva.

ágak foglalkoztatottainak²⁶⁸ száma mintegy 50 ezer fő). Tekintettel arra, hogy a terület egyben az intenzív mezőgazdasági termelés helye is, az utóbbi évtizedekben elsősorban az élelmiszeripar és a könnyűipar fejlődött dinamikusan. Az utóbbi évek ipari fejlődését jelzi, hogy létesült néhány szerszám-gépipari és műszeripari vállalat is. A megye ipari és mezőgazdasági termelése tavaly 2 milliárd 200 millió rubel volt. Ily módon a néhány évtizede kifejezetten agrárterület ipari-agrár jellegűvé vált.

A megye jelentős helyet foglal el az Ukrán SZSZK mezőgazdasági termelésében, mind az abszolút mutatók, mind a termésátlagok tekintetében. Erről tanúskodnak olyan számok, mint például az, hogy az Ukránban megtermelt összes dohány 25%-a Kárpátaljáról származik, és hasonló mutató vonatkozik a szőlőtermelésre is. Kifejezetten jók az egy hektárra jutó gabonatermelési átlagok is, így például tavaly 39 mázsa volt az egy hektárra jutó búzatermés (idén 42 mázsa körül várják), a kukoricatermelés hektáronkénti átlaga pedig már évek óta 60 mázsa körül van. Kevésbé kedvező a kép a burgonyatermelésben, melynek átlagai nem megfelelőek, különösen magyar összehasonlításban. (Megjegyzendő, hogy a helyi vezetők sikereik értékelésekor egyrészt aláhúzzák az e téren alkalmazott magyar tapasztalatok hasznosságát, másrészt szívesen tesznek összehasonlítást a magyar mezőgazdaság eredményeivel, de ugyanakkor tisztában vannak azzal, hogy ukrán, de általában szovjet mértékkel mérve is, teljesítményük jó.)

Mindketten elismeréssel szóltak a testvérmegyei együttműködésről. Egyértelmű volt az igény e kapcsolatok továbbfejlesztésére, újraértékelésére, konkretizálására. Elhangzott az az elképzelés is, hogy a gazdasági együttműködés lépjen túl a szűkített testvérmegyei kapcsolatokon, és legyen lehetőség az érintett megyéken kívüli vállalatokkal történő kapcsolatteremtésre is. Elmondták, hogy ennek már vannak példái. Szóltak a kishatárforgalom jelentőségéről, amely annak ellenére, hogy mai értéke körülbelül évente 10 millió rubel (a csehekkal mindössze 2,4 millió rubel), az utóbbi időben nem fejlődött a meglévő lehetőségeknek megfelelően. Mindketten hangsúlyozták, hogy mezőgazdasági téren (hagymatermelés, a magyar burgonyatermelési tapasztalatok hasznosítása) még sok a kiaknázatlan lehetőség. Bandrovszkij elvtárs külön hangsúlyozta, hogy gazdasági együttműködésünket rendszeressé és szervezetté kell tenni, a jövőben azok nem lehetnek véletlenszerűek. Bandrovszkij elvtárs konkrétan is felvetett néhány együttműködési lehetőséget. Így például szorgalmazta, hogy magyar építőkapacitás igénybevételével épüljön a Kárpátokban üdülőközpont, ahol elkészülte után a magyar fél megfelelő kvótát kapna. Felvetette, hogy a mindkét fél érdekében álló csop²⁶⁹ vasúti csomópont fejlesztésében vegyünk részt. Megemlí-

²⁶⁸ Sic!

²⁶⁹ Sic!

tette azt a lehetőséget is, hogy mivel a Kárpátalján létrehozott, meglehetősen nagy kapacitással rendelkező primórtermelő melegházi hálózat elsősorban helyi igényeket elégít ki, mód nyílhatna ezen áruk szállítására Magyarországra. Felmerült az a lehetőség is, hogy talán sikerülhet olyan együttműködési formát találni, ami lehetővé tenné a gyógyászati szempontból is jelentős kárpátokbeli egyedülálló ásványvíz-készlet közös hasznosítását. Ez utóbbi témához kapcsolódott a Barátság kertet is magában foglaló mezőgazdasági kísérleti kutatóintézet vezetőjének, Sepa elvtársnak konkrét javaslata szörpgyártási együttműködésre, erre alkalmas magyar partnerrel,²⁷⁰ esetleg felhasználva a kárpátokbeli ásványvízkészleteket is. (Ilyen gyógyvíz-forrás több mint 300 van a megye területén, többségük vegyileg elemzett, azonban csak mintegy 10-12-t hasznosítanak, a többi úgynevezett állami tartalékban van – elfolyik a semmibe.)

A Malevanyik elvtárral folytatott beszélgetés során merült fel az a kérdés, hogy járjak közben a Beregszászon felépítendő kórház magyar közreműködéssel történő megépítésében, és ismételten elhangzott az igény magyar közreműködésre a csopi vasúti átrakóközvet rekonstrukciójában, bővítésében. Egyértelmű volt, hogy ismerik az ezirányú együttműködés nehézségeit (árképzés, az ellentételezés kérdése), mindamelllett lehetőséget látnak e két objektum magyar segítséggel is történő létrehozásában.

Az Ungvári Állami Egyetemen I. V. Lengyel rektor elvtárs röviden tájékoztatott az egyetemen folyó munkáról. Meglátogattam néhány tanszéket is, amelyek teljesítménye – az egyetemi vezetők tájékoztatása szerint – az élvonalat képviseli. Elsősorban a félvezetők fizikájáról és a lézertechnikáról van szó. Lengyel elvtárs elmondta, hogy négy felsőoktatási intézménnyel van aktív kapcsolata külföldön az egyetemnek, nevezetesen a kassai, az újvidéki és a szegedi egyetemmel, valamint a nyíregyházi tanárképző főiskolával. Alapvetően pozitívan értékelt a kétoldalú kapcsolatokat a magyar oktatási intézményekkel, de felhívta a figyelmet az általuk fejleszhetőnek vélt együttműködési lehetőségekre. Így például – utalva az ungvári egyetem ezirányú jelentős tudományos potenciáljára – felvetette annak lehetőségét, hogy szülessen – akár szerződésben is rögzített – megállapodás atomkutatói együttműködésre, például a debreceni egyetemmel. Felvetette azt is, hogy megfontolandó lenne, képezünk orosz nyelvtanárokat (a továbbképzési rendszer keretében) az ungvári egyetemen. Hozzátette, hogy minden józan számítás alátámasztja ezt az elképzelést. (Közelség, lehetőség a kétnyelvűség kiaknázására.) Lengyel elvtárs részéről elhangzott az a javaslat, hogy társadalomtudományi diszciplínák tekintetében elképzelhető lenne egy-kettő-három évre szóló előadócsere, melynek keretében az illető ország

²⁷⁰ Sic!

egyetemi oktatói rendes egyetemi keretek között, egész kurzusok vezetését láthatnák el. Megjegyezte, ez hasznos lehet abban a tekintetben is, hogy egy ilyen együttműködés keretében jobban megismerhetnénk egymás gazdaságirányítási rendszerének elemeit. Az egyetemen ellátogattam a magyar nyelv- és irodalom tanszékre, ahol Lizanec elvtárs, a tanszék vezetője adott tájékoztatást a tanszéken folyó munkáról, eredményeikről, publikációikról. Megemlítette, talán Magyarországon is érdeklődésre számot tartó kárpátaljai magyar tájszótár kiadása közös érdekünk. Van is együttműködés a két tudományos akadémia között, technikai okokból azonban a kiadás ügye húzódik. Kérte segítségemet ennek meggyorsítására.²⁷¹

Lengyel rektor elvtársnak szimbolikusan átadtam egy szerény magyar irodalmi könyvválogatást (64 önálló címről van szó, amelyek nagy része több kötetes.) Kérem biztosítani a könyvek mielőbbi eljuttatását az Egyetemnek.

A Kárpáti Igaz Szó szerkesztőségében Balla elvtárs, főszerkesztő tájékoztatott a lap történetéről, jelenéről, jövőbeni elképzeléseikről. Jelen volt a lap valamennyi munkatársa. Balla elvtárs röviden ismertette a lap létrehozásának történetét és beszámolt lapszerkesztési elképzeléseikről, a magyar nyelv és kultúra ápolásában végzett tevékenységükről. Elmondta, hogy a lap struktúrája megfelel a Szovjetunióban megjelenő valamennyi központi és helyi érdekeltségű lap szerkezetének. Kitért arra, hogy egy nemzetiségi nyelven megjelenő, megyei szintű lap általános feladatain túl igyekeztek magukra vállalni olyan feladatokat is, amelyek közvetlenül is a magyar nyelv ápolását, a magyar nyelvű kultúra terjesztését, a magyar[ul] író kárpátaljai írók felkarolását célozzák. Megemlítette, hogy mintegy 15 évvel ezelőtt létrehozták a József Attila irodalmi stúdiót,²⁷² amely annak idején nehezen indult, de ma már tekintélynek örvendő csoport. Közülük húszan már „hivatásos” írónak, költőnek számítanak, akik

²⁷¹ A kárpátaljai magyar tájszótár kiadásáról lásd még a 11. és 12. sz. dokumentumot.

²⁷² A József Attila Irodalmi Stúdió 1971. május 22-én alakult Ungváron, a Kárpáti Igaz Szó keretében a Forrás Stúdió helyett, a hivatalos politikától nyújtott „elégtételként”. Alapítója Balla László, az újság akkori főszerkesztője volt. Elnöke Márkus Csaba, a Kárpáti Igaz Szó helyettes főszerkesztője, titkára Erdélyi Gábor, a lap kulturális rovatának vezetője. A Stúdió az 1970-es években a brezsnyeviszuszlovi irodalompolitika jegyében fejtette ki működését, ez az időszak a fiatalok számára inkább a tanulás, az önképzés, a közösségi élet iskolája volt. 1981 decemberétől a Stúdiót egy háromtagú elnökség – Balla D. Károly, Dupka György, Horváth Sándor – irányította, szervező titkára Kovács Elemér, tagjai Füzési Magda, a beregszászi tagscsoport vezetője, valamint Dalmay Árpád, Debreceni Mihály, Finta Éva voltak. Ugyanekkor újjászerveződött az idősebb pályatársakból, a lap vezetőiből, irodalomtörténészekből álló tanácsadó testület is, a József Attila Irodalmi Stúdió Védnöki Tanácsa. Tagjai: Balla László (elnök), Erdélyi Gábor, Gortvay Erzsébet, Márkus Csaba, Szalai Borbála. A Stúdió tagjainak száma 1987-re közel ötvenre gyarapodott, akik közül körülbelül harmincan publikáltak rendszeresen. A Kárpáti Igaz Szó hasábjain havonta megjelenő, kivágható formátumú irodalmi mellékletükben, a Lendületben a szépirodalmi írásokon kívül irodalomtörténeti, szociológiai, nyelvészeti és néprajzi dolgozatokat jelentettek meg.

rendszeresen megjelennek írásaikkal a sajtóban. Szólt arról, hogy nagy gondjuk egy önálló irodalmi folyóirat megjelentetése. Egyelőre ehhez nem kapták meg az anyagi és technikai lehetőséget. Eredeti módon közelítve a problémához, a lap hasábjain kezdtek megjelentetni, kivágható oldalakon, műveket, amelyeket az olvasó összegyűjtve könyv formájában tudott kezelni. Eddig 15 ilyen könyvecske jelent meg. És jellemző momentum, hogy azokat az írószövetség is teljes értékű publikációkként ismeri el. A magyar nyelvű kulturális élet ébrentartásának példajaként elmondta, hogy a lap szervezésében Petőfi nevét viselő énekkar alakult, amelyik professzionális szakmai színvonalon ad elő és vendégszerepel a megye községeiben. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a lap szerkesztősége saját helyiségeiben immáron évek óta lehetőséget ad fiatal tehetséges magyar képzőművészek számára kiállítások tartására. Arra a kérdésemre, hogy a lapnak milyenek a kapcsolatai a magyar sajtó-, kulturális szervezetekkel, elmondta, hogy bár körülbelül nyolc évvel ezelőtt viták lángoltak fel a lap tevékenységét, illetve a körülötte csoportosuló fiatal írógárda megítélését illetően, ma már az a jellemző, hogy magyarországi megítélésük egyre inkább megfelel elvárásaiknak, s az őket esetleg érő kritika is a helyi viszonyok ismeretéről, kompetenségről²⁷³ tanúskodik. Hangsúlyozta, hogy a mostani kapcsolatokkal teljes mértékben elégedettek. A múlt ellentétei kapcsán külön szólt arról, hogy a lapnak semmilyen körülmények között nem lehet feladata és nem adhat fórumot arra, hogy a Kárpátontúli megye soknemzetiségű lakosságát bármilyen formában egymással szembeállítsa, megkérdőjelezze állampolgári hovatartozásukat. Itt utalt arra is, hogy a már említett József Attila kör révén felemelt tehetséges emberek egy része ezt nem értette meg, időnként „ajtóstul rohantak a házba”. Ehhez – érthető módon – a lap nem adhatta nevét. Kitért még arra is, hogy komoly problémáik voltak a Magyarországon megjelent magyar irodalmi lexikon azon szócikkeivel, amelyek a Magyarországon kívüli magyar nyelvű irodalom helyzetét tárgyalták.

A Kárpáti Kiadónál tájékoztatást kaptam a kiadó történetéről, a közös magyar–szovjet kiadványokról. Elhangzott az igény az együttműködés bővítésére, közös kiadványok megjelentetésére, élve a szovjet árrendszer nyújtotta kedvező lehetőségekkel. Gvargyionov elvtárs, a kiadó igazgatója ismertette a kiadó tevékenységét, külön kitérve a magyar nyelvű kiadványokra. Ezek között jelentős helyet foglalnak el a magyar nyelvű iskolák számára megjelenő tankönyvek, melyek ugyan rendszerint némi késéssel, de külalakjukban, tipográfiájukban teljesen azonos szintet képviselnek a megfelelő ukrán nyelvű tankönyvekkel.

Veres elvtárs, a beregszászi körzeti pártbizottság első titkára tájékoztatást adott a beregszászi kerület életéről, terveikről. Elmondta, hogy a kerület lakosságának

²⁷³ Sic!

75%-a magyar. Jelentős helyet foglal el a kerület a Kárpátontúli megye gazdasági életében. Az egész megyére eső mezőgazdasági termelés 20%-át a kerületben állítják elő. Kedvezően éreztette hatását az a központi rendelkezés, mely szerint a mezőgazdasági egységek, tervük teljesítése után lehetőséget kaptak árufeleslegüknek az állami felvásárlási árat meghaladó összegért történő értékesítésére. Ez máris jótékonyan érezteti hatását a kerület ellátásában. A kerületben 36 ezer juhot, 18 ezer sertést, 28 ezer marhát, ezen belül 9 ezer tehenet tartanak. Növénytermesztési átlagaik még az egyébként jó Kárpátontúli megyei átlagot is meghaladják, így például búzából 46 mázsa, rozsából 55 mázsa, kukoricából 62 mázsa az átlag, de vannak olyan gazdaságok is, ahol ezek a mutatók lényegesen magasabbak. Hozzáfűzte, hogy az újonnan beindított könnyítések hatásaként gyakorlatilag korlátlan mennyiségben juthat hozzá a lakosság a húsipar termékeihez a bizományi értékesítési hálózaton keresztül, ahol egy kiló színhús ára (sertés vagy marha) 3,50 rubel. Elmondta, a lakosság él azzal a lehetőséggel, hogy behatárolás nélkül foglalkozhat állattartással – természetesen nem a város belterületén –, és ehhez a párt- és állami szervezetektől megkap minden támogatást. Ismeretlen például az a kifejezetten orosz területen fennálló probléma, hogy ne lenne megfelelő takarmánykészlet az állatok felneveléséhez. Foglalkoznak azzal a gondolattal, hogy tekintettel az idei év várhatóan nagyon jó mezőgazdasági eredményeire, növelik az állattartással foglalkozó szövetkezeti tagok természetbeni (búza, burgonya, egyéb takarmány) juttatását. Veres elvtárs is nyomatékosan megemlítette a beregszászi kórház ügyét.

Veres elvtárs a kerület újraegyesítést követő történelmének ismertetése során bemutatta azt a négykötetes, ukrán nyelvű, 1957-es kiadású, a kerület kommunista mozgalmanak történetét feldolgozó munkát, amely megítélése szerint Magyarországon valószínűleg ismeretlen, de bőséges magyar vonatkozása miatt talán érdemes az illetékesek figyelmére. (Sljahom Zsovtnyija. Zbirnyik dokumentov. Uzsgorod, 1957.)²⁷⁴

Kárpátaljai látogatásomat hasznosnak ítélem meg, az ott tapasztaltak figyelmet érdemlőek, érdemes lenne különös figyelmet fordítani a Kárpátontúli megye és a magyar testvérmegye kapcsolatának fejlesztésére, kiaknázva azt a lehetőséget is,

²⁷⁴ Az *Október útján* című kötet sorozatba olyan dokumentumokat válogattak a szerkesztők, amelyek Kárpátalja történetében a munkásmozgalmat és annak hagyományát helyezték a középpontba. Veress Gábor rosszul informálta Rajnait, mivel a sorozatban addigra összesen 6 kötet jelent meg, a 2. (1924) 1961-ben, a 3. (1930–1933) 1962-ben, a 4. (1934–1938) 1964-ben, a 6. (1944–1946) 1965-ben, s végül az 5. (1938–1944) 1967-ben. Az első kötet pontos bibliográfiája: *Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за національне и соціальне визволення та возз'єднання з Радянською Україною. Збірник документів*. Редактор: БЕЛОУСОВ, В. І. Том І. 1917–1923. Державний архів Закарпатської області, Ужгород, 1957. 555 р.

hogy ez az együttműködés – kiterjesztve más megyékre is – mintegy példaként szolgálhat a mindkét fél részéről kinyilvánított fokozott együttműködési készség valóra váltására.

Helyszíni tapasztalataim alapján egyértelmű volt, hogy a Szabolcs-Szatmár Megyei Pártbizottság nagy figyelmet szentel a testvérmegyei együttműködésnek.

Végezetül jelentésemhez egy-egy konkrét témával kapcsolatban a következő megjegyzéseket szeretném hozzáfűzni:

1.) Felvettem részvételi készségünket a munkácsi vár rekonstrukciójában és ott közös, nemzetközi alkotóház létrehozásában (magyar, ukrán, szlovák, román stb. nemzetiségű művészek részvételével). Ezt a javaslatot Malevanyik elvtárs egyetértőleg fogadta.

2.) Az Ungvári Állami Egyetem magyar tanszékén tett látogatás tapasztalatai alapján úgy vélem, megvannak a feltételek egy hungarológiai intézet felállítására.²⁷⁵

3.) Politikai szempontból szükségesnek érzem a beregszászi kórház magyar közreműködéssel történő megépítésének pozitív megvizsgálását, a magyar részvétel biztosítását.²⁷⁶

4.) Javaslom a látogatás során felmerült, és e jelentésben szereplő együttműködési lehetőségek otthoni konkretizálását, figyelemmel kísérését.²⁷⁷

Rajnai Sándor
(Rajnai Sándor)
nagykövet

²⁷⁵ A javaslat következményeiről lásd a 12. sz. dokumentumot.

²⁷⁶ A javaslat következményeiről lásd a 25., 29., 38. és 121. sz. dokumentumokat, továbbá a 47. sz. dokumentum f) mellékletét és az 50. sz. dokumentum a) mellékletét.

²⁷⁷ Az aktába téve külön megtalálható a miniszteri széljegy is: „Külügyminiszter Sürgős! *Barity* elvtársnak intézkedés végett. Megjegyzés: *Az helyes, hogy a jelentést megküldjük az illetékeseknek, de a javaslatokat külön fel kell dolgozni és illetékes helyen előterjeszteni döntésre. 7/29. Várkonyi*”.

6.

Horváth Miklós kijevi konzul szolgálati feljegyzése Kárpátalja magyar nemzetiségű lakosságának állampolgári, kulturális, oktatási jogairól

KIJEV, 1986. JÚNIUS 30.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1986/134. DOBOZ, 004372/1986. SZ.

Készítette: dr. Horváth Miklós
75/Adm./86

004372/1986. melléklete²⁷⁸

Tárgy: Nemzetiségről szóló jelentéshez

Feljegyzés

A magyar nemzetiségű szovjet állampolgárok jogai a munkához, lakásszerzésben, szociális területen, a védelemmel összefüggő kötelezettségekben, a törvény előtti jogokban megegyeznek a Szovjetunió más nemzetiségeinek jogaival.

A magyar nemzetiségi kultúra és nyelv ápolásához több feltétel hiányzik. Így: nincsenek magyar nyelvű kultúrházak, nincs színház, nem adnak ki magyar nyelvű irodalmi, nyelvi tudományos folyóiratokat, magyar nyelvű ismeretterjesztő anyagokat. Magyar nemzetiség[ű]ek által lakott falvakban nincsenek magyar cégfeliratok.

A magyar nemzetiségnek számarányából elvárható kulturális, művészeti, tudományos magyar nyelvű tevékenysége nincs. Képviselőjük a választott szervezetben minimális.

A „Kárpáti Igaz Szó” magyar nyelvű, széles tematikájú napilap jelentős szerepet tölt be a magyar nemzetiség tájékoztatásában. A hazai – szovjetunióbeli – hírek mellett foglalkozik a szovjet–magyar, ukrán–magyar kapcsolatok konkrét tényeivel, időnként hírt ad a magyar belpolitika legfontosabb eseményeiről. Maga köré gyűjti a magyar nemzetiségű írókat, költőket, művészeket, műveiket, ezekről szóló kritikákat közli. A lapban megjelennek a magyar történelemmel foglalkozó tanulmányok is. Anyagilag támogatja és működteti az öntevékeny magyar nemzetiségi ének-, tánc- és színjátszó csoportokat. Az ungvári helyi rádióban időközönként magyar nyelvű adás is van.

A Kárpátontúli területen magyar nyelvű általános iskolák, középiskolák működnek. Az Ungvári Állami Egyetem Magyar Nyelvi Tanszéke a magyar nyelvű tanár-, tanítóképzésben, a magyar nyelvművelésben játszik központi szerepet. Tanárai közül néhányan foglalkoznak magyar történeti kutatással is.

²⁷⁸ Lásd a 8. sz. iratot.

A magyar nyelvű általános iskolákban a 80-as évek elejétől már megfigyelhető volt a fokozatos magyar, ukrán, orosz nyelvű osztályok létrehozása. A gyakorlat ma is folytatódik. Eredményeként több magyar nyelvű iskola átalakult ukrán, orosz nyelvű iskolákká.²⁷⁹ Magyar nemzetiségű, illetve addig magyarul tanító tanáraik vagy megpróbáltak más magyar nyelvű iskolákban elhelyezkedni, vagy az anyaiskolákban tanítottak tovább, most már ukrán, illetve orosz nyelven.

A magyar nemzetiségű pedagógusok áttelepedését Magyarországra ez a tény is nagyban motiválta. Személyes beszélgetésükben a magyar nyelvű kulturális élet hiányával is indokolták áttelepedésüket.

A rokoni, családi kötelékben áttelepedettek „gyökértelenségre”, „elszigeteltségre” hivatkoztak a személyes beszélgetéseken.

A vegyes házasságban az áttelepülni akaró házastárs, ha nem merül fel a névházasság ténye, az engedélyt a szovjet szervektől megkapja.

Találkoztunk nacionalista ízű megjegyzésekkel is (elcsatoltak, elvették a magyar állampolgárságunkat stb.). A legutóbbi határ menti családlátogatást szabályozó konvenczió egyezmény az eddigi gyakorlattal lényegesen nagyobb lehetőséget nem biztosít.²⁸⁰

Kijev, 1986. június 30.

dr. Horváth Miklós
(dr. Horváth Miklós)

²⁷⁹ Sic!

²⁸⁰ A határ menti településeken lakó magyar és szovjet állampolgárok egyszerűsített határátlépésének rendjéről szóló, az MNK és a SZU közötti, 1985. augusztus 1-én Moszkvában aláírt egyezményről van szó. Az egyszeri határátlépési engedélyt az illetékes magyar és szovjet határőrizeti szervek adták ki csoportvezetők vagy egyes állampolgárok eseti kérelmére 1.) az államhatár mentén a szerződő felek által szervezett közös tömegrendezvények, 2.) a hozzátartozókkal való találkozás, családi ünnepek és más családi események, 3.) hozzátartozók súlyos betegsége vagy halála, családi szerencsétlenség, 4.) halaszthatatlan orvosi segítségnyújtás esetén. Az egyezmény az 1. sz. mellékletében felsorolt 62-62 határ menti, a magyar és a szovjet oldalon lévő település lakói számára, és a 2. sz. mellékletében felsorolt öt határátkelőhelyen biztosította az egyszerűsített határátlépés lehetőségét. Az egyezménynek 1986. február 23-tól kellett volna életbe lépnie. Lásd: A Minisztertanács 20/1986. (V. 22.) számú rendelete a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Kormánya között, a határ menti településeken lakó állampolgárok egyszerűsített határátlépésének rendjéről szóló, Moszkvában, 1985. augusztus 1-én aláírt egyezmény kihirdetéséről. *MK*, 1986. 519–522.

7.
Monori István kijevei főkonzul szolgálati feljegyzése a kárpátaljai
magyarság helyzetéről és problémáiról

KIJEV, 1986. JÚLIUS 15.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1986/134. DOBOZ, 004372/1986. SZ.

35/Sz. T./1986

Szigorúan titkos
004372/1986. melléklete²⁸¹

Feljegyzés

Tárgy: A Kárpátontúli terület, az ott élő magyar nemzetiség helyzetével kapcsolatos néhány kérdéstről.

I.

A Kárpátontúli terület gazdasága az elmúlt években az ukrán átlagot meghaladó ütemben fejlődik. Az iparban (központi vállalatok kihelyezett részlegeiként) a kevésbé anyagigényes ágazatok a mezőgazdaságban, a növénytermesztés és a legutóbbi időben az intenzív állattenyésztés haladt leginkább előre.

A terület régóta ápolja a testvérmegyei, határmegyei kapcsolatait Szabolcs-Szatmárral.²⁸² A szokásos társadalmi, politikai kapcsolatok mellett váltakozó intenzitás-

²⁸¹ Lásd a 8. sz. iratot.

²⁸² A SZU Kárpátontúli területének és az MNK Szabolcs-Szatmár megyéjének határ menti települései közötti kapcsolatok megléte a levéltári források alapján 1957-ig vezethető vissza, tehát valószínűleg az 1956. évi forradalom leverése után jöttek létre. Az erre vonatkozó első adatot az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottsága Végrehajtó Bizottsága 1957. október 26-i ülése jegyzőkönyvéhez csatolt munkaanyagokban, a megyei pártszervek költségvetését tárgyaló napirendi pont előterjesztési dokumentációjában találtam meg. „Ugyanakkor a határ menti járásoknak tapasztalatcsere címen javasolunk biztosítani 45.000 forintot. A határ menti járásokba Kisvárdra, Nyírbátorra, Mátészalka, Vásárosnaményre, Csengerre, több esetben ellátogatnak a szomszédos Szovjetunió és Románia küldöttei. Ilyen esetekben a Pártbizottságok nehéz helyzetben vannak, mivel eddig ilyen címen anyagi fedezetük nem volt.” Az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottsága VB ülésének jegyzőkönyve. Nyíregyháza, 1957. október 26. MNL SZSZBML, XXXV. 31., 10. doboz. – A legmagasabb szintű, tehát a megyei első titkárok közötti kapcsolatfelvételre utaló első nyom Benkei András Szabolcs-Szatmár megyei első titkár 1958. május 8-i levele Vass Istvánnak, az UKP Kárpátontúli Területi Bizottsága első titkárnak, melyben május 17–18-ra a Kárpátontúli Területi Tanács Végrehajtó Bizottsága elnökével egyetemben meghívja Szabolcs-Szatmár megyei látogatásra. Benkei levele Vassnak. Nyíregyháza, 1958. május 8. MNL SZSZBML, XXXV. 31., 10. doboz., 23. ő. e., 1–2. fol. – Az MSZMP KB PB 1959. február 11-i ülésén határozott arról, hogy az MSZMP Szabolcs-Szatmár

sal növekszik a határ menti kereskedelem és gazdasági együttműködés. Az évek folyamán számos magyar tapasztalatot használtak fel Kárpátalján (háztáji, melléküzemág, intenzív kukoricatermesztés, gesztor-rendszer²⁸³) és közvetítettek más ukrán megyék felé is.

A határ menti településeken lakó állampolgárok egyszerűsített határátlépésének rendjéről kötött magyar–szovjet kormányegyezményt – tudomásunk szerint – eddig nem hirdették ki.²⁸⁴

Az elmúlt hónapokban, Kijevben, a köztársasági pártapparátusban, a nemzetközi gazdasággal foglalkozó tudományos intézetben (ennek kihelyezett részlege működik Ungváron) felerősödött a figyelem Kárpátalja, a határ menti kapcsolatok fejlesztése iránt.

A területet érintő, az együttműködés jövőjét jelentősen befolyásoló kérdés lehet, hogy az Ipari Minisztérium felvette a kapcsolatot szovjet partnereivel két kárpátaljai szénlelőhely magyar (vagy közös) lehetséges kitermelésének előkészítésére.

II.

Az SZKP KB kongresszusi beszámolójában külön fejezet (C/2) foglalkozik a társadalmi-osztály és a nemzetiségi viszonyok kérdéseivel. Ebben megállapítják: „Eredményeink nem kelthetik azt a látszatot, hogy a nemzeti kérdések terén minden problémamentes.”

Az Ukrán KP XXVII. kongresszusán²⁸⁵ a nemzetiségi témakörben csak az alábbiak hangzottak el: „Az UKP a jövőben is nagy figyelmet szentel a lenini nemzetiségi politika következetes megvalósításának, az évszázados barátság erősítésének a nagy orosz néppel, valamint az ország valamennyi népével, a nemzeti elkülönülés és nemzeti egoizmus mindenféle megnyilvánulása elleni kérlelhetetlen harcnak, a szovjet nemzeti büszkeség érzése erősítésének.”

Megyei Bizottsága és az UKP Kárpátontúli Területi Bizottsága között rendszeres kapcsolat létesüljön. Sándor Józsefnek, az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya vezetőjének javaslata az MSZMP KB PL számára. Budapest, 1959. április 6. Uo. 10–11. fol.

²⁸³ Gesztor-rendszer: önkormányzatok (1990-ig a helyi tanácsok) különböző jellegű társulásai, melyen belül a szolgáltatást szervező központ – székhely vagy telephely – „a gesztortelepülés”.

²⁸⁴ Az MNK és a SZU kormánya között, a határ menti településeken lakó állampolgárok egyszerűsített határátlépésének rendjéről szóló, Moszkvában, 1985. augusztus 1-én aláírt egyezményről van szó, amelynek az egyezményben rögzített megállapodás szerint 1986. február 23-tól kellett volna életbe lépnie. A szovjet hatóságok azonban csak jóval később, 1989. március 1-jétől léptették életbe. Lásd az 61. sz. dokumentumot.

²⁸⁵ Az UKP XXVII. kongresszusát 1986. február 6–8-án tartották Kijevben.

„A kongresszusi küldöttek nemzetiségi összetétele tükrözi pártunk internacionalista jellegét, a Szovjetunió népeinek és nemzetiségeinek megbonthatatlan barátságát. Kongresszusunk 2391 küldötte közül 1654 ukrán, 664 orosz, valamint 73 egyéb nemzetiségű.”

A Kárpátontúli terület kongresszust megelőző pártértekezletén sem a PB beszámolójában, sem a hozzászólásokban nem esett szó nemzetiségi kérdésekről. A beregszászi járási pártértekezleten sem! (Ez a megye döntő részben magyarlakta járása.) Hivatalos adatok szerint a Kárpátontúli terület lakóinak 77%-a ukrán, 13,7%-a magyar, 3,6%-a orosz, 2,3%-a román, 0,7%-a szlovák. Ellentmondásos, jelentős feszültségek forrása, s egyben a magyar nemzetiség helyzetét komolyan befolyásoló tény, hogy a ruszinokat ukránoknak tartják, s nem ismerik el őket önálló etnikumként.

III.

A választott párt-, társadalmi, állami funkciókban és az irányító apparátusban a magyar nemzetiségűek száma az elmúlt évben tovább csökkent.

Az asszimiláció gyorsulására utaló jelenségek a legutóbbi időkig nem csökkennek, inkább erősödnek. Minden magyar nemzetiségűt érint az anyanyelv használatának egyre szűkülő köre. A pártban és a tanácsoknál, az intézményekben stb. az ukrán a hivatalos nyelv, s mivel egyre kevesebb ezeken a helyeken a magyar nemzetiségű, gyakorlatilag nincs meg a lehetősége annak, hogy például valaki ügyes-bajos dolgát magyarul intézhesse. M[ikola] Szemenyuk ukrán (ruszin) nemzetiségű megyei ideológiai titkár elhalálózásával a megyei pártvezetés egyetlen magyarul értő tagja távozott.²⁸⁶ Utódjának, Sz[tepan] Turjanicának a „bizonytalanságait” a magyar értelmiségiek máris érzékelik.²⁸⁷

²⁸⁶ Mikola Szemenyuk 1986. március 7-én hunyt el. Lásd: Szemenyuk Mikola. *Vörös Zászló*, 1986. március 11. 3.

²⁸⁷ Még a PB-titkári kinevezése előtt Balla Lászlónak támadt vele konfliktusa Andor György rovatvezető állami kitüntetése kapcsán: „Turjanicával dolgozni: igazán nem nagy öröm. Nehéz vele szót érteni, még nehezebb kivárni, hogy valamilyen ügyben döntsön vagy intézkedjen. Egyszer azután nagyon keményen össze is rúgom vele a patkót. Kitűnő rovatvezetőm és barátom, Andor György nyugdíjba készül. Szemenyukkal megbeszéltem, hogy megkapja a legfelső Tanács díszoklevelét (ez akkor még kiemelt nyugdíjat jelentett). Turjanica utasítást kap, hogy ebben az ügyben telefonáljon Kijevbe, kérje ki az előzetes hozzájárulásukat (csak azután mehet innen a fölterjesztés). Az osztályvezető azonban semmit sem tesz. Hetek múlnak el. Mikor sürgetni próbálok, még rám is mordul: ő bizony nem hívja fel az illetékest, van neki más dolga! Telefonáljak én! Ezzel persze ostobaságot mondott. Nekem nincs felhatalmazásom arra, hogy ilyen ügyben a KB-vel tárgyaljak, s hozzá a pártbizottság nevében. Most már Szemenyukhoz kell fordulnom, neki meglehetősen idegesen mondom el a történetet, tiltakozom Turjanica hangneme ellen is: én nem az utcáról jöttem, pártbizottsági tag vagyok, ismert író, velem így ne beszéljen. A titkár ráreccsent Turjanicára (mulasztása

Folytatódik a mintegy száz, korábban csak magyar nyelven oktató iskola úgynevezett „internacionalista” iskolává való átalakítása. (A vegyes iskolákban az igazgató mindig ukrán, a hivatalos érintkezési nyelv is az.)

A rektor évek óta nem engedélyezi a magyar nyelvű szóbeli felvételizést, annak ellenére, hogy azt minisztériumi rendelkezés az uzsgorodi egyetem minden karán lehetővé teszi. Magyar nyelvű szakemberképzés és káderképzés – az ungvári egyetem magyar nyelv és irodalom szakát kivéve – sehol nem folyik.

A szakmai középiskolák is mind ukrán nyelvűek. A nem hivatalosan magyar nyelvű (mert hivatalosan minden óvoda ukrán nyelvű) óvodák száma is egyre kevesebb. Magyar nyelvű óvónőképzés nem folyik.

A magyar kultúra és művészet terjesztésében, minden valószínűség szerint a magyarságtudat fenntartásában is nagy szerepe van a magyar TV-nek, rádióknak. Saját kultúrértékeinek ápolásában a 160–200 ezer magyar nemzetiségű kárpátaljai szovjet állampolgár lehetőségei korlátozottak. Az utóbbi időkben még a „Magyar Melódiák” elnevezésű könnyűműfajhoz tartozó, „vegyes” (tehát nem magyar) együttes műsorát is tovább „internacionalizálták”. Korlátozások előszelét érzékelik a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőségében is. Támadják őket azért, mert a lapban a magyar helyesírást az MTA által kiadott szabály szerint alakítják, mert a kárpátaljai helyiségeket magyar megnevezésükkel illetik.

Mindezideig eredménytelen a lap szerkesztőinek erőfeszítése, hogy önálló irodalmi mellékletet (folyóiratot vagy időszakos irodalmi kiadványt stb.) jelentethessenek meg. (A kérést hol papírhány, hol egyéb indokkal mindezideig elutasították.)

A Kárpáti Igaz Szó, a körülötte tömörülő írók (körülbelül 20-25 igen tehetséges fiatal is), művészek, az öntevékeny énekkar a magyarságtudat nagyon fontos fenntartói. Mivel a magyar nemzetiség, mint ilyen, képvisellel, szövetséggel, kultúrházzal, klubbal stb. nem rendelkezik, a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőségének irodalmi, kulturális missziója kiemelkedően fontos!

A Kárpáti Könyvkiadó több évtizedes hasznos együttműködést valósít meg magyar kiadókkal (Móra, Kossuth, Zrínyi). A kárpátaljai magyar nemzetiségű szerzőktől azonban a jelenleginél (ez legfeljebb évente egy könyv) sokkal többet jelenthetne meg.

Az Ungvári Állami Egyetem magyar tanszéke 25 éve dolgozik. Vezetője Lizanyec professzor ukrán (ruszin) nemzetiségű, sokat tett a magyar nyelvszakos tanárképzés érdekében. Kutatóként rendkívül hasznos munkát végzett a Kárpátaljai Magyar Nyelv Atlasz, valamint a kárpátaljai magyar nyelvjárás több kötetre való anyagának

és modora miatt is), az most már ész nélkül telefonál, de rám iszonyúan megorrol, ahol lehet, kellemtlenkedik.” BALLA, 2002. 253.

összegyűjtésével és kiadásra való előkészítésével. Egyébként ő a Szovjet–Magyar Baráti Társaság megyei tagozatának az elnöke. Szakmailag érdekelt a hungarológia ungvári fejlesztésében, tesz is érte. A kárpátaljai magyar nemzetiség helyzetének, magyarságtudatának erősítésében azonban magatartása gyakran ellentmondásos. Az ungvári egyetem rektora Lengyel professzor (magyar családból származik, testvére magyar, ő ukrán nemzetiségűnek vallja magát) magyarul tud, de nem akar beszélni.

A Kárpátalján élő magyarokat szorgalmas, dolgos embereknek tartják. A megyei párt- és állami vezetők is úgy beszélnek róluk, mint a munkában élenjáró, munkaszerető állampolgárokról. Többségük – az adott viszonyok között – nem él rosszul és megtalálja a számítását. Az elmúlt évtizedek történései magyarságtudatuk visszaszorulásának irányába hatottak. A fiatalok zöme tudatosan alkalmazkodik a kialakult realitásokhoz, s azok között keresi az érvényesülés lehetőségeit.

(Az Ukrán Legfelsőbb Tanács Kárpátalján választott két magyar származású küldötte Ujvári Elvira és Tóth Mária például ukrán nemzetiségűnek vallja magát.)²⁸⁸

Kijev, 1986. július 15.

Monori István
(Monori István)

²⁸⁸ Nem tudni, hogy Monori miért nem említi, mindenesetre az USZSZK Legfelső Tanácsa ekkor üléselő XI. ülészakának (1985–1990) Bíró Andor kolhozelnök is a tagja volt, aki mindig magyarnak vallotta magát. Amennyiben Tóth Mária és Ujvári Elvira valóban ukránnak vallották magukat, abban az esetben Bíró Andor volt az egyetlen magyar nemzetiségű képviselője az USZSZK törvényhozásának. Ebben a kontextusban érdemes megemlíteni, hogy a Kárpátontúli terület küldöttei között volt még egy képviselő a kijevi Legfelső Tanácsban, akinek magyar eredetű vezetékneve volt: Boros Olekszandr kolhozista. FEDINEC, 2022. 338.

8.

Monori István kijevei főkonzul levele Barity Miklós külügyminiszter-helyettesnek a kárpátaljai magyarság helyzetéről a főkonzulátus által készített szolgálati feljegyzésekről

KIJEV, 1986. AUGUSZTUS 4.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1986/134. DOBOZ, 004372/1986. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

17/Sz. T./1986

Barity Miklós miniszterhelyettes elvtársnak²⁸⁹

Szigorúan titkos.

Kijev, 1986. augusztus 4.

Kedves Barity Elvtárs!

Hivatkozással 6/F/Ba/1986-ra mellékelten felterjesztem a téma néhány kérdésére vonatkozó feljegyzésemet, amit Rajnai Sándor nagykövet elvtársnak is átadtam kárpátaljai látogatása előtt.²⁹⁰

Részletesebb összefoglaló elkészítésére készülök, arra az otthoni körülményeket alkalmasabbnak tartom. Mellékelem Horváth elvtárs e vonatkozású feljegyzését is.²⁹¹

Elvtársi üdvözlettel:

Monori István

(Monori István)²⁹²

²⁸⁹ Az akta előlapján az alábbi ügyviteli utasítások és kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignóival: „Intézkedésre: Kupper elvtárs *Kupper 9/8* – Birnbauer elvtárs *Birnbauer X/3* – Tájékoztató: utána Barity elvtárs *Barity – Tájékoztatói Osztály 10/14* – Kiss János elvtárs – *Kupper 4/24*”. Az akta belívén gépelt bejegyzés olvasható: „A jelentést javasoljuk Szürös, Köpeczi, *Rátкаи, Knopp, Barabás* elvtársnak megküldeni. *X/3. Birnbauer.*”

²⁹⁰ Lásd a 7. sz. iratot.

²⁹¹ Lásd a 6. sz. iratot.

²⁹² Az akta belívén egy későbbi pro domo bejegyzés is olvasható: „Szocialista Együttműködési Főosztály. A Nemzetiségi Koordinációs Bizottságban hozott döntés értelmében – mint ismeretes – előterjesztést kell készítenie a Külügyminisztériumnak a kárpátaljai magyarság helyzetéről. Ezt az előterjesztést az MSZMP KB mellett működő Agitációs és Propaganda Bizottság decemberi ülésén vitatja meg az előzetes tervek szerint. A Nemzetiségi Koordinációs Bizottság az anyagot előzetesen véleményezi valószínűleg szeptemberi ülésén és a Művelődési Minisztériummal közösen véglegesíti. Kérem, hogy az előterjesztés tervezetét szíveskedjenek 1987. augusztus 1-re elkészíteni. Budapest, 1987. április 24. *Kupper*”.

9.

Rajnai Sándor moszkvai nagykövet jelentése a Külügyminisztériumnak
a szovjet állami televízió által a Kárpátontúli terület határ menti
kapcsolatairól készített riportműsorról

MOSZKVA, 1986. OKTÓBER 31.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1986/80. DOBOZ, 16.608/1986. SZ.

Magyar Népköztársaság Nagykövetsége
Посольство
Венгерской Народной Республики
517/adm./1986

Készült: 3 példányban
Kapják: 2 példány Központ
1 példány Irattár
Készítette: Szilágyi György
Gépelte: Bartókné

Moszkva, 1986. október 31.
Tárgy: A szovjet televízió műsora a
Kárpátontúli megye határ menti
kapcsolatairól

Külügyminisztérium
Budapest²⁹³

A szovjet televízió „Baráti Közösség” („Szodruzsesztvo”) című műsorának legutóbbi 30 perces adása csak egy témával, a Kárpátontúli megye csehszlovák és magyar vonatkozású határ menti kapcsolataival foglalkozott.

Az adást vezető fiatal riporternő bemutatta a határ menti kapcsolatok gyümölcsöző eredményeit, a megszólaltatott párt-, tanácsi és gazdasági vezetők szavaival méltatta a közvetlen együttműködés hasznosságát, sikeres fejlődését. A riportalanysok szóltak a kapcsolatok fejlesztésének bürokratikus korlátairól, bírálták – mint fékező tényezőket – az idejétmúlt, „központból” való irányítás hosszadalmasságát, érdektelenségét.

Az adás fő mondanivalója, hogy a határ menti közvetlen kapcsolatok igazolták életképességüket, eredményességüket, kölcsönös hasznosságukat. Bár további bővítésükre és elmélyítésükre az SZKP KB és a SZU MT folyó év augusztus 19-i hatá-

²⁹³ Az akta előlapján az alábbi ügyviteli utasítások olvashatók: „Intézkedésre: *Horváth elvtárs – Birnbauer XI. 13. – XI. 14. Mikecz* – Tájékoztatásra: *Javasoljuk a Tájékoztatási Osztálynak: Megküldeni Marjai elvtársnak. 1986. XI. 14. Mikecz – Kiss 11/14*”.

rozatai lehetőséget adnak,²⁹⁴ a gyakorlati megvalósítás vontatottsága és bürokratikus korlátai jogos türelmetlenséget váltanak ki. A még érvényben lévő régi rendeleteknek (az egyik például 1957-es keltezésű) a gyors intézkedést akadályozó központi, nem egy esetben Moszkvából történő engedélyezési eljárása, a központi szervek megértésének és utasításának hiánya csökkenti a közvetlen kapcsolatokból eredő kölcsönös előnyök hasznosítását. Nem mentesek a helyi szervek sem hasonló problémáktól, így például a határ menti forgalom bővítésére néhány éve úgynevezett gyors átkelőhelyeket létesítettek, melyeket azonban a szovjet határőrszervek merevsége miatt nem hasznosítanak. Így aztán 20 km helyett 200 kilométeres távolságokat kell kerülő úton megtenni.

A középpontba helyezett kérdést számos pozitív és negatív példa illusztrálta.

A szlovák területtel való közvetlen kapcsolatokból kiemelték a gázvezeték építésében való jó együttműködést, a járműpark javítására közösen létesített üzemet. Méltatták a szabad kapacitással rendelkező szlovák építővállalatoknak és házgyáraknak az uzsgorodi lakóházak építésében való közreműködését, továbbá a fakitermelésben és -feldolgozásban való együttműködést. Néhány képből tájékoztatást adtak a közös ünneplésekről is.

A magyar kapcsolatokról szólva bemutatták az almatermesztésben való együttműködés eredményeit, mely szerint az utóbbi 8 év alatt a Kárpátontúli területen is elértek a 60 q/ha-os²⁹⁵ termésátlagot. Szóltak arról, hogy egy alkalommal a gyors segítség szándékával azonnal küldtek a magyarok ültetvényt, de azt mégse tudták hasznosítani, mert a szovjet egészségügyi szolgálat a felsőbb szervtől eredő „utasítólevél” hiányában nem engedte át a facsemetéket. Hosszasan méltatták a Szatmár bútorgyár közvetlen segítségnyújtását az intarziás bútorok korszerű technológiájának meghonosításában. Kézenfekvő lenne a kapcsolat bővítése: a magyarok bútortervek szállítását értékes nemesfák (bükk) szállításával egyenlítenék ki – ezt azonban az illetékes szovjet minisztérium nem engedélyezi. A riporternő állítása szerint a szovjet szak-

²⁹⁴ A SZU Minisztertanácsa és az SZKP KB 1986. augusztus 19-i, 991. sz., *A külgazdasági kapcsolatok irányításának tökéletesítésére irányuló intézkedésekről* címet viselő közös rendeletéről van szó. A határozattal létrehozták a SZU Minisztertanácsa Állami Külgazdasági Bizottságát, amely arra volt hivatott, hogy összefogja és koordinálja a nemzetközi gazdasági együttműködésben érdekelt állami igazgatási szervek, azaz a Külkereskedelmi Minisztérium, az Állami Turisztikai Bizottság, a Külkereskedelmi Bank (Внешторгбанк) és a Minisztertanács Állami Vámellenőrzési Főigazgatóságának munkáját. A rendelet 11. sz. pontja kimondta, hogy az egyes állami gazdasági vállalatok, szervek és egyesületek közvetlen kapcsolatba léphetnek a KGST-tagállamok gazdasági vállalataival és szerveivel, és önállóan dönthetnek a velük folytatott gazdasági, termelési, műszaki kooperáció mikéntjéről, bilaterális együttműködési szerződéseket köthetnek velük termelési, szállítási és egyéb kereskedelmi szolgáltatási kérdésekben.

²⁹⁵ Vagyis mázsa/hektár.

emberek közvetlenül megismerhették a nagyfeszültségű vezetékek feszültség alatti javításának magyar módszerét. Nem csak megtanulták, hanem a megvalósításhoz szükséges szerszámokat, eszközöket is megkapták. Mindezt közvetlenül és nem várva arra, hogy a miniszteriális szervek a vonatkozó együttműködési dokumentumokat elkészítsék.

A tv-műsor nagy figyelmet szentelt a csopi vasúti csomópont munkájának és kenderdőzés nélkül mutatta be a problémákat.

Egy határőrtiszt elpanaszolta, hogy mennyi felesleges többletmunkát okoz a vonat-szerelvények szovjet oldalon való gondatlan előkészítése. Az előírások szerint az összes vagonnyílást le kell zárni, plombával kell ellátni. Ennek hiányában a vagonokat tüzetesen át kell vizsgálni, vagyis félreállítani. Nemcsak a vagonhiány, hanem a rossz előkészítés is az oka, hogy a napi vonatátadás 5-6 szerelvényre korlátozódik. A vagonparitás miatt pedig az áru mindkét oldalon felhalmozódik. Külön gondot okoz, hogy a Magyarországról érkező élelmiszerkészítményeket nem tudják higiénikus vagonokba átrakni. A rendelkezésre bocsátott vagonok piszkosak, korábban vegyszereket, cementet tartalmaztak – így azokba nem lehet rakodni. Az átrakóhelyek is igen elhanyagoltak.

Szélsőséges példaként a hússzállító hűtővagonok esetét hozták fel: a magyar hűtővagonokat hosszú ideig nem tudták átrakni, az áramtalanított vagonok kiolvadtak, a hús tönkrement, a vagonokat visszaküldték Magyarországra. Megjegyzem, hogy Arisztov külkereskedelmi miniszter 2 nappal később ezt a kérdést felvetette Marjai elvtársnak, mint olyant, amely a magyar szállítmányozási szervek hibájából keletkezett.

A jelek szerint a tv-műsor e részét az itteni Külkereskedelmi Minisztérium vezetői nem ismerték.

A riporternő igen állhatatosan kereste a csopi²⁹⁶ hiányosságokért felelős személyeket, a problémák megoldási lehetőségét. A beszélgetésben résztvevő határőrtiszt, vámtiszt, tanácsi vezető, pártfunkcionárius, egészségügyi szakember – mindannyian a vasúti szolgálat megjavításában látják a megoldást.

Ebben az „új nyilvánosság” szellemében készített műsorban a magyar félre vonatkozó elmarasztalás nem hangzott el.

A jelentést javasolom Marjai J[ózsef] miniszterelnök-helyettes elvtársnak is megküldeni.²⁹⁷

Rajnai Sándor
(Rajnai Sándor)
nagykövet

²⁹⁶ Sic!

²⁹⁷ Az akta belívén olvasható pro domo bejegyzés: „Megküldjük Marjai elvtársnak. XI. 18. Kiss”

10.

Páldi András kijevi főkonzul levele Kótai Gézának és Horn Gyulának
a kárpátaljai magyar irodalom helyzetéről

KIJEV, 1986. DECEMBER 4.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1987/129. DOBOZ, 00666/1987. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

62/F/SZT/1986.

Készült: 2 példányban

Kapja: Kótai Géza

Horn Gyula

„Szigorúan titkos”

Kijev, 1986. december 4.

Tárgy: Néhány információ a kárpátaljai

magyar irodalom helyzetéről

Nem voltam még Kárpátalján, de saját tapasztalat hiányában is szeretném ismertetni azokat az információkat, amelyeket Balla László költő- és műfordítótól, a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőjétől, Szalai Borbála íróntól, a Kárpát Kiadó munkatársától és részben Kozma Endrétől, az Ungvári Egyetem magyar lektorától szereztem.

1.) Az írók elmondták, hogy a Kárpát Kiadó évente csak 1-2 olyan könyvet ad ki, amelyet kárpátaljai magyar író írt. Ezért a mintegy 20 magyar írónak alig van megjelenési lehetősége. Szerintük ennek nem politikai, hanem anyagi okai vannak. A kiadó többet nyer, nagyobb a bevétele a közös magyar–ukrán kiadás esetén.

Az írók szeretnék, ha a magyar kiadók ragaszkodnának ahhoz a kiadói terv összeállításánál, hogy [a] közösen kiadott könyvek legalább 20%-a kárpátaljai magyar író könyve legyen. Ez nagy segítség lenne, mert a magyar irodalom fejlődésének legnagyobb akadálya ma a megjelenési lehetőség szűk volta.

2.) Az Ukrán Írószövetség novemberben ülést tartott, ahol egyetlen, központból előírt téma szerepelt: „Az írók és a gyorsítás”. A jelenlévők információi szerint az ülésen nyoma sem volt a tavaszi moszkvai írókongresszus kritikus vitaszellemének. Volt, aki feltette ugyan a kérdést, hogy mi köze van a gyorsításnak az írókhoz? Gúnyosan mondta, hogy gyorsítani a nyomda munkáját kellene, de az irodalmat nem lehet. A kérdésre senki sem felelt. A téma tárgyalása pedig unalomba fulladt.

3.) November 19-én az Ukrán Írószövetség Titkársága beszámoltatta Balla Lászlót a kárpátaljai magyar irodalom helyzetéről. A beszámoló ismertette a József Attila Stúdió munkáját, vitáikat, stúdiófoglalkozásait. Elmondta, hogy műveik megjelenésének egyetlen lehetőségét a Kárpáti Igaz Szó irodalmi melléklete jelenti, amit úgy

nyomnak, hogy kivágva könyvvé is összeköthető. Ezért szeretnék, ha irodalmi folyóiratot indíthatnának.

A Titkárság nem tartotta elérhetőnek²⁹⁸ egy új irodalmi lap indítását, de támogatja évente egy irodalmi almanach kiadását. Ezt a támogatást a magyar írók sokra értékelik, mert abban bíznak, hogy ezt fokozatosan folyóirattá lehet majd fejleszteni.

Balla László beszélt arról is, hogy Magyarországon, különösen a vidéki lapok, gyakran közlik írásaikat. Nem ő, hanem a Titkárság tagjai vetették fel, hogy voltak-e már a kárpátaljai magyar írók felolvasó körúton, vagy valami ehhez hasonló módon Magyarországon. A Titkárság támogatná, ha 1-2 író vagy költő ilyen meghívást kapna.

4.) Balla László 1987. júniusában²⁹⁹ lesz 60 éves. Már bejelentette, hogy nyugdíjba akar vonulni és csak irodalommal akar foglalkozni. Ezért a Kárpáti Igaz Szónál új szerkesztőre lesz szükség. Mivel a magyar nyelv ápolása és fejlesztése, a magyarságtudat fenntartása terén ez az állás kulcsfontosságú, el kellene érni, hogy az utód is hozzáértő és magyar legyen.

Balla László szerint megfelelő lenne erre a posztra Bakun³⁰⁰ János, aki 45 éves és több évig dolgozott Budapesten a Szovjet Kultúra Házában. Hivatalosan szlovák nemzetiségűnek számít, mert 1945-ben a deportálás elkerülése érdekében az apja – a neve alapján – szlováknak vallotta magát.

5.) Nehezebb a másik utódlási probléma. Az Ungvári Egyetem magyar tanszékének vezetője Petro Lizanyec is elmúlt 60 éves, ő ukrán ugyan, de megfelelt a követelményeknek, mert magyar–ukrán összehasonlító nyelvészettel foglalkozik és tekintélyes ember.

Az a veszély fenyeget, hogy nyugdíjaztatása után nem találnak alkalmas embert a tanszék vezetésére, és felülre³⁰¹ kerülnek azok, akiknek szemében ma is szálla ez a tanszék. A probléma az, hogy az ukránok között nincs senki Kárpátalján, aki magyar nyelvészettel foglalkozna, a tanszék magyar tanárai közül pedig egyetlen párttag sincs, ezért nem jöhetnek számításba.

Mindezek alapján megfontolásra ajánlom az alábbiakat:

a) Meg kellene vizsgálni, hogy a kiadók együttműködésében van-e lehetőség a kárpátaljai írók munkáit nagyobb arányban szerepeltetni?

b) Balla Lászlót és valamelyik fiatalabb író meg kellene hívni Magyarországra, és 60. születésnapja alkalmából Budapesten kellene kitüntetni.

²⁹⁸ Sic!

²⁹⁹ Sic!

³⁰⁰ Sic! Helyesen: Behun János.

³⁰¹ Sic!

c) Érdeemesnek látszik 1-2 magyar és kárpátaljai, de magyarul tanuló ukrán fiatal meghívása továbbképzés céljából. Erre azért is nagy szükség lenne, mert /állandóan csökken a felsőfokú képzésben résztvevő magyarok száma. Így egyre szűkebbé válik az a kör, amelyből a magyar értelmiség vezetői kikerülnek és a megfelelő utánpótlás is egyre nehezebbé válik.³⁰²

Kárpátaljára a bemutatkozó látogatások miatt még nem jutottam el. A tavasz folyamán azonban mindenképpen elmegyek.³⁰³

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

³⁰² A dőlt zárójelbe tett rész fekete tollal aláhúzva és a lapszélen kijelölve.

³⁰³ Az akta belívén Bényi József gépelt pro domo bejegyzése olvasható: „Csejtei elvtárs, Legyetek szívesek, gondoskodjatok arról, hogy e jelentést a Művelődési Minisztérium illetékesei mielőbb megkapják. Ezt követően folytassunk velük konzultációt, igyekezzünk teljesíteni a kárpátaljai kérések-ből mindazokat, amelyekre lehetőségünk van. Amikor a magyar álláspont (lehetőség) kialakul, keresni kell azt, hogy milyen alkalommal tudatjuk szovjet barátainkkal javaslatainkat Budapesten, Kijevben és Moszkvában egyaránt. Ne csak Páldi elvtárs három pontban összefoglalt ajánlásait tanulmányozzuk, hanem mindazt, ami – más viszonylatokból áthozhatóan – a kárpátaljai magyarságra vonatkozik. Budapest, 1986. december 23. dr. Bényi József. *Bényi*.” Alatta kézirásos bejegyzés fekete színű tollal: „*Kérjük megküldeni Knopp A[ndrás], Barabás J[ános], Őszi István és Rátkai Ferenc elvtársaknak. I. 20. [Olvashatatlan szignó.]*” A belív legalján bejegyzés kék színű tollal: „*Megküldjük. I. 26. [Olvashatatlan szignó.]*”

11.

Pusztai Jánosnak, az MTA Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya helyettes vezetőjének levele Kiss Jánosnak, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya vezetőjének a kárpátaljai magyar tájszótár kiadásáról

BUDAPEST, 1987. JANUÁR 8.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1987/129. DOBOZ, 00326/1987. SZ.

Kiss János főosztályvezető elvtárs
Külügyminisztérium
Budapest³⁰⁴

Szigorúan titkos!
Budapest, 1987. I. 8.
Ügyiratszám: 00232/2/86.

A 004093/1/86 számú levelében a kárpátaljai magyar tájszótár közös megjelentetésére vonatkozó kérdésére tájékoztatom az MTA Társadalomtudományi Főosztály állásfoglalásáról.³⁰⁵

A kiadvány közös megjelentetését tudományos szempontból hasznosnak és szükségesnek ítéljük. Úgy látjuk azonban, hogy a technikai lebonyolítás részletei még tisztázandók. Az Akadémiai Kiadó – úgy tűnik – nem tudja egyedül vállalni a megjelentetés összes költségét, s a legutóbbi információk szerint arra vár, hogy az USZSZK „Nauka” kiadója kapcsolatba lépjen a Mezdunarodnaja Knyigával és a Szozjuzknyigával, hogy tisztázódhassék, milyen lehetőségek kínálóznak a közös kiadás lebonyolítására.³⁰⁶

Kérem válaszukat szíves tudomásulvételét.

Pusztai János
Dr. Pusztai János
osztályvezető helyettes

³⁰⁴ Az akta előlapján az alábbi ügyviteli utasítások olvashatók: „Tájékoztatásra: SZEFO *Lásza Vég helyi elvtárs – Vég helyi*”. Az aktában megtalálható még Kiss János főosztályvezető 1987. január 27-i táviratának másolata a Moszkvai Magyar Nagykövetségnek, amely szó szerint magában foglalja Pusztai János levelét.

³⁰⁵ A levél előzménye Rajnai Sándor 1986. július 24-i jelentése: 5. sz. dokumentum. A jelentést magában foglaló aktában megtalálható Kiss János főosztályvezető 1986. november 26-ra datált levelének másolata, amelyet Tardos Józsefnek, az MTA Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya vezetőjének írt a kárpátaljai magyar tájszótár ügyében. Lásd: MNL OL, XIX-J-1-j, 1987/129. doboz, 004093/1986. sz.

³⁰⁶ A következőkzményekről lásd még a 12. és 16. sz. dokumentumot.

12.

Kiss Jánosnak, a Külügyminisztérium I. Területi főosztálya vezetőjének távirata a Moszkvai Magyar Nagykövetségnek Rajnai Sándor nagykövet kárpátaljai látogatásáról

BUDAPEST, 1987. JANUÁR 15.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1987/129. DOBOZ, 004093/1987. SZ.

004093/1/1986

Nagykövetség Moszkva

Szigorúan titkos!

Nagyköveti látogatás Kárpátalján

188/Sz. t. 1986.

1 db.

Rajnai elvtárs kárpátaljai látogatásáról készített jelentését³⁰⁷ megküldtük Szűrös Mátyás, Marjai József, Somogyi László, Veress Péter, Vánca Jenő, Kótai Géza, Lakatos Ernő, Bartha Ferenc és Rátkai Ferenc elvtársnak.

A gazdasági vonatkozású javaslatok dolgában az NGKT³⁰⁸ a következő tájékoztatást adta: az 1987-ben esedékes soros magyar–ukrán vegyesbizottsági ülés előtt összegezik az egyes szaktárcák véleményét, tapasztalatát, eredményeit az ágazati együttműködés kérdésében, így a Rajnai elvtárs jelentésében ismertetett javaslatok esetében is.

Az oktatási és kulturális együttműködési javaslatok dolgában a Művelődési Minisztérium állást foglalt, egyes esetekben észrevételekkel egészítve ki azokat.

Mellékelten megküldjük a Művelődési Minisztérium Rajnai elvtárs jelentésére írott válaszlevelének másolatát.

Budapest, 1987. január 15.

KJ

(Kiss János)

főosztályvezető

³⁰⁷ Lásd az 5. sz. dokumentumot.

³⁰⁸ Vagyis: a Minisztertanács Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága.

MELLÉKLET

BOROS RÓBERTNEK, A MŰVELŐDÉSI MINISZTERIUM FŐOSZTÁLYVEZETŐJÉNEK ÁTIRATA KISS JÁNOSNAK, A KÜLÜGYMINISZTERIUM I. TERÜLETI FŐOSZTÁLYA VEZETŐJÉNEK A KÁRPÁTON-TÚLI TERÜLET ÉS A MAGYARORSZÁGI OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS SZERVEK KÖZÖTTI EGYÜTT-MŰKÖDÉSRŐL
BUDAPEST, 1986. NOVEMBER 20.
GÉPELT EREDETI.

Művelődési Minisztérium
Ügyiratszám: 0014/19-1/86.

Szigorúan titkos!
Hiv. szám: KÜM 004093/SZT.

Kiss János elvtárs
Főosztályvezető
Külügyminisztérium I. Területi Főosztály

Kedves Kiss Elvtárs!

Rajnai Sándor nagykövet elvtárs Kárpátalján tett látogatásáról készült jelentését áttanulmányoztuk, és a Művelődési Minisztérium szakfőosztályaival történt egyeztetés után, az egyes javaslatokkal kapcsolatban az alábbiakról tájékoztatom:

1. Hasznosnak tartanánk az Ungvári Állami Egyetem és a KLTE közötti atomkutatási együttműködést, a felvetést támogatjuk. Ilyen kezdeményezés azonban az ötéves terv összeállításakor szovjet részről nem érkezett. A jelenleg érvényben lévő – 1986–90. évekre szóló – magyar–szovjet kulturális együttműködési munkaterv 35 intézménypár közvetlen kapcsolatát tartalmazza, amelyek között nem szerepel az Ungvári Egyetem és a KLTE együttműködése. Ahogy a jelentésből is kitűnik, az Ungvári Egyetemnek a szegedi JATE-val és a Nyíregyházi Tanárképző Főiskolával van ilyen jellegű kapcsolata.

Mindezeket figyelembe véve az alábbiakat javasoljuk:

- az Ungvári Egyetem forduljon a témában saját főhatóságához,
- az államközi munkaterv 22. pontja alapján hívjanak meg Debrecenből egy szakértőt,
- kezdjék meg tudományos publikációk cseréjét az adott témában.

Amíg a közvetlen kapcsolat nem hivatalos érvényű, addig minisztériumunk biztosítja az e témában kiutazó, illetve érkező szakemberek költségeit (az érvényben lévő pénzügyi melléklet alapján).

2. Örömmel vesszük azt a javaslatot, hogy kerüljön sor társadalomtudományokkal foglalkozó előadók cseréjére, akár hosszabb időtartamra is. Elképzeléseink szerint ez

akkor lehet hatékony, ha a szovjet fél elismert, komoly tudományos múlttal rendelkező szakembereket küld, akik egyúttal jól beszélnek a magyar nyelvet is. Meghívás esetén megvizsgáljuk alkalmas vendégoktató küldésének lehetőségét.

Természetesen e témában is szükséges a szovjet felsőoktatási minisztériummal történő egyeztetés.

3. A kárpátaljai magyar tájszótár kiadásával kapcsolatban nem áll módunkban véleményt alkotni, mert – mint az a jelentésből is kitűnik – annak realizálása a két tudományos akadémia ügye. Javasoljuk, hogy ebben a témában az MTA illetékeseivel szíveskedjenek konzultálni.

4. A Kárpátia Kiadóval történő közös kiadványok megjelentetéséről a Művelődési Minisztérium Kiadói Főigazgatósága konzultációt folytat illetékes külkereskedelmi szervekkel. Ennek eredményéül a későbbiekben tájékoztatjuk Önöket.

5. Nagy örömünkre szolgálna, ha hungarológiai intézet felállítására kerülhetne sor az Ungvári Egyetemen. Javasoljuk, hogy Rajnai elvtárs kezdeményezze ezt illetékes szovjet szerveknél, s a megvalósítás érdekében minisztériumunk minden támogatást megad. Egyébként a Művelődési Minisztérium is felveti ezt a kérdést szovjet partnereinél.³⁰⁹

Felhívjuk azonban szíves figyelmüket, hogy a hungarológia tudományának fogalma alatt nemcsak a magyar nyelv és irodalommal kapcsolatos kutatásokat értjük. Ennek jóval szélesebb aspektusába tartozik a hazánk történelmével, művészetével, gazdasági életével stb. foglalkozó tudományos tevékenység is.

6. A munkácsi vár rekonstrukciójában, illetve egy nemzetközi alkotóház létrehozásában – mint ismeretes – szívesen részt veszünk, s azt a legmesszebb menőkig támogatjuk. Első lépésként javasoljuk, hogy szovjet partnereink hozzanak létre – az érdekelt országok képviselőiből – egy szakmai bizottságot, amely egy találkozó során – szovjet koncepció alapján – kidolgozná az elképzeléseket, a munkamegosztás módjait, valamint elkészítené egy költségvetést, s egyúttal javaslatot tenne az anyagi terhek megosztására.

7. A Kiadói Főigazgatóságunktól kapott tájékoztatás szerint a 64 önálló címből álló ajándék könyvcsomag összeállítása folyamatban van. Ígéretük alapján bizonyosnak tűnik, hogy 1986. december közepéig – továbbítás céljából – eljuttatjuk Önökhöz.

Budapest, 1986. november 20.

Elvtársi üdvözlettel:

Boros

(Dr. Boros Róbert)

³⁰⁹ A következményekről lásd a 16., 29., 41., 45. sz. dokumentumot, a 47. sz. dokumentum c) mellékletét, továbbá a 49–50., 59., 66., 68., 83. és 91. sz. dokumentumot.

13.

Páldi András kijevei főkonzul jelentése a Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának a kárpátaljai szovjet és a Szabolcs-Szatmár megyei üzemek termelési kooperációjáról

KIJEV, 1987. FEBRUÁR 25.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1987/59. DOBOZ, 2911/1987. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa „Szolgálati használatra”
Генеральное консульство Kijev, 1987. február 25.
Венгерской Народной Республики Tárgy: Kárpátaljai és Szabolcs-Szatmár
47/SZH/1987. megyei üzemek közvetlen együttműködése
Készült: 4 példányban
Központ: 2 példány
N[agykövetség] Moszkva: 1 példány
Saját: 1 példány

Külügyminisztérium
I. Területi Főosztály
Budapest³¹⁰

A múlt év végén, ez év elején hozott párt- és kormányhatározatok alapján, a KGST-országok 2000-ig szóló műszaki-tudományos együttműködési komplex programjának szellemében a Kárpátaljai terület vezetése hozzálátott a közvetlen vállalati együttműködés kiépítéséhez, termelési kooperációk megteremtéséhez Szabolcs-Szatmár megyei, valamint kelet-szlovákiai üzemekkel, szövetkezetekkel.

Decemberben Szabolcs-Szatmár megyei üzemek, állami gazdaságok, termelőszövetkezetek, kereskedelmi és szolgáltató vállalatok küldöttsége járt Kárpátalján az együttműködési lehetőségek tanulmányozása céljából. Januárban pedig kárpátaljai küldöttség járt Szabolcsban. A küldöttséget Anatolij Cehmisztröv, a területi pártbizottság könnyűipari és közszükségleti cikkek osztályának vezetője, valamint Lev Lucik, a megyei tanács tervezési osztályának vezetője vezette, tagjai között ugyan-

³¹⁰ Az akta előlapján az alábbi ügyviteli utasítások olvashatók: „Intézkedésre: *Hajdú elvtárs IV/5. Hajdú 10/1.*” Az aktában megtalálható még Nagy Jánosné 1987. április 6-i átirata Bartha Ferenc miniszterhelyettesnek, a Minisztertanács Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága vezetőjének, melyben mellékelten elküldte számára Páldi András jelentését.

csak helyi gazdasági vezetők, szakemberek voltak. A küldöttséget mindkét alkalommal fogadta a megyei pártbizottság illetékes titkára.

A januári látogatás során 26 előzetes megállapodás jött létre kárpátaljai, illetve Szabolcs-Szatmár megyei üzemek között.

A „Szatmár” Bútorgyár, valamint az ungvári „Borkanyuk” funér- és bútorkombinát között már egy ideje előzetes megállapodás jött létre a közvetlen együttműködésről, amit a januári látogatáskor a két üzem szakemberei egyes részleteiben pontosítottak. A két üzem közös vállalatot alapít az ungvári gyár bázisán. Olyan technológia bevezetését tervezik, amely lehetővé tenné, hogy másfél hónap alatt átálljanak az éppen keresett termék gyártására. A közeljövőben szakembereket cserélnék, akik a helyszínen megszervezik a meglévő berendezések hatékonyabb kihasználását és előkészítik azok mihamarabbi átprofilizálását.

A férficipőket gyártó nyíregyházi „Kallux” ipari szövetkezet kapcsolatot keresett az ungvári Cipőkészítő Egyesülettel. A szövetkezet elnöke tagja volt a decemberben Kárpátalján járt delegációnak. Úgy ítélte meg, hogy az ungvári üzemben több a külföldről importált korszerű berendezés, a gyár számos terméke megüti a világszínvonalat. A két vállalat között együttműködési megállapodás jött létre cipők közös gyártásáról és értékesítéséről a nemzetközi piacon. A magyar szövetkezet már ebben az évben megküldi 1500 pár legújabb modelljét, valamint női cipőkből szállít most éppen divatban levő műbőrt. Az ungvári gyár cserében 500 ezer talpbetétet és nyersanyagokat szállít a magyar partnerének.

A „BEAG Universal” és a „Zakarpatpribor” akkumulátortöltők közös gyártásáról írt alá megállapodást különböző típusú gépkocsikhoz. A szovjet vállalat ezen kívül, évi 100 ezer transzformátort szállít magyar partnerének, míg Nyíregyházáról, laboratóriumi berendezésekhez üveg- és porcelántermékeket importál.

Együttműködési megállapodást kötött egymással a huszti nemez- és filcgyár, valamint a nyírmadai állami gazdaság kalapgyártó üzemegysége. A huszti gyár segítséget nyújt magyar partnerének a termelés további tökéletesítésében, korszerű technológiák alkalmazásában. Tanulmányozzák egységes védjeggyel ellátott, nemzetközileg is versenyképes termékek közös gyártásának lehetőségét.

A jolsvai (irsavai) „Remsztanok” a nyírbátori fűrógépgyárral és a „Mezőgép”-pel egyeztetette aggregátok kölcsönös szervizelését, alkatrész-ellátását. A „Zakarpatyjevodsztroj” és a nyíregyházi vízügyi hivatal közötti kooperáció keretében a szovjet vállalat lakóházak műszaki felszerelési munkálatait magyar berendezésekkel végzi. A rahói és a nyíregyházi kartonlemezgyár korszerű hullámlemezek közös gyártását tervezi, amihez a nyersanyagot a szovjet gyár biztosítja. Kölcsönösen előnyös termékcsere folyik a beregszászi kísérleti garázműszer- és mérőeszközgyár, valamint

a nyíregyházi „Diruval” vállalat között. A sűrített almalé gyártásához a kárpátaljaiak számítanak korszerű magyar aggregátok szállítására.

A januári látogatásról „Megtörténtek az első lépések” címmel beszámolt a „Zakarpatszkaja Pravda” című újság február 15-i száma. A cikkhez kiegészítést írt Ceh-misztrov, a küldöttség vezetője. Ebben rendkívül fontosnak nevezte, hogy a felek, a kooperációs lehetőségek tanulmányozásakor, az egymás sikereiben való elvtársi érdekeltségből induljanak ki. Felszólította a szovjet vállalatokat, hogy a magyarokkal aláírt szerződéseiket feltétlenül hajtsák végre.³¹¹

Kérem a jelentést megküldeni Bartha Ferenc elvtársnak.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

³¹¹ Vö. a 33. sz. dokumentum tartalmával.

14.
Páldi András kijevi főkonzul levele Kádár Jánosnak
Balla László ungvári költő, lapszerkesztő kéréséről

KIJEV, 1987. MÁRCIUS 5.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, M-KS, 288. FOND, 47. CSOPORT, 780. ŐRZÉSI EGYSÉG, 79. LAP

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
51/Adm./1987.

Kijev, 1987. március 5.

Kádár János elvtárs
MSZMP KB főtitkára
Budapest

Tisztelt Kádár Elvtárs!

Balla László kárpátaljai költő és író kérésére mellékelten továbbítom Önnek „A legfőbb parancs” című novelláskötetét.³¹²

Tisztelettel:
Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

³¹² A kötet teljes bibliográfiája: BALLA László: *A legfőbb parancs. Válogatott novellák*. Összeállította: BÚS Ella. Előszó: E. FEHÉR Pál. Budapest–Uzsgorod, Irodalmi Lap- és Könyvkiadó–Kárpáti Kiadó, 1986. 255 p. – Kádár válaszára lásd a 15. sz. dokumentumot.

15.

Barta Istvánné, Kádár János titkárságvezetőjének levele Páldi András
kijevi főkonzulnak Kádár János Balla Lászlónak küldött üdvözetéről

BUDAPEST, 1987. MÁRCIUS 24.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, M-KS, 288. FOND, 47. CSOPORT, 780. ÖRZÉSI EGYSÉG, 80–81. LAP

Dr. Páldi András elvtársnak
a MNK főkonzulja
Kijev

Budapest, 1987. március 24.

Tisztelt Páldi elvtárs!

Kérem szíves közreműködését abban, hogy Balla László író megkapja a mellékelt levelet. Ugyanis a címét nem tudjuk, viszont ő az új könyvét az Ön útján küldte meg Kádár János elvtársnak.³¹³

Fáradozását előre is köszönöm.

Eltársi üdvözlettel:
Bné
(Barta Istvánné)

MELLÉKLET

BARTA ISTVÁNNÉ, KÁDÁR JÁNOS TITKÁRSÁGVEZETŐJÉNEK LEVELE BALLA LÁSZLÓNAK
KÁDÁR JÁNOS ÜDVÖZLETÉRŐL
BUDAPEST, 1987. MÁRCIUS 24.
GÉPELT EREDETI.

Balla László írónak
Uzsgorod

Budapest, 1987. március 24.

Kedves Balla elvtárs!

Kádár János elvtárs szívből köszöni Önnek a megküldött könyvet („A legfőbb parancs”), az ajánlás meleg szavait.

³¹³ Lásd a 14. sz. dokumentumot.

Élve az alkalommal, Kádár elvtárs újabb sikereket, jó egészséget, minden jót kíván Önnek.³¹⁴

Eltvársi üdvözlettel:

Bné

(Barta Istvánné)

16.

Páldi András kijevei főkonzul jelentése Várkonyi Péter külügy-
miniszternek az 1987. március 18–23. közötti kárpátaljai látogatásáról

KIJEV, 1987. ÁPRILIS 6.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1987/126. DOBOZ, 002423/1987. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

35/SZT/1987.

Készült: 4 példányban

Központ: 2 példány

N[agykövetség] Moszkva: 1 példány

Saját: 1 példány

„Szigorúan titkos”

Kijev, 1987. április 6.

Tárgy: Látogatás Kárpátalján.

Várkonyi Péter elvtárs

külügyminiszter

Budapest³¹⁵

³¹⁴ Balla László egy ízben személyesen is találkozott Kádár Jánossal. 1970 nyarán a Népszabadság kéthetes magyarországi tanulmányútra hívta meg a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztőjét, amelynek végén a magyar pártvezető fogadta őt. Erre a találkozóra így emlékezett vissza Balla: „Milyen érdekes ma már visszaemlékezni arra a több mint egyórás beszélgetésre, melyet a huszadik századi magyar történelem e sokat vitatott politikusával folytattam! Bennem emberileg kedvező kép alakult ki róla, de ez, persze, nem menti azokat a végzetes hibákat, amelyeket regnálásának kezdetén elkövetett. Ami megkapott: szerénysége és közvetlensége. Nem dőlyfösen az íróasztala mögött trónolva várt, hanem eléim jött a harmadik szobába, innen átment velem a titkárságára, bemutatott a titkár-nőjének, és azután ültetett le a dolgozószobájában. Részletesen kikérdezett lapomról, személyemről, sok-sok kérdést tett föl a kárpátaljai magyarság életére vonatkozóan, s ezekből látszott, hogy igen tájékozott. Én őszintén beszéltem mindenről, s úgy vettem észre: mikor gondjainkat-bajainkat említettem, elkomorodott az arca. De – nem nyilatkozott. Az volt az érzésem: szomorúsággal tölti el, hogy nemigen tehet értünk semmit.” BALLA, 2002. 233.

³¹⁵ Az akta előlapján az alábbi ügyviteli utasítások és a kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignóival: „Intézkedésre: Tájékoztatási Főosztály *Kiss János 4/14.* – Tájékoztatásra: Várko-

1987. március 18–23. között látogatást tettem Kárpátalján. Fogadott I. G. Bandrovskij,³¹⁶ a Kárpátontúli terület pártbizottságának első titkára és M. M. Molevnyik, a megyei tanács elnöke. Meglátogattam az Ungvári Állami Egyetemet, ahol találkoztam I. V. Lengyellel, az egyetem rektorával, P. M. Lizanyecceccel a magyar tanszék vezetőjével és a tanszék dolgozóival. Megbeszélést folytattam a „Kárpáti Igaz Szó” szerkesztőségében az újságírókkal és a magyar nyelvű rádió- és TV-adás szerkesztőjével, valamint a Kárpáti Kiadó vezetőivel. Megnéztem a munkácsi várat és meglátogattam a magyarlakta Beregszászi járást. Megbeszélést folytattam Veres Gáborral, a járási pártbizottság első titkárával és I. V. Ivancsóval a tanács elnökével. Meglátogattam a péterfalvai „Határőr kolhoz” (elnöke: Bíró Andor), a Baktai Kísérleti Intézetet (igazgató: V[aszil] Sepa), a beregszászi magyar középiskolát és a vári általános iskolát és óvodát.

A megye vezetőinek tájékoztatójából a következőket érdemes kiemelni: jelentős gazdasági eredménynek tartják, hogy megszűntek az évtizedek óta tartó foglalkoztatási gondok. Az ipar ma már fontos helyet foglal el a gazdasági életben, különösen a feldolgozó ipar és a gépipar. Az ipar lényegében Ungvárra és kisebb mértékben Munkácsra koncentrálódik. Magas színvonalúak a mezőgazdasági terméseredmények, a múlt évben 47 q/ha búza és 61 q/ha kukoricatermés csaknem kétszerese az ukrainai átlagnak. Az iparban most a technikai rekonstrukciók és a minőség javítását tekintik fő feladatnak. Egyik legnagyobb gondjuk az iskolahiány, ezért gyorsítani kell az iskolaépítést. Az első kéthónapi tervet csak 94%-ra teljesítették. A tél elhúzódása veszélyes, mert még semmilyen tavaszi munkát nem lehetett megkezdeni.

Bandrovskij elvtárs elmondta, hogy az átalakítás lassan halad, mert a gondolkodás megváltoztatása nagyon nehéz és időigényes feladat. Az emberek értik már az átalakítás nyelvezetét, használják, kritizálnak, de maguk nem csinálnak semmit. Naponta jelennek meg az új és új rendelkezések, az emberek nem is tudják követni. Ezért nem szabad az embereket elmarasztalni, inkább segíteni kell nekik. A sajtó

nyi elvtárs *Várkonyi 4/15.* – Horn elvtárs – Barity elvtárs *Barity IV. 16.* – Kupper elvtárs *Kupper – Kiss KJ 4/14*”. Az előlapon Horn Gyula bejegyzése olvasható: „Barity elvtárs! Fejezzük ki elismerésünket, s hasonló jelentésekért, amit Páldi elvtárs küld. Horn IV/15.” Az akta belívén az alábbi ügyviteli utasítás olvasható: „Tájékoztatási Főosztály! Kérjük Kótai Géza, Radics Katalin, Csehák Judit, *Lakatos Ernő*, Köpeczi Béla elvtársaknak megküldeni. 1987. IV. 14. *Kiss János 4/14*.” Ugyancsak a belívén olvasható az alábbi pro domo bejegyzés: „Szocialista Együttműködési Főosztály. A kárpátaljai magyar nemzetiség helyzetéről a Nemzetiségi Koordinációs Bizottság számára készítendő összefoglalóban részletezni kellene a jelentésben felvetett javaslatok megvalósításának helyzetét is. Ezzel összefüggésben a javaslatok gondozása érdekében célszerű a jelentést megküldeni dr. Boros Róbert elvtárs (Művelődési Min[isztérium]) részére is. Budapest, 1987. május 7. *Kupper*”.

³¹⁶ Helyesen: G. I. (Genrih Joszifovics) Bandrovskij.

nagyobb szabadságot kapott, de sokszor az újságírók sem tudják, hogy miről van valójában szó. Új követelményekről írnak, miközben állandóan a mennyiségi eredményeket kéri számon.

Ebben az évben a helyi választásoknál – kísérletképpen – egy járásban körzetenként több jelölt lesz. Az a jelölt, aki nem győz, de 50%-nál több szavazatot kap, képviselőjelölt lesz.

Május 1-től érvénybe lépnek a magánmunkára vonatkozó rendelkezések. Eddig 2000 fő kapott magánmunka végzésére engedélyt. Ez a szám még némileg nőni fog. A hivatalos szerveknek az a törekvésük, hogy a magánmunkát végzőket valamilyen módon szövetkezetekbe szervezzék.

Az első titkár és a tanácselnök egyaránt azt hangsúlyozta, hogy a kishatár menti kapcsolatokkal meg vannak elégedve és tovább szeretnék szélesíteni. A bútoriparban jelentős termelési kooperáció kezd kialakulni a szabolcsiakkal. Magyarországról tenyész-szarvasmarhákat fognak vásárolni és magyar segítséggel fejleszteni fogják a libatenyésztést. Bandrovskij elvtárs az idén Bábólra akar menni a kapcsolatok bővítése céljából. Meghonosítják az idén az intenzív magyar búzafajtákat. Véleményük szerint a határ menti forgalom növekedését most már nem a szándék és a gazdasági lehetőségek fékezik, hanem a határon tapasztalható merevség, bürokrácia. (Bandrovskij ezt a kérdést 3 nappal később Kijevben a KB-ülési felszólalásában is felvetette).

Mindkét megyei vezető elmondta, hogy 170.000 a magyarok száma, de ennél jóval többen tudnak magyarul. Ők támogatják a nemzetiségeknek a nyelvük megőrzésére irányuló törekvését, de e mellett ismerjék az orosz nyelvet is. Úgy látják, hogy a magyar nemzetiség megőrzi nemzeti sajátosságait. Nem zárkoznak el, gyakoriak a egyes házasságok, de a magyar fél megtartja nyelvét és a család vagy kétnyelvűvé, vagy – sok esetben – magyar nyelvűvé válik. Megjegyezte, hogy Kárpátalján lakó románok nem kötnek házasságot más nemzetiségűvel.

A Beregszászi járás helyzetéről Veres Gábor, a járás első titkára tájékoztatott. Elmondta, hogy a járásban 44 település van, beleértve Beregszász várost is. 24 ipari üzemük van 12.000 dolgozóval. 16 kolhoz és szovhoz működik a járásban. A munkaerő-felesleg itt is felszívódott, ilyen gondjuk ma már nincs.

A járásban a lakosság 72%-a a magyar. Ennek megfelelően 42 magyar és 8 ukrán és 1 orosz nyelvű iskola működik.³¹⁷ Az iskolákat általában a kolhozok építik, mert – mint ahogy az első titkár mondta – tudják, hogy ez az ő érdekük. Valójában azért, mert állami pénzt nem kapnak.

³¹⁷ Sic!

30 üzem és gazdaság tart fenn valamilyen kapcsolatot magyar partnerekkel és keresik az új lehetőségeket. Az ásványvíz-palackozás terén való együttműködést szeretnék megvalósítani.

Szová tettem, hogy alig látni a járásban magyar utcaneveket és feliratokat. Mi az oka? Talán felsőbb rendelet tiltja? Azt válaszolta, hogy erre nincs rendelet, ez a tanácstól függ és eddig még a lakosság sem kérte.

Az Ungváron működő József Attila Irodalmi Stúdió tagjai már évek óta kérték viszont emléktábla elhelyezésének engedélyezését annak a szállodaépületnek a falán, amelyben Petőfi Sándor megszállt. A város vezetőitől mindig azt a választ kapták, hogy mutassák meg a dokumentumot, amely igazolja, hogy Petőfi ott járt. Megkérdeztem, hogy mikor helyezik el a táblát, amire azt válaszolták, hogy még ebben az évben engedélyezni fogják.³¹⁸

Beregszász kétségbeejtően elhanyagolt állapotban van, az utcákon, a főutcán is szinte lehetetlen autóval közlekedni az óriási gödrök miatt. A házakat évtizedek óta nem javították. Kérdeztem, hogy miért nem változtatnak ezen a helyzeten. Azt válaszolták, hogy a területi tanácstól nem kapnak elég pénzt. Először csatornázni kellene a várost, de pénz arra sincs.

A „Kárpáti Igaz Szó” szerkesztőségében megbeszélést folytattam a lap és a TV, Rádió magyar nyelvű adásának munkatársaival. A lap 38.000 példányban jelenik meg naponta, ami azt jelenti, hogy csaknem minden magyar családhoz eljut. Elmondták, hogy a magyarországi lapokkal is versenyezniük kell, mert 80.000 lappéldány jár Kárpátaljára. Különösen a Szabad Föld népszerű. (A magyarlakta vidéken elmondták, hogy többet is vennének, de községenként 20 példányt rendelhetnek meg.)

A rádió naponta 40 perces magyar nyelvű műsort sugároz, a TV pedig hetenként kétszer 1-1 órát. Már kétszer szerveztek Fórum-jellegű műsort is.

Az újságírók szerint a sajtó nagy szabadságot kapott, a glásznoszty valóságos. A területi PB titkára évente 5-6 alkalommal ad nekik tájékoztatást, de a cikkeiket önállóan írják, saját felelősségükre. Egyetértenek az újságíró kongresszus megállapításaival, azzal, hogy az újságíró ne a kormány, hanem a saját nevében írjon. Igyekeznek az eddiginél elemzőbb, oknyomozóbb cikkeket írni.

Kérdésemre elmondták, hogy nő az olvasói levelek száma, amit eredménynek tartanak. Magyarországról is kapnak naponta 4-6 levelet, amiben rendszerint népdalokat kérnek. Az a tapasztalatuk, hogy kevesebb a személyi panaszokkal foglalkozó

³¹⁸ Petőfi Sándor 1847. július 11–12-én járt Ungváron. Éjjel a Fekete Sas fogadóban szállt meg, 12-én reggel folytatta útját Munkácsra. Ennek emlékére, a Gyöngyösy Irodalmi Társaság kezdeményezésére 1911. október 15-én emléktáblát helyeztek az akkori Kossuth téren, az 1907-ben lebontott egykori fogadó helyén, ahol egy általános iskola állt. Az emléktáblát a KMKSZ Ungvári Járási Szervezete restauráltatta az 1989. március 15-i ünnepségre.

levél, de a közéleti panaszokat felvető levelek között nő a névtelenek száma. Még mindig félnek a megtorlástól. A levelek többsége támogatja a peresztrojkát, főként az idősebb levélírók tiltakoznak a politika módosítása ellen.

Az Ungvári Állami Egyetemen I. V. Lengyel rektor tájékoztatott az egyetemen folyó oktató munkáról. Rajnai elvtársnak múlt évben felvetette, hogy szeretnének együttműködni a Debreceni Egyetemmél, ezért válaszként közöltem vele, hogy a magyar kulturális kormányzat helyesli a kapcsolatfelvételt. Újra felvetette, hogy szívesen képeznének Ungváron orosz nyelvtanárokat és fogadnának magyar aspiránsokat. (Az egyetemen 55 tudományok doktora tanít.) Javasolta, hogy szervezzünk rendszeresen előadócserét.

Megkérdeztem, hogy elképzelhetőnek tartaná-e Hungarológiai Intézet felállítását Ungváron. Azt felelte, hogy örömmel foglalkozna ilyen javaslattal, szerinte a feltételeket meg lehet teremteni.³¹⁹

A magyar tanszéken P. Lizanyec professzorral és a tanszék munkatársaival folytattam megbeszélést. A tanszék jövőre lesz 25 éves. Eddig 353 magyar tanárt képeztek, jelenleg 47 nappali és 78 esti hallgatójuk van. Most egy Petőfi-kabinetet szerveznek, amihez videómagnóra lenne szükségük.

A tanszéken nagyon komoly hungarológiai kutatás folyik, a tanszék minden dolgozójának részvételével. [A] Lizanyec professzor vezetésével folyó kutatás legfőbb eredménye a kárpátontúli nyelvjárási szótár és a nyelvjárási atlasz 3-3 kötete már teljesen készen van, mintegy 35-40.000 szócikkkel. Ezek kiadása csak Budapesten képzelhető el, ezért nagyon várják a magyar kiadók jelentkezését. Foglalkoznak népmese és ballada gyűjtésével is. Kozma Endre egy éve dolgozik a tanszéken. Munkájával nagyon meg vannak elégedve, ezt Lengyel elvtárs is hangsúlyozta. Kozma is elégedett a munkakörülményeivel, de az életkörülményeivel nem, mert nem kapott lakást, ezért kénytelen a családjá nélkül kollégiumban élni.

Meglátogattam a Baktai Mezőgazdasági Kísérleti Központot és a péterfalvai „Határőr kolhoz”. A kísérleti gazdaság igazgatója V. Sepa és munkatársai szorosan együttműködnek a magyar kutatóintézetekkel és szövetkezetekkel. Most a magyar intenzív búzafajták meghonosítását szervezik. A „Határőr kolhoz” elnöke, Bíró Andor országosan ismert vezető, kiváló gazdaságot szervezett. Eredményei azért magasak, mert – a magyar tsz-ek mintájára – már régóta kiegészítő ipari tevékenységet is folytat és alkalmazza a családi művelést. Az átlagkereset 213 rubel, amikor a kár-

³¹⁹ Az előzményekről lásd az 5. sz. dokumentumot és a 12. sz. dokumentum mellékletét. A következőkéről lásd a 29–30., 41., 45. sz. dokumentumot, a 47. sz. dokumentum c) mellékletét, továbbá a 49–50., 59., 66., 69., 83. és 91. sz. dokumentumot.

pátaljai átlagfizetés csak 165 rubel. A kolhozhoz tartozó községekben ő építi az iskolákat, óvodákat, sportpályákat, képtárat, múzeumot, poliklinikát stb.³²⁰

Bíró Andor kolhozelnök és V. Sepa igazgató, aki előbb kolhozelnök volt és jól beszél magyarul, többet tesz a magyar lakosság gazdasági jólétéért, mint a járás hivatalai együttvéve.³²¹ A fentiekén túl ők támogatják a beregszászi magyar színház amatőr együttesét is, mert azok állami segítséget alig kapnak.

A terület párt- és tanácsi vezetői nagyon szívesen fogadtak, részletesen tájékoztattak problémáikról, a programra vonatkozó kívánságaimat kielégítették. Sikerült széles kapcsolatokat kialakítanom és megismernem Kárpátalja és az ott élő magyarok helyzetét. Látogatásomat hasznosnak tartom azért is, mert Köpeczi elvtársat – oda-utazása előtt – Kijevben részletesen tájékoztatni tudtam a legfontosabb kérdésekről.

A terület vezetői – tapasztalatom szerint – saját gazdasági eredményeikkel nagyon meg vannak elégedve, de mindig hangsúlyozzák, hogy ebben jelentős szerepe van a magyar vállalatokkal való együttműködésnek. A valamivel nagyobb mozgási szabadságot engedélyező belső rendelkezések következtében őszintén törekszenek a gazdasági kapcsolatok szélesítésére. A Szabolcs-Szatmár megyei vállalatokkal sok együttműködési elgondolás kidolgozása folyik. Most ők kezdik úgy érezni, hogy a magyar fél lassú a kapcsolatfelvételi döntések meghozatalában.

³²⁰ A Határőr Agrárcég-Kolhoz Bíró Andor irányítása alatt az 1980-as évek második felére Kárpátalja legtehetősebb, legerősebb mezőgazdasági nagyüzemévé fejlődött, országos és nemzetközi hírnévre tett szert. 1965-ben a kolhoz gazdaságaiban az elsők között vezették be a pénzfizetést és a Szovjetunióban korábban elképzelhetetlennek tartott „családi vállalkozást”, azaz a tiltott magántulajdont idéző „feles gazdálkodást”, forradalmasítva ezzel előbb a dohánytermesztést, majd további mezőgazdasági ágazatokat. Az 1990. január 1-i állapot szerint a gazdasághoz tartozó öt községben 8082 ember lakott, közülük 2536-an a kolhozban dolgoztak, a családtagjaikkal együtt ez összesen 7545 főt tett ki. 1989-ben hét ipari kisegítő üzeme is volt a gazdaságnak, ekkor a bevételei 42%-át ezek az egységek termelték ki. Bíró Andor vezetése alatt a kolhozhoz tartozó községekben két középiskolát és két általános iskolát, illetve egyéb kulturális, szociális és sportlétesítményeket építettek. Erről részletesen: BÍRÓ, 1991. – Bíró Andor személyének megítéléséhez és a kolhoz történetéhez lásd még: BORBÉLY, 2016. Illetve: BORBÉLY, 2018.

³²¹ A járási pártvezetés címére Bíró Andor is bírálatot fogalmazott meg a visszaemlékezéseiben: „Amikor azonban valamely újdonság bevált és szép eredményekkel járt, általánosan elismert lett, akkor az ilyen vezetők siettek maguknak tulajdonítani a sikert, azt állítván, hogy ők is hozzájárultak ehhez. Ennek kapcsán szólnom kell néhány szót az egykori járási vezetőknek, kiváltképpen a járási pártbizottság volt első titkárának, Platon Levcsuknak a vezetői stílusáról. Ez a »vezéregyéniség« egyáltalán nem foglalkozott a járás gazdasági fejlődésének távlataival, csupán a folyó ügyek ellenőrzésére szorítkozott. Ha a legkisebb eltérést észlelte a tervektől vagy a termelési grafikonoktól, a szitkok áradatát zúdította a »vétkesre«, mégpedig olyan stílusban, hogy egy »békebeli« kondás megirigyelhetette volna szókincsét. Arra már nem terjedt ki a figyelme, hogy megérdeklődje, mi is okozta a termelési kiesést.” BÍRÓ, 1991. 20. – A 2020. júliusi ukrán közigazgatási reform keretében a Nagyszőlősi járást megszüntették és a Beregszászi járásához csatolták.

A magyarok száma 170.000 körül van. Mintegy 75.000 él a Beregszászi járásban, a többiek széjjelszóródva más járásokban. A foglalkozási megoszlás lényegében megfelel a terület átlagos foglalkozási szerkezetének. Anyagi helyzetük sehol sem rosszabb, mint a többi nemzetiségé, a Beregszászi járásban viszont lényegesen jobb. A jól működő mezőgazdasági üzemekben jól keresnek.

A magyarok részvétele a megye irányító szerveiben nem felel meg számarányuknak. A területi pártbizottság tagjai között vannak ugyan magyarok, de azok többsége kolhoztag vagy munkás, akik nem tudnak lényeges szerepet betölteni a terület politikai életében. A Beregszászi járás pártbizottságának 16 tagja közül csak 6 a magyar, pedig a lakosság 72%-a magyar származású. A párt és tanács apparátusban szinte csak kivétel a magyar. Ungváron a terület pártapparátusában 1 beosztott, a tanácsapparátusban pedig az egyik elnökhelyettes magyar. Ennek egyik oka az, hogy a magyarok között kevés a párttag.

Bandrovszkij elvtárs tájékoztatása szerint a lakosság 14%-a tagja a pártnak, a magyarok közül pedig csak 8%. Ez az alacsony arány nem a magyarok érdektelenségével magyarázható, hanem azzal, hogy a háború után nem volt kívánatos a magyarok belépése, és ez a gyakorlat azóta állandósult. Mivel ma is nehéz, különösen értelmiségi magyarnak felvételt nyernie, ezért sokan már meg se próbálják. Ez viszont azzal a problémával jár, hogy a magyar származásúak kiszorulnak a vezető testületekből. Ez az oka annak, hogy a magyar szempontból fontos kulturális posztok betöltése, az utódok megtalálása egyre nehezebb.

A fentiek alapján a következő javaslatokat teszem:

1.) A magyar nemzetiségnek nincs semmilyen szervezete, de ilyen egyetlen nemzetiségnek sincs a Szovjetunióban. Ezért, szervezet hiányában, jobban fel kellene használni minden olyan lehetőséget, amely a magyar kultúra terjesztése és a magyarságtudat fenntartása terén számításba jöhet. E téren fontos szervező funkciót töltsön be a Kárpáti Igaz Szó, amelynek újságírói közül időnként meg kellene hívni egyet-egyét valamelyik vidéki lapunkhoz. A kárpátaljai magyar írók műveiből – ha azok megfelelő színvonalúak – többet kellene Magyarországon kiadni. Évek óta szeretnének irodalmi folyóiratot kiadni, ami fontos szerepet játszhatna a magyar olvasók kulturális színvonalának emelésében. Beregszászon műkedvelő alapon, azaz támogatás nélkül működik egy színvonalas színház, amelyik a falvakat járva tartja előadásait. Az együttes hivatalossá alakítása is fontos lépés lenne. A felsőbb szervektől az irodalmi folyóiratra és a színházra is van már ígéret, de konkrét lépések még nem történtek.

2.) Molevnyik elvtárs helyeselte azt a már Rajnai elvtárs által is felvetett elgondolást, hogy egységes koncepció esetén részt vennénk a munkácsi vár rekonstrukciójában és támogatnánk egy nemzetközi alkotótábor létrehozását. Kifejtette azonban, hogy még nincs döntés sem a rekonstrukció befejezésének időpontjáról, sem a vár

további sorsáról. A rekonstrukcióhoz számításuk szerint 2,5 millió rubel kellene, de ebben az évben csak 110.000-t tudnak ráfordítani, ami az állagmegóváshoz alig elég.

A várban valódi rekonstrukció nem folyik, a vár állapota azt mutatja, hogy az előirányzott összeg a helyreállításához nem elég. Ezért az a javaslatom, hogy ezt a témát ne tartsuk tovább napirenden.

3.) A hungarológiai intézet felállítását szóban szintén támogatták, különösen az egyetemen. Ezt a kérdést azonban nyilvánvalóan nem lehet Ungváron megoldani és a feltételek sem érettek meg erre. Ahol az egyetem magyar rektora (Lengyel) tiltja meg a magyar nyelvű egyetemi felvételt, ahol egy Petőfi-emléktábla elhelyezése politikai problémát jelent, ott egy hungarológiai intézet szervezése tényleges támogatásra nem számíthat. A helybeli értelmiségiek elmondták, hogy az egyetem történelmi tanszéke magyarelles vonalat képvisel, részükről tehát támogatás nem várható. Megfelelő káderek nincsenek.

4.) Közös érdekeltség az egyetemnél a hallgatók és előadók cseréjében. Javasolom, hogy ezt a cserét tegyük intézményessé. Kozma Endre helyére ki kellene jelölni az új lektort. E mellett meggondolandónak tartom a következőket:

– Fogadjunk rendszeresen kárpátaljai diákokat (magyarokat, ukránokat) a magyar egyetemeken és főiskolákon. Ennek az lenne a fő előnye, hogy ezzel növelhetnénk a csökkenő magyar értelmiség számát Kárpátalján.

– Hívjunk meg 1-2 hallgatót az újságíró iskolára. Itt is és az előbbinél is törekedni kellene arra, hogy a meghívottak között legyenek magyarul tudó ukránok is.

5.) A hungarológiai intézet hiányában erőteljesebben kellene támogatni az egyetem magyar tanszékén folyó kutatómunkát. E téren a legfontosabb a tájnyelvi szótár és atlasz kiadása lenne. Ebben a tanszék 25 évi kutatómunkája összegeződik.³²² Fontos lenne, hogy 1988-ban a tanszék fennállásának 25. évfordulójának megünneplésében az illetékes hazai szervek vegyenek részt. Mivel nagy szükségük van videókészülékre, elképzelhető lenne ezzel megajándékozni a tanszékét.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

³²² A szótár kiadásának ügye még sokáig húzódott. A kárpátaljai magyar nyelvjárási atlasz első kötete az Akadémiai Kiadó gondozásában jelent meg 1992-ben. Lásd: LIZANEC, P[etro] N[yikolajevics]: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza*. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 883. p. – A sorozatban még két kötet jelent meg. Lásd: 1.) LIZANEC, P[etro] N[yikolajevics]: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza*. II. kötet. Szerkesztette: HORVÁTH Katalin. Patent Kiadó, Ungvár, 1996. 952 p. 2.) LIZANEC, P[etro] N[yikolajevics]: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza*. III. kötet. Ethnika Kiadó, Ungvár–Debrecen, 2003. 827 p.

17.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak az Ukrán Írószövetség Elnökségének 1987. június 16-i kibővített üléséről

KIJEV, 1987. JÚNIUS 19.

GÉPELT MÁSOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1987/129. DOBOZ, 003473/1/1987. SZ.

Kijev	Érkezett:	87. 06. 19. 13.15.	Szigorúan titkos!
Készítette: Du-Bi		87. 06. 19. 13.45.	Ellenőrizte: [...]

Rejtjeltávirat

Június 16-án kibővített ülést tartott az Ukrán Írószövetség, amelyen körülbelül 300 fő vett részt. Ott volt Karpov, a Szovjet Írószövetség képviselőjében, s Jelcsenko, az UKP PB tagja (nem szólalt fel). Az ülésen részt vett informátor szerint az írószövetség fennállása óta ilyen szenvedélyes, szókimondó és az ukrán politikai és állami vezetést is támadó felszólalások még nem hangzottak el.³²³

A fő téma az ukrán nyelv jogaiba való visszaállítása volt. Az elnökség beszámolója közölte, hogy Kijevben minden tíz orosz nyelvű iskolára esik egy ukrán nyelvű, a területi székhelyeken pedig még rosszabb az arány. Harkovban csak 2 ukrán nyelvű iskola van.

A felszólalók azt hangsúlyozták, hogy az ukrán nyelv háttérbe szorítása nem moszkvai törekvés, hanem a kijevi vezetők – úgy mondták, hogy „a mi janicsárjaink” – tevékenységének az eredménye. Nemcsak a nyelv elhanyagolását vetették a vezetők szemére, hanem az ukrán nemzeti tudat elsatnyulását is. Dracs költő azt követelte,

³²³ Páldi a június 19-re datált rejtjeltávirata előtt, június 16-án, az Ukrán Írószövetség elnökségének tárgya vágó közleményéről is küldött egy táviratot: „Az ukrán írók szót emeltek az ukrán nyelv lebecsülése ellen. Az Ukrán Írószövetség elnökségének közleménye szerint erős nemtörődömség és közömbösség tapasztalható az ukrán nyelv iránt a színházak, iskolák, sőt az illetékes minisztériumok részéről is. Bizonyos sovíniszta hajlamú, félművelt elemek pedig álinternacionalizmussal takarózva gúnyt űznek az ukrán nyelvből. Az óvodákban – még Kijevben is – csak oroszul beszélnek. Az iskolákban pedig sok helyen megszavaztatják a gyerekeket, hogy akarnak-e ukrán nyelvet tanulni, vagy nem. O[lesz] Goncsár ismert író szerint az iskolának erősítenie kell a diákokban az anyanyelv iránti tiszteletet. A szavazás az anyanyelv lejárata. Az iskolai rendtartás előírja a fizika, matematika tanítását, furcsa, hogy éppen az anyanyelv esetében tesz kivételt. Goncsár hivatkozott arra is, hogy a pártprogram előírja: az orosz nyelvet az anyanyelv mellet, és nem pedig helyett kell tanítani és tanulni. Az ukrán TV elnöke elmondta nekem, hogy a nézők egyre több levelet írnak, követelve, hogy a műsorban több legyen az ukrán nyelvű adás. Követelik, hogy például a Kijevi Dinamo mérkőzéseit ukránul közvetítsék.” Lásd: MNL OL, XIX-J-1-j, 1987/129. doboz, 003473/1987. sz.

hogy Scserbickij álljon ki a TV-ben és ukrán nyelven adjon választ arra a kérdésre, hogy mi az oka ennek a helyzetnek, és mit akar tenni. (Informátorom szerint az orosz nyelvet Scserbickij rendelkezésére tették a hivatalokban, gyűléseken hivatalossá.)

A vezetőségi ülés határozatát megküldték a PB-nek és a kormánynak. Ennek legfontosabb pontjai a következők:

– az alkotmányt ki kell egészíteni azzal, hogy Ukrajnában a köztársaság nyelve az ukrán legyen;

– minden iskolában legyen kötelező az orosz és az ukrán nyelv tanítása;

– minden évben meg kell rendezni az ukrán nyelv napját.

A beszámoló beismerte, hogy a szövetség nem foglalkozott eleget a magyar, görög, zsidó és román nemzetiségi irodalom és nyelv kérdéseivel.

Éles hangon bírálták a felszólalók az ukrán politikai vezetőket Csernobil miatt is. A tájékoztatás hiányosságai, a veszély elbagatellizálása és a megfelelő intézkedések elmaradása miatt tartották felelősnek őket. Egy felszólaló ezt gúnyosan így fejezte ki: „a radioaktív jód felezési ideje egybeesett a politikai vezetők becsületének feleződésével.”

Lássa: Kiss János elvtárs

– 26 – P. –

18.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak
kárpataljai magyar diákok segítségkéréséről az egyetemi magyar nyelvű
felvételik ügyében

KIJEV, 1987. JÚLIUS 2.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1987/129. DOBOZ, 003473/1/1987. SZ.

Kijev	Érkezett:	87. 07. 02. 13.10.	Szigorúan titkos!
Készítette: TA		87. 07. 02. 13.20.	Ellenőrizte: [...]

Rejtjeltávirat

Az ungvári egyetemen felvételiző magyar diákok egy csoportja (nevüket nem írták alá) levélben azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy nyújtsak nekik segítséget a magyar nyelvű felvételi engedélyezése ügyében. Mivel magyar középiskolába jártak, orosz nyelvű felvételin csak kevesen tudnak megfelelni a követelményeknek.

Megjegyzem, hogy a magyar nyelven történő felvételi vizsgát Lengyel L.,³²⁴ az egyetem magyar származású rektora tiltotta meg néhány évvel ezelőtt.

A felvételik most folynak, ezért sürgős választ kérek: felléphetek-e ebben az ügyben, és milyen módon?

Úgy gondolom, hogy az egyetem rektorához vagy a terület PB-titkárához intézett levél megfelelő megoldás lenne.

Lássa: Kiss J[ános] elvtárs

– 27 – P. –

³²⁴ Sic!

19.
Balla László ungvári költő, lapszerkesztő Kádár Jánoshoz írt
köszönő levele

UNGVÁR, 1987. AUGUSZTUS 10.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, M-KS, 288. FOND, 47. CSOPORT, 780. ŐRZÉSI EGYSÉG, 82. LAP

Kádár János elvtársnak, az MSZMP főtitkárának

Igen tisztelt Kádár Elvtárs!

Szeretném Önnek is megköszönni szerény munkám magas elismerését: /Páldi András kijevei magyar főkonzul kezéből meghatottan vettem át a Magyar Népköztársaság Aranykoszorúval díszített Csillagrendjét./³²⁵

A magyarországi politikai vezetésnek ez a figyelme arra kötelez, hogy szerény képességeimhez mértén továbbra is odaadóan munkálkodjam kommunista eszméink érvényre juttatásáért, a népbártság kiteljesedéséért, a kapcsolatok szilárdításáért, a területünkön élő magyar lakosság előhaladásáért³²⁶, szeretett magyar népünk boldogulásáért a határ mindkét oldalán.³²⁷

Ungvár, 1987. augusztus 10.

Mély tisztelettel és kommunista köszöntéssel:

Balla László

Balla László

294000 Ungvár, Vár u. 8.

³²⁵ Aláhúzás piros színű tollal.

³²⁶ Sic!

³²⁷ A lap alján kézírásos bejegyzés olvasható: „A Kárpáti Igaz Szó főszerkesztője a kitüntetést 60. születésnapja alkalmából kapta.”

20.

Szabó János kijevi konzul jelentése a Külügyminisztérium Szocialista Együttműködési Főosztályának az UKP KB által a nemzetiségi kapcsolatokról kiadott nyilatkozatról

KIJEV, 1987. AUGUSZTUS 19.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1987/62. DOBOZ, 1953/7/1987. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

94/Adm./1987.

Készült: 3 példányban

Központ: 2 példány

Saját: 1 példány

Kijev, 1987. augusztus 19.

Tárgy: az Ukrajnai Kommunista Párt KB közleménye

Hiv[atkozott irat]: 39/11 távirat

Melléklet: 5 lap fordítás

1 lap másolat³²⁸

Külügyminisztérium

Szocialista Együttműködési Főosztály

Fenti számú utasításra jelentem, hogy 1987. augusztus 15-én az ukrán lapokban a mellékelt közlemény jelent meg.

Szabó János
(dr. Szabó János)
konzul

³²⁸ A jelentéshez a magyar fordításon kívül két újságkivágatot is mellékeltek: 1) БАГРАМОВ, Э[дуард]: Национальная проблема и общественное сознание. /Вопросы теории/. *Правда*, 1987. augusztus 14. 2. 2) В ЦК Компартии Украины. *Правда Украины*, 1987. augusztus 15. 1.

MELLÉKLET
 Az UKP KB KÖZLEMÉNYÉNEK MAGYAR NYELVŰ FORDÍTÁSA
 KIJEV, 1987. AUGUSZTUS 19.
 GÉPELT MÁSZOLAT.

Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságában

Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága megvitatta, [hogy] milyen intézkedéseket kell fogantatosítani a köztársaságban az SZKP XXVII. kongresszusa,³²⁹ az SZKP KB 1987. évi januári plénuma azon irányelveinek megvalósítása érdekében, melyek a nemzetiségi kapcsolatokra, a lakosság internacionalista és hazafias nevelésének javítására vonatkoznak.

E kérdés megvitatásakor hangsúlyozták, hogy a köztársaság pártbizottságai, tanácsai szervei, társadalmi szervezetei céltudatos munkát végeznek a párt lenini nemzetiségi politikájának megvalósítása, a lakoságnak a szovjet hazafiasság és internacionalizmus szellemében, a bármilyen nacionalista megnyilvánulással szembeni engesztelhetetlenség szellemében való nevelése érdekében. Az Ukrán SZSZK-ban meghonosodott a népek barátságának, az egyenjogúságnak és a kölcsönös bizalomnak, az emberek nemzeti érzései tiszteletben tartásának a légköre. Intézkedéseket tesznek a lakosság szociális-kulturális igényeinek teljesebb kielégítésére, figyelembe véve a lakosság nemzetiségi összetételét, a közoktatás, a kultúra, irodalom és művészet, a tömegtájékoztató eszközök, a könyvkiadás, a műkedvelő művészeti tevékenység iránti igényeit. A párt sorainak gyarapításánál, a párt-, tanácsai és társadalmi szervek kialakításánál, a káderek kiemelésénél biztosítják a köztársaság területén élő összes nemzetek és nemzetiségek képviselőit.

Állandóan gondoskodnak az ukrán szocialista kultúra fejlődéséről. Ukrán nyelven kiadták Marx és Engels munkáinak 50 kötetét. Lenin összes műveit 55 kötetben. Ukrán és orosz nyelven megjelent az „Ukrajinszkaja szovjetszkaja enciklopedyija”

³²⁹ Az SZKP XXVII. kongresszusát 1986. február 25–március 6. között tartották Moszkvában. Az első ülésen, február 25-én olvasták fel a Központi Bizottság jelentését *A társadalmi és osztályviszonyokról, és a nemzeti kapcsolatokról* címmel. A beszámoló nem tagadta, hogy a „nemzeti folyamatok” terén a szovjet társadalomban lehetnek problémák. Ezek kezelésére és megoldására a „lenini normák” korszerű, vagyis mindig a fennálló és aktuális viszonyokhoz igazodó alkalmazását helyezte előtérbe. A dokumentum értelmezése szerint a „lenini normák” egyrészt fokozott érzékenységet és figyelmet jelentenek a nemzeti igények és érzelmek iránt, másrészt elvi küzdelmet a „nacionalizmus” és „sovinizmus” egyes megjelenési formáival szemben. A beszámoló azt a tételt hangoztatta, hogy a „szovjet nép” egy magas minőségű társadalmi és internacionalista közösség, amelyben a nemzeti viszonyok alárendelődnek közös gazdasági, társadalmi és ideológiai céloknak. Lásd: *XXVII CKIICC*, 1986. 75–76.

(„Ukrán-szovjet enciklopédia”) 12 kötetben, „Isztorija gorodov i szjol Ukrajinszkoi SZSZR” („Az Ukrán SZSZK városainak és falvainak történelme”) 26 kötetben, „Isztorija Ukrajinszkoi SZSZR” („Az Ukrán SZSZK történelme”) 10 kötetben, „Isztorija ukrajinszkoi lityeraturi” („Ukrán irodalomtörténet”) 8 kötetben, az ukrán irodalom, a Szovjetunió testvérnépei irodalmi klasszikusainak művei, a mai szovjet szerzők kötetei. Most kezdtek meg a „Szvod pamjatnyikov isztoriji i kulturi Ukrajinszkoi SZSZR” („Az Ukrán SZSZK történelmi és kulturális műemlékei”) című kiadvány előkészítését. Az ukrán nyelv fejlődésének, társadalmi szerepe növekedésének meggyőző bizonyítékai a következő többkötetes fundamentális munkák: „Szucsanszka ukrajinszka, literaturna mova” („Mai ukrán irodalmi nyelv”), „Isztorija ukrajinszkoi movi” („Az ukrán nyelv története”), „Szlovník ukrajinszkoi movi” („Az ukrán nyelv szótára”), „Szlovník sztaroukrajinszkoi movi” („A régi ukrán nyelv szótára”) stb.

Ugyanakkor a nemzeti kapcsolatok gyakorlásában felvetődnek olyan kérdések, amelyek megkövetelik a mélyreható, rendszeres tanulmányozást, az internacionalista alapon, idejében történő és átgondolt reagálást, a szükséges intézkedések megtételét. Nem mindegyik munkaegyüttesben³³⁰ fordítanak kellő figyelmet arra, hogy az emberek olyan szellemben neveljék, hogy minden egyes dolgozó nagyfokú felelősséget érezzen országunk szociális-gazdasági fejlődése meggyorsítása általános feladatainak megoldásáért, a testvéri köztársaságokkal szemben vállalt szerződéses kötelezettségek szigorú teljesítéséért, hiányosságok fordulnak elő a káderek felkészítésében, a védnöki kapcsolatok, a tapasztalatcsere szervezésében. Nem küzdik le eléggé határozottan az olyan negatív jelenségeket, mint a bürokratizmus, a szolgálati helyzettel való visszaélés, a szociális igazságosság elveinek megsértése, amelynek következtében felütik fejüket a lokálszovinizmus, a kispolgári nemzeti pszichológia megnyilvánulásai.

Az utóbbi időben a közvélemény több nemzeti kulturális jellegű kérdést vet fel. Ezeket a kérdéseket egyes publikációkban és felszólalásokban, az SZKP KB-hoz, az Ukrajnai Kommunista Párt KB-hoz, az USZSZK Legfelsőbb Tanácsának Elnökségéhez, a lapok, folyóiratok, valamint a televízió és rádió szerkesztőségeihez írt levelekben vetik fel. Többek között felhívják a figyelmet arra, hogy leszűkül az ukrán nyelv alkalmazási szférája, az iskolában tanításának és tanulásának szintje csökkent, megsértették az ukrán színházak nyelvi státusát, csökkent az ukrán nyelvű filmek gyártása. Egyes nemzetiségek nyelvi igényeit még nem elégítik ki teljes mértékben.

Mint arra az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága által elfogadott határozat rámutat, több pártszervezet még mindig formálisan közelíti meg a hazafias és

³³⁰ Sic! Nyilván a munkahelyi kollektívákról van szó.

internacionalista nevelés szervezését. Sok párt-, tanácsi, szakszervezeti és Komszomol-funkcionárius, ideológiai aktíva és gazdasági vezető nem vetette el a nemzeti folyamatok problémamentességéről alkotott elképzelést, sokszor kitér azelől, hogy válaszoljon a dolgozók kérdéseire, érvekkel alátámasztva magyarázza meg a párt nemzetiségi politikájának lényegét és vívmányait. A tudományos kutatásokban nem megfelelően tárják fel az új tendenciákat és jelenségeket a nemzetiségi kapcsolatokban, az internacionalista fejlődésben, nem dolgoznak ki konkrét gyakorlati javaslatokat.

Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága megbízta a területi, városi, kerületi pártbizottságokat, az Ukrán Köztársasági Szakszervezeti Tanácsot, az Ukrán LKISZ Központi Bizottságát, az illetékes minisztériumokat és főhivatalokat, hogy átfogóan elemezzék ki a nemzetiségi viszonyoknak, a lakosság internacionalista és hazafias nevelésének állapotát, különös tekintettel az SZKP XXVII. kongresszusának, az SZKP KB 1987. évi januári plénumának határozataira, az SZKP KB Politikai Bizottságának azon javaslataira, amelyeket a kazah köztársasági pártszervezet munkájáról hozott határozatában foglalt össze,³³¹ továbbá az összes munka-együttesekben és tanintézményekben tegyenek gyakorlati intézkedéseket e munka javítására. A lakosságot fokozottabban kell nevelni a Szovjetunió népei barátságának szellemében, arra kell nevelni, hogy nagyfokú felelősséget érezzen az országos feladatok megoldásáért, a köztársaságnak az ország egységes népgazdasági komplexumához való hozzájárulása növeléséért, biztosítani kell a Nagy Október és az ukrajnai szovjethatalom kikiáltása 70. évfordulójának, a Szovjetunió megalakulása 65. évfordulójának méltó köszöntését.

A Központi Bizottság átfogó intézkedéseket hagyott jóvá a lenini nemzetiségi politika propagálásának fokozására, a nemzetek közötti kapcsolatoknak, a lakosság hazafias és internacionalista nevelésének tökéletesítésére, az ukrán, az orosz nyelv és a Szovjetunióban élő más népek nyelvei tanulásának javítására, a lakosság szociális, kulturális szükségleteinek és igényeinek teljesebb kielégítésére, figyelembe véve a lakosság nemzetiségi struktúráját. Gyakorlati lépéseket irányoztak elő úgyszintén ebben a munkában előforduló hiányosságok felszámolására.

³³¹ Az SZKP KB 1987. július 16-án elfogadott, *A kazah köztársasági pártszervezet munkájáról a dolgozók internacionalista és patrióta nevelése terén* címet viselő határozatáról van szó. A korabeli szovjet közbeszédben csak „a kazah nacionalizmusról” szóló határozatként aposztrofált dokumentum az 1986. december 17–18-i kazahsztáni tüntetésekért a Kazak KP korábbi vezetését tette felelőssé. A határozatban leszögezték, hogy a nacionalista jelenségek felerősödéséhez a helyi pártbizottságok munkájában tapasztalható hibák és tévedések vezettek. A kazah pártszervek nem akadályozták meg ezeknek a nézeteknek az elterjedését, sőt, elhallgatták azokat vagy közönséges huliganizmusként tekintettek rájuk. Az SZKP korifeusai az 1986. decemberi tömegtüntetésekért a „kazah nacionalizmus megnyilvánulásának” minősítették.

Tervbe vették például, hogy az orosz nyelv – mint a nemzetek közötti érintkezés fontos eszköze – mély tanulmányozásához szükséges összes feltételek biztosítása mellett több intézkedést valósítanak meg a középiskolákban és főiskolákon az ukrán nyelv oktatása és tanulása színvonalának emelése érdekében. A köztársaság Közoktatási Minisztériumának és a köztársaság Felső- és Középfokú Szakoktatási Minisztériumának javasolták, hogy jobban készítsék fel az ukrán nyelv- és irodalomtanárokat, tökéletesítsék e tantárgyak oktatási programját, bővítsék azoknak az iskoláknak (osztályoknak) a hálózatát, ahol elmélyültebben tanulmányozzák az ukrán nyelvet és irodalmat, azon iskolák számára, ahol ukrán nyelven folyik az oktatás, a tapasztalt pedagógusok, írók részvételével új oktatási-módszertani kiadványokat dolgozzanak ki (tankönyveket, szöveggyűjteményeket, a tanítók segédkönyveit, szótárakat, útmutatókat).

Írányozzák elő az anyanyelv és az írásbeliség ünnepeinek a megtartását, azokban a bölcsődékben és óvodákban, ahol orosz nyelven folyik az oktatás és a nevelés, a gyerekeket ismertessék meg az ukrán folklórral, szépirodalommal és képzőművészettel.

Az illetékes minisztériumoknak és főhivataloknak javasolták, hogy az iskolák, valamint a bölcsődék, és óvodák számára biztosítsanak hanglemezeket és magnószalagokat, amelyekről ukrán, illetve orosz nyelvórákat, illetve élő beszédet lehet hallgatni, a pedagógus-kollektíváknak történő segítségnyújtás céljából készítsenek oktatófilmeket, közte videó- és rajzfilmeket.

Hangsúlyozták, hogy az irányítási szervek tevékenységében javítani kell a nyelvkultúrát, be kell tartani a kétnyelvűség (az anyanyelv és az orosz nyelv) elvét társadalmi rendezvényeken, az ügyintézésben, a szemléltető agitációban, a tévé- és rádióadásokban, a reklámban, a tájékoztatásban.

Intézkedéseket irányoztak elő a lakosság internacionalista és hazafias nevelése anyagi bázisának erősítésére. Többek között Kijevben az Október Kultúrpalota bázisán köztársasági Barátság Kultúrfelvilágosító Módszertani Központot kell létrehozni, meg kell nyitni a Népek Barátsága könyvszaküzletet, havonta ki kell adni a Szuzirja (Csillagkép) című társadalmi-politikai és irodalmi-művészeti folyóiratot, növelni kell a könyvek, filmek kibocsátását, figyelembe véve a lakosság nemzeti kulturális igényeit, a könyvtárakat el kell látni nemzeti irodalommal. Ki kell dolgozni a hagyományos nemzeti iparművészet fejlesztésének, a történelmi és kulturális műemlékek restaurálásának és hasznosításának, a fordítói tevékenység tökéletesítésének programját.

A politikai kultúra fokozása, a nem őslakos nemzetiségi csoportok szociális, kulturális igényeinek teljesebb kielégítése céljából intézkedéseket irányoztak elő az egész nevelőmunka fokozására, valamint annak érdekében, hogy közoktatási és kul-

turális kádereket képezzenek ki nagyobb számban azon vidékek számára, ahol a fent említett csoportok élnek. Javasolták, hogy dolgozzanak ki hosszú távú kultúrfelvilágosító programot, előirányozva azokban a nemzeti nyelv tanulmányozását, az irodalmi művek kiadását, az etnográfiai művészeti kollektívák létrehozását, a nemzeti nyelven forgatott filmek kölcsönzésének biztosítását, a vendég szereplések és a hangversenyek aktivizálását, figyelembe véve a nemzetiségi csoportok lakhelyeit. Fejleszteni kell a haladó nemzeti hagyományokat és szokásokat.

Előirányozták a szövetségi köztársaságok és szocialista országok kiadói együttműködésének javítását abból a célból, hogy az Ukrán SZSZK területén élő nem őslakos nemzetiségek számára közösen tankönyveket és módszertani irodalmat jelentessenek meg, a lakosságot a Barátság-üzlethálózaton keresztül ellássák el irodalommal.

Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága kötelezte a pártbizottságokat, a tanácsi szerveket, az ideológiai szervezeteket, hogy biztosítsák az SZKP és a szovjet állam nemzetiségi politikája időszerű kérdéseinek, a Szovjetunió népei barátsága eszméinek, a szovjet hazafiság és internacionalizmus eszméinek tartalmas és rendszeres propagálását. Idejében, a nyilvánosság és az elvszerűség szellemében kell megoldani minden olyan kérdést, amely a nemzeti kapcsolatok szférájában merül fel, eközben erélyesen szembe kell szállni a burzsoá nacionalizmus és sovinizmus, a nemzeti korlátoltság és zárkózottság bármilyen megnyilvánulásával, a múlt eseményeinek, egyes történelmi személyiségek, szerepének nem osztályszempontú értelmezésére tett kísérletekkel.

Az Ukrajnai Kommunista Párt KB osztályainak, a pártbizottságoknak, az illetékes minisztériumoknak és főhivataloknak, az alkotó szövetségek pártszervezeteinek javasolták, hogy állandóan gondoskodjanak az írók, újságírók, zeneszerzők, képzőművészek, építészek, szín- és filmművészeti dolgozók eszméi, osztály- és internacionalista edzettségéről, nagyfokú állampolgári öntudatuk és alkotó aktivitásuk fejlesztéséről, rendszeresen tájékoztassák őket a társadalom politikai, szociális-gazdasági fejlődésének, a köztársaságban a nemzetiségi politika lenini elvei megvalósításának időszerű kérdéseiről, honosítsák meg az igényesség, az elvtársiasság légkörét az irodalmi, művészeti folyamat jelenségeinek és fényeinek értékelésében.

Szükségesnek ismerték el a külföldi ukrán burzsoá nacionalista, cionista és klerikális központok aknatevékenységének leleplezésére irányuló ellenpropaganda elmélyítését. Ezek a központok a nemzetiségi kapcsolatok problémáit felnagyítva arra törekednek, hogy ellenségeskedést szítsanak országunk népei között.

Az USZSZK Tudományos Akadémiája Elnökségének, az USZSZK Közép- és Felsőfokú Szakoktatási Minisztériumának, az Ukrán SZSZK Közoktatási Minisztériumának javasolták, hogy dolgozzák ki a nemzetiségi kapcsolatokkal, az internacionalista hazafias neveléssel összefüggő kérdések kutatásának távlati komplex tervét.

21.

Páldi András kijevei főkonzul levele Kiss Jánosnak, a
Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya vezetőjének a kárpátaljai
magyar írók publikálási lehetőségeinek bővítéséről

KIJEV, 1987. SZEPTEMBER 29.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1987/63. DOBOZ, 173/4/1987. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
121/Adm./1987.

Kijev, 1987. szeptember 29.

Külügyminisztérium
I. Területi Főosztály vezetője
Kiss János elvtársnak³³²

Mellékelten, tájékoztatás céljából megküldöm Őszi elvtársnak írt levelem másolatát.
A nyáron beszélgettünk vele erről a megoldásról. Az volt a javaslata, hogy írjam meg
ezt az elgondolást és ő majd felveszi a kapcsolatot a folyóirat szerkesztőségével.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

³³² Az akta előlapján a Kiss János főosztályvezető október 16-i dátumú ügyviteli utasításai és a kiszignált által tisztviselők nevei olvashatók a szignóikkal: „Intézkedésre: *Vajda J[ózsef] elvtárs* – Tájékoztatásra: *Barity Miklós elvtárs Barity XI. 16.* – *Kupper Béla elvtárs Kupper 10/20.*”

MELLÉKLET

PÁLDI ANDRÁS KIJEVI FŐKONZUL LEVELE ÖSZI ISTVÁNNAK, AZ MSZMP KB KÜLÜGYI
OSZTÁLYA HELYETTES VEZETŐJÉNEK A KÁRPÁTALJAI MAGYAR ÍRÓK PUBLIKÁLÁSI LEHETŐSÉ-
GEINEK BŐVÍTÉSÉRŐL

KIJEV, 1987. SZEPTEMBER 29.

GÉPELT MÁSOLAT.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
121/Adm./1987.

Kijev, 1987. szeptember 29.

Öszi István elvtárs
osztályvezető-h[elyettes]
Budapest

Ismeretes előttem, hogy a kárpátaljai magyar írók (23-25 fő) legnagyobb gondja az, hogy nincs elég megjelenési lehetőségük. Ezért évek óta kérik az ukrán szerveknél egy magyar nyelvű folyóirat engedélyezését.

Kijevben utánajárva az ügy állásának, a következőket tudtam meg. Egyelőre nem teljesíthetik a magyar írók kérését, mert az Ukrán KB döntése alapján egy ukrán nyelvű, új folyóirat indítását szervezik. A Külügyminisztérium sajtóosztálya és a Kiadói Főigazgatóság egyetért a magyar folyóirat gondolatával, de az a véleményük, hogy erre később kellene visszatérni. Most csak azt tudnák támogatni, hogy a Kárpáti Igaz Szó rendszeresítsen a lapban a jelenleginél nagyobb terjedelmű irodalmi, kulturális mellékletet. Ezt úgy tekintik, mint átmenetet, amely később folyóirattá nőheti ki magát.

Úgy gondolom, hogy a kárpátaljai magyar írók műveinek megjelentetéséhez – közvetve – mi is hozzájárulhatnánk. Az a gondolat merült fel, hogy a Magyarországon megjelenő Szovjet Irodalom hasábjain kellene állandó rovatot rendszeresíteni a kárpátaljai irodalom legjobb művei számára. Ezt a kérést – feltehetően – a folyóirat szovjet szerkesztősége is jogosnak ismeri el, hiszen ez az irodalom mind a szovjet, mind a magyar irodalomnak szerves része.

A kárpátaljai írók nagyon szeretnék, ha ez az elgondolás megvalósulna. Meggyőződésem, hogy ez nemcsak a kárpátaljai irodalom fellendítését segítené elő, hanem felhívná az ukrán szervek figyelmét arra, hogy nekik is vannak teendőik a nemzeti-ségi irodalom támogatása terén.

Értesítelek arról is, hogy a Kárpáti Igaz Szó szerkesztősége engedélyt kapott lapjuk magyarországi terjesztésére, ők példányonként 2.000 darabra gondolnak, de

nincs akadálya a nagyobb példányszámnak sem. Az a kérésük, hogy az illetékes magyar és szovjet lapterjesztő vállalatok kezdjék meg a szükséges tárgyalásokat.

Az a kérésem, hogy ha a fenti elgondolással egyetértetek, és ha a Kárpáti Igaz Szó hazai terjesztését helyeslitek, akkor a szükséges intézkedéseket tegyétek meg.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

22.

Páldi András kijevi főkonzul levele Kiss Jánosnak,
a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya vezetőjének Petőfi Sándor
emléktáblájának elhelyezéséről Beregszászon

KIJEV, 1987. SZEPTEMBER 29.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1987/63. DOBOZ, 173/5/1987. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
122/Adm./1987.

Kijev, 1987. szeptember 29.

Külügyminisztérium
I. Területi Főosztály vezetője
Kiss János elvtársnak³³³

Tájékoztatás céljából, mellékelten megküldöm Boros Róbert (MŰVMIN) elvtársnak
írt levelem másolatát.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

MELLÉKLET

PÁLDI ANDRÁS KIJEVI FŐKONZUL LEVELE BOROS RÓBERTNEK, A MŰVELŐDÉSI
MINISZTERIUM FŐOSZTÁLYVEZETŐJÉNEK PETŐFI SÁNDOR EMLÉKTÁBLÁJÁNAK
ELHELYEZÉSÉRŐL BEREKSZÁSZON

KIJEV, 1987. SZEPTEMBER 29.

GÉPELT MÁSOLAT.

Boros Róbert elvtárs főosztályvezető
Művelődési Minisztérium
Budapest

³³³ Az akta előlapján a Kiss János főosztályvezető október 16-i dátumú ügyviteli utasításai és a kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignóival: „Intézkedésre: *Vajda József* elvtárs – Tájékoztatásra: *Barity Miklós* elvtárs *Barity XI. 16.* – *Kupper Béla* elvtárs *Kupper 10/20.*”

Kedves Boros Elvtárs!

A kárpátaljai értelmiségiek (Balla László, Balla D. Károly), a Beregszászi Illyés Gyula Irodalmi Klub³³⁴ régi kérése, hogy Beregszászon Petőfi-emléktáblát helyezzenek el az egykori Oroszlán vendégfogadó falán. A megyei pártszerveknél a tavasz folyamán én is kértem a tábla elhelyezésének engedélyezését. Most megadták a hozzájárulást, sőt a vendéglőben egy Petőfi-emlékszoba berendezésére is lehetőség nyílik.³³⁵

Az Illyés Gyula Irodalmi Klub azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy segítsünk nekik az emlékszoba berendezésében. A megnyitót decemberre tervezik.

Kérem Boros elvtársat, hogy a hazai szerveknél a szükséges anyag kiküldése ügyében intézkedni szíveskedjék.

Elvtársi üdvözlettel:

Páldi

(dr. Páldi András)

főkonzul

³³⁴ Az Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub hosszas bürokratikus huzavona után, 1984 tavaszán alakult meg Beregszászon, a Könyvbarátok Ukrajnai Egyesületének Beregszászi Járási Szervezete keretében. Leendő elnöke, Dalmay Árpád abban az időben a Vörös Zászló szerkesztőségében dolgozott, ahol a munkahelyi könyvbarát szervezetet vezette. 1945 után ez volt az első olyan kárpátaljai civil (közművelődési) egyesület, amely közéleti kérdésekkel is foglalkozott. A klub eleinte a szerkesztőség egyik szobájában működött, de olykor a járási művelődési házban, a járási könyvtárban, illetve a járási könyvbarátszervezet irodájában tartotta meg programjait, s nemcsak kulturális, hanem bizonyos mértékben érdekvédelmi szervezetként is tevékenykedett. Szorgalmazta például az 1972 óta vajúdo beregszászi Petőfi-emléktábla ügyének megoldását, a magyar múlt emlékei megőrkítésének szükségességét, sőt, zártkörű összejövetelein elsőként esett szó egy magyar autonóm terület, továbbá egy magyar főiskola és egy hivatásos magyar színház létrehozásának fontosságáról. Első vendégük 1984. március 24-én Juvan Sesztalov manyisi költő volt. Részletesen: DUPKA, 2017. 113–114.

³³⁵ Petőfi Sándor 1847. július 12–13-án járt Beregszászon. Éjjel az Oroszlán fogadóban szállt meg. Az egykori fogadóépület falán 1987. november 28-án helyezték el az emléktáblát, ez volt a szovjet hatóságok által engedélyezett első magyar vonatkozású emlék Beregszászon. A következményekről lásd még a 29. sz. dokumentumot.

23.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter külgügyminiszternek a Kárpáti Igaz Szóban a magyar nyelvű oktatás kiszélesítése kapcsán kibontakozott vitáról

KIJEV, 1987. NOVEMBER 3.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1987/128. DOBOZ, 005091/1987. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
95/SZT/1987.

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány KÜM

1 példány Nagykövetség Moszkva

1 példány Saját

Kijev, 1987. november 3.

„Szigorúan titkos”

Tárgy: Vita a Kárpáti Igaz Szóban
az internacionalizmusról és a
nemzeti öntudatról

Várkonyi Péter elvtárs
külgügyminiszter³³⁶

A glásznoszty eredménye, kárpátaljai érvényesülésének szép példája az a tanulságos és figyelemreméltó vita, amit Balla D. Károly fiatal költő cikke indított el. Balla tagja a Szovjetunió írószövetségének, ezért részt vett az Ukrajnai Írószövetség vezetőségének ülésén. Ez volt az az ülés, ahol az ukrán írók az ukrán nyelv védelmében szót emeltek és panaszkodtak az ukrán nemzeti tudat elsatnyulása miatt. (Erről júniusban jelentettem.)³³⁷ Az ülésről hazatérve, végiggondolta a Kijevben hallottakat és a kárpátaljai viszonyokra alkalmazva nagyhatású cikket írt a lap 1987. július 18-i számában „Internacionalizmus és nemzeti önismeret” címmel.³³⁸

³³⁶ Az akta előlapján Kiss János főosztályvezető november 11-i dátumú ügyviteli utasításai és a kiszígnált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignóival: „Tájékoztatásra: Várkonyi elvtárs (kérte) *Várkonyi 11/10*. – Horn elvtárs *Horn – Barity* elvtárs *Barity XI. 12*. – Kupper elvtárs (kérték) *Kupper*”. Az akta belívén az alábbi ügyviteli utasítás olvasható: „A Tájékoztatási Főosztály a jelentést Kótai Géza és Radics Katalin elvtársnőnek megküldi. XI. 9. *Kiss*”.

³³⁷ Lásd a 17. sz. dokumentumot.

³³⁸ Lásd: BALLA D. Károly: Internacionalizmus és nemzeti önismeret. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. július 18. 3.

Balla D. Károly elmondja, hogy az ukrán írók hangsúlyozták „A nemzetnek legfőbb ismérve a megtartott anyanyelv, a nemzeti identitástudat és önismeret... A nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának elvi leszögezése – úgy tűnik – kevés: a gyakorlat sajnos anomáliákat mutat.” Például Ukrajnában érettségit szerezhethet olyan fiatal, aki nem beszél a köztársaság nyelvét. Kárpátalján viszont – írja – a magyar nyelvű iskolában sem mindenütt tanítják az ukránt, s ami még nagyobb baj, hogy a magyar anyanyelvű fiatal semmit sem tanul a magyar történelemről és alig valamit a magyar irodalomról. Ilyen körülmények között a magyar identitástudat és nemzeti önismeret csak nagyon hiányos lehet.

Szóvá teszi azt is, hogy bár az ukrainai irodalom soknemzetiségű irodalom, a kárpátaljai magyar írók számára mégis elég megjelenési lehetőség. Ezért a kárpátaljai írók kérik a Kiadói Főigazgatóság illetékeseit és az Ukrainai Írószövetség Titkárságát, hogy ne vegyék le a napirendről egy magyar nyelvű időszaki kiadvány szükségességének kérdését. Ezt a kérést az írószövetség ülésén is felvetették.

Néhány héttel később Petro Lizanyec professzor az Ungvári Egyetem magyar tanszékének a vezetője (aki egyébként ukrán származású) arról tájékoztatta az olvasókat, hogy levélben fordult a tanszék a köztársasági közoktatási minisztériumához, amelyben felvetették:

- kevés a magyar nyelvű iskolákban a nyelv- és irodalom órák 4 száma,
- középiskolákban válasszák külön a magyar és az ukrán irodalom tanítását.³³⁹

A Kárpáti Igaz Szó azóta rendszeresen közli az olvasók levelét, amelyekben a magyar nyelv oktatásával, a magyarságtudattal kapcsolatos véleményüket, tapasztalataikat mondják el és új kérdéseket is felvetnek.³⁴⁰

Minden levélíró egyetért a Balla D. Károly által felvetett gondolatokkal. Ilyeneket írnak: „területünk minden állampolgárának elemi kötelessége ápolni nyelvét, nemzeti kultúráját és történelmét. Hazánk hű állampolgáraiként vállaljuk nyíltan magyarsá-

³³⁹ Petro Lizanyecel abból az apropóból készített interjút a Kárpáti Igaz Szó, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság Csűrű Bálint- emlékéremmel tüntette ki. Az interjúban Lizanyec a magyar történelem általános iskolai oktatásának szélesítése mellett is sikra szállt. Lásd: HORVÁTH Sándor: A lényeg: maga a munka. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. augusztus 8. 3.

³⁴⁰ Balla D. Károly cikkére először Jöröss Béla közgazdász, nyugdíjas szolvai lakos reagált a lap augusztus 18-i számában. Lásd: JÖRÖSS Béla: Anyanyelvről, nemzeti önismeretről. Olvasói vélemény. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. augusztus 18. 4. – Az ő hozzászólása apropóján maga a szerkesztőség intézett felhívást a lap olvasóihoz, hogy osszák meg véleményüket a témával kapcsolatban. A szerkesztőség ezt követően, két lapszámban, október 10-én és október 21-én részleteket közölt az olvasói levelekből. Lásd: 1.) Internacionalizmus és nemzeti önismeret. Hozzászólások korábbi cikkekhez. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. október 10. 2. 2.) Internacionalizmus és nemzeti önismeret. Hozzászólások korábbi cikkekhez. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. október 21. 3. – Részben még ehhez a vitához kapcsolódott: GUVJANYUK Nyina: Büszkén közös kincseinkre. /Zászlónk: az internacionalizmus/. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. október 24. 2.

gunkat.”³⁴¹ Van, aki így kesereg: „A nemzeti önismeret, nemzettudat, nemzeti önbecsülés, mintha kiveszőfélben lenne. Sajnos, még a nemzetmegőrző erőnek tartott faluban is az emberek egyre inkább az anyagi javak megszerzésére koncentrálnak.”³⁴² A levélírók egyértelműen követelik a magyar történelem oktatásának bevezetését: „Ha vállaljuk magyarságunkat, vállalnunk kell a magyar történelmet, fényes és szomorú fejezeteivel együtt. Egy nemzet történelemtudat nélkül olyan, mint a gyökértelesen fa. Ezért szükséges a magyar történelem oktatása iskoláinkban.”³⁴³

A levélírók között abban nincs egyetértés, hogy a magyar gyerekek az ukrán, vagy az orosz nyelvet tanulják-e? Azoknak a tábora nagyobb, akik az orosz nyelv tanulását tartják fontosabbnak. Felvetődött viszont az is, hogy a magyar tannyelvű iskolákban fakultatív módon kellene tanítani az ukránt, az ukrán tannyelvű iskolákban pedig a magyar nyelvet és irodalmat.

A hozzászólók örömmel üdvözlük a lehetőséget, hogy az őket annyira közlelő érintő kérdésekről, végre a lap hasábjain olvashatnak és írhatnak. Egyúttal azonban kifejezik elégedetlenségüket is:

– Az arra illetékesek miért csak most kérvényezték a magyar történelem tanításának engedélyezését, vagy csak most vették észre?

– Miért nem foglalkozik az újság a magyar nyelv művelésével, a magyar tanszék miért nem publikál erről a témáról? Miért túrik a „köznyelv fület, lelket sértő romlását”? Az ukránból és oroszából átvett szavak, kifejezések szinte részei lettek a mindennapi beszédnek, pedig ez egyáltalán nem szükségszerű.³⁴⁴

– „Természetesnek tekinteném – írja az egyik levelező – hogy a magyarok lakta helyiségekben a település, illetve az intézmények neve magyar nyelven is ki legyen írva. Hogy az üzletek, klubok, iskolák felirata magyarul is olvasható legyen.”³⁴⁵

– Egy anya arról panaszkodik, hogy nem lehet magyar abc-s könyvet venni. Ezért azt javasolja, hogy a használt könyveket gyűjtsék össze.³⁴⁶

– A levélírók jogosnak tartják azt az igényt, hogy legyen magyar nyelvű irodalmi folyóirat.

Az egyik levélíró hangsúlyozza: „az anyanyelv használatának joga nem kegy, hanem jog. Kishitűek vagyunk – írja – nem élünk kellően alkotmányos jogainkkal, nem hiszünk őszintén az egyenjogúságunkban.” Ezért felszólítja a magyar nemzeti-

³⁴¹ Idézet Szabó László docens, az orvostudományok kandidátusának leveléből az október 10-i lapszámból.

³⁴² Idézet Mészáros Árpád beregszászi lakos leveléből az október 10-i lapszámból.

³⁴³ Idézet Molnár József nagydobronyi lakos leveléből az október 10-i lapszámból.

³⁴⁴ Idézet Szöllősi Tibor técsői lakos, orvos leveléből az október 10-i lapszámból.

³⁴⁵ Idézet Mészáros Árpád beregszászi lakos leveléből az október 10-i lapszámból.

³⁴⁶ Stefanyák Etelka minaji lakos felvetése az október 21-i lapszámban.

ségű párt-, tanácsi és gazdasági vezetőket, a művelődés terén tevékenykedőket, a magyar iskolák igazgatóit és nevelőit, hogy tegyenek többet az anyanyelv ápolásáért és használatáért.

Nagy jelentőségűnek tartom, hogy ez a téma nyilvánosságot kapott és az eszmecsere folytatódik. Ilyenre évtizedek óta nem volt példa. Egy dolog azonban a cikkek és a levelek közlése (a glásznoszty jegyében), és más dolog az intézkedések megtétele. A magyar nyelvű irodalmi kiadvány indításával a Kiadói Főigazgatóság nem ért jelenleg egyet, de később elképzelhetőnek tartják. Most azt tartanák helyesnek, ha a Kárpáti Igaz Szó terjedelmesebb mellékletet rendszeresítene, és majd azt fejlesztené tovább folyóirattá.

A magyar nyelv- és történelemoktatás bevezetése még nehezebb ügy, mert a gyakorlat ezzel ellentétes, bár a levélírók erről nem szólnak. Szóban viszont elmondják, hogy a magyar nyelvű iskolákban egyre több ukrán és orosz nyelvű osztályt nyitnak, ami a magyar nyelvű oktatás visszaszorításával jár.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

24.

Kupper V. Bélának, a Külügyminisztérium Szocialista Együttműködési Főosztálya vezetőjének utasítása Páldi András kijevi főkonzul számára tájékoztató jelentés elkészítésére az Ukrán SZSZK nemzetiségpolitikájáról

BUDAPEST, 1987. NOVEMBER 30.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1987/128. DOBOZ, 004164/1/1987. SZ.

Ügyiratszám: 4164/1/1987.

Szigorúan titkos!

Előadó: Péter László

Címzett: Főkonzulátus Kijev

Tárgy: Információkérés az Ukrán KP nemzetiségpolitikai vonatkozású határozata utáni helyzetről.

Kérjük főkonzul elvtársat, hogy december 24-ig terjesszen fel összefoglaló jelentést az Ukrán SZSZK területén a nemzetiségpolitikában az elmúlt időben bekövetkezett változásokról, új jelenségekről, tendenciákról. Az anyag elkészítésekor kiindulási alapként az UKP KB augusztusi határozatát, illetve az abban foglaltakat tekintsék (a KB-ülésről az ukrán lapokban 1987. augusztus 15-én megjelent közleményt a főkonzulátus 1987. augusztus 19-i SZH-jelentésben terjesztette fel³⁴⁷), az alábbi fő szempontok előtérbe helyezésével:

– Az UKP és az USZSZK vezető döntéshozó politikai köreiben, szerveiben milyen visszhanggal rendelkezik a határozat.³⁴⁸

– Milyen reakciókat, reagálásokat váltott ki középszintű – elsősorban végrehajtó – politikai és állami intézményekben, kádereknél, illetve a kulturális-művészeti élet, értelmiségi rétegek szintjén.

– Milyen a visszhangja a Kárpátontúli terület helyi – ukrán és magyar – szintjén.

– Milyen konkrét gyakorlati lépések történtek a határozatban foglaltak megvalósítása érdekében, különösen az olyan célkitűzések vonatkozásában, mint: a nemzeti-ségi viszonyok átfogó elemzése; a lenini nemzeti-ségi politika átfogó propagálása; a különböző népek, nemzetek és nemzetiségek nyelvi tanulásának javítása és a lakosság szociális-kulturális szükségleteinek és igényeinek a nemzeti-ségi struktúra figyelembevételével történő teljesebb kielégítése; a Népek Barátsága könyvszakület

³⁴⁷ Lásd a 23. sz. dokumentumot.

³⁴⁸ A kérdőmondatok végén itt, és a későbbiekben is pont van.

megnyitása; könyvtárak ellátása nemzeti irodalommal; közoktatási és kulturális káderek nagyobb számú képzése a nemzetiségek lakta területek részére; haladó nemzeti hagyományok fejlesztése; hosszútávú kulturális felvilágosító programok a nemzetiségek számára.

– Beindult-e a nemzetiségi kapcsolatokkal összefüggő kérdések tudományos kutatási tervének kidolgozása.

– Hogyan áll a szocialista országokkal folyó kiadói együttműködés kiterjesztése a nemzetiségeknek szóló tankönyvek közös megjelentetésének beindítására.

– Mi a helyzet a nemzetiségi lakosságnak importált irodalommal a Barátság-üzlet-hálózaton keresztül történő ellátásában.

Mint ismeretes, az UKP KB határozatát követően a Szovjetunióban, s közte Ukrajnában, nem egy, a nemzetiségpolitika alakulását befolyásolható esemény történt (krími tatárok ügye,³⁴⁹ baltikumi fejlemények³⁵⁰). A jelentésben kérjük ezek esetleges kihatásait is számba venni, valamint a témához kapcsolódó újabb publikációkat, nyilvános állásfoglalásokat is jelezni – ha vannak ilyenek.

³⁴⁹ 1987. április 11–12-én Taskentben a legtekintélyesebb krími tatár vezető, Musztafa Halilov házában tartották meg a krími tatár mozgalom kezdeményező csoportjainak első össz-szövetségi ülését. Az ülésen elfogadtak egy előterjesztést az SZKP KB főtitkárához, amelyben a tatárok legfőbb sérelmeit gyűjtötték össze. A legfontosabb követelésük az volt, hogy tegyék lehetővé számukra, hogy hazatérhessenek a szülőföldjükre. Egy 36 főből álló Központi Kezdeményező Bizottságot is választottak, amely a mozgalom további tevékenységének koordinálásáért felelt. 1987. június 20-án a bizottság tagjai Moszkvába utaztak, s június 26-án fogadta őket Pjotr Gyemicsev, a Legfelső Tanács Elnökségének elnökhelyettese. A küldöttség tagjai eredménytelennek minősítették a találkozót, ezért július 6-án tüntetést szerveztek a Vörös téren, majd az SZKP KB székháza elé, amelyen 120 fő vett részt. A tatárok tüntetéseinek hatására július 9-én egy önálló állami koordinációs bizottságot hoztak létre, melynek élére Andrej Gromikót, a SZU Legfelső Tanácsa Elnökségének elnökét nevezték ki. A bizottság feladata a tatárok követeléseinek megvizsgálása és az azzal kapcsolatos ajánlások megtétele volt.

³⁵⁰ 1987. augusztus 23-án, az 1939. augusztus 23-i szovjet–német meg nem támadási egyezmény és annak titkos záradéka („Molotov–Ribbentrop-paktum”) 48. évfordulója apropóján tüntetéseket szerveztek a balti szovjet tagköztársaságok fővárosaiban. A tüntetők a titkos záradék teljes szövegének nyilvánosságra hozatalát és a dokumentum semmissé tételét követelték a szovjet központi szervektől. A legnagyobb tömegmozdulásra Rigában került sor, amelyen a szervező „Helsinki 86” csoport becslései szerint mintegy hétezer fő vett részt, az ellenzéki szervezetek számadatai szerint Tallinnban kétezeren, Vilniusban ötszázán csatlakoztak a demonstrációkhoz. A tallinni és vilniusi tömegrendezvényeket a szovjet szervek hallgatólagosan tudomásul vették, ugyanakkor Rigában a rendvédelmi egységek megakadályozták a tüntetőket abban, hogy a megemlékezés helyszínéül kiszemelt Szabadság Emlékműhöz vonuljanak. A tüntetések után Vilniusban egy ellenzéki aktivistát, Rigában mintegy másfél tucatnyi személyt vettek őrizetbe.

Főkonzul elvtárs tájékoztatására közlöm, hogy a szóban forgó határozatot ismeretető írást a „Cikkek a szocialista sajtóból” című MTI-kiadvány leközlölte.³⁵¹

Budapest, 1987. november 30.

Kupper V. Béla
(Kupper V. Béla)

³⁵¹ 1987. december 31-én Kupper Vojtek Béla egy újabb utasítást küldött a Moszkvai Nagykövetségnek, a Kijevi és a Leningrádi Főkonzulátusnak, amelyben a szovjet nemzetiségpolitika változásairól kért tőlük összefoglaló jelentést. Ennek határideje 1988. január 30-ra módosult. Lásd: MNL OL, XIX-J-1-j, 1987/128. doboz, 004324/1/1987. sz. – A Páldi által elkészített összefoglaló: 32. sz. dokumentum.

26.

Juszel Bélának, a Magyar Televízió Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya vezetőjének levele Kiss Jánosnak, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya vezetőjének a Magyar Televízió küldöttségének 1987. december 7–9-i ungvári tárgyalásairól

BUDAPEST, 1987. DECEMBER 21.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1987/62. DOBOZ, 10.000/1987. SZ.

Magyar Televízió Nemzetközi Kapcsolatok Önálló Osztálya
Ügyintéző: Géczi Gyula

1003/739/87

Dr. Kiss János elvtársnak
KÜM I. Területi Főosztály vezetője³⁵²

Kedves Kiss Elvtárs!

Szíves tájékoztatásul mellékelten megküldöm az Ungvári Televíziónál történt látogatásunkról készített emlékeztetőt.

Budapest, 1987. december 21.

Elvtársi üdvözlettel:

Juszel Béla
(Juszel Béla)
osztályvezető

³⁵² Az akta előlapján a Kiss János főosztályvezető 1988. január 4-i dátumú ügyviteli utasításai és a kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignóival: „Tájékoztatásra: Kupper Béla elvtárs *Kupper – Lásza Péter elvtárs*”.

MELLÉKLET

GÉCZI GYULÁNAK, A MAGYAR TELEVÍZIO NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK OSZTÁLYA MUNKA-TÁRSÁNAK FELJEGYZÉSE A MAGYAR TELEVÍZIO KÜLDÖTTségÉNEK 1987. DECEMBER 7–9-I

UNGVÁRI TÁRGYALÁSÁIRÓL

BUDAPEST, 1987. DECEMBER 17.

GÉPELT EREDETI.

Nemzetközi Kapcsolatok Ö[nálló] Osztálya

Emlékeztető

Tárgy: Juszel Béla elvtárs, az NKO vezetője, Géczi Gyula elvtárs és Végh István elvtárs ungvári tárgyalásai
1987. december 7–9.

A látogatás az Ungvári Rádió- Televízió Bizottság elnöke D. A. Vorobec elvtárs meghívására történt. A megbeszélés lehetőséget biztosított a már korábban kialakult két intézmény közötti együttműködés továbbfejlesztésével kapcsolatos kérdések tisztázására. A tárgyaláson szovjet részről részt vett: D. A. Vorobec elvtárs elnök, A. A. Dudics elvtárs elnökhelyettes, és Gy. Egressi, a magyar adások főszerkesztője.

A delegáció vezetőjét, Juszel Béla elvtársat fogadta a Kárpát-Ukrajnai Területi Pártbizottság ideológiai titkára Sz. M. Turjanica elvtárs, illetve a delegációt fogadta a Beregszászi Járási Pártbizottság első titkára.

Mindkét megbeszélésen messzemenően támogatták a két intézmény közötti együttműködés továbbfejlesztését és a közvetlen kapcsolat kialakítását. Az Ungvári Televízió vezetőivel folytatott megbeszélés során megállapítást nyert, hogy az eddigi együttműködés, amely a Központi Televízióon keresztül történt az elmúlt 3 évben, eredményesen fejlődött. Ez évente 1-2 forgatást jelentett Kárpát-Ukrajnában, melyet az Ungvári TV munkatársai szerveztek.

Azonban megjegyezték, hogy /az 1986-ban forgatott „Nyelv világa” című műsort, amely a Kárpát-Ukrajnában élő magyar anyanyelvű lakosság nyelvi hagyományainak ápolásával foglalkozott, a Magyar Televízió a mai napig nem sugározta,³⁵³ pedig az ilyen jellegű műsorok nagyon hasznosak a nemzetiségi politika propagálására.

Mindkét fél igénye alapján az MTV és a Központi Televízió közötti Együttműködési Munkaterv 6. pontjára való hivatkozással (amely kimondja, hogy szélesíteni kell

³⁵³ Ez a rész kék tollal aláhúzva és kijelölve a lap szélén. A kijelölés mellett kézirásos széljegyzet olvasható: „Februárban vágják, májusban fog menni?”.

a kapcsolatokat a köztársasági, illetve területi televíziókkal) az elkövetkezendő években szeretnénk tovább bővíteni az együttműködésünket.

Tartalmasabbá kívánjuk tenni a műsorok küldését is, tekintettel arra, hogy az Ungvári TV a közeljövőben új műsort indít a magyar anyanyelvű lakosság részére „Önök kérték” címmel, amelyhez rendszeresen kérnek majd az MTV műsoraiból különböző felvételeket. Elsősorban komoly- és könnyűzenei, illetve szórakoztató műsorokra gondoltak.

Az Ungvári TV vezetése egy konkrét közös műsor készítésére tett javaslatot. Elképzeléseik alapján szeretnék, ha az MTV 1988. április 4. körül megrendezné a magyar televízió estjét az Ungvári Televízióban.

Körülbelül 120-140 perces műsorra gondolnak, amely állhatna egy 15-20 perces információs anyagból, hírek stb. Körülbelül 10 perc Budapestről készült kisfilm, 10 perc magyar tájak és 10 perc magyar konyha. 30-40 perc a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatokról, a mezőgazdasági szakemberek és a kistermelők hasznos tapasztalatairól, valamint Szabolcs-Szatmár megye és a kárpát-ukrajnai terület politikai és gazdasági kapcsolatairól.

Körülbelül 60-80 perc zenés szórakoztató műsorral lehetne zárni az estet. A műsor bemutatására 1988 márciusában az Ungvári TV költségére meghívnak egy rendezőt, szerkesztőt és bemondót.

Egyben szeretnék, ha a műsorhoz az MTV elkészítené a stúdió díszleteit is. Az esttel kapcsolatban tervezik, hogy ukrán nyelvre is lefordítják, amelyet így bemutatna az Ukrán Televízió is, így a műsort körülbelül 45 millió ember láthatná.

A megbeszélések során az Ungvári TV vezetése szorgalmazta a tv-bemondók közötti tapasztalatcserét, mivel náluk az ilyen jellegű képzés nem megoldott.

Aláírásra került a két televízió szocialista brigádjai közötti Együttműködési Munkaterv, amely a baráti kapcsolatok szélesítését és szakmai csoportok cseréjét iránnyozza elő.

A megbeszélés szívélyes és baráti légkörben zajlott.

Budapest, 1987 december 17.

Készítette: Géczi Gyula

Juszel 10/21.

27.
Szabó János kijevi konzul jelentése az 1987. december 20–21-i
kárpátaljai látogatásáról

KIJEV, 1988. JANUÁR 6.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1988/87. DOBOZ, 554/1988. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

1/1988.

Készült: 4 példányban

2 példány KÜM

1 példány Moszkva

1 példány Sajat

Készítette: dr. Szabó János³⁵⁴

Titkos

Kijev, 1988. január 6.

Tárgy: Szabó János konzul
látogatása Kárpátalján

1987. december 20–21-én a Kárpátontúli területen Ungváron és Csapon találkoztam a megyei rendőrkapitányság helyettes vezetőjével, a megyei OVIR parancsnokával, a megyei tanács VB anyakönyvi hivatalának vezetőjével, a csapi vámőrség parancsnokával, a csapi határátkelő határőrparancsnokával, valamint az Ungváron élő Balla László magyar nemzetiségű íróval, volt főszerkesztővel, az Ikarus-Mogürt ungvári képviselőjével.

A látogatás célja a személyes kapcsolat megteremtése azon szervek vezetőivel, akik naponta kapcsolatban állnak magyar állampolgárainkkal, illetve akiknek a munkatársai intézik állampolgáraink ügyeit.

A meglátogatott szervek vezetőinél, illetve személyeknél tájékoztatást kértem a munkájukról, tevékenységükről és a magyar állampolgárokkal kapcsolatos gondjairól és felvettem azokat a nehézségeket, amelyek konzuli munkánk során jelentkeznek.

A megbeszélésekről, az ott elmondottakról, észrevételekről az alábbiakat jelentem:

A Kárpátontúli megyében található az Ukrajnában élő magyar állampolgárok több mint 60 százaléka. A Magyarországról érkező turisták jelentős hányada is a területen

³⁵⁴ Az akta előlapján az alábbi ügyviteli utasítás és aláírás olvasható: „Tájékoztatásra: *Konzuli Főosztály – SZEFO – I. 12. Monori*”.

levő városokat, falvakat, az itt élő rokonaikat látogatja meg.³⁵⁵ A magyar állampolgárokkal, az itt élőkkel gondjaik nincsenek, a környezetükbe beilleszkedtek, becsületesen élnek. A magyar állampolgárok egy része a gyermekének is magyar állampolgárságot választ. Ennek ellenére a létszámuk nem növekszik, sőt csökken, elhalálozás és Magyarországra való visszatelepülés következtében.

A magyar nemzetiségű szovjet állampolgárokról a rendőrségen, a tanácsnál is úgy vélekedtek, hogy szorgalmas, munkaszerető emberek, fegyelmezetten élnek, tisztelik a hazájuk törvényeit, nem zárt közösségben élnek. Keverednek a környezetükben élő más nemzetiségiekkel. A magyar nyelven kívül általában megtanulták az ukrán és orosz nyelvet is annak ellenére, hogy /ügyeiket anyanyelvükön is intézhetik, mert minden hivatalban, intézményben sok magyarul tudó szakember dolgozik./³⁵⁶

Problémaként vetették fel a tanácsnál, hogy a magyar nemzetiségű szovjet állampolgárok nem akarnak vezető beosztásokat elvállalni. Szóba került Balla Lászlóval való beszélgetéskor az is, hogy vannak olyan magyar falvak, ahol magyar iskola már nem működik, mert a szülők – attól való félelmükben, hogy gyermekük hátrányos helyzetbe kerül – orosz nyelvű iskola működtetését kérték. Ugyancsak Balla László vetette fel, hogy a magyar nemzetiségű értelmiséget aggasztja a területükről Magyarországra történő áttelepülések megnövekedése – például Beregszászon vannak olyan utcák, ahonnan minden magyar áttelepült és a helyükre már nem magyarok kerülnek.³⁵⁷ /A szovjet szerveket a megnövekedett áttelepülési vágy nem zavarja./ Nem tartják vészesnek, sőt azt kérték az OVIR-ban, hogy gyorsítsuk meg magyar részről az ügyintézésünket, mert sokszor az ő előzetes engedélyük – amely hat hónapig érvényes – lejárata előtt közvetlenül kapják meg a magyar engedélyt és így nincs idejük az anyagi és egyéb ügyeiket nyugodtan rendezni.³⁵⁸

A turistaforgalomról elmondták, hogy az előző évhez viszonyítva növekedett. Adataik szerint Magyarországról 26 ezer magyar állampolgár utazott be a határátkelő helyen, 7 ezren meghívásra, 12 ezren turistaként, a többiek pedig hivatalosan. A Szov-

³⁵⁵ A szovjet hatóságok interpretációjára a „turistaútnak álcázott” rokonlátogatásokra vonatkozóan lásd a 3. sz. dokumentumot.

³⁵⁶ A dőlt zárójelbe tett részek itt és a továbbiakban kék színű tollal aláhúzva.

³⁵⁷ Balla László később egy nagy visszhangot kiváltó cikket is publikált a témában a Kárpáti Igaz Szóban. Lásd: BALLA László: Itt élne... *Kárpáti Igaz Szó*, 1988. október 28. 4. Ebben revideálta a magyarországi áttelepülésre vonatkozó korábbi véleményét, amellyel azt hangoztatta, hogy a jelenség mögött kizárólag anyagi, egzisztenciális érdekek állnak. Cikkében azt állítja, hogy a kárpátaljai magyar értelmiség magyarországi áttelepülésében jelentős szerepet játszik a magyar nyelvű oktatási és művelődési infrastruktúra hiánya, az internacionalizmus erőltetése a helyi szervek – és korábban a felelős magyar gondolkodók – részéről a mindennapi életben.

³⁵⁸ A Magyarországra való áttelepedésről lásd a bevezető tanulmányt és a 2., a 4. és a 28. sz. dokumentumot.

jetunióból pedig 12 ezer fő ment a körzetükből Magyarországra. A turistaforgalommal kapcsolatban több olyan konkrét kérdéstről beszéltünk, amelyek a munka során felmerültek. Például Magyarországon élő hontalanok is vízum nélkül érkeznek a határra, egy meghívóval egész család akar látogatóba utazni, az útlevelelvesztők hazatérési igazolás nélkül akarnak visszatérni stb. E témákat az éves konzuli jelentésben részletesebben szerepeltetjük. Szóba került az is, hogy a szovjet vám- és határőrizeti szervek az év során 2 millió ellenőrzést tartottak, naponta – a nyári hónapokban – ezer gépkocsit léptettek be, ezért előfordult, hogy hosszabban kellett várakozni a belépőhelyeken.

A magyar turistákkal különösebb gondjaik nem voltak. A területükön 58 szabálysértést rögzítettek (regisztrálás elmulasztása, útvonaltól való eltérés, áruelejtés) és 6 közlekedési balesetről és 45 közlekedési szabálysértésről tudnak (sebességtúllépés, 4 ittas vezetés, tilos helyen való várakozás stb.). Komolyabb csempésztevékenységéért egy magyar állampolgár ellen indítottak eljárást (Noxiron behozatal[á]ért).

A magyar vám- és határőrizeti szervekkel való kapcsolatukat jónak, operatívnak tartják, a felmerülő kérdéseket ez ideig közvetlenül meg tudták oldani, felsőbb szervek segítségével nélkül.

A kishatárforgalommal kapcsolatban az a véleményük, hogy az eddig nem hozta a várt eredményt. A megnyitott 4 határátkelő helyen naponta 1-2 személy jelentkezik ki-, illetve beutazásra. Azt tapasztalják, hogy a határzónában élők is a korábbi módon utaznak.

A turistaforgalom keretében beutazó magyarok tartózkodási engedélyének meghosszabbítása és a Magyarországra utazó sírlátogató szovjet állampolgárok vízumának kiadása is szóba került. Tájékoztattam a partnereket, hogy az új útleveletörvényünk szerint a magyar állampolgárok 90 napig tartózkodhatnak külföldön. Így, amennyiben a szovjet rendelkezések lehetővé teszik, akkor a főkonzulátus hozzájárulása nélkül engedélyezhetik a harminc napon túli itt-tartózkodást. A sírlátogató vízum bevezetésére szovjet kérésre került sor és mi szívesen megváltoztatjuk a gyakorlatot, amennyiben kérjük, mert mi úgy értékeljük, hogy a sírlátogató vízum kiadása formális, gyakorlatilag akinek a szovjet útleveleszervek engedélyezik a kiutazást, azoknak mi megadjuk a beutazási engedélyt vöröskeresztes igazolás hiányában is.

Az OVIR vezetője megerősítette azt az információt, hogy a szovjet állampolgárok 1988. január elsejétől az eddigi gyakorlattól eltérően az Inturisztnál a szocialista országokba utazásokra jelentkezhetnek és befizethetnek. Ennek gyakorlati lebonyolításáról és arról, hogy azt magánutazásnak számítják-e, még nem tudott felvilágosítást adni.

Az ungvári Ikarusz–Mogürt-képviselő arról tájékoztatott, hogy a helyi szervektől munkájához a szükséges segítséget megkapja. Minden szervnél jó kapcsolatot épített ki. Helyzetével, körülményeivel elégedett.

A látogatás eredményeként létrejött olyan személyes kapcsolat, amely lehetővé teszi, hogy a jövőben a konzuli ügyekben jelentkező problémákat gyorsabban, közvetlen kapcsolat létesítése útján oldjuk meg. Az idő rövideje miatt nem volt lehetőség arra, hogy a várossal és környékével alaposabban megismerkedjek. A területen való rövid tartózkodásom alatt azt tapasztaltam, hogy a nagyszámú magyar turista a városban minden nehézség nélkül eligazodik, annak ellenére, hogy egyetlen magyar nyelvű eligazító táblát, feliratot nem láttam.

A helyi lakosok az utcán és az üzletekben, éttermekben, vendéglőkben – ha nem is mindenki anyanyelvi szinten – beszélnek magyarul és készségesen adnak a kérdésekre felvilágosítást. A szállodákban, újságos-pavilonokban magyar nyelvű friss sajtótermékek vásárolhatók. A könyvesboltokban mesekönyvektől kezdve, tudományos-politikai tárgyú könyvekig bezárólag magyar és helyi szerzőktől gazdag választékú magyar nyelvű könyvek találhatók. A városban és környékén a magyar időszámítás szerint élnek, a magyar rádió és televízió műsorát zavartalanul hallgathatják, nézhetik.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

28.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak
az 1987. folyamán a konzuli kerület területéről Magyarországra
áttelepedett szovjet állampolgárokról

KIJEV, 1988. JANUÁR 14.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1988/98. DOBOZ, 00546/1988. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
2/SZT. 1988.

Szigorúan titkos
Kijev, 1988. január 14.
Tárgy: Ukrajnából Magyarországra
való 1987. évi áttelepülésekről

Készült: 4 példányban

Központ: 2 példány KÜM

Moszkva: 1 példány Moszkva

Saját: 1 példány

Készítette: dr. Szabó János³⁵⁹

1986-ban a Szovjetunió Minisztertanácsa kiegészítette 1970. szeptember 22-én elfogadott 801-es számú rendeletét, amely a Szovjetunióba, illetve a Szovjetunióból való be- és kiutazásokat szabályozza. A kiegészítő rész 1987. január 1-én lépett hatályba. Ennek lényege a korábbi rendeletekhez viszonyítva részben abban áll, hogy:

– kibővítették azoknak a körét, akik meghívást adhatnak. Azt is lehetővé tették, hogy ha a kiutazást kérő személynek a SZU-ban nincsenek családtagjai, akkor a beadvány elbírálásához a házastárson, szülőn, gyermekén túl más rokon által küldött meghívó is elfogadható;

– jobban meghatározták azoknak a körét, akik nem kaphatnak kiutazási engedélyt;

– a családok kérelmeit, problémáit együttesen és nem külön-külön bírálják el;

– a kiegészítő rendelet nem tartalmazza, de a gyakorlatban lerövidült a szovjet részről az ügyintézés ideje is.

Tapasztalataink szerint a lakhely szerint illetékes OVIR a kérelem beadásától számított egy hónapon belül meghozza a döntést.

³⁵⁹ Ügyviteli utasítás az akta előlapján a kiszignált tisztviselők neveivel: „Intézkedésre: Fekszki elvtársnő *Fekszki I/28.* – Maris elvtárs *Átvettem 1988. 11. 11-én Maris* – Tájékoztatásra Láska: Jolsvai elvtárs I. 19. – Péter elvtárs *Péter* – Horváth elvtárs *Horváth.*”

A kiegészítő rendeletet a főkonzulátus 1987. február 24-i keltezéssel 49/Adm./1987. sz. alatt felterjesztette.

Az új rendelet a Magyarországra történő áttelepüléseknél is éreztette hatását és ezt a következőkben tudjuk összegezni:

A korábbi évekhez viszonyítva jelentősen megnőtt azok száma, akik áttelepülési kérelmet nyújtottak be. Ezt az alábbi számok jól mutatják:

A főkonzulátus irattárában található adatok szerint:

1980-ban 590,
1981-ben 465,
1982-ben 750,
1983-ban 478 áttelepülési kérelmet adtak be.

Ekkor a szovjet szervek úgy rendelkeztek, hogy a jövőben csak azok a szovjet állampolgárok fordulhatnak a külképviseletekhez áttelepülési engedélyért, akiknek ők már megadták az előzetes engedélyt.

Ennek hatására:

1984-ben 234,
1985-ben 237,
1986-ban 282 kérelmet kaptunk.

A január 1-én életbe lépett rendelkezés eredményeként:

1987-ben 584 áttelepülési kérelem érkezett olyan szovjet állampolgároktól, akiknek a szovjet szervek már megadták az előzetes engedélyt. A növekedés jelentős.

Számottevő változást láthatunk akkor is, ha azt vizsgáljuk, hogy évente hány személy vette fel Magyarországra a beutazási engedélyt, ami azt jelenti, hogy gyakorlatilag annyian települtek át Magyarországra.

1980-ban 437-en
1981-ben 323-an
1982-ben 274-en
1983-ban 192-en
1984-ben 171-en
1985-ben 178-an
1986-ban 168-an
1987-ben 454-en

Ebből az is kitűnik, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően magyar részről is kevesebb volt az elutasítás. A szovjet szervek az engedélyünk megadása után gyorsan kiadták a kivándorló útlevelet, és így minimális az időbeli eltérés a kérelem benyújtása és a vízum felvétele között. Vagyis aki kérelmezi, az lényegében meg is kapja az engedélyt és rövid időn belül át is települ.

1987-ben az áttelepülést kérők nagyobbik része nő (347 fő) és a kisebbik része (237 fő) férfi, vagyis még mindig jelentős a Magyarországra férjhez ment nők száma, akik kérik az áttelepülésüket.

Sajnos korábbi évekből nem rendelkezünk összehasonlításra alkalmas adatokkal, de minden bizonnyal változások vannak abban a tekintetben is, hogy kihez kérték 1987-ben az áttelepülést.

Az adataink szerint az 584 főből:

181-en kértek engedélyt, hogy a házastársukhoz,

67-en, hogy a szülőkhöz,

50-en, hogy a mostoha szülőkhöz,

54-en, hogy a nagyszülőkhöz,

118-an, hogy a gyermekükhöz,

114-en pedig egyéb rokonhoz kértek áttelepülési engedélyt.

Ezekből a számokból arra lehet következtetni, hogy azok a szülők és gyerekek, akik a meghívót adták, már felvették a magyar állampolgárságot. A mostoha szülő házastársa – a kérelmező szülője – pedig maga sem régen telepedhetett át Magyarországra. Új kategóriának kell tekinteni az egyéb rokont. A korábbi, szovjet rendelkezés erre nem adott lehetőséget. Az áttelepülést kérők között sokan vannak olyanok, akik azt tervezik, hogy az áttelepülésük után lemondanak a szovjet állampolgárságról és felveszik a magyar állampolgárságot. Az elmúlt évben 4-5 tagú, több nemzedéket magába, fogláló család is beadta a kérelmet. Olyan személyek is jelentkeztek, akiknek a Magyarországhoz, illetve az ott élő rokonságokhoz a kötődése igen gyenge. Soha nem éltek együtt Magyarországon, vagy egy gyermekük él Magyarországon, oda ment férjhez, ők maguk nyugdíj előtt állnak, a magyar nyelvet nem beszélik.

Az áttelepülők valamennyien családgyejesítésre hivatkozva kérik az engedély megadását, még azok is, akiknek 3-4 gyermeke továbbra is a Szovjetunióban marad, és például az áttelepülőknek csak az unokatestvére él Magyarországon. (Miótán a gyerekek nyilatkozatot adnak a szovjet szerveknek, hogy hozzájárulnak a szülők áttelepüléséhez, a szovjetek megadják az előzetes engedélyt).

Az áttelepülést kérők között több olyannal is találkoztunk, a fiatalok és idősebbek között is, aki a kérelmében azt írja, hogy Magyarországon a megélhetését és lakásának megoldását az átutalásra kerülő összegből tervezi biztosítani. Az átutalásra

1987-ben a kérelmezők további szakmai megoszlása az alábbi volt:

- ipari és mezőgazdasági szakmunkás: 207,
- kereskedelmi dolgozó, adminisztrátor: 39,
- egyéb értelmiségi: 57.

Az áttelepülők mintegy nyolcvan százaléka a Kárpátontúli területről akar Magyarországra átköltözni. 1987-ben még több kérelmezőnk volt Csernovciból, ahol 1986 decemberében fejezték be a magyar építők a szálloda építését, és akik végig ott dolgoztak, a feleségeik csak 1987-ben adták be kérelmüket. Az átköltözők területi hovatartozásából adódóan (magyar terület) beszélik a magyar nyelvet. A kárpátontúliak még akkor is jól bírják nyelvünket, ha nem magyar nemzetiségűek. Többen a nyelvismeretükkel is indokolják a kérelmüket. Kiemelik, hogy a magyarországi beilleszkedésüket elősegíti a nyelvismeretük és hátrányosabb helyzetbe kerülnének, ha a házastárs, vagy más hozzátartozó költözne ide, mert ők nem beszélik sem az orosz, sem az ukrán nyelvet.

Feltételezésünk szerint ebben az évben az áttelepülők száma még nem fog csökkenni, annak ellenére, hogy tömeges házasságkötésre (mint ahogy 1985–1986-ban volt Csernovciban) nem került sor, és annak ellenére sem, hogy Magyarországon a gazdasági helyzet az utóbbi években a korábbiakhoz képest rosszabb lett. Az áttelepülést kérők a hazai körülményeinket még mindig jobbnak tartják, mint az ittenit, bíznak a fellendülésben, ugyanakkor még nem tudják, hogy mit eredményez a peresztrojka, a demokratizálódás, a glasznoszty. Tovább folytatódik a családok Magyarországon való egyesülése, vagyis az itt maradt testvérek, gyerekek, szülők, kérni fogják az áttelepülést, ha a korábban átköltözöttek már megalapozták a helyzetüket, és tudnak újabb elfogadható befogadó nyilatkozatot küldeni. A szovjet szervek nem fogják korlátozni az áttelepülést, mert a nemzetközi fórumokon is bizonyítani akarják, hogy eleget tesznek a humanitárius elvárásoknak.³⁶⁰

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

³⁶⁰ Az akta belívén egy gépelt átirattervezet olvasható: „Maris Zsolt FK Kijev. Szigorúan titkos! A BM ORFK Igazgatásrendészeti Csoportfőnökség kérésére tájékoztatjuk, hogy mivel ők külképviseletenként nem vezetnek nyilvántartást, a főkonzulátus által közölt adatokat nem tudják visszaigazolni. Az elmúlt évben egyébként 818 szovjet állampolgár nyújtott be letelepedés céljából vízumkérelmet – ami a korábbihoz képest mintegy 50%-os növekedést mutat –, amelyből 726 került engedélyezésre. Adataink szerint a kiadott engedéllyel 384 személy utazott be, azaz ennyi volt a ténylegesen áttelepülők száma. A letelepedési vízumkérelmeket általában méltányosan bírálják el. A tágabb értelemben vett családegyesítésen kívül egyéb méltányolható körülményeket is figyelembe vesznek. Általános tapasztalatunk, hogy a szovjet állampolgárok gyorsan beilleszkednek mind lakókörnyezetükbe, mind a munkahelyükön. Budapest, 1988. április 8. Sztankovics Imre főosztályvezető h[elyettes].”

29.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak az 1988. január 14–19. közötti kárpátaljai látogatásáról

KIJEV, 1988. JANUÁR 22.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1988/96. DOBOZ, 00621/1988. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

5/SZT/1988

Készült: 4 példánybanKözpont: 2 példányN[agy]k[övetség] Moszkva: 1 példánySaját: 1 példány³⁶¹

„Szigorúan titkos!”

Kijev, 1988. január 22.

Érvényes: visszavonásig

Tárgy: Főkonzuli látogatás

Kárpátalján

1988. január 14–19. között látogatást tettem Kárpátalján. Utazásom célja az volt, hogy részletesebben megismerkedjem a kárpátaljai magyarok életével és problémáival. Látogatásom időpontja nem volt kedvező, mert a területi pártbizottság minden titkára vidéken tartózkodott, a járási és városi pártértekezleteken. Ezért Ungváron csak a tanács vezetőivel találkozhattam. Fogadott M. Maloványik, a területi tanács elnöke, Molnár Bertalan elnökhelyettes és Luczik elnökhelyettes. Meglátogattam az egyetlen ungvári magyar tannyelvű középiskolát, az Ungvári Egyetem magyar tanszékét, ahol találkoztam P. Lizanyec professzorral, V. Opijari és V. Szlivka rektorhelyettesekkel.

Három napot a Beregszászi járásban töltöttem, ahol megbeszélést folytattam Veress Gáborral, a járási PB első titkárával, I[van] Ivancsoval, a tanács elnökével. Meglátogattam a bótrágyi kolhoz és a falu magyar tannyelvű általános iskoláját. Találkoztam V. Sepával, a baktai kísérleti intézet igazgatójával, Bíró Andorral, a Hátár kolhoz állami díjas elnökével és a nagyszöllősi járási tanács elnökével.

³⁶¹ Az akta előlapján a Kiss János főosztályvezető február 2-i dátumú ügyviteli utasításai és a kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignóival: „Intézkedésre: *Béres A[ndrás]* – Tájékoztatásra: *Várkonyi elvtárs Várkonyi 2/2.* – *Horn elvtárs Horn II. 3.* – *Barity elvtárs – Bényi elvtárs Bényi 2/4.* – *Kupper elvtárs Kupper 2/8.* *Lássa Péter elvtárs – Gulyás elvtárs Gulyás 2/9.* – *Ujlaki elvtárs Varju elvtárs Gerelyes elvtárs 2. 10.* *Ujlaki – Bende elvtárs Bende II/17.* – GPFO (kérte) *Bagi elvtárs 2/19.* *Bagi 2/24 – Kontra Ferenc: Kontra III/7.*”

Megbeszéléseket folytattam Balla László és Balla D. Károly költőkkel, Dalmay Árpáddal, a beregszászi Illyés Gyula irodalmi klub elnökével, Iván Petrovci ukrán költővel, műfordítóval.

Veress Gábor, Iváncso és Dalmay Árpád társaságában koszorút helyeztem el az egy hónappal ezelőtt Beregszászon felavatott Petőfi-emléktáblán.³⁶² Ungváron részt vettem az új színház megnyitó ünnepségén.

A megbeszéléseken a következő fontosabb kérdések merültek fel.

1) Maloványik elvtárs arról tájékoztatót, hogy a terület jó gazdasági évet zárt 1987-ben. A terveket teljesítették, de nagyon sok a hiányosság a szerződések teljesítése körül. A mezőgazdaságban átlagon felüli eredményt értek el. A búza átlagtermése 47,5 q hektáronként, ami rekordnak számít. A gyümölcsstermés viszont gyenge volt, ami az ellátás romlásával járt. Az egy tehénre jutó átlagos tejhozam csak 2.907 liter. Az országos politikának megfelelően az egyes területeknek (megyéknek) önellátásra kell törekedniük. Kárpátalján ezt a feladatot úgy értelmezik, hogy minden járás és falu lássa el magát élelmiszerrel, főként hússal és tejjel (tejtermékre még nem is gondolnak). E téren sok a nehézség, mert a kolhoz nem akar adni legelőt a háztáji állattartóknak, a takarmányhiány a fő gond. Most a tanács kiküldöttei felkeresnek minden falusi családot azért, hogy feltárják, ki, miért nem akar, vagy nem tud állatot tartani.

A kárpátaljai mezőgazdasági adottságok gyenge kihasználását mutatja, hogy a terület húsból és tejből nem tudja ellátni a lakosságot. 1990-ig szeretnének önállóak lenni. Kárpátalján a hús- és a tejfogyasztás alacsonyabb, mint az ukrainai átlag, kenyérből többet, gyümölcs-zöldségből az átlagnak megfelelőt fogyasztják.

2) A tanács vezetői szavazták, hogy a magyar vállalatokkal való együttműködés terén megfordult a helyzet. Ma a szovjet vállalatok rendelkeznek nagyobb szabadsággal, ők a kezdeményezők, míg a magyar vállalatok tartózkodóak, kevés érdeklődést mutatnak. A magyar fél, még a kishatár menti forgalomban is, csak a Kereskedelmi Minisztérium engedélye alapján köthet üzleteket. Ez – szerintük – nagyon sok jó együttműködési lehetőség előtt csukja be az ajtót és szűkíti a kapcsolatokat.

Hozzáteszem, hogy megalakult Kijevben az ukrán külkereskedelmi vállalat, amelynek joga van önálló üzletkötésre. Ez a vállalat Ungváron egy részleget fog felállítani, éppen a magyar vállalatokkal való együttműködés fejlesztése céljából.

3) Ungváron és Beregszászon tárgyalunk a beregszászi kórházépítés jelenlegi helyzetéről. Arra panaszkodnak, hogy még mindig nincs aláírva [a] magyar vállalatokkal a szerződés, pedig a szovjet ellentételre vonatkozó javaslatot már átadták.

³⁶² A Petőfi-emléktáblát 1987. november 28-án avatták fel az egykori Oroszlán fogadó épületének falán. Az előzményekről lásd a 22. sz. dokumentumot.

Kiderült azonban (erről ők nem beszéltek, az információt a NIKEX-től kaptam), hogy a magyar munka költségei elszámolásánál a más építkezéseken már elért színvonalnak csak a felét akarják megfizetni. Kiderült az is, hogy az újabb szovjet előírások szerint a beruházási döntéseknél a kivitelezőket „versenyeztetni” kell, azaz legalább három kivitelező ajánlatát kell bekérni. Ezért most formálisan, három magyar vállalat ajánlatára van szükség. E kérdéseket január 25-én Moszkvában fogják megtárgyalni a NIKEX igazgatóhelyettesével.

Feltétlenül szükség lenne arra, hogy a kórházépítés körüli teendők koordinálása céljából egy vállalati megbízott minél előbb Ungvárra települjön. A helyi vezetők tapasztalatlanok a nemzetközi együttműködés szervezésében, ezért egy dinamikus szervező a magyar vállalatok dolgát nagyon megkönnyítené.

4) A Kárpáti Igaz Szó új szerkesztőjével,³⁶³ Behun Jánossal³⁶⁴ és helyettesével³⁶⁵ elsősorban az újság tevékenységének fejlesztéséről, ennek módozatairól volt szó. Az elmúlt évben többször tárgyaltam Kijevben a pártközpontban és a kiadói főigazgatóságon abból a célból, hogy engedélyezzék a magyar írók kérését, új irodalmi folyóirat indítását. A döntés felemás lett, mert egyelőre folyóirat alapításához nem járultak hozzá, ehelyett a Kárpáti Igaz Szó irodalmi mellékletét javasolják átmeneti formaként. Ezért 1987. december 13-án megjelent az első szám „Új Hajtás” néven.³⁶⁶

³⁶³ Balla László, nyugállományba vonulására hivatkozva, a lap 1987. augusztus 13-i számában köszönt el az olvasóktól. Lásd: BALLA László: Az Olvasóhoz. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. augusztus 13. 4.

³⁶⁴ De facto augusztus 14-től 1988. június 14-ig Behun János volt a lap szerkesztője. Balla László úgy interpretálta a stafétabot átadását, hogy ő már megegyezett Mikola Szemenyuk ideológiai munkáért felelős titkárral Behun János személyéről, mint potenciális utódról a lap élén, s az utódjelölt kiválasztásában neki döntő szava volt. Lásd: BALLA, 2002. 249–250. „Szemenyukkal már annak idején megállapodtam Behunról, de Turjanicát ez semmire nem kötelezte. És mint megtudtam, Bandrovszkijnak is voltak főnntartásai a jelölttel szemben, főként az, hogy személyi igazolványa szerint nem volt magyar (itt szlováknak volt beírva), s tartottak tőle: az akkor már lábrakapó kárpátaljai magyar ébredés körülményei közt ez nem szülne jó vért. Magyarárgattam ugyan, hogy 1944 őszén az elhurcolástól való (indokolt) félelmében sok magyar íratta magát másnak, így tett Behun János apja is, és fia a szovjet törvények értelmében örökölte a beírt nemzetiséget, különben ő igazi magyar ember. Jó, jó, de...– bizonytalankodtak. Én jártam fölötteseink nyakára, igyekeztem rábeszélni őket, s ez végül sikerült is, hisz nekik semmilyen jelöltjük nem volt. De közben ment az idő. Mikor pártbizottságunk jóváhagyó döntése megszületett, meg kellett még várni utódom központi bizottsági megerősítését. Így, bár július 23-án betöltöttem a hatvanat, csak augusztus 18-tól kaptam meg a fölmentésemet.” Uo. 257.

³⁶⁵ Szabó Béla vagy Márkus Csaba helyettes szerkesztőkről van szó. A lap szerkesztését Behun betegsége miatt az 1988. június 15-i lapszámtól kezdve ők vették át ideiglenes megbízatással. DUPKA, 2017. 95.

³⁶⁶ Az Új Hajtás irodalmi-kulturális magazin negyedévente jelent meg nyolc oldalon a Kárpáti Igaz Szó mellékleteként, egyesítve magában az 1987-ben megszűnt Neon című művelődési magazint és a Lendület című irodalmi oldalt. A 3,5 évfolyamot megélt irodalmi melléklet szerkesztői, összeállítói a József Attila Alkotóközösség tagjai voltak: Balla D. Károly, majd Horváth Sándor. Az idősebb

Ennek a megoldásnak örülnek is az írók és újságírók, meg nem is. Örülnek, mert nem újságlapokon, hanem elkülöníthető formában jelenhetnek meg, de a baj az, hogy valójában nem nőtt, hanem csökkent az irodalom rendelkezésére álló terjedelem. Papírt ugyanis nem kaptak. Ezért a melléklethez szükséges papírt úgy szerzik meg, hogy havonta egy napon nem fog megjelenni az újság. Ezenkívül meg kellett szüntetniük az eddigi hetenkénti irodalmi oldalukat. A végleges megoldás – a folyóirat megjelentetése – érdekében ezért tovább kell folytatni a sürgetést.

A szerkesztőség engedélyt kapott arra, hogy a Kárpáti Igaz Szót Magyarországon is terjessze. Ezt nagy erkölcsi sikernek tartják. Siklósi Norberttel megállapodtak abban, hogy napi 2.000 példányt fognak árusítani Magyarországon, de a magyar megrendelés még nem érkezett meg. Megjegyzem, hogy a Kárpátalján mintegy 80.000 különféle magyar újságpéldányt értékesítenek.

5) Ungváron egy magyar tannyelvű általános és középiskola működik, a 10. számú. Ez a város egyik legszínvonalasabb iskolája. A hetvenes évek elején még 1100 tanulójuk volt, azóta állandóan csökken a számuk, most 612 fő. Egyre több ukrán és orosz gyerek kezd itt az első osztályt 6 éves korban azzal a céllal, hogy az első négy osztály elvégzése után – amikor már megtanult magyarul is – az ukrán iskolában fejezze be a középiskolát. Osztályonként 7-8 nem magyar tanulójuk van, de ezek közül 5-6 itt marad a magyar iskolában.

Az orosz nyelvet első osztálytól kezdve tanítják.

A múlt év nyarán Balla D. Károly, a Kárpáti Igaz Szóban írt cikket, amelyben a magyar irodalom tanítás kiterjesztése és a magyar történelemoktatás bevezetése érdekében emelt szót. P. Lizanyec professzor pedig ugyanezért beadványban fordult az ukrán felsőoktatási minisztériumhoz.³⁶⁷ Most, 1987. december 1-től elrendelték, hogy a VII., VIII., IX., X. osztályban 1-1 órával emelni kell a magyar nyelv- és irodalom órák számát. Ez azt jelenti, hogy az eddigi 2-3 óra eggyel bővül, ami lényeges emelésnek számít. A növelés a fakultatív tárgyak rovására történt.

Az irodalom tanításához minden magyar könyvet megszereznek, vagy megkapnak Magyarországról. Sőt, az orosz klasszikusokat is magyarul olvassák, mert orosz nyelven nem lehet megvásárolni. Szükségük lenne viszont a magyar irodalom tanításához módszertani szakkönyvekre.

Megemlítem, hogy először a Szovjetunióban az iskola megengedte Árpá István-nak, a zenetudományok kandidátusának, hogy az első osztályban Kodály-módszert

nemzedéket szerkesztőként Lusztig Károly képviselte. Az Új Hajtás utolsó száma 1990. május 20-án jelent meg. A Kárpáti Igaz Szó sokáig irodalmi rovat nélkül maradt, majd új, szintén kérszerű sorozatot indítottak Vallani kell címmel. Az Új Hajtásról részletesen lásd: DUPKA, 2021. 97–101.

³⁶⁷ Erről részletesen lásd a 23. sz. dokumentumot.

alkalmazva tanítson. Nagyszerű eredményt ért el máris. Érdemes lenne a módszer hazai irányítóinak felvenni vele a kapcsolatot és segíteni.

6) Az Ungvári Egyetem magyar tanszékén találkoztam Lizanyec professzorral, két rektorhelyetttel és a tanszék dolgozóival. Nagy örömmel újságotlák, hogy az előző napon, január 14-én kapták meg a határozatot a Hungarológiai Központ megalakításáról.³⁶⁸ Az intézet vezetésére Lizanyec kapott megbízást. A központ céljára az egyetemen, a tanszék mellett kaptak 2 szobát. Lizanyecnek február 10-ig kell elkészítenie a Központ működési szabályzatát és az 1988–1990-re vonatkozó terveket.³⁶⁹

A Központ a tanszék tanári karára épül, de külön, a tanszék mellett működik majd. Lizanyec 10 státuszt fog kérni.

Javaslom, hogy a Művelődési Minisztérium valamelyik szakértője menjen ki Ungvárra és nyújtson segítséget a program összeállításában. Segíteni kellene abban, hogy egyrészt tevékenységük mire terjedjen ki, másrészt milyen legyen a magyar szervekkel, intézetekkel a kapcsolatuk, milyen legyen az együttműködés módja?³⁷⁰

A rektorhelyetteseket arra kértem, hogy tegyék ismét lehetővé az egyetemi felvételi vizsgáknál a magyar nyelv használatát. Ebben a kérdésben vitára került sor, mert azt állították, hogy a jelenlegi helyzet nem jelent a magyar nyelvűek számára hátrányos megkülönböztetést. /Ennek az álláspontnak a tarthatatlansága mellett érvelve arra kértem őket, hogy továbbítsák ezt a kérést a rektor elvtárshoz (mert ő a magyar nyelvű felvételi fő ellenzője) és a jövő évtől kezdve tegyék lehetővé magyar nemzetiségűek alkotmányban rögzített jogainak érvényesítését.³⁷¹

7) A magyarságtudat fenntartásában és ápolásában nagy szerepet vállalnak azok a többnyire fiatal és középkorú költők, írók és pedagógusok, akik az utóbbi években klubokba, körökbe szerveződve rendezvényeiken a magyar történelemről, irodalomról tartanak előadásokat és vitaesteket.

Jelenleg a következő körök működnek:

³⁶⁸ Az előzményekről lásd az 5., a 12. és a 16. sz. dokumentumot.

³⁶⁹ Az Ungvári Állami Egyetem rektorának 1988. január 14-i utasítása értelmében Petro Lizanyec professzor vezetésével a Hungarológiai Központ Szervező Csoportja alakult meg, amelynek az volt a feladata, hogy kidolgozza és egyeztesse a magyar kormányzattal a központ működési szabályzatát és a működéshez szükséges tudományos, módszertani kérdéseket. A Szovjet Hungarológiai Központ ennek megfelelően csak később nyílt meg az Ungvári Állami Egyetemen, a Szovjetunió Oktatásügyi Állami Bizottságának 1988. szeptember 22-i rendelete értelmében. LIZANYEC, Petro: Hungarológiai Központ a Szovjetunióban. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. február 8. 4.

³⁷⁰ A következményekről lásd a 45. sz. dokumentumot, a 47. sz. dokumentum c) mellékletét, továbbá a 49–50., 59., 66., 69., 83. és 91. sz. dokumentumot.

³⁷¹ A bekezdés utolsó mondata a lap bal szélén kijelölve és tollal egy kérdőjel van mellé írva.

– 1971-ben alakult meg a József Attila Irodalmi Stúdió, amely elsősorban az írókat tömöríti. 1987-ben József Attila Alkotóközösség névre tértek át. Háromtagú vezetősége van: Balla D. Károly, Dupka György, Horváth Sándor.

– Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub Beregszászon működik 1984 óta. Elnöke Dalmay Árpád, ők kezdeményezték a Petőfi-emléktábla elhelyezését.

– Nyelvművelők és Irodalombarátok Drávai Gizella Köre Ungváron alakult 1987-ben. Elnöke: Balla László.³⁷²

– II. Rákóczi Ferenc Magyar Irodalmi Klub 1987-ben szerveződött Munkácson Popovics Béla pedagógus vezetésével.³⁷³

A klubok, körök működését azért engedélyezik a hivatalos szervek, mert a Könyvbarátok Ukrajnai Egyesületének helyi szervezetei felelősséget vállalnak értük. A könyvbarátok szervezetében dolgozó magyarok, mint például Dalmay Árpád lelkes támogatói és szervezői ennek a mozgalomnak.

A körök jelentik a magyar értelmiség számára az egyetlen lehetőséget arra, hogy a magyar történelem és irodalom kérdéseiről tájékozódhatnak, a magyarsághoz való

³⁷² A Nyelvművelők és Irodalombarátok Drávai Gizella Köre 1987. július 27-én alakult meg Ungváron, a megyei könyvtár idegen nyelvű osztályának olvasótermében. Az alapítók Drávai Gizella (1911–1981) beregszászi tanár, tankönyvszerző, pedagógus szellemi hagyatékának ápolását, továbbvitelét tűzték zászlajukra, céljuk a magyar nyelv és irodalom népszerűsítése, a kárpátaljai magyar tudományos, zenei, képzőművészeti élet értékeinek közkinccsé tétele, s nem utolsósorban az együvé tartozás érzésének erősítése volt. Az elnöke Balla László író, költő, a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztője, alelnöke Gortvay Erzsébet irodalomtörténész, az Ungvári Állami Egyetem docense volt. A kör létrehozásában és majdani szervezésében meghatározó szerepet játszott Hadar Piroska, a megyei könyvtár idegen nyelvi osztályának vezetője és Bárdos Ilona, a könyvtárközi csereosztály vezetője. Az akkor még úttörőnek számító közösség havi rendszerességgel tartott összejöveteleket. Részletesen: DUPKA, 2017. 126–127.

³⁷³ A II. Rákóczi Ferencről elnevezett munkácsi magyar irodalmi és kulturális kört 1987. október 1-én hozták létre, a megalakítását Balla D. Károly ungvári költő biztatására Popovics Béla magyar nyelv és irodalom szakos tanár kezdeményezte. A zökkenőmentes munka biztosítása érdekében hivatalossá akarták tenni a kör működését, erre 1987-ben csak úgy kínálkozott lehetőség, ha a Könyvbarátok Ukrajnai Egyesületének Munkácsi Szervezetéhez csatlakoznak II. Rákóczi Ferenc Könyvbarátok Köre néven. A kör elnökévé Popovics Bélát választották. Eleinte a Munkácsi 3. Számú II. Rákóczi Ferenc Középfiskola adott otthont a rendezvényeiknek, tudományos előadásoknak, felolvasóesteknek. Az egyesület bejegyzését az alapítók sokáig nem tudták elérni, s Popovics Béla néhány hónap múlva lemondott a vezetéséről. LAJOS Mihály: A II. Rákóczi Ferenc Irodalmi és Művelődési Kör története. *Kárpátalja*, 2021. március 28. – Az egyesületet csak később, 1988. október 12-én jegyezték be a Munkácsi Városi Tanács Művelődési Osztályán II. Rákóczi Ferenc Irodalmi és Művelődési Kör néven, elnöke Vaszócsik Matild, a helyi magyar iskola egykori igazgatója lett. Az egyesület céljával a munkácsi magyarság kulturális-művelődési alapon történő összefogását tűzték ki. VASZÓCSIK, 1992. 55. – Más forrás szerint a II. Rákóczi Ferenc Könyvbarátok Körét 1987. november 10-én alakították meg, s azért nem működhetett sokáig, mert a KGB feloszlatta. Lásd: BOTLIK [József]: Győztes csata Munkácson 1849-ben. Tíz éve titokban emlékeztek. *Magyar Nemzet*, 1999. április 24. 32. – Részletesen: DUPKA, 2017. 121–124.

tartozásukat átérezzék, és erősítsék bennük az összetartozás szálait. Ezért e körök nagyon népszerűek, rendezvényeiken sokan vesznek részt és élénk viták zajlanak le.

A klubok vezetőivel rendszeresen találkozom. Mostani látogatásom alkalmával véleményt cseréltem Balla Lászlóval, Balla D. Károllyal és Dalmay Árpáddal.

8) Mivel a területi PB első titkára és titkárai vidéken tartózkodtak, a magyar nemzetiség kérdéséről Maloványik elvtárral, a tanács elnökével, a területi párt VB tagjával tudtam beszélni és a beregszászi járás vezetőivel.

A magyar lakosság száma körülbelül 171.000 fő (népszámlálás 1989-ben lesz), aránya 13,7%. A tanácselnök arra hivatkozott, hogy a tanács apparátusban a magyarok aránya 12,9%, tehát minden rendben van. Kiderült azonban, hogy a magyarok többnyire csak a falusi tanácsokban vesznek részt, az apparátus felsőbb lépcsőin egyre ritkul a számuk.

A területi tanács vezetői közül csak 1 magyar nemzetiségű van, Molnár Bertalan elnökhelyettes. A tanács apparátusában 7 magyar dolgozik, beosztottként.

A területi párt VB-ben nincs magyar, az apparátusban 1 alosztályvezető. A járási első titkárok között egyetlen magyar van, Veress Gábor Beregszászon. A területi pártbizottság választott tagjai között 4-5 magyar van, de azok is kolhozelnökök vagy kolhoztagok.

A Beregszászi járásban, ahol a lakosság 72%-a magyar, jobb az arány, de ott sem kielégítő. A járási PVB-ben 11 fő közül 4 magyar, a választott pártbizottság 40%-a magyar. A járási tanács VB-ben 13 fő közül 6 magyar származású. A küldötteknek itt is 40-45%-át teszik ki a magyarok.

Tehát sem a területi, sem a járási szervezetben nincsenek képviselve arányuknak megfelelően a magyarok. Amikor ezt szóvá tettem, a helyi vezetők arra hivatkoztak, hogy ők ezt az arányt megfelelőnek tartják, a magyarok között egyébként sincs elég párt- és tanácsi munkára alkalmas káder.

Maloványik elvtárs leszögezte, hogy Kárpátalján nincs nemzetiségi kérdés, a nemzetiségeknek egyenlő jogaik vannak stb. „Mi – mondta – az embereket nem nemzetiségük szerint különböztetjük meg, hanem munkájuk szerint. Ezért sem a pártbizottság, sem a tanács külön a nemzetiségek kérdéseivel nem foglalkozik.”

Válaszként elmondtam, hogy azzal egyetértek, hogy alapjában véve a munkát, a képességet, magatartást kell figyelembe venni a funkciók betöltésénél, de a nemzeti kisebbség sajátos helyzeténél fogva mégis szükség van az arányos képviselet követelményének betartására is. Erre Gorbacsov elvtárs is figyelmeztetett a januári plénumon. Azonkívül a nemzeti kisebbség problémája ennél sokkal összetettebb, bonyolultabb, ezért nem lehet úgy kezelni, hogy e téren nincs semmi megoldatlan kérdés. Ha ez helyes lenne, akkor az Ukrán KP nyári határozata sem kötelezte volna a területi pártbizottságokat ezeknek a kérdéseknek a tanulmányozására. Végül abban marad-

tunk, hogy nézeteltérésünket ismertetni fogja Bandrovszkij elvtárssal. (A január 22–23-i KB-ülésem Scserbickij megbírálta Molványikot név szerint, mert nem képes új szellemben dolgozni.)

Utólag tudtam meg, hogy Kijev éppen a napokban utasította a területi pártbizottságot, hogy készítsen jelentést a KB számára az internacionalista és hazafias nevelés kérdéseiről.

9) A területi vezetők és a beregszászi járási vezetők szóvá tették, hogy aggasztja őket a magyarok között egyre terjedő kivándorlási szándék. Nem értik, hogy miért nő az áttelepülők száma, amikor Kárpátalján minden lehetőséget megkapnak, jól élnek, Magyarországon pedig romlik az életszínvonal.

A főkonzulátus nyilvántartása szerint 1987-ben ugrásszerűen nőtt a hazatelepülők száma: 1985-ben 178 fő, 1986-ban: 168 fő, 1987-ben pedig: 454 fő telepedett Magyarországra. 1987-ben aránylag magas volt a pedagógusok (40 fő) és az orvosok (14 fő) aránya. E két értelmiségi kategória kivándorlása eddig is magas volt. Az előző években körülbelül 30 tanár és 10 orvos ment át. Ez a magas létszám a magyarok körében is riadalmat okoz, mert joggal félnek az értelmiség jelentős részének az elvesztésétől.

A területi pártbizottság kampányt kezdett a pártszervezetekben a kivándorlás lefékezésére. Taggyűléseken szólították fel a párttagokat a hazafias nevelés fontosságára, a pedagógusok felelősségére, a Szovjetunióhoz való hűség követelményére.

Az áttelepülés okai igen összetettek, leglényegesebbek a következők:

– A szovjet hatóságok engedékenyebben és gyorsabban intézik az ügyeket. Aki családgyegetítés címén kéri az áttelepedést, az megkapja.

– Csábító a magyarországi szabadabb légkör, egyesek a nagyobb demokráciára hivatkoznak.

– Magyarországi életszínvonal, amit a jelenlegi nehéz helyzetben is sokkal jobbnak tartanak, mint az ittenit.

– A beszélgetés során elmondták, hogy főként az értelmiségiek arra vágnak, hogy magyarok között legyenek, ne legyen tehertétel számukra magyarságuk. Az értelmiségiek egy része úgy érzi, hogy a magyar értelmiség érvényesülési lehetősége, működési területe a Kárpátalján teljesen beszűkül, ezért a magyarságnak itt nincs jövője. Fel kell adnia magyarságát, csak akkor épülhet be a közéletbe. Akik ezt nem akarják, vagy nem tudják megtenni, azok egy része most kivándorol.

A látogatás nagyon hasznos volt, egyrészt, mert tovább bővítette ismereteimet a kárpátaljai viszonyokról, másrészt hozzájárultam ahhoz, hogy a helyi vezetők figyelme a nemzeti kérdések felé forduljon. Érdeklődésem, észrevételeim (alacsony képviselet) és kérésem (a magyar nyelvű egyetemi felvételi) azért jött jókor, mert most

kell elkészíteniök³⁷⁴ a jelentést az ukrán pártközpont számára. Azt az álláspontot ezután már nem képviselhetik, hogy a Kárpátalján nincsen nemzetiségi kérdés. Hiszen a kitelepedés erősödése is utal arra, hogy a magyaroknak hiányérzetük van, nem érzik elég jól magukat.

Úgy gondolom, hogy most kedvező a légkör és az időpont ahhoz, hogy néhány kérdésben további eredményeket érjünk el. Ennek elsőrendű segítője a glásznosztj és a Szovjetunióban és Ukrajnában is erősödő nemzeti érdekek felszínre kerülése. A nyári párthatározatok – ha nem is kielégítő mértékben, mégis – elismerték az ilyen érdekek létezését, kilátásba helyezték a helyzet javítását.

Biztató az is, hogy megkezdheti működését a Hungarológiai Központ, növelték a magyar nyelv- és irodalom órák számát a magyar középiskolákban.

Azt javaslom, hogy most, még a pártértekezlet előtt valamilyen formában vessük fel egy, a magyar lakosságot átfogó érdekképviseleti szerv létrehozásának gondolatát. Ha ez nem megy, akkor kulturális szövetségféle szervezetet kellene alakítani a jelenleg is működő irodalmi körök és klubok bázisán. Egy ilyen szövetség, ha nem is lenne nagy hatásköre, mégis javítaná a magyarok szervezettségét, fokozná magyarságtudatukat, és azt az érzést, hogy törődnek velük. Úgy tudom, hogy a Csehszlovákiában élő ukránoknak (körülbelül 30.000 fő) van kulturális szervezetük és ukrán nyelvű folyóiratuk.

Segíteni kellene a kárpátaljai írók régi kérését is, a magyar nyelvű irodalmi folyóirat indításának engedélyezését.

A magyar történelem oktatásának bevezetése a magyar iskolákban szintén régi óhaja a kárpátaljai magyaroknak. Úgy gondolom, hogy fakultatív bevezetése elérhető lenne. Egyelőre az általános bevezetés azért nem reális, mert nincs megfelelő tankönyv és nincs elég képzett történelem tanár.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

³⁷⁴ Sic!

31.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak
az UKP Központi Bizottságának 1988. január 22–23-i üléséről

KIJEV, 1988. JANUÁR 26.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1988/97. DOBOZ, 00542/1/1988. SZ.

Kijev	Érkezett:	88. 01. 26. 13.10	Szigorúan titkos!
Készítette: Al-Szak		88. 01. 26. 13.30	Ellenőrizte: Al

Rejtjeltávirat

Az Ukrán KP Központi Bizottsága 1988. január 22–23-án tartott ülésén a nemzeti kérdéstről az alábbi megállapítások hangzottak el:

Scserbickij első titkár kijelentette: ma mi joggal mondhatjuk, hogy a köztársaságban semmiféle, nemzeti talajból fakadó komoly negatív jelenségek nincsenek... Figyelembe kell vennünk, hogy növekszik az emberek érdeklődése a történelmi, kulturális hagyományaik és a nyelvi kérdések iránt.

A határozat a következőket tartalmazza: a nemzeti politika megvalósításánál a jövőben is fontos a közvélemény sokoldalú elemzése, figyelmesen vizsgálni kell a dolgozók különböző csoportjainak eltérő érdekeit, a köztársaság lakosságának soknemzetiségű összetételét, az egy tömbben élő nemzeti kisebbségek társadalmi és kulturális igényeit. Elvi alapon fel kell lépni a nemzeti elzárkózás és elkülönülés jelenségeivel szemben, határozottan vissza kell verni a burzsoá propaganda kísérleteit, amely a Szovjetunió népei barátságának és összeforrottságának gyengítésére irányul.

Lássa: Kiss János elvtárs *Kiss 1/26*.
Kupper Béla elvtárs *Kupper*

– 04 – P[áldi] –

Páldi András kijevi főkonzul összefoglaló jelentése a kárpátaljai magyarság helyzetéről és problémáiról

KIJEV, 1988. JANUÁR 26.³⁷⁵

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1988/97. DOBOZ, 00542/2/1988. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
6/SZT/1988/F.
(Főnöki levél)

„Szigorúan titkos”
Kijev, 1988. január 26.

A magyar nemzetiség helyzete és problémái Kárpátalján

A Szovjetunió nemzetiségi politikájáról – röviden

A bolsevik párt stratégiájában és taktikájában – a soknemzetiségű Oroszország viszonyai között nem is lehetett másképp – a nemzeti kérdés mindég³⁷⁶ központi helyet foglalt el. Lenin a nemzetek önrendelkezéshez való jogát, a szabad népek szövetségének teljes önkéntességét, a nemzetek és nemzetiségek teljes, nemcsak jogi, hanem tényleges egyenjogúságát hirdette. 1922-ben, a Szovjetunió megalakulásakor már a következőket írta: „Mi az elmúlt öt év alatt megoldottuk a nemzeti kérdést... Tapasztalataink alapján az a megingathatatlan meggyőződés alakult ki bennünk, hogy csakis a különböző nemzetek érdekei iránt tanúsított legnagyobb fokú figyelem küszöbölheti ki a konfliktusok veszélyét.”

Az azóta eltelt évtizedekben a párt hivatalos állásfoglalásai állandóan azt ismételtették, hogy a Szovjetunióban a nemzeti kérdést véglegesen és visszafordíthatatlanul, sikeresen megoldották. 1986-ban az alma-atai események azonban felhívták a figyelmet arra, hogy a nemzeti kérdést nem lehet véglegesen megoldani a Szovjetunióban sem.³⁷⁷ Nem szabad ugyanis megfeledezni Leninnek arról a figyelmeztetéséről sem, hogy a nemzetek érdekei iránt a legnagyobb figyelemre van szükség.

³⁷⁵ Az összefoglaló jelentés keletkezésének előzményéről lásd a 24. sz. dokumentumot.

³⁷⁶ Sic!

³⁷⁷ 1986. december 17–18-án súlyos zavargások törték ki a Kazah SZSZK fővárosában, Alma-atában. A tömegtüntetések résztvevői túlnyomó többségükben kazah etnikumú diákok voltak, a történetek háttérben a Kazah KP kazah nemzetiségű első titkáranak, Dinmuhamed Kunajevnek a december

[Az] 1986. decemberi alma-atai tüntetések után, [az] 1987. januári KB-ülésen Gorbacsov kénytelen volt részletesen beszélni a nemzeti politika negatív következményeiről is. „El kell ismerni – mondta –, hogy a nemzeti viszonyok terén elkövetett hibák és megnyilvánulásaik homályban maradtak, nem volt szokás beszélni róluk. Ez negatív következményekre vezetett, amelyekkel most foglalkoznunk kell. A XXVII. kongresszuson hangsúlyoztuk, hogy megingathatatlan pártunk lenini hagyománya: különösen tapintatosnak és körültekintőnek kell lenni mindenben, ami a nemzeti viszonyok fejlődésével kapcsolatos, ami az egyes nemzetek és etnikai csoportok érdekeibe vág, érinti az emberek nemzeti érdekeit, idejében meg kell oldani az e téren jelentkező problémákat.”³⁷⁸

A glásznoszty szelleme is szerepet játszott abban, hogy az 1987. év a Szovjetunióban a nemzeti követelések erősödésének és felszínre kerülésének esztendeje volt. A kazahkok³⁷⁹ utcai tüntetése után a krími tatárok terjesztették elő követeléseiket,³⁸⁰ majd

16-i leváltása állt. Az Kazah KP első titkári posztjára az SZKP KB Mihail Gorbacsov pártfőtitkár jelöltjét, az orosz származású Gennagyij Kolbint nevezte ki. December 17-én a rend helyreállítása érdekében rendkívüli állapotot hirdettek a Kazah SZSZK területének legnagyobb részére. Az alma-atai Brezsnyev teret, a tüntetések epicentrumát, a szovjet rendfenntartó erők csak 18-án éjszakára, nagy nehézségek árán tudták megtisztítani a tömegtől. A tüntetések után 5324 személlyel szemben indult ügyészségi vizsgálat, 99 fővel szemben hoztak bírósági ítéletet, két személyt halálra ítélték. Kunajev leváltásával felborult az éppen az ő regnálása idején kialakult egyensúlyi helyzet, miszerint a városi eredetű orosz pártelit mellett a törzsi-vérségi kötelékek alapján szerveződő kazah politikai klánok is beágyazódtak a hatalomba.

³⁷⁸ Az SZKP XXVII. kongresszusát 1986. február 25–március 6. között tartották Moszkvában. Az első ülésen, február 25-én olvasták fel a Központi Bizottság jelentését *A társadalmi és osztályviszonyokról, és a nemzeti kapcsolatokról* címmel. A beszámoló nem tagadta, hogy a „nemzeti folyamatok” terén a szovjet társadalomban lehetnek problémák. Ezek kezelésére és megoldására a „lenini normák” korszerű, vagyis mindig a fennálló és aktuális viszonyokhoz igazodó alkalmazását helyezte előtérbe. A dokumentum értelmezése szerint a „lenini normák” egyrészt fokozott érzékenységet és figyelmet jelentenek a nemzeti igények és érzelmek iránt, másrészt elvi küzdelmet a „nacionalizmus” és „sovinizmus” egyes megjelenési formáival szemben. Lásd: *XXVII CKIICC*, 1986. 75–76.

³⁷⁹ Sic!

³⁸⁰ Páldi 1987. szeptember 1-jén egy részletes táviratot küldött a Külügyminisztériumnak a krími tatárok helyzetéről: „Szabadságom idején – kérésemre – augusztus 22-én fogadott A. N. Girenko Krím megyei első titkár és tájékoztatott a félsziget politikai és gazdasági helyzetéről. Érdeklődésemre a krími tatárokkal kapcsolatos kérdésekről a következőket mondta. [...] A tatárok fellépését és követelését a pártbizottság nyílt nacionalista akciónak minősíti. Szélsőséges elemek ki akarják használni a glásznoszty nyújtotta lehetőségeket. Az újságok nem közölték, de a moszkvai tüntetés előtt a tatárok Szimferopolban is tartottak gyűlést, ahol a résztvevők száma »csak néhány tíz« volt. Az első titkár szerint a két fő követelés nem teljesíthető. A krími PNL nem kér autonómiát, nem is értene vele egyet. Az Üzbegisztánban élő 40.000 tatár áttelepítése pedig elképzelhetetlen. A Krímben ma 2,3 millió ember él, ezek 60 százaléka orosz, 30 százaléka ukrán. A lakosság nyugalommal vette tudomásul a tatárok követeléseit, mert teljesen irreálisnak tartják. Ezért ez semmiféle etnikai problémát nem jelent. Kérdésemre elmondta, hogy a Gromiko vezetésével alakult bizottságnak csak

a Baltikumban került sor kisebb-nagyobb mozgolódásokra. Az ukrán és belorusz írók nyelvük eloroszosodása ellen emelték fel szavukat. Ezek hatására, az alma-atai eseményekhez kapcsolódva párthatározat foglalta össze a nemzeti politika aktuális feladatait. A határozat az internacionalista nevelés erősítésére, az orosz nyelv tanulására, a kétnyelvűség kiterjesztésére, a nemzeti elzárkózás felszámolására és a nemzetek közeledésének fokozására szólítja fel a pártszervezeteket.

Az ukrán párt dokumentum megismételte az SZKP-határozat fő elveit, de állást foglalt az ukrán nyelv oktatásának kiterjesztése, az ukrán nyelvű könyvkiadás, színházi előadások és TV-, rádióműsorok arányának növelése mellett. Szólt arról is, hogy foglalkozni kell az Ukrajnában élő nemzetiségek problémáival, nemzeti hagyományaik ápolásával. A gorbacsovi politika, a glásznosztij által demokratizálódó légkör most, az eddiginél jobban lehetővé teszi az eddig elhallgatott és visszafojtott nemzeti, nemzetiségi érdekek felszínre kerülését, felvetését és talán megoldását is. Jelenleg ugyan az ukránok is saját nyelvük szélesebb körű használatáért, saját nemzeti tudatuk megtartásáért küzdenek, ezért a magyar nemzetiség problémái a megoldandó kérdések legvégén foglalnak helyét. Mégis kedvező a szituáció arra, hogy határozottabb fellépés esetén némi eredményt érjünk el.

Kárpátalja történetéből

A II. világháború után került Kárpátalja a Szovjetunióhoz. Ezt a tényt a Szovjetunióban úgy értelmezik, mint az ukrán földek újraegyesítését, a kárpátontúli ukránok évezredek vágyának teljesülését.

Ezt az értelmezést azzal indokolják, hogy ez a terület valamikor a Kijevi Ruszhoz tartozott. A középiskolák 7–8. osztálya számára 1986-ban kiadott „Az ukrán SZSZK története” című tankönyv 32. oldalán a következőket írják: „A magyar hűbéri állam még a XII. században igyekezett elfoglalni Kárpátontúli Ruszt, de a helyi lakosság felszabadító harca, kiváltképp a Halics-Volinyi Fejedelemség fellendülésének időszakában, megakadályozta ezt. Csak amikor Rusz az Arany Horda igájába került, akkor sikerült a magyar hűbéruraknak megvetni lábukat a kárpátontúli földeken.”

PB-tagjai vannak. [...] Úgy gondolják, hogy nem lehet majd mereven elutasítani a tatárok kérését – kivéve az autonómiát. Bizonyos kompromisszumot kell majd kötni. Ki kell elégíteni Üzbegisztánban a követelések egy részét, például helyre kell állítani a jogi normákat, szélesíteni kell a könyv- és újságkiadást, javítani a szociális, kulturális helyzetüket. Foglalkozni kell a krími tatárok történelmével, jobban meg kell világítani vezetőik történelmi szerepét. Ígéretet kell tenni arra, hogy a krími munkaerő-szükséglet szakmai struktúrájától függően és a lakáshelyzet javulásának megfelelően, szigorúan szervezett módon, fokozatosan, évente magasabb keretek között visszatelepedésre is sor kerülhet. A visszatelepedőket bizottság válogatná ki a jelentkezők közül.” Lásd: MNL OL, XIX-J-1-j, 1987/128. doboz, 004274/1987. sz.

A II. világháború alatti és utáni eseményeket a tankönyv a következőképpen foglalja össze: „A magyar fasiszták 1938 őszén és 1939 tavaszán elfoglalták a Kárpátontúlt és [a] véres terror, erőszakoskodás és fosztogatás rendszerét vezették be. A néptömegek azonban nem engedelmessé váltak a hódítóknak, a kommunisták vezetésével lankadatlanul harcoltak szociális és nemzeti felszabadulásukért, valamint az egyesülésükért Szovjet-Ukrajnával. Ebben a harcban sok bátor harcos pusztult el, köztük Oleksza Barkanyuk, a kárpátontúli kommunisták egyik vezetője.

Amikor a Vörös Hadsereg 1944-ben felszabadította a Kárpátontúlt, itt rendkívüli erővel bontakozott ki a lakosság nagy tömegeinek mozgalma azért, hogy egyesüljenek Szovjet-Ukrajnával. A népbizottságok első kongresszusa 1944. november 26-án egyhangúlag jóváhagyta azt a történelmi jelentőségű kiáltványt, amelyik kimondja a Kárpátontúl egyesülését az Ukrán SZSZK-val.

A Kárpátontúl lakosságának kérésére szerződés mondta ki egyesülését Szovjet-Ukrajnával. Ezt a szerződést a Szovjetunió és Csehszlovákia kormányának a meghatalmazott képviselői 1945. június 29-én Moszkvában írták alá. A Kárpátontúl egyesülése az Ukrán SZSZK-val azt jelentette, hogy véget ért az összes ukrán földek újraegyesítésének történelmi folyamata egy egységes ukrán szovjet államban.”

A nemzetiségi lét jogi keretei

A Szovjetunió alkotmánya, amelyet 1977-ben hagytak jóvá, a nemzetiségekre vonatkozóan a következő alapelveket szögezi le:

„34. cikkely. Az SZSZKSZ állampolgárai egyenlők a törvény előtt, függetlenül származásuktól, szociális és vagyoni helyzetüktől faji és nemzetiségi hovatartozásuktól, nemzetüktől, képzettségüktől, nyelvüktől, a valláshoz való viszonyuktól, foglalkozásuk nemétől és jellegétől, lakhelyüktől és egyéb körülményeiktől.”

„36. cikkely. Az SZSZKSZ különböző fajú és nemzetiségű állampolgárainak egyenlő jogaik vannak. E jogok érvényre juttatását biztosítja az SZSZKSZ valamennyi nemzete és nemzetisége sokoldalú fejlődésének és közeledésének politikája, az állampolgároknak a szovjet hazafiság és a szocialista internacionalizmus szellemében való nevelése, az anyanyelv és az SZSZKSZ más népei által beszélt nyelvek használatának lehetőségei. Az állampolgárok jogainak bármilyen közvetlen vagy közvetett korlátozását, az állampolgárok közvetlen vagy közvetett előnyökben részesítését faji és nemzetiségi hovatartozásuk alapján, akár csak a faji és a nemzeti felsőbbrendűség, gyűlölet vagy megvetés bármilyen kérdését törvény bünteti.”

Az ukrán alkotmány szó szerint ugyanezt tartalmazza.

Abból az alapelvből kiindulva, hogy a Szovjetunióban a nemzeti kérdést megoldották, alkotmányon kívül a nyilvánosságra hozott rendeletekben, határozatokban

a nemzeti kérdés nem szerepel. Hosszú ideig tartó hallgatás után Andropov beszélt róla az Októberi Forradalom 60. évfordulóján mondott beszédében. 1987-ben – a kényszerűség következtében – beszélni kellett róla a különböző plénumokon. A téma tárgyalása azonban még mindig nem megy túl az általános tételek ismételtetésén.

Az Ukrán KB 1988. január 22–23-án tartott ülésén a nemzeti kérdésről az alábbi megállapítások hangzottak el:

Scserbickij első titkár kijelentette: „Ma mi joggal mondhatjuk, hogy a köztársaságban semmiféle, nemzeti talajból fakadó komoly negatív jelenségek nincsenek... Figyelembe kell vennünk, hogy növekszik az emberek érdeklődése a történelmi, kulturális hagyományaik és a nyelvi kérdések iránt”.

A határozat a következőket tartalmazza: „A nemzeti politika megvalósításánál a jövőben is fontos a közvélemény sokoldalú elemzése, figyelmesen vizsgálni kell a dolgozók különböző csoportjainak eltérő érdekeit, a köztársaság lakosságának soknemzetiségű összetételét, az egy tömbben élő nemzeti kisebbségek társadalmi és kulturális igényét. Elvi alapon fel kell lépni a nemzeti elzárkózás és elkülönülés jelenségével szemben, határozottan vissza kell verni a burzsoá propaganda kísérleteit, amely a SZU népei barátságának és összeforrottságának gyengítésére irányul.”

[Az] 1987. decemberi területi pártértekezleten, amelyet Ungváron tartottak, a PB beszámolójában egyetlen szó sem hangzott el a nemzetiségi kérdésekről.

Meg kell jegyezni, hogy a SZU-ban sohasem beszélnek a nemzetiségek hídszerepéről és a nemzetiségi ügyek megoldását belügynek tekintik.

Ismeretes az is, hogy Magyarország magatartása a kárpátaljai magyarok ügyében a visszafogott nemzetiségi politikán belül is túlságosan tartózkodó volt. Úgy viselkedtünk évtizedekig, mintha ott magyarok nem is élnének, de ha élnek is, problémáik nincsenek.

Elérkezettnek látszik azonban az idő arra, hogy a gorbacsovi politika lehetőségeit felhasználva, a magyar nemzetiségi politika aktívabbá váljon a Kárpátalján is.

A magyar nemzetiség társadalmi, politikai helyzete Kárpátalján

1.) A magyar lakosság nagy része egy tömbben a Beregszászi és Nagyszőlősi járás területén él, a Tisza mentén. A két járás falvaiban és városaiban él a kárpátaljai magyarság több mint fele, körülbelül 100.000 ember.

A magyarok valóságos létszáma nehezen állapítható meg, mert a hatalmi viszonyok gyakori változása a népszámlálási adatok megbízhatóságát jelentősen csökkenti. 1910-ben 174.000 magyar szerepelt az összeírásban, 1930-ban azonban a cseh népszámlálás már csak 115.000 főt tartott nyilván, 1959-ben a szovjet kimutatások 146.200 magyart regisztráltak, 1979-ben pedig már 171.000 főt.

A szovjet statisztikában látható növekedés mögött azonban nincs valóságos létszámgyarapodás. A háború után ugyanis a bántódástól vagy a kitelepítéstől való félelmében sok magyar más nemzetiségűnek vallotta magát. Az 1989-ben rendezendő népszámlálás lesz valószínűleg az első, amelyik reális képet ad majd Kárpátalja valóságos népesedési viszonyairól és a magyarok számáról.

A magyarság jelenlegi 171.000 fős létszámával a teljes 1,2 millió fős kárpátaljai népességnek körülbelül 14%-át teszi ki. Ez az arány állandóan csökken, mert a hegyvidéki ukrán (ruszin) népesség születési arányszáma magasabb és az ukránok bevándorlása is folytatódik.

2.) A magyar lakosság több mint fele viszonylag zárt tömbben, magyar falvakban él. Legtöbbjük a helyi kolhozban dolgozik, paraszti munkát végez, vagy a kisebb-nagyobb helyi gyárban dolgozik. Falusi életmódjuk, hagyományaik nem nagyon változtak az elmúlt évtizedekben sem. A kolhozokban magyarok az elnökök és egyéb vezetők, magyar az érintkezés nyelve. A családokban mindenki magyarul beszél, a budapesti rádiót hallgatják és a magyar tévét nézik. A családok nagy részéhez jár valamilyen magyarországi újság. Az itt élő magyarok túlnyomó többsége sem ukránul, sem oroszul nem tud.

1987-ben összesen 48.000 napilapot és 31.000 folyóiratot fizettek elő.

A Szabad Földből 27.000, a Népszavából 9.000, a Népszabadságból 41.000, a Nők Lapjából 4.500 példányt járatnak.

Az itteni kolhozok jó talajon, kiválóan gazdálkodnak, a magyarországi módszereket – lehetőségek szerint – alkalmazva, az ukrainai átlagnál sokkal jobb eredményeket érnek el. A búza átlagtermése például kétszerese az ukrainainak. Magyar példák alapján már régóta alkalmazzák az egyéni munkavállalást, fejlesztik a háztáji gazdálkodást és melléküzemi tevékenységet. Ezért a magyarok életszínvonala is magasabb, mint a kárpátaljai átlag.

A magyarság kisebb része, de mintegy 40%-a szétszóródva, Kárpátalja más népeivel vegyesen él, a legtöbben Munkácson és Ungváron. Ezek többnyire beszélnek oroszul vagy ukránul, családjukban már gyakori a vegyes házasság, ezért felszívódásuk megkezdődött. De ezekben a városokban élnek azok a magyar értelmiségiek, írók, művészek, pedagógusok is, akik a magyarság szellemi képviselői, és akik azon munkálkodnak, hogy a magyar identitástudatot megőrizzék és fejlesszék.

A kárpátaljai magyar lakosság annyira kötődik szülőföldjéhez és annyira más világnak érzi Ukrajna Kárpátokon kívüli területeit, hogy alig van néhány ezer olyan, aki az ország más vidékére költözött.

3.) Nem tekinthető kielégítőnek a magyar lakosságnak a terület (megye) társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális életébe való beilleszkedése.

Különösen kevés magyar vesz részt a politika alakításában, alig van olyan magyar közéleti szereplő, akit a megye lakossága ismerne. A legismertebb talán Balla László költő, műfordító, a Kárpáti Igaz Szó volt szerkesztője, a Béketanács területi szervezetének elnöke. Vagy Bíró Andor állami díjas kolhozelnök, a kijevei Legfelsőbb Tanács egyetlen magyar tagja.³⁸¹

A magyarok beilleszkedésének, a közéletben való részvételének lehetőségét és határait jól mutatják a rendelkezésünkre álló adatok.

A területi párt VB-ben egyetlen magyar sincs, a pártapparátusban pedig csak egy alosztályvezető dolgozik. A járási első titkárok között csak egy magyar van. A területi pártbizottság választott tagjai között 4-5 magyar van, de azok is csak kolhozelnökök, vagy kolhoztagok, akik nem tudnak befolyást gyakorolni a helyi politikára.

A Beregszászi járásban, ahol a lakosság 72%-a magyar, jobb az arány, de ott sem kielégítő. A járási PVB-ben³⁸² 11 fő közül 4 magyar, a járási pártbizottság tagjai közül pedig 40% magyar. A magyar falvakban és kolhozokban természetesen a párttitkárok is magyarok.

A területi tanács apparátusában 7 magyar dolgozik beosztottként, a vezetők között pedig 1 magyar van, aki elnökhelyettes.

A Beregszászi Járási Tanács VB 13 tagja közül 6 magyar származású. A tanács-tagok 40-45%-át teszik ki a magyarok.

Meg kell jegyezni, hogy a SZU Legfelsőbb Tanácsának van egy kárpátaljai magyar tagja is, aki az egyik kolhoz állattenyésztője.³⁸³

Megállapítható tehát, hogy sem a területi, sem a járási, sem a párt-, sem a tanácsi apparátusban nincsenek a magyarok [a] számarányuknak megfelelően képviselve, sőt erősen elmaradnak attól. Ez a helyzet történelmileg alakult ki, fő okai a következők:

– A háború után a magyarokat, mint háborús bűnös nemzet tagjait kezelték, sokat közülük deportáltak. A közéletben való részvételük ezért eleve nem volt lehetséges.

³⁸¹ Bíró Andor hat cikluson keresztül, a Tanács VI. ülészakától a XI. ülészakáig, vagyis 1963-tól 1990-ig az USZSZK Legfelső Tanácsának képviselője volt. FEDINEC, 2023. 338.

³⁸² Ez minden bizonnyal egy téves betűszó. A Beregszászi Járási Pártbizottságról (PB) van szó, tehát a helyes betűszó csak a PB lenne. Páldi itt minden bizonnyal a VB (Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága) és a PB betűszavakat vonta össze véletlenül.

³⁸³ A SZU Legfelső Tanácsának 750 fős Szövetségi Tanácsában a XI. ülészak (1984–1989) küldöttei között hárman képviselték Kárpátalját: Henrih Bandrovskij, az UKP területi első titkára, Natalia Zolotova, a Munkácsi járási postahivatal távirásza és a magyar származású Méhes Lajos, a viski Határőr Kolhoz 2. sz. állattenyésztő-telepének vezetője. FEDINEC, 2022. 334. – Méhes Lajos személyére vonatkozóan a Magyar Hírlap elhíresült *Magyarnak lenni* című sorozatában a Szovjetunióról szóló részben találunk információt. SZANISZLÓ Ferenc – N. SÁNDOR László: Lajos Lajosovics és a többiek. /Magyarnak lenni a Szovjetunióban/. *Magyar Hírlap*, 1988. január 13. Melléklet: 4–5.

– Olyan belső pártutasítást kaptak a pártszervezetek, hogy a magyaroknak a pártba való belépését korlátozni kell. Ezt az utasítást még nem vonták vissza. Ez az alapvető oka annak, hogy amíg az ukránok 13,5%-a párttag, addig a magyarok között ez az arány csak 7,5%. Különösen nehéz a pártba bekerülni a magyar értelmiségieknek. Miután vezető funkciót csak párttag kaphat – hiába terjesztette ki Gorbacsov a vezetői kinevezés lehetőségét a pártonkívüliekre is, ennek érvényesítése ma még nem lehetséges – a magyarok vezető állás betöltésénél alig jöhetnek szóba. Ezért csak néhány kolhozelnök és egy-két kisebb gyár igazgatója magyar.

– A területi vezetők azon az állásponton vannak, hogy nincs elég párt- és tanácsi funkcióra alkalmas magyar, egyébként is, a kinevezéseknél nem a nemzetiséget kell figyelembe venni, hanem a végzett munkát. Az egyik vezető kifejtette, hogy Kárpátalján nincs nemzetiségi kérdés, ilyen jellegű panasz a terület vezetőihez évtizedek óta nem érkezett.

A magyarok alacsony fokú részvétele a kárpátaljai közéletben tehát nem a magyarok passzivitásának a következménye, hanem az évtizedes visszaszorító politika eredménye. Igaz, ma már a magyarok sem törekszenek párt- és tanácsi funkciók megszerzésére, inkább a kötöttségektől mentesebb tudományos, művészi, irodalmi, orvosi, pedagógusi foglalkozások felé orientálódnak.

4.) A kárpátaljai magyarság kulturális élete beszűkült, a lehetőségeknél szegényesebb, mert nincs olyan szervezett erő, intézmény, amelyik erről gondoskodik.

A magyar lakosságra a legnagyobb befolyást a Kárpáti Igaz Szó gyakorolja. A lapot 8.000 példányban árusítják, ami azt mutatja, hogy a magyar családok többségéhez eljut. A lap szerepét növeli az a tény, hogy a magyarok túlnyomó része nyelvismeret hiányában a szovjet lapokat nem olvassa. A Kárpáti Igaz Szót ennek tudatában szerkesztik, de csak részben képesek az igények kielégítésére, mert az újság jelentős részét elfoglalják a kötelező anyagok. A Kárpáti Igaz Szón kívül még egy megyei lap jelenik meg, a Kárpátontúli Ifjúság, de ez a megfelelő ukrán lap fordítása. Beregszászon adják ki a „Vörös Zászló”, Nagyszőlősen pedig a Kommunizmus Zászlaja című járási lapot.

A rádió és TV magyar nyelvű adásai nem tudják kielégíteni a lakosság igényeit, egyrészt azért, mert a rádió naponta csak 40 perces, a TV pedig hetenként kétszer 1-1 órás műsort sugároz, ami nagyon kevés, másodszer azért, mert a műsor nagy részét az orosz–ukrán nyelvű lapok cikkeinek ismertetése teszi ki.

A magyarságtudat fenntartásában jelentős szerepet játszanak a kárpátaljai magyar írók és költők. 4 magyar nyelven író tagja van a Szovjet Írószövetségnek,³⁸⁴ rajtuk

³⁸⁴ Vagyis: Balla László (1953-tól), Szalai Borbála (1980-tól), Balla D. Károly (1984-től) és Füzesi Magda (1986-tól).

kívül 20-25 rendszeresen publikáló író tartanak számon. A probléma azonban az, hogy kevés számukra a publikációs lehetőség. A Kárpáti Igaz Szó Új Hajtás című mellékletének a terjedelme túl kicsi, a Kárpáti Kiadó pedig évente csak egy, esetleg két kötet kiadására vállalkozik. Ezért lenne fontos az írók régi kívánságának teljesülése, egy magyar nyelvű folyóirat indítása. Az ukrán szervek azonban eddig elzárkóztak az engedélyezés elől.

A területen nincsen magyar nyelvű színház. Beregszászon működik egy műkedvelő magyar színjátszó csoport, amelyik elég színvonalas előadásokat tart a magyar falvakban. A csoport állami anyagi támogatást nem kap, ezért a magyar falvak kolhozelnökei nyújtanak nekik némi segítséget.³⁸⁵

A magyar nyelvű kulturális élet hiánya nagyon nyomasztóan hat a magyar lakosságra. A magyar nyelv használatának lehetősége a hivatalokban és a munkahelyeken állandóan szűkül, ezért különösen fontos lenne a helyi kulturális tevékenység fellendítése. E téren jelentős lépés lenne, ha engedélyznék és anyagilag támogatnák a beregszászi színjátszók bázisán egy magyar nyelvű színház alapítását Beregszászon. A megye politikai vezetői elvileg már elfogadták ezt a gondolatot, de anyagi nehézségekre hivatkoznak.³⁸⁶ Szükség lenne arra is, hogy a falvakban népi együttesek, daloskörök alakuljanak, fesztiválokat rendezzenek. Jelenleg magas színvonalú ének- és tánckar működik Péterfalván.

A helyi kulturális élet hiányosságait a magyarországi rádió és TV adásaival pótolják. Mindenütt jók a vételi lehetőségek. Minden magyar család, sőt, sok nem magyar is, a magyar televízió műsorát nézi. Nagyon hiányzik azonban a magyar színházi kultúra jelenléte, mert a magyar színházak kárpátaljai vendégszereplésére már régóta nem vállalkoztak. Ezen feltétlenül változtatni kellene. Erre minden lehetőség megvan, mert a kulturális együttesek cseréjét, vendégszereplését a szovjet elvtársak is szorgalmazzák.

A Magyarországon kiadott könyveket a Druzsba könyvüzletekben árusítják, természetesen itteni követelmények szerint válogatva.

³⁸⁵ Beregszászi Népszínház néven 1952 óta működött egy amatőr népszínház a Beregszászi Járási Művelődési és Szabadidőközpont társulataként, amely a fennállásának negyvenkét éve alatt mintegy negyven színművet mutatott be és összesen 1132 előadást tartott. A vezetője és rendezője 1953-tól Schober Ottó volt. Az állandó, professzionális színtársulat kérdése az 1960-as és 1970-es évektől jelen volt a kárpátaljai magyar értelmiség diskurzusában. CSANÁDI, 2004. 295.

³⁸⁶ Sztepan Turjanica, a területi pártbizottság titkára 1987. május 5-én Beregszászban egy aktívagyűlésen elismerően nyilatkozott az amatőr népszínház tevékenységéről, s azt javasolta, hogy a Munkácsi Orosz Drámai Színház fiiláléjaként, de a Beregszászi járási kultúrház és az amatőr népszínház bázisán hozzanak létre egy professzionális magyar színházat. A járási pártbizottság, annak kulturális osztálya és a kultúrház vezetői, a népszínház amatőr színészeivel folytatott tanácskozás után azonban egy önálló magyar színház alapítása mellett foglaltak állást. Uo.

5.) A magyar nyelv tanításának, művelésének lehetősége fokozatosan szűkül. Hivatalos adatok szerint ma 85 iskolában tanítanak magyar nyelven (10 évvel ezelőtt még 91-ben), de ezek közül csak 52 a tisztán magyar tannyelvű iskola. 16 ukrán–magyar és 13 orosz–magyar iskola is működik. A 80-as évek elejétől kezdve fokozatosan – az érdeklődésre, létszámra stb.-re hivatkozva – kezdik „internacionálni”³⁸⁷ a magyar tannyelvű iskolákat és ukrán, illetve orosz osztályokat hoznak létre. Ennek az a következménye, hogy a magyar nyelvű oktatás egyre jobban visszaszorul. Annál is inkább, mert e tantermeken kívül (például tanári értekezleteken) használható nyelv az orosz vagy az ukrán, a folyosók feliratai még a magyar iskolákban is orosz nyelvek.

Az internacionalizált iskolákban a magyar tanárok egy része nehéz helyzetbe kerül, mert oroszul vagy ukránul kellene tanítania, de azt nem mindenki tudja vállalni.

Az iskolák anyagi ellátottsága, felszereltsége sem egyforma. Beregszászon 3 magyar, 2 ukrán és 1 orosz tannyelvű középiskola van. Tanterv szerint bevezették ugyan a számítástechnika oktatását, de amíg az orosz iskolában 20 darab számítógép van, addig az ukránban 5, a három magyar iskolában pedig egyetlenegy sem.

1987-ben a Kárpáti Igaz Szóban sok levélíró kérte, hogy emeljék meg a magyar órák számát az iskolákban és vezessék be a magyar történelem tanítását. Az ungvári egyetem magyar tanszéke beadványban kérte az ukrán közép- és felsőoktatási minisztériumot a magyar nyelv és irodalom óraszámainak emelésére.³⁸⁸ A minisztérium 1987. december 1-től elrendelte a felső osztályokban az eddigi 2-3 órának osztályonként 1-1 órával való emelését. Ez nagyon pozitív lépés, és arra utal, hogy lehetséges a helyzet további javítása is.

A magyar nyelv és irodalom tanárok képzése az Ungvári Egyetemen folyik. A magyar tanszéken 7 tanár dolgozik, a vezetőjük azonban magyarul beszélő ruszin. Az egyetemen tanuló 7.800 hallgató közül 800 a magyar származású, tehát mintegy 10%, vagyis a lakosságárányánál kevesebb. Ennek egyik oka az, hogy évekkal ezelőtt megszüntette az egyetem magyar származású rektora a magyar nyelven történő felvételi vizsga lehetőségét. Ez hátrányos helyzetet teremt a magyar diákok számára, de az egyetem vezetősége eddig – mindenoldalú intervenció ellenére – hajthatatlan maradt.³⁸⁹

Az egyetemen – több évi – tárgyalás eredményeként 1988. január 14-én megkezdődött a Hungarológiai Központ kialakítása, amelynek vezetésére a magyar tanszék vezetője kapott megbízást. Ez nagy jelentőségű pozitív lépés, olyan, amit 1-2 évvel

³⁸⁷ Sic!

³⁸⁸ Erről részletesen lásd a 23. sz. dokumentumot.

³⁸⁹ A következményekről lásd a 41. sz. dokumentumot.

ezelőtt még nem tudtunk volna elképzelni. A tanszék már eddig is foglalkozott magyar tájszavak, balladák gyűjtésével. A 3 kötetes tájszótár közös kiadása folyamatban van.³⁹⁰ A központ várhatóan 10 tudományos dolgozójával a magyar értelmiség egy része számára munkahelyet és perspektívát nyújthat.

Magyarországról az egyetemi és a középiskolák rendszeresen kapnak szak- és szépirodalmi könyveket, oktatási segédanyagokat. Az Ungvári Egyetem és a Debreceni Egyetem, valamint a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola között alakult ki bizonyos együttműködés, de a lehetőségeket még nem használják ki. Szükség lenne gyakoribb előadó- és hallgatócserére, magyar nyelvű hallgatók magyarországi képzésére. Két év óta Ungváron egy magyar lektor működik.

6.) Évtizedeken keresztül a magyarságnak semmiféle szervezete a Kárpátalján nem volt. Az elmúlt években, különösen a múlt évben több olyan klub és kör alakulására került sor, amelyek alulról jövő kezdeményezés eredményeként szerveződve máris a magyarok identitástudatának fenntartójává és erősítőivé váltak. E klubokat fiatal költők, írók és pedagógusok hozták létre és rendezvényeiken a magyar történelemről, irodalomról, helytörténeti kutatásaikról tartanak előadásokat és vitaesteket, ezek a találkozók jelentik a magyar értelmiség számára az egyetlen lehetőséget arra, hogy a magyarsághoz való tartozás élményét érezzék, és erősítsék bennük az összetartozás szálait. Ez lehet az oka annak, hogy a körök előadásai nagyon népszerűek, rendezvényeiken sokan (néha 60–100 fő) vesznek részt és élénk viták zajlanak le.

Az első kört 1971-ben alakították Ungváron fiatal írók és költők József Attila Irodalmi Stúdió néven.³⁹¹ Azóta is működik, tagjai már ismert írók: Balla D. Károly, Dupka György, Horváth Sándor, Füzesi Magda. Mivel az alapító nemzedék 1971 óta

³⁹⁰ Lásd az 5., 11–12. sz. és 16. sz. dokumentumot.

³⁹¹ Ez nem teljesen igaz, már korábban is létezett magyar irodalmi kör Kárpátalján. Az Ungvári Egyetem magyar nyelv- és irodalom szakán tanuló fiatal költők és írók – Benedek András, Balla Gyula, Györke László – közreműködésével 1967 novemberében a Kárpátontúli Ifjúság című területi lap szerkesztősége keretében alakult meg Zseliczki József elnökletével a Forrás Ifjúsági Stúdió. Tagjai a fentiek kívül Fodor Géza, Vári Fábrián László, Füzesi Magda, Peleskei Jenő, Dupka György és mások voltak, akik már több ízben publikáltak a Kárpátontúli Ifjúságban és a Kárpáti Igaz Szóban. A stúdió tagjainak vezetésével Kárpátalja több magyarlakta településén irodalmi, illetve olvasókörök alakultak. E körökben a stúdióba tömörült fiatalok megismerkedtek az egyetemes magyar irodalommal, amelyről a „közoktatás” útján csak tudatosan eltorzított képet nyerhettek. Néprajzi és folklórgyűjtéssel is foglalkoztak, tudatosan törekedtek a hagyományok ápolására. Néhány évi eredményes munka után azonban, a kezdettől fogva gyanakvással figyelt és egyre inkább ellenzékinek tartott Stúdió 1971 végére megszűnt. A megszűnésének közvetlen előzménye a Kárpáti Igaz Szóban *Elidegenedés* címmel Balla László tollából megjelent szerkesztőségi cikk volt, amely szigorú bírálatban részesítette a fiatal magyar alkotókat. A vád az volt ellenük, hogy elidegenedtek a szovjet társadalomtól, a polgári irányzatok büvkörébe kerültek, semmibe vették a szocialista realizmus eszméit, sőt a cikkíró szerint a nacionalizmus sem állt távol tőlük. A stúdió vezetői ellen rágalomhadjárat indult.

felnőtt, nevüket 1987-ben József Attila Alkotóközösségre változtatták és tagságuk határait kiterjesztették képzőművészekre, zenészekre, fotóművészekre, mindazokra, akik szeretik és ápolni akarják anyanyelvüket.

A tagok fontos feladatuknak tartják író–olvasó–találkozók szervezését, előadásokat tartanak a magyar iskolákban, könyvtárakban és az üzemek, kolhozok klubjaiban. A szépirodalom művelésén kívül irodalomtörténeti, szociológiai, néprajzi kutatásokat is végeznek. A legfőbb gondjuk az, hogy nincs elég lehetőségük műveik megjelentetésére.

Jelentős kultúraterjesztő és nevelő tevékenységet folytat Beregszászon az Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub, amely 1984-ben alakult. Ez a klub nagyon sokat tett azért, hogy a helyi vezetők évekig tartó ellenállása után, 1987-ben felavathassák Beregszászon a Petőfi-emléktáblát.³⁹²

1987-ben alakult meg Ungváron a Nyelvművelők és Irodalombarátok Drávai Gizella Köre. (Drávai Gizella ismert pedagógus volt a Kárpátalján.)

Szintén 1987-ben jött létre Munkácson a II. Rákóczi Ferenc Magyar Irodalmi Klub. Ez a klub nagyon gyorsan népszerű lett, mert a magyar és kárpátaljai történelem és hagyományok ápolását és kutatását is feladatának tartja.

A klubok működését a hivatalos szervek olyan esetben engedélyezik, ha valamilyen országos szerv felelősséget vállal értük. Erre a Könyvbarátok Ukrajnai Egyesületének helyi szervezetei vállalkoztak, mert az ott dolgozó magyarok is lelkes támogatói a klubok tevékenységének.

7.) A főkonzulátus nyilvántartása szerint 1987-ben ugrásszerűen nőtt a Magyarországra települők száma: 1985-ben 178 fő, 1986-ban 168 fő, 1987-ben pedig 454 fő. 1987-ben különösen magas volt a pedagógusok (40 fő) és az orvosok száma (14 fő). Mivel a két értelmiségi kategória áttelepülésének aránya eddig is magas volt, az újabb növekedés a magyarok körében is riadalmat keltett, mert joggal félnek a magyar értelmiség jelentős részének elvesztésétől.

A terület politikai vezetőit is aggasztja a magyarok közötti egyre terjedő kivándorlási szándék. Nem értik, hogy miért akarnak a magyarok áttelepedni, amikor Kárpátalján minden lehetőséget megkapnak, jól élnek, Magyarországon pedig romlik az életszínvonal.

A pártbizottság kampányt kezdett a pártszervezetekben a kivándorlás lefékezésére. Taggyűléseken felhívták a párttagok figyelmét a hazafias nevelés fontosságára, a pedagógusok felelősségére, a Szovjetunióhoz való hűség követelményére.

³⁹² Az egykori Oroszlán fogadó épületének falán 1987. november 28-án helyezték el az emléktáblát, ez volt a szovjet hatóságok által engedélyezett első magyar vonatkozású emlék Beregszászon. Az előzményekről lásd a 22. és 29. sz. dokumentumot.

Az áttelepülés okai igen összetettek és sokfélék. A leglényegesebbek valószínűleg a következők:

– A szovjet hatóságok 1987 óta engedékenyebben és gyorsabban intézik az ügyeket. Aki családgyesítés címén kéri az áttelepedést, az meg is kapja. A helyi vezetők szerint, ez nem igazi indok, mert a többi nemzetiség kivándorlásában nem következett be semmiféle elmozdulás, eddig se mentek és most sem.

– Többen hivatkoznak a magyarországi szabadabb légkörre, a nagyobb demokráciára. Mások a magasabb életszínvonalra, amit a jelenlegi nehéz gazdasági helyzetben is sokkal jobbnak tartanak, mint az ittenit.

– Az értelmiségiek arra hivatkoznak, hogy magyarok között szeretnének már élni, hogy ne legyen teherterhelés számukra a magyarságuk. Úgy érzik, hogy a magyar értelmiség érvényesülési lehetősége, működési területe egyre inkább leszűkül, az asszimiláció elkerülhetetlen, ezért a magyarságnak itt nincs jövője. Fel kell adnia magyarságát, csak akkor épülhet be a közéletbe. Akik ezt nem akarják, vagy nem tudják megtenni, azok egy része most áttelepül. Vannak, akik itt maradnak, de a gyerekeiket maguk küldik át Magyarországra.

Gazdasági együttműködés és kishatár menti forgalom

Kárpátalja gazdasági adottságai számunkra kedvezőek, de nem használjuk ki eléggé. Eddig a merev szovjet tervezési és engedélyezési rendszer fékezte a közvetlen kapcsolatok fejlesztését. Kialakulhatott azonban egy viszonylag széles árucseré- és kishatár menti forgalomban. Most azonban a szovjet mechanizmus már lehetővé teszi a közvetlen vállalati kapcsolatok kiépítését és a vegyes vállalatok alapítását is. Indultak is meg tárgyalások a két fél vállalatai között, de számottevő termelési együttműködés még nem jött létre. Legtöbbször csak egyedi, egyszeri üzleti megállapodásokat tudnak kötni. Ennek az a fő oka, hogy az elszámolási rendszer és az árviszonyok változatlanok maradtak, ezért vállalataik a nagyobb jogokkal nem tudnak élni.

A helyi politikai és gazdasági vezetők nagyon szorgalmazzák a magyar vállalatokkal való együttműködést, de rendszerint csak kapni akarnak. Rendszerint a magyar vállalatok által kért áruellentétel megszerzése jelent gondot.

A helyi vezetők úgy látják, hogy az együttműködés terén megfordult a helyzet. Most a szovjet vállalatok kezdeményezőbbek, a magyar vállalatok tartózkodók, kevés érdeklődést mutatnak. Úgy látják, hogy a magyar vállalatok mozgásszabadsága kisebb, mint a szovjeteké, mert csak minisztériumi engedélyek alapján köthetnek üzleteket.

A legjelentősebb magyar jelenlét 1988-ban kezdődik, amikor a magyar vállalatok megkezdik a beregszászi kórház építését. Ennek a helyi vezetők nagy politikai jelentőséget tulajdonítanak.

Szovjet ajánlatra foglalkozunk azzal is, hogy építsünk fel különösen Kárpátalján egy nagy turisztikai központot, amelyet esetleg közösen üzemeltetnénk.

Következtetések, javaslatok

A magyarok a Kárpátalján összességében nem élnek rosszabbul, sőt inkább valamivel jobban, mint az ukránok. A magyar falvak viszonylag szépek, gondozottak. A magyar kolhozok gazdálkodása magas színvonalú, nyereséges. A kolhozelnökök olyan szolgáltatásokat adnak a tagoknak, ami máshol még fel sem merült. Ezért a falun élő magyarok gazdasági helyzetükkel elégedettek.

Az értelmiség, különösen a humán értelmiség nyugtalanabb, nem érzi magát biztonságban, harcol az asszimilálódás ellen. Olyan foglalkozások felé törekszik, ahol megőrizheti magyarságát. A körök és klubok azért nagy jelentőségűek, mert ezt a lelki, szellemi szükségletet próbálják kielégíteni. A klubok előadásai utáni nagy érdeklődés azt mutatja, hogy azoknak az embereknek hiányérzetük van, szeretnék magyar közegben megmutatni magukat, tudásukat és ösztönzést kapni a további munkához.

Ezt a hiányérzetet kellene a következő években valamilyen módon kielégíteni. Jelenleg a Szovjetunióban minden eddiginél kedvezőbb a légkör ahhoz, hogy e téren előrehaladást lehessen elérni. Itt is előtérbe került a nemzetiségi kérdés, a pártdokumentumok elismerik a nemzeti érdekek létezését, a nemzeti nyelv és a hagyományok ápolásának szükségességét. Hozzá kell tenni, hogy a nemzetközi vitákban egyre nagyobb szerepet kap az emberi jogok kérdése, beleértve a nemzetiségi jogokat is. A Szovjetunió készül a humanitárius értekezlet megrendezésére.³⁹³ Ezek a körülmé-

³⁹³ A helsinki folyamat harmadik utókonferenciáját Bécsben tartották 1986. november 4. és 1989. január 19. között. 1986. december 10-én Anatolij Kovaljov szovjet külügyminiszter-helyettes hivatalosan beterjesztette a szovjet kormány arra vonatkozó javaslatát, hogy az utótalálkozó 35 államának részvételével rendezzenek egy tanácskozást Moszkvában a nemzetközi humanitárius együttműködésről. A szovjet kormány szándéka szerint a konferencia célja az lett volna, hogy az EBEÉ valamennyi résztvevő országában, a helsinki záróokmányoknak megfelelően előrehaladást érjenek el a humanitárius területen folytatott együttműködés kérdéseinek teljes körében. Szovjet részről javaslatot tettek arra is, hogy a konferencia ügyrendjét még Bécsben dolgozzák ki. Lásd: A szocialista országok a VSZ és a NATO főparancsnokainak találkozóját javasolják. *Népszabadság*, 1986. december 11. 1. – Később a szovjet javaslatot az EBEÉ „emberi dimenziós mechanizmusának” kidolgozásához illesztették. Az 1989. január 19-én elfogadott bécsi záródokumentum fejtette ki először az „emberi dimenzió” fogalmát, s ezt követően az emberi dimenziós mechanizmus kidolgozására három emberi jogi konferenciát szerveztek. A harmadikat Moszkvában (1991. szeptember 10–október 4.) tartották, ezen kimondták, hogy az emberi jogok védelme mindenki ügye, az „emberi dimenzió” lényege. KÖRNYEI, 2011.

nyek azt mutatják, hogy határozottabb fellépés esetén, jól átgondolva lehetne további eredményeket elérni a kárpátaljai magyar nemzetiség helyzetének javítása terén.

Elérkezett az ideje annak, hogy a kárpátaljai magyarok kezelésének eddigi módján változtassunk. Az eddigi tartózkodó, szégyenlős magyarországi magatartást meg kellene változtatni és aktívabb politikára térni át. Ezt egyébként azért is meg kell tenni, mert ha a többi országban élő magyarok helyzetéről többet beszélünk, akkor nem növelhetjük tovább az eddig is meglévő, szembetűnő különbséget azzal, hogy Kárpátaljáról elfelejtkezünk.

A változások lehetőségére reményt nyújt az, hogy míg évtizedeken keresztül a Kárpátalján a magyar nemzetiség helyzete inkább romlott, most 1987-ben a fordulat körvonalai kezdenek kialakulni. Ezt bizonyítják az alábbi tények:

– A Hungarológiai Központ megszervezése egy évvel ezelőtt még lehetetlennek látszott.

– A magyar nyelvű oktatás lassú visszaszorulását most megtörte az a határozat, hogy 1 órával emelni kell a magyar órák számát.

– Több évi követelés eredményeként a múlt évben felavatták Beregszászon a Petőfi-emléktáblát.

Ezek az eredmények csak a hazai (Kulturális Minisztérium), a kijevei főkonzulátus és a kárpátaljai szervezetek eddiginél határozottabb fellépése következtében születtek meg. Ezért feltétlenül tovább kell menni ezen az úton és jól megalapozott javaslatokat tenni a szovjet félnek. Néhány év alatt el kellene érni, hogy a kárpátaljai magyarok helyzete úgy javuljon, hogy példaként szolgálhasson a többi országban élő magyarok jogainak szélesítéséért folyó tárgyalásokon.

Milyen lépéseket kellene tenni?

1.) Javasolni kellene a szovjet félnek, hogy hozzanak létre egy, a magyar lakosságot átfogó érdekképviselői szervezetet. Ha ez egyelőre túl nagy lépés lenne, akkor kulturális szövetség vagy hagyományokat ápoló társaság kellene. Ilyen szervezetet könnyű lenne létrehozni a jelenleg is működő irodalmi klubok bázisán. Ilyen társaság, szövetség, még ha nem is lenne jogilag nagy hatásköre, a magyarok szervezettségét mégis javítaná, fokozná magyarságtudatukat, és azt az érzést, hogy törődnek velük, hogy szükség van rájuk.

A SZU-ban autonóm területeket, körzeteket kaptak a magyarokénál kisebb nemzetek is. Kárpátalján azonban ez a módszer nem alkalmazható, mert a magyarok jó része szétszórta él.

Felhasználható érv az is, hogy a Csehszlovákiában élő ukránoknak (bár sokkal kevesebben vannak) is van kulturális szervezetük, sőt ukrán nyelvű folyóiratuk is.

2.) Aktívabban kellene segíteni a kárpátaljai írók régi kérését is, a magyar nyelvű irodalmi folyóirat indításának engedélyezését. A publikációs lehetőségek szűk volta ma fékezi az írók tevékenységét. A Kárpáti Kiadó évente csak 1 vagy 2 helyi magyar szerző könyvét adja ki, ami nagyon kevés. A Kárpáti Igaz Szó Új Hajtás című mellékletét azzal engedélyezték, hogy az átmenet lehet egy folyóirat alapításához is.

3.) Az Ungvári Egyetemen néhány évvel ezelőtt megtiltották a magyar nyelvű felvételi vizsgákat. A főkonzulátus kérte a döntés felülvizsgálatát. Érdemes lenne ennek nagyobb súlyt adni, mert a magyar tannyelvű középiskolákban végző magyar tanulók egyetemre kerülését ez a rendelkezés erősen akadályozza.

4.) Beregszászon lelkes színészgárda dolgozik, műkedvelő alapon, állami anyagi támogatás nélkül. A helybéli magyarság számára nagy jelentőségű lenne, ha a színház állandó státuszt kaphatna és rendszeres előadásokat tarthatna. Szorgalmazni kellene részünkről is a színház átalakítását.

5.) A Kárpáti Igaz Szó levelezői szülők és pedagógusok gyakran kérik a magyar történelem tanításának bevezetését, a magyar tannyelvű iskolák felsőbb osztályaiban. E törekvés támogatást érdemel. De valószínűleg csak a fakultatív bevezetés tekinthető reális kérésnek, hiszen egyelőre sem megfelelő tankönyv, sem elegendő történelemtanár nincs.

6.) A magyarlakta városokban és falvakban, a járási központban, Beregszászon is kevés a magyar felirat, nagyon kevés a nagy magyarokról elnevezett utca. Támogatni kellene azt az egyes írók által elindított kezdeményezést, hogy a Kárpátaljáról származó vagy itt élt magyar személyiségek utcaelnevezést kapjanak.

7.) Magyar részről már többször felvetettük azt a gondolatot, hogy meentsük meg a munkácsi várat a további pusztulástól, nemzetközi összefogással állítsuk helyre és szervezzünk ott a szomszéd országok művészei számára alkotótáborot. A helyi vezetők jónak tartják ezt a javaslatot, de mindig kijelentették, hogy nekik erre nincs pénzük. Jelenleg a vár restaurációja folyik ugyan, de csak körülbelül 100.000 rubeles ráfordítással, ami alig elegendő a további romlás megakadályozására. El kellene döntenünk, hogy napirenden tartjuk-e ezt a kérdést.

8.) Szükség lenne arra, hogy a vezetők gyakori találkozásain túl az egyszerű emberek közötti kapcsolatok erősítésére.³⁹⁴ Például: magyar színházak, különösen a nyíregyházai Móricz Zsigmond Színház társulata gyakrabban tartson előadást a magyarok lakta vidékeken. Sűrűbben kellene meghívni a beregszászi társulatot Magyarországra, a Péterfalván működő ének- és táncegyüttes olyan színvonalú, hogy bármelyik hazai néptáncfesztiválon felléphetne. Írókat, költőket meg kellene hívni

³⁹⁴ Sic! Hibás nyelvtani szerkesztésű mondat.

felolvasó körútra, esetleg tanulmányútra. Műveik hazai kiadását jobban kellene szorgalmazni.

Az újságokban és hírközlő szerveinkben nagyobb helyet kellene adni a kárpátaljai magyarokat érintő kérdéseknek, eseményeknek.

Ezek és ehhez hasonlók erősítenék a kárpátaljai magyarok kötődését magyarságukhoz, erősítené magyarságtudatukat és lassítaná az asszimiláció folyamatát.

Összefoglalva azt lehet mondani, hogy a kárpátaljai magyarok alkotmányban biztosított jogai megfelelőek, az ukránokéval azonosak. A gyakorlati megvalósítás azonban még elmarad az alkotmány adta lehetőségektől. De a Szovjetunióban végbemenő demokratizálási folyamat és az a néhány pozitív változás, ami az elmúlt évben a magyarság javára történt, jó alapot adnak annak feltételezésére, hogy a közeljövőben további eredmények is elérhetők lesznek. Ehhez azonban a hazai nemzetiségi politikának ebben a relációban is aktívabbnak kellene lennie.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

33.

Gyuricsku Kálmánnak, az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottsága
titkárának levele Páldi András kijevi főkonzulnak

NYÍREGYHÁZA, 1988. FEBRUÁR 16.

GÉPELT EREDETI. MNL SZSZBML, XXXV. 31. RENDEZETLEN ANYAG.³⁹⁵

Páldy³⁹⁶ András főkonzul elvtársnak
Kijev

1988. február 16.
T/092

Kedves Páldy Elvtárs!

Pócs Ferenc kereskedelmi képviselőnk kérésére a kárpátontúli területtel kialakult kapcsolatainkról tájékoztatót állítottunk össze. A tájékoztató első fejezete a politikai, kulturális együttműködés területeit vázolja, második fejezetében számot adtunk a gazdasági kapcsolatok fejlesztéséről.

Remélem, munkádat, informálódásodat összeállításunk megfelelően segíti.

Melléklet: 10 lap.

Elvtársi üdvözlettel:

Gyuricsku
dr. Gyuricsku Kálmán
titkár

³⁹⁵ A dokumentum az „1. fond MSZMP I/3. 1975–89” feliratú dobozban található.

³⁹⁶ Sic! Ipszilonnal az eredetiben.

MELLÉKLET

AZ MSZMP SZABOLCS-SZATMÁR MEGYEI BIZOTTSÁGÁNAK TÁJÉKOZTATÓJA
PÁLDI ANDRÁS KIJEVI FŐKONZUL SZÁMÁRA AZ MSZMP SZABOLCS-SZATMÁR MEGYEI
BIZOTTSÁGA ÉS AZ SZKP KÁRPÁTONTÚLI TERÜLETI BIZOTTSÁGA KÖZÖTTI TESTVÉRMEGYEI
KAPCSOLATOKRÓL
NYÍREGYHÁZA, 1988. FEBRUÁR 16. ELŐTT.
GÉPELT EREDETI.

I.

Kapcsolataink a Szovjetunió Kárpátontúli területével

1.) Három évtizedes múltja van Szabolcs-Szatmár megye és a Szovjetunió Kárpátontúli területe kapcsolatának. A két ország között húzódó százharmincöt kilométeres határszakasz kapcsolattartásra négy évtized alatt gazdag lehetőséget kínált. Az első évtizedben kevésbé volt tudatos a kapcsolattartás. Kiemelkedően fontos eseménye ennek az időszaknak az 1960-ban Beregsurányban létesített Lenin nevet viselő Barátság-kert. Azóta évenként közös szüreten politikai-szakmai és kulturális rendezvényeken találkoznak a határ menti települések lakói.

A két ország közötti 1967. évi barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírását követően – a két megye vezetői által évenként, az utóbbi évektől öt évenként aláírt együttműködési megállapodás alapján – kiépültek a kapcsolattartás területei és formái, kialakultak hagyományai. Ettől az időtől kezdve rendszeresek a különböző delegációcserék, a közös politikai, szakmai és kulturális rendezvények (békegyűlések, kiállítások, sportprogramok, közös kiadványok stb.)

2.) Pártközi együttműködésünket a megyei végrehajtó bizottság és a Központi Bizottság Titkársága által jóváhagyott terv alapján végezzük. Lehetőségeinket felhasználva erősítjük a két terület közötti jószomszédi viszonyt, barátságot. Az együttműködés különböző formái segítik egymás eredményeinek és gondjainak jobb megismerését, mód nyílik őszi véleménycserékre, a jó tapasztalatok és a bevált módszerek átadására, hasznosítására.

3.) A párt- és tanácsi kapcsolattartás mellett jó hagyományai vannak a társadalmi és tömegszervezetek együttműködésének. Van kapcsolata a testvérszervezettel a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnak, a Műszaki és Természettudományi Egyesület Szövetsége megyei elnökségének. Tevékenyen részt vállalnak a barátságmunkából a Magyar–Szovjet Baráti Társaság tagcsoportjai. Számuk a megyében eléri a nyolcvanat.

Rendszeresek a kulturális delegációcserék, a művészeti együttesek kölcsönös fogadásai. Az elmúlt két évben hét szabolcsi amatőrművészeti csoport mutatkozott be

Kárpátalján, nyolc szovjet együttes Szabolcs-Szatmár megyében. Rendszeresen szerepel szovjet együttes a megyében tartandó nagy rendezvényeken, és megyénk együttese is fellépnek kárpátaljai politikai és kulturális megmozdulásokon.

Munkakapcsolat alakult ki a két terület felsőoktatási intézményei és múzeumi között. Ennek egyik eredménye a 40. évforduló alkalmából Budapesten, a Szovjet Tudomány és Kultúra Házában „Szomszédok barátsága” címmel rendezett dokumentumkiállítás. Kölcsönös az igény a megyei vezető kulturális intézmények közötti közvetlen együttműködés kialakítására, a meglévő kapcsolatok szélesítésére: képzőművészeti anyagok, színházi előadások, dokumentum- és könyvkiállítások, módszertani tapasztalatok rendszeres cseréje stb.

A szerkesztőségek rendszeresen tartanak közös szerkesztőségi üléseket és cserélnek oldalakat, amelyeken bemutatják a testvérterület életét. Ebben az évben a Móricz Zsigmond színház két előadást tart a testvérmegyében.

4.) Hagyományosan jó kapcsolatainkat – az együttműködés valamennyi területén – eszmeileg és érzelmileg erősítette és mélyítette hazánk felszabadulásának 42. és a nagy októberi szocialista forradalom 70. évfordulójára való közös készülés, az együtt szervezett kölcsönös bemutatkozások és barátsági napok.

Párt-, állami, társadalmi szervek és vezető kulturális intézmények részvételével, közreműködésével 1987. március 27. és április 5-e között Szabolcs-Szatmár Megyei Napokat tartottunk a testvérmegyében. A néprajzi és népművészeti kiállítás megnyitóján részt vett Köpeczi Béla művelődési miniszter is, aki a barátságnapok eseményeit a két ország közötti kulturális együttműködés jelentős tényei közé sorolta, mert közelebb hozza a népeket egymáshoz, emberközelségbe hozza a hétköznapokat, az ott élő népek és nemzetiségek közös munkáját, sikerét és küzdelmét. Részt vett a megnyitón Lendvai Ildikó, az MSZMP KB TKKO³⁹⁷ művészeti alosztály[ának] vezetője is.

Jól sikerültnek minősítették a Magyar Könyvkiadó[k] és Könyvterjesztő[k] Egyesületével közösen rendezett könyvkiállítását, melyet az úttörőpalota könyvtárának ajándékoztunk. A két testvérmegye kapcsolatában először került sor magyar filmhét rendezésére (Mefiszto, István a király, Te rongyos élet, Vuk stb. filmek bemutatása) és írócsoport kiutazására. A háromtagú író-újságíró csoportunk találkozott [és] beszélgetést folytatott a kárpátontúli írócsoporttal és a sajtó képviselőivel. (Viszonyul mi is fogadtunk öttagú írócsoportot, akikkel és akik műveiből a színházban a központi rádió irodalmi osztálya felvételt is készített.)

Marxista oktatókból és pártbizottsági munkatársból álló 3 tagú előadói csoportunk előadásokon, baráti beszélgetéseken ismertette szocialista építőmunkánk eredmé-

³⁹⁷ Vagyis: a Központi Bizottság Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya.

nyeit, törekvéseinket. (Viszonzásul oktatási igazgatóságunk fogadott szovjet előadókat.) Jól szolgálták a barátság elmélyítését a Munkácson-Beregszászon és Szovján³⁹⁸ tartott közös kulturális és sportrendezvények. Hatásában is kiemelkedő volt az ungvári kultúrházban tartott magyar–szovjet barátsági est. Megyénk hivatalos párt- és tanácsi delegációval képviseltette magát a rendezvényen. A tanácsi delegációban helyt kapott Platty Iván, az MM főosztályvezetője is.

Szabolcs-Szatmárban október 30. és november 15. között tartottuk a magyar–szovjet barátsági napokat, melynek keretében a testvérmegye magas színvonalú képzőművészeti és néprajzi kiállítással mutatkozott be. Közös dokumentum- és könyvkiállítást is rendeztünk. Sikeresek voltak a szovjet filmnapok bemutatói. Nagy érdeklődés kísérte az MVMK-ban tartott közös barátsági estet és a művészeti együttesek fellépését. A rendezvényeken a testvérmegyét politikai delegáció és újságírócsoport is képviselte. A barátsági napok rendezvénysorozata nálunk is jól szolgált a testvérmegyék politikai, gazdasági, kulturális együttműködését, az internacionalista szellem bővítését, hozzájárult a határmentén élő népek, nemzetiségek kultúrájának megbecsüléséhez.

A 70. évforduló méltó megünneplését, egymás eredményeinek megismerését szolgálta a közösen kiadott „Október folytatódik” című háromnyelvű (magyar, orosz, szlovák) közös kiadvány.³⁹⁹

5.) Az utóbbi időben (években) nagyfokú felélénkülés tapasztalható a két határmegye kapcsolatrendszerében. A népgazdaság-fejlesztési programból mindkét terület részt vállal úgy is, hogy törekszik az együttműködésből adódó kölcsönös előnyök jobb kiaknázására. Igény (és lehetőség is) a termelési, kooperációs és integrációs együttműködés létrehozása, bővítése. Ezt fogalmazza meg a megyei pártbizottság határozata is, amikor feladatként jelöli meg a kishatár menti árucere-forgalmat bonyolító szervezetei tevékenységének élénkítését, és felhívja a figyelmet a közvetlen vállalati együttműködés és kooperációk létesítésének szükségességére, lehetőségére. Az erősödő és mélyülő gazdasági, termelési kapcsolatok kedvezően hatnak a politikai, szakmai, kulturális együttműködésre is.

³⁹⁸ Sic!

³⁹⁹ A mű teljes bibliográfiája: *Октябрь продолжается – Október pokračuje – Október folytatódik.* Zostal: НАМРАК, Juraj et al. Východoslovenské vydavníctvo–Kárpáti, Košice–Ужгород, 1987. 212 p.

II. Gazdasági kapcsolataink

A hagyományos és sohasem problémamentes kishatár menti árucserre mellett a meglévő gondok ellenére az elmúlt évektől sokirányú, a korábnál összehasonlíthatatlanul aktívabb munka folyt a két megye gazdasági együttműködésének fejlesztésére. Soha nem tévesztettük szem elől az országos érdeket a kapcsolatok építése során.

A tervszerű megbeszélések, együttműködés-építés nagy fejlődése ellenére a lényegi problémán, azaz az együttműködés kibontakozásának lassúságán változtatni keveset tudtunk. A nehézségek oldásáért segítségért fordultunk a Minisztertanács gazdasági kapcsolatok titkárságához. A Bartha elvtárral folytatott megbeszélésünk eredménye lett, hogy az ukrán–magyar kapcsolatok rendjében önálló keretet kapunk, majd meghívást a két fél egyeztető tárgyalásaira stb. A kapcsolatok visszaesésekkel tarkítottak és élők, állandóan fejlődőek, megítélésem szerint további támogatást igényelnek.

A kapcsolatok fejlesztése során arra törekedtünk, hogy azt ne határolja be a két megye viszonylag szűk lehetősége.

Örömmel segítettük a Kárpátontúli területi gazdaságok kapcsolatépítését hazánk más megyéivel, vagy a magyar gazdaságok együttműködését kárpátaljai vállalatokkal.

A gazdasági kapcsolatokban hullámzó intenzitás van. A Külkereskedelmi Minisztériumtól kapott feladatelemzés és az általuk megnevezett igények alapján való tárgyalásainkon kevés eredményt tudtunk elérni. Számottevő gondnak látjuk a teljesen eltérő árképzést, árszínvonalat. A kishatár menti kapcsolatok (kereskedelmi szervek közötti) folyamatos megléte ellenére is lassú a kibontakozás. A kontingenseket az elmúlt öt éves tervben egyszer sem használtuk ki. Jelentős megtorpanás volt és tapasztalható ma is, 1968-tól kezdődően, az /iroda/technikai⁴⁰⁰ cikkek behozatali lehetőségeiben, italok behozatalában. Hosszú ideje változatlan a klíringár és alig változik a kínálatot képező terméksor. Jellemző az is, hogy későn történnek meg az egyeztető tárgyalások, ezért a kiválasztott termékek lényeges elemei rendre a szezon után kerülnek leszállításra, például hűtőszekrényeket szovjet barátaink rendre a IV. negyedéven szállítanak. Nehéz magyarázatot találni arra, hogy miért nem elégítettük ki az igényeket cipőből, vágott baromfiból.

Az együttműködésben az alábbi konkrétumokat tartom érdemesnek megnevezni:

– A LIGNIMPEX Vállalat sok tízezer tonna használt papír átvételére vállalkozna (a szovjet előírások szerint még a sajtótermékek is 5 mm-es csíkban hagyhatják el az országot).

⁴⁰⁰ A gépiratban tollal ki van húzva az „iroda” előtag.

– A jelentős cipőexportból származó és 100 ezer párra felhalmozódó biztonsági tartalék átadását felajánlottuk, választ nem kaptunk.

– Visszatérő probléma a vasúti kocsik állapota. Kértük partnereink tevőleges segítségét, az eredmény igen szerény.

Készülve a soron következő találkozóra, írásban kerestem meg illetékes kollégámat. Kértem, hogy a találkozóig vizsgálta meg a „Játékkal az életért” alapítvány kezdeményezését egy szovjet–magyar közös vállalat létrehozására. Az illetékesek elképzelései szerint szabadalmaztatott és nemzetközi kiállításokon is sikert aratott játékokkal szovjet hulladékanyag-bázison gyorsan tudnánk megjeleníteni saját országaink és harmadik ország piacain.

A TRADE-COOP Ipari Szövetkezeti Kereskedelmi Ház vállalkozását is tolmácsoltam együttműködésünk külkereskedelmi feladatainak rendezésével összefüggésben. Tájékoztatót adtam arról, hogy a kereskedő ház Nyíregyházán irodát nyit és képviselőt hozna létre Ungváron.

A magyar pamutipar kezdeményezte a Munkácson működő „A Szovjetunió 60. évfordulója” nevű egyesülés hulladék-anyagainak felhasználását. Kérték, hogy fogadják a tárgyalásra kiutazni szándékozó magyar delegációt, választ nem kaptunk.⁴⁰¹

Jelentősnek tartom és tovább bővítenedőnek a nagykállói Cipőipari Szövetkezet közvetítésével létrejövő kapcsolatot. Ebben a Hajdúsági Bőrgyár és az Ivano Frankovszk-i termelési egyesülés együttműködése körvonalazódik, a szovjet egyesülés viszonylag nagy mennyiségbe jó minőségű nyers marhabőrt szállíthatna, részben bőrrrel, részben kész cipővel fizethetnének.

Tárgyalási engedélykérelmet nyújtott be a Ságvári Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, hogy közös beruházásban a péterfalvai Határőr kolhozal egy 4000 tonna kapacitású hűtőházat építhessen meg. A szovjet fél részaránya az előzetes megállapodások szerint 51%, az almát 300 rubel/tonna áron a magyar termelőszövetkezet biztosítaná. A Tárcaközi Bizottság a kezdeményezést jelentős megkötésekkel tartja elképzelhetőnek.

A nyíregyházi DIRUVÁLL⁴⁰² és az ungvári Ruhaipari Egyesülés között munkaverseny bontakozott ki, ennek keretében tartalmas konzultációkra, a termelő berendezések cseréjére, tapasztalatcserére kerül sor.

Jelentős ígérekkel kecsegtetett a BEAG⁴⁰³ nyíregyházi és kisvárdai gyárának, valamint a Zakarpattribor uzsgorodi egysége. Ajánlatunkban üveg, technikai berendezések, laboratóriumi üveg ellentételeként transzformátor, integrált áramkörök sze-

⁴⁰¹ Sic!

⁴⁰² Az 1957-ben alapított Divatruházati Vállalatról van szó.

⁴⁰³ Vagyis: a Budapesti Elektroakusztikai Gyár.

repeltek volna. (A nehézségeket mutatja, hogy az általunk szállított üveget az egyesülés egyik gyára, az ellentételt a másik gyára biztosította, illetve használta volna, de közöttük pénzügyi elszámolási nehézségek miatt nem jön létre a kapcsolat.)

Megvalósult gazdasági együttműködésnek tekinthető a TAURUS nyíregyházi gyára és a beregszászi Autódiagnosztikai Berendezések Kísérleti Gyára között. Az árucserében szereplő mennyiségek számottevők.

Az AGROTEK⁴⁰⁴ és AGROKER vállalatok véleménye szerint a bartel⁴⁰⁵ ügylet nagysága: 1988-ban jelentős mértékben megnövekedhet. Gondot abban látok, hogy a szovjet ellentételként szereplő fa az államközi egyezményben rögzített mennyiségnek is része.

A nyírmadai Állami Gazdaság a HUNAGOTEX⁴⁰⁶ közreműködésével figyelemreméltó nyúlászór, illetve kalap export–import-ügyletet bonyolított le.

Számottevő az az eredmény, amit termelési tapasztalatok szovjetunióbeli hasznosítása révén a szovjet gazdaságok szereztek. Nagy építőipari vállalatunk (SZÁÉV)⁴⁰⁷ az elmúlt 10 évben két szállodát és 107 lakást építettek meg a Szovjetunió területén.⁴⁰⁸ A kialakult kapcsolatokra támaszkodva együttműködési megállapodást kötöttek a Kárpátontúli Terület Építőipari Trösztjével. Ebben a legfontosabb kérdések az alábbiak: szakmunkások cseréje, építési ismeretek, szervezési ismeretek cseréje, oktatás, továbbképzés tanulmányozása, építési tevékenység cseréje és a lehetőség szerint építési export megvalósítása.

Kiemelkedő figyelmet érdemel az a kezdeményezés, ami a Vízügyi Igazgatóságunk és a Zakarpatyevodsztroj együttműködési megbeszélésein kialakult. Az együttműködési formák az alábbiakban kerültek rögzítésre;

Vízgazdálkodás:

– Vízgazdálkodási létesítmények építésénél felhasználható részegységek, tartalék alkatrészek közös gyártása.

– Egy kárpátontúli település vízellátó rendszerének tervezése magyar szakemberek részvételével, ennek a rendszernek a megépítése magyar szakemberek közreműködésével.

A szovjet fél kijelölte a települést is (Dolgoje Polje),⁴⁰⁹ a műszaki-gazdasági tanulmánytervet elkészítettük, orosz nyelvű változatának átadására készen állunk.

⁴⁰⁴ A budapesti székhelyű AGROTEK Mezőgazdasági Termelőeszköz Kereskedelmi Vállalatról van szó.

⁴⁰⁵ Sic! Helyesen: barter.

⁴⁰⁶ Sic! Helyesen: Hungarotex.

⁴⁰⁷ Vagyis: a Szabolcs-Szatmár Megyei Állami Építőipari Vállalat.

⁴⁰⁸ Sic! Egyeztetési hiba az eredeti gépiratban.

⁴⁰⁹ Vagyis: Unghosszúmező. Ukránul: Добре Поле.

Új elem, de rendkívül ígéretes a perlitelemgyárunk és a Beregszász környékén működő perlitbánya között a kapcsolatépítés, mely kezdeti stádiumban van.

A Kárpátontúli terület vezetőivel egyeztetetten került sor számítástechnikai kiállítás megrendezésére az elmúlt év decemberében Ungváron. Elvben egyetértés jött létre, hogy a magyar fél állandó bemutatóboltot üzemeltet és folyamatos lesz a tapasztalatok cseréje, szoftverek értékesítése is.

Dohányfermentáló vállalatunk 2-3 ezer tonna nagylevelű dohány értékesítését kezdeményezte. Információk szerint nagy a kereslet a Szovjetunióban a mi nagylevelű fajtáinkkal szemben, de a központi dohánytermelési és forgalmazási szervezet az importhoz hozzá nem járult.

A legrégebbi kapcsolatokkal a Szatmár Bútorgyárunk rendelkezik. Azok tartalma azonban kimerülőben van.

Figyelemre méltó az az együttműködés, amely a nyíregyházi Papírgyár és a rahói Papírgyár között alakult ki, valamint a Nyírségi Nyomda aktív közreműködése az ungvári Pártnyomda munkájának segítésében.

A tanácsi szférában az alábbi gazdasági kapcsolatok kiépítését tartják számon:

A kommunális vízügyi ágazat számottevő vállalata a SZAVICSAV,⁴¹⁰ amely több konkrét ajánlatot tett vízműprogramok elkészítésére, vízművek kivitelezésére. Szovjet részről ajánlataira eddig válasz nem érkezett. A SZABOLCSHÖ⁴¹¹ Vállalat hasonló helyzetbe került, partnerét érdekelnék a hőtávvezeték építésénél használatos tömbcsapok, jó minőségű elzáró szelvények és célgépek. A feltételek nehezen tisztázhatók a kölcsönös árucserére.

A Kommunális Szolgáltató Vállalat gyümölcsöző kapcsolatot alakított ki a munkácsi Kerámia Gyárral. Közös mázolóállítási kísérletet folytatnak. Az ungvári Kommunális Vállalatnak viacolor nevű térburkoló anyagot szállítanánk, a szovjet fél méretre vágott márványlapokkal vagy tömbökkel fizetne. A tárgyalások folyamatban vannak. Megemlítem még, hogy az Ingatlankezelő Vállalat partnerét műanyag szállítóedények gyártása érdekli.

Egészében és összefoglalva az állapítható meg, hogy a határmentiség, amely hosszú ideig hátrányt, a fejlődés perifériáját és mozdulatlanságot jelentett, az utóbbi időben előnyös helyzet létrejöttének kezdetét jelenti. Az elmúlt évben bizonyos előrelépés született, ugyanakkor tudatosult az is, hogy rengeteg akadályt kell mindkét fél részéről elhárítani.

Fontosnak tartanánk, hogy szovjet külkereskedelmi szervezet ungvári székhellyel kirendeltséget állítson fel.

⁴¹⁰ Vagyis: a Szabolcs-Szatmár Megyei Víz- és Csatornamű Vállalat.

⁴¹¹ Vagyis: a Szabolcs-Szatmár Megyei Höközpont Vállalat.

34.

Páldi András kijevi főkonzul levele Ószi István külügyminiszter-helyettesnek kárpátaljai magyar értelmiségiek leveléről a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Nemzetiségi Tanácsának

KIJEV, 1988. MÁRCIUS 24.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990-IV/145-27. TÉTEL, 1990/76. DOBOZ,
001624/1990. SZ.⁴¹²

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
6/1/Főnöki levél/SZT/1988.

„Szigorúan titkos”
Kijev, 1988. március 24.

Ószi István elvtársnak
miniszterhelyettes
Budapest

Kedves Ószi Elvtárs!

Mellékelten küldöm a kárpátaljai fiatal értelmiségiek levelét, amelyet az SZKP Központi Bizottságához és a Legfelsőbb Tanács elnökéhez akartak a múlt héten eljuttatni. Az ukrán–magyar irodalmi est alkalmával⁴¹³ Balla D. Károllyal, a levél szerkesztőjével – miután megmutatta nekem – a témát részletesen megvitattuk. A levél elküldését véleményemtől tette függővé.

Arra kértem, hogy a levelet ne adja postára. Igaz, hogy ügyesen érvelnek az autonóm terület jogossága mellett, de ez nem elegendő. Ha tovább akarunk lépni a kárpátaljai magyarok kollektív jogainak szélesítése terén, akkor három út között választhatunk:

1.) Haladunk tovább a kislépések politikájának szabályai szerint, a megoldott problémák után újabb és újabb kis követelés támasztásával. Például a magyar nyelvű fel-

⁴¹² Noha a levél 1988. március 28-ra van keltezve, az érkeztető bélyegző tanúsága szerint azt csak 1990. április 12-én iktatták a Külügyminisztériumban a 001624-es számon, így az irattárban az 1990-es év tételei között és az 1990. év sorozatában nyert elhelyezést. Az akta előlapján az alábbi bejegyzés olvasható: „Véleményezésre: *Utólagos iktatás! – TŰK Hajdúné*”.

⁴¹³ Erről lásd még a 35. sz. dokumentumot is.

vételi, a folyóirat indítása, magyar történelem oktatása, kétnyelvű feliratok, önálló magyar színház stb. Ez a taktika most eredményesnek látszik.

2.) Felvethetjük a magyar lakosság érdekvédő, kultúra és hagyományörző szövetségének, társaságának megszervezésére való igényünket. E mellett szól többek között, hogy nálunk minden nemzetiségnek van ilyen szövetsége, más szocialista országokban a magyaroknak is van, sőt Szlovákiában az ott élő, a kárpátaljai magyarokénál kisebb számú ukrán lakoságnak is van ilyen szervezete. Megvalósítását nehezíti az, hogy a Szovjetunióban ismeretlen ez a nemzetiségi intézmény.

3.) Harmadik irányvonal a Magyar Autonóm Terület megalakításának kérése lehet. A mellékelt beadvány szerzői azért bíznak a sikerben, mert az autonóm területek létesítésére való jog szerepel az alkotmányban,⁴¹⁴ és azért, mert A[ugusts] Voss, a SZU Legfelsőbb Tanácsa Nemzetiségi Tanácsának elnöke a Magyar Nemzetnek azt mondta,⁴¹⁵ hogy a SZU-ban „...43 nemzetiségnek saját államisága van. A magyar nemzetiségnek nincs államisága, ami azzal magyarázható, hogy a magyarok nem egy tömegben, hanem elszórtan élnek...”. Úgy gondolják tehát, hogy mivel az egy tömbben élést könnyű bizonyítani, az autonómiára vonatkozó kérésük teljesíthető. Az az elképzelésük, hogy a magyar területnek a magyar határ mentén kellene húzódnia úgy, hogy magába foglalná [az] Ungvár és Munkács alatti községeket, Csapot, Beregszászt, Nagyszöllőst. Ennek a területnek – szerintük – körülbelül 80 százaléka magyar. (Valószínűleg csak 60-70%-a.)

Véleményem szerint az autonóm terület alakítására vonatkozó kérést nem kellene előterjeszteni. Az autonóm terület semmi különösebb előnyt nem jelentene, mint ahogy a Karabah-hegyvidéki események is mutatják.⁴¹⁶ Nem kaphatnak olyan joga-

⁴¹⁴ A SZU ekkor érvényben lévő – a SZU Legfelső Tanácsának 1977. október 7-i rendkívüli ülésén elfogadott – 1977. évi alkotmánya két olyan cikkelyt is tartalmazott, amelyek egyértelműen arra engedtek következtetni, hogy lehetséges új autonóm körzet létrehozása a SZU egyes tagköztársaságainak keretein belül. A 8. fejezet 73. cikkelyének 1. pontja szerint: „A legfelső államhatalmi és államigazgatási szervei által képviselt Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége jogkörébe tartozik új köztársaságok felvétele a Szovjetunióba, a szövetségi köztársaságok keretein belül új autonóm köztársaságok és körzetek megalakításának jóváhagyása [...]” *KCCCP*, 1977. 19. A 15. fejezet 108. cikkelye a következőt tartalmazza: „A Szovjetunió alkotmányának elfogadása, abban változtatások végrehajtása, új köztársaságok felvétele a Szovjetunió államszövetségébe, új autonóm köztársaságok és körzetek megalakításának jóváhagyása [...] kizárólag a Szovjetunió Legfelső Tanácsának jogkörébe tartozik.” Uo. 26–27.

⁴¹⁵ Az interjú valójában a Magyar Hírlapban jelent meg. Lásd: N. SÁNDOR László – SZANISZLÓ Ferenc: Egy – a száz közül. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Nemzetiségi Tanácsának elnöke a magyar nemzetiségről. *Magyar Hírlap*, 1988. január 23. Melléklet, 1. és 4.

⁴¹⁶ Az 1923. július 5-én az OKP Kaukázusi Irodájának (Kavbjuro) határozata értelmében megalakított örmény többségű, de az Azerbajdzsán SZSZK-hoz tartozó Hegyi-Karabah Autonóm Területről van szó. A terület státuszának megváltoztatása érdekében az örmények a hruscsovi és a brezsnyevi korszakban több kísérletet tettek. A peresztrojka szabadabb légkörében az örmények követelései – és

kat, amelyek a jelenlegi állapotokat lényegesen meghaladnák. Jelentős lenne viszont az az előny, amit a magyar nemzetiségi politika kihasználhatna a nemzetközi porondon. Hátránya lenne viszont az, hogy akárhogy is vonnák is meg az autonóm terület határát, a magyarok legalább 20-25%-a kívül maradna.

Az igaz, hogy a szovjet alkotmány szerint van lehetőség autonóm terület szervezésére, de a Szovjetunió határai mentén még sehol sem került sor ennek alkalmazására. A legfőbb akadálnak azt tartom, hogy a Szovjetunióban uralkodó vélemény szerint Kárpátalján a nemzetiségek között béke van, egyetértésben dolgoznak (ami igaz is), a magyarok jól élnek, ezért nem értenék meg, hogy miért akarunk ilyen szervezeti változtatást.

Könnyebb lenne számukra egy magyar nemzetiségi szövetség vagy társaság megalakulására vonatkozó javaslatot elfogadni. Igaz, hogy eddig ilyenre sincs példa a Szovjetunióban, de létrehozása nem jelentené a jelenlegi szervezeti, igazgatási rend felbontását, ezért kisebb lenne vele szemben az ellenállás. Az ilyen szövetség viszont képviselné az egész magyarság érdekeit és nagy jelentőségű lenne nemzetfenntartó ereje.

Ezért a következőket javaslom:

– Kapjak felhatalmazást arra, hogy a kárpátaljaiak beadványát ne engedjem elküldeni.

– Dönteni kellene abban, hogy folytassuk-e a kislépések politikáját, vagy ezzel párhuzamosan a szövetség felállítására való igényt is reálisnak tartjuk.

Ha Ti is úgy látjátok, hogy megért az idő ehhez a lépéshez, akkor az a kérdés, hogy mi vessük-e fel, vagy a kárpátaljai kezdeményezést tereljük ebbe az irányba. Az utóbit tartom helyesebbnek.⁴¹⁷

az azok által generált feszültségek – 1987–1988 fordulójára a végletekig felerősödtek, és 1988 elején súlyos összecsapásokban csúcsosodtak ki az örmény és azeri etnikum között. A konfliktus gyújtópontja a Hegyi-Karabah Autonóm Terület Legfelső Tanácsának örmény népi küldöttei által 1988. február 20-án megszavazott határozat volt, amely kimondta a területi egység csatlakozását az Örmény SZSZK-hoz. Február 22-én a Hegyi-Karabahhoz szomszédos Agdam város azeri lakói felkerekedtek, hogy Sztjepanakertben elégtételt vegyenek az örményeken, amiért – állítólag – tömegesen üldözik el az azeri lakosokat Karabahból. A tömegnek a már karabahi területen fekvő Aszkerán városánál azeri rendőrök és örmény ellentüntetők állták útját. Az összecsapások során mintegy ötvenen megsebesültek, két azeri nemzetiségű életét veszítette. A dokumentum keletkezéséig, vagyis 1988. március 24-ig még számos – halálos áldozatokkal is járó – incidens zajlott le örmények és azeriek között, jó néhány tömeggyűlésre, tüntetésre került sor az Azerbajdzsán SZSZK más városaiban és településeiben, így például február 27–29-én Szumgaitban, február 28-án Kirovabádban. Erről részletesen: WAAL, 2003. 31–44.

⁴¹⁷ Dupka György a következőképpen emlékezett vissza a találkozón elhangzott szempontokra: „1988 márciusában 19 kárpátaljai magyar értelmiségi beadványt fogalmazott meg a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Nemzetiségi Tanácsához, amelyben kérték »megvizsgálni egy magyar nemzetiségi

A januárban hazaküldött anyagomban jeleztem, hogy megérettnek tartom az időt valamilyen szövetség létrehozására, illetve ilyen javaslat felvetésére.⁴¹⁸ Az autonóm terület létesítésére azonban nincs esélyünk. Azt viszont figyelembe kell venni, hogy a pártértekezlet és a nemzetiségi témával foglalkozó KB-ülés felé haladva az esélyek javulhatnak, de mint az azerbajdzsán–örmény események mutatják, romolhatnak is. Nem elég csak a kárpátaljai helyzetet számításba venni, hiszen a szovjet szervek döntése legalább annyira függ a Kárpátalján kívüli események alakulásától is. Most a nemzetiségi kérdések iránti figyelem erősödött, minden köztársaság és pártbizottság eredményt akar felmutatni, ezért azt is mérlegelni kell, hogy ha ebben az évben elszalasztunk egy esetleges lehetőséget, akkor a következőig ki tudja, meddig várhatunk.

Kérlek, Őszi elvtárs, hogy a hazai álláspontról lehetőség szerint, értesíts.

Elvtársi üdvözlettel:

Páldi

(dr. Páldi András)

főkonzul

körzet létrehozásának lehetőségét területünkön. Egy ilyen autonóm közigazgatási egység létesítése elősegítené a megye magyar lakossága nemzeti kultúrájának fejlődését.« [...] A beadványt alaposan megvitattuk a kijevei magyar főkonzulátuson 15 kárpátaljai értelmiségi részvételével megrendezett nagyszabású ukrán–magyar irodalmi esten, ahol Páldi András főkonzul arra kérte az aláírókat képviselő Balla D. Károlyt, Dalmay Árpádot és Dupka Györgyöt, hogy az autonómiakérelmet ne nyújtsák be, mert nem reális követelés, nem ez a magyarság előtt álló legfontosabb feladat, inkább a már megkezdett kis lépések politikáját kell folytatni, ugyanakkor szükség lenne olyan magyar érdekvédelmi szervezetre, amely a kis lépések politikájának taktikáját kidolgozná és képviselné, ez a szervezet átfogó kulturális, hagyományörző szövetség, társaság lenne, amely számottevő tagsággal, nagy erővel tudná képviselni a magyarság akaratát, és ha eljön az ideje, az autonómiáért folyó harcot is.” DUPKA, 2008. 80.

⁴¹⁸ Lásd a 29. és 32. sz. dokumentumot.

MELLÉKLET

KÁRPÁTALJAI MAGYAR ÉRTELMISÉGIEK LEVÉLTERVEZETE A SZOVJETUNIÓ LEGFELSŐ
TANÁCSA NEMZETISÉGI TANÁCSÁNAK MAGYAR AUTONÓM KÖRZET LÉTREHOZÁSÁRÓL

KÁRPÁTALJÁN

[UNGVÁR], 1988. MÁRCIUS 15.

GÉPELT MÁSOLAT.

Fordítás oroszról!

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Nemzetiségi Tanácsának

Mi, a Szovjetunió magyar nemzetiségű állampolgárai, az Ukrán SZSZK Kárpáton-túli területének lakói, kérjük megvizsgálni egy magyar nemzetiségi körzet létrehozásának lehetőségét területünkön (megyénkben).

Egy ilyen autonóm közigazgatási egység létesítése elősegítené a megye magyar lakossága nemzeti kultúrájának fejlődését, a magyar lakosság fokozottabb mértékű bekapcsolódását soknemzetiségű országunk életébe, szellemi erejének sokrétűbb felhasználását Szovjet Hazánk felvirágoztatása érdekében, továbbá garantálná a lakosság kollektív jogainak érvényesülését.

Nyugtalanít bennünket, hogy a megye magyar nemzetiségű lakosai – szovjet állampolgárok – tömegével települnek át a Magyar Népköztársaságba és a Csehszlovák Szocialista Köztársaságba. Nyugtalanít az is, hogy mindmáig nem rendeződtek teljes mértékben azok a kérdések, melyek az anyanyelven történő művelődéssel és oktatással, az anyanyelvi kultúra ápolásával kapcsolatosak. Nyugtalanító, hogy a vezető párt- és tanácsi szervezetekben kevés a magyar nemzetiségű káder, és néhány egyéb megoldandó kérdés. Mindezen problémák megoldásához a nemzetiségi körzet létesítése megfelelő feltételeket teremtené.

A Magyar Népköztársaság kormányának lapjában, a Magyar Hírlapban (1988. január 23-án) interjú jelent meg A[ugusts] Voss elvtárral, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Nemzetiségi Tanácsának elnökével.⁴¹⁹ Ebben az állt, hogy a kárpátaljai magyaroknak azért nincs autonómiájuk, mert szétszórtnak élnek a megye területén. De ez nem így van. Mi éppen, hogy egy tömbben élünk a Beregszászi járásban, valamint a vele, illetve a magyar, és részben [a] csehszlovák határral szomszédos vidékek[en], [a] nagyszöllősi, ungvári és munkácsi járásban, továbbá Beregovo (Bereg-

⁴¹⁹ Lásd: N. SÁNDOR László – SZANISZLÓ Ferenc: Egy – a száz közül. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Nemzetiségi Tanácsának elnöke a magyar nemzetiségről. *Magyar Hírlap*, 1988. január 23. Melléklet, 1. és 4.

szász) és Csop (Csap) városban. A megye több mint 90 településén a magyar lakosság abszolút többséget alkot.

Egy beregszászi központtal, e járás, illetve a fentebb említett vidékek bázisán létesítendő nemzetiségi körzet magában tömörítené a megye magyar lakosságának túlnyomó többségét.

Az első Magyar Népköztársaság egyik legelső dekrétuma (az 1918. december 21-én kelt 10. sz. néptörvény) kihirdette a kárpátaljai ukránok autonóm területének – Russzka Krajnának – a létrejöttét.⁴²⁰ Ez év decemberében lesz e fontos esemény 70. évfordulója. Nagyszerű, túlbecsülhetetlen jelentőségű történelmi gesztus lenne, ha erre az évfordulóra létrehoznák a kárpátaljai magyarok nemzetiségi körzetét.

Kérjük, hogy az országunkban élő nemzetiségek közötti viszony kérdéseivel foglalkozó plénumon vizsgálják meg a mi javaslatunkat is.

1988. március 15.

Mély tisztelettel:

K. L. Balla,⁴²¹ a Szovjetunió írószövetségének tagja, a „Ragyjanszka Skola” Kiadó szerkesztője

Horváth Anna, a Szovjet Képzőművészek Szövetségének tagja

Garanyi József, a Szovjet Képzőművészek Szövetségének

Füzesi Magda, a Szovjetunió Írószövetségének tagja, újságíró

Györke László, a Szovjetunió Újságíró Szövetségének tagja

Dalmay Árpád, az Ukrán SZSZK Könyvbarátok Egyesülete beregszászi járási szervezetének felelős titkára, a magyar irodalom barátai „Illyés Gyula” klubjának elnöke, újságíró

Vári Fábrián László, a Vári községi középiskola tanára, az Ungvári Állami Egyetem aspiránsa, költő

Tóth K[ároly], a Beregszász járási „Vörös Zászló” című lap újságírója

Kovács E[mil], a Beregszász járási Gát község iskolájának igazgatója

⁴²⁰ Az 1918. december 21-én elfogadott 1918. évi X. néptörvény egy 12 paragrafusból álló jogszabály volt. Az első cikkelye kimondta, hogy a Magyarországon élő ruszin nemzetet saját igazgatásának, igazságszolgáltatásának, közoktatásának, közművelődésének, vallásgyakorlásának és anyanyelvhasználatának körében, mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben teljes önrendelkezés illeti meg. A második cikkely arról határozott, hogy Máramaros, Ugocea, Bereg és Ung vármegyék ruszinok által lakott részeiből Ruszka Krajna néven autonóm jogterület (kormányzósági terület) alakul. A törvény többi passzusa az autonómia kormányzati szerveinek létrehozásáról rendelkezett. *MT*, 1918. 214–215.

⁴²¹ Sic! Így, oroszos alakban szerepel Balla László neve. Azaz: Karlovics Laszlo Balla.

Dalmay M. (Árpádné), a beregszászi 4. sz. Kossuth Lajos középiskola tanfelügyelője
Finta Éva, költőnő

Penckófer János, a Beregszász járási Bégány község általános iskolájának tanítója

Penckófer Jánosné, a Beregszász járási Beregújfalu (Nové Szelo) község általános
iskolájának tanítónője, a Népek Barátságáért Érdemrend birtokosa

Kerényi Gyula, nyugdíjas

Nagy Zoltán Mihály, beregszászi munkás, novellista

Balogh J[ózsef], a beregszászi rendelőintézet belgyógyásza

Gaba⁴²² T[ibor], nyugdíjas

Kovács M[iklós], a Beregszász járási Kígyós község általános iskolájának tanítója

Dupka György, a Kárpáti Kiadó szerkesztője, költő

⁴²² Sic! A Haba vezetéknev oroszított névalakja.

35.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter
külgügyminiszternek a kárpátaljai magyar írókkal folytatott
1988. március 17-i beszélgetéséről

KIJEV, 1988. MÁRCIUS 28.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1988/96. DOBOZ, 001923/1988. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

23/SZT/1988

Készült: 4 példányban

Központ: 2 példány

Moszkva: 1 példány Moszkva

Saját: 1 példány

„Szigorúan titkos”

Kijev, 1988. március 28.

Tárgy: Beszélgetés a kárpátaljai

magyar írókkal

Várkonyi Péter elvtárs

külgügyminiszter⁴²³

[Az] 1988. március 17-én tartott ukrán–magyar irodalmi esten sok kárpátaljai író és tanár is részt vett. Velük március 18-án több órás baráti beszélgetést folytattam – egyesekkel külön is – a kárpátaljai kérdésekről.⁴²⁴ A beszélgetés során lényegében a már ismert témák kerültek szőnyegre, de némelyikkel kapcsolatban új információk és vélemények is elhangzottak.

⁴²³ Az akta előlapján április 7-i dátumú ügyviteli utasítás és a kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignóival: „Intézkedésre: Gulyás elvtárs *Gulyás 4/8.* – Szombath elvtárs *Szombath 4. 12.* – Földesi elvtárs *4. 13. Földesi* – Bende elvtárs *Bende* – Gerelyes elvtárs *Gerelyes 4/15.* – Véleményezésre: MVSZ *V/6.* [...] – Tájékoztatásra: SZEFŐ *Kontra V/13.*” Az akta belívén Bényi József kézírásos pro domo bejegyzése olvasható: „*Gulyás elvtárs – Földesi elvtárs – Bende elvtárs. Rendkívül fontos jelentés, e szerint kell vele foglalkozni. Tájékoztassuk illetékes vezetőinket (Hajdú Af[ndrás] elvtárs), küldje meg Berecz, Pál, Szűrös, Kótai, Radics, Barabás és Köpeczi elvtársnak a jelentés másolatát. Vizsgáljuk meg, tudunk-e, miben és hogyan segítséget vagy együttműködést ajánlani. A Magyarok Világszövetsége informálja az Anyanyelvi Mozgalom vezetőit a lényegről (abból a célból, hogy a jelentésben foglaltakat hazai munkánkban vegyük számításba). Kérek javaslatokat. Bényi 4/7.*” Felette ugyancsak egy kézírásos ügyviteli utasítás olvasható: „*A Tájékoztatási Fő[osztály] a jelentést IV/12-én megküldte Barabás, Knopp, Szotyori és Rátkai elvtársaknak. [...]*”

⁴²⁴ Erről lásd még a 34. sz. dokumentumot.

A kárpátaljaiak információira azért voltam kíváncsi, mert egy hónappal ezelőtt a folyamatban lévő ügyeket felvettem Merkulovnak, a KB Külügyi Osztálya vezetőjének, aki Kárpátalja képviselője is és segítséget kértem. Megígérte, hogy a folyóirat ügyét, a magyar nyelvoktatás szélesítését, [a] magyar történelemtanítás bevezetését és a magyar nyelvű egyetemi felvételi lehetőségének visszaállítását⁴²⁵ elintézi. A kárpátaljaiak beszámolója azt mutatták, hogy Merkulov betartotta ígéretét.

A legfontosabb kérdések a következők:

1.) Balla László tájékoztatása szerint a Területi Pártbizottság egy héttel ezelőtt beleegyezését adta abba, hogy /a magyar nyelvű irodalmi folyóirat még ebben az évben megjelenjen. Valójában ez még nem folyóirat ugyan, mert évente egyszer jelenne meg, de már ez is haladás,⁴²⁶ mert eddig csak ötvenként jelenhetett meg egy-egy almanach. Ez a megállapodás nem érinti a Kárpáti Igaz Szó „Új Hajtás” című irodalmi mellékletét és az évenként megjelenő Kalendárium irodalmi oldalait sem. Az „Új Hajtás”-t ugyanis azzal engedélyezték négy hónappal ezelőtt, hogy – ha beválik – évek múlva majd folyóirattá nőheti ki magát.

A folyóirat nevei „Évgyűrűk” lesz és egyelőre 6 ív terjedelemben jelenik majd meg. A PB Balla Lászlót megbízta a folyóirat főszerkesztői teendőivel. Szerkesztőségi titkár Dupka György költő, a szerkesztőség tagjai: Balla D. Károly, Füzesi Magda, Szalai Borbála, Gortvai Erzsébet (az egyetem magyar tanszékének docense), Kerekes Jurij (ukrán).

A folyóirattal kapcsolatos további kérdések a következők:

– A Kárpáti Kiadó nem szívesen vállalja, mert a kiadás veszteséges lesz. A példányszám nem lehet magas. Arra számítanak, hogy /Magyarországon is forgalmazzuk/⁴²⁷ (körülbelül 1.500 példányt) és akkor 3.000-4.000 példányban jelenhetne meg. Ebben az esetben a veszteség körülbelül 5000 rubel lenne az előzetes számítások szerint. Felvettem, hogy kérjenek ehhez segítséget a jómódú magyar kolhozoktól, elsősorban Bíró Andortól.

– Tisztázni kell a folyóirat profilját. Felmerült az is, hogy a Hungarológiai Intézetel együtt kellene kiadni és akkor irodalmi, társadalmi, kritikai, publicisztikai folyóirat lenne, a jelenleg elhatározott 6 ív helyett legalább 10 ív terjedelemben. Erről még Lizanyecsel folytatják a megbeszéléseket.

– Az évi egy megjelenést az írók kevésnek tartják, ezért az Ukrán Írószövetséghez küldött beadványukban támogatást kértek évi 4 szám megjelentetéséhez. Az ukrán

⁴²⁵ Erről lásd a 41. sz. dokumentumot.

⁴²⁶ A dőlt zárójelbe tett rész kék színű tollal aláhúzva.

⁴²⁷ A dőlt zárójelbe tett mondatrész kék színű tollal aláhúzva. A teljes bekezdés a lap bal szélén kijelölve.

szövetség ezzel egyetért és a Szovjet Írószövetséghez írt levelükben a kérés teljesítését javasolták.

– Magyar részről annyi lesz majd a tennivaló, hogy a folyóirat hazai terjesztésében az illetékes szervek megállapodását ösztönözzük.

2.) A beszélgetésben résztvevő költők, egyetemi oktatók, tanárok között nincs teljes egyetértés a magyar nyelvoktatás követelményei tekintetében. Egyesek szerint az a fő baj, hogy a magyar gyerekek a magyar tannyelvű iskolákban nem tanulnak meg tisztességesen magyarul, ukránul vagy oroszul jóformán semmit se tudnak. Mások szerint sok szülő már nem is akarja, hogy gyereke magyarul tanuljon, ezért orosz vagy ukrán iskolába adja. Ezeknél az a baj, hogy a három nyelv közül egyiket se tudják megfelelően.

Hangsúlyozták, hogy az ukrán és az orosz nyelv ismeretét fontosnak tartják, de a magyar nyelvű oktatás szintjét is emelni kell. A következő elgondolások merültek fel:

– Az egyetem magyar tanszéke azt fogja javasolni a PB-nek, hogy teremtsék meg a feltételeket ahhoz, hogy a gyerekek az óvodában kétnyelvű képzést kapjanak. Mégpedig úgy, hogy a nap egyik felében magyar, a másik felében orosz vagy ukrán nyelvű óvónő foglalkozzon velük.

– Elmondták, hogy a nyelvtanulás alapvető eszközei hiányoznak. Nincsenek magyar anyanyelvűek számára írt orosz és ukrán nyelvkönyvek, nincsenek magyar–ukrán, magyar–orosz szótárak.

– Nyári nyelvi táborokat kellene szervezni az iskolások számára.

– Az ukrán és orosz felnőttek között ugrásszerűen megnőtt a magyar nyelv iránt az érdeklődés. Ennek valószínűleg a fő oka az, hogy nagyon sokan nemcsak nézni, hanem érteni is akarják a magyar TV műsorát. Az érdeklődést az mutatja, hogy gyakran kéri a magyar nyelvtanárokat magyar nyelvi tanfolyamok indítására. Ungváron 6, Beregszászon 2 tanfolyam működik ősz óta. Sajnos ehhez sincs tankönyv.

– Lizanyec professzor megbízást kapott a PB-től arra, hogy tanszéki munkatársaival mérje fel a magyar nyelvoktatás állapotát és tegyen javaslatot a PB-nek. Ez a munka hamarosan befejeződik. Erre majd később visszatérek.

3.) Egy év óta tartjuk napirenden a magyar történelem tanításának bevezetését a magyar iskolákban. Most e téren is kedvező fordulat van kibontakozóban. Elvileg már se Kijevben, se Ungváron nem tapasztalható ellenállás a fakultatív oktatás bevezetésével szemben. /A legnagyobb nehézséget a tankönyvhiány jelenti./⁴²⁸ Lizanyec, Váradi-Sternberg történész segítségével hamarosan összeállít egy tankönyvvázlatot és jóváhagyás esetén azonnal megkezdhető a tankönyv írása. A lektorálási munkába magyarországi történészt is szeretnének bevonni.

⁴²⁸ A dőlt zárójelbe tett mondat kék színű tollal aláhúzva.

4.) Az Ungvári Egyetem rektorát, V. Lengyelt pár héttel ezelőtt leváltották. Ez a tény elősegíti az egyetemi felvételi vizsgáknál a magyar nyelv használatát, mert ő volt eddig a legnagyobb ellenzője.

5.) Beregszászon régóta működik egy műkedvelő magyar színtársulat. Régi kívánsága a helybeli magyaroknak, hogy ez legyen hivatásos együttes. A PB részéről már többször hangzott el elvi ígéret, de most több tényező sürgeti a kérdés megoldását. Megnyílt az ungvári ukrán színház, de nem képes a városnak megfelelően változatos műsort adni és a magyar nyelvű lakosság nem jár színházba. Ezért felmerült annak a gondolata, hogy az ukrán társulat mellett egy magyart is kellene szervezni. Most pedig azt a változatot vizsgálják, hogy legyen hivatásos a beregszászi együttes, de működjön az ungvári színház stúdiójaként, beregszászi bázison. Ezt a javaslatot a PB már elő is terjesztette a Kulturális Minisztériumnak.

6.) Egyéb kérdések:

a) Hosszú keresés után megtalálták Dayka Gábor költő márványszobrát, amit 1945 után bontottak le. Most az ungvári magyarok újra fel akarják állítani.

b) Március 15-én körülbelül 150 fő részvételével műsoros ünnepséget tartottak a fiatal költők szervezésében.

c) A Határőr kolhoz elnöke, Biró Andor a kolhoz költségén fel akarja állítani II. Rákóczi Ferenc lovas szobrát azon a helyen, ahol valamikor a Turul szobor volt. Az engedélyt már meg is szerezte és az előkészítő munkálatok megindultak. A szobor elhelyezésére vonatkozó rajzot mellékelem.⁴²⁹

Ungváron 2 hónap múlva megnyílik a Petőfi Múzeum.

Néhány kérés:

– „Magyarnak lenni” sorozat könyvváltozatát⁴³⁰ kérik. Jó lenne, ha a főkonzulátus kapna belőle 40-50 darabot, és mi eljuttatnánk hozzájuk.

– Az ungvári Druzsba könyvesbolt nem árusítja, ezért segítséget kérnek a következők beszerzésében: A magyar költők hanglemezei, magyar népmesék diafilmen, irodalmi feldolgozások diafilmen.

7.) A magyarországi helyzetről elmondott észrevételeiket a következőképpen lehet összefoglalni:

Úgy tapasztalom, hogy ezek a fiatal költők, szerkesztők, tanárok nagyon elfogultak velünk szemben. Magyarország hibátlan számukra, úgy szép és jó, ahogy van. Őszintén úgy érzik, hogy Magyarország és a magyarság az a bázis, amelyikre ők mindig számíthatnak, amelyikhez tartozónak tartják magukat, amire mindig büszkék

⁴²⁹ A jelentés mellékleteként megtalálható a szobor látványterve.

⁴³⁰ A kötet teljes bibliográfiája: *Magyarnak lenni. A Magyar Hírlap cikksorozata 1987. december 24-től 1988. április 2-ig.* Szerkesztette: BOKOR Pál és TÁBORI András. Magyar Hírlap Könyvek, [Budapest], 1988. 254 p.

lehetnek. Egyre erősödik bennük a magyarságtudat. Az utóbbi években ők szervezték meg azokat az irodalmi, történelmi köröket, amelyek azóta is aktív szerepét játszanak a magyar nyelv, irodalom, történelem, a hagyományok ápolásában és a magyarságtudat fenntartásában.

A hazai folyóiratokat, napilapokat rendszeresen olvassák, a budapesti rádiót hallgatják és a magyar TV műsorát nézik. Ezért jól tájékozottak a magyarországi események felől. De úgy látom, hogy a hazai gazdasági nehézségeket, gondokat lebecsülik, azokat csak átmeneti jelenségnek tartják. Nagyon sokra értékelik a magyarországi szabadabb légkört, a szabad mozgás lehetőségét. Úgy érzik, hogy a glásznoszty ebbe az irányba mutat, de „a magyarországi szintet talán soha nem fogja elérni”.

Ezek az értelmiségi fiatalok öntudatosan azt vallják, hogy rájuk a kárpátaljai magyarságnak szüksége van, ezért kivándorlásra, áttelepülésre nem is gondolnak. Helytelennek tartják az áttelepülési hullám erősödését, de úgy látják, hogy 1-2 év múlva ez le fog csillapodni.

A legfőbb kívánságuk az, hogy szabadabban szervezkedhessenek, a magyarság érdekeit képviselhessék és meghallgassák őket. A másik pedig az, hogy a magyarországi utazást könnyítsék meg, mert ma is csak hosszú tortúra után kapnak engedélyt. Az a mondás járja köztük, hogy „határtalanul szeretem hazámat”, vagyis az országhatár nélkül.

Nagyon lelkesednek a jelenlegi magyar nemzetiségi politikáért. Tisztességes, elvi politikának tartják. Úgy érzik, hogy ez a politika közvetve hatással van az ukrán vezetők magatartására is. A kárpátaljai magyarok büszkébbek lettek magyarságukra, az anyaország támaszát, gondoskodását érzik, amit évtizedek óta nélkülöztek. Szűrés elvtárs rádiónaplójában elhangzottakat pontosan számon tartják és idézik.

Jó lenne, ha Szokai Imre – Tabajdi cikkét (Magyar Nemzet 1988. február 13.)⁴³¹ több példányban megkaphatnám, hogy eljuttathassam hozzájuk.

A megbeszélésen a következők vettek részt: Balla László költő, Balla D. Károly költő, Dupka György költő, Finta Éva költő, Kőszeghy Elemér költő, Dalmay Árpád könyvterjesztő, Popovics Béla tanár, Horváth Katalin docens, Márkus Csaba újságíró, Ivaskovics-trió tagjai.

Beszélgettem Lizanyec professzorral is, az ő információi szintén szerepelnek az összefoglalóban.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

⁴³¹ Lásd: SZOKAI Imre – TABAJDI Csaba: Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés. *Magyar Nemzet*, 1988. február 13. 10–11.

36.

A Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának tájékoztatója az MSZMP KB számára a kárpátaljai magyarság helyzetéről

BUDAPEST, 1988. ÁPRILIS 28.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1988/97. DOBOZ, 00542/3/1988. SZ.

Külügyminisztérium
00542/3/1988.

Szigorúan titkos!
Készült: 9 példányban⁴³²

A magyar nemzetiség helyzete a Szovjetunióban

A kárpátaljai magyarság helyzetének kutatása, a dokumentumok, adatok összegyűjtése csak a legutóbbi időkben kezdődött meg. Ezért – más szomszédos országokkal összehasonlítva – kisebb mértékben állnak rendelkezésünkre rendszerezett adatok, nem készültek még eddig elméleti értékelések sem. E munkát bonyolítja, hogy a jelenlegi szovjet átalakulás számos problémát új megvilágításba helyez, ami már a közeljövőben módosíthatja a kárpátaljai magyarság helyzetének itt felvázolt képét.

A Szovjetunióban élő magyarság – történelmi okoknál fogva – nem rendelkezett a múltban sajátos – elsősorban területhez, állami-politikai szervezettséghez, történelmi élményekhez, kulturális hagyományokhoz kötődő – arculattal. A Kárpátalja összekötő folyosó volt a történelmi Erdély és a Felvidék között – hol egyiknek, hol másiknak a részét képezve –, kapcsolódva ugyanakkor az általános magyarországi történelmi-politikai fejleményekhez is. A vidék hagyományosan elmaradott volt, túlnyomórészt paraszti népességgel; a városi életnek nem voltak hagyományai, így a közösségi tudat csak helyi szinten alakulhatott ki.

⁴³² Az akta belívén gépelt ügyviteli utasítás olvasható: „Tájékoztatásul megküldve: Knopp András elvtárs, az MSZMP KB Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztályának helyettes vezetője – Szokai Imre elvtárs, az MSZMP KB Külügyi Osztályának helyettes vezetője – Barabás János elvtárs, az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője – Rátkai Ferenc elvtárs miniszterhelyettes, Művelődési Minisztérium – Horváth József vezérőrnagy elvtárs, a Belügyminisztérium csoportfőnöke – Demcsák Lajos elvtárs MSZMP KB Külügyi Osztálya. Budapest, 1988. 04. 29. *Elküldve SM. 1 példány Őszi elvtársnál* [...] 4/29.”

Történelmi előzmények

Az I. világháborút lezáró békerendszer a történelmi Magyarország részét képező Kárpátalját Csehszlovákiának ítélte, ekkor az ottani magyarok a felvidéki magyarság részét képezték. 1939 márciusában a Horthy-Magyarország Csehszlovákia feldarabolása részeként újfent Magyarországhoz csatolta. A terület a II. világháborút követően – tagadva a fasiszta hatalmak által a háború során véghezvitt területi változtatások jogszerűségét – lett a Szovjetunió része, miután ezt a szovjet és csehszlovák kormány képviselői 1945. június 29-én Moszkvában aláírt szerződésükkel szentesítették. A terület Szovjetunióhoz történő csatolását a Szovjetunióban úgy értelmezik, mint az ukrán földek újraegyesítését, a Kárpáton-túli ukránok évezredes vágyának teljesülését. Ezt azzal indokolják, hogy ez a terület egykoron a kievi Rusz részét képezte.

A kárpátaljai magyarság helyzete a háború után – történelmi okokból – nehezzé vált. A kollektív felelősség elvének helyenkénti – bár nem szisztematikus – alkalmazásához még a sztálini politikai gyakorlat önkényes eszköztára is járult. A háború után nem volt lehetséges magyar nemzetiségűnek bekerülnie a pártba, ami a közéleti szerepvállalás és politikai befolyás alapfeltétele. Ebből eredt, hogy egészen 1973-ig nem volt magyar nemzetiségű tagja a területi párt- és állami vezetésnek. Olyan belső pártutasítás volt érvényben, hogy meg kell akadályozni a magyar értelmiségieknek a pártba történő bekerülését. A 14%-os országos párttagsági aránnyal szemben a kárpátaljai magyarságnak ma is mindössze 8%-a párttag.

A háború után két év elteltével, 1947-ben indult meg a magyar nyelvű elemi iskolai oktatás, míg a magyar nyelvű középiskolák csak az 50-es évek elejétől működtek. A kárpátaljai magyarság kulturális és oktatási intézményrendszere [az] ötvenes évektől, az SZKP XX. kongresszusától kezdve kezd lassan kiépülni, és ez a folyamat kisebb-nagyobb hullámmal ment keresztül. (1966-tól lesz önálló szerkesztősége a Kárpáti Igaz Szó című lapnak, a Kárpáti Kiadó 1951-ben ad ki először magyar szépirodalmi könyvet, míg 1957-ben indul meg a magyar könyvek és folyóiratok behozatala. 1958 óta működik Beregszászon a Műkedvelő Népszínház,⁴³³ és 1964 óta van magyartanítás az ungvári egyetemen.) A 70-es évek végétől – összevonások következtében – mélyen az 1963-as csúcs alá esett a magyar iskolák száma. A 80-as évek elejétől pedig internacionalizálás címszó alatt a magyar iskolákban számos orosz és ukrán nyelvű osztályt hoztak létre.

⁴³³ Ez az adat pontosításra szorul. A szakirodalmi források egyöntetűen 1952-re teszik a beregszászi magyar amatőr színjátszókör megalakulását és működésének kezdetét. CSANÁDI, 2004. 295. Illetve: HUSZÁR, 2010. 74–75. – Ugyanakkor ez a színjátszó társulat 1959-ben kapta meg a kiváló együttes címet, s ezzel a népszínházi elismerést. Lásd: Schober Ottó (1932–2019). *Kárpátalja*, 2019. február 7. 7.

A szovjet politikában is kiemelt jelentőségű volt és maradt a nemzetiségi kérdés, ami a hatalmas és soknemzetiségű ország jellegéből következik. Az eszmei-ideológiai alapokat nyújtó lenini időszak után a nemzetiségi kérdés jószerivel lekerült a nyilvános politika napirendjéről, és a sztálini időszak autokratikus hatalomgyakorlásának szinte modelljévé vált. A kis ázsiai népek írásbeliségének megteremtésével, és a fejletlen köztársaságok valóban impozáns fejlődésével kapcsolatos sikerpropagandával, a nemzetiségi kérdés megoldottságának sulykolásával párhuzamosan a központi hatalom valójában nagyorosz nacionalista politikát folytatott. A nem orosz népek és nemzetiségek fellépéseit adminisztratív eszközökkel elnyomták, ez különösen a potenciális veszélyforrást jelentő népekkel szemben jelentkezett, (ukránok, balti népek, lengyelek, németek, tatárok, zsidók, moldovánok). A lenini normák durva általános megsértése itt talán még hatványozottabban jelentkezett. A jogi külsőségek ellenére nem voltak meg a lehetőségei a nemzetiségek autonóm akaratnyilvánításának. Az SZKP XX. kongresszusa ugyan felhívta a figyelmet az e téren elkövetett bűnökre is, de érdemi lépésekre nem került sor. L. I. Brezsnyev idején a visszarendezés keretében lényegében az oroszosító törekvések propagandisztikus alátámasztására a szovjet nép kategóriájának erőltetése szolgált. Ami nem illett bele a szovjet népek közeledésének automatikus sémájába, azt a burzsoá nacionalizmus vádjával illették. Az esetleges nemzetiségi fellépéseket továbbra is alapvetően állambiztonsági problémaként kezelték, és ilyen eszközökkel is oldották meg.

Az átalakítás időszakában a nemzetiségi kérdés új dimenziókat nyer: nem csak hogy felszínre kerülnek az elmúlt évtizedek problémái, de e kérdéskör közvetlen hatalmi összefüggések hordozójává is vált: Kazahsztán, Baltikum és Örményország után részben erre a területre tevődött át az átalakításért harcoló, illetve az azt ellenző csoportok közötti küzdelem. Ennek során olyan helyzetek is keletkeztek, amikor a nemzeti érzések tiszteletben tartását nem sikerült mindig együtt érvényre juttatni az átalakítás által megkövetelt személyi és politikai változásokkal (Kazahsztán), a retrográd politikai erők így nemzeti mezben jelentkezhettek. Másrészt, a gorbacsovi vezetés stabilitásigényét éppen a jogos nemzetiségi megmozdulások látszanak aláásni, amelyek érveket adnak az adminisztratív megoldások híveinek kezébe.

A kárpátaljai magyarság helyzetével kapcsolatban mindenféleképpen szem előtt kell tartanunk azt a tényt, hogy – számából adódóan – sem szovjet, de még ukrainai méreteken sem jelent politikai tényezőt. Joggal feltételezhetjük, hogy a moszkvai és kijevi vezetők jelentős része még csak nem is tud a magyar kisebbségről. Ahhoz, hogy felső segítségre számíthassanak, először létüket kellene tudatosítani a köztársasági és a szövetségi vezetésben. A kárpátaljai magyarságnak természetesen elsősorban az ukrainai keretek adta lehetőségeket kell kihasználnia, minél jobb kapcsolatot kiépítve a köztársasági és a területi szervekkel. Ehhez biztatást jelenthet az Ukrán

KP Központi Bizottságának 1987 augusztusában, a nemzeti kérdésekről szóló határozata, amely önkritikusan megállapítja, hogy az egyes nemzetiségek nyelvi igényeit még nem elégítik ki teljes mértékben. Utal arra, hogy ezen a területen még mindig a formalizmus érvényesül.⁴³⁴ A KB – nem részletezett – intézkedéseket hagyott jóvá az ukrán, az orosz nyelv és a Szovjetunióban élő más népek nyelvei tanulásának javítására, a lakosság kulturális igényeinek kielégítésére, figyelembe véve annak nemzetiségi összetételét. A dokumentum sürgeti a kétnyelvűség intézményesítését a közéletben és a sajtóban (anyanyelv + orosz nyelv), az anyanyelvi kultúra fejlesztését. A határozat ugyanakkor felszólít a nemzeti korlátoltság és kizárólagosság, továbbá a külföldi ukrán burzsoá nacionalista, cionista és klerikális központok aknamunkája elleni harc fokozására is, ami fékező erőként hathat a nemzetiségi igények kezelésénél.

A magyar nemzetiség helyzetének javulása egyrészt – elsősorban a jelenleg még főként központi szinten meglévő – átalakítási politika sikeréhez kapcsolódik. Ebből következik, hogy adott esetben a központi hatalom szövetséges lehet a szintén erősödő ukrán nacionalista törekvések és a helyi adminisztratív szemlélet ellensúlyozására.

Az átalakítás politikája perspektivikusan lehetőséget nyújthat a jogos nemzeti érdekek felszínre kerülésére, érvényesítésére, a Szovjetunió valamennyi nemzete és nemzetisége számára, a helyi bürokráciák régi módszereivel, a korábbi és esetleges újabb nacionalista előítéletekkel szemben.

A kárpátaljai magyarság életében az átalakítás egyelőre csak deklaratív eredményeket hozott (Hungarológiai Intézet felállításának engedélyezése, magyar helységnevek magyar helyesírása a sajtóban). A lényegi, mélyreható intézkedések meghozatala a komplex szovjet nemzetiségi problémák jövőbeni központi kezelésének függvénye.

Mindez azt mutatja, hogy mind a kárpátaljai magyarság vezetőinek, mind pedig a hivatalos magyar politikának megfelelő rugalmas politikai stratégiát kell mielőbb kialakítania a kínálkozó lehetőségek kihasználása céljából.

Kárpátalja jelenleg hivatalosan a Szovjetunió Kárpátontúli területe, az ország egyetlen Kárpáton túl eső megyéje, ahol több nemzetiség él együtt (oroszok, ukránok, magyarok, szlovákok, románok stb.)

A terület magyar nemzetiségű lakossága lélekszámának alakulása nehezen követhető nyomon, mert a hatalmi viszonyok eme gyakori változása a népszámlálási adatok megbízhatóságát jelentősen csökkenti.

⁴³⁴ Lásd a 20. sz. dokumentumot.

Az 1910-es adatok szerint 174.000, az 1930-as csehszlovák népszámlálás szerint már csak 115.000, az 1959-es szovjet adatok szerint 146.200 magyar nemzetiségű lakos élt e területen. A szovjet statisztika szerinti növekedés nem jelent valóságos létszámgyarapodást, ugyanis a háború után a zaklatástól vagy kitelepítéstől való félelmében sok magyar megtagadta nemzetiségét. A számadatok kapcsán további nehézségek forrása, hogy a háború végén Kárpátaljáról számos magyar nemzetiségű férfit az ország belső területeire deportáltak, ahonnan csak évek múlva térhettek vissza.

Az 1979-ben végzett legutóbbi szovjet népszámlálás adatai szerint a Szovjetunió magyar nemzetiségű állampolgárainak döntő többsége Ukrajnában él, számuk 171.000 fő (a köztársaság lakosságának 0,33%-a), akiknek túlnyomó része (158.000 fő) a Magyarországgal határos kárpátaljai lakosságnak 13,2%-át teszi ki. Ukrajna más részein, Kijevben, valamint Lvovban és környékén mintegy 6000 magyar nemzetiségű szovjet állampolgár él, őrizve nemzeti jellegét, ápolva magyarságát. Becslések szerint a Szovjetunióban élő magyarul beszélők száma összességében meghaladja a 200.000 főt.

A kárpátaljai magyarság döntő része (körülbelül 100.000 fő) viszonylag zárt tömbben, a Beregszászi és a Nagyszőlősi járás területén él, a Beregszászi járásban a lakosság 72%-a magyar (Ungváron ez az arány 10, Munkácson 18%).

A magyarság kisebbik része (62 ezer ember) városlakó, a többség falun él. Falusi életmódjuk, hagyományaik nem változtak az elmúlt évtizedekben sem. Érintkezési nyelvük a magyar, többségük ukránul és oroszul sem beszél.

A kárpátaljai magyarság számaránya állandóan csökken, mert az ukrán (ruszin) népesség születési aránya, az ukránok, oroszok bevándorlása és az asszimiláció természetes folyamata fokozatosan halad előre.

A nemzetiségi lét jogi és politikai keretei

A Szovjetunió 1977-ben elfogadott alkotmánya az egyéni jogok keretében rendelkezik az állampolgárok nemzetiségi jogegyenlőségéről és az anyanyelvhasználat lehetőségéről. Az ukrán alkotmány szó szerint megismétli a fenti rendelkezéseket. Publikus jogszabályok híján nem épülhetett ki a nemzeti kisebbségek létének jogi kerete, hiszen nem születtek ezt lebontó, részletes jogi szabályozások. Az államisággal rendelkező nemzetiségek esetében adva vannak a saját alkotmányos rendelkezések, míg a kárpátaljai magyarság helyzetét kollektív jogalanyisággal nem rendelkezvén, csak a politikai gyakorlat, illetve az ezt szabályozó belső utasítások határozzák meg. A publikus jogi szabályozás hiánya miatt tág tere van a szubjektívizmusnak, az esetleges nacionalista előítéletek érvényre jutásának. A kárpátaljai magyarság önmaga nem rendelkezik a saját helyzete stabilizálásához, illetve javításához szükséges esz-

közökkel, miután önálló érdekvédelmi szervezete nincs. A hátrányos párttagfelvételi gyakorlat, a népesség struktúrája – a mindinkább marginalizálódó értelmiségi réteg egyre szűkebb volta – miatt a magyarság az apparátusi képviselet tekintetében is jelentős hátrányban van, így nincs módja ezen az úton érdekei védelmére. A területi párt VB-ben egyetlen magyar sincs, az apparátusban is mindössze egy osztályvezető dolgozik. A járási első titkárok között csak egy magyar van. A 72%-ban magyar lakosságú Beregszászi járásban a Párt 11 tagú Végrehajtó Bizottságában 4 magyar van, míg a PB tagjainak csak 40%-a magyar. Az arányos képviselet elve így csak formális, hiszen az alsóbb szintű választott testületekben működő nemzetiségiiek érdemi befolyást nem tudnak gyakorolni a politikára. Az okokat visszajára fordítva, a területi pártvezetés úgy vélekedik, hogy nincs elég párt- és tanácsi funkcióra alkalmas magyar. Azt hangsúlyozzák, hogy a kinevezéseknél a végzett munkát kell figyelembe venni. A társadalmi szervezetekben nincs lehetőség nemzetiség szerinti szervezeti tagozódásra, így bizonyos funkcionális érdekvédelem megteremtésére.

A magyar nemzetiségű vezető káderek hiányának másik oka az értelmiség „kulturális hiányérzete”, és az ebből következő egyre nagyobb arányú kivándorlása. A többségében falusi nemzetiségi lakosság – kiépített és ösztönző iskolarendszer hiányában – nem képes az értelmiség bővített újatermelésére. A magyar értelmiségiek úgy érzik, érvényesülési lehetőségeik, működési területük egyre inkább beszűkül; aki be akar épülni a közéletbe, annak fel kell adnia magyarságát. A helyi vezetés elsősorban nem a nagyobb nemzetiségi jogok biztosításának irányában kereste a megoldást a magyar értelmiség „visszatartására”, hanem pártvonalon kampányt indított a kivándorlás lefékezésére.

Taggyűléseken felhívták a figyelmet a hazafias nevelés fontosságára, a pedagógusok felelősségére, a Szovjetunióhoz való hűség követelményére.

A túlnyomórészt falun élő kárpátaljai magyarság politikailag passzív, elsősorban saját napi gondjaival foglalkozik. A terület politikai, gazdasági, kulturális életében igen fontos szerepet játszó adminisztratív testületekben – KGB, hadsereg, rendőrség – jelentéktelen a képviselete, így fontos döntések kialakításában nem érvényesülhetnek a nemzetiségi szempontok, illetve olyanok hozzák az adminisztratív döntéseket, akik nem ismerik azok esetleges nemzetiségpolitikai kihatásait.

A népesség döntően falusi jellege miatt nem elhanyagolható a kárpátaljai magyar egyházak szerepe. A magyarság döntő többsége református, saját püspökséggel. Az utóbbi idők fejleményei közé tartozik, hogy a magyar református egyház bibliákat küldhetett a Kárpátaljára,⁴³⁵ enyhítendő a krónikus bibliahiányt. Gondot okoz a római katolikus⁴³⁶ papi utánpótlás.

⁴³⁵ Lásd erről az 54. sz. dokumentumot.

⁴³⁶ Sic!

A mintegy 20 ezernyi magyar görögkatolikus hívó a görögkatolikus és az ortodox egyház 1946-ban történt „egyesítése” után anyanyelvén nem él hitéletet. Súlyos gondok mutatkoznak a kárpátaljai magyarság nyelvhasználati lehetőségeinek terén. A nemzetiségi vidékeken nincsenek kétnyelvű helységnévtáblák, utcai feliratok. A hivatalos nyomtatványok nem készülnek magyar nyelven. A közigazgatásban – a községi szintet leszámítva – az ismert okok miatt kevés a magyar tisztviselő, hatósági személy, így az ügyintézés, az esetleges hatósági eljárás ukrán vagy orosz nyelven folyik. Ugyanaz vonatkozik az igazságszolgáltatásra is.

Az elmúlt évtized negatív fejleményei közé tartozik, hogy a kárpátaljai településeken eltűntek vagy nagyon megritkultak a magyar vonatkozású utcanevek, például a Petőfi Sándor, Arany János, Kossuth Lajos névvel jelzett utcák ukrán, illetve orosz elnevezést kaptak. Helyi magyar értelmiségiek több alkalommal felhívták erre az illetékesek figyelmét, de nem került sor a korábbi utcanevek visszaállítására. Nincs magyar nyelvű hivatalos közlöny, ahonnan a nemzetiségi lakosság anyanyelvén tájékozódna a törvényes rendelkezésekről. A helyi szervek idén olyan döntést hoztak, miszerint Kárpátalja magyar többségű falvainak elnevezését a helyi tömegkommunikációban magyarul is engedélyezik. Nincs szó tehát sem a városokról, sem pedig azokról a falvakról, ahol a magyarság számaránya nem éri el a lakosság felét. A magyarul elnevezhető települések listáját az ungvári egyetem magyar tanszéke állította össze.

Olyan munkahelyeken, ahol a nemzetiségiek többségben vannak ugyan, de ukránok és oroszok is dolgoznak, a hivatalos értekezleteken túlmenően még a közös helyiségekben sem elfogadott a magyar beszéd (például vegyes iskolák folyosóin, az ungvári egyetem területén stb.). Helyi ünnepeken még a magyarulta vidékeken is alig találkozni magyar nyelvű transzparenszekkel, az ünnepekhez kapcsolódó népi tánc-rendezvényekről is hiányoznak a magyar népviseletbe öltözött magyar táncokat járó táncosok.

Nemzetiségi sajtó, kultúra, oktatás

A kárpátaljai magyarság legfontosabb sajtóorgánuma a 38 ezer példányban megjelenő Kárpáti Igaz Szó című napilap. A lap korábban a Zakarpatszka Pravda magyar fordításaként jelent meg; 1966-tól van önálló szerkesztősége. Miután a kárpátaljai magyarság zöme nem beszél oroszul vagy ukránul, így számukra ez az egyik legfontosabb kapocs a szovjet valósághoz. A 4 oldalas lap szándéka szerint „népújság” kívánna lenni, de erre nincs módja a kötelező anyagok nagy száma miatt. Magyar értelmiségiek többször bírálták a lapot rossz nyelvezetéért, helytelen stílusáért, de ez nem hozott érdemi változásokat. Így ritkán és felszínesen foglalkozhat csak nemze-

tiségi problémákkal. A lap 1967-től jelentet meg külön irodalmi oldalt, ahonnan a kárpátaljai magyar irodalom nemzedékei indultak el. 1987 decemberétől Új Hajtás néven engedélyezték a lap irodalmi mellékletének kiadását – miután visszautasították az önálló irodalmi folyóirat létrehozására irányuló régóta napirenden lévő kérését. Az irodalmi melléklethez azonban sem külön papírt, sem pedig pénzügyi keretet nem biztosítottak, így annak megjelenése fejében a napilap havi egy számáról le kellett mondani, és meg kell szüntetni az eddigi irodalmi oldalakat is. A végleges megoldás érdekében további lépések szükségesek.

A lap igyekszik a feladatait messze meghaladó módon támogatni a kárpátaljai magyar kultúrát. 1971-ben alakult meg támogatásukkal a József Attila Irodalmi Stúdió, amely a nehéz indulás után ma már tekintélyt vívott ki magának. A szerkesztőség saját helyiségeiben évek óta lehetőséget ad fiatal magyar képzőművészeknek kiállításuk megrendezésére. Miután a kárpátaljai magyarság sem szervezettel, sem létesítményekkel, például kultúrház – nem rendelkezik, kiemelkedően fontos a Kárpáti Igaz Szó kulturális missziója 20-25 fiatal író felkarolásában, képzőművészek, művészek, öntevékeny nemzeti énekkar, tánc- és színjátszó csoportok támogatásában. A közelmúltban megállapodás született a Kárpáti Igaz Szó 2000 darabos magyarországi importjáról.

Megyei szinten megjelenik még a Kárpátontúli Ifjúság című lap (a megfelelő ukrán kiadvány fordítása), valamint a Vörös Zászló (Beregszász) és a Kommunizmus Zászlaja (Nagyszőlős) és a Kommunizmus Fényei (Ungvár) című járási lap.

A helyi rádió naponta 40 perces, míg a TV hetente kétszer 1-1 órás magyar nyelvű műsort sugároz, ami kevés; e műsoridő nagy részét is orosz és ukrán lapok cikkei fordításainak felolvasása teszi ki. Itt lenne talán a legközvetlenebb lehetőség a nemzeti jelleg fokozottabb kidomborítására, a műsorszerkezet megváltoztatása révén a rádió és a TV közéleti-kulturális szervezőmunkájának beindítására, mint ahogy ez a Román TV nemzeti adásainak esetében is történt. Ennek egyik útja lehet a területi rádió- és TV-bizottság magyar szerkesztősége létszámának és feladatkörének bővítése.

A sajtó területén jelentős a magyarországi írott és elektronikus sajtó jelenléte. Nemrég a Kárpáti Igaz Szó megkezdte a magyar TV-műsor leközlését, amely egész Kárpátalján jól fogható, csakúgy, mint a magyar rádió adásai. A helyi magyar lakosság jóformán kizárólag ezekből tájékozódik. Nem teljesen zökkenőmentes a magyar sajtótermékek előfizetése; 1987-ben megjelenésenként 48 ezer példány napilapra, és 31 ezer folyóíratra fizettek elő, legnépszerűbb a Szabad Föld, amelyet 27 ezren járatnak. A családok nagy részéhez jár valamilyen magyarországi újság. A lakossági igény még nagyobb lenne, de az előfizetéseknél korlátozó intézkedések érvényesülnek. A kárpátaljai magyarság kulturális élete szegényes, egyebek közt, mert a gyakorlat

nem követi kellő gyorsasággal a meghirdetett elveket. A nemzetiségi kulturális életet is meghatározzák a szovjet kulturális élet egészére vonatkozó politikai és ideológiai keretek, amelyek ott helyi szinten adott esetben még merevebben érvényesülnek. A helyi nemzetiségpolitikai gyakorlat ellentmondásai is a kulturális-oktatási területen jelentkeznek a legpregnansabban.

Kárpátalján egyetlen magyar nyelven is működő szépirodalmi-társadalompolitikai könyvkiadó létezik, ez a Kárpáti Könyvkiadó. 1946-ban Területi Kiadó néven alakult, ahol már magyar szerkesztőség is működött. A kiadó 1951-ben jelentette meg magyarul az első szépirodalmi könyvet; jelenlegi termésük évi mintegy 55 cím, ebből azonban mindössze 1 (egy) nemzetiségi irodalmi alkotás. Magyar értelmiségiek többször szóvá tették a kiadó cenzurális gyakorlatát, a fiatal, nyíltabb gondolkodású írók műveinek visszatartását. 1957-ben indul meg a közös könyvkiadás, ennek során több magyar kiadóval együttműködve (Móra, Zrínyi, Kossuth) évi mintegy 20 könyvet jelentetnek meg.

A Radjanszka Skola tankönyvkiadó ungvári részlege látja el a magyar iskolákat a szükséges tankönyvekkel.

1957-ben indul meg a magyarországi könyvek behozatala a Szovjetunióba. Ezeket a Druzsba könyvüzletekben árusítják, természetesen a szovjet követelmények szerint válogatva. A kárpátaljai magyarság többé-kevésbé hozzájuthat az üzletekben a kívánt magyarországi könyvekhez. Bonyolultabb a helyzet a városi és falusi könyvtárak, iskolák magyarországi könyvekkel történő ellátása terén. A legfontosabb akadály, hogy nincs nemzetiségi kulturális intézményrendszer (kultúrházak, könyvtárak), amelyek biztosítanák az állománybővítést, és az ehhez szükséges anyagi fedezet előteremtését. Nincs magyar nyelven képzés sem a közművelődési dolgozók számára, ezért többségük egyáltalán nem ért magyarul. Mintegy száz könyvtárban található magyar nyelvű könyvek is a Kárpátalján, túlnyomórészt helyi kiadású könyvekkel.

A kárpátaljai magyarságnak nincsenek tudományos, nyelvi, ismeretterjesztő folyóiratai sem, sőt létrehozásuk fórumokon még fel sem merült. Perspektivikus lehetőséget jelentenek ebben a tekintetben az ungvári Hungarológiai Intézet esetleges tudományos közleményei.

Beregszászon 1958 óta működik a helyi kultúrházban egy műkedvelő népszínház,⁴³⁷ amely magyar és ukrán nyelven tart előadásokat. Ez a szereplőket meglehetősen nehéz feladat elé állítja. A színház állami támogatást nem kap. Gyakran jár

⁴³⁷ Ez az adat pontosításra szorul. A szakirodalmi források egyöntetűen 1952-re teszik a beregszászi magyar amatőr színjátszókör megalakulását és működésének kezdetét. CSANÁDI, 2004. 295. illetve: HUSZÁR, 2010. 74–75. – Ugyanakkor ez a színjátszó társulat 1959-ben kapta meg a kiváló együttes címet, s ezzel a népszínházi elismerést. Lásd: Schober Ottó (1932–2019). *Kárpátalja*, 2019. február 7. 7.

magyarlakta falvakba előadásokat tartani, és az ottani kolhozelnökök révén jut félillegális pénzügyi támogatáshoz. A kárpátaljai magyarság régi igénye egy hivatásos magyar nyelvű színházi együttes létrehozása, de az erőfeszítések eddig nem jártak eredménnyel. Legújabban szóba került az ungvári Drámai Színház magyar stúdiószínpadának megalakítása.

Az ungvári filharmónia keretében 1946 óta működik a Magyar Melódiák nevű, főként könnyűzenét játszó együttes. Az utóbbi időben mind több akadállyal kell szembenéznük; kezdetben főként magyar zenét játszottak, de idővel egyre inkább „internacionalizáltak” műsorukat, ami ukrán és orosz nyelvű számok szerepeltetését jelenti a repertoárban. Mindenképpen figyelmet kellene a jövőben fordítani a kárpátaljai magyarság zenekultúrájára, a magyar klasszikus és könnyűzene ápolására. Ehhez a legfontosabb lépés a – régóta kérelmezett – magyar nyelvű zenei oktatás bevezetése lenne.

A kárpátaljai magyarság magyar filmekkel történő ellátása alapjában nem tűnik megfelelőnek. Bár szovjet adatok szerint évi körülbelül 10 magyar filmet vetítenek, ez másként fest a jelenlegi gyakorlatban, ráadásul valamennyi filmet szinkronizálják. A közvetlen filmcsere, kölcsönzés révén esetleg mód nyílna e szám növelésére.

A magyarságtudat ápolásában egyre fontosabb szerepet töltenek be a különféle körök, klubok, öntevékeny művészeti csoportok; legtöbbször falusi amatőr együttes, drámai kör, amelyek különböző kultúrházakban, klubokban működnek. Számuk 700 körül van. Külön jelentősége van az elsősorban fiatal írók, művészek, pedagógusok által kezdeményezett kluboknak és köröknek, ahol a magyar történelemről, irodalomról, helytörténeti kutatásokról tartanak előadásokat és vitaesteket. A helyi hatóságok abban az esetben engedélyezik e körök működését, ha valamely országos szerv „garanciát vállal” értük. Erre – az ott dolgozó magyarok révén – az a megoldás született, hogy a Könyvbarátok Ukrajnai Egyesületének helyi szervei „vállalták a felelősséget”. A legfontosabb ezek közül a József Attila Alkotóközösség, amely Irodalmi Stúdióként még 1971-ben alakult. Tevékenységét kiterjesztette képzőművészetre, zenészetre, fotóművészetre és a magyar kultúra többi ápolójára is. Jelentős még az Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub (Beregszász, 1984), [a] Nyelvművelők és Irodalombarátok Drávai Gizella Köre (Ungvár, 1987), [a] Móricz Zsigmond Klub (Péterfalva, 1987) fontos feladatuknak tartják író–olvasó–találkozók szervezését, előadások tartását; irodalomtörténeti, szociológiai és néprajzi kutatásokat is végeznek. Gond, hogy nincs lehetőségük eredményeik publikálására. A fenti klubok alapját képezhetnék egy nemzetiségi kulturális-érdekvédelmi szervezet létrehozásának.

Az oktatás területén a 80-as években alapvetően negatív tendenciák érvényesültek, ugyanakkor 1987 végén jelentős pozitív intézkedésekre került sor. Hivatalos adatok szerint a területen 85 iskolában tanítanak magyar nyelven (ez a szám 10 éve még 91

volt), ebből azonban csak 52 a tisztán magyar tannyelvű iskola, többségében ezek is 4, illetve 8 osztályos általános iskolák. 16 ukrán–magyar, 13 orosz–magyar iskola működik. Ungváron egy, Beregszászon három magyar tannyelvű gimnázium funkcionál. Az iskolai tankönyvek általában alacsony színvonalúak, magyar történelmet (illetve nemzetiség-történetet) nem tanítanak, sőt torzán mutatják be a terület történelmét. Az utóbbi években egyre markánsabb tendenciává vált a magyar iskolák „internacionalizálása”, azaz orosz és ukrán nyelvű osztályok létrehozása (többnyire magyar tanulókkal). Ez vagy azzal jár, hogy a magyar tanárok idegen nyelven tanítanak tovább, vagy pedig kénytelenek otthagyni az iskolát. Az értelmiségi kivándorlásnak ez az egyik fő forrása.

A magyar tannyelvű falusi iskolák száma az utóbbi évtizedben jelentősen csökkent; számos olyan településen, ahol viszonylag nagyszámú magyar gyermek beiskolázására lenne lehetőség, nincs magyar iskola. Néhány esetben a szülők ezt kérvényezték, de a hatóságok elutasították az ilyen jellegű igényeket. Másrészt viszont gyakori eset, hogy néhány ukrán, illetve orosz betelepülő számára azonnal anyanyelvi osztályokat nyitnak, amelyeket magyar gyermekekkel töltenek fel. Az alapprobléma részben abban rejlik, hogy nincs olyan jogi rendelkezés, amely szabályozná az anyanyelvi oktatás beindításához szükséges törvényes osztálylétszámot. Így fordulhat elő, hogy néhány ukrán tanulhat anyanyelvén, míg adott esetben több száz magyar gyermek nem. A kárpátaljai magyarság egyes képviselői több ízben felhívták a figyelmet arra a sajnálatos tényre, hogy aránytalanságok mutatkoznak ezen a téren, egyenlőre⁴³⁸ eredmény nélkül. A nemzeti türelmetlenséget jelzi, hogy a „vegyes” iskolákban a tantermeken kívül használható nyelv az orosz vagy ukrán, a folyosói feliratok pedig még a magyar iskolákban is orosz nyelvűek. Tanfelügyelői utasításra a magyar iskolákban is orosz néven kell megszólítani a tanárokat; ez ellen többen tiltakoztak, eddig eredmény nélkül.

1987 nyarán a Kárpáti Igaz Szóban cikk jelent meg a magyar irodalomtanítás kiterjesztése és a magyar történelem oktatásának bevezetése érdekében, amit olvasói levelek közzlése követett. Az ungvári egyetem magyar tanszékének vezetője beadványt írt az ukrán felsőoktatási minisztériumhoz, a magyar irodalomórák számának emelését kérve. Ennek nyomán 1987. december 1-től elrendelték, hogy a VII–X. osztályokban heti 1-el emelni kell a magyar nyelv- és irodalom órák számát. Ez azt jelenti, hogy egygel bővül a heti 2-3 óra, ami jelentős előrelépés. A magyar történelemoktatás bevezetését illetően nem születtek döntések, annak ellenére, hogy korábban az ungvári egyetem hallgatói, legutóbb pedig a Kárpáti Igaz Szó néhány olvasója publikusan is felvetette a témát. Az egyetemen csak Magyarország történetét nem tanítják,

⁴³⁸ Sic!

az egyéb nyelvszakokon kötelező az ország történelmének tanulmányozása is (például Anglia, Franciaország története stb.). Az okok minden bizonnyal ott keresendők, hogy a szovjet történetírás még nem jutott el saját korábbi – a nacionalista kizárólagosság, az egyoldalú történelemszemlélet elemeit nem nélkülöző – álláspontja felülvizsgálatáig.

A Kárpátaljával kapcsolatos hivatalos szovjet történelmi értékelés tulajdonképpen marxista frazeológiába burkolt egyoldalú, nacionalista megközelítése a térség múltjának, ami sok hasonlóságot mutat a jelenlegi román történelemszemlélettel („bevándorló magyar hűbérurak”, akikkel szemben az ukránok „évezredes harcot vívtak az újraegyesítésért” stb.). Ebből következően az sem véletlen, hogy az útikönyvek, szovjet idegenvezetők a Kárpátaljával kapcsolatban nem említik a magyar történelmi emlékhelyeket, sem pedig az azokhoz kapcsolódó eseményeket. A történelmi múlt bizonyos fokú újraértékelése a Szovjetunióban reményeket jelenthet arra nézve, hogy ezen a területen is változni fog a helyzet.

A másik fő gond a magyar nyelvű szakiskolák hiánya. A területen több olyan szakiskola működik ukrán nyelven, ahol a tanári kar és a diákok túlnyomó többsége magyar. Az anyanyelvi képzés szűk volta ezért már az általános iskolákban arra kényszeríti a szülőket, hogy gyermekeiket orosz vagy ukrán nyelvű osztályba írássák, hiszen a szakmai nyelvet később könnyebben el tudják majd sajátítani. Ebben az ügyben is tettek már kezdeményezéseket magyar értelmiségiek, de eddig a helyzet nem változott. Külön kell említeni a zenei szakiskolát, ahol lehetőség nyílna a magyar zenekultúra mélyebb ismeretére, hisz a tanszemélyzet és a diákok többsége itt is magyar. Megemlítendő, hogy a szakiskolákba sem lehet magyar nyelven felvételizni.

A munkácsi tanítóképző több év szünet után ismét foglalkozik magyar tanárok képzésével, az innen kikerült növendékek egy része a magyar óvodákban helyezkedik el, miután magyar nyelvű óvónőképzés nincs.

A Szovjetunióban felsőoktatás magyarul kizárólag az ungvári egyetem 1964 óta működő magyar nyelv- és irodalom szakán folyik. Az egyetemre korábban lehetett magyarul is felvételizni, de ez a gyakorlat a 70-es évek óta megszűnt. Az egyetemi felvételnél a magyar nemzetiségű felvételizőkkel szemben különféle hátrányos megkülönböztetéseket alkalmaznak (orosz, illetve ukrán nyelvű felmérő vizsga stb.), amelynek következtében a magyar nemzetiségi diákok fele olyan arányban jutnak be az egyetemre, mint az ukránok. Az egyetemen tudományos fokozati vizsgát sem lehet magyarul tenni. Jelentős eredmény, hogy 1988. január 14-én engedélyezték Hungarológiai Központ létrehozását az ungvári egyetemen. Működésének beindítása – az egyetemen működő magyar lektor segítségével – jelenleg van folyamatban. Létrejötték az egyetem közvetlen együttműködésének keretei magyarországi felsőoktatási intézményekkel.

A kárpátaljai magyarság anyanyelvi oktatásügyére hátrányos befolyást gyakorol, hogy a tanfelügyelőségeken vezető beosztásban nem dolgoznak magyarok, így nincs mód arra, hogy érvényesüljenek a sajátos nemzetiségi érdekek. Részben ebből a tényből is adódik, hogy a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák anyagi-technikai ellátottság terén messze elmaradnak a hasonló profilú ukrán vagy orosz tanintézetektől (például számítógépekkel való ellátottság terén).

A kárpátaljai magyar nemzetiség kétoldalú kapcsolatainkban

Hazánkat szoros és sokoldalú baráti kapcsolat fűzi a Szovjetunióhoz, amelyben népeink meghatározó érdekei játszanak szerepet. A kárpátaljai magyarság eddig nem vált még e baráti viszonyt előmozdító külön tényezővé, viszont fékező hatása sem volt együttműködésünkre. Szovjet részről egyelőre nem fogadják el a nemzetiségek hídszerepéről vallott felfogásunkat, bár vannak már az ebbe az irányba mutató pozitív jelek. (Az ukrán írószövetség ülésén megfogalmazódott már ez az elvi álláspont.) Reálisan ugyanakkor nem számolhatunk azzal, hogy szovjet részről együttműködésünkben a kárpátaljai magyarság szerepének jelentőséget fognak tulajdonítani, azzal viszont talán igen, hogy ezen a területen sem szeretnének problémát kapcsolatainkban.

A kárpátaljai magyarság számára elsősorban a Szabolcs-Szatmár megyével létrejött közvetlen kapcsolatok nyújtanak keretet kétoldalú együttműködésünkben történő részvételére. Létrejöttek a közvetlen kapcsolatok a két terület politikai, gazdasági szervei, vezetői között; a jelen és a jövő feladata minél több tartalmi elemet vinni ebbe az együttműködésbe. Rendszeresek a delegációcserék, de mód van évi 8-10 amatőr művészegyüttes utaztatására is, sőt, jelenleg épp ilyen alapon turnézik a Kárpátalján a nyíregyházi színház társulata. Egyelőre nehézkesen alakulnak a kapcsolatok múzeumi, oktatási vonalon. Az új lehetőségekkel élve a kölcsönös gazdasági cserekapcsolat fejlesztésére vannak meg leginkább a lehetőségek (például az ukrán külkereskedelmi vállalat ungvári fiókja útján). A gazdasági kapcsolatok kibontakoztatásával párhuzamosan lehetőség nyílhat az előrelépésre sajtó-, kulturális, oktatási és lakossági vonalon is.

A jelenleg még túlnyomórészt formális oktatási együttműködés kibontakoztatására az átalakítás időszakában mind több lehetőség mutatkozik. Az ungvári egyetem vonalán új helyzetet teremt a Hungarológiai Intézet létrehozása; elvi lehetőség van az egyetemközi kapcsolatok fejlesztésére is. Az egyetem rektora javasolta orosz aspiránsok fogadását, és előadóeste bonyolítását. A Kárpátontúli Területi Tanács 1987 szeptemberében komplex együttműködési javaslatot adott át magyar partnerének, amelyben oktatási szakemberek cseréjét, végzős magyar tanárok magyarországi

szakmai gyakorlatát, különböző szakos magyar nemzetiségű tanárok magyarországi gyakorlóévre történő küldését, orosz tanárok fogadását, tanulócsoportok, úttörőszakörök cseréjét indítványozza. E javaslatok realizálása jelentős előrelépést jelentene a kétoldalú oktatási együttműködés területén. Az átalakítás egészében nagyobb lehetőségeket jelent szovjet partnereink számára, és ez megmutatkozik fokozott együttműködési készségükben, aktív javaslattevésükben is. Ügyelnünk kell arra, hogy az új szovjet magatartással szemben ne a magyar fél tűnjön felelősnek a kapcsolatok fejlődésének útjában álló problémákért.

A lakossági kapcsolatok területe számottevően elmarad az együttműködés egészétől, ez ugyanakkor a teljes magyar–szovjet relációra is érvényes. A kölcsönös látogatások bonyolításában fontos szerepet játszanak a baráti társaságok, amelyek társasutazásokat szerveznek; az 1959-ben létrejött területi tagozat évi több ezer turista magyarországi látogatását teszi lehetővé, így számos kárpátaljai magyar juthat el Magyarországra. Nehezebb a helyzet a turizmus egyéb formáival és a rokonlátogatással, ahol továbbra is sok a bürokratikus akadály mind a szovjet útlevél megszerzése, mind pedig a magyarországi rokonság vendégül látásának engedélyeztetése vonatkozásában.⁴³⁹ A kárpátaljai magyarság nagy tömegei számára továbbra is megoldatlan a magyarországi utazás lehetősége. Ugyancsak megoldandó kérdés a Kárpátaljára utazni szándékozó magyar állampolgárok beutazási és ott tartózkodási lehetőségeinek könnyítése. A Rizskov miniszterelnök budapesti látogatása idején aláírt kiegészítő jegyzőkönyv a vízummentes utazásról bizonyos könnyítéseket tartalmaz a kölcsönös látogatások esetére.⁴⁴⁰ Az 1985-ben megkötött kishatárforgalmi egyezmény gyakorlatilag nem funkcionál. Abból egyébként is kimaradtak a városok; kölcsönösen 64-64 falusi település lakosai kereshetik fel – indokolt esetben – a határ túloldalán lakó közvetlen rokonaikat. Gyakorlatilag azonban havonta mindössze 6-8 személy élhet ezzel a lehetőséggel. 1988 áprilisában illetékes szerveink ebben az ügy-

⁴³⁹ Erről lásd a 3. sz. dokumentumot.

⁴⁴⁰ Nyikolaj Rizskov, a SZU Minisztertanácsának elnöke 1988. április 18–20-án háromnapos hivatalos munkalátogatást tett Magyarországon. Április 20-án, a látogatás keretében, a magyar és a szovjet kormány képviselői, Horn Gyula külügyi államtitkár és Anatolij Kovaljov külügyminiszter-helyettes jegyzőkönyvet írt alá a magyar és szovjet állampolgárok vízummentes utazásának kölcsönös elősegítéséről. Lásd: Egyezményeket írtak alá a Parlamentben. *Magyar Hírlap*, 1988. április 21. 3. A dokumentum az 1978. november 24-én Moszkvában megkötött, a magyar és szovjet állampolgárok vízummentes utazásának feltételeiről szóló bilaterális egyezmény kiegészítő jegyzőkönyve volt. A jegyzőkönyv elsősorban a nem turisztikai célú utazások vonatkozásában írt elő könnyítéseket. Amennyiben az utazás célja rokon- vagy sírlátogatás volt, temetésen vagy családi ünnepen való részvétel, az állampolgárok a konzuli szervek által hitelesített meghívólevél birtokában vízummentesen utazhattak a másik országba.

ben megbeszéléseket folytattak szovjet partnereikkel, akik ígéretet tettek felvetésünk megvizsgálására, az egyezmény kihirdetésére.⁴⁴¹

A kárpátaljai magyarság – ezen belül is az értelmiség – egyre több tagja a magyarországi áttelepülésben látja jövője biztosítását. Az áttelepülés dinamikája 1987-ben felgyorsult. 1985-ben 178-an, 1986-ban 168-an, míg tavaly 454-en települtek át. A tavaly leadott kérelmek száma – 584 – feltehetőleg azért nem volt nagyobb, mert a szovjet szervek előzetes beleegyezésére van szükség a főkonzulátusi jelentkezés előtt. Tapasztalható gyakorlat, hogy az áttelepülni szándékozókkal szemben különféle intézkedéseket hoznak – pártból történő kizárás, elbocsájtás stb. – ami ugyanakkor nem fejt ki fékező hatást. Különösen a humán értelmiség kivándorlási aránya kiugró – ebben szerepe lehet annak is, hogy esetenként rossz szemmel nézik a magyarországi kapcsolattartást, az esetleges ottani publikálást. Az utóbbi öt évben 198 kárpátaljai magyar pedagógus és 70 orvos települt át, ami érzékeny vérvesztése az amúgy is kis létszámú kárpátaljai magyar értelmiségnek.

Következtetések, javaslatok

A kárpátaljai magyarság helyzete közéleti szerepét, nyelvhasználati, kulturális, oktatási és kapcsolattartási lehetőségeit illetően nem tekinthető kielégítőnek. A fő problémákat az okozza, hogy e nemzetiség nem rendelkezik kollektív jogalanyisággal, olyan szervezettel, amely a helyi szervek és intézmények partnere lehetne, s ezért is kiépületlen kulturális, oktatási infrastruktúrája. Az utóbbi időben jelentkező pozitív tendenciák – az átalakítással összefüggésben – magukban hordják e problémák megoldásának perspektivikus lehetőségeit.

Az új helyzetben megnyíló lehetőségeket kellene taktikusan, a körülményekhez alkalmazkodva kihasználni. Ugyanakkor javaslatainkat, észrevételeinket úgy kell megtennünk, hogy az partnereinkben ne keltsen bizalmatlanságot, és elősegítse a felvetett kérdések megoldását. Az alábbi javaslatok hosszabb távra szóló feladatokat jelentenek; vannak olyan javaslatok, elgondolások, amelyek felvetése – a jelenlegi helyzetben – központi szinten tűnik keresztülvihetőnek; a második csoportba azokat a javaslatokat gyűjtöttük, amelyek ukrainai, vagy területi szinten is megoldhatók; végül a harmadik csoport a saját hatáskörben, vagy a partnerintézménnyel együttműködve megoldandó feladatokat és javaslatokat összegzi.

⁴⁴¹ Az MNK és a SZU kormánya között, a határ menti településeken lakó állampolgárok egyszerűsített határátlépésének rendjéről szóló, 1985. augusztus 1-jén Moszkvában aláírt egyezményről van szó, amelynek az egyezményben rögzített megállapodás szerint 1986. február 23-tól kellett volna életbe lépnie. A szovjet hatóságok azonban csak jóval később, 1989. március 1-jétől léptették életbe. Lásd a 61. sz. dokumentumot.

I. Központi szinten, megfelelően előkészítve, időzítve vessük fel:

– Kívánatos lenne egy önálló magyar nemzetiségi érdekvédelmi-kulturális szervezet megalakítása, és ezen keresztül a kárpátaljai magyarság kollektív jogalanyiságának biztosítása. E szervezet bázisául a már létrejött nemzetiségi jellegű körök, klubok és egyéb intézmények szolgálnának. Amennyiben kimondottan érdekvédelmi szervezet létrehozására nincs lehetőség, úgy – közbülső lépésként – alakuljon egy kulturális szövetség, hasonló bázison (példaként a Csemadokot⁴⁴² említhetjük, és azt, hogy a Csehszlovákiában élő ukránoknak van ilyen szervezetük).

– Igényeljük a nemzetiségi iskolahálózat kibővítését, elsősorban magyar nyelvű óvodák, szakiskolák létrehozását.

– Kezdeményezzük, hogy fakultatív formában vezessék be a magyar történelem tanítását a nemzetiségi iskolákban és az egyetemen.

– Javasoljuk, hogy a Magyar Tanácsköztársaság 70. évfordulója alkalmából állítsanak fel emlékműveket, legyen lehetőség azok rendszeres koszorúzására.

– Ajánljuk fel a területtel való közvetlen filmcserét, magyar filmek szinkronizálás nélküli bemutatását a nemzetiségi vidékeken, akár az államközi kontingensen felül.

– Igényeljük, hogy szélesebb körben, a mennyiségi és címkeretek bővítésével lehessen előfizetni magyarországi sajtótermékekre.

– Tegyük további lépéseket az utazási lehetőségek szélesítésére, a kishatárforgalom meglévő egyezmény szerinti működtetése érdekében.

II. Köztársasági vagy területi szinten:

– Központi és vállalati szinten szorgalmazzuk a határ menti árucseré fejlesztését a kölcsönös előnyök alapján; adjunk érdemi választ a helyi szintű szovjet kezdeményezésekre.

– Tárjuk fel közösen a haladó hagyományokat, emlékhelyeket a területen, szervezzünk rendszeres, közös megemlékezéseket; bocsássunk megfelelő anyagot a szovjet idegenforgalmi szakemberek rendelkezésére a terület magyar történelméről, és javasoljuk ezek szerepeltetését az útikönyvekben és az idegenvezetés során.

– Kezdeményezzük ismét magyar vonatkozású utcanevek használatát.

– Indítványozzuk kétnyelvű helységnévtáblák, feliratok, utcanevek elhelyezését a többségében magyarlakta vidékeken.

– Javasoljuk, hogy Beregszászon jöjjön létre hivatásos magyar színi társulat, a Művelődési Minisztérium ehhez ajánljon fel megfelelő szakmai támogatást.

⁴⁴² Vagyis: a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége.

- Tegyük rendszeressé a színházi és egyéb előadói cseréket, impresszáriós alapon is.
- Ajánljuk fel szakmai segítségünket a helyi népi amatőr mozgalom és alkotótáborok szervezésében (például munkácsi vár).
- Szorgalmazzuk irodalmi folyóirat engedélyezését, társadalmi természettudományos-népszerűsítő kiadványok megjelentetési lehetőségének tanulmányozását.
- Folytassuk kiválasztott iskoláknak, intézményeknek, könyvtáraknak magyar könyvek ajándékozását. Erre a célra biztosítsunk kellő keretet az Országos Széchényi Könyvtár Nemzetközi Csereszolgálata részére.
- Szorgalmazzuk az egyetemközi kapcsolatok fejlesztését, tanárok, diákok cseréjét az ungvári egyetem és hazai partnerei között.
- A politikai kontaktusok keretében kezdeményezzük az egyetemen a magyar nyelvű felvételi vizsga visszaállítását.⁴⁴³

III. Saját hatáskörben és a partnerszervek vonalán:

- A közös könyvkiadási tárgyalásokon törekedjünk arra, hogy a közös kiadásban megjelenő könyvek az eddiginél nagyobb hányada kárpátaljai magyar szerző eredeti alkotása legyen.
- A TV alakítsa ki együttműködését az Ungvári TV Stúdióval, szakmai tapasztalatsere, káderképzés, műsorcsere vonalán. Javasolja a területi TV-nek a kárpátaljai magyar néprajzi és irodalmi hagyományok feldolgozását, akár közös erőfeszítéssel. A nyíregyházi körzeti stúdió vegye figyelembe, hogy a Kárpátalján (magyar idő szerint) 17–19 óra között van a fő műsoridő.
- A Művelődési Minisztérium segítse a Hungarológiai Intézet munkáját, ezen az úton el kellene érni, hogy az intézet saját tudományos folyóiratot adjon ki.
- A testvérmegeyi, MSZBT–SZMBT-kapcsolatok⁴⁴⁴ keretében fokozzuk írók kölcsönös meghívását találkozókra, segítsük elő képző- és előadóművészek cseréjét, bemutatkozását.
- Az MSZBT munkájában tegyük kiemelt feladattá a kapcsolatépítést a Kárpátaljjal.

⁴⁴³ Ennek következményéről lásd a 41. sz. dokumentumot.

⁴⁴⁴ Vagyis: Magyar–Szovjet Baráti Társaság és Szovjet–Magyar Baráti Társaság.

- Folytassuk a Magyarságkutató Csoport⁴⁴⁵ felmérő és publikációs tevékenységét.
- Tegyük gyakoribbá a Kárpátaljával, a nemzetiség életével foglalkozó anyagok publikálását a sajtóban, a rádió és a TV adásaiban. Biztosítsuk, hogy azok konstruktív szellemben fenti céljainkat szolgálják.
- Kijevi főkonzulátusunk munkájában fordítson fokozottabb figyelmet a nemzeti-ségi ügyekre, a kárpátaljai kapcsolatépítésre. Ehhez biztosítsuk a szükséges anyagi és egyéb feltételeket.⁴⁴⁶

Budapest, 1988. április 28.

⁴⁴⁵ 1985. október 1-én a Művelődési Minisztérium az OSZK szervezetében Magyarságkutató Csoportot létesített a külföldön élő magyarság komplex vizsgálata és a hazai kutatások összehangolása érdekében. Ennek igazgatójává Juhász Gyula történészt, egyetemi tanárt, az MTA levelező tagját nevezték ki, és megbízták a kutatócsoport megszervezésével. A csoport október 10-én kezdte meg tevékenységét. Később, 1986. május 15-én Köpeczi Béla művelődési miniszter Juhász Gyulát, a Magyarságkutató Csoport igazgatóját az OSZK főigazgatójává nevezte ki.

⁴⁴⁶ A tájékoztató konzekvenciáiról lásd a 37. sz. dokumentumot.

37.

Bátai Tibornak, az MSZMP Külügyi Osztálya főelőadójának átírata
Jolsvai Sándornak, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya helyettes
vezetőjének az MSZMP Külügyi Osztályának *A Magyar nemzetiség
helyzete a Szovjetunióban* című tájékoztatóhoz fűzött észrevételeiről

BUDAPEST, 1988. MÁJUS 4.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1988/97. DOBOZ, 00913/1988. SZ.

Magyar Szocialista Munkáspárt
Központi Bizottság
Külügyi Osztály

Budapest, 1988. május 4.

Jolsvai Sándor
főosztályvezető-helyettes
Külügyminisztérium
Budapest

Kedves Jolsvai Elvtárs!

Köszönettel megkaptuk „A magyar nemzetiség helyzete a Szovjetunióban” című összeállítást.⁴⁴⁷

Demcsák elvtárs távollétében Tabajdi Csaba helyettes osztályvezető elvtárssal folytatott megbeszélés alapján az alábbi észrevételeket teszem:

Az összeállítás átfogó képet igyekszik adni a kárpátaljai magyarság jelenlegi helyzetéről. Ez erénye, de egyben hiányossága is. Megítélésünk szerint a felvázolt kép túlzottan statikus, nem ad kellő mértékben módot a helyzet alakulását meghatározó folyamatok, változások nyomon követésére, ezek tényleges jelentőségének feltárására. Ebből is adódik, hogy az újabban megindult elmozdulások – összevetve évtizedek mulasztásaival – nem kapnak reális értékelést, pedig éppen erre építve lennének nagyobb bizonyossággal meghatározhatók a további előrelépés lehetséges irányai.

Tény, hogy a Szovjetunióban a magyar nemzetiség helyzetének kezelésében, igényeinek felismerésében és kielégítésében napjainkban is számos hiányosság és hiba mutatkozik. Az olyan változásokat azonban, mint a Hungarológiai Intézet felállítá-

⁴⁴⁷ Lásd a 36. sz. dokumentumot.

sának engedélyezése vagy a magyar helységnevek magyar helyesírása a sajtóban, feltétlenül többnek, előremutatóbbnak értékeljük, semmint pusztán deklaratívnak.

Igen fontosnak tartjuk az összeállításnak azt a következtetését, hogy a szovjetunióbeli átalakítás eredményeként megnyíló lehetőségeket valóban taktikusan, a körülményekhez alkalmazkodva, a maximalizmus szélsőségét elkerülve igyekezzünk kihasználni. A dinamikus szemléletmód mellett ennek a felismerésnek az erősítését és következetes érvényesítését javasoljuk az anyagban.

/Kijevi főkonzulátusunk/ tevékenységét illetően hangsúlyozni kívánjuk, hogy megítélésünk szerint maximális figyelmet igyekszik fordítani a nemzetiségi ügyekre. Úgy véljük, /e téren nagyobb előrehaladást sikerült elérni, mint korábban évtizedek során.⁴⁴⁸ Ennek alapján is célszerűnek tartanánk az anyag felfrissítését a főkonzulátus 23/SZT/1988 (KÜM: 001923) számú jelentésében foglaltakkal.⁴⁴⁹

Elvtársi üdvözlettel:

Bátai Tibor

(dr. Bátai Tibor)

⁴⁴⁸ Aláhúzás kék színű tollal.

⁴⁴⁹ Lásd a 35. sz. dokumentumot.

38.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter
külügyminiszternek az 1988. április 28–30-i kárpátaljai látogatásáról

KIJEV, 1988. MÁJUS 10.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1988/96. DOBOZ, 00621/1/1988. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

28/SZT/1988

Készült: 4 példányban

KÜM: 2 példány

Moszkva: 1 példány Moszkva

Saját: 1 példány

„Szigorúan titkos”

Kijev, 1988. május 10.

Tárgy: Kárpátaljai látogatás

május⁴⁵⁰ 28–30-án⁴⁵¹

Várkonyi Péter elvtárs

külügyminiszter⁴⁵²

Bartók Béla hamvainak budapesti temetésére az Előkészítő Bizottság meghívta Nagyszőlös város delegációját is,⁴⁵³ mert a gyermek Bartók 8–12 éves korában itt járt iskolába és itt lépett fel először saját művének előadásával.⁴⁵⁴ Kárpátaljai látogatásom-

⁴⁵⁰ Sic! Ez nyilván elírás, hiszen a látogatásra április 28–30-án került sor.

⁴⁵¹ A jelentés tárgymegjelölése a lap jobb szélén tollal és kérdőjellel kijelölve.

⁴⁵² Az akta előlapján Kiss János főosztályvezető május 23-i ügyviteli utasításai és az általa kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignóival: „Tájékoztatásra: Várkonyi elvtárs *Várkonyi* 5/23. – Horn elvtárs *Horn* – Őszi elvtárs *Őszi* 5. 25. – Bényi elvtárs *Bényi* 5/25. – Gulyás elvtárs *Gulyás* 5/27. – Kupper elvtárs – Nagy Jánosné elvtársnő – *Bende elvtárs Bende* – *Földesi elvtárs* – *Barity elvtárs* 6/8. *Barity*”.

⁴⁵³ Bartók Béla hamvait 1988. július 7-én temették újra a budapesti Farkasréti temetőben.

⁴⁵⁴ Bartók édesanyja, Voit Paula 1888. szeptembertől Nagyszőlösön vállalt állást tanítónőként, emiatt az egész családja odaköltözött: az édesanya, a nagynéni és a két gyermek, Béla és Elza. Nicky István házában kaptak kvártélyt. Az elemi elvégzése után, a Nagyszőlösi Polgári Iskolában folytatta tanulmányait. 1892. május 1-én az ugocsai vármegyeháza nagytermében nagyszabású jótékonsági koncertet szerveztek, amelyen az akkor 11 éves ifjú tehetség is fellépett. Eljátszotta saját művét, a *Duna folyását* is. A koncertet követően, Aczél László, Ugocsa vármegye főtanfelügyelője, látván a fiú tehetségét, egyéves fizetetlen szabadságot adott özv. Bartóknénak, hogy biztos tanítói állásának veszélyeztetése nélkül vihesse a fiát Pozsonyba. Ekkor Bartókkal együtt a család is Pozsonyba költözött.

nak a meghívás átadása volt elsőrendű célja, de összekapcsoltam a folyamatban levő ügyekkel. Találkoztam Sz. Turjanyicával, a Területi Pártbizottság ideológiai titkárával, P. Lizanyecceel és munkatársaival az egyetem magyar tanszékén, Veress Gáborral, a beregszászi járási pártbizottság első titkárával, megnéztem a luzsankai határátkelőhelyet, megbeszéléseket folytattam P[laton] Levcsukkal, a nagyszöllősi első titkárral, a város vezetőivel, és meglátogattam a Bartók utcai ukrán nyelvű iskolát. Ungváron ezekben a napokban szerepelt először a Nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház, ezért Turjanyica elvtárral együtt megnéztem a Peleskei nótárius című előadásukat, amely nagy sikert aratott.

Turjanyica elvtárs a nagyszöllősieknak szóló meghívást örömmel fogadta. Az írásbeli meghívót elkérte tőlem azzal, hogy majd a területi PB dönt a delegáció összetételéről.

Megvitattuk a magyar nemzetiség helyzetét, részvételét a közéletben és azoknak a magyarságot érintő ügyeknek az állását, amelyeket egy idő óta napirenden tartunk. Elmondta, hogy a nemzetiségi politikáról, a hazafias és internacionalista nevelésről jelentést kell készíteniök⁴⁵⁵ az Ukrán PB-hez, ezért most sokat foglalkoznak a témával. (Véleményem szerint a jelentésben már pozitív eredményekről akarnak beszámolni, ezért az általunk felvetett kérdéseket az elmúlt hónapokban sorra teljesítették.) Turjanyica elvtárs a következő döntésekről számolt be:

Megindulhat a magyar nyelvű irodalmi folyóirat. Kinevezték a szerkesztőbizottságot, a főszerkesztő Balla László lesz. Hozzátette, hogy egyes ukrán íróknak nem tetszik a döntés, mert – mint mondják – a magyarokon kívül sehol sem jut 4 íróra egy folyóirat. (Ez célzás arra, hogy az Írószövetségnek csak 4 magyar tagja van.)

A magyar történelem fakultatív tanítása megkezdhető 1989-ben, ha elkészül a tankönyv. A szerkesztőbizottság már elkezdte a munkát.

Döntés van a színház ügyében is. A beregszászi amatőr társulat hivatásossá alakul az Ungvári Színház magyar nyelvi tagozataként. Kijevben megkezdik a magyar színészképzést.⁴⁵⁶

A területi PB Végrehajtó Bizottságába egy héttel beválasztották Vas Szidort, a Karpatszka Pravda szerkesztőjét, tehát már van – mondta – a magyarságnak képvisel-

⁴⁵⁵ Sic!

⁴⁵⁶ Beregszászi Népszínház néven 1952 óta működött egy amatőr népszínház a Beregszászi Járási Művelődési és Szabadidőközpont társulataként. 1953-tól Schober Ottó volt a vezetője. Turjanica 1987. május 5-én Beregszászban egy aktívgyűlésen elismerően nyilatkozott az amatőr népszínház tevékenységéről, s azt javasolta, hogy a Munkácsi Orosz Drámai Színház fiáláléjaként, de a Beregszászi járási kultúrház és az amatőr népszínház bázisán hozzanak létre egy professzionális magyar színházat. A járási pártbizottság, annak kulturális osztálya és a kultúrház vezetői, a népszínház amatőr színészeivel folytatott tanácskozás után azonban egy önálló magyar színház alapítása mellett foglaltak állást. CSANÁDI, 2004. 295.

lője. (Sajnos magyar származású ugyan, de alig beszél magyarul és a magyarsággal semmiféle kapcsolata nincs. Ez tehát a jelentés kedvéért született döntés.)

Kértem Turjanyica elvtársat, hogy adják meg újra a lehetőséget az egyetemi vizsgák magyar nyelven történő letételére, megígérte, hogy hamarosan kedvező döntést hoznak.

Turjanyica elvtárs segítségemet kérte a következő kérdések elintézésében:

Még mindig nincs aláírva a beregszászi kórház építésére vonatkozó szerződés. Elmondtam, hogy árviták vannak, de remélhető, hogy a vállalatok meg tudnak egyezni. (Azóta a szerződést aláírták.)

A Nyírségi tsz és a Druzba huszti kolhoz között nem tudják lebonyolítani a két fél számára előnyös megállapodást, mert a magyar Kereskedelmi Minisztérium nem adott még rá engedélyt. Borjúk és növendékállatok ellenében mezőgazdasági gépeket adnának.

Az Agroprom és a Kecskeméti Baromfiipari Vállalat megállapodott abban, hogy a magyar fél ad 10.000 darab libát, de a tollat a szovjet fél visszaszállítja. A magyar fél azonban nem kezdte el a szállítást.

Elmondta, hogy az egyszerűsített határátlépésről szóló szerződésnek megfelelően 10 határátkelőhelyet építettek, ebből négyet a magyar határon. A magyarok egyet se építettek meg. (Kérdésemre elmondta, hogy a csehek, románok sem építettek átjárást szolgáló épületeket.) Ezt úgy értelmezik, hogy a magyar fél nem érdekelt az egyszerűsített átkelés bővítésében. Ezért az átkelőhelyek kihasználása minimális.

Kifejtettem, hogy erről szó sincs, mi egyetértünk minél szélesebb kapcsolatban, de meg kellene vizsgálni a közös határvizsgálat lebonyolításának lehetőségeit.

Közölte, hogy a Szovjet–Magyar Baráti Társaság új épületet kapott Ungváron. Ezért jó lenne, ha kiállítási anyagokat, magyar vonatkozású propagandaanyagot tudnánk nekik adni. Természetesen megígértem.

Veress Gábornál abból indultunk ki a megbeszéléseknél, hogy a kórházra vonatkozó szerződést a napokban aláírják. Nagyon számítanak arra, hogy a munkálatok még az idén megkezdődnek.

Felvetette, hogy a Barátság almáskertben az idén a magyar fél újra nem tud adni permetező anyagot. Ez nekik nagy gond, és nem értik, mert ez csak 200 ha.⁴⁵⁷ Igyekeztem megértetni vele, hogy a magyar gyümölcsök se kapnak ezekből a tőkés importból származó anyagokból, tehát nem valami megkülönböztetésről van szó.

Megnéztük a luzsánkai átkelőhelyet, ahol nagyméretű épületet emeltek a határon. Ez teljes mértékben megfelelne a határátkelés együttes adminisztrálására. Ezzel elke-

⁴⁵⁷ Vagyis: hektár.

rülhető lenne az építkezés a magyar oldalon. A forgalom egyébként azért kicsi, mert itt nem lehet pénzt váltani.

Nagyszöllősen Levczuk első titkár ismertette a járás és a város gazdasági és társadalmi helyzetét. A járás 114.000 lakosából 29.000 a magyar, 27%. Kérdésemre elmondta, hogy a járási párt VB-ben nincsen magyar, de a munkatársak között négyen vannak. A járási tanács VB-ben 2 magyar van. A járás 1500 tanácstagja közül 370 magyar nemzetiségű. Egyetértett azzal a megjegyzéssel, hogy ez nem fejezi ki a nemzetiségi arányokat és változtatásra van szükség. Elmondta, hogy a nemzetiségek jó barátságban és egyetértésben élnek és dolgoznak a járásban. A legjobb kolhozokban magyarok dolgoznak és az elnökök is magyarok. Ezek a kolhozok szoros kapcsolatot tartanak magyarországi tsz-ekkel.

A Bartók hamvainak temetésére szóló meghívásnak nagyon megörültek és elfogadták. Ungvárról már értesítették. Felvettem neki, hogy jó lenne, ha a delegációba Keresztyén Balázs pedagógus is bekapcsolódna, aki a város Bartók-kutatójának számít.

Nagyszöllősen nincsen Bartók nevét viselő iskola, de van egy zeneiskola. Ezért javasoltam, hogy itt az alkalom arra, hogy Bartókról nevezzzék el. Megígérte, hogy megvizsgálják a kérdést.

Meglátogattuk a Bartók utcai ukrán nyelvű iskolát, ahol állandó Bartók-kiállítás van műveinek másolataiból, fényképeiből és a róla szóló cikkekből, amelyeket Keresztyén Balázs írt.

Megismerkedtünk a Nagyszöllős melletti Verbóc Lenin Kolhozának munkájával. Három falu tartozik a kolhozhoz, nem teljesen magyarok. Elnök, tanácselnök magyar, a párttitkár ukrán. A kolhoz gazdagnak számít, ipari melléküzemei vannak, mindenkit helyben foglalkoztatnak. Most vezetik be a gázt a lakásokba. A varrodában dolgozó asszonyokkal beszélgetve kiderült, magyar újságokat olvasnak, a magyar TV-t nézik. Két kérésük volt: intézzem el, hogy bármikor átjöhessenek Magyarországra és segítsék abban, hogy nyissák ki a bezárt templomot. Anyagi helyzetükkel, keresetükkel meg vannak elégedve. A kolhoz vezetői gyakran járnak Magyarországra, több szövetkezettel tartanak fenn szoros kapcsolatot.

Összességében ez a látogatás is nagyon hasznos volt számomra, mert növelte kárpátaljai ismereteimet. Egyúttal azt is mutatta, hogy a türelmesen és következetesen képviselt javaslatokat a helyi szervek előbb-utóbb kénytelenek megoldani.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

39.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter
külgügyminiszternek az UKP KB által a kárpátaljai nemzetiségek
helyzetéről hozott határozatáról

KIJEV, 1988. JÚLIUS 13.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1988/97. DOBOZ, 002113/1/1988. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa	Kijev, 1988. július 13.
Генеральное консульство	Szigorúan titkos!
Венгерской Народной Республики	<u>Tárgy:</u> A pártértekezlet nemzetiségekről
49/SZT/1988	szóló határozata és az ukrán KB
<u>Készült:</u> 4 példányban	állásfoglalása a kárpátaljai nemzetiségi
<u>KÜM:</u> 2 példány	helyzetéről
<u>Moszkva:</u> 1 példány Moszkva	
<u>Saját:</u> 1 példány	

Várkonyi Péter elvtárs
külgügyminiszter⁴⁵⁸

Az UKP Központi Bizottságában megtárgyalták a kárpátaljai PB jelentését a területükön folyó internacionalista és hazafias nevelés, valamint a nemzetiségi viszonyok helyzetéről. Az állásfoglalást július 12-én közölték az ukrán lapok. Mivel ez az állásfoglalás mintegy 10 nappal a pártkonferencia⁴⁵⁹ után született, tanulságos a két doku-

⁴⁵⁸ Monori István július 19-i ügyviteli utasításai és az általa kiszignált tisztviselők nevei az akta előlapján az érintettek szignóival: „Intézkedésre: Tájékoztatási Főosztály (kérte) – Tájékoztatásra: Várkonyi elvtárs *Várkonyi 7/22* – Horn elvtárs *augusztus 1-jén* – Őszi elvtárs *Őszi VII/25* – SZEFO *Kupper elvtárs Dékány elvtárs Dékány 8/3*”. Gépelet ügyviteli utasítás az akta belívén: „Tájékoztatási Főosztály megküldi: Kótai, Radics, Rátkai elvtársaknak. 88. VII. 19. *Monori*”. Alatta kézírásos bejegyzés: „*A Tájékoztatási Főosztály megküldte Kótai, Radics, Szokai, Tabajdi, Rátkai elvtársaknak. VII. 21. [Olvashatatlan kézjegy.]*”

⁴⁵⁹ Az SZKP 1988. június 28–július 1. között Moszkvában tartott XIX. szövetségi pártkonferenciájáról van szó. Az értekezleten öt rezolúciót fogadtak el, közülük *A nemzetiségek közötti kapcsolatokról* címet viselő határozatot. Teljes szövege: *XIX BK KIICC*, 1988. 156–160. A kárpátaljai magyarság szempontjából a dokumentum 4. pontja bizonyult kardinálisnak: „Gondoskodni kell arról, hogy azok a nemzetiségek, amelyek a saját állami-területi egységük határain kívül élnek, vagy nem rendelkeznek ilyennel, több lehetőséget kapjanak arra, hogy megvalósítsák a nemzeti-kulturális törekvéseiket, különösen az oktatás, a nyelvhasználat, a népművészet, továbbá a nemzeti kultúra műhelyeinek létrehozása, a tömegkommunikációs eszközök használata és a vallási szükségletek ki-

mentum összehasonlítása. Az egybevetést a két határozat szövegének idézésével végzem el. Elsősorban azokat a részeket emelem ki, amelyek a kárpátaljai magyarok helyzetére is vonatkozhatnak.

A pártkonferencia határozata progresszívebb minden eddigi nemzetiségi kérdéseket tárgyaló dokumentumnál. Ez arra mutat, hogy a nemzetiségi kérdések felfogásában erősödnek a pozitív vonások és az őszi KB-ülésem kedvező határozatok születésére lehet számítani.

A határozat szerint „intézkedéseket kell fogantatosítani a szovjet föderáció demokratikus elvek szerinti továbbfejlesztése és szilárdítása érdekében”. Azután „bővíteni kell a szövetségi köztársaságok és autonóm formációk jogait”. „Figyelmet érdemel az az elképzelés is, hogy a köztársaságok és térségek térjenek át a gazdasági önelszámolás elveire...”

A pártértekezlet célszerűnek tartja a központi és helyi tanácsok mellett létrehozni „olyan állandó bizottságokat, amelyek a nemzetek közötti kapcsolatokkal foglalkoznának”. Azt is javasolja, hogy „az új realitások figyelembevételével fejlesszék és újítsák meg a szövetségi és autonóm köztársaságokról szóló törvényeket”.

A határozat némileg kibővítette a téziseknek azt a mondatát, amely a kárpátaljai magyarokra leginkább vonatkoztathatók. „Gondoskodni kell arról, hogy a saját állami-területi formációkon kívül élő, vagy ilyen formációval nem rendelkező nemzetiségek nagyobb lehetőségeket kapjanak nemzeti-kulturális igényeik kielégítésére, különösen az oktatás, a kommunikáció, a népművészet terén, valamint a nemzeti kulturális központok létrehozásában, a tömegtájékoztatási eszközök kihasználásában, a vallási szükségletek kielégítésében.” Vagy „nagyobb mértékben kell gondoskodni arról, hogy a nemzetiségi nyelvek aktívabban funkcionáljanak az állami, társadalmi és kulturális élet különböző szféráiban.”

elégítése terén.” Uo. 158. A határozat első pontjai ugyanakkor kimondták, hogy meg kell különböztetni az igazi nemzeti érdekeket és azok „nacionalista ferdítéseit”, illetve azt, hogy a Szovjetunióban minden nemzeti kizárólagosságra való törekvés megengedhetetlen, és „a nacionalizmussal és sovinizmussal szemben” a lenini hagyományok szellemében kell küzdeni. Uo. 156. Ez a szovjet, illetve a szovjet-ukrán pártvezetés számára lehetővé tette, hogy egyes kisebbségi-polgárjogi felvetéseket túlzónak minősítsenek vagy nacionalistának bélyegezzenek. – Rajnai Sándor moszkvai nagykövet a birtokában lévő belső információk alapján külön jelentést készített a pártkonferencia háttérben zajló vitákról. Az ott uralkodó hangulatra jellemző, amit abból kiemelt: „A pártértekezlet és az ott elfogadott határozat első helyre helyezi a Szovjetunió és a szovjet nép egységét, a gazdaság internacionalizálódását, kimondja a nemzeti elkülönülés, a zárkózottság tendenciájának retrográdságát. [...] Az elnökségi ülésen kifejezésre jutott, hogy az átalakítás politikájára nagy veszély a nacionalizmus.” Rajnai Sándor jelentése a Külügyminisztériumnak. Moszkva, 1988. július 21. MNL OL, XIX-J-1-j, 1988/97. doboz, 00913/4/1988. sz.

Nem kevésbé fontosak a következő követelmények sem: „Erkölcsileg elfogadhatatlannak és a szovjet állam érdekeivel ellentétesnek kell tekinteni minden olyan cselekedetet, amely megosztja a nemzeteket és nemzetiségeket, továbbá bármilyen nemzetiséghez tartozó állampolgárok jogainak a megnyirbálására irányuló kísérletet.” „A nemzeti kivételezettségre való bármilyen igény megengedhetetlen és sértő azon nép számára is, amelynek nevében ilyesminek hangot adnak.” „Törekedni kell olyan társadalmi légkör kialakítására, amelyben bármilyen nemzetiségű ember otthon érezze magát...”⁴⁶⁰

Az első esetben tapasztalom, hogy az ukrán állásfoglalás jelentős eltérést mutat a központi határozatoktól. Az alábbi idézetek jól jelzik a két dokumentum felfogásbeli különbségét.

Az UKB⁴⁶¹ állásfoglalásának első része a helyi szervek munkáját bírálja: „...nem mindig tanulmányozzák a nemzetek közötti kapcsolatok új jelenségeit, amelyek a demokratizálás és a glasznosztij feltételei között merülnek fel.” „...A szemlélteti agitációban, a reklámnál, az információnál nem mindig veszik figyelembe a lakosság nyelvi sajátosságait, különösen Ungváron, Munkácson, Beregszászon és Nagyszőlősen.” „A káderek egy részének még mindig az a felfogása, hogy a nemzetiségi folyamatok problémátlanok...”

Az állásfoglalás a következő feladatokat tűzte ki a területi szervek számára:

– Hirdessék következetesebben a párt lenini nemzetiségi politikáját és tanulmányozzák gondosabban a nemzetiségi szférában végbemenő folyamatokat.

– „...aktívabban fel kell lépni mind a nemzeti nihilizmus, mind a nemzeti elzárkózás ellen...”

– A KB javasolja „biztosítani a területen élő nemzetiségek képviselőinek aktívabb részvételét a társadalmi és termelési ügyek irányításában, valamint a választott és irányító szervezetekben.”

– A területi és járási tanácsok mellett – ahol egy tömbben élnek nemzetiségi csoportok – létre kell hozni olyan bizottságot, amelyik a hazafias és internacionalista nevelés, valamint a nemzetek közötti viszony kérdéseivel foglalkozik majd.

– „Meg kell gyorsítani a hosszú távú kulturális-felvilágosító program kidolgozását a lakosság egyes nemzetiségi csoportjai számára.”

– „Következésképpen be kell vezetni a nemzeti–oroszlány nyelvűség elvét...” „Külön intézkedéseket kell hozni az orosz, ukrán, magyar és moldáv nyelv tanításának és tanulásának gyökeres megjavítása céljából.”

⁴⁶⁰ Sic! Egyeztetési hiba az eredeti gépiratban.

⁴⁶¹ Sic! Ez két rövidítés, az UKP (Ukrainai Kommunista Párt) és a KB (Központi Bizottság) összevonása.

– A Felsőoktatási Minisztérium és a területi pártbizottság nyújtson segítséget a Hungarológiai Központ szervezésében.

E rövid összefoglalóból is kitűnik, hogy az ukrán állásfoglalás egyetlen új szempontot nem tartalmaz, nem jelent érdemi előrelépést a nemzetiségi kérdés megoldásának útján. A pártértekezlet határozatában megjelent új megfogalmazások helyi, megyei alkalmazására sem vállalkoztak. Természetesen figyelembe kell venni, hogy mindkettő átmeneti anyag, a nemzeti kérdéssel foglalkozó KB-üléshez vezető úton.

Felhívom a figyelmet arra, hogy a XIX. pártkonferencia határozata több olyan pozitív elemmel bővült, amely a tézisekben sem szerepelt. Ilyenek például a jelentés 2. oldalának 2. bekezdésében idézett mondatok. Először írják le, hogy segíteni kell az autonóm területtel nem rendelkező nemzetiségek nemzeti, kulturális központjának létrehozását. Először van szó arról is, hogy a nemzetiségi nyelvek aktívabban vegyenek részt az állami, társadalmi életben.

Ezek a mondatok azt mutatják, hogy ha Kijevben még nem is, de Moszkvában megértették a nemzetiségi szervezetek létrehozásának szükségességét is.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

40.

Paskai László esztergomi érsek levele Miklós Imrének, az ÁEH elnökének a Szovjet Állami Egyházügyi Tanács elnökével, Konsztantyin Harcsevvvel folytatott moszkvai megbeszéléséről

ESZTERGOM, 1988. JÚLIUS 26.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-A-21-A, 78. DOBOZ, 11-9/A-1988. SZ.⁴⁶²

Dr. Paskai László
Bíboros, prímás
Esztergomi érsek

Esztergom, 1988. július 26.
213/1988. sz.
Melléklet: 2 darab

Miklós Imre
államtitkár úrnak,
az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke,
Budapest

Igen tisztelt Államtitkár, Elnök Úr!

Az orosz ortodox egyház milleneuma⁴⁶³ alkalmából⁴⁶⁴ megbeszélést folytattam a moszkvai egyházügyi miniszter úrral⁴⁶⁵ a kárpátaljai magyar anyanyelvű katolikus⁴⁶⁶ ügyében. A megbeszélésről, illetve a segítség lehetőségeiről feljegyzést készítettem, amelyet két példányban a/a csatoltan mellékelek.

⁴⁶² Megjelent: SERES, 2022. 1050–1053.

⁴⁶³ Sic! Itt és a továbbiakban is: milleneum. Helyesen: millennium.

⁴⁶⁴ 1988. június 4–14. között tartották Moszkvában, Kijevben és Leningrádban az ortodox kereszténység oroszországi felvételének millenniumi ünnepeit. A megemlékezésekre Paskai László is meghívást nyert Filaret metropolitától, a Moszkvai Patriarchátus Egyházi Külkapcsolatok Osztályának vezetőjétől, majd II. János Pál pápa is kijelölte őt annak az öt fős vatikáni delegációnak a tagjává, amely az európai katolikus püspöki konferenciákat képviselte az ünnepeken. Paskai László levele Miklós Imrének. Budapest, 1988. május 10. MNL OL, XIX-A-21-a, 78. doboz, 11-4/1988. sz. – Miklós Imre úgy vélte, hogy „a magyar prímás bevonása a delegációba figyelemre méltó gesztus, nemcsak Paskai László személye iránt, hanem hazánk egyházpolitikai viszonyai iránt is.” Miklós Imre feljegyzése Paskai László tervezett részvételéről az ortodox kereszténység oroszországi felvételének millenniumi ünnepein. Budapest, 1988. május 11. Uo.

⁴⁶⁵ Vagyis: Konsztantyin Mihajlovics Harcsevvvel.

⁴⁶⁶ Sic! Nyilván: katolikusok.

Tisztelettel kérem, hogy a mellékelt feljegyzést orosz nyelvű fordításban a szovjet nagykövetségen keresztül szíveskedjék az illetékes szovjet minisztériumhoz eljuttatni jóindulatú támogatásával.

Szíves fáradozását előre is köszönöm.

Fogadja, Államtitkár, Elnök Úr, őszinte nagyrabecsülésem és megkülönböztetett tiszteletem kifejezését.⁴⁶⁷

Dr. Paskai László
bíboros, prímás, esztergomi érsek,
a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke

MELLÉKLET

PASKAI LÁSZLÓ ESZTERGOMI ÉRSEK FELJEGYZÉSE MIKLÓS IMRÉNEK, AZ ÁLLAMI EGYHÁZ-
ÜGYI HIVATAL ELNÖKÉNEK A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KATOLIKUSOK HELYZETÉRŐL
ESZTERGOM, 1988. JÚLIUS 26.
GÉPELT EREDETI.

Feljegyzés

Az orosz ortodox egyház milleneumi ünnepe alkalmából a moszkvai egyházügyi miniszter úr volt szíves engem fogadni. A megbeszélés során szóba került a kárpátaljai katolikusok kérdése is. A megbeszélésen sok jó szándékot tapasztaltam a miniszter úr részéről. Ennek konkrét jele volt, hogy Kievd⁴⁶⁸ személyesen találkozhattam a kárpátaljai katolikus egyház vezetőjével, Csáthy József munkácsi plébánossal.

A megbeszélésekről az alábbi feljegyzést állítottam össze, hogy a megbeszélés eredményes, illetve tovább folytatható legyen.

I.) Csáthy József munkácsi plébánostól a következő információkat szereztem:

a.) Kárpátalján becslés szerint mintegy 60.000 katolikus hívő él. Ezeknek körülbelül 90%-a magyar anyanyelvű. Jelenleg 41 katolikus templom működik.

b.) Papi utánpótlás 1945 óta gyakorlatilag nem volt. Jelenleg 8 pap végzi a lelkipásztori munkát. Valamennyi 70 évnél idősebb, közülük 4 betegség miatt csak vasár-

⁴⁶⁷ A levél hátoldalán kézirásos bejegyzés: „Szergej Dunajevnek személyesen átadtam továbbítás céljából. [Olvashatatlan kézjegy.] 8/12. a/a.”

⁴⁶⁸ Sic!

naponként tud fungálni. Kérésre 1987-ben Rigából⁴⁶⁹ kaptak egy fiatal papot.⁴⁷⁰ Többre egyenlőre⁴⁷¹ nem számítanak, mert máshol is paphiány van.⁴⁷²

c.) Jelenleg van egy papnövendékük, aki most végezte az első évfolyamot a rigai papnevelő intézetben. Ezen kívül van egy új jelentkező, aki most fogja az első évfolyamot elkezdni.

d.) Hiányzanak a magyar nyelvű vallásos könyvek, mint például a Biblia, imakönyv, szertartáskönyvek.

II.) A katolikus egyház helyzete nagyon súlyos, főleg a működő papok magas életkora és betegsége miatt. Ennek az orvoslása szükséges, ami nemcsak egyházi szempontból, hanem társadalmi szempontból is megnyugtató lenne. A magyar katolikus egyház kész segíteni a kárpátaljai magyar katolikusoknak. A segítség lehetőségeit, amelyeket a Moszkvában folytatott tárgyalás folyamán – legalábbis részleteiben – említettem, a következőkben foglalhatom össze:

a.) Magyar nyelvű vallásos könyveket, amelyeket Magyarországon adtak ki, készséggel küldünk ingyenesen a kárpátaljai katolikusoknak hivatalos úton. Szóba jöhet: teljes biblia, a biblia újszövetségi része, felnőttek imakönyve, gyermekek imakönyve, énekes imakönyv, örökimádás-imakönyv, Kempis: Krisztus követése,⁴⁷³ hittankönyvek stb. Kapcsolódhatna hozzá esetleg katolikus hetilap („Új Ember”). Amennyiben az engedélyt megkapjuk, a könyveket előzőleg bemutatják és a megállapított példányszámban küldenénk. Jó volna, ha a könyvküldést folyamatosan lehetne biztosítani, illetve az esetleges igényeknek megfelelően más könyveket is hozzákapcsolni.

b.) Mivel a katolikus hívek legnagyobb része magyar anyanyelvű, célszerűnek látszik, hogy a papnövendékek magyarországi papnevelő intézetben tanulhassanak, ahol a magyar nyelvet is jobban el tudnák sajátítani. A magyar katolikus egyház kéri és felajánlja, hogy a mostani papnövendékek Magyarországon tanulhassanak.

c.) A nagy és súlyos paphiányon segítene, ha Magyarországról hivatalos engedéllyel mehetne pap segíteni az ottani papoknak. Olyan formában említtem ezt, mint

⁴⁶⁹ A második világháború utáni időszakban, 1946–1951 és 1954–1991 között Rigában működött a Szovjetunió egyetlen katolikus teológiai felsőoktatási képzőintézete. A hivatalos elnevezése 1954-től Rigai Római Katolikus Teológiai Szeminárium, a dékánja 1986-tól Antons Justs volt. 1969-től köztársaságközi státuszt kapott, ami azt jelentette, hogy a Szovjetunió minden részéből jelentkezettek ide papnövendékek.

⁴⁷⁰ Zsarkovszki Péter ukrán származású (Pjotr Zsarkovszkij) ferences szerzetespapról van szó.

⁴⁷¹ Sic!

⁴⁷² Vagyis összesen kilenc papja volt a kárpátaljai katolikus részegyháznak, hiszen Zsarkovszki Pétert 1986-ban felszentelték és 1987. június 28-án megkezdhette lelkipásztori munkáját Kárpátalján.

⁴⁷³ Kempis Tamás Ágoston-rendi szerzetes (1379–1471) *Krisztus követése* című könyvéről van szó. A dokumentum keletkezésének idejéhez legközelebb eső magyar nyelvű kiadása 1960-ban jelent meg.

ahogy „vendégmunkások” is mehetnek más szocialista országba dolgozni. Bizonyára volna egy-két magyarországi pap, aki erre [a] munkára vállalkozna.⁴⁷⁴

d.) Végül szóba került az a lehetőség, hogy én magam hivatalos látogatásra Kárpátaljára mehessek. A hivatalos látogatás azt jelentené, hogy Kárpátalján néhány helyen szertartást végeznék, prédikálnék, találkoznék az ottani papokkal. Ez egyben alkalmul szolgálna arra is, hogy személyes tapasztalat alapján szólhassak hozzá a segítség módozataihoz, gondolok itt elsősorban a vallásos könyvek küldésére.⁴⁷⁵

Mindezeket a törvényes keretek megtartásával akarjuk megtenni. Tisztelettel kérem a fentiek jóindulatú elbírálását és a tárgyalások további folytatását.

Esztergom, 1988. július 26-án

Dr. Paskai László
(Dr. Paskai László)
bíboros, esztergomi érsek,
a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke

⁴⁷⁴ A következőkemenyekről lásd a 77–79. és 99. sz. dokumentumot.

⁴⁷⁵ A következőkemenyekről lásd a 67., 70–71. és 74–75. sz. dokumentumot.

41.
Szabó János kijevi konzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak
a magyar nyelvű felvételi engedélyezéséről az Ungvári Állami
Egyetemen

KIJEV, 1988. AUGUSZTUS 9.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1988/97. DOBOZ, 003566/1988. SZ.

Kijev	Érkezett:	88. 08. 09. 13.15	Szigorúan titkos!
Készítette: Sza-Nye		88. 08. 09. 13.45	Ellenőrizte: KI

Rejtjeltávirat

Kárpátaljai magyar értelmiségi elmondta:

Az Ungvári Állami Egyetemre történő magyar nyelvű felvételizést csak erre az évre engedélyezték.⁴⁷⁶ Ezt jövőre ismét engedélyeztetni kell.⁴⁷⁷

Kétségek támadtak a Hungarológiai Központ vezetője személyének kérdésében. Lizanec helyett az egyetem új, ukrán nemzetiségű rektora került szóba, akinek a végzettsége kémikus.

Lássa: Kiss J[ános] elvtárs *Monori VIII. 10.*

– 49 – Sz[abó] –

Kupper V. Béla elvtárs Lássa: Dékány elvtárs

Intézkedtem: *A Tájékoztatási Főosztály megküldi Radics, Czibere Műv[elődési] Min[isztérium] elvtársnak*

⁴⁷⁶ Az előzményekről lásd a 35. sz. dokumentumot.

⁴⁷⁷ A következményekről lásd a 66. és 89. sz. dokumentumot.

42.

Páldi András kijevei főkonzul jelentése a Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának az 1919. évi Magyarországi Tanácsköztársaság 1989-re tervezett ukrainai és kárpátaljai megemlékezéseiről

KIJEV, 1988. SZEPTEMBER 14.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1988/96. DOBOZ, 003795/1988. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
58/SZT/1988.

Kijev, 1988. szeptember 14.

Tárgy: Javaslat a Tanácsköztársaság
megünneplésére Ukrajnában

Készült: 3 példányban

Központ: 2 példány

Saját: 1 példány

I. Területi Főosztály
Budapest⁴⁷⁸

A mellékelt tervezetet a Központ 14/1988. sz. táviratának figyelembevételével állítottuk össze.

A tervezet nem lehet végleges, mert a helyi szervek még nem tudják, hogy milyen megemlékezésre kerül sor Ukrajnában. Véleményem szerint nincsen semmi okuk arra, hogy a Tanácsköztársaság évfordulójának kiemelt figyelmet fordítsanak. Inkább visszafogottabb ünneplés várható, mert a túlzott, vagy kiemelt ünneplés élezhetné a magyar–román viszonyt. Ez pedig nem érdeke sem a Szovjetunióknak, sem Ukrajnának. Ezért az várható, hogy az évfordulók alkalmával szokásos ünnepi est megrendezésére tesznek majd javaslatot 1989. március 21-re.

⁴⁷⁸ Az akta előlapján az alábbi ügyviteli utasítások olvashatók: „Intézkedésre: Sajtófőosztály – *Polgár elvtárs – Tájékoztatósi Osztály (kérte) X. 3. Sz.* – Szöcs elvtárs – Tájékoztatóra: *SZÉFO kérte Kupper 10/7. – Dékány elvtárs Dékány – Tájékoztatósi Főosztály (újra) lásd bent Dékány 10/7*”. Az akta belívén az alábbi pro domo bejegyzések olvashatók: „*A Tájékoztatósi Osztály megküldte: Szokai Imre és Tabajdi Csaba elvtársnak. 10/4. [...] – Kérjük az anyagot – megbeszélés szerint – szíveskedjenek megküldeni Radics, Harsányi, Rátkai elvtársaknak is. Dékány 10/7. – A Tájékoztatósi Osztály megküldte Radics, Harsányi és Rátkai elvtársaknak. 10/12. [...] – Kun Béla film és KMP kiállítási anyaga kiküldve. Károlyi Mihály és tanácsköztársasági kiállítás készül, kiküldjük. Cikkek iratása folyamatban van. X. 17. Sz.*”

Úgy gondolom, hogy ennek a dátumnak április 4-hez való közelsége nem indokolja, hogy két héten belül két ünnepi estet tartsunk. Ezért március 21-én a főkonzulátuson ukrán–magyar irodalmi estet rendezünk a Tanácsköztársaságról szóló ukrán és magyar nyelvű irodalmi művek felhasználásával. Április 4-én pedig megtartjuk a szokásos ünnepi gyűlést.

A Tanácsköztársasággal kapcsolatos megemlékezést Kárpátaljára javaslom koncentrálni. Kárpátalján 1919. március 21-től kezdve 40 napig volt tanácshatalom.⁴⁷⁹ Az évforduló jó alkalom arra, hogy most először kifejezetten magyar nemzeti évforduló megünneplésére is sor kerüljön Kárpátalja városaiban. A szervezést a Szovjet–Magyar Baráti Társaság területi szervezete végezhetné a helyi tanács és a főkonzulátus segítségével. Feltehetően a szabolcsi PB is részt venne. Nagy segítséget nyújtanának a kárpátaljai városokban működő irodalmi körök.

Ez év november végén a KMP megalakulása alkalmából ünnepi ülés lesz Ungváron a területi Pártbizottság határozata alapján. A szervezést már meg is kezdték.

Rendezvények tervezete:

Kárpátalján:

- Megemlékezés a párt megalakulásáról Ungváron. 1988. november
- Ünnepi gyűlés Ungváron vagy Munkácson március 21-én. Lehetőleg az egyetemen kellene megszervezni.
- Tanácsköztársaság Emlékmű felavatása Csapon. Az emlékmű felállításának szervezése megkezdődött. Kárpátaljai látogatásom (október közepe) után jelenteni tudok a munka állásáról.
- Tanácsköztársaság művészete, plakátjai, fényképei. Kiállítások rendezése Beregszászon és a falvakban.

Kijevben:

- Magyar–ukrán irodalmi est a főkonzulátuson. Kérjük Vitéz Gábor: Kun Béla című dokumentum videofilmjének⁴⁸⁰ a kiküldését.

⁴⁷⁹ 1919. március 24-én a Magyarországi Tanácsköztársaság kormányzótanácsa Stefán Ágostont kérte fel Ruzska Krajna népbiztosává. 1919. április 16-án a román hadsereg, majd április 23-án a cseh-szlovák hadsereg megkezdte Kárpátalja még Magyarországhoz tartozó területeinek megszállását. A katonai műveletek április 29-én befejeződtek, így március 21-től számítva a tanácshatalom mindössze 40 napig állt fenn Kárpátalján. A legújabb monográfia erről: KOSZTYÓ, 2022.

⁴⁸⁰ Vitéz Gábor és Anatolij Latisev forgatókönyvéből Vitéz László és Arkagyij Zenjakin rendezésében, a Mafilm Népszerű Tudományos Filmstúdió által 1986-ban elkészített fekete-fehér és színes dokumentumfilmről van szó.

- Fénykép-, plakátkiállítások.
- Kérünk néhány cikket, amelyeket a helyi lapokban el tudnánk helyezni.

Kisinyovban:

Az április 4-i ünnepi esten elmondandó beszéd foglalkozna az évfordulóval. Az ünnepség helyszínén plakát- és fényképkiállítást szervezünk.

A fenti tervezet a helyi szervekkel való konkrét megbeszélések után módosulhat.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

43.

Vizi István szentmártonkátai református lelkipásztor levele
Tóth Károlynak, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének
a szentmártonkátai és a nagybégányi református gyülekezetek közötti
kapcsolatokról

SZENTMÁRTONKÁTA, 1988. OKTÓBER 18.

GÉPELT EREDETI. DRERL, A/1. B., 682. DOBOZ, 1184/1988. SZ.

Református Lelkészi Hivatal
9252 Szentmártonkátai
158-1988. sz.

Főtiszteletű Dr. Tóth Károly
református püspök úrnak
Budapest, IX. Ráday u. 28.

Főtiszteletű Püspök Úr!

A szentmártonkátai gyülekezet hálás az Úrnak, hogy immár öt éve szolgál közöttünk a 82. életévében járó Kovács Zoltán volt kárpátaljai lelkipásztor testvérünk. Az ő révén több személyes kapcsolat is létrejött azóta gyülekezetünk és kárpátaljai atyánkfiái között. E hittestvéri kapcsolatok indítottak arra bennünket, hogy a Kovács Zoltán lelkipásztor utolsó szolgálati helyén lévő nagybégányi magyar református gyülekezetet testvérgyülekezetül fogadjuk és ennek kézzelfogható bizonyosságaképpen egyházunk Sajtóosztályának kiadványaival (Biblia, Énekeskönyv, Heidelbergi Káté stb.) is segítségükre legyünk. Bizalommal és szeretettel kérjük Főtiszteletű Urat, hogy e segítségnyújtás módjának megkeresésében, valamint gyakorlásában tanácsoljon és támogasson bennünket. Semmi szabálytalan, törvénybe ütköző dolgot nem szeretnénk elkövetni, viszont az adott lehetőségekkel készséggel, hálaadással és örömmel kívánunk élni.

Kérésünket megismételve a Presbitérium nevében és megbízásából is vagyok szolgálatra kész tisztelettel.⁴⁸¹

Szentmártonkátai, 1988. október 18-án

Vizi István
(Vizi István)
lelkipásztor

⁴⁸¹ Tóth Károly válaszához lásd a 46. sz. dokumentumot.

44.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter
külügyminiszternek az 1988. október 26–30. közötti kárpátaljai
látogatásáról

KIJEV, 1988. NOVEMBER 1.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1988/96. DOBOZ, 00621/3/1988. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

72/SZT/1988

Készült: 4 példányban

Központ: 2 példány

Moszkva: 1 példány Moszkva

Saját: 1 példány

Szigorúan titkos!

Kijev, 1988. november 1.

Tárgy: Beszámoló a főkonzulok és
feleségeik kárpátaljai és lvovi
látogatásáról

Várkonyi Péter elvtárs

külügyminiszter⁴⁸²

Az ukrán külügyminisztérium kárpátaljai és lvovi látogatásra hívta meg a főkonzulokat és feleségeiket. Az utazás október 26–30. között zajlott le.⁴⁸³

Mindkét megyében a párt és a tanács vezetői tartottak számunkra beszámolót és rövid konzultációt, utána pedig gyárlátogatásokra, este operaelőadásra került sor. Ungváron meglátogattuk a cipőipari egyesülést és az erdőgazdaság központját, a munkácsi gépgyárat és a rakosinói⁴⁸⁴ kolhozt. Lvovban a Raduga ipari egyesülésben voltunk és találkoztunk a városi intelligencia képviselőivel az Írorszövetségben. Megnéztük [a] Sobieski család középkori várát, ahol II. Rákóczi Ferenc élt 1697–1701 között.

A látogatás nem növelte jelentősen a két megyét érintő tárgyi ismereteinket, mert a helyi vezetők beszámolóit felszínen mozgó ismertetések voltak, a kérdéseinkre pedig legtöbbször nem kaptunk világos választ. Mégis bővítette és gyarapította az ország

⁴⁸² Az akta előlapján az alábbi ügyviteli utasítások és a kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignóival: „Tájékoztatásra: Várkonyi elvtárs *Várkonyi 11/14* – Horn elvtárs *Horn* – Őszi elvtárs *Őszi XI/14*. – Bényi elvtárs (kérte) *Bényi XI/16*. – Béres elvtárs *XI/21 Béres* – Rác elvtárs *XI/22 Rác* – Kontra elvtárs *Kontra XI/22* – Zimonyi elvtárs *Zimonyi XI. 22.*”

⁴⁸³ Az utazás eredményeiről lásd még a 45. sz. dokumentumot.

⁴⁸⁴ Vagyis: a beregrákosi kolhozt.

általános helyzetére és a peresztrojka egyes kérdéseire vonatkozó tájékozottságunkat. Az alábbiakban röviden, néhány általam fontosnak tartott téma szerint csoportosítva írom le tapasztalataimat és észrevételeimet.

1.) Most folynak az alsóbb pártszervezetekben a beszámoló taggyűlések és vezetőségek újraválasztása. Mindkét megyében nagy örömmel újságolták, hogy a taggyűlések nagyon élénkek, sok a kritika és mindenkinek tetszik a titkos választás. A kérdéseinkre válaszolva azt is elmondták, hogy a kritika inkább csak az általános helyzetre vonatkozik, de a közvetlen vezetőket még alig érinti. Nem kaptunk világos képet, de a felhozott konkrét példákban az derül ki, hogy több nevet vesznek fel a szavazólapokra, mint amennyi a megválasztandók száma, de szinte mindig az eredeti javaslatot szavazzák meg.

Tárgyaláson kívül, négy szem között az egyik pártfunkcionárius elmondta, hogy a megyei kádereket három dolog zavarja. Az egyik az, hogy nem tetszik nekik a titkos szavazás és a több jelölt gyakorlata, ők – többnyire tapasztalt pártmunkások – indokolatlannak tartják, hogy kiálljanak az egyszerű emberek ítélete elé. Nem tudják egyetértően elfogadni, hogy az ő megválasztásuk hozzá nem értő emberek szavazatától függjön. A másik kifogás az, hogy a választások rendszere akadályozza a tervszerű káderpolitikát, mert nem lehet előre megtervezni a megfelelő kádereknek a megfelelő helyre való juttatását. A harmadik panasz arra vonatkozott, hogy a választások és pártélet demokratizálásával kapcsolatos intézkedések felborították az eddigi rendet. Ezután a kinevezés után járó párt-, vagy tanácsi vezető beosztással nem jár automatikusan a párt- és a tanácsi vezető testületekben fenntartott hely. Figyelemreméltó, hogy ezt sérelmezik legjobban, de különösen figyelemreméltó az, hogy amíg a nyilvánosság előtt lelkesen beszéltek a párt demokratizálásáról, addig négy szem között azt elhibázott lépésnek tartották.

2.) Hogy a megyei vezetők mennyire nem tartják fontos kérdésnek a párt és a tanács funkcióinak elválasztását, az mutatja legjobban, hogy egyik megyében sem beszéltek róla. Csak kérdéseinkre válaszolva tértek ki rá. Elmondták, hogy ezt a feladatot már megoldották, mert a pártapparátus ágazati osztályait megszüntették és ugyanolyan hat osztály maradt, mint az SZKP Központi Bizottságának apparátusában. A megszüntetett osztályok – felére csökkentett létszámmal – a régi feladatokkal együtt, átkerültek a tanács apparátusába. Ez a fontos politikai feladat tehát egyszerű szervezési kérdéssé vált.

3.) A látogatás során erősödött az a meggyőződésem, hogy a középkáder-állomány a gorbacsovi politikát átmeneti kampánynak tekinti, formálisan értelmezi, és annyira hajtja csak végre, amennyire muszáj. Tudomásul vesznek minden felülről jövő intézkedést, de csak formálisan, rutinszerűen hajtják őket végre. Néhány példa ennek jellemzésére:

– A peresztrojka lényegét a megyei tanácselnök-helyettes abban látja, hogy a nehézipar helyett most a szociális szférát kell fejleszteni és az élelmiszerellátásban az önellátásra kell törekedni.

– A gyárigazgatók ragaszkodnak a minél magasabb állami megrendelésekhez, mert az egyik oldalról csak így juthatnak anyaghoz és berendezésekhez, a másik oldalon pedig ma nincs gondjuk az értékesítésre. Kérdésemre kifejtették, hogy nekik nincs szükségük a jelenleginél nagyobb önállóságra.

– A tanácsi vezetők dicsérték az árendát, a mezőgazdasági bérleti rendszert, de eddig csak néhány tehenészetet adtak bérletbe. A szövetkezeti mozgalom lassan fejlődik – mondták –, mert nem tudnak nekik nyersanyagot adni.

4.) A megyei párt- és tanácsi vezetők élesen elítélték a baltikumi köztársasági önelszámoló gazdálkodási rendszerre való áttérés gondolatát. A Baltikumban – hangoztatták – elzárkózásra törekszenek, szét akarják tépni az egységes népgazdaságot. A népgazdaság egységes gépezete, amely minél nagyobb végtermék elérésére törekszik, csak összehangoltan fejlődhet, önelszámolás csak piacgazdaság esetén működhet – mondták – a Szovjetunió pedig nem fog piacgazdaságra áttérni.

5.) A fiatalság helyzetére vonatkozó kérdéseinkre válaszolva elmondták, elsősorban Lvovban, hogy az ifjúság támogatja a peresztrojkat. Klubokat szerveztek abból a célból, hogy védjék az ukrán nyelv tisztaságát (!),⁴⁸⁵ fellépnek a történelmi emlékek védelmében és a környezetszennyezés ellen. De politikai követeléseik nincsenek.

6.) Ez évi gazdasági eredményeket mindkét megyében jónak mondták, teljesítik a terveket. Emelkedik a lakásépítés, de nem javul eléggé az élelmiszerellátás. Lvovban nagyon elhanyagolt állapotban van a város, a házak rekonstrukcióra szorulnak, az utcák ápolatlanok, nagy gödrökkel, a csatornázás megoldatlan, a város vízellátása ma is csak szakaszosan működik.

A látogatást jól szervezték meg, a fogadás mindenütt vendégszerető volt.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

⁴⁸⁵ Sic! Felkiáltójel az eredeti gépiratban.

45.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter
külgügyminiszternek a kárpátaljai területi párt- és tanácsi vezetőkkel
folytatott megbeszéléseiről

KIJEV, 1988. NOVEMBER 1.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1988/96. DOBOZ, 00621/4/1988. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

73/SZT/1988

Készült: 4 példányban

Központ: 2 példány

Moszkva: 1 példány Moszkva

Saját: 1 példány

Szigorúan titkos!

Kijev, 1988. november 1.

Tárgy: Megbeszéléseim Kárpátalján

Jarosovec másodtitkárral és

Z[inaida] Szuhan megyei

tanácselnök-helyettessel

Várkonyi Péter elvtárs

külgügyminiszter⁴⁸⁶

Az ukrán Külgügyminisztérium a főkonzulok és feleségeik számára négynapos kirándulást szervezett Kárpátalján és Lvov megyében.⁴⁸⁷ Ungváron, a csoporttól elválva, megbeszélést folytattam a fent megnevezett vezetőkkel.

Előljáróban megköszöntem nekik azt a figyelmet, amit eddig tanúsítottak a magyarok helyzete iránt és segítettek megoldani olyan kérdéseket, mint a magyar nyelv és történelem tanítása, a magyar nyelvű egyetemi felvételi, a Hungarológiai Központ státuszának rendezése stb. Elmondtam, hogy nagy sikere volt a kárpátaljai TV-adásnak. A magyar kormány is elégedett a Kárpátalján elért eredményekkel, ezt fejezte ki Grósz elvtárs moszkvai pohárköszöntőjében is.⁴⁸⁸ Úgy gondoljuk – mondtam –,

⁴⁸⁶ Az akta előlapján az alábbi ügyviteli utasítások és a kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignóival: „Tájékoztatásra: Várkonyi elvtárs *Várkonyi 11/14* – Horn elvtárs *Horn* – Őszi elvtárs *Őszi XI/14*. – Béres elvtárs *XI/21 Béres* – Rác elvtárs *XI/22 Rác* – Kontra elvtárs *Kontra XI/22* – Zimonyi elvtárs *Zimonyi XI. 22.*” Az akta belívén az alábbi ügyviteli bejegyzés olvasható: „Tájékoztatási Főosztály megküldi: Szürös, Radics, Szokai, Rátkai elvtáraknak. 1988. november 11. *Kiss János*”.

⁴⁸⁷ 44. sz. dokumentum.

⁴⁸⁸ Grósz Károly 1988. július 4–5-én tett hivatalos munkalátogatást Moszkvában. A második napon találkozott Mihail Gorbacsovval, akivel háromórás megbeszélést folytatott, majd a szovjet pártfő-

hogy a kárpátaljai nemzetiségi politika példa lehet a Szovjetunióban és Közép-Európában.

Örültek az elmondottaknak és azt ígérték, hogy ezt az elismerést továbbítani fogják Bandrovszkij elvtársnak és a VB-nek.

Az érintett témáink és válaszaik a következők voltak:

1.) A Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának 70. évfordulója alkalmából Ungváron ünnepi ülés lesz, aminek a megszervezésére a Baráti Társaság kapott megbízást. Az ünnepségre Szabolcs megyei vendégeket is meghívtak.

2.) A Tanácsköztársaság 70. évfordulójára szeretnék elkészíteni Csapon az emlékművet, ami 25.000 rubelbe kerül.

3.) Segítségüket kértem a Hungarológiai Központ számára alkalmas épület kijelölésére. A kiválasztott épület kiválóan alkalmas lenne a Központ céljaira, de jelenleg egy óvoda működik benne és némi tatarozásra is szorul. Ígéretet csak arra tettek, hogy tanulmányozzák a kérdést. Szerintem a Központ megnyitását most már csak az épülethiány akadályozza. Nekem november 10-re ígérték a választ.

Elmondtam, hogy mi szeretnénk, ha a központ igazgatója Lizanyec professzor lenne. (Két héttel ezelőtt ezt a kívánságunkat Kijevben is elmondtam a felsőoktatási miniszternek, aki azt válaszolta, hogy kérésünket figyelembe fogják venni.) Jarosovec elvtárs azt mondta, hogy nincs döntés, de tudja, hogy más elgondolás is van, például Veress Gábor, a beregszászi járási első titkár. Őt azonban a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőjeként vették elsősorban számításba.⁴⁸⁹

4.) A 20.000 darab magyar nyelvű könyv ajándékozásáról mondottakat tudomásul vették, de különösebb lelkesedést nem mutattak. Érdeklí őket, hogy pontosabban milyen könyvekről van szó. Kérték, hogy ne legyen köztük biblia⁴⁹⁰ és egyéb vallásos kiadvány. Jó lenne, ha a Művelődési Minisztérium egy címjegyzéket példaként meg-

titkár ebéden látta vendégül őt. Az ebéd után hangzottak el a pohárköszöntők. Grósz Kárpátaljáról a következőket mondta: „Népeinket egyre inkább összeköti a Szovjetunió nyugati határainál, a Kárpátalján élő magyarság. Megelégedéssel szólhatunk arról, hogy a szovjetunióbeli magyarok az ország egyenrangú állampolgáraiként élhetnek, dolgozhatnak, és egyre több segítséget kapnak nemzeti kultúrájuk ápolásához, nemzeti arculatuk őrzéséhez. Mindez az egymásra utalt közép-európai népek sorskérdésének jó szellemű, humánus megoldására mutat példát, üdvözljük, mert emögött az SZKP megújuló politikáját, a nemzetiségi viszonyok korszerű, lenini kezelését látjuk.” Grósz Károly: Közös és nemzeti érdekünk országaink szövetségének fejlesztése. /Pohárköszöntők a diszében/. *Népszabadság*, 1988. július 6. 2. – Grósz a moszkvai útvjáról nyilatkozott a Magyar Rádiónak is. Kárpátaljával kapcsolatban a fentiek mellett „azonban azt is megemlítette, hogy a jelentős haladás ellenére még itt is vannak tennivalók”. DUNAI Péter – KANYÓ András: Grósz Károly és Mihail Gorbacsov találkozója Moszkvában. *Népszabadság*, 1988. július 6. 1.

⁴⁸⁹ A következményekről lásd a 47. sz. dokumentum c) mellékletét, a 49–50., 59., 66., 69., 83. és 91. sz. dokumentumot.

⁴⁹⁰ Sic!

küldene nekem, ha nem is teljeset. Helyeselték azt az elgondolást, hogy az iskolák közvetlenül kapják meg a könyveket. Ehhez november 10-ig átadják nekem az iskolák címét és a magyar tanulók számát.

5.) Felvetették, hogy tudnak a magyarok beadványáról, amelyben kulturális és érdekvédelmi szervezet megalakítását kérték. A beadványt Kijevbe küldték és dönteni is ott fognak, de ők nem értik, hogy miért van erre szükség. Elmondtam nekik, hogy ilyen intézmények Magyarországon, Csehszlovákiában régóta vannak, és hogy Csehszlovákiában az ukránoknak is van szervezetük. Emlékeztettem őket arra, hogy a XIX. pártkonferencia határozatában kifejezetten benne van, hogy a területi autonómiával nem rendelkező nemzetiségek számára lehetővé kell tenni érdekeik kifejezését.⁴⁹¹

6.) Szóvá tettem azt az ellentmondást, hogy a kárpátaljai újságok a falvak nevét magyarul írják, de a városok nevét nem. Ennek furcsaságát most erősen kiélezte az a tény, hogy a lap Magyarországon is terjesztésre került. A magyarországi olvasó számára különösen érthetetlen, hogy az elnevezés miért nem lehet egységes. Azt ígérték, hogy megvizsgálják a kérdést.

7.) Szóba került újra a munkácsi vár. Elmondták, hogy addig, amíg az ungvári vár rekonstrukciója be nem végződik, addig nem kezdenek el a munkácsi rekonstrukciót, mert se pénz, se szakember nincs. Erre – számításaik szerint – négy év múlva kerülhet csak sor. Munkácson valószínűleg turistaközpont lesz, a vár termeit ilyen módon alakítják majd át. Abban állapodtunk meg, hogy az Ukrán Legfelső Tanács ülése alkalmából november 10–11-én Jarosovec és Malovnyik elvtárral a főkonzulátuson folytatjuk a megbeszéléseket. Addig Bandrovcskij első titkárral és a VB-vel megtárgyalják az aktuális kérdéseket.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

⁴⁹¹ Az SZKP 1988. június 28–július 1. között Moszkvában tartott XIX. szövetségi pártkonferenciájáról van szó. Az értekezleten öt rezolúciót fogadtak el, közülük *A nemzetiségek közötti kapcsolatokról* címet viselő határozatot. A dokumentum 4. pontja kimondja: „Gondoskodni kell arról, hogy azok a nemzetiségek, amelyek a saját állami-területi egységük határain kívül élnek, vagy nem rendelkeznek ilyennel, több lehetőséget kapjanak arra, hogy megvalósítsák a nemzeti-kulturális törekvéseiket, különösen az oktatás, a nyelvhasználat, a népművészet, továbbá a nemzeti kultúra műhelyeinek létrehozása, a tömegkommunikációs eszközök használata és a vallási szükségletek kielégítése terén.” *XIX BK KIICC*, 1988. 158.

46.

Tóth Károlynak, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének
levele Vízi István szentmártonkátai református lelkipásztornak
a szentmártonkátai és a nagybégányi gyülekezetek közötti kapcsolatokról

BUDAPEST, 1988. NOVEMBER 28.

GÉPELT MÁSOLAT. DRERL, A/1. B., 682. DOBOZ, 1184/1988. SZ.

1184-1988.

Nagytiszteletű

Vízi István úrnak, lelkipásztor

Szentmártonkátai

Nagytiszteletű Lelkipásztor Úr
Kedves Barátom!

Megkaptam 158-1988. számú leveledet⁴⁹² a nagybégányi református gyülekezettel való kapcsolat felvétele tárgyában. Magam részéről helyeslem és támogatom a tervet, hiszen fontos a határainkon kívül élő testvéreinkkel a kapcsolattartás. A kárpátaljai református egyházzal testvéries kapcsolatban állunk, meg fogjuk velük beszélni ügye-
teket.

Szükségesnek látom azonban a következőkre felhívni figyelmedet. Bár megszoktuk, de nem szabad saját szemléletünkkel nézni a máshol kialakult helyzeteket, mert ha a magunk gondolkodásmódjával fogunk neki feladatainknak, az esetleg megbénítja azokat, akiken segíteni akarunk. A ti esetetekben elvileg igen jó a segíteni akarás szándéka, egyelőre azonban várni kell, amíg a Szovjetunióban zajló társadalmi folyamatok hatásai kialakulnak, s a helyzet átláthatóan rendeződik.

Szeretettel kérlek Benneteket, hogy amíg a hivatalos kapcsolatfelvétel megtörténhetik, addig lelki módon hordozzátok a nagybégányi gyülekezet gondjait! Az imádság fontos szolgálata nem ismer határokat. Amíg ügyetekre visszatérünk, legyetek türelemmel!

Budapest, 1988. november 28.

Testvéri köszöntéssel:

Dr. Tóth Károly
(Dr. Tóth Károly)
püspök

⁴⁹² Lásd a 43. sz. dokumentumot.

47.

Páldi András kijevi főkonzul kísérőlevele Ószi István külügyminiszter-helyettesnek a kárpátaljai magyarság helyzetével kapcsolatban általa megküldött tájékoztató feljegyzésekről

KIJEV, 1988. NOVEMBER 29.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990-IV/145-27. TÉTEL, 1990/76. DOBOZ,
001624/1/1990. SZ.⁴⁹³

Kedves István!

Kijev, 1988. november 29.

Ezt a „Főnöki levelet” megküldtem Szokai Imrének is, mert ő előzőleg több kérdésben kért tőlem állásfoglalást. Úgy gondolom, hogy számára is az egész jelentés ismerete szükséges válaszaim jobb megértéséhez.⁴⁹⁴

Üdvözlettel:

Páldi

(Páldi András)

A) MELLÉKLET

PÁLDI ANDRÁS KIJEVI FŐKONZUL LEVELE ÓSZI ISTVÁN KÜLÜGYMINISZTER-HELYETTESNEK AZ 1988. NOVEMBER 23–25-I KÁRPÁTALJAI LÁTOGATÁSÁRÓL ÉS A HENRIH BANDROVSKIJ TERÜLETI ELSŐ TITKÁRRAL FOLYTATOTT MEGBESZÉLÉSEIRŐL

KIJEV, 1988. NOVEMBER 28.

GÉPELT EREDETI.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

6/4/Főnöki levél/1988.

„Szigorúan titkos”

Kijev, 1988. november 28.

⁴⁹³ A levelet és mellékleteit az érkeztető bélyegző tanúsága szerint csak 1990. április 12-én iktatták 001624/1. számon, így az akta az 1990. év tételei között és az 1990. év sorozatában került elhelyezésre az irattárban. Az akta előlapján az alábbi bejegyzés olvasható: „Véleményezésre: *Utólagos iktatás! – TÜK Hajdúné*”.

⁴⁹⁴ A lap fejlécén az alábbi két ügyviteli utasítás olvasható: „*Kérjük iktatni! Szigorúan titkos és visszavonásig. Tárgy: A kárpátaljai magyarság helyzetéről, teendőinkről. [...]*”. „*Monori István elvtársnak kérjük visszaküldeni*”.

Őszi István elvtársnak
miniszterhelyettes
Külügyminisztérium

Tárgy: Megbeszélés H. Bandrovszkijjal, a Kárpátontúli terület első titkárával

November 23–25. között részt vettem Ungváron a KMP megalakulásának 70. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi megemlékezésen és tudományos konferencián. Mindkettőn fel is szólaltam. Erről külön jelentést készítek.

Az őszi folyamán még nem tudtam Bandrovszkij elvtárral találkozni. Kétszer folytattam viszont megbeszélést Jarosoveccal, a másodtitkárral, aki azonban csak az általam elmondottak továbbítására vállalkozott. Kárpátaljai utazásom előtt sorra vettük az időszerű kérdéseket A. Merkulovval az UKB osztályvezetőjével. Elmondta, hogy részükről semmiféle politikai akadálya nincs sem a magyarok szövetsége megalakításának, sem a kulturális intézet felállításának. A Hungarológiai Központ épülete ügyében személyes támogatást ígért. Ezért nem volt meglepetés számomra, hogy Bandrovszkij minden kérdésre felkészülten fogadott.

A megbeszélés során sok témát érintettünk. A könnyebb hazai ügyintézés érdekében az egyes témákról külön-külön számolok be.

A Központ meghatalmazása nélkül azt a kockázatot vállaltam, hogy meghívtam Magyarországra Bandrovszkijt. Úgy gondolom, hogy a kárpátaljai kedvező változások eléggé indokolnak egy ilyen meghívást. Érdeemes lenne előtte is kifejeznünk meglepedettségünket. Szükség van a vele való közvetlen tárgyalásra azért is, mert a jelentésben érintett témák megvalósulásának esetén jelentős lépést tehetünk előre Kárpátalja és Magyarország kapcsolatában. A megbeszélés alkalmat nyújtana arra, hogy saját felfogásunkat jobban megértsük vele és egyeztessük a Hungarológiai Központ, a Kulturális Intézet stb. függőben lévő kérdéseit. Az ungvári konzuli kihegyezett részleg felállításának és a Debrecen–Ungvár-autóbuszjárat indításának kérdéseit addig meg lehetne vizsgálni.⁴⁹⁵

⁴⁹⁵ Bandrovszkij legközelebbi magyarországi látogatására csak jóval később, 1989. szeptember 14-én került sor. Az erre vonatkozó, eddig fellelt egyetlen forrás a Kelet-Magyarország tudósítása: „Csütörtökön Nyíregyházán Kárpátalja és Szabolcs-Szatmár gazdasági együttműködésének fejlesztéséről tárgyaltak. Szovjet részről Genrik Joszipovics Bandrovszkij, az Ukrán Kommunista Párt Kárpátontúli Területi Bizottságának első titkára, magyar részről Gyuricsku Kálmán, az MSZMP megyei bizottságának első titkára vizsgálta meg, hogy milyen lehetőségek vannak a kétoldalú közvetlen kapcsolatok erősítésére. A vendég aznap Budapesten találkozott Iványi Pállal, az MSZMP Politikai Intéző Bizottsága tagjával, a Központi Bizottság titkárával is.” Lásd: Határterületek gazdasági együttműködése. /Pártközi tárgyalások/. *Kelet-Magyarország*, 1989. szeptember 15. 1.

A megyei első titkár elmondta azt is, hogy tud Paskai bíboros kárpátaljai utazási szándékáról. A bíboros szívesen fogadott vendég lesz.⁴⁹⁶ Kéri, hogy időben értesítsük terveiről, elképzeléseiről, hogy megfelelő programot állíthassanak össze számára.

A H. Bandrovszkijjal folytatott beszélgetés témáit és a hozzáfűzött megjegyzéseimet az alábbi melléletek tartalmazzák:

1. sz. melléklet: Eszmecsere H. Bandrovszkijjal a kárpátaljai magyarok hangadóival kapcsolatos fenntartásairól.

2. sz. melléklet: A Hungarológiai Központ funkciójáról, igazgatójáról és az épületről.

3. sz. melléklet: A Kárpátaljai Magyarok Kultúrális⁴⁹⁷ Szövetségének kérdése.

4. sz. melléklet: Magyar Kultúrális Intézet létrehozása Kárpátalján.

5. sz. melléklet: Bandrovszkij elvtárs javaslatai a határ menti kapcsolatok fejlesztésére.

Mellékelem azokat a dokumentumokat is, amelyeket a kárpátaljai költők adtak át nekem:

I. sz. melléklet: Küzdelem. Magyar költők Kárpátalján. (Dinnyés füzete, borítólapján a vitatott térképpel).

II. sz. melléklet: Beadvány az Ukrajnai Magyarok Kultúrális Szövetsége megszerzésének engedélyezése ügyében.

III. sz. melléklet: A megoldatlan problémákról készített maximális program, amit Turjanyicának, a megyei titkárnak adtam át szeptemberben.

Elvtársi üdvözlettel:

Páldi

(dr. Páldi András)

főkonzul

⁴⁹⁶ Az előzményekről lásd a 40. sz. dokumentumot. – Paskai július 26-i feljegyzését Miklós Imre augusztus 3-án továbbította Konsztantyin Harcevnek, a SZU Minisztertanácsa Állami Egyházügyi Tanácsa elnökének. MNL OL, XIX-A-21-a, 78. doboz, 11-9/a-1988. sz. Paskai kárpátaljai látogatásáról tehát diplomáciai úton elindultak az egyeztetések, a Moszkvai Magyar Nagykövetség eljárta ebben az ügyben az illetékes szovjet szerveknél. Ezt bizonyítja Barabás János moszkvai ügyvivő 1988. október 31-i rejtjeltávirata a Valerij Muszatovval, az SZKP KB Szocialista Országok Osztálya referensével folytatott megbeszéléséről. Utóbbi közölte, hogy egyeztetett Bandrovszkijjal, és az SZKP területi pártbizottsága támogatja Paskai útját. Lásd: MNL OL, XIX-J-1-j, 1988/97. doboz, 004364. sz.

⁴⁹⁷ Sic! Itt és a továbbiakban végig hosszú ú-val.

B) MELLÉKLET

PÁLDI ANDRÁS KIJEVI FŐKONZUL FELJEGYZÉSE A HENRIH BANDROVSKIJJAL,
AZ UKP KÁRPÁTONTÚLI TERÜLETI BIZOTTSÁGA ELSŐ TITKÁRÁVAL FOLYTATOTT
MEGBESZÉLÉSÉRŐL A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KISEBBSÉG HELYZETÉRŐL ÉS PROBLÉMÁIRÓL
KIJEV, 1988. NOVEMBER 28.
GÉPELT MÁSOLAT.

I. sz. melléklet

„Szigorúan titkos”
Kijev, 1988. november 28.

Tárgy: Eszmezsere H. Bandrovskijjal a kárpátaljai magyarok hangadóival kapcsolatos fenntartásairól

H. Bandrovskij a több mint kétórás beszélgetés során különösen a magyarok szövetsége témájáról beszélve, sok figyelemre méltó megjegyzést tett a kárpátaljai magyarok magatartásáról. Szólt azokról a támadásokról is, amelyek az ukránok oldaláról érik.

Elmondta, hogy tíz éve dolgozik Kárpátalján, és mindig az volt a célja, hogy a népek közötti egyetértés erősítését szolgálja. Úgy látja, hogy most, pár év óta, a lehetőségek tágulnak és el is könnyvelhetünk néhány jelentős eredményt. A fő gondja az, hogy a magyar értelmiség aktív csoportja most mindent egyszerre akar megoldani. Egyik türelmetlen követelést a másik után terjesztik fel különböző helyekre. Ezzel még nem is lenne baj. A baj ott van, hogy egymás után jelentetik meg írásaikat magyarországi lapokban, főként a Magyar Nemzetben, különösen Balla László. Balla László, az SZKP tagja, milyen alapon ír cikkeket, tesz nyilatkozatokat külföldi lapokban a belső ügyeinkről, bírálatáról és javaslatairól?⁴⁹⁸

Külön kifogásolta Balla Lászlónak a Kárpáti Igaz Szó október 28-i számában megjelent cikkét⁴⁹⁹ (s amit a Népszabadság a beszélgetés után, november 26-án közölt⁵⁰⁰), amelyet ő – mint mondta – hátba támadásnak, saját magára nézve sértőnek tart.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ 1988-ban Balla László neve alatt mindössze két esszé jelent meg a Magyar Nemzetben, az egyik egy társszerzős írás volt Balla D. Károllyal, Füzési Magdával és Szalai Borbálával. Lásd: BALLA D. Károly – BALLA László – FÜZESI Magda – SZALAI Borbála: Vándorkiállítás a tervről. Művészek, írók a romániai településrendezés ellen. *Magyar Nemzet*, 1988. október 1. 9. – BALLA László: Áttérések és visszakozások. /Levél Ungvárról/. *Magyar Nemzet*, 1988. november 16. 4.

⁴⁹⁹ Lásd: BALLA László: Itt élnek... *Kárpáti Igaz Szó*, 1988. október 28. 4.

⁵⁰⁰ Lásd: BALLA László: Itt élnek... *Népszabadság*, 1988. november 26. 16.

⁵⁰¹ Balla László revideálta a magyarországi áttelepülésre vonatkozó korábbi véleményét, amellyel azt hangoztatta, hogy a jelenség mögött kizárólag anyagi, egzisztenciális érdekek állnak. Cikkében azt állítja, hogy a kárpátaljai magyar értelmiség magyarországi áttelepülésében jelentős szerepet játszik

Balla László sokáig tagja volt a vezető párt- és tanácsi testületeknek, de ott hallgatott. Most, nyugdíjasként sem itt terjeszti javaslatait, hanem Magyarországon.

Ez nem teljesen így van, mert tudom, hogy Balla sok beadványt tett a PB asztalára, de választ nem kapott rájuk. A Magyar Nemzetben Sályi aláírással megjelenő cikkeket tényleg Balla László írja.⁵⁰² Most pedig egyre több írást publikál saját neve alatt is. Néhány író és költő nagy örömmel használja fel a magyarországi publikációs lehetőségeket. Ha cikkeiket a Kárpáti Igaz Szó nem hajlandó közölni, akkor viszik valamelyik magyar újsághoz. Bevallásuk szerint – velük is beszélgettem – ezzel akarnak nyomást gyakorolni a megyei pártbizottság vezetőire, úgy érzik, hogy a vezetők nem veszik őket politikai erőként számításba, hiszen javaslataikra nem reagálnak. (Ez igaz, a Szövetséget követelő beadvány ügyében már döntés is van, ahogy velem Bandrovskij közölte, de a beadvány szerzőivel nem áll szóba. Nem akarja azt a látszatot kelteni, hogy az ő nyomásukra cselekszik.)

Bandrovskij a beszélgetés során bírálta a fiatal költők és újságírók 15-20 fős aktív csoportját azért is, mert ezek – szerinte – nem képviselnek senkit. Ezek többnyire önjelöltek, akik saját ambíciójuk érdekében akarnak minél nagyobb szerepre szert tenni, új szervezetek létrehozása árán is. Ezért kértek a magyarok szövetsége számára 27 státuszt, személygépkocsit, autóbust stb.-t. Kijelentette, hogy a létrehozandó szövetség nem állhat majd belőlük, abban a társadalom minden rétegének helyet kell juttatni. (Ebből az is következik, hogy hagyományos módon fejőnőket, juhászokat akar a szövetségbe beválasztani.)

Szemrehányóan tett szövé egy általam ismeretlen eseményt. November 20-án Ungváron szerepelt Dinnyés József magyar énekes, aki – mint ahogy Bandrovskij mondta – olyan térképeket osztogatott, amelyeken nem volt feltüntetve az országhatár. Műsora elején pedig felszólította a nézőket, hogy ha van itt valaki a KGB-ből, akkor hagyja el a termet. Ezt ő felháborítónak tartja, olyasminek, ami provokációnak is felfogható. Kérésre másnap Bandrovskij elvtárs megküldte a szóban forgó „térképet” (mellékelem).

Később a hangverseny rendezője – Tárczy Andor – a következőképpen mondta el nekem a történetet: ismervé Dinnyést, figyelmeztette a hangverseny előtt, hogy itt ne politizáljon, vegye tudomásul, hogy most nem Magyarországon van. Erre az éne-

a magyar nyelvű oktatási és művelődési infrastruktúra hiánya, az internacionalizmus erőltetése a helyi szervek – és korábban a felelős magyar gondolkodók – részéről a mindennapi életben.

⁵⁰² A Magyar Nemzet 1988. évi lapszámaiban összesen négy olyan cikk, tudósítás található, amelyek szerzője „Sályi” volt. Lásd: SÁLYI: Elismerés Madách fordítójának. *Magyar Nemzet*, 1988. április 14. 4. – SÁLYI: Magyar művelődési szövetség Kárpátalján. *Magyar Nemzet*, 1988. október 19. 4. – SÁLYI: Bartók-megemlékezése Kárpátalján. *Magyar Nemzet*, 1988. november 1. 4. – SÁLYI: Magyar zene Kárpátalján. *Magyar Nemzet*, 1988. november 4. 4.

kes a következőképpen kezdte a műsort: a rendező figyelmeztetett arra, hogy rendszeren viselkedjek, ne politizáljak. Ha mégis az itteni füleknek elviselhetetlent mondanék, kérem a jelenlévő KGB-ést, hogy ne bántsák Tárczy Andort.

Térkép pedig nem volt. Volt viszont egy kis könyvecske, amit Dinnyés Magyarországon adott ki saját költségén. A könyv a kárpátaljai költők Dinnyés által megzenésített verseit tartalmazza, a kottával együtt. A borítólapon van néhány vonással ábrázolt rajz, amelyik Kárpátalját jelzi, de tényleg országhatárok nélkül.

Bandrovszkij beszélt arról, hogy neki tekintettel kell lennie az ukránok érzékenységre is. A nemzetiségi kérdés terén minden változás hullámokat vált ki, megnevelést⁵⁰³ okoz stb. Például nem értik az ukrán értelmiségiek, hogy miért kapott négy magyar író (ennyi az írószövetség tagja) külön folyóiratot, amikor a 28 ukrán írónak nincs. A pártvezetőségekben sokan nem értelmezik helyesen az SZKP jelenlegi nemzetiségi politikáját. Vannak, akik a baltikumi, Kaukázusontúli eseményeket a gláznosztty egyenes következményének tekintik, ezért legjobban a mozdulatlanságot szeretnék fenntartani. Különösen ellenzik azokat a lépéseket, amelyeket Kárpátalján megtettünk. Ezeket előreszaladásnak tekintik a többi köztársasághoz képest, és félnek attól, hogy mi lesz, ha minden visszafordul a régi kerékvágásba. Ilyen helyzetben – mondta – kárt okoznak a térképek, követelések a magyar újságokban, türelmetlen beadványok stb.

Nagyon fontosak [a] Bandrovszkij elvtárs által elmondottak, mert világosabbá tettek a helyi politikai vezetők felfogását a nemzetiségi kérdéstről és azokat a jelenségeket, amelyek számukra gondot okoznak. Az elmondottakból – úgy gondolom – néhány tanulságot érdemes levonnunk:

1.) Az ukrán vezetők túlzott érzékenységet figyelembe kell vennünk. Jobban fel kell mérnünk, hogy mikor, mit javasoljunk, vagy vessünk fel. A költők és újságírók fiatal, aktív csoportja azonban türelmetlen. Az a felfogásuk, hogy sokat kell követelni, hogy annak egy hányadát elérhessék. Nem értik meg, hogy a két ország légköre nem azonos, és ami ma Magyarországon kimondható, azt nem kell azonnal visszahangozni Kárpátalján is.

Ha értékelik is, hogy az utóbbi két év alatt többet értünk el a nemzetiségi politikában, mint ezt megelőzően két évtized alatt, azt még kevésnek tartják.

2.) Igaza van Bandrovszkijnek abban, hogy ezek az írók, újságírók, akik beadványokat szerkesztettek, nem képviselnek senkit. De csak abban az értelemben, hogy nincs mögöttük szervezett erő. A magyarságnak semmilyen szervezete sincs, kivéve az elmúlt években alakult irodalmi köröket. A szervezet hiánya pedig éppen a nemzetiségi politika következménye.

⁵⁰³ Sic!

Az igazi probléma az, hogy a 20-30 költőből, újságíróból álló aktív csoportnak nincs elegendő bázisa a magyar lakosság között. Járnak ugyan felolvasó estjeikre, olvassák írásaikat, de politikai kezdeményezéseikben nem vesznek részt. Beadványukat a tekintélyesebb, vezető beosztásban lévő magyarok nem írják alá. Elsősorban azért, mert még mindig reménytelennek tartanak minden kezdeményezést, és féltik jelenlegi beosztásukat.

Ha nincs is a magyarságnak érdekképviselői szervezete, a fiatal értelmiség által felvetett kérések és javaslatok mindig a magyarság egészének érdekeit szolgálták. Ezért sem lehet azt mondani, hogy nem képviselnek senkit.

3.) El kell ismerni, hogy a legaktívabb csoport tagjai között vannak egyéni ambíciókat is kielégíteni vágyó, az érvényesülési lehetőségeket kereső és vezető szerepre törekvő költők, újságírók. Ezek egy része, egy idő óta, főként annak hatására, hogy magyarországi támogatókat szereztek, néhány írásuk, nyilatkozatuk megjelent, Magyarországra gyakran kapnak meghívást, most felbátorodtak, és egyre újabb és újabb követelésekkel állnak elő. Sajnos, most árulták el nekem, hogy a múltkor rosszul tájékoztattak a Die Presse-ügyben. Dupka György átadta a Gorbacsovhoz küldött beadvány szövegét⁵⁰⁴ egy osztrák újságírónak azért – mint mondta –, mert úgyis elhallgatják. (Megjegyzem, hogy sem Kijevben, sem Ungváron nem tették előttem szóvá a Die Presse cikkét).⁵⁰⁵

⁵⁰⁴ Kárpátaljai magyar értelmiségiek Balla D. Károly, Dalmay Árpád, Dupka György és Fodó Sándor kezdeményezésére egy nyilatkozatot küldtek el Mihail Gorbacsovnak, az Izvesztyija szerkesztőségének és a TASZSZ-nak, továbbá a Magyar Rádió moszkvai tudósítójának. A nyilatkozat szót emelt a romániai magyarság jogainak érvényesítése mellett, elítélte Nicolae Ceaușescu politikáját és a falurombolást, továbbá helytelenítette a szovjet tömegtájékoztatás hallgatását a romániai magyarság egyre súlyosbodó helyzetéről és az éleződő magyar–román viszonyról. Dupka György szerint a levél 1988 júliusában született meg. DUPKA, 1991. 206–207.

⁵⁰⁵ Az Ausztriában piacvezetőnek számító napilap, a liberális kötődésű Die Presse 1988. október 18-i számában egy rövid tudósítás látott napvilágot a KMKSZ vezetői által Mihail Gorbacsovnak címzett levélről és ennek kapcsán a kárpátaljai magyar értelmiségiek szolidaritásáról a romániai magyarsággal. A tudósítás szerint a szeptember 29-i dátummal ellátott dokumentum még Franz Vranitzky osztrák kancellár október 10–13-i hivatalos moszkvai látogatása előtt került a lap birtokába, s Balla D. Károly, Dalmay Árpád, Dupka György és Fodó Sándor kezdeményezéséhez még legalább 100 magyar értelmiségi csatlakozott az aláírásával. A cikk többször szó szerint is idéz a levélből, melynek szerzői kifogásolták, hogy a szovjet vezetés még mindig nem ítélte el hivatalosan a kisebbségeket sújtó román politikai kurzust. Az osztrák orgánium cikke minden bizonnyal azért érte el a kárpátaljai ukrán pártvezetés ingerküszöbét, mert abból azt vélelmezték, hogy a magyar értelmiségiek kifejezetten az osztrák kancellár látogatásának időpontja elé akarták időzíteni a levél nyilvánosságra hozatalát, hogy az nemzetközi ügyvé terebélyesedjen. Lásd: MARTOS, Peter: UdSSR: Wirbel um Rumäniens Kurs Ungarn kritisieren Moskauer Führung. *Die Presse*, 1988. október 18. 2.

Meg kell mondani, hogy ezek a fiatalok nagyon lelkesek, szívvel-lélekkel magyarok. Pozitív irányban elfogultak Magyarországgal és negatív irányban a Szovjetunióval szemben. Nagyra értékelik a magyarországi demokratikus légkört, üdvözlik a jelenlegi változások irányát, nem akarnak áttelepedni, van bennük bizonyos küldetésstudat, úgy érzik, hogy a 170.000 magyarnak szüksége van rájuk.

Nem mentes azonban ez a csoport a széthúzó erőktől sem. Erős közöttük a rivalizálás, a vezető szerepre törekvés, a magyarországi elismertségért, összeköttetésért folyó harc. Panaszkodtak nekem többen arról, hogy néhányan elzárják a többiek elől a publikációs lehetőséget Kárpátalján is és Magyarországon is, személyes kapcsolataik felhasználásával.

A mi magatartásunkra vonatkozóan a következőket javaslom:

– Természetesen, ezután is erre a csoportra kell támaszkodnunk. Szélesíteni kell azonban kapcsolatainkat, meg kell ismernünk a kárpátaljai értelmiség más csoportjait is. [A] Magyarországra meghívottak körét bővíteni kell, más írók, költők műveit is publikálni. Meghívni írókon kívül zenészeket, művészeket, orvosokat, pedagógusokat, falusi műkedvelő tánc- és énekkarokat stb.

– Vigyáznunk kell arra, hogy ne favorizáljunk egyeseket a többiek rovására, mert az aktív mag egységét veszélyeztetjük.

A kárpátaljai fiatalok egy csoportja által aláírt nyilatkozat magyarországi publikációját nem tartom helyesnek. Nem olyan ma még a Szovjetunióban a légkör, és főként nem olyan a helyi vezetők szemlélete, hogy ne a barátság rontására irányuló cselekedetként értelmeznék. A kárpátaljai szerzők által írt cikkek és interjúk magyarországi megjelenését helytelenítik, de ezt elsősorban a szerzők rovására írták. Ha a nyilatkozatot közöljük, azt már Magyarország magatartásának megváltozásaként értelmeznék.

Nem tartom érdemesnek kockáztatni a megindult kedvező tendenciát és azoknak az elképzeléseknek a megvalósulását, amelyek ebben a feljegyzésben szerepelnek. Az a tapasztalatom, hogy eddig – ha vonatkozva is, de – minden kívánságunkat teljesítették, amelyeket – a helyi értelmiséggel együttműködve – az elmúlt két évben felvettem, kivéve a magyar feliratok számának növelését.

Fokozatosan, lépésről-lépésre haladva, a helyi nyomást és a diplomáciai lépéseket ezután is összehangolva, többet lehet elérni, mint a magyarországi újságok publikációi útján. Látható Karabah és Baltikum példáján, de Gorbacsov a Legfelső Tanács Elnökségének ülésén, Bandrovszkij pedig előttem fejtette ki, hogy nyomás (főként nyilvános nyomás) alatt nem hajlandók engedményeket tenni.

A beszélgetés óta újabb két kemény bíráló jelent meg a kárpátaljai viszonyokról és az egész szovjet politikáról a magyar újságokban. A Népszabadság november 26-i száma közölte Balla László „Itt élnek...” című cikkét,⁵⁰⁶ amit Bandrovszkij már a helyi publikálása⁵⁰⁷ miatt kifogásolt. Az Élet és Irodalom november 25-i számában interjú jelent meg Balla D. Károllyal. Az interjúban lényegében szó esett azokról a kérdésekről, amelyek a Nyilatkozatban szerepelnek.⁵⁰⁸ Ezért sem lenne most már előnyös a teljes Nyilatkozat magyarországi nyilvánosságra hozatala.

Tudom, hogy ezek a közlemények pontosan egybeesnek a magyarországi demokratizálódó légkör követelményeivel, sőt segítik a kibontakozási folyamatot. Úgy gondolom azonban, hogy nagyobb az a kár, amit a magyar nemzetiség helyzetének javítását eredményező folyamat megállítása okozhat. Az egyes szerzők ellen nem valószínű, hogy intézkedéseket hoznak, de veszélyeztetjük, hogy a létrehozandó magyarok szövetségében vagy más szervezetekben szerepet játszassanak. Ha pedig ezt a 15-20 főt számláló aktív értelmiségi magot kikapcsolják, akkor az egész magyarság magára marad. Bandrovszkij közölte velem, hogy Balla Lászlót nem fogják beválasztani semmiféle megyei szervezetbe.

Még egy megjegyzést szeretnék tenni. Innen úgy tűnik, hogy a magyar újságok most Kárpátalja kapcsán akarják elmondani mindazt, amit a nemzetiségi kérdésben más viszonylatban nem mernek. Hónapokon keresztül nem olvasható semmi a szlovákiai helyzetről, vagy ha igen, akkor csak az elismerés hangján. Jugoszláviai magyarokról pedig szó sincs. Most divat lett Kárpátalja, úgy látom, hogy a propaganda túllendült a szükséges szinten, és egyre inkább a negatívumok, a még megoldatlan kérdések hangsúlyozására helyeződik.

Úgy gondolom, hogy a magyar politikára utóbbi időben jellemző realitásérzékünket éppen a Szovjetunióval, különösen pedig Kárpátaljával kapcsolatban nem szabadna elveszíteni.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

⁵⁰⁶ Lásd: BALLA László: Itt élnek... *Népszabadság*, 1988. november 26. 16.

⁵⁰⁷ Az esszé eredetileg a *Kárpáti Igaz Szó* 1988. október 28-i számában jelent meg.

⁵⁰⁸ Lásd: PETŐ Sándor: Balla D. Károly. /Vendégeink/. *Élet és Irodalom*, 1988. november 25. 7.

C) MELLÉKLET

PÁLDI ANDRÁS KIJEVI FŐKONZUL FELJEGYZÉSE AZ UNGVÁRI HUNGAROLÓGIAI KÖZPONT
LÉTREHOZÁSÁRÓL FOLYTATOTT MEGBESZÉLÉSEIRŐL

KIJEV, 1988. NOVEMBER 28.

GÉPELT MÁSOLAT.

2. sz. melléklet

„Szigorúan titkos”
Kijev, 1988. november 28.

Tárgy: A Hungarológiai Központ funkciójáról, igazgatójáról és az épületről⁵⁰⁹

A témával kapcsolatban elmondtam, hogy mi szeretnénk, ha a Központ minél hamarabb megkezdhetné működését. Ezért dönteni kellene az épület és a Központ igazgatója kinevezésének ügyében. Elmondtam azt is, hogy Magyarországon ismerik és becsülik Lizanyec professzor tevékenységét, ezért jó lenne, ha ő kapna megbízást.

Bandrovszkij a következőképpen foglalt állást:

1.) A Megyei Pártbizottság azon dolgozik, hogy a Központ minél előbb, jó feltételek között kezdhesse meg működését. Mivel a Központnak az egész ország hungarológiai kutatását össze kell fognia, nem lenne helyes, ha a magyar tanszék mellett alakulna meg. Ezért ők úgy látják, hogy az egyetem mellett, a rektor, vagy helyettese irányításával kellene működnie, mert ez növelné tekintélyét. Nincs még eldöntve az igazgató személye, lehet, hogy végül Lizanyec lesz, de erre csak decemberben tudnak visszatérni.

Kifejtettem, hogy a Központ tekintélye nem a vezető beosztásától, hanem hozzáértésétől függ, ez pedig egyértelműen a Lizanyec oldalán van. (Másnap este az Egyetem rektora közölte Lizanyecel, hogy napokon belül megkapja igazgatói kinevezését.)

2.) A Megyei Pártbizottság a napokban eldöntötte, hogy a Váralja utcában, az úgynevezett Bródy-villát adja át a Hungarológiai Központ számára.⁵¹⁰ Bandrovszkij

⁵⁰⁹ Az előzményekről lásd az 5., 12. sz. dokumentum mellékletét, továbbá a 16., 29–30., 41. és 45. sz. dokumentumot.

⁵¹⁰ Bródy András (Andrej Brodi) és családjának hatszobás magánvillája Ungváron, a Vár (Zamkova) utcában. 1934-ben kezdték el építeni, 1935-ben fejezték be, s Bródy a feleségével ebben az évben költözött be oda. A család tagjai, Bródy, a felesége és két kisgyermekük 1944-ben, a front közeledésének hírére ideiglenesen elhagyták az épületet, és egy kis szlovák faluban húzódtak meg. Amikor Bródy visszatért oda, megsebesítették, elfogták és börtönbe zárták. A szovjet hatóságok a család tagjait kilakoltatták, a villát és ingóságait elkobozták. A villa funkciójáról a kommunizmus ideje alatt és felújítási költségeiről lásd az 50. sz. dokumentum a) mellékletét és a 66. sz. dokumentumot.

közölte, hogy az épület rossz állapotban van, de helyreállítják és márciusban meg lehet tartani az avatást.

Másnap – egyik munkatársával együtt – megnéztem az épületet. A villa egy szép nagy kertben áll, a telek nagyon lejtős hegyoldal. A környezet szép, de az épületnek csak a falai állnak, a tető nem ázik be. Ajtók, ablakok, parketta ki van tépve, fel van szedve. Az épület kétszintes, mindkét szinten csak egy-egy nagy terem van, mert a közfalakat is kidöntötték.

Véleményem szerint – ismerve a helyi munkatempót, és anyagellátást – márciusig az épületet nem lehet helyreállítani. Azonkívül túlságosan kicsi az épület a Központ céljaira. Felmerült, hogy az emeletráépítés esetén megfelelő lenne, de akkor 1989 nyara előtt nem lesz készen.

Az a javaslatom, hogy már a következő napokban jöjjön ki a Hungarológiai Központ funkcióit ismerő építész és nézze meg az épületet. Ha az épület helyreállításának terveit is elkészítené, azt a helybeliek örömmel fogadnák. Ha az emeletráépítés nem oldható meg, akkor másik épületet kell kérni.

Érdemes lenne megfontolni azt a lehetőséget is, hogy a Beregszászon dolgozó magyar építővállalat brigádszerződés formájában, megfelelő ellentétel esetén, végezze el a ház helyreállítását. Szerintem csak ebben az esetben lehetne tavasszal megnyitni a Központot.

3.) A következő hetekben javaslatot fognak tenni a magyar és szovjet tudósokból álló Tudományos Tanács összetételére. A tanácsot is az avató ünnepségen szeretnék megalakítani. Bandrovcsij elvtárs arra számít, hogy Pozsgay elvtárs részt fog venni az avatáson.

Az intézet megújítása alkalmából 2-3 napos tudományos konferenciát terveznek tartani a magyarországi és szovjetunióbeli hungarológiai kutatások színvonalának, témáinak áttekintése céljából. Az elgondolást helyesletem.⁵¹¹

Páldi
(dr. Páldi András)

⁵¹¹ A következményekről lásd a 49–50., 59., 66., 69., 83. és 91. sz. dokumentumot.

D) MELLÉKLET

PÁLDI ANDRÁS KIJEVI FŐKONZUL FELJEGYZÉSE A KÁRPÁTALJAI MAGYAROK INTEGRÁLT KULTURÁLIS SZERVEZETÉNEK LÉTREHOZÁSA TÁRGYÁBAN FOLYTATOTT MEGBESZÉLÉSEIRŐL

KIJEV, 1988. NOVEMBER 28.

GÉPELT MÁSOLAT.

3. sz. melléklet

„Szigorúan titkos”

Kijev, 1988. november 28.

Tárgy: A Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségének kérdése

Jarosovec területi titkárral és Merkulovval, az UKP KB osztályvezetőjével való találkozásom alkalmával már szóba hoztam ezt a témát. Ez azért nem jelentett különösebb problémát, mert tudtam, hogy a kárpátaljai magyarok egy csoportja októberben beadványt (mellékelem) juttatott el a kijevi és a területi pártbizottsághoz, amelyben a Magyarok Kulturális Szövetsége felállításához kértek engedélyt.⁵¹²

Mindkét beszélgetőpartnerem lényegében elfogadhatónak tartotta a javaslatot, politikai kifogásokat nem emeltek. Arról beszéltek, hogy a Szovjetunióban nincs még e téren elég tapasztalatuk, ezért jól meg kell gondolni, hogy mik legyenek a Szövetség funkciói, milyen legyen a szervezete, összetétele stb. Merkulov elfogadhatatlannak tartotta, hogy a Szövetség 27 fős apparátussal dolgozzon. Amikor a Szovjetunióban mindenütt a létszám csökkentése folyik, akkor nem engedhetik meg ilyen vízfej létrehozását. Szerinte az ilyen Szövetségben fizetés nélkül, társadalmi munkában kell dolgozni. Egyébként ez csak szervezési kérdés, ezért erre a területi pártbizottság kapott megbízást – mondta.

Válaszomban elmondtam, hogy a 27 főt én is soknak tartom, de az is biztos, hogy 170.000 magyar kulturális igényének kielégítésével, érdekvédelmével nem lehet csak társadalmi munkában foglalkozni. Érthető – mondtam –, hogy e téren még nincs elég tapasztalat és nem egyformán értelmezzük a Szövetség feladatait, funkcióit sem, ezért megkérdeztem tőle, hogy egyetértene-e azzal, ha Bandrovszkij elvtársat meghívnánk Magyarországra a nálunk működő szövetségek munkájának tanulmányozására. Merkulov egyetértett ezzel, azt nagyon hasznosnak tartotta.

Bandrovszkij szintén nem tett észrevételt ilyen szövetség szükségességét illetően. Kifogásolta a státuszok számát, az autókat, vagyis a magas igényeket. Kifogásolta a magyarok részéről megnyilvánuló nyomást, sürgetést. Azt mondta, hogy „mi akar-

⁵¹² Lásd a g) mellékletet.

juk a szövetség létrehozását, de nem az ő nyomásuk alatt”. Türelem kell, jól át kell gondolni, és ehhez idő szükséges.

Az előző napi ünnepségen (70. évforduló) Grósz elvtárs moszkvai beszédéből idézve és konkretizálva elismeréssel beszéltem a kárpátaljai nemzetiségi politika utóbbi éveinek eredményeiről, de jeleztem azt is, hogy még bőven van tennivalónk. Erre hivatkozva Bandrovszkij lassító taktikájára válaszolva azt mondtam, hogy nem lenne helyes, ha megtörne Kárpátalján ez a kedvező tendencia, éppen most, amikor az SZKP a nemzetiségi témájú KB-ülésre készül. Egyetértettem azzal, hogy jól át kell gondolni a Szövetség szervezésével kapcsolatos teendőket és fel kell használni mások tapasztalatait. Felajánlottam (bár erre nem volt meghatalmazásom), hogy jöj-jön át Magyarországra a nálunk működő szervezetek munkájának megismerése céljából. Örömmel elfogadta a meghívást, és azonnal közölte, hogy 1989. január vagy február hónapban el tudna jönni. Egyúttal érveimre reagálva azt mondta, hogy tavasszal, a KB-ülésig, szerinte is létre lehet hozni a Szövetséget.

Javasolom, hogy – ha ezzel a Központ egyetért – januárra, vagy februárra küldjünk számára meghívást. Indokolt ez a találkozó azért, mert először, meg kellene már neki mondani, hogy elégedettek vagyunk a magyarok helyzetének javulásával, másodsor, tisztázni kellene az ebben a feljegyzésben felsorolt témák értelmezését és megállapodni a tennivalókban.⁵¹³

Páldi
(dr. Páldi András)

⁵¹³ Bandrovszkij legközelebbi magyarországi látogatására csak jóval később, 1989. szeptember 14-én került sor. Az erre vonatkozó, eddig fellelt egyetlen forrás a Kelet-Magyarország tudósítása: „Csütörtökön Nyíregyházán Kárpátalja és Szabolcs-Szatmár gazdasági együttműködésének fejlesztéséről tárgyaltak. Szovjet részről Genrik Joszipovics Bandrovszkij, az Ukrán Kommunista Párt Kárpátontúli Területi Bizottságának első titkára, magyar részről Gyuricsku Kálmán, az MSZMP megyei bizottságának első titkára vizsgálta meg, hogy milyen lehetőségek vannak a kétoldalú közvetlen kapcsolatok erősítésére. A vendég aznap Budapesten találkozott Iványi Pállal, az MSZMP Politikai Intéző Bizottsága tagjával, a Központi Bizottság titkárával is.” Lásd: Határterületek gazdasági együttműködése. /Pártközi tárgyalások/. *Kelet-Magyarország*, 1989. szeptember 15. 1.

E) MELLÉKLET

PALDI ANDRÁS KIJEVI FŐKONZUL FELJEGYZÉSE EGY KÁRPÁTALJAI MAGYAR KULTURÁLIS
INTÉZET LÉTREHOZÁSÁRÓL FOLYTATOTT MEGBESZÉLÉSEIRŐL

KIJEV, 1988. NOVEMBER 28.

GÉPELT MÁSOLAT.

4. sz. melléklet

„Szigorúan titkos”
Kijev, 1988. november 28.

Tárgy: Magyar Kulturális Intézet létrehozása Kárpátalján

Szokai elvtárs októberi leveléből értesültem először arról, hogy felmerült a kulturális intézet létrehozásának gondolata. Előző tapogatózó beszélgetéseink során mind Jarosovec megyei másodtitkár, mind Merkulov, az UKP osztályvezetője egyetértett és helyeselte az intézet felállításának ötletét.

Most Bandrovszkij maga vetette fel, és azt javasolta, hogy a kulturális intézet ne Ungváron, hanem Beregszászon legyen. Indoka az volt, hogy egyrészt ne koncentráljunk mindent Ungvárra, másrészt a magyarok többsége Beregszász környékén él.

A következő javaslata az volt, hogy mivel megfelelő épületet Beregszászon nem lehet találni, építse meg a magyar kulturális intézet épületét a kórházat építő magyar vállalat. Természetesen a megfelelő ellentételt meg fogják találni – mondta.

Szokai elvtárs kérdéseire tehát a következőket válaszolom:

Meglepő volt számomra, hogy a tapogatózó (vacsora közbeni) beszélgetés során Jarosovec azonnal úgy nyilatkozott az intézetről, mint eldöntött dologról. Bandrovszkij konkrét terve pedig arra utal, hogy a moszkvai pártközponttal összehangolt akcióról van szó. Annyira, hogy Veress Gábor, a Beregszászi járás első titkára már az ünnepség szünetében elkezdett beszélni arról, hogy létesítsünk kulturális intézetet Beregszászon. Tehát a mi kérésünk nélkül, ők maguk tartják valamiért fontosnak az intézet felállítását Beregszászon.

Feltételezésem szerint, két indok lehet elgondolásuk mögött:

– Beregszász évtizedek óta elhanyagolt helyzetét olyan reprezentatív épülettel szeretnék javítani, amelynek megépítésében minket érdekeltté tudnak tenni. A kárpátaljai építőipari kapacitás ugyanis nagyon szűk. A beregszászi kórház építésén dolgozó magyar vállalat munkájával pedig meg vannak elégedve.

– Bandrovszkij kérdésem nélkül arról beszélt, hogy a magyar nyelvű színházat Beregszászon kellene létrehozni, ha a kijevi színiakadémiára beiskolázott fiatalok végeznek. El tudom képzelni, hogy a kulturális intézet után a színház megépítését is

a magyar építőkkel szeretnék elvégeztetni. Nagyon jól tudják, hogy a kórház építését is az ott lakó magyarokra való tekintettel vállaltuk.

Úgy gondolom, hogy a javaslat elfogadásának politikai előnyei kétségtelenek. Tárgyalni kellene róla és közben az ő aktivitásuk és kezdeményezésük oka is ki fog derülni. Csak attól kellene függővé tenni, hogy az építőipari vállalat milyen megállapodást tud kötni, megfelelő ellentételt kap-e?

Javaslom, hogy Bandrovszkij budapesti látogatásakor (erről egy másik feljegyzésben van szó) állapodjunk meg vele a tárgyalások megkezdéséről.

Páldi
(dr. Páldi András)

F) MELLÉKLET

PÁLDI ANDRÁS KIJEVI FŐKONZUL FELJEGYZÉSE A HENRIH BANDROVSZKJAL FOLYTATOTT
MEGBESZÉLÉSEIRŐL A HATÁR MENTI GAZDASÁGI KAPCSOLATOK ÉLÉNKÍTÉSÉNEK
AKADÁLYAIRÓL
KIJEV, 1988. NOVEMBER 28.
GÉPELT MÁSOLAT.

5. sz. melléklet

„Szigorúan titkos”
Kijev, 1988. november 28.

Tárgy: Bandrovszkij elvtárs javaslatai a határ menti kapcsolatokra

E témával kapcsolatban három javaslatot vetett fel:

1.) H. Bandrovszkij már másodszor tette szóvá előttem a határ menti személyforgalom megoldatlanságát. Megépítették az átkelőhelyeket, de a forgalom nem indult meg. A magyar felet bírálta, mert magyar oldalon nem építették meg a szükséges épületeket. Elmondta, hogy Varga elvtárssal, a Szabolcs megyei első titkárral⁵¹⁴ sokat tárgyalnak erről, de tehetetlenek. Az a baj – mondta –, hogy a két külügyminisztérium nem vonja be őket a döntések előkészítésébe, amikor pedig megállapodnak valamilyen, azt nem közlik velük, a végrehajtókkal. Közölte, hogy ők érdekeltek az emberi kapcsolatok erősítésében, a személyforgalom növelésében, de számára sem világos, hogy a jó szándékú megállapodást miért nem lehet évek alatt sem érvényesíteni. Ismeri a mi ellenérveinket, ezért szükség lenne a téma őszinte megvitatására, a helyi vezetők részvételével.

⁵¹⁴ Vagyis: Varga Gyulával.

2.) Bandrovszkij elvtárs azt javasolta, hogy a kijevi főkonzulátus kihelyezett részlegeként hozzunk létre Ungváron magyar konzuli szolgálatot, ahogy itt nevezik, konzuli pontot. Erre – szerinte – azért lenne szükség, mert

– az utazások száma nő és a helyben intézendő magyar állampolgárokat érintő ügyek száma is emelkedik,

– a szovjet állampolgároknak nem kellene Kijevbe utazniok,⁵¹⁵

– feltételezése szerint növekedni fog a Kárpátalján dolgozó magyar vállalati megbízottak száma (jelenleg Ikarus-, Videoton-képviselő dolgozik Kárpátalján), mert erőteljesen nő a vállalatok közötti gazdasági együttműködés.

Bandrovszkij hozzátette, hogy jó lenne, ha a konzuli szolgálat felállítására a magyar fél tenne javaslatot.

Egyre nehezebb a vállalatok közötti gazdasági kapcsolatokat akadályozó fékek, problémák megoldása, lassan rendeződnek el sokszor egyszerű ügyek is, mert át kell utazni a határon stb. Ha azonban helyben van egy konzul, akkor az segíthet az ilyen akadályok leküzdésében.

A javaslatot érdekesnek tartottam és megígértem, hogy továbbítom.

Tájékoztatóként közlöm, hogy a lengyelek egy év óta tartanak fenn úgynevezett konzuli pontot Lvovban, a csehszlovákok pedig havonta két napra leküldenek egy konzult Ungvárra elintézni az ügyeket.

Az első titkár egyik vezető munkatársától megtudtam, hogy ők tulajdonképpen arra gondolnak, hogy a konzuli szolgálat felállítása kölcsönös legyen, ők Nyíregyházára akarnak konzult küldeni, de számukra előnyös lenne, ha a magyar fél kezdeményezné az ungvári konzuli pont létrehozását. Kárpátalja kapcsolatai Nyíregyházával minden területen sokkal szélesebb[ek], mint Debrecennel, ezért a debreceni konzulátus nem jelent számukra elég segítséget.

3.) Az első titkár javasolta azt is, hogy illetékes magyar és ukrán szervek kezdjenek megbeszéléseket Ungvár–Nyíregyháza–Debrecen autóbuszjárat indításáról. Indoklasként azt hozta fel, hogy miközben politikailag szabadabbá tesszük a határon való átkelést, nem tesszük lehetővé a tényleges utazásokat, mert a vonatokra nem lehet jegyet szerezni, ők abban érdekeltek, hogy legyen autóbusz-forgalom, de a megoldás módját bízunk a vállalatokra. Lehet csak magyar vállalkozás, lehet vegyes és lehet szovjet is. Vizsgálják meg a hozzáértők. Itt is kérte, hogy mi legyünk a kezdeményezők. A 2. és 3. javaslat meglepő volt, mert eddig ezek még nem merültek fel. Két megjegyzést szeretnék tenni a hazai döntés segítése céljából:

a) Kárpátalján nagy felháborodást váltott ki a csehszlovákok legújabb vámrendelkezése. Ez évben november elejéig 60.000 kárpátaljai járt Csehszlovákiában, több-

⁵¹⁵ Sic!

nyire bevásárlási céllal. Ez a lehetőség most lényegében megszűnt. Magyarországon ugyanebben az időben 30.000-en voltak, többnyire szintén bevásárolni.

Véleményem szerint a csehszlovák határ helyett a kárpátaljaiak a magyar határ felé fognak fordulni és nőni fog az átutazók száma. Ezt még akkor is vállalják, ha a magyar árak magasak, mert most már bizonyos dolgok megszerzésére ez az egyetlen lehetőség számukra. Ezért feltételezem, hogy Bandrovszkij a magyarországi utazások megkönnyítésével szeretné levezetni az elégedetlenséget. Ezt segítené a konzuli szolgálat és az autóbuszjárat indítása.

b) Az előbbi feltételezés nem kisebbítheti azt a politikai előnyt, amit a javaslat elfogadása jelent számunkra. Amikor a románok kiutasítják a magyar konzulátust, nem engedélyezik az erdélyi autóbusz járatot, akkor ez nemzetközi jelentőségű politikai siker lenne. Figyelemre méltó az az előny is, ami az állandó konzuli jelenlétből származik.

Javaslom, hogy

- a 2. és 3. pontban felvetett javaslatokról minél előbb kezdődjenek tárgyalások,
- a kishatár menti forgalom helyzetéről és szabályozásáról a Külügyminisztériumok konzuli főosztályai és a határ menti politikai vezetők tartsanak együttes értekezletet. Tisztázzák a félreértéseket és változtassák meg a szabályokat, ha szükséges. Megjegyzem, hogy a kárpátaljai magyarok legfőbb követelése az, hogy a jelenleginél szabadabban és gyakrabban utazhassanak Magyarországra.

- A csehszlovák vámrendelkezéseknek van egy pontja, amelyik nagyon érzékenyen érinti a kárpátaljaiakat. Eddig évente több ezer, 1988 első 10 hónapjában 2.600 használt személyautót hoztak be Csehszlovákiából a Szovjetunióba. Elsősorban 10-15 éves Volgákat hoztak átlag 2.500 rubelért. Ez a lehetőség megszűnt.

Most – Bandrovszkij kivételével – mindenki azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy engedélyezze a magyar kormány a használt autók megvételét és kihozatalát. Tudják, hogy nálunk magasabbak az árak, mint Csehszlovákiában, de ha 10%-nál nem lenne magasabb a vám, akkor évente 1-2.000 használt autót valószínűleg megvinnének. Ezzel javíthatnánk a magyar autóállomány korösszetételét. Úgy gondolom, hogy érdemes lenne az érdekelt hazai szerveknek megvizsgálni ezt a kérdést.

Páldi
(dr. Páldi András)

G) MELLÉKLET

KÁRPÁTALJAI MAGYAR ÉRTELMSÉGIEK BEADVÁNYA AZ UKP KB ÉS AZ UKP
KÁRPÁTONTÚLI TERÜLETI BIZOTTSÁGA SZÁMÁRA A KMKSZ LÉTREHOZÁSÁRÓL
UNGVÁR, 1988. OKTÓBER.⁵¹⁶
GÉPELT MÁSOLAT.⁵¹⁷

Az ukrán eredeti fordítása

Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának
Az UKP Kárpátontúli Területi Bizottságának

Az SZKP KB 1988. július 29-i plénumán M. Sz. Gorbacsov elvtárs, az SZKP KB főtítkára előadói beszédében szöveg „azon nemzetiségek nemzeti-kulturális igényei érvényre juttatása jogi garanciáinak kibővítéséről, amelyek állami és területi formációik határain túl élnek, vagy nem rendelkeznek ilyenekkel”.⁵¹⁸ E gondolatokkal egyetértve, az Ukrajnai Írószövetség Kárpátontúli Szervezetének Magyar Szakosztálya, a Területi József Attila Alkotóközösség, az Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub (Beregszász), a Drávai Gizella Irodalmi és Művelődési Kör (Ungvár), a II. Rákóczi Ferenc Irodalmi Klub (Munkács), a Hollósy Simon Könyvbarát Kör (Técső),⁵¹⁹ a Bartók Béla Művelődési Kör (Nagyszőlős)⁵²⁰ és a Kovács Vilmos Művelődési Kör (Gát-

⁵¹⁶ Dupka György egy 2008-ban megjelent publikációjában szeptemberre keltezi a beadvány kéziratának megszületését. DUPKA, 2008. 81.

⁵¹⁷ A beadvány szövegét jelenlegi ismereteink szerint később sem publikálták, nem jelent más kiadványokban, dokumentumkötetekben vagy tudományos feldolgozásokban. A beadvány történetére lásd: MÓRICZ, 1990. 57. – DUPKA, 1993/a. 84–86. – TÓTH, 1999. 175.

⁵¹⁸ Gorbacsov beszéde az SZKP KB 1988. július 29-i plénumán teljes terjedelemben megtalálható: *МИЦК КИЦС*, 1988.

⁵¹⁹ A Técsőn élt és elhunyt Hollósy Simon festőművész (1857–1918) nevét viselő egyesület 1988. február 2-án, a névadó születésnapján alakult meg. Az egyesületet Hollósy Simon Könyvbarátok Köre néven jegyezték be, miután azonban a székháza, ahol az egyesületi programokat is tartották, a helyi magyar középiskola épülete lett, elhagyták a nevéből a Könyvbarát tagot, s 1988. április 17-től Hollósy Simon Közművelődési Kör néven működött tovább. Az egyesület célkitűzése Hollósy Simon técsői tárgyi hagyatékának és szellemi emlékeinek a kutatása, a magyar kulturális élet újjáélesztése, a magyar kulturális értékek közzététele, kapcsolatok kialakítása és működtetése a rokon szervezetekkel, továbbá a nemzeti identitás erősítése. Első nagyszabású rendezvényét március 15-én, majd május 8-án tartotta, ez utóbbi alkalmával felavatták a művész emléktábláját. Az egyesület első elnöke Szöllősy Tibor técsői orvos, publicista, közíró volt. Részletesen: DUPKA, 2017. 120–121.

⁵²⁰ A Bartók Béla Művelődési Kör 1988. május 28-án alakult meg a városi tanítók házában, a helyreállított egykori Perényi-kastélyban. Az egyesület a magyar nyelv és kultúra ápolását, a magyar történelmi múlt feltárását, a magyar hagyományok megismerését és népszerűsítését tűzte ki céljává.

Dercen)⁵²¹ kéri az Ukrajnai Magyarok Kulturális Szövetségének megalakítását Ungváron központtal, az USZSZK Legfelsőbb Tanácsának a felügyeletével, a litvániai lengyelek nemrégiben megalakított szervezetének példájára.

Az írószövetség magyar szakosztálya 1951, a József Attila Alkotóközösség 1971, az Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub 1984 óta működik, az említett további szervezetek az utóbbi években keletkeztek a nyíltság, a nyilvánosság, a demokratizálódás idején, a XXVII. pártkongresszuson és a XIX. pártkonferencián jóváhagyott párt-politikai [határozatok] szellemében. Szervezeteink öntevékenyen működnek, és saját meglehetősen szűk kereteik között azon mulasztások bepótlásán fáradoznak, melyek a kárpátaljai magyarok kulturális életében mutatkoznak az iránta a sztálini érában és a pangás éveiben tanúsított figyelem hiányának következtében. Ugyanakkor szükségét érezzük annak, hogy olyan kulturális központunk működjön, amely koordinálná munkánkat, segítséget nyújtana a párt- és tanácsi szervezeteknek a kárpátaljai magyarság társadalmi, politikai és művelődési életének szervezésében, a megfelelő fórumokon felvetné a megoldásra érett kérdéseket és javaslatokat tenne megoldásukra. Ilyen szervezet létezésére égető szükség van, hiszen amellett, hogy a kárpátaljai magyarság számos problémája megoldódott az utóbbi időben, egyéb kérdések megoldása megakadt vagy igen lassan folyik.

Az Ukrajnai Magyarok Kulturális Szövetségének, mint jogi személynek, mint állami-társadalmi szervezetnek kellene létrejönnie, mely rendelkezik a megfelelő személyi állománnyal, anyagi eszközökkel, hiszen ez feltétele a hatékony munkának, a tömegrendezvények (népdalfesztiválok, irodalmi napok, kulturális baráti találkozók) stb. szervezésének (például hozhatjuk fel Csehszlovákia nemzetiségi szövetségeinek ilyen irányú tevékenységét). A központi apparátuson kívül a szövetségnek járási vezetőségekkel is kellene rendelkeznie Beregszászban, Ungváron, Munkácson, Nagyszőlősen, Técsőn, valamint helyi alapszervezetekkel. A Szövetség apparátusába a következő beosztású alkalmazottakra lenne szükség. A központban: az elnök első helyettese, az elnök társadalmi munkában végezné feladatát, felelős titkár, 10 refe-

Elnökévé Keresztyén Balázs tanárt, helytörténészt választották meg. Részletesen: KERESZTYÉN Balázs: Nagyszőlős, eleven kopjafa. /Határsáv/. *Világszövetség*, 1993. május 11. 21. – Továbbá: DUPKA, 2017. 124–125.

⁵²¹ A Kovács Vilmos Kört 1988. április 7-én Gáton és a szomszédos Dercen községben lakó magyar értelmiségiek alakították meg, amely eleinte a Beregszászi járási könyvbarát szervezet keretében működött. Az egyesület célja a Gáton született Kovács Vilmos életművének és hagyatékának ápolása, műveinek népszerűsítése, valamint a helyi néphagyományok ébrentartása volt. Elnökévé Czébely Lajos magyar szakos tanárt választották. Az egyesület gyökerei még az előző évig vezethetők vissza: 1987. június 4-én, Kovács Vilmos születésének hatvanadik évfordulóján emlékülést tartottak Gáton a Forrás Stúdió egykori tagjai és a költő barátai, eredetileg itt kezdeményezték egy művelődési kör megalakítását. Részletesen: DUPKA, 2017. 126.

rens, könyvelő, pénztáros, titkárnő, két gépkocsivezető, a járásban: egy-egy felelős titkár (5 fő), egy-egy referens (5 fő), azaz összesen 27 fő. (Összehasonlításként: a csehszlovákiai magyarok szövetségének központi apparátusában 97, a csehszlovákiai ukránok szövetségének központi apparátusában pedig 73 fő dolgozik. Az említett szervezeteknek hetente megjelenő saját sajtószervük is van. Hasonló kiadvánnyal – esetleg havi vagy legalább negyedévi megjelenéssel – rendelkeznie kellene az ukrain magyarok szövetségének is.) Gondoskodni kellene továbbá a közlekedési eszközök biztosításáról (egy autóbusz a tömegrendezvények lebonyolításához és egy személygépkocsi), valamint a szervezet megfelelő elhelyezéséről, helyiségeiről. Az említett szövetség létrehozása jelentős lépés lenne a kárpátaljai magyar dolgozók szovjet hazafiságának megerősítése terén.

Balla László, az Ukrainai Írószövetség Kárpátontúli Szervezete Magyar Szakosztályának vezetője, a Területi Pártbizottság tagja
Dalmay Árpád, az Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub elnöke
Balla D. Károly, a József Attila Alkotóközösség elnöke
Popovics Béla, a II. Rákóczi Ferenc Irodalmi Klub elnöke
Szöllősi Tibor, a Hollósy Simon Könyvbarát Kör elnöke
Kovács Elemér, a Drávai Gizella Irodalmi és Művelődési Kör elnökhelyettese
Keresztyén Balázs, a Bartók Béla Művelődési Kör elnöke
Fodor István, a Kovács Vilmos Művelődési Kör elnöke

Ungvár, 1988 októbere

H) MELLÉKLET

DUPKA GYÖRGY KÁRPÁTALJAI KÖLTŐ, SZERKESZTŐ ÁLTAL ÖSSZEÁLLÍTOTT FELJEGYZÉS

A KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG MEGOLDATLAN PROBLÉMÁIRÓL

[UNGVÁR], 1988. SZEPTEMBER 19.

GÉPELT MÁSOLAT.⁵²²

Megoldatlan problémáink⁵²³

I. Követeljük a Kárpátontúli területen élő magyarság kulturális érdekvédelmi szervezetének jogi értelemben való biztosítását!

1.) A XIX. országos pártkonferencia határozataiból kiindulva⁵²⁴ az USZSZK Alkotmánya foglalja magába a területén etnikai tömbben élő nemzetiségek azon jogát, köztük a magyarokét, hogy érdekvédelmi szervezetet alakíthassanak, melynek tisztségviselőit demokratikus módon válasszák meg.⁵²⁵

⁵²² Megjelent: BOTLIK–DUPKA, 1991. 209–212. A szöveg összeállítója, Dupka György az első publikáláshoz írt megjegyzésében azt írja, hogy 1988. december 29-én, a területi pártbizottságon, az egyes nemzeti kisebbségek képviselőinek részvételével egy eszmecsere-tartottak a Kárpátalján élő nemzetiségek megoldatlan problémáiról. Eszerint az egyeztetésen az is elhangzott, hogy a KMKSZ megalakításának nincs politikai akadálya. Ugyanakkor Sztepan Turjanica egy cikket közölt a Partyijnaja Zsizny című moszkvai pártlap 1989/2. számában, amelyben nemzetiségi elfogultsággal vádolta Dupka Györgyöt, s a beadvány egyes pontjait irreálisnak minősítette. – A december 29-i egyeztetésről lásd még az 51. sz. dokumentumot.

⁵²³ Dupka György egy 2008-ban megjelent publikációjában megemlíti még, hogy az 50 pontos lista összeállítását eredetileg Váradi-Sternberg János professzor javasolta neki. Az orosz nyelvű feljegyzést Dupka eljuttatta a területi pártbizottságnak – Sztepan Turjanica ideológiai titkárnak címezve –, ahol az nagy vihart kavart. DUPKA, 2008. 81.

⁵²⁴ Az SZKP 1988. június 28–július 1. között Moszkvában tartott XIX. szövetségi pártkonferenciájáról van szó. Az értekezleten öt rezolúciót fogadtak el, közülük *A nemzetiségek közötti kapcsolatokról* címet viselő határozatot. A dokumentum 4. pontja kimondja: „Fontos, hogy az összes nemzeti régióban a gazdasági és társadalmi fejlődés szellemi progresszióval járjon együtt az egyes nemzetek és nemzetiségek kulturális sajátosságaiból kiindulva. [...] Gondoskodni kell arról, hogy azok a nemzetiségek, amelyek a saját állami-területi egységük határain kívül élnek, vagy nem rendelkeznek ilyennel, több lehetőséget kapjanak arra, hogy megvalósítsák a nemzeti-kulturális törekvéseiket, különösen az oktatás, a nyelvhasználat, a népművészet, továbbá a nemzeti kultúra műhelyeinek létrehozása, a tömegkommunikációs eszközök használata és a vallási szükségletek kielégítése terén.” *XIX BK KIICC*, 1988. 158.

⁵²⁵ Az USZSZK ekkor érvényben lévő alkotmányát 1978. április 20-án fogadta el az USZSZK Legfelső Tanácsa. Az alaptörvény szövege csak nagy általánosságban utal a kisebbségi jogokra. Például a 32. cikkely: „Az USZSZK állampolgárai egyenlőek a törvény előtt származásuktól, társadalmi és vagyoni helyzetüktől, faji és nemzeti hovatartozásuktól, nemüktől, képzettségüktől, vallási hovatartozásukról, foglalkozásuk jellegétől, lakóhelyüktől és más körülményektől függetlenül.” A 34. cikkely: „Az USZSZK különböző fajú és nemzetiségű állampolgárai egyenlő jogokkal bírnak”.

2.) E szervezetnek joga legyen a magyar kultúrélet és iskolapolitikát vezetni, a magyar vonatkozású káderpolitikát ellenőrizni, a magyarság múltjához kapcsolódó műemlékeket gondozni, valamint a nemzetiségi sérelmekre jogorvoslást keresni.

3.) Minden szovjetunióbeli magyar tagja lehessen az érdekvédelmi szervezetnek, függetlenül attól, hogy az ország melyik vidékén él.

4.) A területi, a járási oktatási főosztályok keretein belül hozzák létre a nemzetiségi oktatás szakosztályait és ezek az ukrán szakosztályokkal egyenrangúan működjenek.

5.) Létesítsenek magyar nyelvű óvodákat, csoportokat (Ungvár, Munkács Csap, Beregszász, Nagyszőlős, Técső) és állítsák vissza a magyar iskolákat, legalább azokban a falvakban, ahol a felszabadulás óta szüntették meg (Tekeháza, Gödényháza, Feketeerő, Francsika,⁵²⁶ Ujhely, Karáczfalva, Mátyfalva, Minaj, Ördarma, Császlóc stb.) A még meglévőkkel ezek is potenciálisan biztosítsák minden magyar ajkú gyermek anyanyelvi óvodában való elhelyezését, illetve saját anyanyelvén való tanulásának lehetőségét. Biztosítsák minden magyarlakta járásban az anyanyelvű elméleti oktatást, valamint valamennyi szakmára való felkészülés anyanyelvi lehetőségét is, különösen Beregszászon és környékén. Vezessék be az ukrán–magyar, orosz–magyar úgynevezett internacionalista iskolákban általánosan a magyar nyelv, történelem, az orosz és az ukrán nyelv és irodalom oktatását.

6.) Létesítsenek magyar nyelvű árvaházat és speciális iskolát, megszüntetve azt a gyakorlatot, hogy a magyar anyanyelvű árvákat és fogyatékos gyermekeket is az elnemzetietlenítés egyik eszközeként, a megfelelő ukrán vagy orosz nyelvű intézetekben helyezik el.

7.) Hozzanak a közoktatás vonalán határozatot arról, melynek értelmében a magyar nyelvű osztályokban a nyelvet nem, vagy alig ismerő pedagógusok nem taníthatnak.

8.) Csökkentsék az osztályok kötelező létszámát, hogy ne szűnjenek meg a falusi magyar iskolák. Az ukrán, a magyar és más nemzetiségiek esetében mérjenek azonos mércével.

9.) Bővítsék a Kárpáti Kiadó magyar nemzetiségi könyvkiadását, az Évgyűrűk című évkönyvet legalább kétszer jelentessék meg.

10.) A televízió, a rádió magyar nyelvű adásai, a Kárpáti Igaz Szó bővebben taglalhassák a helyi magyarság lényegi és aktuális nemzetiségi problémáit.

КУЗНЕЦОВ, 2015. 305. Az 1978. évi ukrán alkotmány nem „reprodukálta” azt a kárpátaljai magyarság számára hivatkozási alapul szolgáló jogot, amit a SZU 1977. évi alkotmánya rögzített, miszerint a SZU területén – és a szövetségi köztársaságok keretein belül – a SZU Legfelső Tanácsa jóváhagyásával létrehozhatók új autonóm körzetek. Az USZSZK alkotmánynak 12. fejezete foglalkozik az USZSZK Legfelső Tanácsának jogköreivel, amelyek között nem található ilyen kompetencia. Uo. 311–312.

⁵²⁶ Sic! Nyilván elgépelés a szövegben, helyesen: Fancsika.

- 11.) Az illetékes hatóságok szüntessék meg végre a magyar értelmiség gyanús elemként való kezelésének gyakorlatát, megfigyelését.
- 12.) Biztosítsák ténylegesen a magyar anyanyelvű egyházak működési szabadságát.
- 13.) Állandósítsák a magyarul történő felvételiztetést az Ungvári Állami Egyetemen.

II. Ne mellőzzék a magyar származású kádereket a terület vezetésében
a magyarlakta települések és az ottani intézmények igazgatásában!

- 1.) Szüntessék meg a színmagyar és többségi magyar falvak ukránok, oroszok által történő vezetésének gyakorlatát (tanácselnök, iskolaigazgató, kolhozelnök, párttitkár, körzeti megbízott stb.)
- 2.) A magyarok nemcsak a képviselők és a párttagok sorában, de a gazdasági vezetésben, a minden szintű pártvezetésben és az USZSZK Legfelsőbb Tanácsában és kormányában is számarányuknak megfelelő módon legyenek.
- 3.) Követeljük a négy város (Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyszőlős) eredeti nevének használatát a sajtóban, rádióban, televízióban, a könyvkiadásban. Emiatt az internacionalizmus nem szenved csorbát.
- 4.) Bővítsék a magyarlakta településeken az utcák elnevezését az egyetemes magyar nyelvkultúra kiváló személyiségeiről. Szüntessék meg a Zsdanovról elnevezett utcák, intézmények további névviseletét, állítsák vissza [a] Brezsnyev korszakban megváltoztatott utcák eredeti neveit.
- 5.) A vegyes lakossággal bíró településeken, ahol kisebbségben élnek magyarok, illetve a járások hatósági hivataliban, irodáiban alkalmazzanak magyarul beszélő hivatalnokokat is.

III. Kérjük a jelenlegi falvak etnikai összetétel[e] mesterséges megváltoztatásának
leállítását!

- 1.) Szüntessék meg a más területekről, a Verhovináról való masszív és kényszerű betelepítéseket.
- 2.) Hagyják abba a magyar falvak vegyes lakosságúvá változtatásának kísérleteit.
- 3.) A magyar származású káderek, szakemberek maradjanak a magyarlakta közösségek stb. szolgálatában.

IV. Követeljük, hogy a magyar nyelv, a tágabb értelemben vett beregszászi járásban a magyarok által lakott más járásokban is, a hivatali és a köznapi használatban egyenrangú legyen az ukrán és orosz nyelvvel!

1.) A községi tanácsok irodáiban, a magyarlakta falvak területén lévő hivatalokban és a különböző hatóságok irodáiban valóban használatos legyen a magyar nyelv, és fogadják el az ilyen nyelvű beadványokat, kérvényeket stb. A közigazgatási (helyi viszonylatban) típusnyomtatványok stb. legyenek kétnyelvűek.

2.) E vidékeken az egészségügy, a kereskedelem és a közszolgáltatások dolgozói is ismerjék a magyar nyelvet.

3.) A magyarok által is lakott területeken az ukrán vagy orosz tannyelvű iskolákban vezessék be a magyar nyelv fakultatív oktatását, hasonló módon a magyar gyermek[ek] számára is vezessék be az ukrán nyelv tanulását fakultatív alapon.

4.) A helység-, a település- és utcanevek, az üzletek feliratai az üzemek és közintézmények nevei, a múzeumok stb. feliratai e területeken kétnyelvűek legyenek. (Három nyelven is lehetséges.)

V. Követeljük, hogy a nemzetiségi érzés kinyilvánítását ne illessék a nacionalizmus, a sovinizmus vádjával! Az internacionalizmus minden náció, nemzetiség és nép esetében legyen kétoldalú, kölcsönös! Ne akadályozzák, és tegyék lehetővé az ukránjai magyarság azonosságtudatának kialakítását és fejlesztését!

1.) A múlt vonatkozásában:

a) A magyar anyanyelvű tanuló az iskolában saját etnikumának reális történelmével is megismerkedhessen, a legalább nagy vonalakban a vegyes nemzetiségű falvakban az ukrán diákok is ismerjék meg azt.

b) A történelmi vonatkozású helyi kiadványok tárgyalják objektív módon az USZSZK Kárpátontúli területének 1944 októbere előtti történelmét. A területen működő múzeumok anyagai ne igyekezzék leplezni vagy elbagatellizálni a magyarság és a kárpátukránság múltbeli szerepét és mai jelenlétét.

c) Vizsgálják meg az újraegyesülés kettős elméletének ideologizált funkcióját. Kárpátalja viszonylatában csak egyízbeni⁵²⁷ egyesülés volt 1945. évben. Az újraegyesülés csupán Nyugat-Ukrajna területére vonatkoztatható (1938, 1944).

d) Ne legyenek tiltott témák a Kárpátalja történelmével foglalkozó szakemberek számára.

⁵²⁷ Sic!

2.) A jelen vonatkozásban:

a) Tegyenek közzé mindenki számára hozzáférhető és részletekre kiterjedő statisztikai adatokat a Kárpátalján élő nemzetiségiek mai helyzetéről.

b) Legyen joga bárkinek nemzetiségszociológiai vizsgálatokat végezni. Ne gátolják az ilyen érdeklődésüket.

c) Az iskola – az oktatás nyelvétől függetlenül – minden tanulóval ismertesse meg az ország nemzetiségi viszonyait és a nemzetiségek kultúráját.

d) Ukrán, orosz nyelven is jelenjenek meg olyan könyvek, melyek az itt élő nemzetiségiek életével, népszokásaival, művészetével stb. foglalkoznak.

VI. Követeljük, hogy megőrizhessék történelmi és kulturális múltunkhoz kapcsolódó környezetünk!⁵²⁸

1.) Maradjon érintetlen a történelmi városrészek hagyományos képe.

2.) Ne kerüljenek lebontás alá a kulturális vagy történelmi jelentőséggel bíró épületek.

3.) Nyilvánítsanak műemléknek (kétnyelvű felirattal) minden arra érdemes objektumot.

4.) Biztosítsanak alapot a pusztuló műemlékek megmentésére.

5.) Jeles személyiségeink lakóhelyét emléktáblával jelölhessük meg, a meglévő csupán ukrán vagy orosz nyelvű emléktáblákat kétnyelvűre cseréljük ki. (Lásd Munkácson a Munkácsi Mihály, Nagyszöllösön a Bartók Béla stb. emléktáblát).

6.) Hozzák fel a pincékből, raktárak mélyéből a magyar művelődési élet kiválóságairól mintázott szobrokat, mellszobrokat (lásd: Dayka Gábor 18. századi magyar költő mellszobra, az ungvári vár pincéjében).

7. Állítsanak Petőfi szobrot Beregszász egyik közterén.

VII. Követeljük, hogy az egyetemes magyarsághoz tartozónak tekinthessünk, mint szovjet állampolgári minőségben minden akadályozástól mentesen ápolhassuk kapcsolatainkat a Magyar Népköztársasággal és más országbeli magyarsággal, mind intézményi, mind pedig egyéni szinten!

1) Minden szovjet, ám magyar származású állampolgár korlátozások nélkül utazhasson a Magyar Népköztársaságba, a lehető legrövidebb idejű ügyintézésrel.

2.) Minden magyar állampolgár hasonló ügyintézésrel korlátozások nélkül utazhasson Kárpátaljára is.

⁵²⁸ Sic!

3.) Kulturális intézményeink, valamint az intézményeken belül működő magyar kulturális csoportok szabadon hívhassanak meg magyar együtteseket és személyiségeket a környező országból.

4.) Kárpátaljaiak is tanulhassanak Magyarországon, ily módon meg lehetne oldani a színészképzést, a papok utánpótlását stb.

5.) Biztosítsák, hogy a magyar nyelvterületen (Magyarország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Erdély-Románia) megjelenő magyar nyelvű könyveket Kárpátalján is lehessen kapni.

6.) Korlátlanul elő lehessen fizetni minden Magyarországon megjelenő újságra és folyóíratra.

7.) A magyarországi kulturális és politikai személyiségeknek a kárpátaljai magyarok sorsa iránti természetes érdeklődését és jogos aggodalmát ne tekintsék [a] belügyekbe való beavatkozásnak.

8.) Segítsék elő a helyi és a magyarországi szakemberek cserelátogatását, tapasztalatcseréjét. A tankönyvkiadó és az ungvári tankönyvkiadó közösen jelentethetne meg módszertani könyveket. Az itteni szerkesztők cseréje eredményesen szolgálná a tankönyvkiadást.

1988. szeptember 19.

Dupka György

48.

Páldi András kijevei főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak
a Tiszabecs és Tiszapéterfalva közötti határátkelő megnyitására irányuló
kezdeményezésről

KIJEV, 1988. DECEMBER 13.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1988/97. DOBOZ, 004751/1988. SZ.

Kijev	Érkezett:	88. 12. 13. 13.00	Szigorúan titkos!
Készítette: Nye-AI		88. 12. 13. 13.00	Ellenőrizte: AI

Rejtjeltávirat

1988. december 10-én a kárpátaljai pártértekezleten a felszólalók felvetették, hogy meg kellene nyitni Tiszabecsnél a határátkelőt, mert Csapon keresztül haladva nagy kerülőt kell tenniük. Ez megdrágítja az egyre növekvő határ menti szállításokat a vállalatok és a szövetkezetek számára.

Bíró Andor kolhozelnök azt is szóvá tette, hogy eljött az ideje a szovjet határzár (szögesdrót) eltávolításának a határon. Az értekezlet nagy tapsal fogadta a javaslatot.

Lássa: I. Területi Főosztály vezetője *Kiss 12/14 XII. 16. Monori – 75 – P[áldi] – Konzuli Főosztály vezetője Sztankovics 12/19.*

Intézkedtem: *Horváth I. Ambrus J.*

49.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak az Ungvári Hungarológiai Központ épületének renoválásáról

KIJEV, 1989. JANUÁR 10.

GÉPELT MÁSOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/86. DOBOZ, 00166/1989. SZ.

Kijev	Érkezett:	89. 01. 10. 13.30	Szigorúan titkos!
Készítette: Al-Bo		89. 01. 10. 14.00	Ellenőrizte: Al

Rejtjeltávirat

A Hungarológiai Központ épületének renoválása körül nagy a bizonytalanság. Az első titkár és az egyetem rektora szerint ők a saját erejükből kívánják a helyreállítást elvégezni. Nyíregyházán a SZÁÉV igazgatója és Lizanyec Ungváron egybehangzóan azt mondták, hogy Köpeczi és Czibere elvtárs szerint magyar kivitelezésben, magyar költségre fogják az épületet helyreállítani.⁵²⁹ Nyíregyházán – ennek alapján – elkészítették a tervezetet úgy, hogy emeletráépítéssel elegendő munkaszobát kapjanak. A költség 10–20 millió forint között lesz.

Az egyetem rektora nem kéri a magyarok segítségét (esetleg bútort és xeroxot). Az emeletráépítést nem is tartja szükségesnek. Szerinte 2-3 szoba elegendő a központ dolgozói számára. (Ezzel a központ szerepét és lehetőségeit is korlátozni akarja.) Azt állította, hogy a magyar Művelődési Minisztérium felajánlotta a munka elvégzését, de eddig semmit se tett, vagyis miattuk már egy hónapot késik a renoválás elkezdése.

Azt javaslom, hogy:

- az épület renoválásában a magyar fél ne vegyen részt;
- minél hamarabb közöljük az egyetem rektorával: tudomásunkra jutott, hogy a szovjet fél a maga erejéből kívánja [a] helyreállítást elvégezni, ezért az előkészületeket abbahagyjuk.⁵³⁰

Lássa: I. Területi Főosztály vezetője 01. II. Monori

– 01 – P[áldi] –

Intézkedtem: Cibere és Pozsgai elvtársnak a Tájékoztatási Főosztály megküldi. Szóban Drexler elvtársat tájékoztattam. Monori

⁵²⁹ Az előzményekről lásd az 50. sz. dokumentum mellékletét.

⁵³⁰ A következőkzményekről lásd az 59., 66., 69., 83. és 91. sz dokumentumot.

50.

Hárs Gábornak, a Művelődési Minisztérium osztályvezetőjének átírata
Monori Istvánnak, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya helyettes
vezetőjének Petro Lizanyec professzor magyarországi látogatásáról

BUDAPEST, 1989. JANUÁR 11.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1989/113. DOBOZ, 477/2/1989. SZ.

Művelődési Minisztérium
Ügyiratszám: 63231/89.
Előadó: Siklós Péter

Tárgy: Petro Lizanyec professzor
magyarországi látogatása
Mellékelt: 1 darab

Monori István elvtársnak
főosztályvezető-helyettes
Külügyminisztérium
I. Területi Főosztály
Budapest

Kedves Monori Elvtárs!

Tájékoztatásul és a kijevi főkonzulnak való továbbítás céljából mellékelten megküldöm Petro Lizanyec professzor magyarországi látogatásáról készült feljegyzésünket.⁵³¹

Budapest, 1989. január 11.

Elvtársi üdvözlettel:
Hárs
(Hárs Gábor)
osztályvezető

⁵³¹ Aláhúzás ceruzával. A lap tetején, a megszólítás mellett ugyanazzal a ceruzával bejegyezve: „Kedves Páldi Elvtárs!”. Az akta belívén az alábbi pro domo bejegyzés olvasható: „Az anyag kiment Kijevbe. Másolat a rendeletről az aktában nem maradt. Kontra 1/25”.

A) MELLÉKLET

SIKLÓS PÉTERNEK, A MŰVELŐDÉSI MINISZTERIUM NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK
FŐOSZTÁLYA FŐELŐADÓJÁNAK FELJEGYZÉSE PETRO LIZANYEC PROFESSZOR
MAGYARORSZÁGI LÁTOGATÁSÁRÓL
BUDAPEST, 1989. JANUÁR 6.
GÉPELT MÁSOLAT.

Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya
I. Területi Osztály
1/29/1989.
477-2

Feljegyzés

Tárgy: Petro Lizanyec nyelvész, az Ungvári Hungarológiai Központ igazgatójának magyarországi látogatása (1988. december 14–20.)

1988-ban Petro Lizanyecnek, az Ungvári Állami Egyetem tanszékvezetőjének nyelv-járásgyűjtő munkásságáért odaítélték a „Pro Cultura Hungarica” kitüntetést. Ennek átadását a kitüntetett magyarországi látogatásának idejére terveztük. Kijevi főkonzulunk, Dr. Páldi András 1988. november 29-i telexében arról értesítette az MM NKF-et, hogy a professzor 1988. december 14–16. között Budapesten tartózkodik, valamint arról, hogy november 25-én közölték Petro Lizanyecel, hogy őt nevezték ki a Hungarológiai Központ igazgatójának.

A Művelődési Minisztérium és a Hungarológiai Tanács nevében 1988. december 15-én Pusztai Ferenc miniszterhelyettes és Köpeczi Béla akadémikus fogadták Petro Lizanyecet. A megbeszélésen jelen voltak: Dr. Boros Róbert főosztályvezető, dr. Kissné Papp Margit, osztályvezető-helyettes és Siklós Péter főelőadó.

Lizanyec professzor részletesen beszámolt az Ungvári Hungarológiai Központ (a továbbiakban UHK) létesítésének körülményeiről. Elmondta, hogy az 1988. szeptember 22-i 555. sz. miniszteri rendelet az Ungvári Állami Egyetem Magyar Tanszékének bázisán hozta létre az UHK-ot. Ekkor 10 státusz létesült évi 25.000 rubeles bérkerettel. Lizanyec professzor pontosan leírta az UHK számára kijelölt épület, a volt Bródy-villa helyét és állagát. Az utóbbi időben óvodaként funkcionált kétszintes házat egy éve kiürítették, azóta az igen leromlott, a nyílászárók kiégtek, a szerelvényeket ellopták. Az Ungvári Egyetem ugyan kapott pénzt az épület renoválására, de a helyi építőipari munka minőségét és gyorsaságát ismerve Lizanyec professzor szkeptikusan nyilatkozott. Saját elképzeléseit vázolva Lizanyec professzor kifejtette,

hogy az UHK működésének ideális körülményeit nem biztosítja a pusztá rekonstrukció, bővítésre, nevezetesen a tetőtér beépítésére is szükség lenne. E bővítésben az egyetem rektora nem lesz partner. Petro Lizanyec szerint az épület első szintjén egy körülbelül 60 m²-es olvasó- és tanácsterem, valamint egy körülbelül 20 m²-es kiállítóhelyiség, a második szinten az igazgatói, két osztályvezetői és a számítógép számára elkülönített szobák kapnának helyet. A beépített tetőtérben pedig munkaszobák és két vendégszoba kialakítására nyílna lehetőség.

A professzor szerint csak magyar kivitelezéssel biztosítható az UHK 1989 tavaszára (május) tervezett megnyitása, s az elképzelései szerinti kulturált belső kialakítása (magyar nyílászárók, burkolatok, szerelvények).

E munkálatok megterveztetése és kivitelezése ügyében már kapcsolatba is lépett a Beregszászon kórházat építő Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalattal (4401 Nyíregyháza, Toldi u. 1., telefon: 15-611, telex: 73521) és felkérte őket a rekonstrukciós és a beépítési terv elkészítésére. Többször tárgyalt ez ügyben Malachovszky Ödön marketingvezetővel. A SZÁÉV elkészítette a terveket és kész a kivitelezésre is, de csak forintért vagy a számára elfogadható áruért. Az Ungvári Egyetemnek viszont csak rubelkerete van, s nem kompetens árucerealap elkülönítésében, ahhoz politikai döntésre van szükség. Ebben az ügyben az egyetem rektora nem kezdeményez.

Pusztai elvtárs felvetette, hogy esetleg a Művelődési Minisztérium megrendelőként segítené a kivitelezésben. Ennek jogi és pénzügyi módozatait ki kell dolgozni.

Petro Lizanyec beszámolt az UHK kezdeményezésére létesülő, a SZU-ban országos hatáskörű tudományos tanácsadó testület, a Hungarológiai Tanács megalakításának előkészületeiről, bemutatta az oda meghívni szándékozott tudósok listáját.

Köpeczi Béla javasolta, hogy a tanácsnak lehetőleg legyenek tekintélyes, és Magyarországgal már régen kapcsolatban álló akadémikus tagjai is, a szűkebb értelemben vett hungarológia művelőin kívüli körökből, mint például Bromlej akadémikus vagy Zaslavszkaja szociológus.

A megbeszélésen szó esett a hungarológiai–ruszisztikai vegyes bizottság és magyar részről egy ruszisztikai koordináló tanács létrehozásáról is. Petro Lizanyec elmondta, hogy az ungvári lektor ügyében levéllel fordult a SZU OÁB⁵³² vezetőjéhez. Véleménye szerint ugyanis nem lektorra, hanem fél-, egyéves rotációval különböző szakmákat (irodalomtörténet, néprajz, történettudomány, régészet, közgazdaságtan, számítástechnika) képviselő vendégtanárokra volna inkább szükség. Míg a lektor a magyar tanszék oktatóinak leíró nyelvtani óráiból vesz el (konkrétan Petro Lizanyec óraszámá csökkent), addig egy-egy vendégtanárra speciális kollégiumok és előadások megtartását lehetne rábízni. (Ezt a magyar kultúrpolitikával szemben illojális

⁵³² Vagyis: a Szovjetunió Állami Oktatásügyi Bizottságához.

álláspontját a jugoszláviai Magyar Szó munkatársának is kifejtette, s az publikussá vált 1988 október–november folyamán.⁵³³ Idézi: *Cikkek a szocialista sajtóból*. 1988. november 17. 5–8. p.⁵³⁴) A tanácskozás résztvevői kifejtették, hogy a magyar jelenlét biztosítására, a folyamatos munka végzéséhez, a kapcsolattartás megvalósításához elengedhetetlennek tartják a magyar lektori státusz folyamatos fenntartását. A magyar lektor jelenléte természetesen nem zárja ki folyamatosan változó magyar vendégtanárok foglalkoztatását. (Utóbbiak kiküldése egyetemek közötti csere formájában a kulturális munkaterv utazási kerete terhére vagy egyéb formában is történhet.)

1988. december 16-án 9.00-kor adta át Czibere Tibor Petro Lizanyecnek a Pro Cultura Hungarica kitüntetését. Az ünnepélyes átadáson részt vettek: Köpeczi Béla, Ficze Ildikó,⁵³⁵ dr. Kissné Papp Margit, Siklós Péter az MM részéről, valamint Juhász Gyula, Hazai György, Jankovich Miklós, Vekerdi József, Giay Béla, a Hungarológiai Tanács, az Akadémiai Kiadó, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, az OSZK és a Magyar Lektori Központ képviselőjében, és Jurij Alekszandrovics Romanov, a SZU budapesti kulturális attaséja.

A miniszteri köszöntő és a gratulációk után Petro Lizanyec köszönetet mondott a kitüntetésért és röviden vázolta az UHK helyzetét, megemlítve, hogy az épület felújításához és bővítéséhez a Művelődési Minisztérium anyagi segítségére is számít. Köpeczi Béla összefoglalta a 15-i megbeszélés alapján a tennivalókat, első helyen említve az épületbővítés támogatásának ügyét.

Czibere Tibor a művelődési tárca támogatásáról biztosította az UHK vezetőjét. Az ünnepség után Dr. Boros Róbert ebédet adott Petro Lizanyec tiszteletére. A professzor az Akadémiai Kiadónál megjelenésre váró nyelvjárási atlaszának korrektúráin dolgozott és budapesti tartózkodását a tervezettnél 5 nappal meghosszabbította.

December 20-án a Hungarológiai Tanács 2. ülésén⁵³⁶ a 3. napirendi pont az UHK helyzetének megvitatása volt, amelyre a tanács titkára, dr. Kissné Papp Margit meghívta Malachovszky Ödönt és Vajda Zsuzsát, az MM Közgazdasági Főcsoportjának osztályvezetőjét is. Malachovszky Ödön elmondta, hogy az átalakítási tervek elkészültek, és megerősítette, hogy vállalata csak forintért vagy „kemény” áruért hajlandó

⁵³³ Lásd: BURÁNYI Nándor: Magyar tanszék, Hungarológiai Központ... /Kárpátalján magyarokkal 2./ *Magyar Szó*, 1988. október 31. 2.

⁵³⁴ Az MTI Külföldi Sajtószolgálatának Benda Kálmán által szerkesztett sajtószemléje, a *Cikkek a szocialista sajtóból* című kiadvány XXXII. évfolyamának 46. száma teljes terjedelemben közölte a Magyar Szó 1988. október 30-i, 31-i, november 1-jei, 2-i és 4-i számaiban megjelent ötrészes kárpátaljai riportsorozatát. A második rész tartalmazta a Petro Lizanyecel készített interjút. Lásd: *Cikkek a szocialista sajtóból*, 1988. november 17. 5–8.

⁵³⁵ Ficze Ildikó ekkor az MM Személyzeti Főosztályának vezetője.

⁵³⁶ Más forrás szerint erre az ülésre 1988. december 22-én került sor. Lásd: *HÉ*, 1989.

dolgozni Kárpátalján. Véleménye szerint a tavaszi (májusi) átadáshoz legkésőbb februárban el kell kezdeni a munkát, tehát a minisztériumtól gyors döntést vár.

Vajda Zsuzsa és Malachovszky Ödön a tanácskozást követően külön is tartottak egy rövid megbeszélést, amelyen Petro Lizanyec is jelen volt. Ezen megállapodtak abban, hogy 1989. január elején a SZÁÉV elküldi a Művelődési Minisztériumnak az átalakítás előzetes költségvetési tervét.

Budapest, 1989. január 6.

Melléklet: 1 darab

Siklós Péter
(Siklós Péter)

B) MELLÉKLET

SIKLÓS PÉTERNEK, A MŰVELŐDÉSI MINISZTERIUM NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK
FŐOSZTÁLYA FŐELŐADÓJÁNAK FELJEGYZÉSE AZ UNGVÁRI HUNGAROLÓGIAI KÖZPONT
ÉPÜLETÉNEK FELÚJÍTÁSÁVAL ÉS BŐVÍTÉSÉVEL KAPCSOLATOS KÉRDÉSEKRŐL
BUDAPEST, 1989. JANUÁR 6.
GÉPELT MÁSOLAT.

Melléklet

Az UHK épületének rekonstrukciójával és bővítésével kapcsolatban véleményem szerint a következő kérdéseket kell megválaszolni:

1) Mennyiben vállaljon a művelődési kormányzat anyagi kötelezettséget egy szovjet tudományos intézmény elhelyezésének biztosításában (figyelembe véve, hogy a Hungarológiai Központ helyzete, alárendeltségi viszonyai mind a mai napig tisztázatlanok)?

2) Ha az MM meg is rendeli az építőipari munkákat, nem kellene-e diplomáciai úton kérni, hogy árufedezetet szabadítsanak fel a tartozás kiegyenlítésére?

3) Ha csak a rubelfizetés marad, nem kellene az összeget az UHK mellett egy olyan számlán elhelyezni, amely fölött a magyar lektor és egy magyar tudományos tanács diszponál, s amely a szovjetunióbeli hungarológiai kutatásokat lenne hivatva finanszírozni (pályázatok, az UHK melletti kiadványok, segédanyagok stb.)?

51.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak a Henrih Bandrovszkijjal, az UKP Kárpátontúli Területi Bizottsága első titkárával folytatott megbeszéléséről a kárpátaljai magyar nemzetiség képviselői által felvetett problémákról

KIJEV, 1989. JANUÁR 11.

GÉPELT MÁSOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/84. DOBOZ, 00256/1989. SZ.

Kijev	Érkezett:	89. 01. 11. 13.45	Szigorúan titkos!
Készítette: Al-Bo		89. 01. 11. 14.00	Ellenőrizte: Al

Rejtjeltávirat⁵³⁷

Bandrovszkij elmondta, hogy folyik az SZKP KB ülésének előkészítése a nemzeti-ségi kérdésről. Az a szándékuk, hogy elhárítanak minden akadályt, amely fékezi a nemzetiségek egyenjogúságának érvényesülését. Ezért véleményeket gyűjtenek javaslataik elkészítéséhez.

Turjanyica ideológiai titkár összehívta a nemzetiségek képviselőit, és véleményt, javaslatokat kért tőlük.⁵³⁸ A magyarokat Balla László, Dupka György, Szabó Béla képviselte. A magyarok a következőket vetették fel:

- tisztázni kell a magyarok szövetségének funkcióit;
- vonjanak be több magyar szakembert a vezetésbe;
- a 4 város elnevezése is magyarul történjen;
- a magyar feliratokat szaporítani kell, Ungváron, Munkácson kiemelkedő magyarokról nevezzenek el utcákat;
- legyen önálló magyar könyvkiadó;
- a magyar irodalom önálló tantárgy legyen, függetlenítsék az ukrán irodalomtól;
- a magyar történelem oktatása ne fakultatív legyen;
- történelemtanárokat kell képezni;
- szüntessék meg a kétnyelvű iskolákat, állítsák vissza a magyar nyelvű iskolákat;
- a tanárok egymás között az irodában magyarul is beszélhessenek;

⁵³⁷ Az akta előlapján az alábbi ügyviteli utasítás és a kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignóival: „Tájékoztatásra: *Béres elvtárs Béres 3/8 – Rácz elvtárs Rácz – Kontra elvtárs Kontra III/10 – Zimonyi elvtárs Zimonyi*”.

⁵³⁸ Erre az egyeztetésre a területi pártbizottságon került sor 1988. december 29-én. Az előzményekről: 47. sz. dokumentum h) melléklet.

– ne privilegizálják az orosz iskolákat (például délután csak a magyar osztályok járnak).

Az ukrán felszólalók fontosabb javaslatai:

– meg kell szüntetni az orosz iskolák kivételezett helyzetét (például az orosz tanárok, ha ukrán nyelvű iskolában tanítanak, pótdíjat kapnak. Ukránokra, magyarokra ez, fordított esetben nem vonatkozik);

– a városi tanácsoknál az ukrán nyelvet kell használni az adminisztrációban.

Turjanyica nem válaszolt a felvetés[ek]re.

Lássa: I. Területi Főosztály vezetője *I. 12. Monori*

– 06 – P[áldi] –

Rajnai Sándor moszkvai nagykövét jelentése a Külügyminisztériumnak a lettországi magyarok kulturális egyesületének szervezéséről

MOSZKVA, 1989. JANUÁR 12.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1989/112. DOBOZ, 781/I/1989. SZ.

A Magyar Népköztársaság Nagykövetsége

Посольство

Венгерской Народной Республики

33/T/1989.

Készült: 3 példányban

Kapja: 2 példány Központ

1 példány Nagykövetség

Készítette: dr. Tóth Lóránd

Gépelte: Bártfai Gáborné

Titkos!

Tárgy: Tájékoztató az észti, illetve

lett magyar kulturális egyesület

megalakulásáról

Melléklet: 3 lap

Moszkva, 1989. január 12.

Külügyminisztérium

Budapest⁵³⁹

A Rigasz Balssz (Esti Riga)⁵⁴⁰ című orosz nyelvű napilap 1989. január 3-i számában az alábbi felhívást tette közzé:

„Jelentkezettek magyarok! December 2-án alakult meg a magyar kultúra lettországi társaságának hat főből álló előkészítő csoportja. Csoportunk képviselője részt vett Lettország Népeinek Fórumán. December 17-én összeült az előkészítő csoport kibővített ülése, amelyen már tíz ember jelent meg. Nehéz megítélni, hogy a Magyar Kulturális Társaság miért olyan lassan alakul meg nálunk. Lehetséges, hogy Rigában és Lettország más településein élő magyarok nem tudnak erről? Észtországban már októberben jogi státuszt kapott a társaságban egyesült magyar lakosság. 70 fő lépett be. Sőt, december 24-én Észtország magyarjai számára karácsonyi istentiszteletet tartottak anyanyelvükön. Kérünk mindenkit, hogy aki be akar lépni a magyar kulturális társaságba, hívja fel a 266-894 telefonszámot, vagy írjon a következő címre: 226

⁵³⁹ Az akta előlapján Kontra Ferenc január 17-i dátumú ügyviteli utasítása és a kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignóival: „Intézkedésre: *Zimonyi elvtárs Zimonyi II. 3.* – Tájékoztatásra: *Béres elvtárs Béres – Rácz elvtárs Rácz*”.

⁵⁴⁰ Lettül: Rīgas Balss. A lapot 1957. október 1-jén alapították, lett és orosz nyelvű kiadásban (Ригас балсс címen) jelent meg. Az orosz nyelvű kiadás csak 2001-ben önállósult Вечерняя Рига címmel.

057 Riga, ulica Aglonasz, 56, Dita Keszler. Alíírás: Dita Keszler, a magyar kultúra lettországi társasága előkészítő csoportjának elnöke.”

A Szovjetszkaja Latvija című lap január 5-i száma már arról tudósít, hogy Rigában megalakult a Magyar Kultúra Lettországi Társasága, s belépett a lettországi nemzetiségi kulturális társaságok szövetségébe. Az előkészítő bizottság elnöke, Dita Keszler tagja lett a társaság vezetőségének. Az újságnak adott interjújában elmondta, hogy a rigai „Szaarma” nevű kombinát dolgozója, 22 éves, édesapja magyar volt, s minden vágya, hogy megtanulja ősei nyelvét. A létrejött társaság egyelőre két célt tűzött maga elé:

- elősegíteni a magyar nyelv tanulását Lettorszáiban,
- ápolni a magyar ének- és tánckultúrát.

Az észtsországi Munkácsy Mihály Magyar Kultúregyesület kidolgozta Alapszabályát, amelyet a Tartui Városi Tanács 1988. november 11-én, 541. számú határozatával elfogadott, s ettől kezdve a társaság jogi személlyé vált.⁵⁴¹

Az egyesület egyik vezetőségi tagjának, Bán Istvánnak, az Észtt Állattenyésztési és Állatorvosi Tudományos Kutató Intézet tudományos munkatársának tájékoztatása szerint elsősorban a Kárpátaljáról elszármazott magyarokat tömöríti a szervezet, amelynek jelenleg körülbelül 100 tagja van.

Levelet küldtek a Magyarok Világszövetségének és a Magyarságkutató Intézetnek, s kapcsolatfelvételre törekszenek finnországi nemzetiségi egyesületekkel is. A társaságnak saját jelvénye van, amelynek alapja a Magyar Népköztársaság címerében szereplő címerpajzs. Ennek vörös mezőjében szerepel egy szalagon az egyesület neve, a fehér mezőben egy aranyszarvas, a zöld mezőben észtt nemzeti színű (kék-fekete-fehér) szalag, két oldalt babérággal. Szeretnének egy olyan magyar nemzeti színű zászlót kapni, amellyel összejöveteleiken, ünnepségeiken a falat díszíthetnék.

Szoros kapcsolatban vannak [a] Tartui Állami Egyetem Finnugor Tanszékével, s különösen a hungarológiai kutatások koordinálása érdekében szeretnének majd együttműködni a moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Információs Központtal. Kérjük jelentésünk megküldését a MSZMP KB és a Művelődési Minisztérium illetékeseinek.

Rajnai S.
(Rajnai Sándor)
nagykövet

⁵⁴¹ Az Észtt SZSZK-ban gyökeret vert kárpátaljai magyar diaszpóráról lásd még a 85. és a 95–96. sz. dokumentumot.

53.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak a Sevcsenko Társaság kárpátaljai fiókszervezetének megalakulásáról

KIJEV, 1989. FEBRUÁR 3.

GÉPELT MÁSOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/84. DOBOZ, 00795/1989. SZ.

Kijev	Érkezett:	89. 02. 03. 17.30	Szigorúan titkos!
Készítette: AL-GA		89. 02. 03. 08.00	Ellenőrizte: <i>Al</i>

Rejtjeltávirat⁵⁴²

Ukrajnában gyors ütemben folyik egy úgynevezett Sevcsenko Társaság köztársasági méretű szervezése, a helyi szervezetek megalakítása. A vidéki szervezetek küldöttei Kijevben február 11-én fogják megalakítani a köztársasági vezető szervezetet. A társaság fő feladata az ukrán nyelv ápolása.

E kampány azért ilyen gyors, mert a március 10-én kezdődő Sevcsenko-évforduló ünnepségein már szerepet szánunk a társaságnak is.

Január 21-én Kárpátalján is megalakult a helyi tagozat. A megyei pártbizottság elképzelése szerint a társaság keretén belül önálló ukrán, orosz, magyar, román, szlovák tagozatok működnek. Megválasztották az ideiglenes vezető testületet, a választmányt, amelynek Balla László tagja lett. A magyar tagozat február végén fogja megtartani alakuló ülését, ahol kidolgozzák az alapszabályzatot is.

A történetek értékeléséről a következő postával jelentést küldök.

Lássa: I. Területi Főosztály vezetője

– 19 – P[áldi] –

⁵⁴² Az akta előlapján ügyviteli utasítás és a kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignóival: „Tájékoztatásra: *Béres elvtárs II/7 Béres – Kontra elvtárs Kontra II/7 – Rácz elvtárs Rácz II. 10. – Zimonyi elvtárs Zimonyi II/11*”.

54.

Bolyki Jánosnak, a Budapesti Református Teológiai Akadémia
dékánjának levele Tóth Károlyhoz, a Dunamelléki Református
Egyházkerület püspökéhez a nagydobronyi református gyülekezet
megsegítéséről

BUDAPEST, 1989. FEBRUÁR 7.

GÉPELT EREDETI. DRERL, A/1. B., 684. DOBOZ, 164/1989. SZ.

Budapesti Református Theológiai Akadémia
1092 Budapest, Ráday u. 28.
61/1989.

Főtiszteletű Dr. Tóth Károly püspök úrnak
a Különigazgatótanács Elnöke
Budapest

Főtiszteletű Püspök Úr!

Olyan kérésről szeretném informálni Püspök urat, melynek teljesítése túlmegy az akadémia illetékességi körén. Viszont az új helyzetet tükrözi.

Egyik kárpátaljai teológusunk (Szántó János) most otthon járt Nagydobronyban,⁵⁴³ és az ottani lelkipásztor, Horkay László szóbeli kérését hozta énekeskönyvek és Bibliák átvitele tárgyában. Eszerint a nagydobronyi gyülekezet kér 500 új énekeskönyvet, 100 /rég/ énekeskönyvet (ha van),⁵⁴⁴ és néhány nagybetűs Bibliát. Ez nem az egész kárpátaljai egyházé lenne, hanem csak a nagydobronyi gyülekezeté. Ezeknek viszont végleges megoldást jelent. Különösképpen azt üzenték, hogy ha kell, fizetni tudnak a könyvekért, pénzáttalás formájában. A határon megérdeklődtek, hogy egyszerre hány könyvet vihetnek át, s azt a felvilágosítást kapták, hogy /,száz

⁵⁴³ 1988-ban a szovjet egyházigazgatási hatóságok engedélyezték, hogy két magyar nemzetiségű szovjet állampolgár a budapesti Református Hittudományi Akadémián folytasson tanulmányokat. A Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, Tóth Károly egyik körleveléből tudjuk, hogy a két hallgató, a derceni Kopasz Gyula és a nagydobronyi Szántó János 1989. január 2-án érkezett a magyar fővárosba, tehát a teológiai tanulmányaikat minden bizonnyal csak az 1988/1989-es tanév második szemeszterében kezdhették meg. Lásd: A Dunamelléki Református Egyházkerület 23. tájékoztató körlevele az egyházkerület lelkészei és presbiterei számára. Budapest, 1989. május. DRE RL, A/1. b., 685. d., 405/1989. sz.

⁵⁴⁴ A „rég/” szót a gépiratban ceruzával áthúzták és mellé jegyezték: „nincs”.

tételekben, ha hivatalos papírt mellékelnek arról, hogy a püspökség küldi X gyülekezetnek vagy lelkésznek.”⁵⁴⁵

További információval Szántó János teológusunk szolgálhat.

Budapest, 1989. február 7.

Őszinte tisztelettel:
Bolyki János
(dr. Bolyki János)
dékán

⁵⁴⁵ Ceruzával aláhúzva. A lap tetején az aláhúzott részre utalva aláírás nélküli bejegyzés olvasható: „Kisvárdán stb. újonnan nyíló sajtóosztályi lerakatokból bármennyit vihetnek.” Felette ugyanazzal a kézírással bejegyzett és áthúzott szöveg olvasható: „Ez még mindig nincs elintézve. (Forgontól most összesen 20 Bibliát kaptak.) A 2 diákunk apránként 100 nagybetűs Bibliát és 500 énekeskönyvet boldogan átvinne.”

55.

Barabás János ideiglenes moszkvai ügyvivő jelentése
a Külügyminisztériumnak a tiltott határátlépés miatt letartóztatott
kárpataljai magyar nemzetiségű szovjet állampolgár, B. T. ügyéről

MOSZKVA, 1989. FEBRUÁR 20.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/86. DOBOZ, 001223/1989. SZ.

A Magyar Népköztársaság Nagykövetsége

Посольство

Венгерской Народной Республики
44/SZT/1989.

Előadó: Fábián Pál

Gépelte: Moravcsik Mária

Készült: 3 példányban

Központ: 2 példány

Irattár: 1 példány

Szigorúan titkos!

Moszkva, 1989. február 20.

Tárgy: B. T. magyar nemzetiségű szovjet
állampolgár ügye

Melléklet: 5 darab fénymásolat

Külügyminisztérium

Budapest

Tájékoztatás és állásfoglalás céljából mellékelten felterjesztem nevezett magyar nyelvű levelét, amelyben felpanaszolja a vele történteket az 1987. július 15-én történt visszaadása óta.

Az állásfoglalás kialakításánál javaslom az alábbiak figyelembevételét:

Az illetékes szervek adjanak tájékoztatást arról, hogy 1987. július 15-én valóban visszaadtuk-e nevezettet a szovjet félnek?

Magyar hivatalos megítélés szerint a határsértés véletlen volt-e és ténylegesen hiányzott-e a Borzsa folyóban akkor a határvédő zár?

A magyar szervek által történt kihallgatáson a határsértést súlyosbító körülmény felmerült-e, mivel a bírósági ítélet súlyossága ezt sugallja?

B. T. levele alapján elképzelhető, hogy a bírósági tárgyalás során a „szovjetellenes agitációt” tartották súlyosbító körülménynek.

Az átadás során vagy azt követően az illetékes szovjet szervek tudomására hoztuk-e a határsértést enyhítő körülményeket?⁵⁴⁶

⁵⁴⁶ Az aktában a nagykövetségi jelentés mellett megtalálható még Sztankovics Imrének, a KÜM

A szovjet szerveknél történő esetleges eljárásunk B. T. joghelyzete miatt eléggé problematikusnak látszik és csak politikai jellegű lehetne. Ismerni kellene a kijevi főkonzulátus véleményét is, és azt, hogy B. T. ügye a kárpát-ukrajnai magyar nemzetiségűek körében milyen visszhangot váltott ki.

B. T.-nak levele szerint külföldön rokonai élnek, s a Szovjetunióból hozzájuk kíván telepedni. Kérem megvizsgálni, hogy kihallgatása során szóba került-e ez a kérdés.⁵⁴⁷

Az ajánlott levelet B. T. kényszerlakhelyén Ksztovóban adták fel. A levelet a Moszkvai Központi Nemzetközi Postahivatal csak 1989. január 18-án bélyegezte le és mi csak február elején kaptuk kézhez.⁵⁴⁸ Valószínűsíthető, hogy szovjet részről a levélről rendelkeznek ismeretekkel. Ezért orosz nyelvű újévi üdvözlőlapot tervezünk küldeni B. T.-nak, amelyben megköszönjük jókívánságait és hasonlókat kívánunk. Otthoni utasításig mást nem teszünk.

Barabás János
(Barabás János)
ideiglenes ügyvivő

MELLÉKLET

B. T. KÁRPÁTALJAI MAGYAR NEMZETISÉGŰ SZOVJET ÁLLAMPOLGÁR LEVELE A MAGYAR
NÉPKÖZTÁRSASÁG KORMÁNYÁHOZ ÉS MOSZKVAI NAGYKÖVETSÉGÉHEZ ELÍTÉLÉSÉNEK
KÖRÜLMÉNYEIRŐL, A BÖRTÖNBÜNTETÉSÉRŐL ÉS MAGYARORSZÁGI ÁTTELEPEDÉSÉNEK
LEHETŐVÉ TÉTELÉRŐL
KSZTOVO, 1988. DECEMBER 25–29.
KÉZÍRÁSOS EREDETI.

A Moszkvai Magyar Konzulhoz B. T. T.-tól, született magyar 1957. IV. 6. Beregszászi járás Gát-községben. Elvégzett Gáti magyar nyelvű Középiskolát. Büntetlen előéletű vagyis 1987. VIII. 15-től elítélt 3 év szabadságvesztésre obszj rezsimű börtönbüntetésre a Berehovói Ukrán bíróságon az Ukrán büntető könyv 75/1 § alapján, amej a tiltott határátlépést bünteti 1-3 évig szabadságvesztésre.

Konzuli Főosztálya vezetőjének 1989. február 24-i átirata Czukor József határőr ezredeshez, a BM HOP Határőrforgalmi Osztálya vezetőjéhez, melyben kéri, tájékoztassa őt a magyar határőrizeti szervek vizsgálatának eredményéről.

⁵⁴⁷ A BM HOP válaszárol lásd az 58. sz. dokumentumot.

⁵⁴⁸ A boríték másolata is megvan az aktában. Mellette megtalálható még a B. T. által a nagykövetséghez címzett, s újévi jókívánságokat tartalmazó cetli is az alábbi szövegezéssel: „*Boldok Új Évet Kívánok! a Magyar Nagykövetség minden munkatársa számára. Éljen a Magyar Szabadság! Éljen a Magyar Haza! T.*”

Kérvény

Kérem a Magyar Konzulátust és a Magyar Kormány illetékes szerveit, kísérik figyelemmel a Szovjetúniójában élő hazájuktól elszakadt magyar kisebbség sorsát, végbenő emberi jogainak megsértését. Vegyék példaként a velem megtörtént jogsértést, mejel megösmertetem önöket miként járt el velem a Beregszászi járási Ukrán bíróság 1987. XI. 31-én.⁵⁴⁹

A nyomozások során a volt munkahejemről jó karakterisztikát kaptam – mert becsületes munkásember voltam – de elszakítottak a munkahejemtől, barátaimtól és egybezártak börtönbe közveszejes bűnözőkkel. 1987 Július 15 óta hányódom-vetődöm különböző börtönökben és kényszermunkatáborokban mint politikai fogoj. A vétkem az, hogy én nemszándékosan – de véletlen megláttam a Magyar Hazát, véletlen a Magyar Szülőföldünkre tévedtem. Egyéb kárt vagy sérelmet nem tettem, Magyarországról önkéntesen jelentkeztem, a Magyar Rendőrség segítségével visszatértem a Szovjetbe 1987. VII. 15-én.

Átadásom után a határnyomozáson kiderült, hogy a határrészleg ahol én nemszándékosan átjutottam hibás volt. Sőt le is volt fényképezve a határnyomozó által, hogy hiányzott e határrészlegen a „Borzsa” fojóból a Mérnöki-Technikai határvédő szerkezet”, no ezt a Beregszászi járási Ukrán bíróság figyelmenkívül hagyta. Ezért én miközben harcsára horgásztam a Borzsa fojón, akadáj nélkül átsodródtam a határon a sebess víz sodrásával – én nem vettem észre hol volt a határ és nekem senki nem tett semmi figyelmeztetést. Természetesen azonnal volt elhatározásom visszatárni a Szovjetbe – ezért önként jelentkeztem a Magyar Rendőrségen.

Úgy volt megbeszélve a nyomozás lezárásakor, hogy a bírósági tárgyalásom 1987 November 31 lessz megtartva magyar nyelven Beregszászban, a nyomozást az UKGB kriminalistája vezette le Iván Nyikolájevics Conyin és én hittem a szavának és a bírósági tárgyalásomra magyar nyelven készültem.

November 31-én a bírósági tárgyalásomra nem jelent meg az ügyvédem, sem a tolmácsom, mivelhogy én nehezen értem az orosz nyelvet és a tárgyalást is ukrán idegen nyelven vezették le, amit természetesen nem értettem.

Emberi Jogaim a Szovjet átépítés és Demokrácia alapján, hogy a bírósági tárgyalásomra meghívjak újságírókat no ezt nem engedéjezték számomra. Miért hirdetik a Szovjet lapok hasábjai a Szovjet Demokráciát, az átépítést, hogyha a szükség esetén a számomra ezt megtagadják, hogy éljek alapvető emberi jogaimmal.

A Berehovói Ukrán bíróság azért ítelt engem ijen igazságtalanul mert én magyar vagyok, ezen szigorú ítéletével kifejezte gyűlöletét a magyarság iránt, elkopozta

⁵⁴⁹ Sic! Ez a dátum szerepel az eredetiben. A november csak 30 napos hónap.

szeméji értékeimet és pénzemet meg igazolva volt hogy becsületes munkámért kaptam engemet pedig a legsúlyosabban elítélt 3 évi börtönbüntetésre mert véletlenül egy hibás határrészlegen a Magyar Szülőföldünkre tévedtem.

Természetesen én azonnal megfellebbeztem ezt az ítéletet a területi Ungvári bíróságra és az a választ kaptam hogy hibásan ítélték el a bizonyítékok hiányában, ezt a választ rajtam kívül többen is olvasták, no az Ungvári bíróság megváltoztatta az álláspontját, hogy semmit nem változtat az ügyemmel kapcsolatban – minekután az Ungváron megtartott területi Pártkonferencia Plénümán mejen az átépítés problémáját vitatták meg területünkön és felléptek a bírósági szervek ellen, hogy bürokratikusán járnak el és gyakrant megsértik az emberi jogokat – lelkiismeretlenül viszonyulnak emberi sorsok iránt, mejről részletesen beszámolt a „Kárpáti Igaz Szó” területi újság 1987. December utolján.⁵⁵⁰ 27/29. XII. 88.

Azért fordultam önökhöz, mert fellebbezésem az Ukrán Legfelsőbb bíróságon is változatlanul hagyta – szolidaritást tanúsít a Berehovói⁵⁵¹ járási Ukrán bírósággal sőt a Legfelsőbb Ukrán bíróság Plénuma sem hajlandó változtatni még a Moszkvai Szovjet Unió Legfelsőbb bíróság utasítására sem és az Európa-Biztonsági közreműködés Moszkvai Komitet Emberi Jogok humanitárius szervezetének az utasítására sem – ahonnan a panaszomat utasították az Ukrán Legfelsőbb bíróság Plénumára és valamenyszer változatlanul hagyta.

Ezek után elhatározásom az, hogy nem akarok többé a Nyugat-Ukrajnához csatolt Beregszászi járás területén élni – visszatérni, sőt kiakarok én utazni a Szovjetunióból is a külföldön élő rokonaimhoz. Kérem segítségüket ezzel kapcsolatban.

A példás magaviseletemért abban a kegyben részesítettek, hogy 3 évi börtönbüntetésem hátralévő idejét száműzetésben tölthetem le Oroszországi Gorkij területi várostól félórai autóbussznyi távolságra lévő Ksztovo nevű kis városkában.⁵⁵² Űgyemet a Ksztovo városi Űgyvédi-kamara átvette és foglalkozik vele.

Kérem a választ a következő címemre: oroszul a cím: [...].⁵⁵³

29. XII. 1988. B.

⁵⁵⁰ Az UKP Kárpátontúli Területi Bizottsága plénümának ülésére 1987. december 19-én került sor. A plénumon felszólalt Olekszandr Bondarenko, a Kárpátontúli terület ügyésze is, aki felhívta a figyelmet arra, hogy a politikai irányító szervek, mindenekelőtt a pártbizottság, annak titkárai és apparátusa fokozottan ügyeljenek a törvényesség erősítésére és a jogvédő szerveknél dolgozó káde-rek munkájával szembeni követelmények betartására. Beszédének tartalmi kivonata megjelent: Hatékonyabban irányítsuk az átépítést. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. december 22. 4.

⁵⁵¹ Sic! Vagyis: Beregszászi járás.

⁵⁵² Ksztovo 1989-ben 65 000 lakosú város, járási székhely, a Gorkij terület (1990. október 22-től Nyizsnyij Novgorod-i terület) azonos nevű járásának székhelye.

⁵⁵³ Nem közlöm.

56.

Bajusz Ferenc református teológianár levele Tóth Károlynak, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének a teológiai akadémia hallgatóinak kárpátaljai tanulmányi kirándulásáról

BUDAPEST, 1989. FEBRUÁR 10.

GÉPELT EREDETI. DRERL, A/1. B., 684. DOBOZ, 232/1989. SZ.

Főtiszteletű Püspök Úr!

Az év végi tanulmányi kirándulás célpontját minden évben megbeszéltem a hallgatóinkkal. Ez évben egyhangúan azt kérték, hogy Kárpát-Ukrajnába látogassunk.

Ide azonban az utazási irodák nem fogadnak el olyan jelentkezést, ahol az utasok írják elő, hogy mit akarnak megnézni. A csoportos utazásoknál csak Ungvárra lehet menni, ahol a szállást a Hotel Zakarpatieben biztosítják. Ungvár megtekintésén kívül a kínált program egy egész napos kirándulás a Kárpáton túli területre, amelynek során megtekintik a 13. században épült nevickei várat, a Verhovina nemzetközi ifjúsági tábort, a munkácsi várat és vármúzeumot. Beregszász semmilyen programban nem szerepel.⁵⁵⁴

Nekünk az lenne a kérésünk, hogy Ungvár, Munkács és Beregszász szerepeljen a programunkban, és igen szeretnénk meglátogatni Forgon püspök úr gyülekezetét. Mivel nem ismerjük az ottani lehetőségeket, arra kérnénk Forgon püspök urat, hogy ő állítsa össze számunkra azt az útvonalat és azt a programot, amit helyesnek lát, és aminek során a legtöbb egyházi és történelmi hellyel ismerkedhetünk meg.

Időpont szempontjából mi kötve vagyunk az évfűzéshez. Ez a tervek szerint június 21-én, szerdán lesz. Mi már másnap reggel utazhatnánk, tehát június 22–23–24. csütörtök, péntek, szombat lenne a legmegfelelőbb. De ha püspök úr úgy látná, hogy bölcsebb lenne vasárnapra is ott lenni, akkor 23–24–25. péntek, szombat, vasárnap is lehetséges lenne az utazás. Hiszen, ha vasárnap délben indulnánk vissza, akkor is estére Pestre érünk.⁵⁵⁵

⁵⁵⁴ Erről lásd a 3. sz. dokumentumot.

⁵⁵⁵ Az utazás megvalósulásáról nincs tudomásom. Nem kizárt, mivel ismert hasonló precedens az 1989/1990-es tanév első félévéből. 1989 szeptemberében a tatai Eötvös József Gimnázium 44 fős csoportja vett rész négynapos tanulmányi kiránduláson Kárpátalján, melynek során ellátogattak Ungvárra, Beregszászra, Viskre, Husztra, Técsőre, Aknaszlatinára stb. Lásd: KÁLMÁN Attila: Tatai gimnazistákkal Kárpátalján. /Magyarországról írják/. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. szeptember 16. 2.

Autóbuszsal mennénk, összesen 45 személy. (A gépkocsivezetőt nem számítva.)

Az a kérésünk, hogy Forgon püspök úr lehetőség szerint időben adjon választ az időpontot illetően, hogy Ungváron a szállodában még kapjunk szállást.

Arra nézve is Forgon püspök úr tanácsát kérjük, hogy egy esetleges gyülekezet-látogatás során szabad-e a kórusnak énekelni, vagy a teológiáról beszámolni.⁵⁵⁶

Budapest, 1989. február 10.

Őszinte tisztelettel:
Bajusz Ferenc
(Dr. Bajusz Ferenc)

⁵⁵⁶ A fraktúra hátoldalára kézírással bejegyezve: „*Intézése folyamatban (Szesztay Mária) a/a.*”

57.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak
a KMKSZ megalakulásáról

KIJEV, 1989. FEBRUÁR 23.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/86. DOBOZ, 001260/1989. SZ.

Kijev	Érkezett:	89. 02. 23. 13.30	Szigorúan titkos!
Készítette: Nye-AI		89. 02. 23. 13.50 ⁵⁵⁷	Ellenőrizte: AI

Rejtjeltávirat

Február 26-án megalakult Ungváron a Szovjetunióbeli Magyarok Kulturális Szövetsége.⁵⁵⁸ A megyei pártbizottság jóváhagyta alapszabályukat. (A legközelebbi postával hazaküldöm.)⁵⁵⁹ A Szövetség önálló jogi személy lesz, és társadalmi alapon fog működni. Anyagi kiadásai fedezésére rendezhetnek koncerteket, előadásokat, alapíthatnak kissozvetkezeteket.

⁵⁵⁷ Sic! A rejtjeltávirat kódfejtett szövegének fejlécén mindkét szer a február 23-i dátum szerepel. Az akta előlapján érkeztetési dátumként kézírással először az 1989. február 24-i dátumot vezették fel, majd ezt később érkeztető pecséttel felülbélyegezték, és február 27-re módosították. Bizonyos, hogy Páldi február 23-án, és nem 27-én küldte el a táviratot, ugyanis az aktában megtalálható még Nagy Lajos külügyminisztériumi főosztályvezető Boros Róbert főosztályvezető (MM Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya) nevére írt, Páldi távirati tájékoztatására reflektáló, és február 24-re datált átirattervezete: „Kedves Boros elvtárs! Kijevi főkonzulunk az alábbi szövegű táviratban adott tájékoztatást a Szovjetunióbeli Magyarok Kulturális Szövetségének megalakulásáról. Írni Rt. távirat szövegét. Kérem, szíveskedjenek tájékoztatni a találkozó megszervezésére vonatkozó állásfoglalásukról. Elvtársi üdvözléssel: Nagy Lajos főosztályvezető. II/24. Nagy”.

⁵⁵⁸ Páldi ezen információja nyilvánvalóan még a február 23-i, kissé képlékeny állapotot tükrözi. Az alakulófélben lévő szervezet lehetséges neveként – az Ukrajnai Magyarok Kulturális Szövetsége vagy az Ukrajnai Magyar Anyanyelvű Szövetség mellett – a szervezésbe bekapcsolódó területi pártbizottság javaslatára korábban valóban felmerült a Szovjetunióbeli Magyarok Kulturális Szövetsége is. Végül a szerveződés alulról jövő társadalmi jellegét demonstrálódó, az alakulás napján, azaz február 26-án a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnevezés mellett döntöttek. TÓTH, 1999. 175–176. – Minden bizonnyal az történt, hogy Páldi a birtokában lévő információk alapján már február 23-án megelőlegezte a KÜM tájékoztatását arra vonatkozóan, hogy a szövetség három nappal későbbi meg fog alakulni. Erre utal az is, hogy Fodó Sándort úgy említi, mint akit „előrelátólag” megválasztanak elnöknek, noha Fodót február 26-án ténylegesen megválasztották a szövetség elnökének.

⁵⁵⁹ Az alapítólevél és az első alapszabály teljes szövegét közli: BOTLIK–DUPKA, 1991. 214–223. Illetve: DUPKA, 1993/a. 90–99. – Az alapítólevelet közli még: BARDI–ÉGER, 2000. 479.

A Szövetség elnöke előreláthatólag Fodó Sándor egyetemi tanár, titkára pedig Dupka György költő, a Kárpáti Kiadó szerkesztője lesz. A 30 tagú választmányban sok vidéki orvos, mérnök, agronómus, pedagógus is helyet kap.⁵⁶⁰

A március 15-i ungvári ünnepség lesz az első akció, amikor a Szövetség a nyilvánosság elé lép. Meg fogják koszorúzni a Petőfi-emléktáblát, utána pedig ünnepi gyűlés és koncert lesz a zeneiskolában.⁵⁶¹

A Szövetség jogot kapott arra, hogy Magyarországról előadókat, együtteseket hívjon meg kárpátaljai szereplésre. Mindenképpen helyes lenne, ha a Szövetség munkáját már a kezdettől aktívan segítenénk. Ezért azt javaslom, hogy a Művelődési Minisztérium delegációjának márciusi kárpátaljai látogatása alkalmával⁵⁶² kerüljön sor találkozóra a Szövetség vezetőségével az együttműködés és segítségnyújtás megbeszélése céljából. Egyetértés esetén a találkozót megszervezem.⁵⁶³

Lássa: Kult. Főosztály vezetője
I. Területi Főosztály vezetője
SZEFO vezetője

– 31 – P[áldi] –

⁵⁶⁰ A teljes névsort lásd: DUPKA, 1993/a. 102–104.

⁵⁶¹ A következményekről lásd a 72. és 76. sz. dokumentumot.

⁵⁶² Lásd az 59. és 66. sz. dokumentumot.

⁵⁶³ A bekezdés utolsó mondata a lap bal szélén tollal ki van jelölve. Mellette kézírásos bejegyzés olvasható: „*Gerelyes elvtárs (Művelődési Minisztérium) kapja meg! 2/25. Nagy [Lajos].*”

58.

Czukor József ezredesnek, a BM HOP határforgalmi osztályvezetőjének átírata Sztankovics Imrének, a Külügyminisztérium Konzuli Osztálya vezetőjének B. T. magyar nemzetiségű szovjet állampolgár ügyében

BUDAPEST, 1989. MÁRCIUS 10.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/86. DOBOZ, 001223/1/1989. SZ.

Belügyminisztérium
Határőrség Országos Parancsnokság
Budapest
Száma: 00335/1989.

Szigorúan titkos!
(Selejtezésig)
1. sz. példány

Sztankovics Imre elvtárs
Külügyminisztérium
Konzuli Főosztály vezetője
Budapest

Kedves Sztankovics Elvtárs!

Megvizsgáltam B. T. magyar nemzetiségű szovjet állampolgár határsértési ügyét,⁵⁶⁴ és megállapítottam, hogy nevezett elmondásával ellentétben nem véletlenül, hanem szándékosan jutott át úszva a Tisza folyón keresztül az MNK területére 1987. július 11-én este. Ezután nem jelentkezett a rendőrségen – amint azt állította –, hanem Budapestre utazott, ahol felkereste az USA nagykövetséget.

A követségről kijövet igazoltatta a szolgálatos rendőr, majd tiltott határátlépése miatt előállították a Budapest V. kerületi Rendőrkapitányságon. Ezt követően a KEO vezetője – az illetékes szervek jóváhagyásával – a szovjet szerveknek történő átadás céljából Záhony közúti határátkelőhelyre kísértette, ahol 1987. július 15-én az átadás megtörtént.

A lefolytatott vizsgálat során nem derült ki, hogy hibás volt-e a határzár.

⁵⁶⁴ Az előzményekről lásd az 55. sz. dokumentumot.

Erre vonatkozóan a szovjet szervektől tájékoztatást nem kaptunk. Úgyszintén arról sem rendelkezünk információval, hogy a szovjet szervek milyen eredménnyel zárták le nevezett ügyét.⁵⁶⁵

Budapest, 1989. március 10-n

Elvtársi üdvözlettel:

Czukor József

ezredes

határforgalmi osztályvezető

Készült: 2 példányban

Kapják: 1. sz. példány Címzett

2. sz. példány HFO

Snsz: 01679/1989.

⁵⁶⁵ Az aktában megtalálható még Sztankovics Imre 1989. július 24-i táviratának másolata a Moszkvai Magyar Nagykövetséghez, melyben tájékoztatja a külképviseletet Czukor József levelének tartalmáról.

59.

Páldi András kijevei főkonzul jelentése a Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának Pusztai Ferenc művelődési miniszterhelyettes 1989. március 30–31-i kárpátaljai látogatásáról

KIJEV, 1989. ÁPRILIS 7.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1989/109. DOBOZ, 4318/1989. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
86/adm/1989.

Kijev, 1989. április 7.
Tárgy: Pusztai Ferenc
miniszterhelyettes látogatása
Kárpátalján

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány Központ

1 példány Moszkva

1 példány Saját

Külügyminisztérium

I. Területi Főosztály⁵⁶⁶

Március 30–31-én Pusztai elvtárs a Művelődési Minisztérium delegációját vezetve két napot töltött Kárpátalján.⁵⁶⁷ Csatlakozva a delegációhoz, megbeszéléseket folytattunk Turjanycával, a területi PB titkárával, Szlivkával, az Ungvári Egyetem rektorával és Lizanyeccel, az egyetem magyar tanszékének vezetőjével, a Hungarológiai Központ igazgatójával.

A tárgyaláson folytattuk a Hungarológiai Központ épületének helyreállítására vonatkozó álláspontok egyeztetését. A megállapodást a mellékelt „Emlékeztető” tartalmazza.⁵⁶⁸ Lényege az, hogy a Művelődési Minisztérium és az Ungvári Egyetem megosztja a helyreállítás költségeit (ami magyar részről mintegy 7,5 millió forintot jelent) és a magyar fél elvégzi a nagyobb szakértelmet követelő munkálatokat.

⁵⁶⁶ Az akta előlapján az alábbi ügyviteli utasítások olvashatók: „Tájékoztatásra: *Zimonyi A. elvtárs Zimonyi IV. 14. – Kulturális és Tudományos Főosztály IV/19 Nagy – Varga elvtárs Varga IV/19 – Gerey elvtárs Gerey 4/20 – Vissza I. Területi Főosztályra*”. Az aktában megtalálható még Kiss János főosztályvezető 1989. április 18-i dátumú átiratának tervezete Boros Róbertnek, az MM Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya vezetőjének, mellyel továbbítja neki Páldi jelentését.

⁵⁶⁷ Erről részletesebben: 66. sz. dokumentum.

⁵⁶⁸ Lásd a 66. sz. dokumentum a) mellékletét.

A Hungarológiai Központ megnyitását és az első szovjetunióbeli, de nemzetközi hungarológiai szimpóziumot [a] május 28-án kezdődő héten tervezik lebonyolítani. Ezért az építkezést addig be kell fejezni.

Március 31-én Beregszászon a Kossuth Lajos Középiskolában Pusztai elvtárs ünnepélyes keretek között átadta az Állami Könyvterjesztő Vállalat és a TÉKA több mint 20.000 kötetes könyvajándékát. Az ünnepségen részt vett Veress Gábor, a járási pártbizottság első titkára és felszólalásában megköszönte az ajándékot.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

60.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter
külgügyminiszternek a Kárpáti Igaz Szó helyzetéről

KIJEV, 1989. ÁPRILIS 7.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/86. DOBOZ, 001951. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

92/SZT/1989

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány Központ

1 példány Moszkva

1 példány Saját

Szigorúan titkos!

Kijev, 1989. április 7.

Tárgy: A Kárpáti Igaz Szó helyzete

Várkonyi Péter elvtárs

Miniszter⁵⁶⁹

A Kárpáti Igaz Szónak már fél éve nincs szerkesztője, mert a PB nem talált megfelelő jelöltet. Márciusban azonban a területi VB megtárgyalta a lap tevékenységét és döntött ebben a kérdésben is.

Szigorúan megbírálták a két helyettes szerkesztőt (Szabó Bélát és Márkus Csabát),⁵⁷⁰ mert olyan cikkeket is közöltek, amelyeket a pártbizottság a magyar lakosságot izga-

⁵⁶⁹ Az akta előlapján április 14-i dátumú ügyviteli utasítás és a kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignójával: „Intézkedésre: Tájékoztatási Főosztály – Tájékoztatásra: Őszi elvtárs *Őszi IV/21* – Sajtófőosztály (kérte) *Szombath elvtárs Szombath 4. 25 Czékmán elvtárs Czékmán 4/25.* – Kupper elvtárs *Kupper – Lukács elvtárs – III. Területi Főosztály*”. Az akta belívén az alábbi ügyviteli utasítás olvasható: „Tájékoztatási Főosztály. Kérjük megküldeni Andics, Szokai, Tabajdi és Pusztai elvtársaknak. 4/14. *Kiss. Megküldtük: 1989. IV. 17. Sz.*”

⁵⁷⁰ Balla László, nyugállományba vonulására hivatkozva, főszerkesztői minőségében a lap 1987. augusztus 13-i számában köszönt el az olvasóktól. Lásd: BALLA László: Az Olvasóhoz. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. augusztus 13. 4. – Dupka György úgy tudja, hogy Balla László főszerkesztői megbízatása augusztus 18-tól szűnt meg. Lásd: DUPKA, 2021. 98. – Ezután, az augusztus 14-i lapszámmal kezdődően Behun János szerkesztő került a lap élére, aki 1988. június 14-ig szerkesztette a lapot. A június 15-i lapszámtól kezdve, Behun betegsége miatt Szabó Béla és Márkus Csaba helyettes szerkesztők ideiglenes megbízatással feleltek a lap szerkesztéséért.

tónak, magyarkodónak tartott. Elsősorban Balla László cikkét,⁵⁷¹ Jörös Sándor tanár⁵⁷² és Szöllösi Tibor orvos⁵⁷³ egy-egy cikkét említették, mert azok – szokatlan módon – felsorolták a helyi magyarság kéréseit.

A bírálókat másik tárgya a négy város magyar elnevezésének engedély nélküli használata volt. Március elején ugyanis a szerkesztőség – hiába várva az engedélyt – elkezdte Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyszöllős nevének magyar szabályok szerinti írását.⁵⁷⁴ A pártbizottság vissza akarta vonatni, meg akarta tiltani ezt az írásmódot, de a vita után megelégedett azzal, ha a cikkek elején zárójelben az ukrán elnevezéseket is közlik.

A pártbizottság kinevezte a Kárpáti Igaz Szó új szerkesztőjévé Egressy Györgyöt.⁵⁷⁵ Egressy 55–60 éves, újságíró, aki dolgozott a Kárpáti Kiadónál, majd pedig a rádió és TV magyar adásainak a szerkesztője volt. A helybeli magyarok nem tartják alkalmasnak a szerkesztői munkára, elsősorban azért, mert eddig sem képviselte a magyarok érdekét, túlságosan megalkuvó. Kinevezését úgy értelmezik, hogy neki kell majd visszafognia, lefékeznie a Kárpáti Igaz Szóban az utóbbi időben erősödő kritikai szellemet, a magyarok érdekeinek egyre erőteljesebb képviselőjét.

⁵⁷¹ Ez nyilván utalás Balla László 1988. október 28-i cikkére. BALLA László: Itt élned... *Kárpáti Igaz Szó*, 1988. október 28. 4.

⁵⁷² Ez téves keresztnév. Jöröss Béla szolyvai közigazdászról, ismert közíróról van szó. Nyilván a lap 1988. december 30-i számában megjelent cikkére utalnak, amelyben a magyarság iránti kötődés és szeretet, a magyar nemzeti önbecsülés, a magyar nemzeti szellemű nevelés mellett száll síkra. Lásd: JÖRÖSS Béla: Kezdeményező, cselekvő internacionalistaként. /Együtt – egymásért/. *Kárpáti Igaz Szó*, 1988. december 30. 2.

⁵⁷³ Szinte bizonyos, hogy a hír forrásául szolgáló apparatszikok összekeverték Szöllösy Tibor nevét valamely más szerző személyével. Szöllösy a Behun János halála (1988. augusztus 8.) és a jelentés kelte (1989. április 7.) közötti időszakban nyolc alkalommal publikált a lap hasábjain: 1988. augusztus 9., 1988. szeptember 17., 1988. szeptember 22., 1988. október 13., 1988. november 23., 1989. január 1., 1989. január 10., 1989. február 1. Ezeknek az írásainak mindegyike a közlekedésbiztonsággal, környezet- és műemlékvédelemmel, a közművek és a közellátás helyzetével foglalkozott, s inkább irodalmi tárca jellegű írások voltak, egyik sem érintette a magyar nemzetiség nemzeti sérelmeit. Minden bizonnyal a lapban korábban nem publikált Majorosi István munkácsi orvos cikke esetében a gyakran publikáló, s ugyancsak orvos Szöllösy nevére asszociáltak. Majorosi a magyar nyelv elterjesztése mellett szállt síkra a közoktatásban és a közművelődésben, ennek céljából proaktív érdekvédelemesítő politikát javasolt, egyúttal megkérdőjelezte az orosz nyelv tanításának létjogosultságát a magyarok által lakott települések iskoláiban. MAJOROSI István: Az anyanyelvénél kezdődik. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. március 2. 2.

⁵⁷⁴ Az 1989. március 8-i volt az első lapszám, amelyben, mindenfajta szerkesztőségi kommentár nélkül, a kárpátaljai helynevek magyar megfelelőjét kezdték el használni.

⁵⁷⁵ Dupka György szerint Egressy György az 1989. április 20-i lapszámtól kezdődően vette át a főszerkesztői posztot. DUPKA, 2017. 95. – Az április 5-i szám volt az első, amin szerkesztőként az ő neve szerepel.

A szerkesztőségben folytatott beszélgetés során elmondták, hogy eddig a Kárpáti Igaz Szóból 50 példány járt Romániába, Szatmár megyébe. Március eleje óta azonban minden magyarázat nélkül, felbontatlanul visszaküldik az újságszállítmányt.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

61.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter
külügyminiszternek a magyar–szovjet határforgalmi egyezmény életbe
lépése utáni első hónap tapasztalatairól

KIJEV, 1989. ÁPRILIS 7.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/85. DOBOZ, 001954/1989. SZ.⁵⁷⁶

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
93/SZT/1989

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány Központ

1 példány Nagykövetség Moszkva

1 példány Saját

Szigorúan titkos!
Kijev, 1989. április 7.

Tárgy: Egyszerűsített határátlépés
néhány tapasztalata

Várkonyi Péter elvtárs
miniszter⁵⁷⁷

Az egyszerűsített határátlépés rendszere 1989. március 1. óta van érvényben. A rendelkezések nyilvánosságra hozatala nagyon pozitív visszhangot váltott ki Kárpátalján, különösen a magyar lakosságban. Nagy örömmel fogadták és a magyar kormány érdekékként tartják számon, mert – úgymond – kicsikarta a szovjetek hozzájárulását. A szabadabb határátlépés bevezetésének politikai hatását megnövelte az a tény, hogy a csehszlovák vámintézkedések szigorításával szemben – amit nagyon barátságtalan lépésnek tartanak – Magyarország új lehetőségeket teremt az emberi kapcsolatok bővítésére.

A magyarországi utazás lehetőségének nagyon örülnek Kárpátalján, de rengeteg a panasz az átkeléssel kapcsolatos tortúra miatt. A leggyakoribb panaszok a következők:

– Csak egy hónapra adják ki a határátlépésre jogosító igazolványokat, ezért feleslegesen növelik a vele járó adminisztrációt.

⁵⁷⁶ Megjelent: SERES, 2023/b.

⁵⁷⁷ Az akta előlapján április 14-i dátumú ügyviteli utasítás és a kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignójával: „Tájékoztatásra: Őszi elvtárs (kérte) *Őszi IV. 21* – Sztankovics elvtárs *Sztankovics* – Kupper elvtárs *Kupper*”.

– A hatóságok előírják, hogy a szovjet állampolgár melyik átkelőhelyen köteles visszatérni.

– Az „egyszerűsítés” nem terjed ki az adminisztrációra, vámvizsgálatra, ezért minden átkelőhelyen mindkét irányban hosszú sorok állnak, autós átkelés csak több óras várakozás után lehetséges. A szovjet fél osztályozza az utazókat, vagyis nem érkezés sorrendjében adminisztrálják őket, hanem aszerint, milyen járművel utaznak. Soronkívüliséget élvez a gyalogos, a kerékpáros, és csak ha ilyen utas nincs, akkor foglalhatnak az autós utazóval.

– A határátlépés hosszúságának fő oka az, hogy az újonnan megnyitott átkelőhelyeken csak egy-egy vámos teljesít szolgálatot. A létszám növelése a szovjet oldalon feltétlenül szükséges, mert hiába dolgozik gyorsabban a magyar fél, az utasok kénytelenek várakozni.

– A konzuli főosztály megállapodása szerint az átkelés reggel 8 és délután 18 óra között lehetséges moszkvai idő szerint. Úgy gondolom, hogy ezen is kellene változtatni, mert 18 óra a Kárpátalján délután 4 órát jelent, ami arra kényszeríti az utazókat, hogy már a délután közepén térjenek haza.

A határátlépés megkönnyítésének népszerűségét mutatja az a tény, hogy március hónapban 116.000 átkelésre került sor. A két fél részvétele azonban nagy eltérést mutat: a szovjet állampolgárok száma körülbelül 10-szer nagyobb a magyarokénál.

Az egyszerűsített határátlépés bevezetésének nagyon kedvező politikai értékelése könnyen az elégedetlenség forrásává válhat, ha a határ mindkét oldalán állandósult zsúfoltságot nem szüntetjük meg minél hamarabb.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

62.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter
külgügyminiszternek a KMKSZ problémáiról

KIJEV, 1989. ÁPRILIS 7.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/86. DOBOZ, 001955/1989. SZ.⁵⁷⁸

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
94/SZT/1989

Szigorúan titkos!
Kijev, 1989. április 7.
Tárgy: Kárpátaljai Magyarok
Kulturális Szövetségének problémái

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány Központ

1 példány Nagykövetség Moszkva

1 példány Sajat

Várkonyi Péter elvtárs
miniszter⁵⁷⁹

A Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségének megalakulása az itt élő magyarok számára évtizedek óta a legnagyobb eseménynek számít. Ilyen szervezet a Szovjetunióban még sehol sem jött létre.⁵⁸⁰ A lengyelek szerveztek ugyan egy testületet, de ez a „Baráti Társaságok” keretében,⁵⁸¹ annak alárendelve alakult meg.

⁵⁷⁸ Megjelent: SERES, 2023/b.

⁵⁷⁹ Az akta előlapján április 14-i dátumú ügyviteli utasítás és a kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignójával: „Intézkedésre: Tájékoztatási Főosztály – Tájékoztatásra: Ószi elvtárs (kérte) Ószi IV. 24. *Lásd fent!* – Bényi elvtárs (kérte) Bényi 4/24 – Nagy elvtárs Nagy 4/25 – Bende elvtárs Bende V/3 – Varju elvtárs – Gerehyes elvtárs”. Az akta belívén az alábbi ügyviteli bejegyzések olvashatók: „Tájékoztatási Főosztály. Kérjük megküldeni Andics, Szokai, Tabajdi és Pusztai elvtársaknak. 4/17. *Kiss. Megküldtük. 1989. IV. 17. Sz.*” Alatta: „*Kiss elvtárs! Páldi elvtárs javaslatát tartjuk nyilván! Ószi IV. 21.*”

⁵⁸⁰ Ez kiegészítésre szoruló állítás. 1988. október 15-én a Leningrádi terület Tajci falujában a Leningrádi területen, illetve Karélia déli részén élő, keleti finn dialektusokat beszélő ingermanlandi finnek kulturális hagyományainak ápolása céljából egy társadalmi szervezetet hoztak létre. Ez is egy alulról jövő kezdeményezés volt. A Leningrádi Területi Tanács Végrehajtó Bizottsága 1989. január 30-án bejegyezte az Inkerin Liitto (Ingermanlandi Szövetség) nevű egyesületet. Első elnöke Paavo Parkkinen volt.

⁵⁸¹ Az 1958. február 17–18-án Moszkvában létrehozott Szovjet Baráti Társaságok Szövetsége nevű szervezetről van szó, amelynek feladatkörébe tartozott a Szovjetunióban bejegyzett nemzetközi baráti társaságok, így például a Szovjet–Magyar Baráti Társaság vagy a Szovjet–Lengyel Baráti Társaság tevékenységének központi koordinációja, a működési feltételeik biztosítása.

A múlt év decemberében mind a kijevi pártközpont osztályvezetője, mind a Kárpátaljai PB⁵⁸² első titkára kijelentette előttem, hogy a Szövetség megalakulásának nincsen politikai akadálya. A szervezést közvetlenül nem is akadályozták ugyan, de néhány magyart rábeszéltek arra, hogy az önállóságot nem jelentő „lengyel megoldást” válasszák. Ebben az esetben anyagi segítséget is ígértek. Éles viták után ugyan, de a túlnyomó többség mégis – helyesen – az önálló szervezet mellett döntött.

Még erősebb volt a beavatkozás a Beregszászi járási szervezet megalakulásakor. A magyar származású járási titkár⁵⁸³ odaküldte a PB ideológiai titkárát⁵⁸⁴ és két osztályvezetőjét, és átadta a választmányba beválasztandó jelöltek listáját. A Szövetség elnöke – Fodó Sándor – elutasította ezt a régimódi beavatkozást. A résztvevők szavazata eredményeként nem kerültek be a választmányba az első titkár legfőbb jelöltjei.

Veress Gábor nem nyugodott bele, ezért egy hét múlva összehívatta a választmányt és azt követelte, hogy oszlassák fel magukat. A kompromisszum az lett, hogy ideiglenes választmánynak tekintették magukat, amit akkor véglegesítenek majd, ha a falvakban is megalakulnak a szervezetek.

A falusi, a városi szervezetek sorra alakulnak meg, a múlt héten már 5.000 tagja volt. A lelkesedést mutatja az a tény, hogy a belépési díj 1 rubel, a tagsági díj pedig egy évre 6 rubel, de az elnök szerint olyan még nem volt, hogy valaki csak ennyit adott volna. Belépési díjként sokan 20-25 rubelt adnak, ezért már több mint 10.000 rubeljük van. Egyelőre nincs irodájuk, ezért Fodó Sándor lakását alakítják át erre a célra.

A Szövetség első nagy akciója a március 15-i ünnepség megszervezése volt. Minden faluban voltak ünnepségek, Ungváron 2.000 fő vett részt. Elmondták, hogy ilyen lelkesedést még sohasem tapasztaltak.

A területi VB április 17-én fogja tárgyalni a Szövetség bejegyzésének ügyét, de Grósz elvtárs utazása után⁵⁸⁵ senki se kételkedik abban, hogy a törvényes működésnek nem lesz semmi akadálya.

⁵⁸² Vagyis: az UKP Kárpáton túli Területi Bizottságának Politikai Irodája (Bizottsága).

⁵⁸³ Vagyis: Veress Gábor.

⁵⁸⁴ Minden bizonnyal Sztepan Mihajlovics Turjanicáról van szó.

⁵⁸⁵ Grósz Károly, az MSZMP főtitkára 1989. április 3-án délután félnapos körutat tett Kárpátalján, melynek során érintette Ungvárt, Munkácsot és Beregszászt. Ennek előzményeihez az egyetlen kapcsolódónk a pártfőtitkár külpolitikai tanácsadója, Thürmer Gyula első kiadásban húsz évvel az események után megjelent visszaemlékezése. Eszerint Grósz az 1989. március 23–24-i Szovjetunióban tett hivatalos látogatása során arra kérte Mihail Gorbacsovot, hogy nyújtson neki segítséget abban, hogy Kárpátaljára utazhasson. Grósz a kárpátaljai útja szükségességét azzal indokolta, hogy az nagy segítséget jelentene neki a belpolitikai küzdelmekben. A kárpátaljai út előkészületeit emiatt végig titokban tartotta még a PB tagjai előtt is. Azt, hogy április 3-án el kell utaznia Budapestről, azzal indokolta, hogy beszédet mond a Záhonyt várossá avató ünnepségeken. Thürmer külön kiemeli, hogy Grósz még Záhonyban sem szólt arról, hogy az ünnepségek után a Szovjetunióba utazik, s a különvonata Kárpátalja felé veszi az irányt. THÜRMER, 2010. 149–150.

Nagy örömet váltott ki, hogy Grósz elvtárs beszéde foglalkozott a Szövetséggel is.⁵⁸⁶ Fodó Sándort meghívtam a kijevei április 4-i rendezvényekre és megismertettem a fogadáson az ukrán vezetőkkel. Az ünnepi ülésen a rendezők az elnökségbe is meghívták.

Fodó Sándor az egyetem magyar tanszékén előadó tanár. Magyarorságot hirdető, másokért dolgozni és tenni kész, lelkes ember. Elsősorban ez az oka annak, hogy lényegében ellenszavazat nélkül választották elnökké egy 500 fős gyűlésen. Hozzáteszem azonban, hogy nincs – nem is lehetett – vezetői gyakorlata, és egyike a Kárpátalján gyakori forrófejű magyaroknak.

Úgy gondolom, hogy a tanév vége után meg kellene hívni Magyarországra a Szövetség néhány vezetőjét, nemcsak ismerkedés, hanem programjuk megbeszélése, esetleges segítségnyújtás módozatainak egyeztetése céljából.⁵⁸⁷ Az ilyen meghívás emelné tekintélyüket Kárpátalján mind a helyi vezetők, mind a magyarság előtt.⁵⁸⁸

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

⁵⁸⁶ Grósz Ungváron, a megyei pártbizottság épületében mondott hosszabb köszöntő beszédet. Ezt teljes terjedelemben közölte a Kárpáti Igaz Szó. A vonatkozó részlet: „A múlthoz képest összehasonlíthatatlanul több a magyar szó a sajtóban, a könyvkiadásban. Korszerűsödik és bővül a Kárpáti Igaz Szó arculata, nő [a] befolyása. Annak is nagyon örülünk, hogy hosszú évtizedek erőfeszítése nyomán megalakult a Magyarok Kulturális Szövetsége. Hungarológiai Központ jött létre, s az ungvári egyetemen most már magyarul is lehet felvételi vizsgát tenni – hogy csak néhányat említsek az elmúlt időszak fontos fejleményeiből.” Lásd: Testvéri barátság és együttműködés. Grósz Károly kárpátontúli tartózkodásáról. Grósz Károly beszéde. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. április 5. 1–2.

⁵⁸⁷ A következményekről lásd a 76. sz. dokumentumot.

⁵⁸⁸ Ezt a bekezdést a lap bal szélén tollal kijelölték és egy felkiáltójelet írtak mellé.

63.

Páldi András kijevi főkonzul javaslata Major László, az MSZMP szóvivője számára magyar konzulátus felállításáról Ungváron

KIJEV, 1989. ÁPRILIS 10.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990-IV/145-114. TÉTEL, 1990/71. DOBOZ,⁵⁸⁹
001623/1989. SZ.⁵⁹⁰

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики

Szigorúan titkos!
Kijev, 1989. április 10.
Tárgy: Néhány javaslat Grósz elvtárs kárpátaljai látogatása utáni teendőkre⁵⁹¹

Grósz elvtárs látogatása a kárpátaljai magyarok körében óriási hatású volt. Nemcsak azért, mert magyar vezető még nem járt ott, hanem inkább azért, mert a látogatásban a velük való törődés világos kifejezését látták. Beregszász utcáin több ezer ember várta a delegációt, pedig a hivatalos szervek nem mondták meg az érkezés időpontját.⁵⁹² Grósz elvtársat olyan ünneplésben részesítették, ami minden várakozást felülmúlt.⁵⁹³

⁵⁸⁹ Noha a jelentés 1989. április 10-én kelt, az érkeztető bélyegző tanúsága szerint azt csak 1990. április 12-én iktatták a Külügyminisztériumban, és az 1990. évi iratok sorozatában helyezték el az irattárban. Akta előlapján az alábbi bejegyzés olvasható: „Véleményezésre: *Utólagos iktatás! – TÜK Hajdúné*”.

⁵⁹⁰ Megjelent: SERES, 2023/b.

⁵⁹¹ A jelentés fejlécén több kézirásos bejegyzés olvasható. A lap tetején, a bal szélén: „*Lássa Kiss János elvtárs. Őszi IV. 27.*” Mellette: „*Egyetértek – Javaslom Németh Miklós elvtársnak is megküldeni. [...]*”. Ezek alatt olvasható Németh Miklós bejegyzése: „*Lássa: Horn elvtárs! Gyula! Gondold át a szükséges teendőket, illetve mi a véleményed a javaslatokról?! IV. 17. Németh M[iklós]*”.

⁵⁹² Páldi szerint a látogatás részletei Kárpátalján azért sem kerülhettek nyilvánosságra, mert a helyi tömegtájékoztatásai eszközök, a rádió és a sajtóorgánumok arról semmit nem közöltek előzetesen. A helyi pártbizottság nem akarta, hogy Grósz érkezésekor sok magyar legyen jelen. Később bevalólták neki, azért titkolóztak, mert tartottak a magyarok tüntetésétől, s a szovjetellenes megnyilvánulásoktól. PÁLDI, 1996. 326–327.

⁵⁹³ A járási pártlap, a Vörös Zászló tudósítása szerint április 3-án reggel bemondták a rádióban, hogy Grósz Károly aznap Beregszászba érkezik, s ennek is köszönhető volt, hogy már a kora délutáni órákra több száz fős tömeg verődött össze a járási pártbizottság székháza előtt. CSANÁDI György: Grósz Károly, az MSZMP Központi Bizottságának főtáskára városunkba látogatott. *Vörös Zászló*, 1989. április 6. 1.

E rövid látogatás elismerése volt annak, hogy az utóbbi két évben Kárpátalján jelentős haladás ment végbe a glásznosztly alkalmazásában.⁵⁹⁴ A magyarság helyzete javult, kollektív és egyéni jogaik szaporodtak, az anyaországgal való kapcsolatuk erősödött. A látogatás, az eddigi eredményekre építve, kiindulópontja lehet [az] átgondolt és aktív kárpátaljai nemzetiségi politikának. Úgy gondolom, hogy a jelenlegi kedvező politikai légkört kihasználva és azt továbbfejlesztve, két lépést kellene most tenni. Javasolom, hogy létesítsünk Ungváron konzulátust és hívjuk meg magyarországi látogatásra V. Maszolt, az Ukrán Köztársaság miniszterelnökét.

1.) Az ungvári konzulátus felállításának gondolatát hivatalosan H. Bandrovszkij, a területi PB első titkára vetette fel 1988. november végi találkozókon. November 28-i jelentésében javasoltam, hogy kezdjünk tárgyalásokat a kérdésről.⁵⁹⁵ Azóta a megindult egyszerűsített határátlépési forgalom még inkább indokolja a döntés meggyorsítását.

A lengyelek Lvovban állítottak fel úgynevezett konzuli pontot, ami a kijevei főkonzulátus részeként működik. A csehszlovák főkonzulátus egyik konzulja havonta két napot tölt Ungváron és intézi a szűken vett konzuli ügyeket.

/Véleményem szerint, nekünk állandóan a helyszínen tartózkodó kiküldöttre, konzulra lenne szükségünk.⁵⁹⁶ Olyanra, aki a klasszikus konzuli feladatok elvégzésén túl járatos a határ menti gazdasági kapcsolatok jogi és közgazdasági kérdéseiben, aki képes segítséget nyújtani mindkét oldal vállalatainak a partnerek megtalálásában, információk nyújtásában stb.

Az állandó jelenlét lehetőségeket nyújtana a helyi hatóságokkal való kapcsolat kiépítésére és a magyar szervekkel, azok vezetőivel, tagságával való együttműködés szervezésére.

A növekvő határ menti személyforgalom konzuli teendőit is csak helyben lakó konzul végezheti el.

Nagy jelentőségűnek tartom azt a politikai előnyt, amit egy kárpátaljai konzulátus, vagy konzuli képviselő felállítása jelent. Ez a tény újra felhívna a nemzetközi közvélemény figyelmét a konzulátust hatalmi szóval, egyoldalúan megszüntető román

⁵⁹⁴ Alekszandr Merkulov, az UKP KB Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője részletes tájékoztató feljegyzést készített Grósz 1989. április 3-i kárpátaljai látogatásáról az UKP Központi Bizottságának. A dokumentum egyik legfontosabb, más forrásból nem kivehető megállapítása az, hogy a magyar pártvezető rögtön a Kárpátaljára érkezése után, szűk körben kijelentette, miszerint látogatásának célja az, hogy bebizonyítsa, „a nemzeti kérdés sikeresen megoldható a szocializmus keretei között”. Alekszandr Merkulov tájékoztató feljegyzése az UKP KB számára, Kijev, 1989. április 5. ЦДАГО, ф. 1, оп. 32, спр. 2664, арк. 50–53. Megjelent: SERES, 2023/a.

⁵⁹⁵ Lásd a 47. sz. dokumentum f) mellékletét.

⁵⁹⁶ Itt és a későbbiekben is a dőlt zárójelbe tett részek tollal aláhúzva.

magatartás elszigetelődésére.⁵⁹⁷ Egyúttal a Szovjetunió olyan gyakorlati lépést tenne a konzulátus megnyitásának engedélyezésével, ami a magyar álláspont melletti kiállást is jelentené.

/Az Ungváron működő konzul a kijevi főkonzulátushoz tartozna. Számára 3 vagy 4 szobás lakást kellene bérelni, és az egyik szobáját irodaként használhatná. Olyan konzult kellene kiküldeni, akinek felesége ellátná a titkárnői teendőket./ (Meggjegyzem, hogy egy 120 m²-es lakás bérletéért egész évre Kijevben 5200 rubelt kell fizetnünk.)

Úgy gondolom, hogy /megfelelő előkészület után, az ősz elejére, az ungvári konzuli szolgálat felállítható lenne.

2.) Javaslom, hogy hívjuk meg V. Maszol miniszterelnököt magyarországi látogatásra.⁵⁹⁸ Indokaim a következők:

– A kárpátaljai magyarok Ukrajnában élnek. A velük való kapcsolatunk lehetőségei, a magyarokat érintő ukrán nemzetiségi politika kérdései Kijevben dőlnek el. Nem erősíthetjük kapcsolatainkat a kárpátaljai magyarsággal, ha nem veszünk tudomást az ukrán kormányról. Márpedig hosszú évek óta egyetlen magyar vezető sem járt Kijevben (1985-ben Marjai elvtárs).⁵⁹⁹

⁵⁹⁷ 1988. június 28-án Ioan Totu román külügyminiszter bekérte a hivatalába Szűts Pál bukaresti magyar nagykövetet. Az előző napon, Budapesten, a romániai falurombolás elleni tüntetésre hivatkozva – amelyet szocializmusellenesnek, románellenesnek, nacionalistának és sovinsztának, illetve a Román Kommunista Párt politikája ellen irányulónak minősített – közölte, hogy a Magyar Népköztársaságnak 48 órán belül be kell zárnia kolozsvári főkonzulátusát, az ott dolgozó diplomáciai személyzetnek, közte Vékás Lajos főkonzulnak el kell hagynia Románia területét. Részletesen: Szűts, 1998. 136–137.

⁵⁹⁸ Páldi csak jóval később, 1989. szeptember 14-én adta át az MNK Minisztertanácsának Vitalij Maszol ukrán miniszterelnök nevére szóló hivatalos meghívóját egy magyarországi látogatásra. Az ukrán kormányfő meghívását Páldi azzal indokolta, hogy ez a látogatás lehetővé tenné egyrészt, hogy megvitassák a két fél közötti gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlesztésének perspektíváit, többek között Magyar–Ukrán Gazdasági és Kereskedelmi Vegyesbizottság üléseinek újraindítását, másrészt a magyar kisebbség helyzetének közös értékelését. „Azon kívül úgy véli, hogy a látogatás során megerősítést nyerhetne azt a »kivételesen pozitív« tapasztalat, amelyre a nemzetiségek közötti kapcsolatok megoldása terén tettek szert az USZSZK nyugati területein, azokon a helyeken, ahol magyar nemzetiségű állampolgárok élnek [...]» Olekszandr Taranyenkónak, az USZSZK KÜM Protokoll Osztálya vezetőjének feljegyzése a Páldi András kijevi magyar főkonzullal folytatott megbeszéléséről. Kijev, 1989. szeptember 14. ЦДАБО, ф. 1, оп. 18, сир. 1089, арк. 103–104. Taranyenko a szövegbe tett idézőjellel nyilván azt kívánta kifejezni, hogy szó szerint idézi Páldi szavait.

⁵⁹⁹ Az 1980-as években több magyar állami és pártdelegáció is járt az ukrán fővárosban. A Kádár János vezette párt- és kormányküldöttség moszkvai tárgyalásai befejeztével, 1983. július 22–23-án két napot töltött Kijevben, ahol megbeszéléseket folytattak Vlagyimir Scserbickij első titkárral is. Lásd: Kijevben a magyar párt- és kormányküldöttség. Kádár János és Vlagyimir Scserbickij megbeszélése. *Magyar Nemzet*, 1983. július 23. 1–2. – Marjai József 1985. szeptember 13–17-án több napot

– Az ukrán nemzeti tudat erősödése, a köztársaságok önállóságának növekedése megérlelte az ukrán vezetőkben azt az elgondolást, hogy Ukrajna nemzetközi kapcsolataiban is némi önállóságot kellene mutatni. Ahogy táviratomban már jeleztem,⁶⁰⁰ Grósz elvtárs kárpátaljai utazását azért is üdvözlötték, mert ennek a nyitásnak az időszerezését látták benne. Elmondták, hogy /nem szeretik, ha a külföldi vendég moszkvai tárgyalásai után látogat Kijevbe./ Ők olyan felsőszintű látogatásokat akarnak, amelyek közvetlenek, Moszkvától függetlenek. Ezért megy hamarosan a miniszterelnök Bulgáriába.

– /Ukrajna a szomszédunk, vele bonyolítjuk le a szovjet áruforgalom csaknem felét./ Ebben az évben kereskedelmi képviselőket létesítettünk Kijevben, mert vállalataink az ukránai együttműködésben látnak még kiaknázatlan lehetőségeket.

– Nagyon nagy az érdeklődés az ukrán vezetők között a magyarországi politikai folyamatok iránt. A látogatás segítené az esetleges félreértések tisztázását.

A kölcsönös tájékoztatón túl lenne elegendő közös téma, amit a megbeszélés napirendjére lehetne tűzni: gazdasági együttműködés, kishatár menti forgalom; egyszerűsített határforgalom tapasztalatai; a magyarok helyzetében bekövetkezett változások és újabb javaslatok; konzuli szolgálat felállítása Ungváron; együttműködés az ENSZ-ben, a nemzetközi politikában.⁶⁰¹

E két javaslatot azért tartom fontosnak, mert megvalósulásuk fenntartaná és tovább lendítené a Grósz elvtárs látogatásával kialakult kedvező légkört és felsőszintű kapcsolatokat, erősítené jelenlétünket a kárpátaljai magyarok között.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

töltött Kijevben, 16-án ő nyitotta meg a Magyar Gazdasági és Műszaki Napok című ötnapos rendezvénysorozatot a kijevi Kereskedők Házában. Lásd: Magyar napok kezdődtek Kijevben. *Magyar Hírlap*, 1985. szeptember 17. 1. és 7. – Abban igaza van Páldinak, hogy 1985-től, Marjai szeptember 13–17-i látogatásától számítva, a jelentés keletkezésének időpontjáig, azaz 1989. április 10-ig nem járt magas rangú magyar politikai vezető Kijevben.

⁶⁰⁰ Nem találtam meg ezt a táviratot.

⁶⁰¹ Az USZSZK Minisztertanácsa elnökének magyarországi látogatására végül nem került sor. Páldi András egy későbbi cikkében ennek okait ekként interpretálta: „Németh Miklós kormányának miniszterelnök-helyettese, Medgyessy Péter már 1989 őszén az ukrán miniszterelnök, Vitalij Maszol meghívásával jelezte különleges érdeklődésünket Ukrajna sorsa iránt. Az új magyar kormány viszont 1990 augusztusában Anatolij Zlenkót, a külügyminisztert hívta meg és fogadta Budapesten.” PÁLDI András: Ukrajna: az ígéretek évtizede. A rendszerváltó elit a nagy szláv testvérnek nem hátat fordítva, de mégis eltávolodva Nyugat felé akar orientálódni. *Népszabadság*, 2001. augusztus 24. 6.

64.
Páldi András kijevi főkonzul levele Ószi István külügyminiszter-
helyettesnek magyar konzulátus felállításáról Ungváron

KIJEV, 1989. ÁPRILIS 10.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1989-IV/145-1. TÉTEL, 1987/59. DOBOZ,⁶⁰²
4104/1989. SZ.⁶⁰³

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
003/1/SZT/1989.

Kijev, 1989. április 10.

Kedves Ószi Elvtárs!⁶⁰⁴

Kárpátaljai beszélgetésünk során Major elvtárs arra kért, hogy az ungvári konzulátus felállítására vonatkozó javaslatunkat küldjem meg neki.⁶⁰⁵ Mivel neked is tartoztam egy ilyen javaslattal, mellékelten megküldöm ugyanazt a szöveget,⁶⁰⁶ megtoldva egy másik elgondolással is.⁶⁰⁷

Üdvözlettel:

Páldi

(dr. Páldi András)
főkonzul

⁶⁰² A levelet 1990. április 10-én iktatták a Külügyminisztériumban és 1990-es irattári tételszámot kapott. Ennek ellenére az akta jelenleg az 1987-es év irattári sorozatában, az 59. sz. dobozban található meg.

⁶⁰³ Megjelent: SERES, 2023/b.

⁶⁰⁴ A lap tetején Ószi István kézirásos bejegyzése olvasható: „Sürgős! Lássá: Kiss János elvtárs. Beszéljük meg! Ószi IV. 13.”

⁶⁰⁵ Major Lászlóról, az MSZMP szóvivőjéről van szó.

⁶⁰⁶ Lásd a 63. sz. dokumentumot.

⁶⁰⁷ Nem tudtam megállapítani pontosan, hogy mire gondolt Páldi. Valószínűleg az 1989. április 10-i feljegyzésében (63. sz. dokumentum) foglalt kezdeményezéséről van szó, s Vitalij Maszol ukrán miniszterelnök meghívása kapcsán készített egy önálló feljegyzést.

65.
Várkonyi Péter külügyminiszter átirata Németh Miklós
miniszterelnöknek magyar konzuli szolgálat felállításáról Ungváron

BUDAPEST, 1989. ÁPRILIS 10.
GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1989-IV/145-1. TÉTEL, 1987/59. DOBOZ,⁶⁰⁸
4104/1989. SZ.⁶⁰⁹

A Magyar Népköztársaság Külügyminisztere

Németh Miklós elvtársnak,
a Minisztertanács elnöke
Budapest⁶¹⁰

Kedves Németh Elvtárs!

Mellékelten tájékoztatásodra küldöm feljegyzésünket a magyar konzuli szolgálat bevezetéséről Ungváron.

Budapest, 1989. április 10.

Eltársi üdvözlettel:
Várkonyi Péter
(Dr. Várkonyi Péter)

MELLÉKLET

A KÜLÜGYMINISZTERIUM I. TERÜLETI FŐOSZTÁLYÁNAK TÁJÉKOZTATÓJA AZ UNGVÁRI
MAGYAR KONZULI SZOLGÁLAT BEVEZETÉSÉNEK LEHETŐSÉGÉRŐL

BUDAPEST, 1989. ÁPRILIS 7.

GÉPELT MÁSOLAT.

Külügyminisztérium
I. Területi Főosztály

Titkos!
Készült: 3 példányban

⁶⁰⁸ Az átiratot 1990. április 10-én iktatták a Külügyminisztériumban és 1990-es irattári tételszámot kapott. Ennek ellenére az akta jelenleg az 1987-es év irattári sorozatában, az 59. sz. dobozban található meg.

⁶⁰⁹ Megjelent: SERES, 2023/b.

⁶¹⁰ Az irat fejlécén olvasható Németh Miklós kézírásos bejegyzése: „*Várkonyi elvtárs. Rendben van, s a tapasztalatok birtokában később döntsünk. IV. 10. Németh*”.

344/1.

Kapja:

- 1.) Várkonyi elvtárs
- 2.) Őszi elvtárs
- 3.) Saját

Tárgy: Magyar konzuli szolgálat bevezetése UngváronFeljegyzés⁶¹¹

Az elmúlt évben Csehszlovákia kijevei főkonzulátusa rendszeres konzuli szolgálatot vezetett be Ungváron. A kijevei csehszlovák főkonzul vagy a főkonzulátus képviselője havonta Ungvárra utazik és helyben végzi el a folyamatban lévő ügyek elintézését. A csehszlovák konzuli szolgálat bevezetését az ukrain lapokban jelentették be és népszerűsítették.

Hasonló gyakorlat bevezetését javasolta a múlt év őszén H. Bandrovskij megyei párt első titkár⁶¹² Páldi András kijevei főkonzulunknak és ilyen értelmű javaslatot tettek felénk a szovjet MID⁶¹³ különböző szintű képviselői is.

A két ország közötti határ menti gazdasági, kulturális és turisztikai együttműködés erősödése, az emberi kapcsolatok fejlődése szükségessé teszi magyar konzuli szolgálat beindítását a Kárpátalján. /A konkrét kérdések és a működés feltételeinek tisztázására kijevei főkonzulunk megbízást kapott./⁶¹⁴

A szolgálat beindításakor kijevei főkonzulátusunk küldené ki képviselőjét havonta /vagy kéthetente/ Ungvárra a folyamatban lévő konzuli ügyek, a területen élő magyarság ügyeinek és a növekvő utasforgalommal kapcsolatos kérdések intézésére.

A konzuli szolgálat bevezetésének második szakaszában /gyakrabban és esetleg/ Magyarországról utazna ki konzuli képviselő a jelzett feladatok ellátására.

A konzuli szolgálat Ungváron történő beindítását az év második negyedében látjuk megvalósíthatónak.

Budapest, 1989. április 7.

⁶¹¹ Aláírás nélkül. Az aktában lévő iratok alapján arra lehet következtetni, hogy a feljegyzés szövegtervezetének szerzősége Páldi Andrásnak tulajdonítható, ugyanakkor a jegyzék nyilvánvalóan az I. Területi Főosztály összesített véleményét és egységesen képviselt álláspontját tükrözi.

⁶¹² Sic!

⁶¹³ Orosz betűszó, a Külügyminisztérium (Министерство Иностранных Дел) nevének rövidítése.

⁶¹⁴ A dőlt zárójelbe tett részek Őszi István kézírásos kiegészítései a tervezethez.

66.

Mayer Ritának, a Művelődési Minisztérium főelőadójának tájékoztatója a Pusztai Ferenc művelődési miniszterhelyettes által vezetett magyar kulturális delegáció 1989. március 30–31-i kárpátaljai látogatásáról

BUDAPEST, 1989. ÁPRILIS 14.⁶¹⁵

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-K, 1989/109. DOBOZ, 4318/1/1989. SZ.

Jelentés⁶¹⁶

a Pusztai Ferenc miniszterhelyettes vezette küldöttség kárpátaljai útjáról
1989. március 30–31. Ungvár, Beregszász⁶¹⁷

I. Az utazás célja kettős volt:

1.) A Hungarológiai Központnak helyet adó épület felújításával kapcsolatos költségek és feladatok megosztásának tisztázása a szovjet féllel, a tárgyalási eredmények emlékeztetőben való rögzítése.⁶¹⁸

2.) A TÉKA Könyvterjesztő, Könyvtárellátó és Könyvértékesítő Vállalat, az Állami Könyvterjesztő Vállalat és a Háttér Kft. által a kárpátaljai 84 magyar tannyelvű általános és középiskolának felajánlott mintegy 2 millió forint értékű könyvajándék átadása.

1. Az Ungvári Állami Egyetemen folytatott tárgyaláson a magyar küldöttség vezetője Pusztai Ferenc miniszterhelyettes és a szovjet küldöttség vezetője V. J. Szlivka rektor az előzetes magyar elképzelések szerint állapodtak meg a Hungarológiai Központ felújításáról és a költségvállalás megosztásáról, melyet emlékeztetőben rögzítettek. (Lásd 1. sz. melléklet).

A megállapodás értelmében a Művelődési Minisztérium vállalja az úgynevezett Bródy-villa felújítását körülbelül 7,5 millió forint értékben. A munkálatok elvégzésére felkéri a Szabolcsi Állami Építőipari Vállalatot. A szovjet felet terhelik a kiegészítő

⁶¹⁵ A jelentésből részletek megjelentek: *HH*, 1989.

⁶¹⁶ Az akta előlapján az alábbi ügyviteli utasítás olvasható: „Tájékoztatásra: *Monori István elvtárs Monori*”. Az aktában megtalálható még Boros Róbertnek, az MM Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya vezetőjének április 25-i dátumú átíratára Kiss Jánosnak és Kiss János április 28-i dátumú, a moszkvai nagykövetségnek és a kijevei főkonzulátusnak címzett táviratának másolata.

⁶¹⁷ Erről lásd még Páldi András április 7-i jelentését: 59. sz. dokumentum.

⁶¹⁸ Az előzményekről lásd a 45. sz. dokumentumot, a 47. sz. dokumentum c) mellékletét, továbbá a 49–50. sz. dokumentumot.

szító épület megépítésének költségei. A már meglévő épület felújításához anyagokkal, illetve a magyar munkások elszállásolási költségével járulnak hozzá.

2. A könyvajándék átadására március 31-én Beregszászon, a Kossuth Lajos Középiskolában került sor. A könyveket szállító kamiont a magyar küldöttség nem látta, de a helybeliek szerint megérkezett. Az eredeti magyar kéréssel ellentétben nem hívták össze a 84 magyar tannyelvű iskola képviselőjét, ezért Pusztai Ferenc miniszterhelyettes a területi tanács művelődési osztályvezetőjének, M. Ju. Gavrilenkónak adta át a küldeményt szimbolizáló könyvjegyzéket. (Az egyes iskoláknak juttatandó konkrét küldemények listáját tartalmazó borítékokat a Kossuth Lajos Középiskola igazgatójának adta át a küldöttség azt kérve, hogy ellenőrizze a szétosztást. Külön megkértük dr. Páldi András főkonzult, hogy kísérje figyelemmel a szállítmány sorsát, s erről értesítse az MM-et.⁶¹⁹)

Az iskola és a zeneiskola tanulói az „átvétel” tiszteletére műsort adtak a küldöttségnek. Néptáncgyűttesük, kis zenekaruk és versmondóik mutatták be tudásuk legjavát. Érezhető volt, hogy ezek a gyerekek benne élnek a magyar nyelvben, kultúrában, s tanáraik és szüleik révén minden körülmény között ápolják azt. Megható produkcióknak voltunk tanúi.

A könyvátadás után került sor a teljesen magyar lakosságú Beregi falu kolhoza által létesített kulturális és művelődési központ megtekintésére, mely egy régi iskolaépületben kapott helyet. A kolhoz gazdag. Rendszeresen járatták a magyar szakmai folyóiratokat, napilapokat, ismerik a magyarországi gazdálkodási formákat. Már 10 évvel ezelőtt létesítettek mellékhüzemágakat stb. Az agrárértelmiség – saját nehéz boldogulásán okulva – ukrán iskolába adja gyermekeit, bár a családokban magyarul beszélnek. A magyar iskolát végzett beregi gyerekek a 10 osztályos iskola befejezése után otthon maradnak a kolhozban dolgozni.

A kultúrközpontnak jól működő asszonykórusa, kis néprajzi szobája, könyvtára, olvasó- és kiállítóterme van. Sajnálatos, hogy egyetlen magyar nyelvű feliratot, gazdasági eredményeket bemutató táblát nem láttunk. Még a kolhozalapító tagok nevét is cirill betűkkel írták ki portréik alá.

Az egyetemen folytatott tárgyalásokon jelen volt Sz. M. Turjanyica, a Kárpátaljai Terület PB titkára és Z. A. Szuhán, a Területi Tanács VB elnökhelyettese. A küldöttség Beregszászon találkozott a járási PB titkárával, Veres[s] Gáborral, aki ebédet adott Pusztai Ferenc elvtárs tiszteletére. A küldöttség állandó kísérője Z. A. Szuhán volt, aki figyelmes és segítőkész házigazdának bizonyult.

A küldöttséghez a helyszínen csatlakozott dr. Páldi András kijevi magyar főkonzul.

⁶¹⁹ Vagyis: a Művelődési Minisztériumot.

II. A Hungarológiai Központ kérdésével kapcsolatos tárgyalások

1.) A május 28-án kezdődő hungarológiai tanácskozásra 15 főt fogadnak Magyarországról, de eddig csak 8 résztvevő nevét kapták meg. A tézisek kinyomtatása és a szekcióülések tervezése érdekében várják a többi szakember nevét. A küldöttség ígéretet tett, hogy ezt április közepéig eljuttatja az egyetemre.

2.) Mind az egyetem rektora, mind Petro Lizanyec tanszékvezető professzor megerősítette, hogy korábbi szándékuktól eltérően a jövőben is készek magyar lektort fogadni az Ungvári Állami Egyetem magyar filológiai tanszékén (mely az idén ünnepli fennállásának 25. évfordulóját). A jelenlegi lektor ebben a tanévben befejezi működését. Felajánlottuk P. Lizanyecnek, hogy májusi magyarországi látogatása során megismerkedhet a lektori helyre pályázó szakemberekkel, s a tanszék igényének megfelelően választhatja ki közülük a speciális kinti feladatok ellátására leginkább megfelelőt.

3.) A Művelődési Minisztérium mielőbb várja azt az igénylistát, melynek alapján összeállíthatja a Hungarológiai Központ számára küldendő alapkönyvtárat.

4.) A Művelődési Minisztériumnak fel kell venni a kapcsolatot a Videoton vezérigazgatójával, Kázmér Jánossal, a Központnak ajándékozandó számítógép ügyében.

III. A magyar–kárpatjai kulturális kapcsolatokat érintő egyéb tárgyalások

1.) A magyar–szovjet kulturális együttműködési tárcaközi munkaterv 3/3. cikke alapján 1989-ben Kárpátalján vendégszerepel a Népszínház társulata 60 fővel. Ennek megvalósítása érdekében V. Sz. Gaborec megyei művelődési osztályvezetővel és V. I. Ruszak⁶²⁰ színházigazgatóval kell felvennie a Művelődési Minisztériumnak a kapcsolatot.

2.) A Kárpátalján létrehozandó hivatásos magyar színház művészeinek magyarországi teljes, illetve részképzésének biztosításával kapcsolatban Pusztai Ferenc miniszterhelyettes a magyar kulturális kormányzat támogatásáról biztosította a helybeli vezetőket. (Erről részletesebben lásd a 2. számú mellékletet, dr. Boros Róbert főosztályvezető feljegyzését Stark Antal államtitkárnak.)

3.) Készségét mutattak Nobel Iván, az OPI munkatársa fogadására 6 nappal május folyamán. Évek óta Nobel Iván szervezi a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák magyar tanárainak budapesti továbbképző tanfolyamát,⁶²¹ de eddig nem volt lehető-

⁶²⁰ Sic! Helyesen: Rusznak, Vaszil Ivanovics.

⁶²¹ Az Országos Pedagógiai Intézetben 1982-ben önálló Hungarológiai Csoportot alakítottak, amelynek vezetőjévé Nobel Ivánt nevezték ki. Ez a munkacsoport felelt a határon túli magyar anyanyelvű pedagógusok magyarországi szakmai továbbképzésének megszervezéséért. Ennek része volt az,

sege a helyi viszonyokkal megismerkedni. Szeretné felmérni a kinti pedagógusok igényeit, hogy a tanfolyamok jobban „testre szabottak” legyenek.

4.) A területi művelődési osztály jelenlévő képviselője hajlandónak mutatkozott arra, hogy segítséget nyújtson a Petőfi Irodalmi Múzeum ősszel kiutazó szakemberei (körülbelül 25 fő) szállásának megszervezésében.

IV. Az Ungvári Egyetem és a Területi Pártbizottság képviselőitől kapott információk:

1.⁶²² V. J. Szlivka rektor rövid tájékoztatót adott az Ungvári Állami Egyetem tevékenységéről, eredményeiről. Elmondta, hogy a magyar szakosok ez évben már másodszor felvételizhetnek magyar nyelven az egyetemre, s ez a jövőben is így lesz. Részükre fakultatív alapon új szak felvételét engedélyezték elhelyezkedési esélyük növelése érdekében. (Mint ismeretes, a szovjet felsőoktatási intézményekben egy szakosak a hallgatók.)

Új szakként indult az egyetemen az alkalmazott matematika.

Az 1989/90-es tanévtől jogászokat is szeretnének képezni. Ily módon hallgatóik között lesznek jövődő mérnökök, orvosok, tanárok, jogászok, közgazdászok, természettudományokkal foglalkozó szakemberek, tehát megvalósul a több profilú oktatási intézmény, az universitas. A hallgatói létszám jelenleg 8,5 ezer.

A közeljövőben több létesítménnyel gyarapodik az egyetem: elkezdtek a kémiai kar építését, s új kollégium épül a családos hallgatók számára. Javítani kívánják mind az oktatók, mind a hallgatók szociális helyzetét, élet- és munkakörülményeit.

Az Ungvári Egyetemen a jövőben az oktató- és a kutatómunka közötti szorosabb kapcsolat kialakítására törekednek. Valamennyi karon szeretnének létrehozni kutatóintézetet.

Szlivka rektor április folyamán Moszkvában rektori megbeszélésen vesz részt az Oktatási Állami Bizottságban. Ennek témája az egyetemek önállóságának, függetlenségének növelése. Olyan elképzelés is felvetődött a szovjet rektorok részéről, hogy az egyetemeket kizárólagosan és közvetlenül az Oktatási Állami Bizottságnak rendeljék alá.

Az egyetemi megbeszélésen jelenlévő dr. Páldi András magyar főkonzul tájékoztatta az egyetem rektorát, hogy a KGST-tagországok Atomkutató Intézetének Dubnában új igazgatója van Kiss Dezső akadémikus személyében, aki szívesen felvenné

hogy 1982 óta minden év júliusának első hetében egy továbbképző tanfolyamot szerveztek a felvidéki, délvidéki és kárpátaljai magyartanárok számára. 1989. évi adatok szerint ezen a tanfolyamon 100 hallgató vett részt. NOBEL, 1989. 226.

⁶²² A mondat előtt az 1. sorszám áll, ám a fejezet többi bekezdésében a sorszámozás nem folytatódik.

az Ungvári Állami Egyetemmel a kapcsolatot, előadást tartana Ungvárott és ottani szakembereket fogadna az intézetben.

Sz. M. Turjanyica, a Kárpátaljai Területi PB titkára a közelmúltban Kárpátalján végbemenő változásokról adott tájékoztatót. Elmondta, hogy Egressy György személyében új főszerkesztője van a Kárpáti Igaz Szó című napilapnak.⁶²³ (Hetente hatszor jelenik meg, havi irodalmi melléklete az Új Hajtás). Évenként kiadják a kárpátaljai magyar írók antológiáját, az „Évgyűrűk”-et. A terület írói közül négyen tagjai a Szovjet Írók Szövetségének. (Füzesi Magda, Balla D. Károly, Balla László és Szalai B[orbála]) Az utóbbi időben már magyar nemzetiségű tagja is van a helyi párt- és államigazgatási szervezeteknek.

A magyar szakra felvételizők elsősorban az Ungvári, a Nagyszőlősi és a Beregszászi járásból származnak. Az egyetem elvégzése után szülőföldjükön szeretnének elhelyezkedni, de az iskolák nem mindenhol tudják őket fogadni a túlképzés miatt. Ezért tartja ő is hasznosnak a rektor által már említett fakultatív második szak bevezetését. Dr. Páldi András főkonzul felvetette, hogy az utóbbi időkben csökkent a magyar tannyelvű iskolák száma, s hogy tudomása van 55 szülő kérelméről az iskolák nem önkéntes alapon történő körzetesítése ellen. Sz. M. Turjanyica titkár e jelentést a korszerű iskolák építésével magyarázta. A rossz épületben és rossz anyagi feltételek között működő magyar, illetve orosz vagy ukrán iskolák helyett a tanulóknak korszerű oktatási intézményeket építenek. De míg a magyar osztályokban általában 20 fő a tanulói létszám, addig az ukránban 40. Ezért nem magyar az oktatási nyelv. Ha az 55 szülőnek az iskolák összevonása ellen kifogása van, építhetnek magyar nyelvű iskolát, ők megengedik. A következő 5 éves tervben Nagyszőlőson egy magyar nyelvű iskolát szándékoznak építeni. A magyar nemzetiségi óvodák helyzetével kapcsolatos kérdésre tájékoztatásul elmondta, hogy azok léteznek, jól működnek, középfokon képeznek óvónőket is. (Értesüléseink szerint ezen információk nem teljesen fedik a valóságot.)

1989. február 26-án megalakult a Magyarok Kulturális Egyesülete. Nem az Ukrán Nyelv „Sevcenko” Társasága szekciójaként jött létre, hanem önállóan. Elnöke Fodo Sándor egyetemi tanár. Joguk van együttesek, előadók meghívására Magyarországról. (A képviselőjünkkel tervezett találkozás – ismeretlen okból – nem jött létre.)

⁶²³ Balla László, nyugállományba vonulására hivatkozva, a lap 1987. augusztus 13-i számában köszönt el az olvasóktól. Lásd: BALLA László: Az Olvasóhoz. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. augusztus 13. 4. – A lapot az augusztus 14-i számtól kezdve 1988. június 14-ig Behun János szerkesztő vezette, majd a betegsége miatt az 1988. június 15-i lapszámtól a lap szerkesztését Szabó Béla és Márkus Csaba helyettes szerkesztő vette át ideiglenes megbízással. Egressy György az 1989. április 20-i lapszámtól kezdődően vette át a főszerkesztői posztot. DUPKA, 2017. 95. – Lásd még a 60. sz. dokumentumot.

Végezetül Sz. M. Turjanyica elmondta, hogy a nemzetiségi kérdés kizárólagos megoldása a Szovjetunió Kommunista Pártjának feladata, azt nem engedi ki a kezéből, s meggyőződése, hogy e feladatát a párt sikerrel meg is oldja. Példa erre az utóbbi időben Kárpátalján történt változások egész sora.

V. Vegyes benyomások

1. A kezdeti nehézségek után – nem volt pénzváltó hely – működik az 1989. március 1-jétől engedélyezett kishatárforgalom. Gyalogosan és kerékpárral nagy számban jönnek-mennek az emberek a határon át, elsősorban bevásárlási szándékkal.

2. Nagyon kevés a magyar felirat, ha van, büszkén mutatják (például a Beregszászi Járási PB épületén). A magyarok lakta falvakban azonban magyar nyelvű feliratokat sehol sem látni, a figyelmeztető feliratok is orosz nyelvűek. Nyártól állítólag a magyarok által lakott helyiségek nevét magyar nyelven is kiírják a közúti táblákra.

3. A beregszászi könyvesboltban nagy mennyiségben kaphatók Magyarországról szállított magyar nyelvű könyvek, elsősorban szépirodalom. Kevés viszont a kézikönyvtár jellegű anyag (szótárak, lexikonok).

VI. Egyéb

1. Dr. Páldi András főkonzul kérte, hogy a magyar kulturális szervek ne mindig ugyanazt az egy-két kárpátaljai író, közéleti személyiséget lássák vendégül Magyarországon, mert más tehetséges fiatalok is vannak. Az ilyen gyakorlat további ellentétekhez vezethet az amúgy sem egységes irodalmi körökben.

2. Elképzelhető, hogy az Ukrán SZSZK-ban állami nyelv rangjára emelkedik az ukrán nyelv. Ez a kárpátaljai magyarokra kettős terhet róna.

VII. Javaslatok

1. A Művelődési Minisztérium minden eszközzel támogassa a kárpátaljai Magyar Kulturális Egyesületet (előadók, filmek, könyvek stb. küldése).

2. A színművészeti főiskolások ügyében a Művelődési Minisztérium már felajánlotta segítségét. (2. számú melléklet).

3. A MÉM-mel egyeztetve évi 2-3 ösztöndíjat kellene felajánlani (teljes képzés) a határ menti, színmagyar kolhozokban dolgozók jól tanuló, mezőgazdasági pályára készülő gyermekeinek, hogy fokozatosan kinevelődjön a helyi magyar agrárértelmiség. A kolhozoknak nagyon nagy szerepük van a magyarságtudat, az anyanyelvi kultúra ápolásában.

4. Javasoljuk, hogy a kárpátaljai magyar óvónők kisebb csoportjait 3-4 napos szakmai továbbképzésre fogadják valamelyik, határhoz közeli főiskolán. Javasoljuk továbbá képzett zenepedagógus kiküldését (Forrai Katalin) 3-4 napos továbbképző tanfolyam tartására óvónők számára (a helyszínen hagyható szemléltető és hallgatható anyaggal felszerelve). Szükségesnek tartjuk óvodai segédkönyvek, módszertani könyvek és eszközök kiküldését a kinti óvodák számára. (Ennek bibliográfiáját az NKF most állíttatja össze.)

5. A közép- és felsőfokú oktatásban egyaránt gondot jelent, hogy az orosz vagy ukrán tannyelvű iskolában tanuló magyar iskolások, diákok nem ismerik a szaktárgyak magyar terminológiáját. A helyzeten javítandó célszerűnek tartanánk magyar–orosz/ukrán szójegyzék tantárgyankénti összeállítását és kiküldetését.

6. Amennyiben a Szovjetunió nagyvárosaiban vagy Ukrajnán kívüli köztársaságaiban valamilyen magyar kulturális eseményre kerül sor (vendégszereplések, kiállítások), azt mindenképpen be kell mutatni Ukrajna egy-két nagyobb városában és Kárpátalján is.

7. A beregi kulturális központ könyvtárosa magyar nyelvű mesekönyveket kért a legkisebb olvasóknak. (A kisiskolásokat el tudják látni ifjúsági irodalommal, de a kisebb gyermekeket nem). Küldeni lehetne számukra képességfejlesztő könyveket is. Címük: 295514 Beregi, szelszkaja bibliotéka, filial 11.

Budapest, 1989. április 14.
Lássa Pusztai Ferenc

Mayer Rita
Mayer Rita

A) MELLÉKLET

EMLÉKEZTETŐ FELJEGYZÉS A PUSZTAI FERENC MŰVELŐDÉSI MINISZTERHELYETTES
MEGBESZÉLÉSEIRŐL AZ UNGVÁRI ÁLLAMI EGYETEMEN
UNGVÁR, 1989. MÁRCIUS 30.
GÉPELT MÁSOLAT.

1. sz. melléklet

Emlékeztető
az Ungvári Állami Egyetemen működő Hungarológiai Központ számára kijelölt
épület helyreállításáról

A megbeszélés helye: Ungvári Állami Egyetem.
A megbeszélés ideje: 1989. március 30.

Jelen vannak magyar részről:

Pusztai Ferenc, művelődési miniszterhelyettes

dr. Páldi András, főkonzul

Vajda Zsuzsa, osztályvezető

dr. Kissné Papp Margit, osztályvezető helyettes

Mayer Rita, főelőadó

szovjet részről:

Szlivka Vladimir Julijevis, az Ungvári állami Egyetem rektora, professzor

Szuhán Zinaida Alekszandrovna, a megyei VB elnökbelyettese

Lizanec Petr Nyikolajevics, a Szovjet Hungarológiai Központ igazgatója, a Magyar Filológiai Tanszék vezetője, professzor

Virág Jurij Mihajlovics, gazdasági rektorhelyettes

Jelenlevők áttekintették a Hungarológiai Központ céljára rendelkezésre álló épület (ulica Zamkovaja 12.) felújításának és bővítésének terveit, melyet az Egyetemmel együttműködve a Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat készített és annak megvalósítását illetően az alábbiakban állapodtak meg:

1. A meglévő épület új célokra történő helyreállítását a két fél együttműködve valósítja meg.

2. A meglévő épület helyreállítását magyar kivitelező vállalat végzi (SZAÉV), az elkészült és mindkét fél által elfogadott tervek alapján. Az építési szerződést – az árajánlat szerint mintegy 7,5 millió forint teljes költséggel – a Művelődési Minisztérium köti meg a kivitelező vállalattal. A tervek szerinti épületbővítés (hozzaépítés) megvalósításáról ezzel egyidőben a szovjet fél gondoskodik.

3. A szovjet fél a magyar fél által végzendő építési munkákhoz a következőkkel járul hozzá:

– térítésmentesen biztosítja az alapvető építési anyagokat (tégla, cement, mész, homok, kavics és parketta),

– díjmentesen biztosítja a munkálatok végzéséhez szükséges vizet, elektromos energiát,

– biztosítja a Magyarországról behozatalra kerülő építési anyagok vámmentességét,

– kötelezettséget vállal az itt dolgozó magyar munkások térítésmentes elszállásolására,

– megszervezi a munkások diákmenzán történő étkezését azok saját költségére.

4. E megállapodás alapján a munkálatok megkezdéséről a magyar fél haladéktalanul gondoskodik.

Jelen emlékeztető 3-3 példányban készült magyar és orosz nyelven.

Pusztai Ferenc, művelődési miniszterhelyettes *Pusztai Ferenc*

Z. A. Suhan, a megyei VB elnökhelyettese *Suhan*

V. Ju. Szlivka, az Ungvári Állami Egyetem rektora *Szlivka*

B) MELLÉKLET

BOROS RÓBERTNEK, A MŰVELŐDÉSI MINISZTERIUM FŐOSZTÁLYVEZETŐJÉNEK FELJEGYZÉSE

STARK ANTAL ÁLLAMTITKÁRNAK A KÁRPÁTALJAI MAGYAR SZÍNINÖVENDEKEK KÉPZÉSÉRŐL

BUDAPEST, [DÁTUM NÉLKÜL].

GÉPELT MÁSOLAT.

2. sz. melléklet

Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya

I. Területi Osztály I/561/89.

Előadó: Mayer Rita

Feljegyzés

Stark Antal államtitkár elvtársnak

Grósz Károlynak, az MSZMP főtitkárának április 4-i⁶²⁴ kárpátaljai látogatása során felvetődött az ottani hivatásos színészek képzésének ügye (4 főről lenne szó).

Pusztai Ferenc miniszterhelyettes ezt közvetlenül megelőző március 30-i ungvári tárgyalásain⁶²⁵ (melyen a vendéglátók részéről – többek között – jelen volt Sz. M. Turanyica, az SZKP ungvári járási titkára, Z. A. Suhan, a megyei VB kulturális elnökhelyettese, valamint dr. Páldi András, az MNK kijevei főkonzulja) szintén esett szó a Kárpátalján létesítendő hivatásos magyar nyelvű színtársulat színművészei számára nyújtandó magyarországi szakmai segítségről.

A kapott tájékoztatás szerint jelenleg egy hallgató tanul a Kijevei Színművészeti Főiskola rendezői szakán. A jövőbeni színészek jelentkezése most folyik. Nagyon nagy gondot jelent számukra, hogy a magyarországi gyakorlattól eltérően csak egy felsőoktatási intézményt nevezhetnek meg továbbtanulási céllal még abban az esetben is, ha ez művészeti jellegű. (Magyar részről a szovjet félnél szorgalmazni kell

⁶²⁴ Valójában: április 3-i.

⁶²⁵ Lásd az 59. és 66. sz. dokumentumot.

a két iskolatípus megjelölésének engedélyezését a jövőben.) Emiatt a jelentkezők létszáma a vártnál kisebb. A képzés helye a Kijevi Színművészeti Főiskola.

Pusztai elvtárs a Művelődési Minisztérium részéről a magyar nemzetiségű színészhallgatók szakmai képzésének messzemenő támogatásáról biztosította a jelenlévőket. Fölajánlotta, hogy a Színművészeti Főiskolán lehetőség van mind a teljes, mind a célirányos részképzésre (színpadi beszéd, beszédtechnika, énekes képzés stb.) a konkrét igények szerint. Olenyenko ukrán kulturális miniszter és Knopp András államtitkár februári tárgyalásaik során egyetértettek abban, hogy a magyar származású színinövendékek két féléves magyarországi részképzése kerüljön rögzítésre a kidolgozandó magyar–ukrán együttműködési munkatervben.⁶²⁶

Dr. Boros Róbert

⁶²⁶ A következőkhez lásd a 83. sz. dokumentum mellékletét.

67.

Paskai László esztergomi érsek levele Miklós Imrének,
az ÁEH elnökének a Magyar Katolikus Egyház Kárpátaljára
utazó delegációjának összetételéről

ESZTERGOM, 1989. ÁPRILIS 19.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-A-21-B, 395. DOBOZ, 70517/1989. SZ.⁶²⁷

Dr. Paskai László
Bíboros, prímás
Esztergomi érsek

Miklós Imre
államtitkár úrnak,
az ÁEH elnöke,
Budapest

Igen tisztelt Államtitkár, Elnök Úr!

A kárpátaljai lelkipásztori látogatás delegációjának a tagjai a következő személyek lesznek:

Dr. Paskai László bíboros, prímás, esztergomi érsek,
Horváth Miklós protonotárius kanonok, irodaigazgató,
Bohán Béla maklári plébános,
Hidász Ferenc esztergomi ferences tanár (tolmács).⁶²⁸

⁶²⁷ Megjelent: SERES, 2022. 1055–1056.

⁶²⁸ A szovjet hatóságok már korábban engedélyezték, hogy öt magyarországi katolikus pap 1989 hús-vétján (1989. március 19–20.) ünnepi istentiszteleteket tartson a kárpátaljai katolikus templomokban. Köztük volt Hidász Ferenc is. A papi küldöttség tagja volt még a későbbi „kárpátaljai misszióban” résztvevő szerzetespapok közül három fő: Bohán Béla, Dióssi Géza (Kornél) és Zatykó János (László). Hidász Rahón és Körösmezőn hirdetett igét. Az erről szóló visszaemlékezésében leírja, hogy március 20-án, nagyhétfőn Rahón beidéztek a helyi párttitkárhoz, aki rá akarta öt beszélni arra, hogy költözzön Rahóra és vállaljon ott lelki szolgálatot. A magyar lelkész úgy vélte, ennek hátterében az állt, hogy az akkor még el nem ismert görögkatolikusok erőfeszítéseket tettek a templomuk visszaszerzésére. A helyi hatóság úgy kívánta volna biztosítani az ortodoxok istentiszteleteit a görögkatolikusoktól elvett templomban, hogy állandó katolikus papot „szereznek” a városba, így a görög rítusú katolikusok továbbra is a katolikus templomba jártak volna igehirdetésre. HIDÁSZ, 2013. 343.

A delegáció gépkocsival utazik.⁶²⁹ A beutazás előrelátható időpontja: 1989. május 19-én 16 és 17 óra között. Határátkelőhely: Csop.⁶³⁰

Tisztelettel kérem, szíveskedjék a delegáció tagjainak a nevét a szovjet követség felé továbbítani. Egyben kérek útbaigazítást, hogy a beutazáshoz milyen útiokmányok szükségesek: elegendő-e az útlevél vagy más okmányra is szükség van-e?

Szíves fáradozását megköszönve, fogadja, Államtitkár, elnök Úr, őszinte nagyra-becsülésem és megkülönböztetett tiszteletem kifejezését.

Esztergom, 1989. április 19-én

Paskai László
bíboros, prímás, érsek
a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke

⁶²⁹ Maga a bíboros-érsek végül nem személygépkocsival utazott, és nem Csapnál lépte át a magyar-szovjet határt, hanem május 19-én Kijevbe repült, ahol aznap este egy vacsorán vett részt Filaret metropolitával és Nyikolaj Kolesznyik ukrán vallásügyi miniszterrel. Csak másnap, 20-án reggel utazott el Kijevből Ungvárra. PÁLDI, 1996. 328–329. – Paskai egy későbbi előadásában elmondta, hogy a kijevi utat eleinte kényszerkitérőnek tartotta, hiszen egy napot vesztett, s nem értette, miért kell neki odautaznia. Úgy tudta, hogy ennek hátterében a budapesti szovjet nagykövetség állt, s azt, hogy be kellett iktatni a programjába az ukrán fővárost, alapvetően a Moszkva és Kijev közötti ellentétekre vezette vissza. PASKAI, 2013. 346–347. – Joggal feltételezhető emellett, hogy Páldi András főkonzulnak is jelentős szerepe volt abban, hogy Miklós Imre meggyőzte Paskait, hogy a kárpátaljai látogatását előzze meg egy kijevi udvariassági vizit. PÁLDI, 1996. 328.

⁶³⁰ Sic!

68.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek
a kijevi magyar főkonzulátus kárpátaljai kihelyezett konzuli napjainak
a megtartásáról

KIJEV, 1989. MÁJUS 15.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/86. DOBOZ, 002406/1989. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
100/SZT/1989.

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány Központ

1 példány Moszkva

1 példány Saját

Szigorúan titkos!

Kijev, 1989. május 15.

Tárgy: Konzuli tevékenység
végzésének módozatai Kárpátalján

dr. Horn Gyula elvtárs

miniszter⁶³¹

Az 1989. decemberi⁶³² megbeszélés és a távirati utasítás alapján tárgyalásokat folytattam az illetékes ukrán szervekkel. Elgondolásunkat mindenütt üdvözölték és megvalósításához támogatást ígértek.

/Az ukrán külügyminisztériumban egyetértenek azzal, ha Kárpátalján konzuli napokat tartunk/⁶³³ és azzal is, ha a kijevi főkonzulátus kihelyezett részlegeként konzuli képviselőt nyitunk. A konkrét helyszíni szervező munkához csak a napokban kezdhettem hozzá, mert /meg kellett várnom a moszkvai külügyminisztérium jóváhagyó egyetértését./

A minisztériumban közölték, hogy a konzuli napok megkezdéséhez és folytatásához semmiféle írás, megállapodás nem szükséges, a konzuli képviselő nyitása azonban csak a két külügyminisztérium konzuli osztályainak megállapodása alapján lehetséges.

⁶³¹ Az akta előlapján az alábbi ügyviteli utasítás és a kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignóival: „Tájékoztatásra: *Őszi elvtárs Őszi V. 20. – Láss a Horn elvtárs is Horn*”.

⁶³² Sic! Az évszám elírás a gépiratban. Nyilván egy 1988 decemberében a Külügyminisztériumban tartott egyeztetésről van szó.

⁶³³ Itt és a továbbiakban a dőlt zárójelbe tett részek tollal aláhúzva.

Május 10-én megbeszéléseket folytattam Ungváron. Találkoztam Bandrovszkijjal, az első titkárral és a megyei tanács vezetőivel. Bandrovszkij mind a konzuli napok rendszeres tartásával, mind a konzuli képviselet felállításával egyetért.

Hangsúlyozta, hogy nagy jelentőségűnek tartja a magyar fél szándékát, úgy fogja fel, hogy ez újabb fontos lépés Magyarország és Kárpátalja kapcsolatának szélesítésében. Nagyon bízik abban, hogy a lakosság körében kedvező lesz a visszhang és jelentős segítséget nyújt majd az egyre szaporodó gondok megoldásához.

A megyei tanács vezetőivel megállapodtunk a konkrét kérdésekben. /A tanács átengedi számunkra/ minden hónap első hetének péntekén és szombatján a tanács épületében lévő /fogadó szobáját/, ellenszolgáltatás nélkül. /Nincs tehát semmi akadálya annak, hogy – hazai jóváhagyás esetén – június 2-án és 3-án megkezdjük a havonta ismétlődő konzuli napok tartását.⁶³⁴ Ehhez csak az szükséges, hogy május közepén az újságokban jelenjen meg néhányszor az erre vonatkozó közlemény.

Bandrovszkij hangsúlyozta, hogy /ha a tapasztalatok alapján úgy döntünk, hogy állandó képviseletet nyitunk Ungváron, akkor ehhez minden segítséget megadnak. Nem titkolta, hogy ő ezt a változatot tartja igazán előrelépésnek./

A tanácsnál elmondták, hogy különálló kertes házat ajánlanak a képviselet megnyitásához, garázzsal és mindennel, amire szükség lehet. Nem szeretnék, ha soklakásos házban létesülne a képviselet, mert a várhatóan nagy ügyfélforgalom zavarná a lakókat. Egy ilyen házat körülbelül 100.000 rubelért tudnának adni nekünk. Bérlet esetén pedig mintegy 5.000 rubel lenne egy évre. Ez az ár természetesen csak tájékoztató jellegű, majd a konkrét épület ismeretében lehet pontosan meghatározni.

A konzuli napok tartásának havi költsége körülbelül 150 rubel (repülő, két napi szállás, napidíj). Egy évre tehát 1.800 rubel.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

⁶³⁴ Az ebben és a következő bekezdésben dőlt zárójelbe tett részeket a lap jobb szélén tollal kijelölték és felkiáltójelet írtak mellé.

69.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek a Henrih Bandrovszkijjal, az UKP Kárpátontúli Területi Bizottsága első titkárával folytatott 1989. május 10-i megbeszéléséről a kárpátaljai magyarság helyzetéről

KIJEV, 1989. MÁJUS 15.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/84. DOBOZ, 002405/1989. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
101/SZT/1989.

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány Központ

1 példány Moszkva

1 példány Saját

Szigorúan titkos!

Kijev, 1989. május 15.

Tárgy: Ungvári megbeszélések

dr. Horn Gyula elvtárs
miniszter⁶³⁵

Bandrovszkijnál tett május 10-i látogatásom során – a konzuli képviselő felállításán túl⁶³⁶ – a következő kérdések merültek fel:

Elmondta, hogy a megyei PB pozitívan értékeli azt a haladást, amit az elmúlt években a nemzetiségi kérdés terén a Kárpátalján sikerült elérni. Különösen a magyar nemzetiség helyzete javult, a magyar kultúra jelenléte a megyében egyre erőteljesebb, a magyar történelem oktatása megkezdődött, a Magyarok Kulturális Szövetsége megalakult stb. Ezt a folyamatot a PB segítette és hozzájárult azok megvalósításához, ők úgy érzik – mondta –, hogy ezeket a lépéseket a főkonzullal többször megvitatta, a magyarság helyi képviselőivel egyeztetve, együttes elhatározás alapján tettük meg. Most azonban a magyarországi lapokban megjelenő nyilatkozatok szerint, /egyes kárpátaljaiak maguknak sajátítják ki az eredményeket./⁶³⁷ Ezt nagyon igazságtalannak

⁶³⁵ Az akta előlapján az alábbi ügyviteli utasítás olvasható: „Tájékoztatásra: *Őszi elvtárs Őszi V. 23.*”

⁶³⁶ 68. sz. dokumentum.

⁶³⁷ Itt és a továbbiakban a dőlt zárójelbe tett részek kék színű tollal aláhúzva.

tartja, olyannak, ami árt a közös ügynek, és ami zavarni fogja egyesekkel a további együttműködést.

Tájékoztatásul elmondta, hogy /most már nemcsak magyar kérdés van Kárpátalján, hanem román is./ Ha valamilyen előrelépés történik a magyar nemzetiség helyzetének javítása terén, a románok azonnal követelik a maguk számára is. Például a román nyelvű egyetemi felvételi vizsga ügye, amit a csernovci egyetem román nyelvű oktatói segítségével oldják meg.⁶³⁸ A legújabb követelés – a moldvai folyamatok hatására – az, hogy át akarnak térni az iskolákban a latin betűk tanítására. Ezt azonban Kárpátalja a maga erejéből nem tudja megoldani.

Bandrovskij elmondta, hogy a határátkelés jelenlegi szabályozása rengeteg gondot okoz. Két hónap alatt 300.000 átkelés történt. Egyesek kezdenek a csempészésre specializálódni, havonta 10-15-ször átmennek a határon. Ezek nem dolgoznak sehol sem. A munkahelyeken sok a hiányzó, ami zavarja a rendes munkamenetet. A tumultus állandósulása kompromittálja a jó döntést. A megyei tanács olyan határozatot hozott, hogy egyszeri átlépő igazolványt vezetnek be és május 20-tól kezdve /havonta csak egyszer/ lehet Magyarországra átmenni.

A kijevei külügyminisztériumban és Ungváron is úgy tudják, hogy a jelenlegi egyezmény /csak ideiglenesnek tekinthető, és azt várják, hogy a két minisztérium írja alá a végleges megállapodást./

Nem Bandrovskij, hanem az engem kísérő kisebb beosztott mondta el, hogy /Jugoszlávia moszkvai nagykövetsége is konzuli napokat akar tartani Ungváron./ Ennek az az oka, hogy nagyon megnőtt a kárpátaljaiak jugoszláviai utazása, a bevásárló utak tömegméretűvé váltak. A nagykövetség előtt Moszkvában százával állnak a vízumkérő kárpátaljaiak. Ezek eltávolításának legjobb módja, ha Ungváron intézik a vízumügyeket.

Lizanyec professzor tájékoztatása szerint a Hungarológiai Központ épületének rekonstrukciója folyik, de csak 6 fő dolgozik, ezért lassan halad. A vállalat augusztusra ígéri a befejezést. Lizanyec azt szeretné, ha legalább július végére elkészülne és az augusztus 12-én kezdődő filológiai kongresszussal egybekapcsolva fel lehetne avatni az épületet.

A Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége Petőfi-szobrot akar felállítani Ungváron. Úgy számítják, hogy az avatást össze lehetne kapcsolni a Hungarológiai Központéval.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

⁶³⁸ Sic! Egyeztetési hiba az eredeti gépiratban.

70.

Paldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak
Paskai László esztergomi érsek 1989. május 20–25-i kárpátaljai
látogatásáról

KIJEV, 1989. MÁJUS 29.

GÉPELT MÁSOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/85. DOBOZ, 002534/1989. SZ.⁶³⁹

KÜM Távközlési Osztály
Nagykövetség
Kiev

Rejtjel Távirat
Érkezett: 89. 05. 29. 08:04

Szigorúan titkos!
Készítette: Nye
Ellenőrizte: Al

Azonosító:
KEV20378

Paskai László esztergomi érsek, bíboros kárpátaljai körútjának eseményei a napilapokból már ismertek, egy héten belül jelentést is küldök.⁶⁴⁰ Most csak néhány értékelő megjegyzést teszek.

Az utazás nagy jelentőségű volt a hívó és nem hívó magyarság számára egyaránt. Munkanapokon is nagy tömegek várták a templomban és a templom előtt. A magyarok a velük való törődés kézzelfogható bizonyítékának tartják, hogy ebben az évben az MSZMP első titkára és a katolikus egyház főpásztora is meglátogatta őket. Erősítette bennük az összetartozás érzését és a magyarságtudatot. Több alkalommal találkozott német és szlovák katolikusokkal is.

A bíboros úr hangoztatta beszédeiben, hogy utazása [a] peresztrojka sikerének bizonyítéka, és kérte hallgatóságát, hogy ne a múlt felhánytorgatásával foglalkozzanak, hanem a jövő építésével.

A megye vezetői az út szervezéséhez minden segítséget megadtak. A megyei tanács első elnökhelyettesével folytatott megbeszélés jó légkörű és barátságos volt. A bíboros úr által előterjesztett kéréseket teljesítették: magyar papok jöhessenek át istentiszteletet tartani, magyar nyelvű vallásos irodalom terjeszthető (Biblia, Új Ember), szovjet tanárok tanulhatnak magyarországi papi szemináriumban.

Mind a központi, mind a helyi vezetők tartottak a látogatástól. Attól féltek, hogy az istentiszteleteket „magyar nacionalista” jelenségek kísérik majd. Ezért naponta

⁶³⁹ Megjelent: SERES, 2022. 1057–1058.

⁶⁴⁰ Lásd a 71. sz. dokumentumot.

jelentették az eseményeket Moszkvának és Kijevnek. A helyi vezetők szigorúan figyelmeztették a Kárpáti Igaz Szót, hogy a látogatást cikkeikben⁶⁴¹ hangsúlyozottan csak vallási jellegűnek kell bemutatni (az is volt), a magyarokra való utalást el kell kerülni, nem magyarokról, hanem katolikusokról kell írni. Az eredmény az lett, hogy csak egy rövid tényközlés jelent meg a magyar nyelvű lapban,⁶⁴² az orosz és ukrán sajtóban pedig semmi. Az ungvári TV egyperces adás[á]ban csak a megyei vezetők-nél való tárgyalás ténye szerepelt.

Lássa: I. Területi Főosztály vezetője *V. 29. Monori*

– 57 – P[áldi] –

⁶⁴¹ Sic!

⁶⁴² A Kárpáti Igaz Szó május 23-i, 25-i és 26-i száma is közölt egy-egy rövid tudósítást Paskai László látogatásáról. Lásd erről a 75 sz. dokumentumot.

71.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek
Paskai László esztergomi érsek 1989. május 20–25-i kárpátaljai
látogatásáról⁶⁴³

KIJEV, 1989. MÁJUS 30.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/85. DOBOZ, 002534/1/1989. SZ.⁶⁴⁴

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
103/SZT/1989

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány Központ

1 példány Moszkva

1 példány Saját

Szigorúan titkos!

Kijev, 1989. május 30.

Tárgy: Paskai László bíboros,
esztergomi érsek kijevi és
kárpátaljai látogatása

dr. Horn Gyula elvtárs

miniszter⁶⁴⁵

A. Jakovlevnek, az SZKP PB tagjának és Pimennek, az orosz ortodox egyház pátriárkájának meghívására 1989. május 18–25. között Paskai László bíboros látogatást tett Kijevben és Kárpátalján. A kijevi kitérő Filaretnek, a kijevi metropolitának kérésére, utólag került a programba, ami a kárpátaljai menetrendet is megváltoztatta.

A kijevi fogadtatás szívélyes és figyelmes volt. A programban vallási intézmények és múzeumok megtekintése szerepelt. A megbeszéléseken az ukrán vallásügyi hivatal vezetőjével⁶⁴⁶ együtt én is részt vettem. A két főpap kölcsönösen tájékoztatta egymást egyházuk helyzetéről, problémáikról. Mindketten megelégedéssel számoltak be arról, hogy a mindkét országban folyó reformpolitika következtében erősödik a lelkiismereti szabadság, szabadabbá vált a vallásgyakorlás, nő a vallásos hívők száma. Nagy meglepetést keltett a magyar bíboros arra vonatkozó tájékoztatója, hogy meg-

⁶⁴³ A jelentésben foglaltakat vö.: PÁLDI, 1996. 328–337.

⁶⁴⁴ Megjelent: SERES, 2022. 1059–1065.

⁶⁴⁵ Az akta előlapján az alábbi ügyviteli utasítás és a kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignóival: „Tájékoztatásra: *Horn elvtárs Horn – Őszi elvtárs Őszi VI. 8. – GPF (kérte) Bagi elvtárs VI. 12. Bagi*”.

⁶⁴⁶ Nyikolaj Afanaszjevics Kolesznyikról van szó.

szűnőben van nálunk az Egyházügyi Hivatal.⁶⁴⁷ A bíboros úr Filaret metropolitát meghívta esztergomi látogatásra. Engem pedig arra kért, hogy kísérjem el Kárpátaljára, tájékoztassam az ottani helyzetről és adjak neki tanácsot különféle kérdésekben.

A kárpátaljai körút május 20–25. között zajlott le. Az Ukrán Vallásügyi Hivatal kárpátaljai képviselőjének⁶⁴⁸ segítségével kidolgozott program mindenben megfelelt a bíboros szándékainak, mert lehetővé tette, hogy felkeresse mind a kilenc katolikus papot és találkozhasson nemcsak a magyar, hanem más nemzetiségű hívekkel is. Szolyván, ahol a katolikusok nagyobb része német anyanyelvű, németül szólt hozzánk. Minden prédikációjában megemlítette, hogy a helyi vallásügyi megbízott és a kijevi főkonzul is részt vesz a látogatáson.

15 egyházközségbe látogatott el, hét templomban (Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyszőlős, Huszt, Szolyva, Szerednye) tartott istentiszteletet. Ezekben a rendezvényeken mindenütt nagy tömegek vettek részt, a zsúfolt templomokon kívül százával álltak és várokoztak a hívők munkanapokon is.

A bíboros úr megtekintett két olyan templomot is, amelyeket az utazás előtti napokban adtak vissza. Ezek közül a legfontosabb a nagyszőlősi Mennybemenetel templom, amelyet 1959-ben zártak be és azóta raktárnak használták a város főterén. A lakosság egy hét alatt 20.000 rubelt gyűjtött a helyreállítás céljára, sok társadalmi munkát ajánlottak fel. A bíboros úrtól és tőlem is azt kérték, hogy csak egy dologban segítsünk, az orgona helyreállításában (a sípok hiányoznak). Nem tudom, hogy milyenek ezen a téren a lehetőségek, de javasolom, hogy az egyházi illetékesekkel együtt vizsgálják meg otthon a segítés módjait.

A látogatás polgári programjában több rendezvény szerepelt, az ungvári skanzen, az aknaszlatinai sóbányában működő kórház és a Kárpáti, illetve Poljanai szanatórium⁶⁴⁹ megtekintése.

⁶⁴⁷ Németh Miklós miniszterelnököt és kormányát a megalakulása óta (1988. november 24.) foglalkoztatta az állam és egyház viszonyának átalakítása. Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszter már 1989. február 8-án egy Londonban tartott egyházügyi konferencián kijelentette, hogy a kormány az ÁEH megszüntetését tervezi. Az MSZMP KB Társadalompolitikai Osztálya 1989. március 1-jei ülésén tárgyalta a *Javaslat a lelkiismereti szabadságról, a vallás szabad gyakorlásának jogáról és az egyházügyekről szóló törvény politikai irányelveiről* címet viselő dokumentumot, amely magában foglalta a kormány melletti új társadalmi konzultációs és érdekegyeztető szerv, a Minisztertanács Egyházügyi Titkársága megalakításának tervét is. A Minisztertanács április 30-i ülésén a kormányfő megemlítette, hogy készül egy javaslat az ÁEH megszüntetéséről. A Minisztertanács Kabinetje végül 1989. május 23-án elfogadta az előterjesztést az ÁEH megszüntetésére vonatkozó törvényerejű rendeletről. Részletesen: Soós, 2011.

⁶⁴⁸ Vaszilij Ivaskovicsról van szó. Életrajzi adatai nem ismertek.

⁶⁴⁹ Poljana (ukránul: Polena/Поле́на) Szolyvától tíz kilométerre északra, Alsóverecke mellett egy keskeny völgyben fekszik. Az itt fakadó és három műhelyben palackozott ásványvíz az Osztrák–Magyar Monarchia idején vált Európa-szerte ismertté.

Damaszkin munkácsi ortodox püspök nagy figyelmet fordított a bíboros úr látogatására. Kinn volt a repülőtéren a megérkezéskor, meghívta kíséretével együtt ebédre, részt vett a munkácsi templomban tartott istentiszteleten és ott üdvözölte a hívek előtt Paskai Lászlót, eljött a sajtótájékoztatóra és részt vett a búcsúében is.

A bíboros úr Beregszászon felkereste lakásán Forgon Pál református püspököt, aki ezek után részt vett az istentiszteleten és ott hazafias üdvözlő beszédet mondott.

Május 24-én a megyei tanács székházában hivatalos megbeszélésekre került sor Molnár Albert első elnökhelyettes⁶⁵⁰ és Zinaida Szuhan elnökhelyetttessel (az elnök⁶⁵¹ külföldön tartózkodott). A bíboros úr köszönetet mondott a jó szervezésért és a segítségért. Hangsúlyozta, hogy a látogatására A. Jakovlev meghívására került sor,⁶⁵² ezért táviratban fejezi ki köszönetét.⁶⁵³ Elmondta, hogy főpásztori feladatának teljesítése céljából utazott ide és ezt a látogatást történelmi jelentőségűnek tartja, mert a háború óta itt még püspök nem járt, bíboros pedig sohasem. Úgy látja, hogy az ő utazása a vallásos emberek szemében a peresztrojka hitelességét igazolja, növeli a bizalmat az új politika iránt. Örömmel tapasztalta, hogy a magyar kulturális élet lehetőségei bővülnek, megalakulhatott a Magyarok Kulturális Szövetsége. (Azért kértem, hogy ezt is említse meg, mert a megbeszélés előtti napon tagadták meg a Szövetség bejegyzését.) Jó volt látni – mondta –, hogy a sok nemzetiség kulturális öröksége gazdagítja egymást, ami nem a feszültség növelését, hanem az összetartást erősíti. Az istentiszteleteken ugyanis nemcsak katolikusok és magyarok, hanem mindenféle valláshoz és nemzetiséghez tartozók vettek részt, örömmel tapasztalta a hívek vallásosságát, hitükhöz való ragaszkodását. Kijelentette, hogy „4 évtizedes papi működése során ilyen buzgóságot és ennyi könnyet még nem láttam”.⁶⁵⁴

A bíboros úr a következő segítséget kérte:

– Már csak nyolc munkaképes pap maradt Kárpátalján és ezek is mind 70 éven felüliek. Ezért kérte, hogy ünnepek alkalmával magyarországi papok jöhessenek át

⁶⁵⁰ Sic! Helyesen: Molnár Bertalan.

⁶⁵¹ Vagyis: Mihail Mihajlovics Maljovanyik.

⁶⁵² Alekszandr Jakovlev, az SZKP Központi Bizottsága titkára, a Politikai Iroda (Politbüro) tagja, egyben Mihail Gorbacsov pártfőtitkár egyik legközelebbi bizalmasa 1988. november 9–12. között látogatott Magyarországra. Paskai visszaemlékezése szerint Berecz János, az MSZMP Központi Bizottságának titkára szervezte meg, hogy Jakovlev november 12-én ellátogasson Esztergomba is, ahol találkozott a Magyar Katolikus Egyház fejével. Noha valóban ez alkalommal került sor a formális meghívásra, Paskai útját hosszabb előkészületek előzték meg. A bíboros-érsekben már 1988 tavaszán megfogalmazódott a kárpátaljai látogatás gondolata. PASKAI, 2013. 345. – A kárpátaljai katolikusok helyzetének kérdését pedig már 1988. júniusi moszkvai tartózkodása során felvetette Konsztantyin Harcevszovjet vallásügyi miniszter előtt is. Lásd a 40. sz. dokumentumot.

⁶⁵³ Lásd a 77. sz. dokumentum mellékletét.

⁶⁵⁴ Sic! Egyeztetési hiba az eredetiben.

istentiszteletet tartani. Kérte, hogy 3-5 papot hosszabb időszakra is át lehessen telepíteni, mindaddig, amíg az utánpótlás ügye meg nem oldódik.⁶⁵⁵

– Vallásos irodalom (Biblia, Új Ember) behozatalához kérte a tanács hozzájárulását.

– Bejelentette, hogy a szovjet állampolgárok tanulmányokat folytathatnak magyarországi papi szemináriumokban, ha erre van igény. Egyelőre abban van megállapodás, hogy két fő ősszel megkezdi magyarországi tanulmányait.

Az előterjesztett kérésekkel egyetértettek. Az egyházügyi hivatal megbízottja a vallási kérdésekkel kapcsolatos szovjet álláspontot a következőképpen fejtette ki:

A kereszténység felvételének 1000. évfordulója,⁶⁵⁶ a peresztrojkával együtt, fordulatot eredményezett vallási, egyházi ügyekben is. Rendelkezés van arra, hogy kedvező feltételeket kell teremteni a hívők számára vallásuk szabad gyakorlásához. Megváltozott a vallásos emberek erkölcsi megítélése, ma már nem tartják számon, hogy ki vallásos és ki nem. Az emberek közötti összetartó erőket kell előtérbe helyezni és nem a szétválasztókat. A vallásosság nem akadályozhat meg senkit sem az előrehaladásban, kinevezésben, képviselővé választásban stb. A vallásosság minden szovjet állampolgár emberi jogává vált. Közölte, hogy megkezdődött a vallási közösségek, az egyházközösségek bejegyzése és a templomok visszaadása. 20 hívő aláírása esetén a kért templomot visszaadják.

Kárpátalján 630 egyházközség működik, amiből 43 katolikus, 83 református, a többi ortodox és egyéb. A háború előtt 50 katolikus egyházközségnek volt temploma. Az elmúlt hetekben visszaadott templomokkal együtt most 43 működik, de további 4 templom visszaadása folyamatban van. Szándékukban van mind az 50-nek a visszaadása.

Ma már – mondta –, a sajtó szabadon írhat a vallási kérdésekről, megengedték a harangozást. Az istentisztelet azon a nyelven folyik, amelyiken a hívők kérik.

A bíboros úr felvetette a görögkatolikusok kérdését is, kijelentve, hogy erre most nem kér választ, mert tudja, hogy az ügy bonyolult és azt is, hogy a kérdés nem itt dől el. Elmondta, hogy ismeretei szerint az egyház illegálisan ma is működik, vannak felszentelt papjaik, püspökeik. Egynek a nevét meg is mondta, Szemedi János. Közölte, hogy ezek Gorbacsovnak írtak levelet, de még nem kaptak választ. Bejelentette, hogy ő szívesen veszi, ha a görögkatolikusok eljárnak a katolikus templomokba, hiszen az ő istentiszteletein is sokan voltak jelen. Felvetette, hogy nem lenne-e jobb,

⁶⁵⁵ A következményekről lásd a 77., 79. és 99. sz. dokumentumot.

⁶⁵⁶ 1988. június 4–14. között tartották Moszkvában, Kijevben és Leningrádban az ortodox kereszténység oroszországi felvételének millenniumi ünnepeit. A megemlékezésekre Paskai László is meghívást nyert Filaret metropolitától, majd II. János Pál pápa is kijelölte őt annak az öt fős vatikáni delegációnak a tagjává, amely az európai katolikus püspöki konferenciákat képviselte az ünnepeken. Erről lásd a 40. sz. dokumentumot.

ha a hatóságok néhány papnak engedélyt adnának a nyilvános működésre. A válasz az volt, hogy ehhez az ügysző nem tudnak hozzászólni.

(Ez a téma Kijevben, a Filarettel való beszélgetés során is felmerült. Filaret a görögkatolikusokkal kapcsolatban ugyanazokat a nézeteket fejtette ki, mint Kravcsuk, az UKP KB osztályvezetője néhány hónappal ezelőtt. E szerint helyes volt ennek az egyháznak a megszüntetése. Ma is együttműködnek a nyugati szovjetellenes kémszervezetekkel, onnan támogatást kapnak. Prédikátoraik járják a falvakat és bujtogatják híveiket a szovjet hatalom ellen. Filaret nem beszélt arról, hogy az unitáriusok⁶⁵⁷ templomait – több százat – az ortodox egyház kapta meg, ezért érdekelték a jelenlegi helyzet fenntartásában.)⁶⁵⁸

Május 25-én sajtótájékoztatóra került sor, amelyen részt vett Damaszkín püspök is. A bíboros úr beszámolt utazásáról, tapasztalatairól, benyomásairól. Lényegében megismételte azt az értékelést, amit a tanácsi vezetőknek adott és beszámolt a velük folytatott tárgyalásokról, a megállapodásokról is. Elmondta azt is, hogy arra biztatta híveit, hogy legyenek becsületes állampolgárok, de őrizzék meg nemzeti értékeiket, hagyományait.

Egy kérdésre válaszolva elmondta, hogy a kárpátaljai katolikusok helyzete az egyházi szervezetben ma rendezetlen, mert az egykori szatmári püspökség területe Tri-

⁶⁵⁷ Sic! Ez Páldi András helytelen fogalomhasználata. A görögkatolikusok és a római katolikus egyházzal egyesült felekezetek gyakran használt magyar megnevezése az unitus volt, nem unitárius. Ez utóbbi a XVI–XVII. században főként Lengyelországban és Erdélyben meggyökeresedett, majd a XVIII–XIX. században az angolszász világban is terjedő szentháromságtagadó (antitrinitárius) vallási irányzat megnevezése volt.

⁶⁵⁸ Páldi itt a Paskai László, Filaret metropolita és Nyikolaj Kolesznyik ukrán vallásügyi miniszter május 19-ei közös vacsoráján kialakult vitára utal. Mivel erre vonatkozóan semmilyen más forrással nem rendelkezünk, érdemes szó szerint idézni a főkonzul visszaemlékezésében leírtakat. „A két egyház helyzetéről beszélgetve, mindketten [már mint Paskai és Filaret – S. A.] elégedetten állapították meg, hogy a reformpolitika eredményeként erősödik a lelkiismereti szabadság, szabadabbá válik a vallásgyakorlás. Ehhez kapcsolódva a bíboros úr óvatosan megkérdezte: mikorra várható a görög katolikusok [sic!] szabad vallásgyakorlásának engedélyezése? A békés beszélgetés ezzel megszakadt, átvette helyét a politika. Filaret hangját felemelve magyarázta el, hogy erre nem kerülhet sor, mert a görög katolikusok a nyugati kémszervezetek pénzén felforgató tevékenységet folytatnak az országban. Prédikátoraik járják a falvakat és bujtogatják híveiket a szovjet hatalom ellen. A bíboros úr le akarta fékezni a görög katolikusokra zúduló haragot, arról kezdett beszélni, hogy Magyarországon felszámolás alatt áll az egyházügyi hivatal. Ezzel azonban újabb darázsészekbe nyúlt. Az ukrán egyházügyi miniszter, aki eddig hallgatott, rendkívül mérges lett és magyarellenes kirohanásokra ragadtatta magát. A magyarokat állandó rendbontóknak nevezte, akik mindig mást akarnak, akiknek érthetetlen okokból nem felel meg az állam és az egyház közötti együttműködés jelenlegi, jól bevált formája. Egyre jobban belelendülve védelmezte saját hivatalát, majd hirtelen fordulattal a magyarok hibáinak felsorolását a kárpátaljai magyarokra szűkítette. Támogatják a görög katolikusokat, szervezkednek, megbontják a népek közötti békés együttműködést, újabban a Szovjetuniót azzal merik vádolni, hogy 1944-ben deportálta a magyarokat.” PÁLDI, 1996. 328–329.

anon óta három ország között oszlik meg. A megoldást csak a Vatikán és a Szovjetunió közötti megbeszélések hozhatnák.⁶⁵⁹

Egy másik felszólaló külön kárpátaljai püspök kinevezését kérte.

Felszólalt az ungvári plébános⁶⁶⁰ és indulatos szavakkal számolt be arról, hogy a háború után minden katolikus magyar papot letartóztattak. Ő nyolc évet töltött Vorkután. Itt az ideje annak, hogy ezekről az igazságtalanságokról is szabadon írjanak és beszéljenek. Követelte az iskolai vallásoktatás engedélyezését.

A görögkatolikusok ügyében szóváltásra került sor Paskai bíboros úr és Damaszkini ortodox püspök között, ami még világosabbá tette az ortodox egyház álláspontját.

Egy újságíró azután érdeklődött, hogy mi most a helyzet a görögkatolikusokkal. A bíboros úr elmondta, hogy ez nagyon bonyolult kérdés. Eddig ugyanis az a nézet uralkodott sok helyen, hogy valaki vagy római, vagy bizánci szertartás szerint imádja az istent,⁶⁶¹ de egy közbeeső változatot, amelyik a bizánci szertartást megtartja, de elismeri a római pápát is, nem fogadták el. Ez a vagy-vagy szemlélet még ma is létezik. Bízunk abban, hogy a lelkiismereti szabadságról szóló új szovjet törvény megoldja ezt a kérdést is.

Damaszkini azonnal szót kért és igen udvariatlan szavakkal utasította el a hallottakat. Szerinte „a saját országodat, ahol élsz, nem köpheted (ezt a szót használta) le”. Alapelv az: két egyház van, aki egyiket sem ismeri el, az felesleges (!).⁶⁶²

Ezek után visszautasította az iskolai vallásoktatás követelését is. Kijelentette, hogy a vallásos nevelés a család és a templom dolga.

Ezen kívül megbírálta a kárpátaljai magyar papokat, amiért nem működnek együtt az ortodox papokkal, annak ellenére, hogy ők állandóan keresik a közeledés lehetőségét. Ajánlataikat idegenkedve fogadják. Ilyen idegenkedést lát abban is – mondta –, hogy ő elment a bíboros úr miséjére, de a bíboros úr nem tudott időt szakítani a pravoszláv istentiszteleten való megjelenésre. Hozzátette, hogy a látogatás akkor lett volna teljes, ha nemcsak a katolikusokat látogatta volna meg.

A bíboros úr azt válaszolta, hogy az egyházak közötti együttműködés gondolatával és gyakorlatával teljesen egyetért. Elnézést kért még egyszer, amiért nem tudott elmenni a zsúfolt program miatt, de helytelen őt azzal vádolni, hogy nem keresi a kapcsolatokat, amikor Kijevben két napig csak pravoszláv templomokat, zárdákat látogatott meg, Filarettel tárgyalt és magával Damaszkinnal most találkozik harmadszor.

A bíboros úr felolvasta a római pápának és Jakovlevnek küldött táviratát.

⁶⁵⁹ Sic! Egyeztetési hiba az eredetiben.

⁶⁶⁰ Vagyis: Horváth Ágoston.

⁶⁶¹ Sic! Az Isten szó kisbetűvel az eredetiben.

⁶⁶² Sic!

Az utazás legfontosabb eredményei a következőkben foglalhatók össze:

1.) A főpásztori látogatás a magyarok között óriási érdeklődést váltott ki és tömegesen vettek részt az istentiszteleteken. Az első pillanatban kiderült, hogy itt a vallásos hit erősen összefonódik a nemzeti érzéssel, ezért a szentbeszédekben (ezt a bíboros úrral részletesen megbeszéltük) a magyarországitól eltérően, annál óvatosabban kell beszélni. A magyarságukra való utalás legártatlanabb szavai után nagyon sokan sírni kezdtek a templomban. A magyarlakta részeken a magyar eredetű és tartalmú énekeket (Hol vagy István király, Téged magyar kíván..., Boldogasszony anyánk, régi patrónánk ...) szíjogva, sírva énekelték. Pedig a bíboros úr csak vallási kérdésekről beszélt és csak távoli utalásokban volt szó a magyarság összetartozásáról. Amit erről mondott, azt feltétlenül el is kellett mondania és a helyi hatalom képviselői sem kifogásolták.

Beszédében ilyen mondatok szerepeltek:

- „Kérem a Szűzanyát, segítsen nektek megőrizni hiteteket és magyarságotokat.”
- „Mikor Munkács felé közeledtem és megláttam a munkácsi várat, azt éreztem, hogy milyen nagy erő van a mi Szent Istváni hazánkban és magyar kultúránkban, amely ezer évig képes volt fennmaradni és fejlődni. Őrizzétek meg ezt a kultúrát, ezt a nyelvet úgy, mint elődeink őrizték minden veszély ellenére.”

2.) A bíboros úr körutazása a magyarok lakta vidéken jól illeszkedik nemzetiségi politikánk fő vonalába. Az a tény, hogy Grósz elvtárs alig másfél hónappal ezelőtti látogatása⁶⁶³ után a bíborosi látogatásra is sor került, erősíti azt az érzést, hogy nemcsak szónoklatokban hangzanak el szép mondatok a velük való törődésről, hanem valójában a magyarság részének tekintjük őket. Ezeket az érzéseket a helyi papok üdvözlő beszédeikben ki is fejezték. Csáki⁶⁶⁴ József munkácsi vikárius megható szavakkal mondta: „1945-ben a szatmári püspök, amikor utoljára láttuk őt, azt mondta, hogy mindenki maradjon a helyén. Bíboros úr, mi maradtunk, kitarottunk, fogytunk, de megmaradtunk.”

3.) A szovjet peresztrojka haladása következtében kedvezőre fordult az egyházpolitika is. A legfőbb gond most már az, hogy 43 és egy-két év múlva 50 egyházközség lesz,⁶⁶⁵ de csak 8 pap van. Eredménynek kell tekintenünk, hogy a helyi szervek rugalmasak voltak és mindenben megállapodást lehetett elérni a paphiány és a vallásos

⁶⁶³ Grósz Károly 1989. április 3-án délután, Ungvárt, Munkácsot és Beregszászt megában foglaló fél-napos látogatást tett Kárpátalján. Ennek részleteit lásd: RÁCZ T., 1989. – SERES, 2023/a. – SERES, 2023/b.

⁶⁶⁴ Sic!

⁶⁶⁵ Ez a mondat így szerepel az eredetiben. Nyilván hiányos, s a 43 számnév után kimaradt az „egyházközség van” szó szerkezet.

irodalomhiány ideiglenes megoldásának gyakorlati tennivalóiban. Engedékenységek oka az, hogy ők már ismerik a készülő törvény tervezetét.

4.) A központi és a helyi szervek féltek a látogatástól. Attól tartottak, hogy az istentiszteleteket magyar nacionalista tüntetések követik majd. Ezért a helyi sajtó és rádió nem közölte előre, hogy a bíboros úr milyen városokat és falvakat látogat meg. Az egyházügyi megbízott elmondta nekem, hogy naponta kell jelentést adnia Moszkvába és Kijevbe az eseményekről. Elmondta azt is, hogy Filaret tájékoztatta őket a kijevi megbeszélésekről és arról, hogy a görögkatolikusok ügye is szóba került.

A Kárpáti Igaz Szó munkatársai beszámoltak arról, hogy a megyei titkár behívta őket és szigorúan felhívta a figyelmüket arra, hogy a látogatást csak vallási jellegűnek kell bemutatni. Nem szabad utalni például arra, hogy a katolikusok többsége magyar nemzetiségű. Ennek megfelelően ott tartózkodásunkig csak egy rövid tényközlés jelent meg a magyar nyelvű lapban, az orosz és ukrán nyelvű sajtó pedig meg sem emlékezett róla.⁶⁶⁶ A helyi TV a megyei tanácsnál folyó megbeszélésről adott egyperces összefoglalót. A kijevi sajtóban sem írtak semmit a Filaretnél tett látogatásról.

Páldi
(Páldi András)
főkonzul

⁶⁶⁶ Erről lásd még a 75. sz. dokumentumot.

72.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak
a KMKSZ bejegyeztetésének akadályozásáról

KIJEV, 1989. MÁJUS 30.

GÉPELT MÁSOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/86. DOBOZ, 001955/1/1989. SZ.

KÜM Távközlési Osztály
Nagykövetség
Kiev
Azonosító
KEV20380

Rejtjeltávirat
Érkezett: 89. 05. 30. 13.49

Szigorúan titkos!
Készítette: *Al*
Ellenőrizte: *Al*

Az Ungvári Megyei Tanács még mindig nem volt hajlandó hivatalosan bejegyezni a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget.⁶⁶⁷ Az eddigi viták során a Szövetség alapszabályának különböző kitételeit kifogásolták, például nem értenek egyet azzal, hogy a kárpátaljai magyar kisebbség az egyetemes magyarság része, nem tartják szükségesnek, hogy a Szövetség érdekvédelmi funkciókat is ellásson.

A legutolsó megbeszélésen (május 23-án) új ellenérvet találtak, ami veszélyesebb az eddigieknél. A megyei KB titkára azt állította, hogy a Szövetség informális, alternatív, a párttal szembenálló csoportosulásnak tekintendő, ezért nem engedhető meg a bejegyzése.⁶⁶⁸

Az 56. sz. táviratomban jeleztem, hogy Scserbickij felszólította a pártot az ellenzéki szervezetekkel szemben, és felidézte [a] Baltikum és Tbiliszi⁶⁶⁹ veszélyét. Ez a kijelentés bátorította fel a helyi hatalmat.

⁶⁶⁷ Az előzményekről lásd az 57. sz. dokumentumot.

⁶⁶⁸ A KMKSZ bejegyzésének kérdését a Kárpánton túli Terület Tanácsának Végrehajtó Bizottsága eredetileg az 1989. április 1-jei ülésére tűzte ki, ám azt először a május 18-i, majd a május 23-i ülésére halasztotta. Ekkor, május 23-án napirendre is került a kérdés, ám a testület nem volt teljes, és a VB elnökének, valamint a területi pártbizottság első titkárának (Henrih Bandrovszkij) távollétében nem vállalta a döntés felelősségét. DUPKA, 1993/a. 87–88.

⁶⁶⁹ A grúziai közbeszédben „véres vasárnapként” vagy a „sapper lapátok éjszakájaként” emlegetett 1989. április 9-i, Tbiliszipben lejátszódó véres összetűzésekről van szó. Az események gyökere egy etnikai konfliktusra, a grúzok és abházok közötti ellentétre vezethető vissza. Grúz ellenzéki vezetők, Zviad Gamszahurdiával az élen, 1989. április 4-re meghatározatlan ideig tartó, nagyszabású tömegtüntetést hirdettek Tbiliszi központjába, tiltakozásul az ellen, hogy egy március 18-án tartott népgyűlésen az abházok kimondták az elszakadásukat a Grúz SZSZK-tól és az önálló Abház SZSZK megalakításának szükségessége mellett szálltak síkra. A tüntetés egyre radikálisabbá vált, az Abházia kiválása elleni protestálás Grúzia Szovjetunióból való kiválása melletti demonstrációvá

A Szövetség vezetője bejelentette, hogy ha nem jegyzik be a szervezetet, akkor Gorbacsovhoz fordulnak.⁶⁷⁰ Egyelőre a szervezet működése ellen nem hoztak semmiféle korlátozó intézkedést.

Lássa: I. Területi Főosztály vezetője⁶⁷¹

– 58 – P[áldi] –

alakult, a tüntetők szovjet- és oroszellenes jelszavakat skandáltak, ellenkormány megalakítását jelentették be, s egy petíciót fogalmaztak meg az USA elnökéhez és kongresszusához. Április 8-ról 9-re virradó éjjel a szovjet belügyi egységek kiszorították a mintegy 10 ezer fős tüntető tömeget Tbiliszi központjából, a tömeg feloszlása közben erőszakot alkalmaztak, amelynek következtében 21 ember vesztette életét, és közel kétszázan kerültek kórházba súlyos sérülésekkel.

⁶⁷⁰ A KMKSZ Területi Választmánya 1989. május 28-án Csapon tartotta ülését, amelyen meg is fogalmaztak egy – mások mellett – Mihail Gorbacsov nevére szóló petíciót. Lásd a 76. sz. dokumentumot.

⁶⁷¹ Vagyis: Kiss János.

73.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak
a kárpátaljai magyarság aktivitásának erősödéséről

KIJEV, 1989. MÁJUS 30.

GÉPELT MÁSOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/84. DOBOZ, 002591/1989. SZ.⁶⁷²

KÜM Távközlési Osztály	Rejtjel Távirat	Szigorúan titkos!
Nagykövetség	Érkezett: 89. 05. 30. 14:05	Készítette: UN
Kiev		Ellenőrizte: Hé
Azonosító:		
KEV20381		

Grósz elvtárs látogatása⁶⁷³ óta erősödik a kárpátaljai magyarok aktivitása, nemcsak az értelmiségiek, hanem a falvak lakossága körében is. Aláírásokkal követelik a vegyes óvodák és iskolák széjjelválasztását (30 ilyen magyar–ukrán, magyar–orosz iskola van, ahol már csak néhány tárgyat tanítanak magyarul).⁶⁷⁴ Azt követelik, hogy állítsák vissza a teljesen magyar nyelvű oktatást és adják vissza a magyar iskolaépületeket (egyes falvak küldöttsége már Kijevben is járt).

A magyar vezetőség nem tudja eleve elutasítani a kérést, mert az ukrán lakosság is egyetért vele, sőt az orosz–ukrán osztályok szétválasztását ők is követelik.

Lássa: I. Területi Főosztály vezetője⁶⁷⁵

– 59 – P[áldi] –

⁶⁷² Megjelent: SERES, 2023/b.⁶⁷³ Vagyis 1989. április 3-a óta.⁶⁷⁴ Az 1950-es és 1960-as években létrehozott magyar–ukrán párhuzamos tagozatok után 1978-tól a terület majd egy tucatnyi iskolájában orosz tagozatokat hoztak létre. Ennek jogalapját az SZKP KB és a Minisztertanács 1978. október 31-i, az orosz nyelv tanításának további javítását szolgáló intézkedésekről szóló közös rendelete teremtette meg, amit az USZSZK Minisztertanácsa november 2-án erősített meg. Ez a jogszabály nem is tagadta, hogy a ruszifikáció politikája áll a homlokterében. A vegyes tannyelvű osztályok és iskolák mindegyikét túlnyomó többségében magyarok által lakott településeken nyitották meg, mint például a Beregszászi járási Mezőváriban, Borzsován, Gáton, Tiszacsomán, Sárosorosziban vagy a Nagyszőlősi járásban Salánkon. Az orosz osztályokba is kivétel nélkül magyar gyerekeket irattak be, hiszen a vidékre települt vagy betelepített orosz ajkúak zöme a nagyvárosokban élt, ahová a hivatali munkája kötötte. SZAMBOROVSKYNÉ, 2013. 49–50. – Az oktatási szféra – burkolt oroszosítást célzó – úgynevezett „internacionalizációja” oda vezetett, hogy 1989-re már csak 50 tisztán magyar tannyelvű iskola maradt Kárpátalján, 564 ukrán, 14 orosz és 10 román tannyelvű mellett. Rajtuk kívül még 49 vegyes tannyelvű, úgynevezett „internacionalista” iskola működött a régióban, 17 ukrán–magyar, 15 orosz–magyar és 3 ukrán–orosz–magyar tannyelvvel, vagyis a többségük, 30 egység korábban beolvasztott magyar tannyelvű oktatási intézmény volt. FEDINEC, 1999. 86.⁶⁷⁵ Vagyis: Kiss János.

74.

Balázs Ádámnak, a Magyar Hírek szerkesztőjének beszámolója Paskai László esztergomi érsek kárpátaljai látogatásáról

BUDAPEST, 1989. JÚNIUS 16.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-K, 1989/113. DOBOZ, 006686/1989. SZ.⁶⁷⁶

Magyar Hírek szerkesztősége⁶⁷⁷

Budapest

Benczúr utca 15.

Paskai László bíboros-érsek „nyomában” Kárpátalján jártam: Csap–Ungvár–Munkács–Beregszász útvonalon.⁶⁷⁸ A külföldieknek fenntartott szállodát kizárólag hivatalos szovjet szerv foglalhatja le (nekem a Kárpáti Igaz Szó szerzett szállást). A bíboros programját a szovjet Egyházügyi Hivatal bizonytalanságban tartotta, ezért riportunk üldözésszerű versenyhez hasonlított. A tucatnyi magyarországi újságíró – pontos program hiányában – csak úgy tudta követni az eseményeket, ha Paskai László kocsiját mindenhol követte. A szovjet Egyházügyi Hivatal helyi képviselője szeretne volna, ha az ungvári Televízió és a Kárpáti Igaz Szó hangsúlyosan beszámol az eseményről. Ezt az ideológiai titkár megtiltotta, ezért a történelmi jelentőségű látogatásról a helyi tömegkommunikációs eszközök említést sem tettek. Az ungvári Kárpátia Szállóban lakó magyar újságírók egyike sem tudta telefonon leadni tudósítását, mert nem kapott vonalat. Forgón Pál református püspök telefonját Beregszászon arra az időre, amíg a Paskai-delegáció nála járt, kikapcsolták. A Grósz látogatásakor felállított magyar nyelvű helynévtáblák Ungvár és Beregszász között most is helyükön vannak, de csak az országút egyik oldalán, mert az MSZMP főtitkára más útvonalon jött vissza.

A bíborosi látogatás gyakorlati eredménye az a hivatalos ígéret, hogy egy római katolikus teológushallgató kezdheti meg tanulmányait Magyarországon.

⁶⁷⁶ Megjelent: SERES, 2022. 1067.

⁶⁷⁷ A Magyar Hírek a Magyarok Világszövetségének 1955 óta, kéthetente megjelenő magazinja volt. 1989-ben a főszerkesztője és felelős kiadója Halász György volt.

⁶⁷⁸ Balázs Ádám tollából és a fényképeivel egy rövid tudósítás jelent meg a lapban. BALÁZS Ádám: A bíborossal Kárpátalján. Őrizzék hűségesen hitüket és magyarságukat! *Magyar Hírek*, 1989. július 7. 30–34.

A két legfontosabb újdonság a magyar nemzetiség életében: megindult a kishatár-forgalom március elsején és megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Egyesület március végén.⁶⁷⁹ Ez utóbbi rendkívül aktív, bár hivatalosan a mai napig nincsenek bejegyezve.

Budapest, 1989. június 16.

Balázs Ádám
(Balázs Ádám)

⁶⁷⁹ Sic! A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség valójában 1989. február 26-án alakult meg Ungváron.

75.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Monori Istvánnak,
a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya vezetőjének a Paskai László
esztergomi érsek kárpátaljai látogatásáról szóló kárpátaljai magyar
és ukrán sajtótudósításokról

KIJEV, 1989. JÚNIUS 19.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1989/113. DOBOZ, 6686/1989. SZ.⁶⁸⁰

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
110/adm/1989
Készült: 3 példányban
Kapja: 2 példány Központ
1 példány Saját

Kijev, 1989. június 19.
Tárgy: Paskai László bíboros,
esztergomi érsek kárpátaljai
látogatásának sajtóvisszhangja

Tisztelt Monori Elvtárs!

Sajnos a jelentés megírásáig⁶⁸¹ nem sikerült összegyűjteni a bíboros látogatásról Kárpátalján megjelent cikkeket, beszámolókat, ezért kicsit megkésve, mellékelten küldöm.⁶⁸²

Értesítelek, hogy ugyanezeket a lapokat bíboros úrnak is megküldtem.

Üdvözlettel:
Páldi
(Páldi András)

⁶⁸⁰ Megjelent: SERES, 2022. 1068.

⁶⁸¹ Lásd a 71. sz. dokumentumot.

⁶⁸² A jelentés melléklete az alábbi öt cikk kivágva: 1.) Kő[szEGHY] Elemér: Paskai László bíboros területünkön. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. május 23. 1. 2.) Paskai László bíboros Beregszászban. *Vörös Zászló*, 1989. május 23. 1. 3.) Kő[szEGHY] Elemér: Dr. Paskai László bíboros a területi végrehajtó bizottságban. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. május 25. 1. 4.) Kő[szEGHY] Elemér: Befejeződött a látogatás. Dr. Paskai László sajtóértekezlete. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. május 26. 1. 5.) Дрогальчук, В[иктор]: Ласло Пашкаї – гість Закарпаття. Вперше за радянські роки нашу область відвідав кардинал римо-католицької церкви. *Закарпатська Правда*, 1989. május 27. 4.

76.

Siklós Péternek, a Művelődési Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok
Főosztálya főelőadójának feljegyzése a KMKSZ vezetőségének
magyarországi látogatásának előkészítéséről

BUDAPEST, 1989. JÚNIUS 21.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-K, 1989/112. DOBOZ, 6710/1989. SZ.

NKF I. Területi Osztály
I/1020-1/1989.

Tájékoztató

a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség vezetőségének magyarországi
látogatásához

Az 1989. február 26-án megalakult Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) elnökségének küldöttsége: Fodó Sándor elnök, az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai tanszékének tanára, Móricz Kálmán elnökhelyettes, a Kárpáti Igaz Szó munkatársa, Dupka György felelős titkár, költő, a Kárpáti Kiadó osztályvezetője és Jánki András, a Radjanszka Skola Kiadó szerkesztője a Művelődési Minisztérium meghívására 1989. június 22. és 29. között Magyarországra látogatnak. (A meghívást Dr. Páldi András kijevi főkonzulunk kezdeményezte,⁶⁸³ és Fodó Sándor május eleji magánjellelű budapesti látogatásakor a vele találkozó Szokai Imre,⁶⁸⁴ az MSZMP osztályvezető helyettese indítványozta Knopp Andrásnak és Őszi Istvánnak írt levelében.)⁶⁸⁵

Kárpátalja magyar lakosságának régen megfogalmazott óhaja teljesült a KMKSZ megalakításakor. Már egy 1972-es beadvány⁶⁸⁶ is nemzetiségi képviselői szerv enge-

⁶⁸³ Lásd a 62. sz. dokumentumot.

⁶⁸⁴ Fodó Sándor 1989. május 9-i látogatásáról a legbővebb közlemény a Magyar Nemzetben jelent meg: „Fodó Sándor, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke rövid budapesti látogatása során találkozott Szokai Imrével, az MSZMP Központi Bizottsága nemzetközi pártkapcsolatok osztályának helyettes vezetőjével. Thürmer Gyula, az MSZMP főtitkárának külpolitikai tanácsadója fogadta a vendéget. Fodó Sándor fontos eredményként értékelte Grósz Károly kárpátaljai látogatását. Az MSZMP képviselői hangsúlyozták a párt készségét és érdekeltségét a szövetség jövőbeni munkájának elvi és gyakorlati támogatására.” Közéleti hírek. *Magyar Nemzet*, 1989. május 10. 4.

⁶⁸⁵ A dőlt zárójelbe tett szövegrész tollal aláhúzva.

⁶⁸⁶ A Fodó Sándor egyetemi tanár és Kovács Vilmos író, költő, illetve az ő szellemi holdudvarukhoz tartozó személyek által kezdeményezett, és 1972 tavaszán megfogalmazott, s a kárpátaljai magyar

délyezését sürgette (in: Jelentések a határon túli magyar kisebbségekről. Budapest, 1988. Medvetánc Könyvek – ELTE, MKKE 335–343. p.).⁶⁸⁷ A kárpátaljai magyarság önálló kultúrpolitikai szervezetének hiányáról írt Dupka György egy 1988-as jelentésében (Kapu, 1988. december 16–21. p.).⁶⁸⁸ Amikor körülbelül ötszázan megalakították a szövetséget, a Szovjetunióban addig páratlan szervezetet hoztak létre (az Alapszabály az I. sz. mellékletben).⁶⁸⁹ A lengyeleknek van ugyan egy testülete, de az nem független, a Szovjet Baráti Társaságok hálózatának a tagja. Ezt a megoldást ugyan többen is ajánlották a szervezőknek, de azok mégis az önállóság mellett döntöttek. Elhárították a beregszászi járási párttitkár vezetőségkijelölő javaslatát is. A falusi és a városi szervezetek sorra alakulnak, a szövetségnek körülbelül 18.000 tagja van (ez a kárpátaljai magyarságnak körülbelül a 10%-a).

A szövetség első nagy akciója a március 15-i ünnepségek megszervezése volt. Az ungvári körülbelül 2000 fős megemlékezésről az MTV is tudósított. Ottjártakor, beszédében Grósz Károly is foglalkozott a szövetséggel.⁶⁹⁰ Dr. Páldi András minden tőle telhetőt megtett annak érdekében, hogy hivatalosan a KMKKSZ-t ismerjék el.

köznyelvben csak „72-es beadványként” aposztrofált dokumentumról van szó, amit eredetileg – a helyi párt- és területi vezetés vélt vagy valós érdektelensége miatt – az SZKP KB Politikai Bizottságához és a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségéhez kívántak felterjeszteni. A beadvány készítőinek célja az volt, hogy az alkotmányos jogokra alapozva, a lenini nemzetiségpolitika alapelveire és a különféle párt dokumentumok posztulátumaira hivatkozva követeljék a kárpátaljai magyarság jogainak érvényesítését. A beadvány a magyarság anyanyelv-használati jogainak sérülését három területen sorolta fel: közoktatás, közművelődés és államigazgatás. A géppel sokszorosított beadványt becslések szerint 1600–2000 magyar nemzetiségű szovjet állampolgár írta alá. Részletesen: DARCSI–DOBOS, 2013.

⁶⁸⁷ Pontos bibliográfia: BALLA Gyula: Kárpátaljai magyarság 1918–1988. In: *Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. (Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia)*. Szerkesztette: MIKLÓS Tamás. /Medvetánc Könyvek/. ELTE–MKKE, Budapest, 1988. 317–343. Az ügynevezett „72-es beadvány” szövege Balla Gyula tanulmányának függeléke a 335–343. oldalon.

⁶⁸⁸ Lásd: DUPKA, 1988.

⁶⁸⁹ A melléklet a KMKKSZ Kárpáti Igaz Szó 1989. március 4-i számában publikált alapszabálya, a lapból kimásolva. Lásd: A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Alapszabálya. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. március 4. 4. – Az első alapszabály teljes szövegét közli még: BOTLIK–DUPKA, 1991. 214–223. – Továbbá: DUPKA, 1993/a. 92–99. Az 1989. február 26-án elfogadott alapszabályt először a KMKKSZ 1990. április 30-i tisztújító közgyűlésén módosították. Uo. 92.

⁶⁹⁰ Grósz Károly az 1989. április 3-i kárpátaljai látogatása során, Ungváron a megyei pártbizottság épületében mondott hosszabb köszöntő beszédet. Ezt teljes terjedelemben közölte a Kárpáti Igaz Szó. A vonatkozó részlet: „A múlthoz képest összehasonlíthatatlanul több a magyar szó a sajtóban, a könyvkiadásban. Korszerűsödik és bővül a Kárpáti Igaz Szó arculata, nő [a] befolyása. Annak is nagyon örülünk, hogy hosszú évtizedek erőfeszítése nyomán megalakult a Magyarok Kulturális Szövetsége. Hungarológiai Központ jött létre, s az ungvári egyetemen most már magyarul is lehet felvételi vizsgát tenni – hogy csak néhányat említsek az elmúlt időszak fontos fejleményeiből.” Lásd: Testvéri barátság és együttműködés. Grósz Károly kárpátontúli tartózkodásáról. Grósz Károly beszéde. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. április 5. 1–2.

Annak ellenére, hogy a területi igazságügyi osztály vezetője az alapszabályt alkotmányosnak ítélte, erre sokáig nem került sor.

Fodó Sándor ezért táviratban fordult M. Sz. Gorbacsovhoz (2. sz. melléklet) az elismertetést sürgetve. A távirat feladása után az elnököt a megyei tanácsra rendelték és szóbeli ígéretet tettek a bejegyzésre. A bejegyzésre csak 1989. június 20-án került sor.⁶⁹¹ A kijevi főkonzul véleménye szerint a területi vezetők nem akarták, hogy a Magyarországra – hivatalos – meghívást kapott delegáció még egy jogilag bizonytalan státuszú szervezetet képviseljen. Megállapíthatjuk, hogy minisztériumunk meghívása, ha nem is kizárólagos oka, de elősegítője volt a KMKSZ törvényesítésének.

A KMKSZ alapszabálya igen sokirányú tevékenységre nyújt lehetőséget, gyakorlatilag a magyar kisebbség valamennyi gondjának megoldásában részt kíván venni. A Szövetség kinyilvánítja benne a Magyarok Világszövetségével és hasonló funkciójú külföldi magyar szervezetekkel való együttműködési készségét. A Művelődési Minisztérium feladata lehet, hogy a KMKSZ vezetőit tájékoztatja a környező országok magyarságának különböző szervezeteivel kialakított közvetlen kapcsolatairól, a nekik nyújtott segítség formáiról, megismerteti potenciális hazai partnereivel. Ennek a célnak kíván megfelelni a látogatás programja (3. sz. melléklet).

Budapest, 1989. június 21.

Siklós Péter
(Siklós Péter)

Kiegészítés: június 24-én délután 17.00 órakor a Gorkij Könyvtárban tartja alakuló ülését a Kárpátaljai Kör, amelyre meghívták a KMKSZ küldöttségét is. A Kör ideiglenes vezetőségének az a szándéka, hogy kollektíván lépjenek be a KMKSZ-be, s mint társszervezetek segítsék egymás munkáját.

⁶⁹¹ A bejegyzés előzményeiről lásd még a 72. sz. dokumentumot. A Kárpátontúli Területi Tanács Végrehajtó Bizottsága az 1989. június 20-i, 90/1989. számú határozatával fogadta el a KMKSZ 1989. február 26-i alapszabályát, ezzel a Szövetség de jure is megalakulhatott. A határozat szövegét lásd: DUPKA, 1993/a. 100.

A) MELLÉKLET

FODÓ SÁNDORNAK, A KMKSZ ELNÖKÉNEK LEVELE MIHAIL GORBACSOVNAK,
 AZ SZKP FŐTITKÁRÁNAK A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KULTURÁLIS SZÖVETSÉG
 BEJEGYEZTETÉSÉNEK ELŐSEGÍTÉSÉRŐL
 UNGVÁR, 1989. MÁJUS 28.
 GÉPELT MÁSOLAT.⁶⁹²

2. sz. melléklet

Az SZKP KB főtitkárának, a Legfelsőbb Tanács elnökének
 Gorbacsov M. SZ.-nek

1989. február 26-án Ungváron megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Március folyamán a szövetség elnöke írásban kérte a szövetség bejegyzését a Kárpátontúli Területi Tanács Végrehajtó Bizottságától. Azóta az ügyben döntés nem született, annak ellenére, hogy a Kárpátontúli területi igazságügyi főosztály vezetője írásban véleményezte az alapszabályt, és azt nem találta az érvényes szovjet törvényekkel ellenkezőnek.

Ez a huzavona mélységesen felháborítja a KMKSZ választmányát és tagságát, mely 1989. május 28-i ülésén határozatba foglalta a fentieket. Mielőtt több, mint tízezer tagságunkat ez a szövetségünkkel és a kárpátaljai magyarsággal szemben tanúsított bizalmatlanság a végsőkig elkészerítené és felháborítaná, kérjük, hogy a lehető legsürgősebben történjen döntés ügyünkben.

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke:
 Fodó Sándor

A távirat szövegének másolatát elküldtük:
 Scserbickij V. V.-nek, az UKP KB első titkárának
 Bandrovszkij H. J.-nek, az UKP Kárpátontúli területi pártbizottsága első titkárának
 Grósz Károlynak, az MSZMP KB főtitkárának

⁶⁹² Megjelent: DUPKA, 1993/a. 88.

B) MELLÉKLET

A KMKSZ VEZETŐSÉGI DELEGÁCIÓJÁNAK MAGYARORSZÁGI PROGRAMJA

1989. JÚNIUS 22–26. KÖZÖTT

BUDAPEST, 1989. JÚNIUS 21.

GÉPELT MÁSOLAT.

3. sz. melléklet

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség küldöttségének programja

(1989. június 20–26.)

A küldöttség tagjai: Fodó Sándor, az ungvári állami egyetem tanára, Móricz Kálmán, a Kárpáti Igaz Szó munkatársa, Dupka György, a Kárpáti Kiadó osztályvezetője, Jánki András, a Radjanszka Skola Kiadó szerkesztője

Szállás: Hotel Flamenco (Budapest, XI. Tass Vezér u. 7.)

Kísérő: AS 6747 forgalmi rendszám, kisbusz (gépkocsivezető: Kogler Lajos)

<u>Június 22.</u> (csütörtök)	7.46	Érkezés a Keleti pályaudvarra Fogad: Siklós Péter
	10.00	A küldöttséget fogadja Sánta Áron, a Minisztertanács Nemzetiségi Államtitkárságának tanácsosa (Parlament, I. kapu, félemelet 3.) Kísér: Siklós Péter
	14.00	A küldöttséget fogadja Hárs Gábor osztályvezető Jelen: dr. Kissné Papp Margit, Kalmár György, Siklós Péter
	16.00	Látogatás a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületénél Fogad: Zöld Ferenc igazgató (Bp., V. Vörösmarty tér 1.) Kísér: Siklós Péter
<u>Június 23.</u>	9.00	Monori István, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának vezetőhelyettese eszmecsereét folytat a KMKSZ képviselőivel
	10.00	Őszi István miniszterhelyettes fogadja a küldöttséget Kísér: Siklós Péter

- 14.00 Glatz Ferenc miniszter fogadja a küldöttséget
Jelen: Hárs Gábor, Siklós Péter
- 16.00 Interjú adása meghívott sajtótudósítóknak
(Rátkai, tanácsterem, MM V. emelet)
- Június 24.
(szombat) Kirándulás Szentendrére
- 17.00 A Kárpátaljai Kör alakuló ülése a Gorkij Könyvtárban
(V. Molnár u. 11.)
Kísér: Siklós Péter
- Június 25.
(vasárnap) Kirándulás a Balatonhoz
Kísér:⁶⁹³
- Június 26.
Palota) 10.00 Látogatás az Országos Széchényi Könyvtárban (Budavári
(hétfő) Fogad: Juhász Gyula főigazgató
Kísér: Siklós Péter
- 14.00 Látogatás az Országos Közművelődési Központban
(I. Corvin tér 8.)
Fogad: Benkő Éva, a Módszertani Intézet vezetője
Kísér: Siklós Péter
- Június 27.
(kedd) 9.15 Köpeczi Béla, a Hungarológiai Tanács elnöke fogadja a dele-
gációt
(Budavári Palota)
Kísér: Hárs Gábor
- 10.00 A küldöttséget fogadja Rátkai Ferenc miniszterhelyettes
Jelen: Hárs Gábor, Siklós Péter
- 12.30 Rátkai Ferenc ebédet ad a küldöttség tiszteletére a budakeszi
Vadspark Étteremben
Meghívottak: J. A. Romanov, Juhász Gyula, Sánta Áron,
Hárs Gábor, Siklós Péter, Kissné dr. Papp Margit
- 15.00 Randé Jenő, a Magyarok Világszövetsége főtitkára fogadja
a küldöttséget (VI. Benczúr u. 15.)
Kísér: Siklós Péter

⁶⁹³ Itt az eredeti programban sem szerepel név.

Június 28. Látogatás Győr-Sopron megyében (egész napos program,
(szerda) szervezi a megyei Művelődési Osztály)
Kísér: Siklós Péter

Június 29. 7.00–18.00 Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár megye és a KMKSZ
(csütörtök) együttműködési lehetőségeinek megvitatása
Fogad: Pataki József művelődési osztályvezető
Kísér és búcsúztat a határon: Siklós Péter

Budapest, 1989. június 21.

77.

Paskai László esztergomi érsek levele Sarkadi Nagy Barnának,
az ÁEH elnökhelyettesének magyarországi lelkészek elhelyezéséről
a kárpátaljai katolikus plébániákon

ESZTERGOM, 1989. JÚNIUS 22.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-A-21-B, 395. DOBOZ, 70934/1988. SZ.⁶⁹⁴

Dr. László Card. Paskai
Primas Hungariae
Archiepiscopus Esztergom

Esztergom, 1989. június 22.
Nr. 266/1989.

Sarkadi Nagy Barna
elnökhelyettes úrnak
Budapest

Igen tisztelt Elnökhelyettes Úr!

Szóbeli tájékoztatást kaptam arról, hogy a kárpátaljai állami hatóságok öt magyar pap részére engedélyezik az állandó jellegű lelkipásztori munkát és ezzel segíthetik az ottani nagyon kevés, idős és beteg pap munkáját. A következő öt magyar pap vállalkozik arra, hogy folyó évi augusztus 1-től mint „vendégmunkások” huzamos ideig Kárpátalján működjenek:

Bohán Béla, Maklár, Szabadság tér 17.,
Dióssi Géza, Putnok, Szabadság tér 2.,
Zatykó János, Esztergom, Bottyán J. u. 10.,
Majnek Jenő, Budapest, II. Mártírok útja 23.,
Radics Mátyás, Budapest, II. Mártírok útja 23.

Tisztelettel kérem, szíveskedjék a szükséges lépéseket megtenni, hogy nevezettek vendégmunkásokhoz hasonlóan Kárpátalján letelepedhessenek és saját gépkocsijukkal szabadon közlekedhessenek; vendégmunkásokhoz hasonlóan látogathassanak Magyarországra és részesedjenek betegbiztosításban.

⁶⁹⁴ Megjelent: SERES, 2022. 1069–1073.

Lelekipásztori munkájukat Csáthy József munkácsi esperes, vezető lelkész irányításával fogják végezni.

Tájékoztatásul közlöm, hogy Csáthy József június 25-én ünnepli pappá szentelésének 50. évfordulóját és erre az alkalomra több magyar pap kiutazik Munkácsra. Köztük lesz Bohán Béla és Zatykó János is, akik június 26-án Ungváron az illetékes egyházi titkárral megbeszélést fognak folytatni a magyar papok letelepedéséről, lakáshelyzetéről és munkájáról.

Bízom abban, hogy a magyar papok kárpátaljai működése nemcsak a katolikus híreknek, hanem az ott élő magyaroknak a javát is szolgálni fogja.

Szíves fáradozását megköszönve, fogadja, Elnökhelyettes Úr őszinte nagyrabecsülésem és megkülönböztetett tisztelem kifejezését.

Paskai László
bíboros, prímás
esztergomi érsek

MELLÉKLET

PASKAI LÁSZLÓ ESZTERGOMI ÉRSEK BESZÁMOLÓJA AZ ÁEH SZÁMÁRA

A KÁRPÁTALJAI FŐPÁSZTORI KÖRÚTJÁRÓL

ESZTERGOM, 1989. JÚNIUS 22. ELŐTT.⁶⁹⁵

GÉPELT EREDETI.

Paskai László bíboros, esztergomi érsek beszámolója a kárpátaljai lelekipásztori látogatásáról Ungváron 1989. május 25-én tartott sajtótájékoztatón⁶⁹⁶

Május 20-a és 24-e között lelekipásztori látogatást végeztem Kárpátalján. A lelekipásztori látogatásom indoka, hogy Magyarországon kívül is élnek magyar nemzetiségű katolikusok, és mint esztergomi érsek kötelességemnek érzem, hogy velük is tartsak egyházi kapcsolatot. Ilyen formán látogattam meg tavaly ősszel a kanadai magyar katolikusokat és fogom meglátogatni most ősszel az Egyesült Államokban élő magyar katolikusokat. Ez a szándék vezetett Kárpátaljára is, hogy találkozzam az itt élő katolikusokkal.

Az előzményekről a következőket mondhatom el. Az orosz ortodox egyház alkalmából rendezett ünnepeken⁶⁹⁷ a pápai delegáció tagjaként részt vettem. Az illeté-

⁶⁹⁵ Megjelent: Megerősíteni őket hitükben és hűségükben. Paskai László bíboros nyilatkozata kárpátaljai látogatásáról, In: *Új Ember*, 1989. június 11. 1.

⁶⁹⁶ A lap tetején kéziratos bejegyzés olvasható: „Melléklet! Romanov elvtárshoz”.

⁶⁹⁷ Sic! Hiányos mondat az eredetiben. Az „orosz ortodox egyház” és az „alkalmából rendezett ünnepeken” mondatrészek közül hiányzik az „ezeréves fennállásának évfordulója” szó szerkezet.

kes hatóságoktól kértem a kárpátaljai magyar katolikus hívekkel való találkozás lehetőségét. Indokom az volt, hogy Kárpátalján több mint 40 katolikus egyházközség van, mintegy 60 ezer hívővel; igen nagy a paphiány, mindössze 9 pap él itt, egy fiatal pap kivételével valamennyi 70 éven felüli, közülük egy már teljesen munkaképtelen. Hiányzanak a vallási élethez szükséges könyvek, elsősorban szentírás, imakönyvek, énekeskönyvek. Tárgyalásaim eredményesek voltak. Csáthy József munkácsi esperes, a kárpátaljai katolikusok vezetője meghívott lelkipásztori látogatásra. Amikor Alexandr Jakoblev⁶⁹⁸ Magyarországon tartózkodott, meglátogatott Esztergomban és megerősítette, hogy a számomra legalkalmasabb időben meglátogathatom az itt élő katolikusokat. A tárgyalások eredményeként lehetőség van arra, hogy Magyarországról papok jöhetnek állandó jelleggel Kárpátaljára, illetve a papnövendékek Magyarországon végezhetik tanulmányaikat. Végül Magyarországon kiadott vallásos könyvek küldhetők Kárpátaljára.

Lelkipásztori látogatásomról a következőkben számolhatok be: Pimén Moszkva és az összes oroszok pátriárkájának a megbízásából Filaret kievi és belorussziai metropolita baráti találkozóra hívott meg Kievbe és két napon keresztül élvezhettem vendégszeretetét. Megismerkedtem Kiev vallási és kulturális életével, megtekintettem a történelmi múzeumot és virágot helyeztem el Sevcsenko emlékművénél jubileuma alkalmával.

Szombaton érkeztem Kievből Ungvárra. Először imára betértem a katolikus templomba, majd tisztelegő látogatást tettem Damaszkín munkácsi ortodox püspöknél, vasárnap pedig Forgon Pál beregszászi református püspöknél.

Öt nap alatt 15 egyházközséget látogattam meg. A következő helyeken miséztem: Ungvár, Munkács, Beregszász, Huszt, Szolyva, Szerednye. Munkácson volt bérmálás, Szolyván pedig a megújított templomot áldottam meg. A liturgiát személyes jelenlétével megtisztelte Munkácson Damaszkín ortodox püspök, Beregszászon pedig Forgon Pál református püspök. Közösén imádkoztunk és találkoztam a hívekkel a következő helyeken: Nagyszöllős, Aknaszlatina, Técső, Újfalu, Mezőkaszony, Felső-Domonya, Perecseny, Csap, Szúrte. A legutóbbi időben az egyháznak visszaadott templomok közül megtekintettem kettőt: Nagyszöllősön és Lobokán.

Valamennyi utamra elkísért és jelenlétével megtisztelt az ungvári egyházügyi titkár, a munkácsi ortodox püspök képviselője, valamint Páldi András, a Magyar Népköztársaság kievi főkonzulja.

Benyomásaimról a következőkben számolhatok be. Az állami hatóságok messze menő figyelemmel biztosították az utamat; teljesen szabadon mozoghattam, prédikálhattam és beszélgethettem a hívekkel. A templomok mindenütt zsúfolásig megteltek,

⁶⁹⁸ Sic! Itt és a későbbiekben is Alexandr Jakoblev. Helyesen: Alekszandr Jakovlev.

sőt, sok helyen be sem fértek a templomba. Még azokon a helyeken is megtelt a templom, ahová munkanapokon a nap különböző óráiban érkeztem, és ha a távolságok miatt megkéstem, türelmesen várahoztak.

Megható volt a hívek szeretetének, buzgóságának a megnyilatkozása. Közel négy évtizedes papi szolgálatom alatt annyi meghatottságot, örömtől könnyes szemeket nem láttam, mint ez alatt az öt nap alatt. A szívből fakadó ima és ének mindenkit megragadott és mindenütt nehéz volt a búcsúzás. Számomra a legmegrendítőbb az volt, amikor a pap nélkül maradt egyházközségek a köszöntőjükben papot kértek tőlem, mert havonta egyszer, vagy még ritkábban jut el hozzájuk pap.

Amikor a hívekhez szóltam, arra törekedtem, hogy hitükben és hűségükben megerősítsem őket. De arra is törekedtem, hogy legyenek a megbékélés és a szeretet munkásai. Ne a múltat tekintsek, hanem a jövőt építsék. A keresztényekről két évezreden keresztül különféle képpen vélekedtek, de a hűséges keresztények mindig megmutatták, hogy amikor hitükhöz ragaszkodnak és hitük szerint élnek, egyben az egész társadalom javát szolgálják, főként a nélkülözhetetlen erkölcsi értékekkel, becsületes munkájukkal, a szeretet és a megbékélés szolgálatával. Ennek vagyunk tanúi a kárpátaljai katolikus hívek között is.

Nem szeretek nagy kijelentéseket tenni. Mégis merem kockáztatni, hogy kárpátaljai látogatásom történelmi jelentőségű esemény volt: négy évtizede itt püspök nem járt, bíboros pedig feltehetően még sohasem látogatott ide. Ezen túlmenően lelkipásztori látogatásom a vallásos emberek szemében a peresztrojka politikájának a hitelességét támasztotta alá.

Arról is be kell számolnom, hogy hivatalos találkozásom volt a területi vezetővel, akikkel szívélyes légkörű és konstruktív megbeszélést folytattam.

Látogatásom célja elsősorban vallásos jellegű volt. Emellett alkalmam nyílt arra is, hogy Kárpátalja egy-két nevezetességével is megismerkedjem. Megtekintettem Ungváron a falumúzeumot, Aknaszlatinán a sóbányát, ahol szinte egyedülálló lehetőség van az asztmatikus betegek gyógyítására, valamint a kárpáti és a poljánai szanatóriumot.

A soknemzetiségű Kárpátalján szólnom kell a magyarság életéről szerzett benyomásaimról is. Kárpátalja lakosságának mintegy 15 százaléka magyar. A nemzetiségi kultúra megőrzésében nagy fejlődést tapasztaltam. Megvan az igény a magyar nyelv és kultúra ápolására. 55 magyar nyelvű általános, illetve középiskola működik, további 30 iskolában tanítják a magyar nyelvet. Örömmel hallottam, hogy bevezetik a magyar történelem tanítását, amely szinte egyedülálló az egész világon. Az ungvári egyetemen van magyar tanszék. Negyvenezer példányban magyar nyelvű napilap jelenik meg, a Kárpáti Igaz Szó, amelyből ezeröt száz példányt Magyarországra küldenek. A szovjet és a magyar kormány közti megállapodás alapján Ungváron Hun-

garológiai Intézetet állítottak fel. Megszerveződött a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége,⁶⁹⁹ amelynek a hivatalos bejegyzése folyamatban van.

Mint máshol, itt is arra adtam biztatást, hogy úgy legyenek saját országuk becsületes állampolgárai, hogy egyben nemzeti sajátosságaikat és kulturális értékeiket megőrizzék. Ez a feladat a soknemzetiségű Kárpátalján mindenkire vonatkozik. Ebben a szellemben a saját nyelv és kultúra őrzése nem nemzetiségi feszültséget eredményez, hanem egymás megbecsülésének és gazdagításának a forrásává lesz, amely biztosítja a békét, a közös munkát, a társadalmi fejlődést és haladást.

Sok és mély élménnyel távozom Kárpátaljáról. Megköszönöm a társadalmi és egyházi szervek segítségét, a testvéregyházak részéről tapasztalt szeretetet. Benyomásaimnak rövid és lényeges összefoglalását tartalmazza az a két távirat, amelyet ma küldtem Alexandr Jakoblevnek és II. János Pál pápának. Befejezésül a két távirat szövegét ismertetem.

Mélyen tisztelt Jakoblev Úr! Kárpátaljai lelkipásztori látogatásom alkalmával örömmel emlékezem vissza esztergomi látogatására, amikor meghívott Kárpátaljára. Az állami hatóságok mindenben segítettek és messzemenő figyelmességet tanúsítottak. Azt tapasztaltam, hogy látogatásom a vallásos hívők körében a peresztrojka politikájának a hitelességét igazolta. Látogatásom célja a katolikus hívő emberek vallásos életének a megerősítése volt, de arra is törekedtem, hogy erősítsem a különböző nemzetiségű emberek között a békét, az egyetértést, a szeretetet, a társadalmi fejlődést, a peresztrojka sikerét. Találkoztam a társadalmi élet vezetőivel is, akikkel szívélyes és konstruktív megbeszélést folytattam. Szíves meghívását Kárpátaljáról⁷⁰⁰ megköszönöm és eredményes munkát kívánva megkülönböztetett tisztelettel köszöntöm.

Szentséges Atya! Lelkipásztori látogatásom alkalmával, melyet a Szovjetunióban Kárpátalján tettem, e vidék valamennyi lakóját a Boldogságos Szűz Mária pártfogásába ajánlottam. A hívőket és a lelkipásztori feladatukat hősiességgel végző papokat látogatásom megszilárdította a mindez ideig megőrzött keresztény hitben. A hívők és papjaik valamennyien kinyilvánították személyemen keresztül Szent Péter utóda iránti hűségüket. Egyúttal kérik Szentséged imáit és áldását, hogy kitartsanak a hitben, előrehaladjanak a keresztény életben, és ígérik, hogy sokat imádkoznak Szentségedért.

⁶⁹⁹ Sic! Az egyesület hivatalos neve Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség volt.

⁷⁰⁰ Sic! Vagyis: Kárpátaljára.

78.
Sarkadi Nagy Barnának, az ÁEH elnökhelyettesének levele
Jurij Romanovnak, a budapesti szovjet nagykövetség tanácsosának
a magyarországi katolikus lelkészek kárpátaljai szolgálatának
megkezdéséről

BUDAPEST, 1989. JÚNIUS 29.

GÉPELT TERVEZET. MNL OL, XIX-A-21-B, 395. DOBOZ, 70934/1989. SZ.⁷⁰¹

Jurij Romanov elvtársnak, a Szovjetunió Nagykövetségének tanácsosa
Budapest

Kedves Romanov Elvtárs!

Örömünkre szolgált, hogy dr. Paskai László bíboros úr kárpátaljai lelkipásztori látogatása eredményes volt. Találkozásai a szovjet és a magyar nemzetiségű szovjet vallásos emberekkel, illetve egyházi vezetőkkel jól szolgálták a két nép között fennálló hagyományos barátság ápolását, egymás érdekeinek jobb megismerését és tiszteletben tartását.

A magyar közvéleményben kedvező fogadtatásra talál, hogy a szovjet állami szervek eleget tettek dr. Paskai László bíboros úr kérésének és lehetővé tették, hogy magyar katolikus papok a Szovjetunióba utazhassanak a kárpátaljai magyar katolikus lakosok lelki gondozásának előmozdítása érdekében. A bíboros úr tervei szerint ez év augusztus 1-én Bohán Béla, Dióssi Géza, Zatykó János, Majnek Jenő és Radics Mátyás lelkészek utaznak meghatározatlan időre a Kárpátaljára. Lelkipásztori munkájukat Csáthy József munkácsi esperes vezető lelkész irányításával fogják végezni.

Kérem Romanov elvtársat, /hogy a Budapesti Szovjet Nagykövetség diplomáciai úton/⁷⁰² nyújtson segítséget ahhoz, hogy a kiutazó öt magyar katolikus pap az előzetesen egyeztetett feltételek mellett kezdhesse meg szolgálati helyein lelkipásztori feladatainak ellátást.

⁷⁰¹ Megjelent: SERES, 2022. 1074.

⁷⁰² A dőlt zárójelbe tett mondatrész ki van húzva az eredeti gépiratból.

*Mellékelten szíves tájékoztatásául megküldöm a bíboros úr beszámolóját a lelki-pásztori látogatásáról tartott sajtótájékoztatóról.*⁷⁰³

Budapest, 1989. június 29.

Elvtársi üdvözlettel:
Sarkadi
(Sarkadi Nagy Barna)

⁷⁰³ Utólagosan kézírással bejegyezve a gépiratba. Paskai beszámolójához lásd a 77. sz. dokumentumot.

79.

Sarkadi Nagy Barnának, a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkársága vezetőjének átirata Őszi István külügyminiszter-helyettesnek magyar katolikus papok kárpátaljai lelkipásztori tevékenységének engedélyezéséről

BUDAPEST, 1989. JÚLIUS 20.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1989/110. DOBOZ, 8140/1989. SZ.⁷⁰⁴

Minisztertanács Egyházpolitikai Titkársága
vezetője

SNB 23-1/1989.

Őszi István elvtársnak,
külügyminiszter-helyettes
Budapest

Kedves Őszi Elvtárs!

Mellékelten tájékoztatásul küldöm a magyar katolikus papok kárpátaljai lelkipásztori tevékenysége ügyébe[n] dr. Paskai László bíborshoz intézett levelem másolatát.

Javaslom, hogy a levél tartalmáról kijevi főkonzulátusunk vezetője kapjon tájékoztatást.⁷⁰⁵

Budapest, 1989. július 20.

Elvtársi üdvözlettel:
Sarkadi Nagy Barna
(Sarkadi Nagy Barna)

⁷⁰⁴ Megjelent: SERES, 2022. 1075–1076.

⁷⁰⁵ Az akta előlapján a következő gépelt bejegyzés és kézjegy olvasható: „Intézkedésre: Kocsis elvt[árs.] Kocsis 8/22.”

MELLÉKLET

SARKADI NAGY BARNÁNAK, A MINISZTERTANÁCS EGYHÁZPOLITIKAI TITKÁRSÁGA
VEZETŐJÉNEK LEVELE PASKAI LÁSZLÓ ESZTERGOMI ÉRSEKNEK MAGYAR KATOLIKUS PAPOK
KÁRPÁTALJAI LELKIPÁSZTORI SZOLGÁLATÁRÓL
BUDAPEST, 1989. JÚLIUS 20.
GÉPELT EREDETI.

Minisztertanács Egyházpolitikai Titkársága
vezetője

Dr. Paskai László úrnak, bíboros,
esztergomi érsek, a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke
Esztergom

Tisztelt Bíboros Úr!

A mai napon hivatalomban felkeresett Jurij A[lekszandrovics] Romanov, a Szovjetunió magyarországi nagykövetségének tanácsosa és az alábbi tájékoztatás tolmácsolására kért fel:

/Jurij Nyikolajevics Hrisztoradnov, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Vallásügyi Tanács elnöke hivatalosan közli, hogy dr. Paskai László bíboros úr kérésének megfelelően – amelyet a Magyar Népköztársaság Állami Egyházügyi Hivatala június hónapban juttatott el a budapesti szovjet nagykövetséghez⁷⁰⁶ – a szovjet kormány kész hozzájárulni ahhoz, hogy 5 magyar katolikus pap Kárpátalján lelkipásztori tevékenységet láthasson el.

A szovjet kormány üdvözli és támogatja a magyar katolikus egyház fejének e kezdeményezését s egyben reményét fejezi ki, hogy a magyar lelkipásztorok kárpátaljai tevékenysége is erősíteni fogja a népeink közötti hagyományos barátságot és együttműködést.

A szovjet kormány képviselője kifejezte azt a kérését, hogy a gyakorlati tennivalók előkészítése és egyeztetése céljából a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke vegye fel a kapcsolatot Csáti József munkácsi esperes-vikáriussal, valamint a Kárpátontúli terület egyházügyi megbízottjával.⁷⁰⁷

⁷⁰⁶ Lásd a 78. sz. dokumentumot.

⁷⁰⁷ A dőlt zárójelbe tett résszel teljesen azonos szövegezéssel augusztus 23-i dátummal és Monori István aláírásával két utasítás is megtalálható még az aktában a Moszkvai Magyar Nagykövetségnek és a Kijevi Magyar Főkonzulátusnak.

Kérem bíboros urat a tájékoztatásban foglaltak szíves tudomásul vételére és egyházi részről a szükséges intézkedések megtételére.

Budapest, 1989. július 20.

Őszinte tisztelettel:
Sarkadi Nagy Barna
(Sarkadi Nagy Barna)

80.

Páldi András kijevei főkonzul rejtjeltávirata a Kárpátontúli terület tanácselnök-helyettesével, Zinaida Szuhannal folytatott megbeszéléséről

KIJEV, 1989. AUGUSZTUS 25.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/83. DOBOZ, 003514/1989. SZ.

KÜM Távközlési Osztály
Nagykövetség
Kiev
Azonosító
KEV20470

Rejtjel Távirat
Érkezett: 89. 08. 25. 13:21

Szigorúan titkos!
Készítette: Ki
Ellenőrizte: Ki

Zinaida Szuhan, a Kárpátontúli terület tanácselnök-helyettese augusztus 24-én telefonon arról panaszkodott a főkonzulátus munkatársának, hogy az utóbbi időben a magyarországi intézmények és a kárpátaljai magyar szervezetek egyre gyakrabban lépnek egymással kapcsolatba a megye párt- és tanácsi szerve[ine]k tudta nélkül. A legtöbb akciót sem Moszkvával, sem Kijevvel nem egyeztetik. Kérte, hogy ilyen eset ezután ne forduljon elő.

Az általa felhozott konkrét példák a következők:

1. Egy beregszászi iskola kérésére a Magyar Művelődési minisztérium történelmi kabinetet kíván ajándékozni. Az ajándékot egy magyar miniszterhelyettes akarja átadni augusztus végén.⁷⁰⁸

2. Fodó Sándor, a KMKSZ elnöke kulturális és oktatási együttműködési megállapodást írt alá a Magyarok Világszövetségével.⁷⁰⁹ Ehhez nem kért engedélyt, de még csak be sem jelentette.

⁷⁰⁸ Kelemen Elemér művelődési miniszterhelyettes vezetésével 1989. augusztus 29–30-án minisztériumi küldöttség látogatott Kárpátaljára. Ennek során adta át a miniszterhelyettes a beregszászi Kosuth Lajos Középiskolának a 15 kárpátaljai magyar iskolának szánt, történelem tankönyvekből álló könyvcsomagot. A látogatás egyik programpontja volt a találkozó Zinaida Szuhannal Ungváron. Lásd a 83. sz. dokumentumot.

⁷⁰⁹ Az MVSZ és a KMKSZ közötti 1989. augusztus 8-i együttműködési megállapodásról van szó. Ezt a KMKSZ részéről nem Fodó Sándor, hanem Móricz Kálmán alelnök és Dupka György felelős titkár írta alá. Lásd a 98. sz. dokumentumot.

3. A beregszászi Illyés Gyula-szobor avatását⁷¹⁰ a tanáccsal senki nem egyeztette. Szűrös elvtárs kárpátaljai utazását is a tudtuk nélkül szervezik.⁷¹¹

Megjegyzem, hogy ezekről az akciókról a főkonzulátust sem értesítették. (Az Illyés-szobor avatásáról akkor szóltak, amikor elakadt a szervezés.)

Lássa: I. Területi Főosztály vezetője

– 79 – P[áldi] –

⁷¹⁰ Illyés Gyula bronz mellszobrát, Borbás Tibor alkotását, 1989. október 14-én avatták fel Beregszászon. Az avatóünnepségen részt vett Szűrös Mátyás is. Lásd a 90–91. sz. dokumentumot.

⁷¹¹ Páldi csak szeptember 14-én jelentette be hivatalosan az USZSZK Külügyminisztériumában Szűrös Mátyás október 13–14-re tervezett beregszászi látogatását. Alekszandr Taranyenkónak, az USZSZK KÜM Protokoll Osztálya vezetőjének feljegyzése a Páldi Andrással folytatott 1989. szeptember 14-i megbeszéléséről. Kijev, 1989. szeptember 15. ЦДАБО, ф. 1, оп. 18, спр. 1089, арк. 102–104.

81.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak
a KMKSZ megalakulásával kapcsolatos vitáról

KIJEV, 1989. AUGUSZTUS 28.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/84. DOBOZ, 002591/1/1989. SZ.

KÜM Távközlési Osztály
Nagykövetség
Kiev
Azonosító
KEV20471⁷¹²

Rejtjel Távirat
Érkezett: 89. 08. 28. 17:03

Szigorúan titkos!
Készítette: Kov

A Népszabadság július 18-i száma interjút közölt Fodó Sándorral, a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségének elnökével „Célunk a magyar nyelv óvása és egyenjogúsítása” címmel. Fodó beszélt arról, hogy a szövetség küzd az ukránosított iskolák ismét magyar nyelvűvé tételéért, a magyar nyelvű feliratokért stb. Elmondta, hogy a helyi tanácsi választásokra képviselőjelölteket kívánnak állítani.⁷¹³

Azóta az interjú tartalmát kifogásoló levelek jelentek meg a helyi lapokban, rendszerint magyar nevű munkások nevének aláírásával. Azt állítják, hogy ami eddig történt, azokat a helyi szervek valószínűleg meg, és Fodó csak kisajátítja azokat. Azzal vádolják, hogy a KMKSZ diktálni akar a járási helyi vezetőknek. Kifogásolják a magyar zászló használatát ünnepeiken.

Az Ungváron működő Drávay⁷¹⁴ Gizella Közművelődési Egyesület Balla László elnök aláírásával állásfoglalást küldött a megyei pártbizottságnak. Kifejtették, hogy teljesen egyetértenek a Népszabadságban közölt interjúval, és elítélték a KMKSZ és Fodó Sándor lejárására irányuló kampányt, amelynek az a célja, hogy már a megszületése pillanatában kompromittálja a KMKSZ létét és céljait.

A KMKSZ vezetősége a megyei pártbizottságon és a sajtóban is keményen tiltakozott a kampány ellen, amelyet a KMKSZ elleni provokációnak minősített.

Lássa: I. Területi Főosztály vezetője *VIII. 18. Monori*
SZEFO

– 80 – P[áldi] –

⁷¹² Az akta előlapján az alábbi ügyviteli utasítás olvasható: „Tájékoztatásra: *SZEFO Kupper – Dékány elvtárs Dékány – Szücs elvtárs Szücs*”.

⁷¹³ FEJÉR Gyula: Célunk a magyar nyelv óvása és egyenjogúsítása. Beszélgetés Fodó Sándorral, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnökével. *Népszabadság*, 1989. július 18. 1. és 4.

⁷¹⁴ Az eredeti gépiratban Drávai alakban írt vezetéknev tollal Drávayra javítva.

82.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak
a lapáremelések kárpátaljai következményeiről

KIJEV, 1989. AUGUSZTUS 31.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/86. DOBOZ, 003536/1989. SZ.

KÜM Távközlési Osztály
Nagykövetség
Kiev
Azonosító
KEV20467Rejtjel Távirat
Érkezett: 89. 08. 31. 11.47Szigorúan titkos!
Készítette: Lak
Ellenőrizte: Al

Fodó Sándor tájékoztatása szerint az augusztus 1-vel megindított újságrendelési kampány siralmas eredményeket mutat. A magyarországi újságok új árai olyan magasak, hogy szinte nincs előfizető. (Az Új Tükör évi ára annyi, mint a legtöbb nyugdíjas egy havi nyugdíja.) A Magyarok Szövetsége szerint a tavalyi előfizetési színvonal 15-20%-ának elérése sem valószínű.

Elmondta azt is, hogy legutóbbi magyarországi látogatása alkalmával egyes alternatív szervezetek (MDF) segítséget ígért[ek].

Javasolom, hogy sürgősen találjanak megoldást, valakinek finanszíroznia kellene, nem kell feltétlenül a régi árszínvonalat visszaállítani. Most már annak is örülnének, ha a régi árak csak kétszeresre emelkednének. Ha nem tesszük meg, feltétlenül csökkenni fog befolyásunk a térségben.⁷¹⁵

Lássa: Sajtó Főosztály vezetője⁷¹⁶

– 83 – P[áldi] –

Intézkedtem: *Illetékességből Bende elvtárs. Polgár 9/4.*Intézkedésre: SZEFO⁷¹⁷

I. Területi Főosztály IX. 7. Monori

⁷¹⁵ Itt az alábbi kézírásos bejegyzés olvasható: „Őszi elvtárs Rátkai elvtárral egyeztetett a témában, a Nemzetiségi Kollégium ülésén fel kívánja ezt vetni. Puztai Ferenc elvtárs levelet írt az ügyben Békési elvtársnak. Dékány 9/6”.

⁷¹⁶ Itt egy kézírásos bejegyzés olvasható: „Polgár elvtárs. Beszéljük meg. [Olvashatatlan kézjegy.] 8/31”.

⁷¹⁷ Itt egy kézírásos bejegyzés olvasható: „Tájékoztatási Osztály küldi Pungor, Glatz, Békési, Apró Piroška elvtársnak. Dékány 9/6”.

83.

Hárs Gábornak, a Művelődési Minisztérium osztályvezetőjének átírata
Monori Istvánnak, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya
vezetőjének a Művelődési Minisztérium küldöttségének
1989. augusztus 29–30-i kárpátaljai látogatásáról

BUDAPEST, 1989. SZEPTEMBER 14.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1989-IV/145-1. TÉTEL, 1987/59. DOBOZ,⁷¹⁸

4318/2/1989. SZ.

Művelődési Minisztérium

Ügyiratszám: 67463/89.

Előadó: Siklós P[éter]

Tárgy: Kelemen Elemér művelődési
miniszterhelyettes kárpátaljai látogatása

Melléklet: Jelentés 4 oldalon

Külügyminisztérium I. Területi Főosztály

Monori István főosztályvezető

Budapest

Tájékoztatásul megküldöm a Kelemen Elemér miniszterhelyettes kárpátaljai látogatásáról készített jelentést.

Budapest, 1989. szeptember 14.

Üdvözlettel: *Hárs Gábor*
(Hárs Gábor)
osztályvezető

⁷¹⁸ A feljegyzést az érkeztető bélyegző tanúsága szerint 1989. szeptember 19-én iktatták a Külügyminisztériumban a 4318/2/1989. számon. Az ügyiratot 1989-IV/145-1-es tételszámon sorolták be az irattárban, ennek ellenére az akta az 1987. év irattári sorozatában található meg az MNL Országos Levéltárban.

MELLÉKLET

HÁRS GÁBORNAK, A MŰVELŐDÉSI MINISZTERIUM OSZTÁLYVEZETŐJÉNEK FELJEGYZÉSE
A MŰVELŐDÉSI MINISZTERIUM KELEMEN ELEMÉR MINISZTERHELYETTES VEZETTE
KÜLDÖTTSÉGÉNEK 1989. AUGUSZTUS 29–30-I KÁRPÁTALJAI LÁTOGATÁSÁRÓL
BUDAPEST, 1989. SZEPTEMBER 12.
GÉPELT MÁSOLAT.

NKF I. Területi Osztály
I/1547/1989.

Jelentés

a Művelődési Minisztérium küldöttségének kárpátaljai látogatásáról
(1989. augusztus 29–30.)

A Beregszászi járás magyar iskoláinak történelemtanárai 1988-ban elhatározták, hogy 15 magyar tannyelvű iskolában bevezetik a magyar történelem tanítását. Idén nyár elején segítséget kértek Glatz Ferenc művelődési minisztertől a beregszászi Kosuth Lajos középiskola bázisiskolai felszereléséhez. A miniszter a kérést támogatta. A Calderoni-cég hathatós segítségével összeállított taneszköz-felszerelést Kelemen Elemér miniszterhelyettes adta át Beregszászon.

Kelemen Elemér kíséretében utazott Kárpátaljára Dávid László, az Alapfokú Nevelési Főosztály megbízott vezetője, Hárs Gábor, az NKF osztályvezetője és Kissné Papp Margit az Egyetemi és Főiskolai Főosztály osztályvezető-helyettese.

A küldöttséget Beregszászon Veress Gábor, a járási pártbizottság titkára fogadta Jurij Hecko, a pártbizottság ideológiai titkára, Marija Gavrilesko, a területi tanács oktatási osztályának vezetője és Hapák István járási tanfelügyelő társaságában. Veress Gábor méltatta a hagyományosan jó határ menti kapcsolatokat és a múlt évben megindult sikeres oktatási együttműködést. Megemlítette, hogy nagyon hálásak Szabolcs Ottónak (OPI), aki júliusban negyedmagával továbbképző tanfolyamot tartott a Beregszászi járás magyar történelmet tanító pedagógusainak. Elmondta, hogy a kijevei színház- és filmművészeti főiskolára 1989-től 17 magyar hallgatót vettek fel, ők képezhetik majd a Beregszászon nyíló állandó magyar színház magját.⁷¹⁹

Emlékeztetett Grósz Károly Beregszászon tett ígéretére, miszerint e hallgatóknak a magyar kormány rész képzési lehetőséget biztosít Budapesten.⁷²⁰ (A kérdést egyrészt

⁷¹⁹ Valójában 16 magyar nemzetiségű hallgatót vettek fel az Ivan Karpenko-Karij Állami Színművészeti Főiskola 1989/1990-es évfolyamára. Rajtuk kívül az 1987/1988-as tanévtől a főiskola rendezői szakán már másoddiplomásként Kijevben tanult Vidnyánszky Attila. HUSZÁR, 2010. 75.

⁷²⁰ Az előzményekhez lásd: 66. sz. dokumentum b) melléklet.

Olenyenko ukrán kulturális miniszter ősszel esedékes látogatásán,⁷²¹ másrészt a Színház- és Filmművészeti Főiskolával folytatott egyeztetések után lehet megoldani.) Veress Gábor szóba hozta a beregszászi Illyés Gyula szobor állításának ügyét is. Szerinte a társadalmi kezdeményezésre magyar ajándékként a városba kerülő szobor felállítását a szoborállítók nem egyeztették a helyi vezetőkkel, Szűrös Mátyás ehhez kapcsolódó látogatásának híre is váratlanul érte őket.

A küldöttség Ungváron tárgyalt Zinaida Szuhannal, a kárpátontúli területi tanács elnökhelyettesével, és Marija Gavrilesko oktatási osztályvezetővel a közoktatási együttműködés fejlesztéséről. Partnereink nehezményezték, hogy a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség vezetői „túllépték kompetenciájukat”, s a „háttuk mögött” megállapodást kezdeményeztek a magyar kormánnyal. Ők az ukrán közoktatási minisztériummal kötendő együttműködési megállapodást célravezetőbbnek tartják. A kulturális szövetség vezetőivel kialakított konkrét együttműködési javaslatokkal egyetértettek, s tudomásul vették azt is, hogy egy sor kérdésben már meg is indult a közvetlen együttműködés. Javasolták, hogy Glatz Ferenc tervezett kárpátaljai látogatásán találkozzon az ukrán közoktatási miniszterrel, s együtt tekintsenek meg magyar nemzetiségi oktatási intézményeket. A területi vezetőkkel megállapodtunk abban, hogy szakértői küldöttségük még szeptemberben ellátogat Budapestre, amikor is közösen előkészítünk egy közvetlen megállapodást. A megállapodásnak – az addig lefolytatott belső konzultáció függvényében – részese lesz az ukrán közoktatási minisztérium is.

A beregszászi átadási ünnepség, egyes szervezési hiányosságokat leszámítva jól sikerült, az iskola vezetése a nagy értékű ajándékot nagyon jól fogadta. Elmondták, hogy nemcsak a történelmi és irodalmi szemléltetőeszközök, falitérképek, atlaszok hiányoztak eddig az iskolából, de a Calderoni-cég által már kiszállított biológiai, fizikai, kémiai segédeszközök sem álltak a rendelkezésükre. A szemléltetőeszközök hiányossága az egész terület szinte valamennyi iskolájára jellemző.

⁷²¹ Jurij Olenyenko ukrán kulturális miniszter budapesti látogatására 1989. november 21–22-én került sor. November 22-én egy együttműködési jegyzőkönyvet írt alá magyar hivatali partnerével, Glatz Ferenc művelődési miniszterrel. A jegyzőkönyvben szerepelt, hogy a Művelődési Minisztérium a saját költségén lehetőséget biztosít annak a 16 kárpátaljai magyar fiatalnak, akiket időközben felvettek a kijevi Ivan Karpenko-Karjij Állami Színház- és Filmművészeti Főiskolára az 1989/1990-es tanév első szemeszterére, hogy – elsősorban a magyar beszédtechnika elsajátítása céljából – egy-két féléves részképzésen, illetve két-három hetes szakmai gyakorlaton vehessenek részt a budapesti Színház- és Filmművészeti Főiskolán. Olenyenko a novemberi budapesti látogatása során találkozott Kazimir Károllyal, a Színház- és Filmművészeti Főiskola rektorával is. MEDVE [Imola]: Ukrán–magyar kulturális egyezmény. Magyar színészeket képeznek Kijevben. *Magyar Hírlap*, 1989. november 23. 6.

Szó esett az idén már valamennyi magyar tannyelvű iskolában kötelezően beinduló „Magyarország története” tantárgyról és arról, hogy két alternatív tankönyv készült a 7. osztályban induló oktatáshoz. Az egyiket a beregszászi pedagógusok írták Popovics Vladimír vezetésével. A kéziratot a szerzők felkérésére Závodszy Géza jelentősen átírta és korszerűsítette, az OPI pedig illusztrációs anyaggal látta el. A könyv talán szeptember végén megjelenik. A másik tankönyvet az ungvári Pedagógiai Intézet megbízásából Váradi Sternberg János szerkesztette, e könyv már nyomdában van és szeptember első napjaiban jelenik meg.

Az alkalmat felhasználtuk arra, hogy Kelemen Elemér átadja Váradi Sternberg János professzornak a 65. születésnapja alkalmából odaítélt kitüntetést, a Magyar Népköztársaság Csillagrendjét. Az átadásra az Ungvári Állami Egyetem magyar tanszékén került sor. Az ünnepségen a területi tanácselnök helyettesén, a rektoron, a magyar tanszék vezetőjén kívül megjelent a helyi értelmiség legjava, magyar, ukrán, orosz tudósok, írók, a művelődési egyesületek vezetői, történészek, sőt természettudósok is.

Általános tapasztalatunk, hogy a helyi szervek jóindulatúan, bár némi gyanakvással szemlélik a magyar nemzetiség eszmélését, jogainak kiteljesítéséért folytatott küzdelmét. Benyomásunk szerint messzemenően készek segíteni a magyar nemzetiség anyanyelvi képzésének előremozdítását, kulturális tevékenységének élénkítését. A több évtizedes beidegződéseken, valamint az egész országban végbemenő átalakulás nehézségein azonban nehezen tudják magukat túltenni. Ebben a helyzetben a kapcsolatok fejlesztésének túlzottan gyors üteme, a nem mindig egyeztetett lépések károk is okozhatnak. (Konkrétan szóvá tették, hogy a magyar szövetség vezetői túl gyakran járnak Magyarországra, ahol különböző szintű vezetők fogadják őket, s állapodnak meg velük.) A problémáról külön is szót váltottunk a magyar nemzetiség egyes vezető képviselőivel, akik a módszereik változtatására vonatkozó javaslatainkat megszívlelendőnek tartották. Mindezek alapján úgy véljük, hogy nekünk – mint központi magyar szervnek – elsősorban az ukrán központi és helyi hatalmi szervek vezető képviselőivel célszerű kapcsolatot tartanunk, ez a magyar nemzetiség szervezeteinek, intézményeinek válik elsősorban hasznára. Ezzel a céllal hívtuk meg a területi szervek képviselőit, hogy a megkezdett párbeszédet folytatni tudjuk, s azt majd egy megállapodással is megerősítsük. A megállapodást a Kárpátalján tervezett miniszteri látogatás alkalmával javasoljuk aláírni.

A látogatást felhasználtuk arra, hogy Ungváron megtekintsük a Hungarológiai Központ épülő székházát. A szakemberekkel a helyszínen folytatott beszélgetésből és saját szemrevételezésünkől egyaránt arra a következtetésre jutottunk, hogy annak elkészültére októberre nem lehet számítani, s ez a tény befolyásolhatja a miniszteri látogatás időpontját is.

Budapest, 1989. szeptember 12.

A jelentést készítette: *Hárs Gábor*
(Hárs Gábor)

Látta: *Kelemen Elemér*
(Kelemen Elemér)

84.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak
a kijevi főkonzulátus ungvári konzuli napjainak tapasztalatairól

KIJEV, 1989. SZEPTEMBER 14.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/86. DOBOZ, 003659/1989. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

118/SZT/1989.

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány Központ

1 példány Moszkva

1 példány Saját

Készítette: Rajki András

Szigorúan titkos!

Kijev, 1989. szeptember 14.

Tárgy: Az ungvári konzuli
fogadónapok tapasztalatairól

Külügyminisztérium⁷²²

A kijevi főkonzulátus munkatársai 1989 júniusától ez idáig négy alkalommal tartottak fogadónapokat Ungváron.⁷²³ Egy leutazás alatt két nap 4-4 órai időtartamban fogadták az ügyfeleket. A fogadónapokon megjelentek száma minden hónapban 50 és 60 között volt. Az ügyfelek mintegy 90%-a áttelepülési ügyben járt nálunk: a végleges áttelepülés lehetőségeiről, az ügyintézés módjáról érdeklődtek, kérdőívekért jöttek, benyújtották az elkészült okmányokat, vagy a szovjet kiutazási engedély birtokában a beutazó vízumot vették fel. Ungváron júniusban 9, júliusban 28, augusztusban 24, szeptemberben 30 személy részére adtunk ki letelepedési célú vízumot.

Az áttelepülési ügyekkel kapcsolatban a leggyakoribb problémát az jelentette, hogy a befogadó nyilatkozatot nem közvetlen hozzátartozó adta és a szovjet szervek ezt nem fogadták el, a kérelmet elutasították. Olyan áttelepülni szándékozó is akadt, akivel a nagybátyja – a befogadó nyilatkozaton túl – eltartási szerződést kíván kötni, kiutazási engedélyt azonban nem kapott. Több személy fordult hozzánk kérdéssel: lehetséges-e az áttelepülés, ha barát, ismerős a befogadó és nem rokon?

⁷²² Ügyviteli utasítás az akta előlapján: „Tájékoztatásra: *Őszi elvtárs Őszi IX. 25*”.

⁷²³ Az előzményekhez lásd a 47. sz. dokumentum f) mellékletét, a 63–64., 68. sz. dokumentumot.

Ügyfelfogadáson több szovjet állampolgár érdeklődött sírlátogatással, magyarországi gépkocsi-vásárlással, egyetemi tanulmányokkal kapcsolatban, valamint állampolgárság-változtatási és örökségi ügyekben. Kárpátalján tartózkodó magyar rokonlátogatóknak tartózkodási engedélyt hosszabbítottunk, több állandóan itt élő magyar állampolgár nyújtotta be útlevelét a területi érvényesség kiterjesztése céljából. A Kárpátalján élő magyar állampolgárok részéről számos panasz érkezett hozzánk azzal kapcsolatban, hogy ők nem részesülnek a kishatárforgalom nyújtotta kedvezményekben. Amíg ezt a kérdést kormányközi megállapodás nem rendezi, intézkedésünkre a megyei OVIR részükre soron kívül kiutazási engedélyt ad ki.

A kishatárforgalommal kapcsolatban a fogadónapokon magyar nemzetiségű szovjet állampolgárok is panaszkodtak. Elmondták, hogy jövedelmükhöz képest sok a tíz rubel az egyszeri engedélyért. Egy négytagú család esetében ez a feleség fizetésének a felét teszi ki. Ráadásul minden egyes alkalommal sok utánajárást, sorban állást igényel. Ugyanakkor felháborítja őket, hogy sok ember – elsősorban nem magyar nemzetiségűek – továbbra is korlátlan számban jut határátlépési engedélyhez. Információik szerint a tanácsi és hatalmi szervek egyes képviselői és azok kapcsolatai illeték fizetése nélkül kapnak kiutazási engedélyt.

A fogadónapokat az ungvári területi tanács fogadóhelyiségében tartjuk, a konzuli munka és az ügyfelek szempontjából egyaránt megfelelő körülmények között. A fogadóiroda vezetőjétől a szükséges segítséget megkapjuk.

Páldi
(Dr. Páldi András)
főkonzul

Páldi András kijevei főkonzul jelentése a Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának az Észtországban élő kárpátaljai magyarokról

KIJEV, 1989. SZEPTEMBER 19.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1989/110. DOBOZ, 8907/1989. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

130/adm/1989.

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány Központ

1 példány Moszkva

1 példány Saját

Kijev, 1989. szeptember 19.

Tárgy: Találkozás Tallinban⁷²⁴ az

észtországi magyarokkal

Sürgős

Külügyminisztérium

I. Területi Főosztály

Augusztus végén, szabadságom egy részét a Baltikumban töltöttem, és Tallin[n]ban az utcán magyarokkal találkoztam, akik – megtudva, hogy ki vagyok – arra kértek, hogy töltsék velük néhány órát. Másnap az Észt Barátság és Kulturális Kapcsolatok Titkársága szervezésében 3 órás beszélgetésre került sor. Az eseményre feljöttek Tartuból a magyarokat tömörítő Munkácsy Mihály Kultúregyesület vezetői és tagjai is. Mintegy 25 fő volt jelen. Elmondták, hogy legtöbben az egyetem elvégzése után maradtak Észtországban, mert itt sohasem éreztek nemzetiségi megkülönböztetést. Vannak olyanok is, akik fizikai munkások, de Kárpátalján nem kaptak megfelelő munkát. Most irigylik a Kárpátalján marad magyarokat, mert azok átjárhatnak Magyarországra. Azt szeretnék, ha rájuk is kiterjesztenék a könnyített határátkelés hatályát. Felvetették, hogy tudna-e a magyar fél segíteni abban, hogy a szovjet hatóságok adják meg az áttelepedési engedélyt akkor is, ha a közvetlen családi kapcsolatokat nem lehet kimutatni.

Arra panaszkodtak, hogy nem tudják megoldani gyerekeik magyar nyelvű iskoláztatását. Szerveztek ugyan egy vasárnapi iskolát, ami nagyon jól működik, de a magyar nyelv és egyéb ismeretek elsajátításához kevés. Mivel magyarságukat min-

⁷²⁴ Sic! Helyesen: Tallinnban.

denképpen meg akarják őrizni, azt szeretnék, ha gyerekeiket Magyarországra küldhetnék tanulni, ők vállalják a szállás és egyéb költségeket, de a /jelenlegi szabályok szerint a szovjet fél nem engedélyezi./⁷²⁵ A debreceni Református Gimnáziummal már tárgyaltak és ott fogadnák is a gyerekeket.

Panaszkodtak azért is, mert /a magyar nyelvű újságok ára túlságosan magas./ Kérték, hogy állítsuk vissza a régi árakat, vagy jelentősen csökkentsük, mert így nem tudják megvásárolni. Nem értik a helyzetet, mert minden más külföldi újság ára arányos a helybeli újságokéval.

Szeretnék újságot indítani, pontosabban olyan tájékoztató anyagokat készíteni, amelyeket a távollakókhoz is el lehet küldeni, és amely szervező erő is lehetne közöttük. Ehhez /sokszorosítót kértek a Soros Alapítványtól./ Arra kértek, hogy – ha lehet – segítsük kérésük teljesítését. Budapesten az Alapítványnál /Vásárhelyi Judit foglalkozik a kérdéssel./

Elmondták, hogy az észtországi népfront a Munkácsy Mihály Egyesületet minden rendezvényre meghívja, a nemzetiségek fórumán 5 mandátumot kaptak. Október 3–4-én 1936 óta először újra megrendezik Tallin[n]ban a Finnugor Népek Napját. A szervezésben a magyarok is részt vesznek. Ezzel régi hagyományt újítanak fel. Észtország minden iskolájában meg fognak emlékezni ezen a napon a finnugor népek rokonságáról.

Nem tudom, hogy otthon milyen szervezet kapcsolódott be és kik fognak részt venni az ünnepségen, de feltétlenül fontos lenne, hogy

- tekintélyes delegáció utazzon Tallin[n]ba,
- a magyar iskolákban is emlékezzenek meg a finnugor népek rokonságáról,
- a sajtó foglalkozzon az eseményekkel.

Megígértem, hogy bár kérésük egy része ma ugyan még nem teljesíthető, de továbbítom azokat Budapestre. Felhívtam a figyelmüket arra, hogy kéréseikkel forduljanak Leningrádi Főkonzulátusunkhoz.⁷²⁶

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

⁷²⁵ A dőlt zárójelbe tett szövegrészek itt és a továbbiakban kék színű tollal aláhúzva.

⁷²⁶ Az Észtországi Magyarok Munkácsy Mihály Egyesületének tevékenységéről és a jelentés következményeiről lásd a 95–96. sz. dokumentumot.

86.

Kutasi Mártának, a Külügyminisztérium Szocialista Együttműködési Főosztálya főelőadójának tájékoztatója a Külügyminisztérium, valamint a Moszkvai Nagykövetség és a Kijevi Főkonzulátus számára az ukrán nyelvtörvény tervezetéről

BUDAPEST, 1989. SZEPTEMBER 19.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1989/112. DOBOZ, 8841/1989. SZ.

Szocialista Együttműködési Főosztály

Kutasi Márta

8841

Tárgy: Az ukrán nyelvtörvény-tervezet

Érvényes: visszavonásig

Készült: 7 példányban

Kapja: Őszi elvtárs

I. Területi Főosztály

MNKF⁷²⁷

PETFO⁷²⁸

Moszkva

Kijev

Saját

Feljegyzés⁷²⁹

Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége 1989. augusztus 29-én döntött az USZSZK nyelvtörvény-tervezetének társadalmi vitára terjesztéséről. Az USZSZK nyelvtörvénye állami nyelvként az ukránt ismeri el. Biztosítja az orosz nyelv, mint a Szovjetunió népei közötti érintkezés nyelvének szabad használatát. A tervezet deklarálja a köztársaság területén élő bármely nép jogát a szabad anyanyelvhasználatra, s ezt az alapvető emberi jogot az állam köteles megvédeni. Nem részletezi a dokumentum azt, hogy mely népek, s milyen számban élnek az USZSZK területén.

A törvény végrehajtását az USZSZK Minisztertanácsa, valamint a helyi tanácsok kötelesek ellenőrizni. A törvény tehát nem intézkedik e problémakör koordinálását, felügyeletét szolgáló új, külön intézmény létrehozásáról.

A tervezet tételesen ismerteti a társadalmi kapcsolattartás területeit és szabályozza a különböző nyelvek használatát.

⁷²⁷ Vagyis: Multilaterális Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya.

⁷²⁸ Vagyis: Politikai Elemző és Tájékoztató Főosztály.

⁷²⁹ Vö. a 89. sz. dokumentummal.

A főbb momentumok:

1.) A törvénytervezet szerint a különböző hivatalok tisztségviselői kötelesek a szükséges mértékben elsajátítani az állami nyelvet (II/6. cikk).

– Ugyanakkor nem határozza meg a „szükséges mérték” kritériumait.

– Nem kötelezi továbbá a más nemzetiség által lakott területeken dolgozó hivatali tisztségviselőket a nemzeti nyelv – akárcsak „szükséges mértékben” történő – elsajátítására.

2.) A legfelsőbb államhatalmi szervek ügyiratait állami nyelven fogadják el, nyilvánosságra azonban két nyelven, ukránul és oroszul hozzák (II/7. cikk). Ugyanakkor egyes ügyiratok közzététele szükség esetén történhet más nemzeti nyelven is, mégpedig az adott vidéken élő lakosság többségének nyelvéen.

– A törvénytervezet nem részletezi, hogy milyen helyzet számít szükségesnek a más nemzeti nyelven történő közzététel szempontjából, valamint azt sem, hogy ki vagy mi kompetens az adott helyzet szükségességének megítélésében.

– A dokumentum nem ad útmutatást arra nézve sem, hogy a köztársaság mely területein él más anyanyelvű lakosság, milyen számban, és milyen arányszámok szükségeltetnek ahhoz, hogy a „lakosság többségéről” lehessen szó.

3.) A tervezet leszögezi, hogy a munka, az ügyintézés, dokumentálás, valamint a különböző szervezetek, vállalatok és intézmények kapcsolattartásának nyelve az ukrán (II/8. cikk).

E cikkely ellentmond az I/3. cikkben foglaltaknak, miszerint az állam köteles szavatolni állampolgárainak, hogy azok megválaszthassák, milyen nyelven fordulnak az állami, párt- és társadalmi szervekhez, vállalatokhoz, intézményekhez.

4.) A törvénytervezet rendelkezése alapján a köztársaság állampolgárainak státuszát igazoló dokumentumok kétnyelvűek (ukrán, orosz), de szükség esetén más nemzeti nyelven is kiállíthatóak. Nem értelmezi azonban a „szükség esetén” kifejezést és nem rendelkezik a más nyelvű dokumentumok kiállításának rendjéről.

5.) A II/12. cikk alaprendelkezésként kimondja, hogy a különböző konferenciák, kongresszusok, gyűlések, összejövetelek nyelve – függetlenül az azon résztvevők anyanyelvi megoszlásától – az ukrán. Ugyanakkor homályosan utal arra, hogy a helyi, köztársasági, országos és nemzetközi „fórumokon” – nem konkretizálja, hogy milyen jellegű rendezvény értendő ezen – az állam köteles biztosítani az anyanyelven történő felszólalás lehetőségét. E kitétel ellentmond a törvénycikkely fenti alaprendelkezésének.

6.) A törvénytervezet deklarálja az anyanyelven való tanulás, nevelés elidegeníthetetlen jogát. Lehetőséget ad – tehát nem kötelez – nagyobb csoportokban élő nemzetiség esetén bölcsődék, óvodák és általános iskolák, illetve csoportok létrehozására, ahol a nevelés nyelve nem ukrán.

– Nem rendelkezik azonban arról, hogy mely nemzetiségi csoportok számítanak „nagyobb csoportban” élőknek, s hogy milyen úton-módon hozhatók létre e nemzetiségi nevelő-, oktatóintézmények. A közép- illetve felsőfokú tanintézetekben csak ukránul (más köztársaságbelieknek és külföldieknek oroszul) folyhat a felvételi vizsga és az oktatás. (III/25. cikk). Felsőfokú tanulmányaik esetén kivételt tesz a jogszabály az úgynevezett nemzeti káderekkel, akiknek módjuk van nemzeti nyelvük-ből (tehát nem nyelvükön) felvételi vizsgát tenni és felsőfokú tanulmányaikat nemzeti nyelvükön folytatni (III/26. cikk.).

– A tervezet nem tér ki arra, hogy kik minősülnek „nemzeti kádereknek”.

7.) A tervezet kimondja, hogy a tömegkommunikáció nyelve az ukrán, csak lehetőség szintjén veti fel más nemzetiségi nyelv használatát (IV/30. cikk), nem rögzíti tehát kötelező érvénnyel a nemzetiségi kisebbség anyanyelvű információhoz jutásának jogát.

E jogszabálytervezet egyrészt nagy előrelépést jelent az ukrán nyelv, mint nemzeti és állami nyelv egyenjogúsága felé, melyet eddig a hivatalos politika nacionalizmus vádjával háttérbe szorított, megtöri az orosz nyelv egyeduralgó szerepét az USZSZK-ban, módot ad az ukrán nyelv és kultúra sokrétű fejlődésére.

Előrelépést jelent a törvénytervezet a köztársaság területén élő nem ukrán anyanyelvű állampolgárok, így a magyarság számára is, hiszen pusztán létével jogi alapot biztosít a nemzetiségi nyelvhasználat területeinek szélesítésére. Bár e témakörbe vágó intézkedései nem kötelező jellegűek, csak megengedés szintjén merülnek fel, mégis magukban hordoznak olyan lehetőségeket, melyeknek eddig nem voltak törvényes keretei. Mindemellett a tervezet mai formájában az USZSZK-ban élő magyar kisebbség szempontjából nem biztosítja a teljes körű magyar nyelvhasználatot, hiszen minden új lehetőséget külön kell kezdeményezni (a tervezetből ezek nem következnek kötelező érvénnyel), s a döntés továbbra is a helyi apparátusok kezében van.

A tervezet tartalmi hiányossága, hogy nem hordoz magában garanciákat a törvény végrehajtására, nem határozza meg, hogy az állampolgár hová fordulhat (fordulhat-e valahová) jogsérelem esetén. Nem tér ki a dokumentum a vallás kérdésére.

A köztársaság területén élő magyar kisebbség szempontjából igen fontos, hogy a dokumentum földrajzi elnevezésekkel foglalkozó cikkelyei nem kellően átgondoltak: nincsen mód nem ukrán helységnevek használatára, csak az ukrán elnevezések más nyelvre való fordítására. A nemzeti hagyományoknak megfelelő nevek szabad választását szavatolja ugyan a tervezet, de nem rendelkezik az apai név kötelező használatának eltörléséről nem ukrán anyanyelvű állampolgárok esetén. Hiányzik a köztársaság területén élő nem ukrán anyanyelvű nemzetiségek irodalmi műve[ine]k és film[jein]ek ukránra fordításának jogi deklarálása.

A törvénytervezet megjelenésével egy időben hozták nyilvánosságra az USZSZK Legfelsőbb Tanácsának határozattervezetét, mely a nyelvtörvény hatályba léptetési rendjéről intézkedik. E szerint a nyelvtörvény 1990. január 1-től lép érvénybe, vannak azonban cikkelyei, melyek 1995-től (például a munka, az ügyintézés nyelvére, a tisztviselők nyelvtudására, a perrendtartásra, a térképészeti kiadványok ukrán nyelvű megjelenésére vonatkozó törvénycikkelyek), míg a törvény több rendelkezése csak 2000-től (például az anyanyelven való oktatásra és tanításra, valamint a felvételi vizsgákra vonatkozó része) lépnek kötelező érvénnyel hatályba. Így tulajdonképpen a kárpátaljai magyarságot érintő passzusok csak 10 év múlva lesznek kötelező érvényűek.

A tervezet hiányosságai ellenére jogi és hivatkozási alapot ad a magyar nemzetiiségnek a további aktív kisebbségi fellépésre. Szívós érdekvédelmi munkával e törvény átültetése a gyakorlatba szélesebb magyar nyelvhasználati lehetőségekhez vezethet, támpontot nyújthat az anyanyelvű oktatás további kiszélesítését célzó lépések jogi megalapozásához.

E törvénytervezet is azt jelzi, hogy – egyedülként a határainkon túli magyar nemzeti kisebbségek közül – a kárpátaljai magyarság esetében hoztak, illetve terveznek az utóbbi időszakban olyan jogszabályokat, amelyek a nemzetiségi identitás megőrzésének erősödő kereteit jelenthetik.

Budapest, 1989. szeptember 19.

Kutasi Márta

87.

Barabás János ideiglenes moszkvai ügyvivő rejtjeltáviratai
a Külügyminisztériumnak egy ungvári lakos politikai menedékjog
iránti kérelméről Magyarországon

MOSZKVA, 1989. OKTÓBER 2.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/86. DOBOZ, 003786/1989. SZ.

ÉS 003786/1/1989. SZ.⁷³⁰

KÜM Távközlési Osztály	Rejtjel Távirat	Szigorúan titkos!
Nagykövetség	Érkezett: 89. 10. 02. 14.40	Készítette:
Moszkva		Ellenőrizte: Ta

Szeptember 28-án, a fegyveres erők napján rendezett nagykövetségi fogadásunkon⁷³¹ O. P. Voronkov osztályvezető és Z. P. Katyerusina osztályvezető-helyettes megkérdezték tőlem, hogy „ismerős-e számomra R. M. (vagy M.)⁷³² neve”. Miután nemleges választ adtam, elmondták, hogy tudomásuk szerint ez az uzsgorodi illetőségű szakács valahogy egy román menekülttáborba került Magyarországon, és állítólag politikai menedékjogot akar kérni. Megkértek arra, hogy lehetőleg nem hivatalos formában próbáljam megérdeklődni Budapestről, hogy tulajdonképpen mi a tényállás ezzel a személlyel kapcsolatban.⁷³³ A helyzet pontos ismeretére – elmondásuk szerint – azért lenne mielőbb szükségük, hogy megfelelő álláspontot tudjanak kialakítani ebben a konkrét ügyben is és a jövőre nézve is, mert elvben nem zárható ki, hogy hasonló esetek megisméltődhethetnek.

Lássa: I. Területi Főosztály vezetője⁷³⁴

– 216 – Barabás János –

⁷³⁰ Megjelent: SERES Attila: A magyar hatóságok kiutasítottak egy ukrán menekültet Magyarországról – 1989-ben. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár honlapja. *Mindennapi történelem*, 2023. február 13. (www.veritasintezet.hu)

⁷³¹ 1951-től 1991-ig minden évben az 1848. szeptember 29-i pákozdi esata évfordulóján ünnepelték meg a Fegyveres Erők Napját (Magyar Néphadsereg Napját). A külképviseleteken ebből az alkalomból általában a katonai attasé szervezett ünnepi fogadást.

⁷³² Az M. egy szláv eredetű vagy szlávósított vezetéknevet takar.

⁷³³ Lásd a 88. sz. dokumentumot.

⁷³⁴ Ezen a helyen kézírásos bejegyzés olvasható: „*Sztankovics elvtárs egyeztessünk! X. 3 Monori*”.

KÜM Távközlési Osztály
Nagykövetség
Moszkva

Rejtjel Távirat
Érkezett: 89. 10. 02. 14.50

Szigorúan titkos!
Készítette: Ta
Ellenőrizte:

Kuznyecov R. A. BM csoportfőnök-helyettes és Luzinovics A. V. a BM OVIR vezetője szeptember 28-án a fegyveres erők napja alkalmából rendezett fogadásunkon méltatlankodva elmondták főkonzulunknak, hogy információik szerint egy kárpátaljai lakos, akinek nincs semmilyen magyar nemzetiségű felmenője, hazánkban „politikai menedékjogot” kért. Állítólag ez a személy a kishatárforgalom keretében ment át, és „bizonyosan valaki lefizette, hogy lejárassa a szovjet kivándorlási gyakorlatot” – jelentették ki.

Szovjet részről leellenőrizték ezt a személyt és nincs semmi akadálya a kitelepülésének, ha a magyar szervek megadják neki a letelepülési engedélyt, a szovjet kivándorlási szabályok liberalizálása világszerte elismert tény és ez a magyar hatóságok előtt is ismert. Nem tartanak szerencsés dolognak, ha magyar részről ezt a szovjet gyakorlatot „diszkreditálnák” politikai menedékjog alkalmazásával.

Megemlítették továbbá, hogy egy szovjet állampolgár, aki személyi igazolvánnyal és betétlappal utazott Magyarországra, Brüsszelben jelentkezett a szovjet nagykövetségen hazatérési igazolványért. Érthetetlennek tartják, hogy milyen módon léphetett ki nyugati határunkon útlevél nélkül ez a személy, mivel a betétlappal csak szocialista országokba lehet utazni.

Lássa: Konzuli Főosztály vezetője
I. Területi Főosztály vezetője

– 217 – Barabás János –

88.

Sztankovics Imrének, a Külügyminisztérium Konzuli Főosztálya vezetőjének távirattervezete a Moszkvai Magyar Nagykövetségnek a Magyarországon politikai menedékjogért folyamodó ungvári szovjet állampolgár ügyében

BUDAPEST, 1989. OKTÓBER 9.

GÉPELT TERVEZET. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/86. DOBOZ, 003786/1989. SZ.

216 és 217-es moszkvai táviratokra⁷³⁵ az alábbi szövegű távirat elküldését javasoljuk:⁷³⁶

Keressenek mielőbbi lehetőséget az alábbiak ismertetésére a problémát felvető illetékesekkel:

M. R. menedékjog iránti kérelemmel fordult a magyar belügyi szervekhez, amelyet azok, mint megalapozatlant, elutasítottak. Egyben tájékoztatták őt arról, hogy a Magyarországra történő áttelepülésnek milyen jogszabályi előfeltételei vannak (OVIR-hozzájárulás, magyarországi befogadó nyilatkozat, illetve munkahely stb.). Ezek teljesítése esetén áttelepülési kérelmét a magyar hatóságok teljesíthetőnek tartanák. M. ezt nem fogadta el és közölte, hogy nem hajlandó hazatérni. Válaszul javasoltuk, hogy keresse fel a szovjet nagykövetséget és hozzon arról igazolást, hogy áttelepülési ügyével érdemben foglalkoznak. Jelenleg nincs tudomásunk arról, hogy járt volna-e a szovjet nagykövetségen. M. érzelmileg túlfűtött személyiség, nehezen kiszámítható cselekedetekkel, maga a kapcsolatteremtés is rendkívül problematikus vele. Mindezek figyelembevételével és tekintettel nevezett magyar nemzetiségére és a jelenlegi magyar belpolitikai helyzetre, az ügyében illetékes magyar hatóságok mindenképpen a legális megoldást részesítenék előnyben, vagyis el szeretnék kerülni nevezett kitoloncolását. Kérjük, hogy a szovjet hatóságok ezt is vegyék figyelembe. A fenti ügy egyedi jellegén túl a genfi menekültügyi konvenciónak megfelelően, minden, a menekültstátusz megadását kérő személy esetében a menekültté nyilvánítási eljárást minden esetben le kell folytatni. Arra fogunk törekedni – ez a nemzetközi gyakorlatnak is megfelel – hogy az esetek többsége már első fokon a befogadó államokon eldőljön. Elutasítás esetén másodfokon a Belügyminisztérium Menekült-

⁷³⁵ Lásd a 87. sz. dokumentumot.

⁷³⁶ Ügyviteli bejegyzés az akta előlapján: „Véleményezésre: I. Területi Főosztály Sztankovics 10/10 – Egyetértek X. 10 Monori”.

ügyi Hivatalánál, harmadfokon bíróságnál kell a hozott döntés felülvizsgálatát kérni. Menekültté nyilvánítás – felfogásunk szerint – csak abban az esetben képzeltető el, ha a kérelmező indokai megfelelnek a konvenció szigorúan értelmezett feltételeinek. A magyar hatóságok eltökélt szándéka a menekültügyi konvenció rendelkezéseinek a lehető legszűkebb értelmezése, és nem érdekeltek és nincs is szándékukban olyan személyeknek megadni a menekültstátuszt (és ezzel a magyarországi letelepedés lehetőségét), akik ezeknek a feltételeknek nem felelnek meg. A fentiek elmondása során jegyezze meg, hogy a konvenció szűk értelmezése a fentiekkel összhangban azt is jelenti, hogy általában nincs szándékunkban menekültstátusz megadása szovjet állampolgároknak.⁷³⁷ Erősítse meg, hogy a magyar fél a felmerülő humanitárius ügyeket továbbra is az eddig funkcionáló csatornákon kívánja rendezni, amennyiben azok megfelelően működtethetők.

Budapest, 1989. október 9.

*Sztankovics
Monori*

⁷³⁷ A dokumentumban szereplő R. M.-nek elvileg megvolt a lehetősége arra, hogy menedékjogért folyamodjon Magyarországon. A Magyar Népköztársaság 1989. március 14-én csatlakozott az 1951. évi genfi menekültügyi konvencióhoz, amely egyértelműen kiköti, hogy a menekültek nem küldhetők vissza olyan országba, ahol üldöztetésnek lehetnek kitéve. Ezt a nemzetközi jogi instrumentumot a gyakorlatban érvényesítő és alkalmazó magyar jogi szabályrendszer ugyanakkor csak lassan rögzült. Egyrészt a konvenció jogi kötelezettségei csak a csatlakozást követő 90. napon, azaz Magyarország esetében június 12-én léptek hatályba. Másrészt minden egyéb magyar jogi norma, ami a csatlakozás végrehajtását szolgálta, így a menekültként való elismerést szabályozó 1989. szeptember 28-i 101/1989. számú minisztertanácsi rendelet a jogalkotónak azt a szándékát tükrözte, hogy a gyakorlatban lehetőleg minél szűkebben értelmezzék a menedékjog megadásának kötelezettségét. A genfi konvencióhoz való csatlakozás legfőbb mozgatórugója a Németh Miklós vezette magyar kormány részéről az volt, hogy kifejezetten a Magyarországra menekülő erdélyi magyarok hosszú távú tartózkodásának megteremtésére, illetve beilleszkedésének anyagi segítésére teremtsen jogalapot és némi mozgásteret. KASZÁS, 2015. 453–459. 1989. december 31-én 26 445 menekültet tartottak nyilván, akiknek 71,5%-a (18 865 fő) magyar, 21,5%-a (5690 fő) román, 6%-a német (1600 fő), s csak 1%-a (290 fő) volt egyéb nemzetiségű, azaz feltehetőleg nem román és nem NDK-állampolgár. Uo. 468.

89.

Páldi András kijevei főkonzul jelentése Horn Gyula
külgügyminiszternek az ukrán nyelvtörvény tervezetéről

KIJEV, 1989. OKTÓBER 13. ELŐTT⁷³⁸

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/86. DOBOZ, 003862/1989. SZ.

Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
127/SZT/1989.

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány Központ

1 példány Moszkva

1 példány Saját

Szigorúan titkos!

Tárgy: Észrevételek az ukrán
nyelvtörvény tervezetéhez⁷³⁹

dr. Horn Gyula elvtársnak
miniszter⁷⁴⁰

Az Ukrán Írószövetség és a társadalmi szervezetek évek óta követelik az ukrán nyelv társadalmi szerepének helyreállítását, az iskolai oktatásban való kiterjesztését és állami státusának törvénybe iktatását. A túlságosan lassan készült törvénytervezetet augusztus végén bocsájtották vitára és szeptember végén fogja tárgyalni az Ukrán Legfelsőbb Tanács.

A törvénytervezetet az alábbiakban abból a szempontból vizsgálom, hogy a Kárpátalján élő magyarok számára mit jelenthet az új törvény, szűkíti, vagy bővíti a magyar nyelv használatának kereteit.

Az SZKP KB által szeptember 20-án elfogadott állásfoglalása szerint a párt nemzetiségi politikájának egyik alapelve minden nyelv szabad fejlesztése és egyenjogúsága. Továbbá az állam és a társadalom köteles gondoskodni a kis létszámú népek

⁷³⁸ A jelentésben nem szerepel dátum. A Külgügyminisztériumban október 13-án érkezett az iratot, ez alapján határoztam meg a keletkezésének dátumát.

⁷³⁹ Vö. a 86. sz. dokumentummal.

⁷⁴⁰ Ügyviteli utasítás az akta előlapján a kiszignált tisztviselők neveivel és azok szignóival: „Tájékoztatásra: Rácz elvtárs *Rácz* – Tóth elvtárs *TL 11. 26* – Kovácsné elvtárs – Szuromi elvtárs *Sz. A. 3. 6.*”

nyelvének megőrzéséről és fejlesztéséről.⁷⁴¹ Sajnos, az ukrán törvénytervezet nem felel meg ezeknek a követelményeknek, úgy látszik, hogy a törvény alkotóit csak az orosz nyelvtől való eltávolodás szándéka vezette és elfeledkeztek az Ukrajnában élő nemzetiségek érdekeiről.

A tervezet mindjárt az elején leszögez három alapvető tételt:

- Az Ukrán Köztársaság állami nyelve az ukrán nyelv.
- A köztársaság biztosítja az orosz nyelvnek, mint a SZU népei közötti érintkezés nyelvének szabad használatát.
- A köztársaság állampolgárai számára szavatolja anyanyelvük használatának jogát.

Ezek az alapelvek helyesek, a probléma azonban a részletekben van. A kisebb népek nyelvhasználatát szabályozó pontok zavarosak, nem világosak, és sok helyen ellentmondásosak. Nem adnak elég egyértelmű eligazítást az alsóbb szervek részére, ezért azok úgy alkalmazzák majd, hogy akarják.

A kárpátaljai magyarság szempontjából hátrányos, vagy többféleképpen értelmezhető megállapítások a törvénytervezetben:

1.) A 8. cikkely leszögezi: „Az Ukrán SZSZK-ban a munka, az ügyintézés és a dokumentálás nyelve, valamint az állami, párt- és társadalmi szervezetek, a vállalatok kapcsolatainak nyelve az állami nyelv.”

Ez a pont ugyanúgy, mint az egész tervezet, megfeledezett arról, hogy a köztársaságban hamarosan autonóm területek alakulnak. Ha például létrejön a magyar autonóm terület, akkor ott az ügyintézés, dokumentálás stb. nyelvének a magyarnak kell lennie. A fenti megfogalmazás azonban túlságosan kategorikus.

⁷⁴¹ Az SZKP KB 1989. szeptember 19–20-i plénuma után a párt vezetése szeptember 20-i dátummal két dokumentumot is jóváhagyott. Egy bővebb elvi állásfoglalást *A párt nemzeti politikája a jelenlegi feltételek között* címmel a nemzeti-nemzetiségi problémák kezeléséről, és egy határozatot, amely arra utasította a Politbúrót, a köztársasági kommunista pártok központi bizottságait, a megyei és járási pártbizottságokat, hogy dolgozzanak ki konkrét intézkedési tervet az elvi iránymutatásban foglalt posztulátumok alkalmazására és végrehajtására. A nemzeti, nemzetiségi és etnikai földrajzi területek jogi státusza kapcsán új földrajzi autonómiák kialakítására vonatkozóan az alábbi alapelveket tartalmazta: „Fel kell gyorsítani az autonóm köztársaságokra, autonóm területekre és körzetekre vonatkozó alkotmányozási és más jogszabályalkotási aktusok megújítását”. Illetve: „A köztársaságok legfelső tanácsainak, a népi küldöttek megyei és járási tanácsainak jóváhagyásával létre lehet hozni nemzetiségi járásokat, nemzetiségi falusi és települési tanácsokat azokon a helyeken, ahol olyan nemzetiségek élnek, amelyek nem rendelkeznek saját nemzeti területi egységgel. Törvény által jóvá kell hagyni azt, hogy ezeknek a nemzetiségi csoportoknak és közösségeknek joguk van az önrendelkezésre.” A kisebbségi nyelvek kapcsán kimondta: „Minden jogot és feltételt biztosítani kell arra, hogy azok az állampolgárok, akik a saját nemzeti területi egységükön kívül élnek, vagy nem rendelkeznek ilyennel, megőrizhessék a nemzeti hagyományaikat, fejleszthessék a kultúrájukat és nyelvüket, illetve képviseltethessék magukat a hatalmi szervekben.” A határozatot és az elvi állásfoglalás szövegét lásd: *МИ ЦК КІСР*, 1989. 210–235. Az idézett helyek: 226–228.

2.) A 6. cikkely szerint: „A tisztségviselő személyek, az állami, párt- és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények és szervezetek dolgozói kötelesek a szolgálati teendők ellátásához szükséges mértékben elsajátítani az állami nyelvet.”

A tervezet az orosz nyelv elleni védekezésre törekedve, az ukrán lakosság igénye-
ihez igazodva helyesen írja elő a tisztviselők számára az ukrán nyelv ismeretét. De
ugyanaz a szabály az egy tömbben élő magyarság számára azt jelentené, ami ellen az
ukrán nyelv védelmezői küzdenek. Ezt elkerülendő, a magyarok lakta területeken
a tisztviselők számára a magyar nyelv ismeretét is kötelezővé kell tenni. Igaz, hogy
e[hh]z a jelenlegi orosz és ukrán párt- és társadalmi szervezetek és tanácsok tiszt-
ségviselőinek nagy részét le kellene váltani, vagy időt adni nekik a magyar nyelv elsa-
játítására.

A rendelkezésnek az a kitétele, hogy a vállalatok, intézmények és szervezetek dol-
gozói kötelesek ukránul tudni, nem világos. Milyen intézményekről és vállalatokról
van szó, termelő ipari vállalatokról, kolhozokról, óvodákról stb.? Mindenütt mások
a követelmények. Az ukrán nyelv tudását – szerintem – csak a vezetők számára kell
előírni. Ha ez a dolgozókra is vonatkozik, akkor ellentmond a 4. cikkelynek, amely
szerint „nyelvi okokból történő bármilyen kivételezés, illetve a személyi jogoknak
nyelvi okokból történő bárminemű korlátozása megengedhetetlen.”

3.) A tervezetnek sok olyan pontja van, ahol a nemzetiségi nyelv használatát csak
„lehetőségként”, „szükség esetén”, „kívánságra” engedélyezi. A helyi hatalmi szer-
vek döntésére bíz olyan kérdéseket, amelyeket a törvénynek egyértelműen kellene
rendeznie. Néhány példa:

– Az állampolgár megválaszthatja ugyan, hogy milyen nyelven fordul beadványá-
val állami, párt- és társadalmi szervezetekhez, de az intézmény a döntést ukránul adja
ki. Hozzáteszi a tervezet, hogy az állampolgár kívánságára a döntést orosz nyelven is
megkaphatja. Ez semmiféleképpen sem fér össze a szép elvekkel és a nyelvek hasz-
nálatának korlátozására vonatkozó tilalommal. Azt kellene kötelezően előírni, hogy
a beadványokra olyan nyelveken kell válaszolni, amilyen nyelven a beadványt írták.

– Az állampolgárságot igazoló hivatalos dokumentumokat, személyazonossági
igazolványt, munkakönyvet, képzettségről, házasságról szóló dokumentumokat uk-
ránul vagy oroszul állítják ki, illetve „szükség esetén más nemzeti nyelveken is”.

Nincs garancia arra, hogy a helyi vezetők szükségét érzik majd a magyar nyelvű
dokumentumoknak.

– A perrendtartás nyelve az ukrán, vagy az adott vidék lakossága többségének
nemzeti nyelve.

Ezzel egyet lehet érteni, mert eszerint a magyar nyelvű vádlott a magyarul folyó
tárgyaláson magyarul védekezhet. Csakhogy a cikkely a fentiek után azt mondja,
hogy az érintett fél tolmács segítségével megismerkedhet a periratokkal stb. Tehát fel

sem merül a törvény alkotóiban, hogy a többségi nyelvet beszélő nép nyelvén értő tisztviselők legyenek, netán bírók, ügyvédek történetesen magyarok is lehetnének.

4.) Nem lehetünk megelégedve az anyanyelven történő oktatás és nevelés szabályozásával. Megállapítja a tervezet: „Az USZSZK minden gyermek számára garantálja az anyanyelven való nevelés és tanulás elidegeníthetetlen jogát.”

Az óvodákkal és iskolákkal kapcsolatban azután olyan szabályozást ír elő, ami szerint olyan vidékeken, ahol más nemzetiségű állampolgárok nagyobb csoportokban élnek, ott szükség esetén olyan osztályok vagy iskolák hozhatók létre, ahol az oktatás nemzeti nyelven folyik. Tehát újra nem kell, hanem „szükség esetén” megengedhető a magyar nyelvű óvoda vagy iskola is.

Az anyanyelven való oktatás és nevelés túlságosan komoly dolog ahhoz, hogy a törvény csak lehetőségként tartalmazza ezt az „elidegeníthetetlen jogot”. Ez a törvénytervezet csak deklarálja ezt a jogot, de részintézkedéseivel nem engedi érvényesülni.

Az a rendelkezés, hogy a magyar nyelvű iskolákban mind az ukrán, mind az orosz nyelv tanítása kötelező, nagyon megterhelő a magyar gyerekek számára.

5.) Hosszú küzdelem és elég éles viták után elértük, hogy két év óta az ungvári egyetemen magyar nyelven is lehet felvételizni bármelyik szakra. Az új törvénytervezet kötelezővé teszi az ukrán nyelvű felvételi vizsgát. Hozzáteszi azonban, hogy akik olyan intézménybe felvételiznek, „amelyek nemzeti kádereket képeznek, anyanyelvükből tesznek felvételi vizsgát, vagy kívánságukra állami nyelvből, illetve orosz nyelvből”.

Érthetetlen, hogy miért kell a fizika szakra jelentkező fiatalnak magyar nyelvből vizsgát tenni, számára a magyar nyelven történő vizsga jelenti az „elidegeníthetetlen” jogot. Sőt ez a mai gyakorlat. A tervezet tehát visszavonja a két évvel ezelőtt szerzett jogot.

6.) Az utcák, terek elnevezését ukránul kell szerepeltetni, de „lefordíthatók az adott vidéken élő lakosság többségének nyelvére”.

Ez a rendelkezés is visszalépés a jelenlegi kárpátaljai gyakorlathoz képest, ahol egymás után jelennek meg a magyar nyelvű feliratok és utcanévek.

A magyarság szempontjából vizsgálva a nyelvtörvény jelenlegi tervezetét meg kell állapítani, hogy csalódást keltett. Az ukránok nagy hévvel harcoltak az orosz nyelv behatolása ellen, követelték az ukrán nyelv hanyatlásának megállítását és társadalmi szerepének növelését. A tervezet teljesíti is ezt a törekvést. Azért jelent csalódást a tervezet, mert a nemzetiségekről elmondott szép szavak ellenére, a nemzetiségek nyelvtanítása, nyelvhasználata olyan egyenlőtlen helyzetben marad, mint eddig az ukrán volt az oroszsal szemben. A magyar nyelv esetében pedig néhány intézkedés még hátrányosabb helyzetbe szorítja. Ha ez a törvény elfogadásra kerül, a helyi szervek döntésétől függ, hogy milyen korlátozásokat vezetnek be a magyarok nyelv-

használatában. Mivel a törvénytervezet a magyar nyelv használatának határait nem szélesíti, de lehetővé teszi annak szűkítését, azt kell mondani, hogy számukra a nyelvtörvény elfogadása hátrányos lesz.

A tervezet nagy hibája, hogy bizonytalanul, illetve sehogy sem határozza meg a „többségi lakosság” fogalmát és értelmezését. Ha ugyanis valamilyen jog azon a címen illeti meg a magyarokat, mert ők alkotják a lakosság többségét, akkor azt is meg kell mondani, hogy milyen területre kell vonatkoztatni a többséget. Adható és meg is vonható bármely jog attól függően, hogy a kárpátaljai megyére, valamelyik járásra vagy községre értelmezzük ezt a rendelkezést.

A tervezetben rendezni kellett volna a területi autonómiával rendelkező nemzeti-ségek nyelvhasználatát is. Folyamatban van a magyar autonóm terület kialakítása, ezért jó lett volna ismerni az erre vonatkozó ukrán elképzeléseket.

Véleményem szerint a KMKSZ vezetőinek tiltakozniuk kellene a tervezet idézett pontjai ellen és javaslatokat kellene beterjeszteni a Legfelsőbb Tanácshoz.

A tervezet vitájából úgy látom, hogy az orosz nyelvű lakosság is elégedetlen a tervezettel, az „ukránosítás” túlságosan messzire ment. Kifogásolják, hogy nem szögezi le határozottan a tervezet a szabad nyelvválasztás jogát az iskolákban. Az oktatás nyelvének megválasztása a szülők joga legyen. Nem értenek egyet azzal, hogy az egyetemi felvételi nyelve az ukrán legyen, mert ez diszkrimináció az orosz nyelvű középiskolákba járt fiatalok számára. A legfőbb javaslat az – amit egy nagy kijevei gyár kollektívája nevében írtak –, hogy két állami nyelv legyen, az ukrán és az orosz. Véleményem szerint ezeket a javaslatokat figyelembe is fogják venni, ami a magyar nyelv használata szempontjából is előnyös lenne.

A tervezetet október végén tárgyalja majd az Ukrán Legfelsőbb Tanács.⁷⁴²

Páldi
(Páldi András)
főkonzul

⁷⁴² Az USZSZK Legfelső Tanácsa 1989. október 28-án fogadta el az „Ukrán SZSZK-ban beszélt nyelvekről” szóló törvényt, amely 1990. január 1-től lépett hatályba. A jogszabály az USZSZK egyetlen államnyelvévé az ukránt tette, ugyanakkor alkotmányos védelmet biztosított más, az USZSZK területén beszélt nyelvek számára. A törvény 3. cikkelye tartalmazza a nemzetiségi nyelvek használatával kapcsolatban alapelveket. Ez kimondja, hogy az USZSZK kedvező feltételeket teremt a köztársaság területén élő nemzetiségek nyelvének fejlődése és használata számára. Ugyanez a passzus tartalmazta azt a kitétel is, mely szerint a nemzetiségek által lakott területeken az állami, párt- és társadalmi szervek, valamint vállalatok munkájában az ukrán mellett más nemzetiségi nyelveket is lehet használni. A törvény 2012. augusztus 10-ig volt hatályban. A törvény eredeti, ukrán nyelvű teljes szövege megtalálható a Rada honlapján. Закон УРСР «Про мови в Українській РСР»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

90.

Páldi András kijevi főkonzul javaslatai Horn Gyula külügyminiszter számára a Szűrös Mátyás kárpátaljai látogatása során felvetendő kérdésekről

KIJEV, 1989. OKTÓBER 13. ELŐTT⁷⁴³

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/83. DOBOZ, 003861/1989. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
128/SZT/1989.

Készült: 3 példányban
Kapja: 2 példány Központ
1 példány Sajat

Szigorúan titkos!
Tárgy: Javaslat Szűrös elvtárs
kárpátaljai tárgyalásai során
felvethető kérdésekhez

dr. Horn Gyula elvtársnak,
miniszter⁷⁴⁴

Szűrös elvtárs látogatására hét végén, pihenőnapokon kerül ugyan sor és célja nem tárgyalások folytatása,⁷⁴⁵ mégis úgy gondolom, hogy ki kellene használni ezt az alkalmat néhány kérdés felvetésére. Két alapvető dolgot kellene hangsúlyozni. Egyrészt meg kellene köszönni a megye párt- és tanácsi vezetőinek azt a segítséget, amit az elmúlt években a Kárpátalján élő magyarok helyzetének javítása terén tettek. Másrészt, fel kellene vetni a határ menti együttműködés aktuális kérdéseit.

1.) Hangsúlyozni kellene, hogy a magyar kormány nagyra értékeli azokat a változásokat, amelyek a glásznoszty kárpátaljai alkalmazása terén az elmúlt három évben végbementek. Örülünk annak, hogy a helyi politikai és tanácsi vezetők bátran alkalmazzák a kárpátaljai viszonyokhoz igazítva az SZKP demokratizálási politikáját és a peresztrojktát. Nagy jelentőségűnek tarjuk, hogy a kedvező változások szinte robbanásszerűen mennek végbe és mégsem okoztak politikai konfliktusokat. Ez arra mutat, hogy a kárpátaljai népek békés együttélésének régi hagyományai ma is élnek és világos bizonyítéka annak is, hogy a helyi vezetők kézben tartják a folyamatokat.

⁷⁴³ A jelentésben nem szerepel dátum. A Külügyminisztériumban október 13-án érkezett az iratot, ez alapján határoztam meg a keletkezésének dátumát.

⁷⁴⁴ Pro domo bejegyzés az akta belívén: „Késve érkezett! X. 13 Monori”.

⁷⁴⁵ Lásd a 91. sz. dokumentumot.

Meg kellene köszönni, hogy lehetővé tették a KMKSZ regisztrálását és vezetőik magyarországi utazását, kapcsolatfelvételüket a megfelelő magyar szervezetekkel. A Magyar Külügyminisztérium szerint a delegáció magatartása, szereplése színvonalas volt, egyszerre voltak magyarok és szovjet állampolgárok, akik lelkes hívei az SZKP megújításra törekvő politikájának.⁷⁴⁶

Az ukrán pártközpont és kormány segítségét, figyelmességét is meg kellene köszönni, mert e nélkül az eredmények nem valósulhattak volna meg.

2.) Az ismert eredményeken túl meg kellene említeni azokat a magyar kívánságokat, amelyek most vannak napirenden:

– Az autonómiaira vonatkozó javaslat pozitív elbírálását és az SZKP határozatával összhangban való megállapodást. Úgy értékeljük, hogy nagy nemzetközi jelentősége lenne annak, ha itt, Kárpátalján, a magyarság autonómiát kapna.

– Mind a két ország számára jelentős lépés volt a határok megnyitása. Sajnos, sok gondot is okozott. Valami tehetetlenség látszik e téren, mert a nyilvánvaló nehézségeket sem távolítja el senki. Határozottabban kellene megszüntetni azokat a problémákat, amik az embereket bosszantják.

– A határ menti gazdasági együttműködés fejlődik ugyan, de bőven vannak még lehetőségek. Közös programot kellene kidolgozni az együttes fejlesztésre [az] iparban, mezőgazdaságban, turizmusban stb. Vannak elgondolások arra, hogy éppen itt, Kárpátalján kellene egy különleges övezetet kialakítani. Ehhez kellene mindkét oldalról a feltételeket megteremteni.⁷⁴⁷

⁷⁴⁶ A KMKSZ Fodó Sándor vezette delegációja 1989. június 22–26. között tartózkodott Magyarországon. Június 23-án tárgyaltak a Külügyminisztériumban Monori Istvánnal és Őszi István miniszterhelyetttel. Lásd a 76. sz. dokumentumot.

⁷⁴⁷ 1989. január 2-án Nyikolaj Talizin szovjet miniszterelnök-helyettes egy levelet írt Medgyessy Péter magyar miniszterelnök-helyetteshez, melyben azt javasolta, hogy a Magyar–Szovjet Gazdasági és Műszaki–Tudományos Együttműködési Kormánybizottság 1989. február 1–3-án Budapesten sorra kerülő XXXVIII. ülészakán vitassák meg a két ország határ menti körzeteinek integrációs gazdasági fejlesztési lehetőségeit. A szovjet fél erre egy 11 oldalas programtervet is kidolgozott. A magyar politikai és társadalmi diskurzus ezt később úgy értelmezte, mint szovjet kezdeményezést egy „különleges gazdasági övezet” létrehozására Kárpátalján, noha az orosz közgazdasági frazeológia megkülönböztette egymástól a „szabad gazdasági övezeteket” („свободная экономическая зона”) a „közös vállalkozási övezetektől” („зона совместного предпринимательства”). A szovjet tervet is inkább ez utóbbi létrehozására irányult. A szovjet koncepció szerint a SZU és az MNK közös határ menti régióiban nemzetközi termelési komplexumokat hoztak volna létre azzal a céllal, hogy a régió vállalatai, gazdasági egységei regionális önfinanszírozás és önelszámolás keretében a határ menti árucserét, a termelési eszközök cseréjét, közös beruházásokat, bérleti és alvállalkozói viszonyrendszert és egyéb kooperációs kapcsolatokat önállóan valósíthassanak meg. MNL OL, XIXI-J-1-k, 1989/111. doboz, 5893/1989. sz. – A kérdés végül nem került az ülészak napirendjére, annak jegyzőkönyve mindössze annyit tartalmazott, hogy a magyar fél gondosan tanulmányozza az erre vonatkozó szovjet javaslatokat, és 1989. április 30-i közli az álláspontját. A Magyar–Szovjet

– Segíteni akarjuk a magyar nyelvű iskolák tanárait, diákjait az oktatás színvonalának emelésében. Ezért [az] oktató-, hallgatócseréket támogatjuk, kérjük, hogy ez zavarok nélkül bonyolódhasson, legyen mindennapi dolog.

– Örülünk annak, hogy megjelent a Hatodik Síp. Reméljük, hogy hozzájárul a magyarul olvasók kulturális színvonalának emeléséhez és perspektívát ad az itt élő íróknak, költőknek.

– Meg kellene említeni, hogy elvi döntés van nálunk egy konzuli képviselő felállítására Ungváron, ami megvalósulása esetén jelentős kapocs lesz a magyar és a helyi, kárpátaljai szervek, intézmények között.

Jó lenne, ha Szűrös elvtárs beszélne a magyar nemzetiségi politika néhány vonásáról és arról, hogy fejlesszük példaértékűvé a kárpátaljai nemzetiségi viszonyokat. Ez figyelemre méltó példa lehetne a SZU köztársaságai számára és a Kárpát-medence országai számára egyaránt.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

Gazdasági és Műszaki–Tudományos Együttműködési Kormánybizottság 1989. február 1–3-i budapesti ülésének jegyzőkönyve. MNL OL, XIXI-J-1-k, 1989/111. doboz, 1115/1989. sz. – A magyar kormány a dokumentum keletkezésének időpontjáig, azaz október 13-ig írásban nem is reagált a szovjet fél által felvetett javaslatokra. – A következményekről lásd még a 101. sz. dokumentumot.

91.

Páldi András kijevei főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek
Illyés Gyula szobrának felavatásáról Beregszászon

KIJEV, 1989. OKTÓBER 17.⁷⁴⁸

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/86. DOBOZ, 003958/1989. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
129/SZT/1989.

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány Központ
1 példány Moszkva
1 példány Sajat

Szigorúan titkos!
Tárgy: Illyés Gyula szobrának
felavatása Beregszászon

dr. Horn Gyula elvtársnak
miniszter⁷⁴⁹

A Kőbányai Sörgyár Illyés Gyula brigádja a költő mellszobrával ajándékozta meg a Beregszászban működő Illyés Gyula Irodalmi kör tagjait és Beregszász városát. A szobor leleplezésére Szűrös Mátyást, a Parlament elnökét kérték fel, aki ebből az alkalomból egynapos látogatást tett Kárpátalján.⁷⁵⁰

A látogatás a Megyei Tanács elnökénél kezdődött, ahol Szűrös Mátyás találkozott Maloványikkal, a tanács elnökével és Turjanyicával, a megyei ideológiai titkárral. Maloványik örömet fejezte ki azért, hogy a magyar Parlament elnöke nagy elfoglaltsága mellett is el tudott jönni Kárpátaljára, és ismertette a megye politikai és gazdasági helyzetét. Hangsúlyozta, hogy a lakosság – bár élesen bírálja a párt- és állami vezetést a megyében – támogatja a peresztrojkát. Az erős bírálat új jelenség a SZU-ban,

⁷⁴⁸ A jelentésben nem szerepel dátum, ugyanakkor az akta előlapján, az irat keletkezésének dátumaként október 17-e van bejegyezve. Nyilván amikor a Külügyminisztériumban iktatni akarták a jelentést, telefonon megkérdezték a főkonzulátust, hogy mikor állították össze a jelentést. Az érkeztető bélyegzőn az október 20-i dátum szerepel.

⁷⁴⁹ Ügyviteli utasítás az akta előlapján a kiszignált tisztviselők neveivel és azok szignóival: „Tájékoztatásra: *Őszi elvtárs Őszi X. 30 – SZEFO Kupper 11/6 – Dékány elvtárs Dékány 11/7 – Kutasi elvtársnő*”.

⁷⁵⁰ Az előzményekhez lásd a 90. sz. dokumentumot.

de kezdenek már hozzászokni, hiszen ez a glásznoszty és a demokratizálás kísérőjelensége. Elmondta, hogy ellátási gondok vannak, annak ellenére, hogy nő a termelés. A közlekedés gondjai nem csökkennek. Szólt arról is, hogy ismerik a magyarországi eseményeket, ahol bizonyos aggasztó jelenségek is megfigyelhetők.

Szűrös Mátyás hangsúlyozta, hogy Magyarország nagyon érdekelt a peresztrojka sikerében. Ismertette a hazai változásokat, azok politikai tartalmát, az MSZP megalkulásának okait és a párt céljait. Beszélt a parlamenti demokrácia fejlesztéséről, a többpárt[i] politizálás megtanulásának szükségességéről. Aláhúzta azt a véleményt, hogy Kárpátalján olyan változások zajlottak le az elmúlt 2-3 évben, amelyek példamutatóak mind Európa, mind a SZU számára. Megköszönte a helyi vezetők segítségét a magyarok nevében. Hangsúlyozta, hogy a nemzetiségi kérdés és az emberi jogok nem tekinthetők csak egy ország belügyének, ezek elkerülhetetlenül érintik a szomszédokat is. Mi nem akarunk beavatkozni a SZU belügyeibe, de érdekel bennünket az itt élő magyarok helyzete. Mi meg vagyunk elégedve azzal, ahogy a 40 év mulasztásait most pótolni igyekeznek – mondta – és felajánlotta Magyarország segítségét és együttműködési szándékát a napirenden levő új feladatok megoldásához.

Szóba került a KMKSZ autonómiára vonatkozó javaslata is. A helyi vezetők elmondták, hogy ők egyetértenek az autonómiával, de a SZU új alkotmányának elfogadása csak a jövő évben esedékes, azután tartják célszerűnek. Addig meg kell vizsgálni a feltételeket, ki kell dolgozni az autonómia megteremtéséhez szükséges dokumentumokat.

A tárgyalás után a Hungarológiai Központ felújított épületének megtekintésére került sor. A nyíregyházi építők jó munkát végeztek. A Központ avatása azonban csak /november 10-én/⁷⁵¹ lesz, mert még mindig nem kapták meg a szükséges bútorokat.

Beregszászban a főtéren, ahol az Illyés-szobor szép környezetben elhelyezést nyert, több ezer ember jött össze, nagy tapsal köszöntötték Szűrös Mátyást. Az avató beszédet állandóan megszakította a dübörgő taps. Felszólt Veress Gábor, a járási első titkár. Amikor beszédét magyarul kezdte (a rendezvényeken mindig ukránul szokott beszélni) kitört a taps. Veress ragaszkodott ahhoz, hogy mind Szűrös Mátyás, mind az ő beszédét ukránul is elmondják. Felszóltak a Kőbányai Sörgyár küldöttei és /a Csemadok, valamint a szlovén[iai] magyar szervezetek képviselői./ Nagy hatású beszédet mondott Czine Mihály irodalomtörténész.

A hallgatóság hazafias hangulatára jellemző volt, hogy az ünnepség elején a szovjet és ukrán himnuszt csendesén hallgatták végig, amikor azonban felhangzott

⁷⁵¹ A dőlt zárójelbe tett részek kék színű tollal aláhúzva.

a magyar himnusz, akkor a tömeg azonnal elkezdte énekelni. A koszorúzás alatt pedig zene nélkül, spontán módon elkezdtek énekelni a Szózatot.

A szoboravatás után a színházban ünnepi műsort adtak a helyi műkedvelő csoportok. Magyar táncokat és népdalokat adtak elő. Az irodalmi rész megkezdése előtt Csapodi Miklós, a MT munkatársa felolvasta Pozsgai Imre államminiszter levelét, amelyet a kárpátaljai magyarokhoz írt. A levélben bejelentette, hogy megalakult a Nemzetiségi Kollégium, amelynek ő az elnöke és Tabajdi Csaba miniszterhelyettes a titkára. Utána színvonalas műsort adtak a beregszászi Illyés Gyula Irodalmi Kör tagjai és bemutatkozott a Hatodik Síp szerkesztő- és szerzőgárdája. A Hatodik Síp az első kárpátaljai irodalmi folyóirat, amely elsősorban a helyi írók és költők munkáit jelenteti meg. A folyóiratot Budapesten adják ki és mind a két országban terjesztik. Főszerkesztője Balla D. Károly.

Felszólalt az irodalmi esten Csoóri Sándor, Czine Mihály és Illyés Gyula leánya⁷⁵² is. Beszédeikben Illyés Gyula jelentőségét, a határokon túl élő magyarokért folytatott küzdelmét ismertették. Az elmondottakról a hallgatóság most hallott először.

A szoboravató ünnepség a magyarság nagy megmozdulásává vált Beregszászban és vidékén. Felemelő volt mind az ünnepségen, mind az irodalmi esten a közönség reagálása és lelkesedése. Szűrös Mátyást úgy körülvették, hogy alig lehetett kiszabadítani. Kellemes meglepetés volt, hogy Iván Petrovci ukrán költő Illyés Gyuláról írt versét ukránul szavalta el, és a Csemadok, valamint a szlovéniai magyarok küldötte ismertette az ottani magyarság helyzetét. Részt vett az ünnepségen Turjanyica is, a megye ideológiai titkára.⁷⁵³

A kárpátaljai politikai helyzetről és hangulatról külön jelentésben számolok be.⁷⁵⁴

Páldi

(dr. Páldi András)
főkonzul

⁷⁵² Vagyis: Illyés Mária művészettörténész.

⁷⁵³ Illyés Gyula halála (1983) után, 1984-ben a Kőbányai Sörgyár fizikai dolgozónak egy része Boráros János kezdeményezésére Illyés Gyula Brigádot alakított. Annak apropóját, hogy Illyés Gyula nevét vették fel, az adta, hogy „az irófejedelem” nagyanyja és nagyapja annak idején a gyár dolgozói voltak, ezért kötelességüknek érezték, hogy ápolják az örökségét és az üzem hozzá kötődő hagyományait. A munkáskollektíva később egyesületté szerveződött, amelyet Illyés Gyula Társaságnak kereszteltek el. Éves rendszerességgel rendeztek irodalmi esteket, amelyekre Illyés Gyulánét és Illyés Máriát is meghívták. 1988-ban Szűrös Mátyás segítségével léptek kapcsolatba a beregszászi Illyés Gyula Irodalmi Klub tagjaival, akiket ebben az évben egy alkotói est keretében Budapestre is meghívtak. Részletesen: SZÜRÖS, 1997. 315–318.

⁷⁵⁴ Lásd a 93. sz. dokumentumot.

92.

Páldi András kijevi főkonzul levele Ószi István
külügyminiszter-helyettesnek a kárpátaljai RUH vezetőjével,
Petro Szkunc költővel folytatott beszélgetéséről

KIJEV, 1989. OKTÓBER 24.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/84. DOBOZ, 004110/1989. SZ.

A Magyar Népköztársaság⁷⁵⁵ Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
3-2/SZT/1989.

Szigorúan titkos!
Kijev, 1989. október 24.
Tárgy: A kárpátaljai RUH vezetőjének
kérdése a magyar kormánytól

Ószi István elvtársnak,
miniszterhelyettes⁷⁵⁶

Kárpátaljai tartózkodásom során, október 13-án felkeresett Petro Szkunc ukrán költő, a kárpátaljai RUH⁷⁵⁷ elnöke és kérte, hogy a következő információt és kérést juttassam el a magyar kormányhoz.

Munkács mellett nagy katonai építkezés folyik. Állítólag megfigyelő radarrendszert és lézerrel működő védelmi rendszert építenek.⁷⁵⁸ Úgy tudják, hogy naponta

⁷⁵⁵ A főkonzulátus 1989. október 23-a, a köztársaság kikiáltása után is, 1990 nyaráig a „Magyar Népköztársaság” feliratú fejléces papírt használta.

⁷⁵⁶ Az aktában megtalálható még Ószi István november 8-i átiratának másolata Németh Miklós miniszterelnöknek, mellyel továbbítja számára a főkonzul levelét.

⁷⁵⁷ A RUH az általánosan elfogadott rövidítése (a „ruh” ukrán szó önmagában is „mozgalmat” jelent) az 1989. október 8–10-én demokratikus társadalmi szervezetek egyesülésével létrejött ukrán nemzeti demokratikus mozgalomnak, az Ukrán Népi Mozgalom a Peresztrojkáért (Народний Рух України за перебудову) nevű szervezetnek. Az első elnökévé Ivan Dracs költőt választották. A mozgalom célja a demokratikus rendszer kiépítésének támogatása, gyorsítása, az ukrán nemzeti szuverenitás kereteinek megteremtése volt. A RUH 1990. október 25–28-i második gyűlésén elhagyták a szervezet nevéből a peresztrojka szót, az alapító okiratába pedig legfontosabb programpontként felvették Ukrajna függetlenségének megteremtését. A geneziséről részletesen: ДАНИЛЕНКО, 2016. 80–86.

⁷⁵⁸ A Munkácsi járáshoz tartozó Pisztraházától (Пisztrjalovo/Пистрялово) 7,5 kilométerre északra folyó építkezésről van szó. A szovjet hatóságok 1984-ben döntöttek a Munkács melletti Sipka katonai bázis területén lévő, s 1979-ben beindított „Dnyeper” típusú rádiólokációs rakétavédelmi állomás kiváltásáról, illetve egy korszerűbb, „Darjal-Um” típusú lokátorállomás felépítéséről Pisztraháza mellett. Az építkezések 1986-ban kezdődtek, az objektum jellegét és építésének célját eltitkolták, s a katonai szervek azt kommunikálták a helyi lakosság felé, hogy tésztagyárat fognak létesíteni a feltűnő, a föld felszíne felett 14 emeletes monstrum területén.

4.000 m³ vizet fog felhasználni, amiből 2.000 m³ elpárolog. Ebből kétféle veszély származik, egyrészt a nagy párolgás meg fogja változtatni a környezet éghajlati viszonyait, másrészt szétrombolja a Kárpátok itteni szakaszának vízháztartását. Elmondta, hogy a lakosság nem tudja pontosan, mi készül, felvilágosítást senki sem ad, ezért nagyon félnek az esetleges következményektől.

Hozzáteszem, hogy vacsora utáni beszélgetés során megkérdeztem az egyik megyei tanácsi vezetőt az építkezésről, aki a következő választ adta: „Erről nem beszélhetek, de ha a szovjet csapatok kijönnek Magyarországról, akkor is meg kell védeni magunkat és magukat.”

A RUH vezetője szerint a Magyarországról kivont rakétákat a Kárpátokban helyezik el. A hegyek között újabb és újabb területeket zárnak el a kirándulók és a forgalom elől, olyanokat, amelyek eddig nem voltak tiltott körzetek.

Közölte azt is, hogy Muzsajban, Beregszász mellett, vegyipar-gyárat kezdtek építeni.

Szkunc arra kéri a magyar kormányt, hogy segítsen valamilyen módon az építkezés leállításáért folyó harcukban. A RUH ereje kevés, a lakosság olyan keveset tud a helyzetről, hogy egyelőre nehéz mozgósítani, ő újságcikkekre gondol, vagy hivatalos felvilágosítás-kérésre a határainkhoz közeleső építkezés ürügyén.⁷⁵⁹

Elterjedt az a hiedelem is, hogy a paksi atomerőmű radioaktív hulladékát Kárpát-alján fogják tárolni. Ez a hír azért terjedt el, mert – mint mondták – a magyar TV egyik adásában bemutattak egy térképet, amely azt jelezte, hogy a hulladékot a SZU-ba szállítjuk, de a felrajzolt útvonal csak a Kárpátokig vezetett. Ez nyilvánvaló félreértés, de nem ártana egy alkalommal világosabban közölni, hogy miről van szó.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

⁷⁵⁹ A következményekről lásd a 102., 104., 113–114. és 116. sz. dokumentumot.

Páldi András kijevi főkonzul összefoglaló jelentése Horn Gyula
külgazdasági miniszternek a kárpátaljai magyarság helyzetéről

KIJEV, 1989. OKTÓBER 24.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/84. DOBOZ, 002591/3/1989. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

132/SZT/1989.

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány KÜM

1 példány Moszkva

1 példány Sajat

Szigorúan titkos!

Kijev, 1989. október 24.

Tárgy: A kárpátaljai magyarság
helyete 1989 októberében.

dr. Horn Gyula elvtárs
miniszter⁷⁶⁰

Az 1989. esztendő példátlan méretű változásokat hozott a Kárpátalján élő magyarok életében. Az a politika, amely több mint 40 éven keresztül a magyarság egyéni és kollektív jogainak állandó és következetes csökkentését az internacionalizmus jelszavával hajtotta végre és azt a fejlett szocializmus tökéletesítéséhez szükségesnek tartotta, az elmúlt három év alatt Kárpátalján is megbukott. Ez a bukás több tényező együttes hatásának eredménye:

– A Szovjetunióban Gorbacsov által elindított demokratizálódási folyamat, a glásznoszty.

– Az itt élő magyarok a magyar TV-t nézik, a rádiót hallgatják és rendszeresen olvassák a magyar lapokat, ezért a magyar nemzetiségi politika rájuk is irányuló figyelme, a magyarországi események befolyása, a változások ösztönző hatása talán még jelentősebb, mint a peresztrojkáé.

– Nem lebecsülendő az a szerep sem, amit diplomáciánk játszott e téren.

A kárpátaljai állapotok legfőbb jellemzői jelenleg a következők:

⁷⁶⁰ Ügyviteli utasítás az akta előlapján a kiszignált tisztviselők neveivel és azok szignóival: „Tájékoztatásra: *Őszi elvtárs – SZEFO Kupper – Lássa Horn Gyula elvtárs Őszi XI. 2 Horn – SZEFO kérte Kupper – MNKF*”. Ügyviteli bejegyzés az akta belívén: „*Glatz, Tabajdi, Németh Miklós, Pozsgai Imre, Horváth István, az Elemző és Tájékoztatási Főosztálytól megkaptuk. Monori?*”.

1) Az elmúlt években elért kis sikerek (Petőfi-tábla elhelyezése, egy-egy utca elnevezésének újramagyarosítása, a települések magyar nevének használata, a Kárpáti Igaz Szó irodalmi mellékletének engedélyezése stb.) után 1989-ben áttörés következett be. Ez az esztendő igazi fordulatot hozott a magyar kisebbség helyzetében. Ma már nemcsak egyes, régebben elvesztett jogok visszaszerzésének örülhetünk, hanem e tájon sohasem élvezett jogok kiharcolása is megtörtént, vagy folyamatban van. A fordulat nagyságát és viharos folyamatát jól jelzik azok az események, amelyek Kárpátalja történelmében először ebben az évben valósultak meg:

- Először fordul elő a SZU-ban, hogy engedélyezik egy másik ország történelmének tanítását az iskolákban.

- Először jöhettek magyar papok Kárpátaljára lelkipásztori tevékenység folytatására.⁷⁶¹

- Először ünnepelheték meg nyilvánosan március 15-ét, magyar nemzeti zászlók alatt énekelheték el a Himnuszt és a Szózatot.

- Először ebben az évben látogatott ide az MSZMP első titkára, Grósz Károly.⁷⁶²

- Először járt itt Paskai László esztergomi érsek, bíboros⁷⁶³ és Tóth Károly tiszántúli református püspök.⁷⁶⁴

- Ebben az évben jutottunk el odáig, hogy megnyithattuk a kishatár menti személyforgalmat.⁷⁶⁵

- A SZU történetében először Kárpátalján alakult meg egy nemzeti kisebbségi érdekvédelmi szervezet, a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége.⁷⁶⁶

- Először került sor a magyar országgyűlés elnökének kárpátaljai látogatására és először avatták fel magyar költő, Illyés Gyula szobrát Kárpátalján.⁷⁶⁷

- Először lehet nyilvánosan, a megvalósulás reményében tárgyalni az itt élő magyarok autonómiájának megvalósulásáról.

- Először jelent meg a kárpátaljai magyar írók irodalmi folyóirata, a Hatodik Síp, és újra felállították Tiszaújlakon a Turul madár emlékművét.

- Megkezdődött a magyar nyelvű feliratok elhelyezése a városokban és a községekben.

⁷⁶¹ Lásd a 77–79. és a 99. sz. dokumentumokat. – Továbbá: SERES, 2022.

⁷⁶² Lásd a 62–63. és 73. sz. dokumentumot. – Továbbá: SERES, 2023/a. és SERES, 2023/b.

⁷⁶³ Lásd a 70–71 és 74–75. sz. dokumentumot. – Továbbá: SERES, 2022.

⁷⁶⁴ KOMLÓS Attila: Telve reménységgel és a megújulás vágyával. Kárpátalja: a hűség egyháza. / Szovjetunióbeli változások és az egyházak/. *Reformátusok Lapja*, 1989. április 30. 3. Tóth Károly valójában a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke volt.

⁷⁶⁵ Lásd a 61. sz. dokumentumot.

⁷⁶⁶ Lásd az 57., 62., 69., 72. és 76. sz. dokumentumokat.

⁷⁶⁷ Lásd a 90–91. sz. dokumentumokat.

Ez a felsorolás még nem is teljes, de ennyiből is látható, hogy ez az esztendő tényleg példátlan sebességgel igyekezett pótolni a 40 év mulasztásait. A hirtelen megnövekedett lehetőségek és a megvalósult változások kezdetben nagy lelkesedést váltottak ki a magyarok között, erősítette egységüket, összetartozásukat és hazafiságukat. A már mindenbe beletörődő emberekben is felébresztette a szunnyadó magyarságtudatot és egyre többen kapcsolódtak be az irodalmi körök, most pedig a KMKSZ szervezeteinek tevékenységébe. A folyamat gyorsasága azonban – szinte törvényszerűen – olyan jelenségek kialakulását is eredményezte, amelyek most politikai bonyodalmakat okoznak, és amelyek az egészséges szinten túllendülve, veszélyeztethetik a magyar nemzeti kisebbség helyzetének javításáért folyó munkánk sikerét. A magyarok között két veszélyes jelenség tapasztalható:

a) A gyors sikerek láttán még gyorsabban nő a magyarok étvágya és fokozódnak követeléseik. Öntudatuk gyakran túlteng és a más nemzetiségűek lenézésébe, magyaros „kivagyiságba” csap át. Ma már a magyar falvakban elterjedt az a vélemény, hogy Kárpátalját hamarosan Magyarországhoz fogják csatolni. Az iskolákban erről beszélnek a gyerekek és ezt kérdezzetik tanítóiktól. Egyes magyarok, különösen a KMKSZ helyi funkcionáriusai annyira megszédültek, hogy nyíltan hirdetik a községi, járási új elöljáróság általuk összeállított névsorát és azoknak az ukránoknak, illetve „áruló” magyaroknak a nevét, akik semmilyen funkciót nem kaphatnak majd a fordulat után.

b) A változások gyorsasága és az új lehetőségek felbukkanása megzavarta azokat az értelmiségieket is, akik eddig a legtöbbet tették a magyarság felemeléséért. Az új szervezetekben betöltendő funkciókért, az esetleges autonómia intézményeiben elérhető vezető állásokért már megindult a küzdelem. Kezd megbomlani az az erős egység, amelyik a sikerek kezdetén, még tavaly is jellemezte őket. Egyre nő közöttük a féltékenység, erősödnek ellentéteik.

E kedvezőtlen tendenciákhoz hozzájárult a magyarországi hírközlő szervek tevékenysége is. A sajtó, TV, rádió is pótolni igyekszik 40 év hallgatását, ezért felkapottá vált a kárpátaljai téma. Hiányos helyi ismereteik miatt azonban mindig ugyanazt a néhány embert szólaltatják meg a TV-ben, rádióban, velük csinálnak riportokat a lapokban, ugyanaz az egy-két író, költő műveit jelentetik meg. Ez azzal jár, hogy egyesek hirtelen váltak ismert emberekké, akiket Budapesten minden magyar vezető bármikor fogad stb. Kezdek túlértékelni szerepüket, magukat mások fölé helyezik. Mások érdemtelenül mellőzötteknek érzik magukat, irigyen figyelik, vagy ahol lehet, akadályozzák egymás tevékenységét.

A magyarok helyzetében végbement pozitív változások természetesen nem maradtak hatás nélkül a helyi politikai vezetőkben és a nem magyar lakosság magatartásában. Ismereteim szerint az ukrán lakosság körében még nem nőtt a magyarellesség, a magyarok szervezkedésének ellenére sem. Sőt, inkább erősödött a helybeli

magyarok tekintélye szemükben, elsősorban azért, mert képesek voltak engedményeket kicsikarni a hatalomtól. Kétségtelen azonban, hogy a kishatár menti forgalom vált a magyarok iránti tisztelet növekedésének egyik fő tényezőjévé. Az ukránok Szabolcs megyébe járva vették igazán észre, hogy nem szükségszerűek az üres üzletek stb. Ebben az évben megnőtt a magyar nyelv iránti érdeklődés az ukránok között, ezért egymás után alakulnak magyarul tanuló csoportok az ukrán falvakban és üzemekben.

A kárpátaljai politikai és tanácsi vezetők magatartása, beállítottságuknál és helyzetüknél fogva, sokkal bonyolultabb és ellentmondásosabb. Ebben az évben mind az ungvári, mind a beregszászi vezetőkre a zavarodottság és a bizonytalanság jellemző. Ennek oka – szerintem – az, hogy a Moszkvában elhangzott beszédek sok új tétele közül (amelyeket állami rendeletek nem támasztanak alá) nem tudják, hogy melyiket hajtsák végre. Az a dilemmájuk, hogy segítsék-e a kisebbségi törekvéseket, vagy akadályozzák meg. Megzavarodtak a helyi politikai vezetők azért is, mert a megyei első titkárt, Bandrovszkijt, a tavaszi képviselőválasztásokon a lakosság nem támogatta, ami őt is elbizonytalanította. Ilyen helyzetben a magyar kisebbség helyzete javításának ütemét valójában a helyi magyarok alulról jövő kezdeményezései (amelyek rendszerint a főkonzulátussal összehangolva születtek) és a főkonzulátusnak a politikai vezetőkre gyakorolt nyomása határozta meg. Ezért a megyei és járási politikai vezetők állandó hátrálásra kényszerültek, erejükből csak a folyamat lassítása tellett (például a KMKSZ regisztrálásánál). Ez az oka annak, hogy a magyar követelések jó időzítése és az összehangoltsága ellen nem tudtak védekezni és 1989-ben az erre az évre kitűzött minden célunkat elérhettük, ahogy azt az előbb felsorolt sikerlista is mutatja.

Úgy tapasztalom, hogy a párt- és tanácsi vezetők zavarodottsága ez év őszén féllembé csapott át. Beregszászon féltek attól, hogy az Illyés szobor felavatásakor Magyarország melletti tüntetésre is sor kerül. Félnek attól, hogy a KMKSZ által szerveződő november 26-i emlékülés, amikor az 1944-ben elhurcolt magyarokra fognak emlékezni, túlmegy az általuk elfogadhatónak tartott határon. Félnek a küszöbön álló köztársasági és helyi tanácsi választásoktól. A választásokon a KMKSZ saját jelöltjeit fogja indítani és ugyanígy tesz a megyei RUH is. A pártfunkcionáriusok máris félnek a választási kampánytól, különösen, akik a magyarok lakta vidéken akarnak képviselők lenni. Egzisztenciájukban veszélyeztetettnek érzik magukat a határok megváltoztatásáról szóló híresztelések és az esetenként elhangzó fenyegetések miatt.

Október 14-én, az Illyés szobor avatásakor a beregszászi és a jelenlévő ungvári vezetők nagy elismeréssel beszéltek az ünnepségről, méltatták az Illyés szobor felállításának jelentőségét. De Szűrös Mátyás távozása után, három órán keresztül sorolták előttem panaszait és részletezték azt a „tarthatatlan” állapotot, amibe kerültek. Úgy látják, hogy a helyi magyarok egy része nem veszi tudomásul, hogy a Kárpátalja a SZU-ban van, amelynek törvényei nem azonosak a magyarországgal. Itt is úgy

beszélnek, úgy akarnak cselekedni, ahogy az ma már Magyarországon lehetséges. Nyíltan hirdetik a határrevízió szükségességét és közelségét. (Nekem egyes magyarok azzal indokolták a magyar autonóm terület megszervezésének szükségességét, hogy a SZU közeli szétesése idején könnyű legyen a magyarlakta területet Magyarországhoz csatolni.) A beregszászi vezetők szerint a magyarok viselkedése, a magyar rendezvények sokasága és módja nem erősíti a magyar és az ukrán nép barátságát, hanem az ellentétek kiélezésére ösztönöz. Hangsúlyozták – mind a magyar származású párttitkár, mind az ukrán tanácselnök –, hogy ők nem engedhetik meg, hogy Kárpátalja Hegyi-Karabahhá váljon,⁷⁶⁸ ezt erővel is meg fogják akadályozni.

Elégedetlenségükből és félelmükből származó első akcióra a múlt héten már sor is került.

/A területi tanács oktatási osztálya beadványban tiltakozott a VB-nél a KMKSZ és egyes magyarországi intézmények tevékenysége ellen. Azzal vádolják őket, hogy felforgató tevékenységet folytatnak Kárpátalján, mert meghívás nélkül járkálnak az iskolákban, beavatkoznak az oktató munkába, „irredenta” történelmi térképeket és ártalmas könyveket osztogatnak. Az más kérdés, hogy ki mit tart irredentának és ártalmasnak, de tény, hogy Magyarországról összehangolatlan és be nem jelentett akciókkal, jóindulatú segítségnyújtással, egyes intézmények több kárt okoznak, mint hasznot.⁷⁶⁹ Érthetetlen például, hogy egyes iskolák magyarországi tankönyveket küldenek, pedig tudniok kellene, hogy engedély nélkül semmilyen más ország tankönyvei nem használhatók sem Magyarországon, sem a SZU-ban.

Úgy gondolom, hogy a kárpátaljai politikai vezetők magatartása a következő hónapokban keményedni fog. Erre ösztönzi őket az a tény, hogy saját egzisztenciájukat veszélyeztetve látják, és azok a Moszkvából és Kijevből egyre gyakrabban érkező követelések, amelyek a helyi vezetők fokozottabb felelősségre vonását és – szükség esetén – leváltását tartják szükségesnek.⁷⁷⁰

2) A kárpátaljai magyarok közötti legfőbb vita jelenleg az autonóm terület megteremtése körül zajlik. Az SZKP KB határozata elismerte az egy tömbben élő nemze-

⁷⁶⁸ A SZU Legfelső Tanácsának Elnöksége 1989. január 12-től rendkívüli állapotot hirdetett ki az Örmény SZSZK és a Hegyi-Karabah Autonóm Terület területén. Ugyanettől az időponttól kezdve Moszkva igazgatása alá helyezték Hegyi-Karabahot, kivették az azeri igazgatási szervek hatásköréből. 1989. november 28-ig a Moszkvában székelő, s az orosz származású pártfunkcionárius, Arkagyij Volszkij vezette Hegyi-Karabah Autonóm Terület Különleges Igazgatási Bizottsága hatáskörébe tartozott a terület igazgatása. WAAL, 2003. 70. – Egyes források szerint az örmény-azeri konfliktust övező erőszak addigra már 87 halálos áldozatot szedett, és mintegy 1500 sebesültje volt. CORNELL, 1999. 21.

⁷⁶⁹ A dőlt zárójelbe tett rész a lap bal szélén tollal kijelölve.

⁷⁷⁰ Az egész bekezdés szövege tollal aláhúzva.

tiségeknek azt a jogát, hogy autonóm területeket alakíthatnak.⁷⁷¹ E határozatra hivatkozva, a KMKSZ kérte a felsőbb szerveket, hogy engedélyezzék ilyen terület megszervezését.

A kárpátaljai magyarok egy kezdeményező csoportja már két évvel ezelőtt elkészített egy beadványt, amelyben az autonómia létrehozásának engedélyezését kérte a Legfelsőbb Tanácstól. Én azonban elvettem tőlük és nem engedtem a beadványt elküldeni azzal érvelve, hogy az autonómiának még nincs itt az ideje. Előbb a kulturális szövetséget kell megszervezni, mert az alkalmas minden magyar érdekének a képviselőjére, míg az autonóm terület csak azok egy részét foglalhatja magába. Most, amikor a KMKSZ már működik, a politikai akadályok elhárultak, most vált időszervé az autonómia problémáinak kidolgozása.

Mind Kijevben, mind Ungváron a pártvezetők egyetértenek a magyarok autonómiájára vonatkozó igénnyel, de hangsúlyozzák a körütekintő kidolgozás szükségességét. Parlamentünk elnökének ungvári megbeszélésein is felmerült az autonómia ügye. A helybeli vezetők kijelentették, hogy egyetértenek az autonómiával, de egyelőre csak párthatározat van róla, az alkotmány átdolgozása 1990-ben várható, ezért majd az új alkotmány elfogadása után kell visszatérni a kérdésre. Addig meg kell vizsgálni a feltételeket, ki kell dolgozni a részleteket.

A helybeli magyarok között lényegében egy kérdés körül folynak a viták, néha nagyon élesen, arról, hogy milyen területre terjedjen ki az autonómia. A magyar lakosság zöme a magyar határ mentén lakik. A Beregszászi járás lakosságának mintegy 80%-a magyar, a Nagyszőlősi, Ungvári, Munkácsi járásnak pedig kisebb hányada. A jellemző az, hogy a falvak jó része ezekben a járásokban is magyar, de a városokban már csak 20-25%-os a magyar lakosság aránya. A beregszásziak először ahhoz ragaszkodtak, hogy az autonómia csak a Beregszászi járásra terjedjen ki, de több járás ezzel nem értett egyet. Végül abban állapodtak meg, hogy a Beregszászi járásra alapozva, a másik három járás magyar lakta falvaival kiegészítve kell az autonóm területet kijelölni.

Erről természetesen a helyi hatalmi szervekkel még sok vitát kell majd folytatni, mert az autonómia megvalósulása esetén, több járás közigazgatási határát és szervezetét is meg kell változtatni. Megjegyzem, hogy az autonómia tartalmáról még ezután

⁷⁷¹ Az SZKP KB 1989. szeptember 19–20-i plénümán hozott határozatról van szó. A hivatkozott állásfoglalás vonatkozó része szó szerint: „A köztársaságok legfelső tanácsainak, a népi küldöttek megyei és járási tanácsainak jóváhagyásával létre lehet hozni nemzetiségi járásokat, nemzetiségi falusi és települési tanácsokat azokon a helyeken, ahol olyan nemzetiségek élnek, amelyek nem rendelkeznek saját nemzeti területi egységgel. Törvény által jóvá kell hagyni azt, hogy ezeknek a nemzetiségi csoportoknak és közösségeknek joguk van az önrendelkezésre.” *МІП ЦК КІІСС*, 1989. 228.

kell elkezdni a megbeszéléseket. Már az eddigi viták is felszínre hozták a magyarok közötti nézeteltéréseket, amelyek jó része egyéni ambíciókból származik. Nyilvánvaló ugyanis, hogy azok, akik egy járásra akarják leszűkíteni az autonóm területet, azok nem képviselik következetesen a magyarság érdekeit.

3) Az új politikai szituációban, lassabban ugyan, mint a magyaroknál, de a helyi ukrán, ruszin lakosság soraiban is tapasztalható mozgolódás. A legjelentősebb esemény az, hogy megalakult a RUH megyei szervezete, amely teljes erővel készül a választásokra. Arra törekszik, hogy minél több helyet szerezzon a köztársasági és megyei képviselőtestületben. A RUH vezetőségének tagja Fodó Sándor, a KMKSZ elnöke is. A RUH eddig minden magyar követelést támogatott, az autonómiára vonatkozó magyar igénnyel is egyetért. Felajánlották a KMKSZ-nek, hogy a jelöltállításban és a választások folyamán működjenek együtt.

Kieleződőben van azonban a RUH viszonya a helyi ruszin lakossággal. A nézeteltérések mögött a ruszinok és ukránok ellentéte húzódik meg. A ruszinok ugyanis az autonómiát nem csak a magyarlakta területre, hanem az egész Kárpátaljára szeretnék kiterjeszteni, természetesen az ő vezetésük alatt. A RUH nem ért egyet ezekkel a tervekkel. A ruszinok viszont a RUH-ot nem akarják támogatni, mert az – szerintük – pánukrán mozgalom, s mint ilyen, nem fogadhatja el a ruszin önállósodási törekvéseket. Az álláspontok összezapására a RUH gyűlésein már sor került. Félő, hogy a ruszin–magyar ellentét fokozódása is bekövetkezik, mert az autonómia ügyében eltérőek az érdekeik.

4) A fentebb felsoroltakkal még nem értek véget a kárpátaljai rendezvények, novemberben még két olyan esemény várható, amelyek jelentősége túlnó a Kárpátalja határain. November 10-én avatják fel Ungváron, szocialista országokban első Hungarológiai Központot.⁷⁷² Az avatásra neves magyar tudósok és a Művelődési Minisztérium vezetői is kiutaznak. Jelen lesz az ukrán felsőoktatási miniszter.

November 25-én a KMKSZ Beregszászban nagy tömegek mozgósításával megemlékezést kíván tartani abból az alkalomból, hogy 1944. november 25-én, 45 évvel ezelőtt kezdtek meg az elfoglalt Kárpátalján a magyar férfiak elhurcolását. Több év óta gyűjtik az elhurcoltak és elpusztultak nevét. A jelenlegi adatok szerint mintegy 40.000-re tehető a deportáltak száma és valószínűleg 15.000-re azoké, akik sohasem jöttek vissza. Az összegyűjtött adatokról konferencián számolnak majd be.

A beregszászi megemlékező gyűlésen és konferencián kívül azt tervezik, hogy a templomi prédikációk is megemlékeznek majd róla és egyszerre minden magyar faluban megszólalnak a harangok. Ugyanazon a napon minden magyar falu temetőjében, vagy temetőkertjében emlékoszlopot állítanak majd fel.

⁷⁷² Sic! Hibás mondat szerkezet az eredeti gépiratban.

Hozzá kell tennem, hogy a hivatalos szervek eddig még nem adtak engedélyt a rendezvény megtartására.

5) 1990 februárjában lesznek Ukrajnában a választások, amikor az ukrán népi küldöttek kongresszusának képviselőit és a megyei, helyi tanácsok tagjait választják majd meg. A választáson nagy összecsapás várható a peresztrojka hívei és ellenfelei között.

A KMKSZ vezetői részt fognak venni a választásokon. Néhány jelöltet (2-3-at) akarnak indítani a népi kongresszusi, és ahányat csak tudnak, a helyi választásokon.

A fentebb elmondottak alapján megfontolásra ajánlom a következőket.

a) Valamelyik magyar vezető politikusnak ismételten szólnia kellene arról, hogy a helsinki értekezlethez tartjuk magunkat és nem tartjuk helyénvalónak a jelenlegi határok megváltoztatását.

b) A magyar sajtó, TV, rádió Kárpátalján a jelenleginél szélesebb körben keressen riportalanysokat.

c) A hazai szervek és intézmények megfontoltabban segítsék a kárpátaljai szervezeteket és iskolákat, tartsák be a SZU-ban érvényes törvényeket. Félő, hogy a hazai választási harcban egyes pártok a kárpátaljai pozitív változásokat is saját céljai[k]ra igyekeznek majd kihasználni, ami ronthatja az itteni magyarok helyzetét.

d) A felgyorsult eseményeket és a kárpátaljai társadalmi, nemzetiségek közötti viszonyokat egyre nehezebb a követelményeknek megfelelő színvonalon, Kijevből követni.

Ezért feltétlenül szükség lenne arra, hogy a tervezett konzulátusi képviselet minél hamarabb kezdje meg működését Ungváron. Az állandó jelenlét nemcsak a folyamat pontosabb megfigyelését tenné lehetővé, hanem – szükség esetén – az azonnali aktív beavatkozást is.

Az elmúlt három évben csak győzelmi jelentések érkeztek Kárpátaljáról. Nem szabad azonban azt gondolni, hogy itt minden megváltozott és azok a vezetők, akik eddig az internacionalizmus nevében a magyarság asszimilálódását igyekeztek siettetni, azok most ennek ellenkezőjét is őszintén támogatják, ők még semmit sem kezdeményeztek e téren, mindent ki kellett csikarni tőlük.

A helyi vezetők magatartása jelenleg változóban van és a következő hónapokban nagyobb nehézségekre kell számítanunk, mint eddig. Ennek oka – a fentebb említettek kivül – az is, hogy az itteni vezetők, azok is, akik eddig szimpatizáltak a magyarországi politikai változásokkal, most már helytelenítik azokat, a kapitalizmus visszaállításának tartják, ezért a kapcsolatok terén – legalábbis – óvatosságot fognak tanúsítani. A magyarországi hatások csökkentését meg fogják kísérelni, hiszen azok kedvezőtlenül befolyásolhatják esélyeiket a februári választásokon. Már-

pedig egyre inkább nyilvánvaló, hogy először a SZU történetében, ezen a választáson valóban a hatalom kérdése lesz a tét.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

94.

Hegedüs Gábornak, a Külügyminisztérium Politikai Elemző és Tájékoztató Főosztálya főelőadójának feljegyzése Ivan Aboimov szovjet külügyminiszter-helyettes találkozásjáról magyar ellenzéki vezetőkkel

BUDAPEST, 1989. OKTÓBER 24.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/84. DOBOZ, 003981/1/1989. SZ.

Politikai Elemző és Tájékoztató Főosztály
Hegedüs Gábor
003981/1/89.

Szigorúan titkos!
Készült: 6 példányban
Kapja: Horn Gyula
Somogyi Ferenc
Őszi István
I. Területi Főosztály
Moszkva
Saját

Feljegyzés

Tárgy: Ivan Aboimov találkozója magyar ellenzéki politikusokkal

A hivatalos látogatáson Budapesten tartózkodó I. P. Aboimov szovjet külügyminiszter-helyettes október 17-én – kezdeményezésünkre – a Külügyminisztériumban ellenzéki politikusokkal találkozott. Az eszmecsere az MDF, az FKgP, az MSZDP, a KDNP, az MNP, az SZDSZ, valamint a FIDESZ képviselői vettek részt. A Külügyminisztérium részéről dr. Hajdú András és Monori István főosztályvezető, valamint Hegedüs Gábor főelőadó volt jelent.

A sikeres találkozó elején Aboimov miniszterhelyettes kétoldalú kapcsolataink alapelveiről fejtette ki a szovjet álláspontot. Később – kérdésekre válaszolva – nyomatékosan hangsúlyozta, hogy szovjet részről az egyenjogúság és a belügyekbe való be nem avatkozás elvének tiszteletben tartása alapján kívánják tovább építeni kapcsolatainkat. A Szovjetunió nem kíván beavatkozni a magyarországi belső változásokba. VSZ-tagságunkkal kapcsolatban utalt azonban arra is, hogy az európai stabilitás bármilyen megbontása rendkívül veszélyes helyzetet teremtene. A szovjet hadsereg magyarországi jelenlétét az európai katonai helyzet alakulásától tette függővé. Felhívta a figyelmet arra, hogy a Szovjetunió e téren már eddig is tett egyoldalú lépéseket.

Antall József (MDF) leszögezte, hogy az EKA-ba⁷⁷³ tömörült szervezetek többsége olyan történelmi pártok jogutóda, amelyek a II. világháború időszakában a Szovjetunió pártjává álltak és a háború ellen léptek fel, tehát semmiképpen sem tekinthetők szovjetellenesnek. Úgy gondolja, hogy ez megfelelő alapot teremt az együttműködéshez. Rámutatott, hogy a semlegességet nem pusztán a proklamáció kérdésének tekintik, mivel tisztában vannak azzal, hogy arra csak akkor kerülhet sor, ha ahhoz a nemzetközi feltételek adottak lesznek. A VSZ-t olyan realitásnak tartják, amelynek létevel számolni kell, viszont a szervezet korszerűsítésre szorul. „Ennek keretében szeretnénk garanciákat kapni szomszéd országok esetleges támadása ellen. Nem félünk Romániától, de a támadás veszélyét kizárni nem tudjuk.” A KGST-hez tartozást a hozzászóló Magyarország létérdekének nevezte, azonban az ott megvalósuló kapcsolatokat szükségesnek tartja az egyenlőség és egyenrangúság talaján új alapokra helyezni.

Antall József nagyra értékelte a Szovjetunióban a nemzetiségi kérdés kezelésében az utóbbi időben végbement változásokat, különös tekintettel a magyar kisebbség helyzetének pozitív alakulására. Úgy gondolta azonban, hogy példaértékű lehetne (Románia számára is), ha a kárpát-ukrajnai magyarság területi önkormányzatot kapna a Szovjetunióban. Válaszában Aboimov rámutatott, hogy tekintettel a Szovjetunióban az utóbbi időben rendkívül kiéleződött nemzetiségi problémákra, a jelenlegi helyzetben ezt nem tartja reálisnak, mivel a kérdést nem lehet a Szovjetunióban élő összes többi nemzetiség helyzetéből kiragadva kezelni.⁷⁷⁴

Az Antall József által elmondottakhoz csatlakozva dr. Ravasz Károly (FKgP) hangot adott azon véleményének, hogy kapcsolatainkat a jövőben elsősorban kétoldalú és nem többoldalú alapon kell fejlesztenünk. Hegedűs István (FIDESZ) – hangsúlyozván, hogy ők ugyan nem történelmi párt, mégsem lehet őket szovjetellenességgel vádolni – aziránt érdeklődött, vajon belenyugszik-e a Szovjetunió abba, hogy Magyar-

⁷⁷³ Vagyis: az Ellenzéki Kerekasztalba.

⁷⁷⁴ A SZU ekkor érvényben lévő 1977. évi alkotmánya két olyan cikkelyt is tartalmazott, amelyek egyértelműen arra engedtek következtetni, hogy az alkotmányos jogrendszer megengedi új autonóm körzetek létrehozását. A 8. fejezet 73. cikkelyének 1. pontja szerint: „A legfelső államhatalmi és államigazgatási szervei által képviselt Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége jogkörébe tartozik új köztársaságok felvétele a Szovjetunióba, a szövetségi köztársaságok keretein belül új autonóm köztársaságok és körzetek megalakításának jóváhagyása [...]”. A 15. fejezet 108. cikkelye pedig kimondta, hogy ennek jóváhagyása a SZU Legfelső Tanácsának hatáskörébe tartozik. Az SZKP KB 1989. szeptember 20-i, *A párt nemzeti politikája a jelenlegi feltételek között* címet viselő határozata a következő direktívát adta a helyi pártvezetésnek: „A köztársaságok legfelső tanácsainak, a népi küldöttek megyei és járási tanácsainak jóváhagyásával létre lehet hozni nemzetiségi járásokat, nemzetiségi falusi és települési tanácsokat azokon a helyeken, ahol olyan nemzetiségek élnek, amelyek nem rendelkeznek saját nemzeti területi egységgel. Törvény által jóvá kell hagyni azt, hogy ezeknek a nemzetiségi csoportoknak és közösségeknek joguk van az önrendelkezésre.”

országban az eddigtől teljesen eltérő társadalmi berendezkedés jöjjön létre? „Ragaskodik-e a Szovjetunió VSZ-tagságunkhoz? Milyen garanciák esetén tartaná elképzelhetőnek hazánk semlegességét?” Csurdi Sándor (MSZDP) hozzászólásában úgy vélte, hogy a magyarországi ellenzéki pártok, valamint a Szovjetunióban létrejövő alternatív mozgalmak és szervezetek közötti kapcsolatok új területét jelenthetik a népeink közötti együttműködésnek.

A mindvégig oldott légkörű beszélgetést dr. Hajdú András kénytelen volt egy óra után berekesztetni, mivel a delegációnak korábban megszervezett programja volt. A találkozót szovjet részről éppúgy hasznosnak tartották, mint az ellenzék képviselői. A szovjet nagykövetség azóta – a találkozón felbuzdulva – elhatározta, hogy elkezd kiépíteni közvetlen kapcsolatait az ellenzéki politikusokkal, amihez főosztályunk segítségét kérték.

Budapest, 1989. október 24. *H. A.
Hegedüs*

Maklári György leningrádi főkonzul jelentése a Külügyminisztérium
I. Területi Főosztályának az észtországi finnugor napokról

LENINGRÁD, 1989. OKTÓBER 25.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1989/110. DOBOZ, 8907-1/1989. SZ.

Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
в Ленинграде
127/1989.

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány Központ

1 példány Moszkva

1 példány Saját

Leningrád, 1989. október 25.

Tárgy: Finnugor napok Észtországban

Hivatkozási szám: 8907/1989.

Külügyminisztérium
I. Területi Főosztálya
Budapest⁷⁷⁵

Hivatkozással a fenti számra, a tárggyal kapcsolatban az alábbiakat jelentem.

A finnugor napokat Észtországban 1989. október 21-én és 22-én tartották. A Munkácsy Mihály nevét viselő észtországi Magyar Kultúregyesülettől, a rendező szervek egyikétől kapott szóbeli meghívás alapján a 21-i rendezvényeken részt vettem.⁷⁷⁶

A rendezvények előtörténete, hogy Finnország, a köztársasági Észtország és Magyarország képviselőinek egyetértésével, első alkalommal 1928-ban tartották a három nép rokonságával foglalkozó megemlékezéseket. A következő években, egészen 1940-ig október harmadik szombatját és vasárnapját szentelték a megemlékezésnek oly módon, hogy ki-ki a saját országában tartotta meg rendezvényeit.

Az Észt Baráti Társaság szűk keretek között, az észtt–finn és az észtt–magyar tagozat részvételével tavaly tért vissza először a régi hagyományhoz. Ez év április 4-én ugyancsak az észtek három nyelvű felhívást adtak ki, illetve küldtek meg a finn és magyar kapcsolatainknak. A felhívás a hagyomány változtatás nélküli fenntartását

⁷⁷⁵ Ügyviteli utasítás az akta előlapján: „Intézkedésre: Tóth elvtárs – Tájékoztatási Főosztály”.

⁷⁷⁶ Az előzményekről lásd a 85. sz. dokumentumot.

indítványozta, mind az október harmadik szombatját és vasárnapját, mind a rendezvények külön-külön való megtartását illetően.

Pontosan nem derült ki, ki volt a kezdeményezője annak, hogy a tallinni rendezvényekre magyar szervezetek képviselőit is meghívják. Az ötlet továbbfejlesztéseként viszont többen is hangoztatták, hogy a hagyomány megőrzése mellett, évente más-más országban meg kellene hívni néhány főt a másik két országból az ottani eseményekre.

A tallinni megemlékezések október 21-én délelőtt 11.00 órakor a Szent János lutheránus templomban háromnyelvű istentisztelettel vette⁷⁷⁷ kezdetét. Két fiatal lutheránus pap egymás rövid prédikációját fordította finn, illetve észt nyelvre. A magyar nyelvű, másfél órás misét egy Kárpátaljáról nemrég Tallinnba költözött 81 éves református lelkész tartotta.⁷⁷⁸ A szószékről és az úrvacsora előtt elmondott beszédében keményen ostromozta híveit, akik megfélemeznek a vallásról, a tavasszal is kibúvókat kerestek, ahelyett, hogy eljöttek volna a húsvéti istentiszteletre.

A 60-70 magyar résztvevőnek mintegy a fele élt az úrvacsora lehetőségével. Valószínűleg mindazok, akik reformátusok voltak.

A következő esemény egy amatőr festő kiállításának megnyitása volt. A megnyitón jelen volt [az] Ingermalan Kultúregyesület⁷⁷⁹ elnöke. Felkérésre néhány szóban köszöntötte az 50-60 főnyi észt és magyar közönséget.

Este 6 órakor az Észt–Finn Baráti Társaság és az Észt–Magyar Baráti Társaság aktivistái találkoztak az Észt Baráti Társaság székházában. A 100-120 főnyi közönség előtt amatőr ének- és táncgyűttesek adtak kissé hosszúra nyúlt műsort. A büfében a résztvevők által készített süteményeket kínáltak. Ez által a rendezvény még inkább közvetlen, formalitásoktól mentes, családias, baráti jelleget kapott. A műsort az Észt Baráti Társaság egyik előadója, az Észt–Magyar Baráti Társaság titkára vezette, ő volt a legmagasabb rangú személy a rendezők között.

Magyarországról meghívást kapott Balla Gyula, a Magyarországról Intézet képviselője, Pusztaszery László, a Magyar Hírek folyóirat képviselője,⁷⁸⁰ Dinnyés József

⁷⁷⁷ Sic! Egyeztetési hiba az eredeti gépiratban.

⁷⁷⁸ Asszonyi István egykori forgolányi és beregrákosi református lelképásztorról van szó.

⁷⁷⁹ Sic! Helyesen: Ingermanlandi Szövetség. Az 1988. október 15-én a Leningrádi terület Tajci falujában megalapított és a Leningrádi Területi Tanács Végrehajtó Bizottsága által 1989. január 30-án bejegyzett Inkerin Liitto (Ingermanlandi Szövetség) egyesületről van szó. Az egyesület a Leningrádi területen, illetve Karélia déli részén élő, keleti finn dialektusokat beszélő ingermanlandi finnek kulturális hagyományainak ápolása céljából jött létre. Első elnöke Paavo Parkkinen volt.

⁷⁸⁰ Sic! Helyesen: Pusztaszery László. Az MVSZ lapjában, a Magyar Hírekben nem jelent meg önálló tudósítás a tallinni finnugor napokról. Az 1989. novemberi első számban ugyanakkor publikáltak egy interjút Strompl Judittal, a Munkácsy Mihály Magyar Kultúregyesület elnökségének tagjával. Ebben a meginterjúvolt vezető elmondta, hogy az észtországi magyarok mindegyike Kárpátaljáról

költő, énekes, valamint a Kulturális Egyesületek Klubtanácsa. A felsorolt személyek nem jöttek el. A Klubtanácsot mintegy tízen képviselték. Köztük volt Zsitek István, aki, mint elmondta, az ellenzékhez tartozik. A csoport tagja volt B. Kis Béla, aki az Erdélyi Magyarok Egyesületéből jött. Csehszlovákiából négy magyar érkezett, Kárpátaljáról egy személlyel találkoztam.

A magyar vendégek a megelőző napot Tartuban töltötték, 22-én városnézés és a Tartuba való visszatérés szerepelt a programjukban.

Az egész rendezvény, a megelőző hírekhez viszonyítva, szerény keretek között, az amatőr rendezvények színvonalán, de jó hangulatban zajlott. A felszólalások az esemény kulturális, hagyományörző jellegét hangsúlyozták. Legfeljebb utaltak arra, hogy 1940 után tilos volt a három nép közös eredetéről ünnepeken emlékezni. Többen szóltak arról, hogy közös erővel segíteni kell a Szovjetunióban élő kis lélekszámú finnugor nemzetiségek kultúrájának fennmaradását és fejlődését. Zsitek István, B. Kis Béla és a Szlovákiából érkezett Udvardi Péter egy szűk körű beszélgetésben annak a véleményüknek adtak hangot, hogy az anyaország szinte semmit nem tesz az erdélyi menekültekért, vagy a Szlovákiában élő magyarokért. A Kárpátaljáról jött fiatalember megnyugvással vette tudomásul, hogy véleményem szerint jó esély van a náluk élő magyarság valamilyen autonómiájának kialakulására.

Megítélésem szerint, ha kezdeményezés születne arra, hogy jövőre Magyarországon legyen külföldi meghívottak részvételével hasonló jellegű és méretű megemlékezés, különösen, ha abban a Finn–Magyar Társaság és az MSZBT is részt vállalna, megérdemelné a támogatást.

Arról, hogy az adott napon Észtország minden iskolájában megemlékeznek a finnugor népek rokonságáról, a nap folyamán sehol sem esett szó.

A tallinni megemlékezések sikere nagymértékben az Észt Baráti Társaság fent említett előadójának és a Munkácsy Mihály Egyesület néhány aktivistájának volt köszönhető.⁷⁸¹

Maklári György
(Maklári György)
főkonzul

származott el a kis balti államba. SPALLER Árpád: Névadójuk: Munkácsy. Magyarok Észtországban. *Magyar Hírek*, 1989. november. (Első szám). 40.

⁷⁸¹ Az Észtországi Magyarok Munkácsy Mihály Egyesületének tevékenységéről Maklári részletes jelentést is küldött. Lásd a 96. sz. dokumentumot.

Maklári György leningrádi főkonzul jelentése a Külügyminisztérium
I. Területi Főosztályának az észtországi Munkácsy Mihály Magyar
Kulturális Egyesületről

LENINGRÁD, 1989. NOVEMBER 3.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1989/112. DOBOZ, 10351/1989. SZ.

Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
в Ленинграде
45-1/1989.

Készült: 4 példányban

Карja: 2 példány Központ

1 példány Moszkva

1 példány Sajat

Leningrád, 1989. november 3.

Tárgy: A Munkácsy Mihály észtországi
Magyar Kulturális Egyesület élete⁷⁸²

Külügyminisztérium
I. Területi Főosztálya
Budapest

Az Egyesület az Észtországban élő mintegy 250 magyar⁷⁸³ közül körülbelül 150 fővel tart kapcsolatot. A szervezet vezetősége Tartuban és Tallinnban működik. Ennek ellenére nem lehet két tagozatról beszélni, mivel a legtöbb rendezvényüket közösen szervezik. A vezetőségen belül annyiban van terület szerinti munkamegosztás, hogy a szervező munkát ki-ki a saját vonzaskörzetében végzi és a tallinni ügyintézés gyakran az ott élő alelnökre hárul. A Tartuban élő elnök ezt a munkát nem mindég⁷⁸⁴ tudja elvégezni.

A tagság döntő része értelmiségi. Sokan diákként érkeztek Tartuba és végzés után ott telepedtek le. A város fő vonzereje számukra abban volt, hogy ott nem firtatták származásukat, a Komszomolhoz vagy a párthoz való tartozásukat. Többen papok gyermekei. Szakmájuk szerint sokan orvosok. Alkotó értelmiségi nincs a körükben.

⁷⁸² Az előzményekről lásd a 85. és 95. sz. dokumentumot.

⁷⁸³ Az 1989. évi szovjet népszámlálás során 241 magyar nemzetiségű személyt írtak össze az Észt SZSZK területén. Lásd erre a bevezető tanulmány 7. sz. táblázatát.

⁷⁸⁴ Sic!

A többségben él a remény, hogy idővel visszatérhetnek Kárpátaljára. Évente legalább egyszer hazalátogatnak.

Politikailag passzívak, de a Népfront szimpatizánsainak vallják magukat. Életmódjukra, kulturális érdeklődésükre a provincializmus nyomja rá bélyegét. Viszonylagos elszigeteltségükben nagy összetartó erő közöttük az egy nemzethez tartozás. Ebben sok, nem magyar házastárs is szolidáris velük.

Anyanyelvüket, kulturális ismeretüket igyekeznek átadni gyermekeiknek. Ezért szervezik a honismereti oktatást. Mivel a korábban kapott anyagok nem fedezik a szükségleteiket, szeretnék, ha a honismereti anyagok minden évfolyamából kaphatnának 5-6 példányt.

Távlati elgondolásként arra számítanak, hogy Magyarországon végzett pedagógus foglalkozhat majd a honismereti oktatással. E célból néhány középiskolát végzett fiatal Magyarországra küldenének főiskolai vagy egyetemi képzésre. Nem találkozott olyan szülővel, aki gyermekét általános vagy középiskolai képzésre is Magyarországra kívánná küldeni.

A Soros Alapítványtól megkapták a fénymásolót, de az jelenleg kibontatlanul áll, mivel nincs még helyiségük. Tartuban a városi tanács most keres olyan épületet, amely egyidejűleg több szervezetnek adhatna otthont. Ott nyerhet majd elhelyezést a Munkácsy Mihály Egyesület is.

Szívesen fogadnának egy kisebb könyvtárat. Nyelvi, irodalmi, földrajzi, történelmi és orvosi irodalom érdekelné őket elsősorban.

Bán István elnök, aki végzettsége szerint állatorvos és jelenleg kutatással foglalkozik, 1-1,5 éves továbbképzésre szeretne Magyarországra utazni. Tervéről az Állatorvostudományi Intézetben dr. Sinkovics Lászlóval⁷⁸⁵ folytatott tárgyalást. Korábbi terv szerint az Agroprom szervezet finanszírozta volna az útját. A szervezet megszűnésével, most a finanszírozás új módját kell felkutatnia.

Saját észrevételem: az Észtországban élő kis magyar közösség, még inkább annak lelkes vezetői, megérdemlik a támogatást. Magam is megígértem, hogy amiben tudok, segítek nekik, ha mód lesz rá, a rendezvényeiken is részt veszek. A legsürgősebben honismereti tananyagot kellene részükre eljuttatni. Jó lenne, ha megfelelő magyar szervezet, például a Világszövetség jól működő, rendszeres kapcsolatot tartana velük. Ez a megoldás minden tekintetben felülmúlná a Klubtanáccsal tartott kapcsolataikat. Egy könyvküldemény erősítené érveiket a helyiségigény alátámasztásában.

Maklári György
(Maklári György)
főkonzul

⁷⁸⁵ Téves keresztnév. Helyesen: dr. Sinkovics György.

97.

A Magyar Köztársaság Külügyminisztériumának szóbeli jegyzéke
a Szovjetunió Budapesti Nagykövetségéhez az ungvári magyar
főkonzulátus felállításáról⁷⁸⁶

BUDAPEST, 1989. NOVEMBER 9.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/83. DOBOZ, 003726/5/1989. SZ.

A Magyar Köztársaság
Külügyminisztériuma⁷⁸⁷

3726/5/1989.

A Szovjet Szocialista Köztársaságok
Szövetsége Nagykövetsége
Budapest

Szóbeli jegyzék⁷⁸⁸

A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma tiszteletét fejezi ki a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Nagykövetségének és hivatkozással a Magyar Nép-

⁷⁸⁶ Az előzményekhez lásd a 47. sz. dokumentum f) mellékletét, a 63–64., 68. és 84. sz. dokumentumot.

⁷⁸⁷ Gépeelt szöveg az akta belívén: „Nemzetközi Jogi Főosztály: Véleményünk szerint a Konzuli Főosztály által a szovjet tanácsosnak átadott szóbeli jegyzék még nem az az egyezménytervezet, amely alapján az új konzulátus felállításra kerül. A 3309/1989. MT határozat felhatalmazást ad a külügyminiszternek, hogy e kérdésben előterjesztést tegyen a köztársasági elnöki funkciókat ellátó országgyűlési elnöknek. Kérjük az I. Területi Főosztályt, hogy az előterjesztést annak figyelembevételével készítse el, hogy az Alkotmány rendelkezései alapján a köztársasági elnök ebben a tekintetben átvette az Elnöki Tanács hatáskörét. Az elnöki határozatban kapott felhatalmazás alapján kerülhet sor a megállapodás kidolgozására. Fodor”. Alatta kézírásos bejegyzés olvashatatlán aláírással: „Miniszteri Titkárság. Az átadott szóbeli jegyzék »szándéknyilatkozatnak« tekinthető. A szovjet válasz kézhezvételét követően kell a szükséges előterjesztést benyújtani a MK ideiglenes elnökének. Feltételezve a pozitív szovjet választ – az ügy gyorsítása érdekében is – kérjük az előterjesztés tervezetének és a megállapodás magyar tervezetének mielőbbi elkészítését. XI/21.”

⁷⁸⁸ A jegyzék előzménye a Magyar Köztársaság Minisztertanácsának 1989. november 6-i, 3309/1989. számú határozata konzuli képviselő felállításáról Ungváron. Ezzel a Minisztertanács hozzájárult ahhoz, hogy a külügyminiszter megállapodást kössön az illetékes szovjet szervekkel az ungvári konzulátus felállításáról, illetve szovjet javaslat esetén újabb szovjet főkonzulátus létesítéséről Magyarországon. A Minisztertanács kifejezte továbbá, hogy egyetért azzal, miszerint az ungvári főkonzulátus létesítését követően a kijevei főkonzulátus konzuli illetékességi közege az USZSZK egész területére kiterjed, Kárpátalja megye kivételével. Az aktában megtalálható még az érintett magyar illetékes szervek állásfoglalása a minisztertanácsi határozat tervezetéről az alábbiak szerint:

köztársaság és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége között Budapesten, 1971. március 20-án aláírt Konzuli Egyezmény 2. cikkére,⁷⁸⁹ tisztelettel közli az alábbiakat:

A Magyar Köztársaság Főkonzulátust szándékozik létesíteni a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége területén, Uzsgorod (Ungvár) székhellyel, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátalja megyéjére kiterjedő konzuli kerülettel.

A Főkonzulátus létesítését követően a Magyar Köztársaság kijevi Főkonzulátusának konzuli kerülete a Kárpátalja megye kivételével az Ukrán SZSZK teljes területére terjedne ki.

A magyar Fél kijelenti, hogy kedvezően fogja elbírálni a szovjet Fél kívánságát további konzuli képviselő létesítésére a Magyar Köztársaság területén.

E képviselő létesítésére, székhelyére, konzuli kerületére vonatkozóan szívesen venné a szovjet Fél mielőbbi javaslatát.⁷⁹⁰

A Főkonzulátusok működésére, feladataira, valamint az azok személyzetét megillető kiváltságokra és mentességekre a Magyar Népköztársaság és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége között Budapesten, 1971. március 20-án aláírt Konzuli Egyezmény rendelkezései lennének irányadók.

A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma megragadja az alkalmat, hogy őszinte nagybecsüléséről biztosítsa a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Budapesti Nagykövetségét.⁷⁹¹

Budapest, 1989. november 9.

1.) Beck Tamás kereskedelmi miniszter átírata Horn Gyula külügyminiszternek. Budapest, 1989. október 24. 2.) Tömpe István pénzügyminiszter-helyettes átírata Őszi Istvánnak. Budapest, 1989. október 25. 3.) Borics Gyula igazságügyi minisztériumi államtitkár átírata Horn Gyulának. Budapest, 1989. október 30. 4.) Túrós András rendőr vezérőrnagy, belügyminiszter-helyettes átírata Őszi Istvánnak. Budapest, 1989. október 31.

⁷⁸⁹ Az 1971. március 20-án aláírt magyar–szovjet konzuli egyezmény 2. cikkelye kimondta: „(1) Konzulátust a fogadó államban csak ennek az államnak a beleegyezésével lehet létesíteni. (2) A konzulátus székhelyét, rangját és a konzuli kerületet a küldő állam és a fogadó állam közös megegyezéssel állapítja meg.” A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1972. évi 6. sz. rendelete a Magyar Népköztársaság és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége között Budapesten 1971. március 20-án aláírt Konzuli Egyezmény kihirdetéséről. *MK*, 1972. 161–172. A 2. cikkely: 162.

⁷⁹⁰ A következményekről lásd a 106., 112., 117., 123. és 125. sz. dokumentumokat.

⁷⁹¹ Kézírásos bejegyzés a jegyzék másodpéldányának tetején olvashatatlan aláírással: „*Puntusz szovjet követtanácsosnak személyesen adtam át 89. november 9-én.*”

98.

Randé Jenőnek, az MVSZ főtítkárának levele Monori Istvánnak,
a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya vezetőjének az MVSZ
és a KMKSZ közötti együttműködési megállapodásról

BUDAPEST, 1989. NOVEMBER 24.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1989/110. DOBOZ, 10962/1989. SZ.

Monori István úrnak
I. Területi Főosztály
Külügyminisztérium Budapest

Tisztelt Monori István!

Szíves tájékoztatására mellékelten megküldöm a Magyarok Világszövetsége és a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség 1989. augusztus 8-án aláírt együttműködési szerződését.

Budapest, 1989. november 24.
386/1989.

Üdvözlettel:
Randé Jenő
dr. Randé Jenő
főtítkár

MELLÉKLET

AZ MVSZ ÉS A KMKSZ KÖZÖTTI EGYÜTTMŰKÖDÉSI MEGÁLLAPODÁS

BUDAPEST, 1989. AUGUSZTUS 8.

GÉPELT MÁSZOLAT.⁷⁹²

A Magyarok Világszövetsége és a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség együttműködési szerződése

Az 1989. február 26-án Ungváron megalakult és jogi személyként bejegyzett Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség alapszabálya kimondja, hogy a Kárpátalján élő magyar kisebbség az egyetemes magyarság része. Ebből kiindulva a Szövetség törekszik a kölcsönös kulturális kapcsolatok kialakítására, valamint fejlesztésére a magyar-

⁷⁹² Megjelent: BOTLIK–DUPKA, 1991. 228. – DUPKA, 1993/a. 101.

ság többi részével, így a Magyarok Világszövetségével, mely a világ különböző tájain tevékenykedő magyar szervezetekkel tart kapcsolatot.

A szerződő felek kölcsönösen tájékoztatják egymást szervezeti életükről, képviselőik útján rendszeresen részt vesznek egymás jelentősebb rendezvényein.

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség vállalja, hogy tevékenyen részt vesz a Magyarok Világszövetsége munkájában, a rendelkezésére álló eszközökkel segíti a Világszövetség célkitűzéseinek megvalósítását.

A Magyarok Világszövetsége támogatja a Kárpátalján élő magyarság művelődését, anyanyelvének megőrzését, ápolását. Tankönyvekkel és más kiadványokkal segítséget nyújt a szóránymagyarság kulturális igényeinek jobb kielégítéséhez.

A megállapodás, mely két példányban, magyar nyelven készült, a megállapodás napjával lép életbe.

Budapest, 1989. augusztus 8.

A Magyarok Világszövetsége
részéről

Randé Jenő
dr. Randé Jenő főtitkár

Szabó László
Szabó László titkár

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség
részéről

Móricz Kálmán
Móricz Kálmán alelnök

Dupka György
Dupka György felelős titkár

99.

Páldi András kijevei főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek
1989. november 17–20-i kárpátaljai látogatásáról

KIJEV, 1989. NOVEMBER 27.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1989/109. DOBOZ, 10997/1989. SZ.⁷⁹³

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

140/SZT/1989

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány KÜM

1 példány Moszkva

1 példány Sajat

Gépelte: Garami Judit

Titkos!

Érvényességi idő: 1990. I. 1.

Kijev, 1989. november 27.

Tárgy: Kárpátaljai találkozásaim

dr. Horn Gyula

miniszter úr⁷⁹⁴

November 17–20-a között, azontúl, hogy részt vettem az 1944-ben elhurcolt magyarok emlékére rendezett konferencián,⁷⁹⁵ több találkozót is lebonyolítottam.

Találkoztam Forgon Pál református püspökkel, akit már régebben megismertem, Elmondta, hogy 77 éves kora (8 éves munkatábor) ellenére kiváló hangulatban van, mert a gorbacsovi politika elérte az egyházakat is. Sorra kapják vissza templomaikat. November 19-én például két templomot szentelt fel újra. A Beregszászhoz tartozó Ardó nevű település templomának újraszentelési ünnepségén részt vettem. Megható volt a tiszta magyar lakosság öröme, hiszen 29 év után kapták vissza a templomot. Eddig ateista múzeumként működött. Az istentiszteleten, a püspök úr felszólítására, rövid beszédet is mondtam, amelyben összetartásra, magyarságukhoz és hitükhöz

⁷⁹³ Megjelent: SERES, 2022. 1077–1078.

⁷⁹⁴ Ügyviteli utasítás az akta előlapján a kiszignált tisztviselők neveivel: „Intézkedésre: *Politikai Elemző és Tájékoztató Főosztály Lásd: bent [...] 12/1 – Tájékoztatásra: Őszi István*”. – Monori István ügyviteli bejegyzése az akta belívén: „*Kérjük Sarkadi Nagy Barnának és Tabajdi Csabának megküldeni. XII. 1 Monori*”. Alatta: „*Megküldtük. 1989. XII. 4. Politikai Elemző és Tájékoztató Főosztály*”.

⁷⁹⁵ Lásd a 101. sz. dokumentumot.

való további hűségre szólítottam fel őket. Hangsúlyoztam, hogy támogatni kell a gorbacsovi politikát, mert csak ez jelenthet biztosítékot a demokratizálás folytatására.

Megjegyzem, hogy a templomszentelés a magyar himnusz eléneklésével végződött.

Felkerestem Munkácson Csáti József plébánost, aki a kárpátaljai magyar katolikus lelkészek képviselője és elismert vezetője. Paskai bíboros úr májusi látogatása óta többszöri alkalommal próbáltam segíteni a megyei vezetőknek az akkori megállapodások teljesítésének meggyorsításában. Elmondta, hogy végre megoldódott a magyarországi papok határátlépésének ügye, öt magyar pap pedig megfelelő elhelyezést kapott. A Husztra telepedett Bohán Béla lakásügye is megoldódott az elmúlt napokban.

Mind Forgon püspök úr, mind Csáti plébános úr szerint nehéz túlértékelni azt a kedvező hatást, amit Paskai bíboros úr és Tóth Károly református püspök úr tavaszi látogatása⁷⁹⁶ kiváltott. Ez nemcsak a hívek számának növekedésében, a hittantanítás iránti kérések növekedésében mutatkozik meg, hanem az egyház ügyeivel foglalkozó hatóságok segítőkészségének erősödésében is. Még mindig érvényben van ugyan sok korlátozás, de minden remény megvan arra, hogy a lelkiismereti törvény, amelyik már a Legfelsőbb Tanács előtt van,⁷⁹⁷ feloldja majd ezeket.

Találkoztam O. Hricákkal, a területi egyházügyi hivatal vezetőjének helyettesével, aki szintén részt vett a beregszászi templom szentelésén, ő is megerősítette a katolikus papok kérésének teljesítését. Elmondta, hogy lényegében minden katolikus és református templomot visszaadtak az egyházaknak. Az ateista múzeumokat nem szüntetik meg, de ezután nem templomokban fogják elhelyezni. A szabad vallásgyakorlás – mint mondta – Kárpátalján már gyakorlatnak tekinthető, annak ellenére, hogy az új egyházi és lelkiismereti törvényt még nem fogadták el. Nagy gondot okoz még a görögkatolikusok ügye, de szerinte ez is hamarosan kedvezően oldódik majd meg.

Páldi

(dr. Páldi András)

főkonzul

⁷⁹⁶ A Református Világszövetség delegációja Tóth Károly püspök, alelnök vezetésével 1989. április 11–18. között körutat tett a Szovjetunióban. Ennek keretében, április 16–18-án látogattak el Kárpátaljára, ahol tárgyaltak Forgon Pál püspökkel és lelkészekkel, gyülekezeteket látogattak meg. Erről részletesen lásd a delegáció magyar tagjainak az 1989. április 18-án a Ráday Kollégiumban tartott sajtótájékoztatóról készült beszámolót. KOMLÓS Attila: Telve reménységgel és a megújulás vágyával. Kárpátalja: a hűség egyháza. /Szovjetunióbeli változások és az egyházak/. *Reformátusok Lapja*, 1989. április 30. 3.

⁷⁹⁷ A lelkiismeret szabadságáról és az egyházi szervezetekről szóló törvényt csak 1990. október 1-jén fogadta el a Szovjetunió Legfelső Tanácsa.

100.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek
a politikai helyzet éleződéséről Kárpátalján

KIJEV, 1989. NOVEMBER 27.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/86. DOBOZ, 004329/1989. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

141/SZT/1989

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány KÜM

1 példány Moszkva

1 példány Sajat

Gépelte: Garami Judit

Szigorúan titkos!

Érvényességi idő: visszavonásig

Kijev, 1989. november 27.

Tárgy: A politikai helyzet éleződése

Kárpátalján

dr. Horn Gyula

miniszter úr⁷⁹⁸

Egy hónappal ezelőtt (október 24-én) összefoglaltam a kárpátaljai politikai helyzet legjellemzőbb vonásait.⁷⁹⁹ Legújabb tapasztalataim nem mondanak ellent az előző jelentésemben kifejtetteknek, inkább csak a részletek sorbaszedésével elmélyítik eddigi ismereteinket. Az elmúlt hónap eseményei világosan mutatják, hogy a politikai küzdelem Kárpátalján tovább éleződik. Ahogy haladunk a március 4-i választások felé, ez a küzdelem még csak erősödni fog.

A helyi hatalmi szervek és a magyarok kulturális szövetsége közötti szaporodó ütközések bemutatását az elhurcoltakról való megemlékezés és az autonómia köré csoportosítom.

1.) A megyei és a járási párt- és tanácsi szervek szerették volna megakadályozni az elhurcolt magyarokra való megemlékezéseket, rendezvényeket. A beregszászi konferencia megtartását nem engedélyezték, de meg se tiltották. A november 26-ra tervezett harangozás és kopjafa-elhelyezési ünnepségek körül nagyon sok a vita és az üt-

⁷⁹⁸ Ügyviteli utasítás az akta előlapján a kiszignált tisztviselők neveivel és azok szignóival: „Tájékoztatásra: Őszi elvtárs *Őszi XII. 4* – SZEFO *Kupper* – Dékány elvtárs *Dékány* – Péter L[ászló] elvtárs – Kutasi Márta *KM* – MNKF [...] *12/12*”.

⁷⁹⁹ Lásd a 93. sz. dokumentumot.

közés. A hatóságok nem tiltják ugyan a rendezvényeket, de sok kisebb-nagyobb tilalommal akadályozzák:

- Emlékoszlop állításához nem utalnak ki márványlapokat. Ehhez a pártbizottság engedélyét követelik még a magyar származású gazdasági vezetők is.

- A kopjafa-állítási ünnepség megrendezésének körülményei szintén vita tárgya. A KMKSZ saját rendezvényének tartja ezeket a megemlékezéseket, hiszen ők kezdeményezték, szervezték, a hatalmi szervek akarata ellenére. A járási pártbizottság utasítására azonban a tanácselnökök kötelesek levezetni az ünnepségeket és beszédekkel kell mondaniok.⁸⁰⁰ Vagyis, ki akarják venni a KMKSZ kezéből, de a KMKSZ úgy döntött, hogy nem fogja átadni a kezdeményezést. Ez azt jelenti, hogy a megemlékezést továbbra is a szövetség szervezi, az ünnepséget a falusi szervezetek vezetői irányítják majd. Ha a tanácselnök részt akar rajta venni, megteheti és fel is szólalhat, de ez nem tekinthető a tanács rendezvényének.

- A pártbizottság másik követelése az, hogy az ünnepségen ne vegyenek részt a papok. A KMKSZ azonban természetesnek tartja a temetői kopjafa állításánál a pap jelenlétét.

- Külön vita van a használható zászlók és a himnusz körül. Sok faluban nem engedik a magyar nemzeti zászló használatát, másutt engedik, ha nincs rajta a címer. A Himnusz eléneklését sem mindenütt engedélyezték ez idáig.

- November 26-án 13 órakor meg kellene szólaltatni a harangokat. Nem kerül azonban erre mindenütt sor, mert nem minden faluban engedélyezik. Az a hivatkozási alap, hogy a harang csak az istentisztelettel kapcsolatban szólaltatható meg. Csáti József munkácsi plébános azt mondta, hogy ő, aki 8 évet töltött Vorkután, természetesen egyetért a rendezvénnyel, de csak akkor fog harangoztatni, ha a tanács írásbeli engedélyt ad számára. Ilyen engedély pedig valószínűleg nem lesz.

Látható tehát, hogy egy 45 évvel ezelőtti sztálini büntény áldozataira való megemlékezés is csak nagy nehézségek árán szervezhető meg, hogy még mindig nagy ellenállás tapasztalható a hatalom alsó szervei részéről. A félelem és a függőség még nagyon erős a demokratizálás jelenlegi szakaszában is. Sok jel mutat arra is, hogy a KMKSZ falusi szervezetei jó néhány helyen túlságosan agresszíven, követelődzően lépnek fel, ezzel is nehezítve a helyi megegyezést.⁸⁰¹

2.) Az autonómia kérdése egy-két hónap óta a viták középpontjába került Kárpátalján. Az SZKP határozata örömet váltott ki, sokan azt hitték, hogy az autonómia

⁸⁰⁰ Sic!

⁸⁰¹ Az 1989. november 18–19-i beregszászi konferenciáról és a november 26-i emléknapról részletesen lásd a 101. sz. dokumentumot.

most már gyorsan megteremthető, ami a politikai és gazdasági helyzet ugrásszerű javulásával jár majd.

Az autonómia ügye azonban – véleményem szerint – a KMKSZ első igazi erőpróbája lett és könnyen lehetséges, hogy nem tud vele megbirkózni. Mik a jelenlegi problémák? A KMKSZ-nek nincsen az autonómia tartalmára vonatkozóan semmiféle koncepciója. A SZU eddigi gyakorlatában – tudjuk – az autonómia csak formális volt. Most alakul ki a köztársaságok új hatásköre, ami majd a köztársaságokon belüli autonómiák funkcióit is befolyásolja. Feltételezhető, hogy a SZU jelenlegi viszonyai között, ahogy a köztársaságok jogköre eltérő lesz, ugyanúgy az egyes autonóm körzetek hatáskörét, funkcióit sem lehet majd sablonosan meghatározni, vagyis olyanok lesznek, amelyet kiharcolnak maguknak. Ukrajnában e téren semmiféle – se jó, se rossz – tapasztalat nincs, mert eddig autonóm terület nem volt.

A KMKSZ feladata tehát az lenne, hogy az erre a célra felhasználható szakértőik segítségével dolgozza ki a kárpátaljai viszonyok között megteremthető autonómia lehetséges feladatait, tartalmát, működésének feltételeit, körülményeit. Ezzel azonban eddig még nem foglalkoztak, e helyett azt vitatják széles körben, hogy melyik falu tartozzon bele és melyik nem. Ez a vita odáig fajult, hogy a tervezett körzeten kívül élő magyarok cikkeket írnak és agitálnak az autonómia ellen.

Meglepő volt számomra, hogy a KMKSZ vezetőin és esetleg néhány száz aktivistáján kívüli magyarok jó része mennyire közömbös az autonómia megteremtésével kapcsolatban. Sokan azt se tudják, hogy mi az, mire jó, mennyiben segítheti a magyarok helyzetét. Mások azt mondják, hogy nem a falusi, járási vezetőkkel van baj, hiszen azok nagy része ma is magyar, hanem azzal, hogy nem valósul meg Gorbacsov politikája a felsőbb körökben, amivel a helyi vezetők nem mernek szembeszállni. Beszéltem olyanokkal, akik semmiféle előnyös változásban nem hisznek, ezért az autonómiát is csak újabb manővernek tartják.

A legnagyobb problémának azonban azt tartom, hogy a KMKSZ tömegbefolyása sokkal kisebb annál, mint ahogy ők híresztelik. Több vidéki KMKSZ vezetőségi tag elmondta, hogy mintegy 20-30 ezren fizették be a tagsági díjat, de a nagy többség nem vesz részt rendezvényeiken, nem is érdeklődik irántuk, úgy látják, hogy a falusi emberek magyarságtudata már eléggé gyenge.

Különösen gyenge a KMKSZ befolyása az értelmiség egyes rétegeire, a természettudományos, pontosabban a műszaki, orvosi, agrárképzettségű magyarok túlnyomó része nem vesz részt a KMKSZ munkájában. A KMKSZ alapját képező irodalmi-történelmi körökben, a humán tárgyakat tanító tanárok, újságírók, költők, írók vettek részt és ők szervezték a magyarok szövetségét is. Igaz, hogy a műszaki értelmiség jobban kötődik a fennálló hatalmi rendszerhez, ami részben érthetővé teszi távollmaradásukat. Többekkel beszélve azonban nem erre hivatkoztak, hanem arra, hogy

a KMKSZ jelenlegi vezetőinek jó része képzetlen, vezetői képességek nélküli ember, akiknek nincs tekintélyük sem a magyarok, sem az ukránok között, úgy látják, hogy a magyar értelmiségnek a mozgalmon kívül maradt része nem tartja őket megfelelő partnernek, ezért nem vállalja a velük való együttműködést.

Ilyen körülmények között kétséges az autonómia megteremtéséért folytatott mozgalom sikere.

Úgy látom, hogy nem tesz jót a magyarországi sajtó kampánya sem az autonómia ügyének. Kárpátalján még a gondolaton túl sem jutottak, a lapok mégis nagy terjedelemben és gyakran foglalkoznak vele. Ez ürügyet adott arra, hogy Bandrovszkij, a területi első titkár november 18-i cikkében a nemzetiségi körzet körüli „megalapozatlan kívánságokat” „külföldről érkező sugalmazással” hozza összefüggésbe. Felveti viszont, hogy ebben a témában népszavazást kellene tartani. Arról nem szól, hogy a népszavazáson a magyarok vegyenek-e részt, vagy az egész terület ukrán lakossága is. Az eredmény ugyanis mindkét esetben előre megmondható.

A KMKSZ tevékenységét időnként indokoltan, legtöbbször azonban indokolatlanul fékezni, akadályozni próbálják a helyi hatóságok.

A Beregszászi járás magyar származású első titkára utasította a falusi tanácsokat, hogy csak akkor álljanak szóba a KMKSZ helyi szervezetével, ha azok ott a faluban is bejegyeztették magukat. Ez nyilvánvalóan jogtalan követelés, mert a területi érvennyel a bejegyzés már megtörtént.

Járási utasításra hivatkozva a tanácsok felszólították a KMKSZ helyi vezetőit, hogy adják át a tanácsnak tagjaik névsorát, amit – természetesen – megtagadtak.

Nem helyeselhető viszont a KMKSZ vezetőinek, magának Fodó Sándornak az az önhatalmú eljárása, hogy az Ungvár és Csop közötti országúton a falvak ukrán nevét hirdető táblákat magyar elnevezésűre cserélte ki. A táblacserét magyar zászlók lobogtatásával és zeneszóval hajtották végre. Egy nappal később a járási ügyész a táblákat visszaállította.

Szaporodnak a politikai küzdelem tisztességtelen módszeréről szóló híradások is. Az egyik faluban november 7-én éjjel elégették a szovjet jelvény nélküli vörös zászlót a falu főterén.⁸⁰² A tettet nem találták meg, de azt terjesztik, hogy a KMKSZ helyi szervezete a bűnös. A KMKSZ provokációnak tartja az esetet.

⁸⁰² Az eset a Beregszászi járáshoz tartozó Vári községben történt. Az ügygel az UKP Beregszászi Járási Pártbizottságának 1989. november 28-i plénumán is foglalkoztak. Lásd: A nemzetiségi kapcsolatok tökéletesítése. Az Ukrajnai Kommunista Párt Beregszászi Járási Pártbizottságának plénumán. *Vörös Zászló*, 1989. december 2. 2. – A Váriban történtek nem minősülnek egyedülálló esetnek. Ugyanaznap, vagyis 1989. november 7-én a Técsői járáshoz tartozó, szinte kizárólag ruszinok által lakott Dulfalván két fiatal férfi ugyancsak elégette a szovjet állami lobogót és az USZSZK zászlóját. A tettesek ellen bűnvádi eljárás indult, 2, illetve 1,5 év javítómunkára ítélték

A következő hónapokban, a választási kampány januári indulása után a politikai ellentétek további kiéleződése várható. A KMKSZ úgy döntött, hogy a területi RUH-hal együttműködve indul a választásokon, képviselőjelölteket állít a köztársasági és területi tanácsba. A választási küzdelem és a szavazás megmutatja majd, hogy milyen Kárpátalján a valóságos erőviszonyok, hogy a KMKSZ képes-e a magyarság befolyásos vezetőjévé válni. (A KMKSZ választásiplatform-tervezetét mellékelem.)

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

őket. Lásd: SZABÓ Béla: Egyéni akciók voltak. Beszélgetés Olekszandr Bondarenkóval, a terület ügyészével a szoborrongálásokról. *Kárpáti Igaz Szó*, 1992. január 18. 2.

101.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek
a sztálinizmus kárpátaljai áldozatainak emlékére szervezett
beregszászi konferenciáról

KIJEV, 1989. NOVEMBER 27.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/84. DOBOZ, 004330/1989. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
142/SZT/1989.

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány KÜM

1 példány Moszkva

1 példány Sajat

Gépelte: Garami Judit

Szigorúan titkos!

Érvényességi idő: visszavonásig!

Kijev, 1989. november 27.

Tárgy: Konferencia Beregszászon a
sztálinizmus kárpátaljai
áldozatainak emlékére

dr. Horn Gyula,
miniszter úr⁸⁰³

A Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége abból az alkalomból rendezett konferenciát november 18–19-én Beregszászon, hogy 45 évvel ezelőtt, 1944 novemberében a szovjet hatóságok deportálták a magyar férfiakat Kárpátaljáról és Csonka Beregből. Erről a tényről eddig nem volt szabad beszélni sem. Vannak, akik még azt is tagadják, hogy a deportálás egyáltalán megtörtént, mások szerint, ha megtörtént, akkor biztosan indokolt is volt. Ezért nagy jelentőségű munkát végeztek azok, akik az anyaggyűjtéssel, széleskörű szervező munkával ezt a konferenciát előkészítették.

Bár a KMKSZ a konferencia megszervezésének szándékát hetekkel előbb bejelentette, a helyi hatóságok nem adtak számukra engedélyt. A beregszászi járási párttitkár és tanácselnök nem tartotta magát illetékesnek, mert a KMKSZ nem járási, hanem megyei szervezet, a megyei tanács pedig arra hivatkozott, hogy a rendezvény

⁸⁰³ Ügyviteli utasítás az akta előlapján a kiszignált tisztviselők neveivel és azok szignóival: „Tájékoztatásra: *Őszi elvtárs Őszi XII. 4. – SZEFO Kupper – Lásza: Dékány elvtárs Dékány – Péter elvtárs Péter – Kutasi elvtársnő Kutasi – Tóth L[óránd] – Péter L[ászló] – Szuromi A[ntal]*” Ügyviteli bejegyzés az akta belivén: „*A Politikai és Tájékoztató Főosztály megküldte Pozsgai Imrének, Glatz Ferencnek és Tabajdi Csabának. XII. 1. Monori*”.

Beregszászon lesz, adjon engedélyt a beregszászi tanács. Veress Gábor járási első titkár írásban tiltakozott a megyei tanácsnál a konferencia megtartása ellen, mert politikailag károsnak tartotta. Végül is a hatalom részéről senki sem adott engedélyt, de a konferencia megtartását sem merték megtiltani.⁸⁰⁴

A konferencián 200-250 fő vett részt. Egyetlen funkcionárius résztvevő Pataki István, a beregszászi tanács elnöke volt. A résztvevők örömmel vették tudomásul, hogy a Magyar Köztársaság kijevi főkonzulja jelen van a konferencián, mert ezt a magyar kormány együttérzése és támogatása nyilvános jeleként értékelték. A találkozó legalitása szempontjából nagy fontossága volt annak, hogy ott volt és felszólalt A[lekszandr] Korszuny, a megyei KGB főnökének helyettese, a területi rehabilitációs munkabizottság alelnöke. Bemutatták Sára Sándor Csonka Bereg című filmjének egy részét is, ami megerősítette mindazt, ami a konferencián is elhangzott. Felolvasták Pozsgai Imre államminiszter levelét, amelyben arra hívta fel a figyelmet, hogy a gorbacsovi politika olyan történelmi lehetőség, amellyel élni kell. Kifejezte együttérzését az emlékkonferencia céljaival és eredményes munkát kívánt.

Az előadások néhány fontosabb megállapítását az alábbiakban foglalom össze:

1) A rehabilitációs bizottság alelnöke elmondta, hogy szisztematikusan igyekeznek feltárni a sztálini terror kárpátaljai áldozatairól szóló dokumentumokat. Az elhurcolt magyarokról azonban nincsenek bírósági akták, ezért az irattárakban nincs nyomuk. Majd a katonai levéltárak megnyitása után lehet ezekhez hozzájutni. Kérte a KMKSZ segítségét a névsor összeállításához és ahhoz, hogy működjön együtt a rehabilitációs bizottsággal.

2) Több előadó foglalkozott az elhurcolás körülményeivel. Ma még nem tudni pontosan, hogy mi volt a szovjet hatóságok cselekedetének igazi oka, csak feltételezések

⁸⁰⁴ A konferencia szervezését övező politikai körülményekről lásd még a 96. sz. dokumentumot. Ahhoz, hogy a területi szervek nem gördítettek akadályt a konferencia megszervezése elé, nyilván az is hozzájárult, hogy a Népképviselők Területi Tanácsának 1989. május végi X. ülészakán egy 19 tagú bizottságot alakítottak meg, amelynek az volt a feladata, hogy elősegítse a sztálini időszakban represszió áldozataivá vált és azóta rehabilitált személyek jogainak és érdekeinek az érvényesítését. A bizottság elnökévé Mikola Kacalapot választották, a grémium 1989. június 22-én tartotta első ülését Jurij Vorobecnek, a területi tanács végrehajtó bizottsága titkárának elnökletével. Lásd: A rehabilitáció meggyorsítása érdekében. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. június 23. 1. – Rádásul 1989. október 20-án, tehát még a konferencia előtt, a Területi Rehabilitációs Bizottság keretén belül egy önálló, kilenc főből álló magyar munkacsoportot is alakítottak Dupka Györgynek, a KMKSZ felelős titkárának a vezetésével. A munkacsoport felállításának célja az volt, hogy feltárja az 1944 őszi deportálások történetét és tisztázza a munkatáborokba hurcolt magyar civilek sorsát. DUPKA, 2016/b. 19. – A konferencia szakmai és politikai legitimitásához ekkor már semmi kétség nem férhetett. A politikai-társadalmi rehabilitáció folyamatának kezdete a peresztrojka idején 1986-ig nyúlt vissza. Az SZKP KB PB 1988. július 11-én és 1989. január 5-én két határozatot is hozott a rehabilitációs folyamat felgyorsítására.

vannak. A „bűnös nemzet”, „kollektív bűnösség” sztálini elve magyarázat lehetne ugyan, de nem elegendő. Az előadó szerint elsősorban a helyi hatalmi harc, a terület háború utáni hovatartozásának kérdése pecsételte meg a magyar férfiak sorsát. Elmondták, hogy a Vörös Hadsereg áthaladása után azonnal megkezdte a londoni cseh kormány a helyi hatalom megszervezését. Megalakult a magyar falvak nagy részében is a csehszlovák közigazgatás. Munkácson és Ungváron azonban szerveztek azok az ukránok, akik a SZU-hoz akarták csatolni Kárpátalját. Attól félték, hogy a magyar lakosság a csehszlovák megoldást fogja támogatni, ezért tőlük kellett mindenekelőtt megszabadulni, hogy gyengítsék a cseheket. Vagyis nem Moszkvából jött a parancs a magyarok deportálására, hanem a helyi ukrán nacionalisták kezdeményezték és győzték meg Moszkvát, kiemelve Kárpátaljának, mind hídfőnek a szerepét. Elterjesztették azt is, hogy a magyarok partizánmozgalmat szerveznek a Vörös Hadsereg ellen, amit meg kell előzni.

Dobszóval hívták az embereket 3 napi munkára. A szolyvai táborban gyűjtötték össze, majd a SZU különböző munkatáboraiba vitték őket. Az embertelen bánásmód, az éhség és a tifusz következtében nagy részük ott pusztult.

A magyarok elhurcolása után, november 26-án megtartották Ungváron azt az ukrán gyűlést, amelyik kimondta, hogy Ukrajnához kívánnak csatlakozni. (Ungváron a héten meg is fogják ünnepelni ezt az évfordulót.)

3) Egy előadó azt fejtegette, hogy a civilek elhurcolása hadi bűncselekménynek számít, amiért a szovjet kormányt felelősségre kellett volna vonni. Igazságtalan – mondta – hogy a nürnbergi bíróság a győzteseket nem ítélte el ugyanazokért a bűntettekért, amiért a veszteseket különféle büntetéssel sújtotta. Hangsúlyozta, hogy az ártatlanul meghurcoltak számára kártérítés járna, ugyanúgy, ahogy az NSZK kormánya fizet is.

4) Egy ruszin előadó elmondta, hogy a harmincas évek végétől több mint 5.000 ruszin, többségükben kommunista szökött át a SZU-ba, de mindnyájan munkatáborokba kerültek és ott pusztultak. Ugyanígy járt mintegy 2.000 átszökött magyar is.

5) A felszólalások hangneme mentes volt a vádaskodástól, a tények ismertetésére törekedett. Hangoztatták, hogy nem a sérelmek emlegetése, hanem az igazság feltárása, a múlttal való szembenézés a fontos. Negyvenéves hallgatás után elégtételt kell adni azoknak, akik ártatlanul szenvedtek, és azoknak a hozzátartozóknak, akiknek azóta szégyellni kellett magyarságukat, miközben szeretteik sírjának hollétét sem tudták.

Volt azonban két felszólalás, amely eltért a többitől. Az egyiket egy idős ember mondta el, aki maga is az elhurcoltak között volt. Azt követelte a magyar kormánytól, hogy

– mivel ők a magyarságukért szenvedtek, joguk van Magyarországra áttelepülni, ezért kéri, hogy ezt soron kívül meg is tehessék;

- adják meg nekik a kettős állampolgárságot;
- a volt táborlakók gyógykezelésben részesülhessenek Magyarországon.

A szovjet kormánytól a következőket kérte:

- kérjen bocsánatot a sztálini önkényért;
- ismerje el szolgálati időnek ezeket az éveket;
- fizessenek 5.000 rubelt annak a családnak, amelyiknek kenyérkeresője elpusztult;
- az élve maradóknak havonta fizessenek 100 rubelt, ingyenes orvosi kezelést és üdülést;
- engedélyezzék az áttelepülést Magyarországra.

A felszólaló hozzátette, hogy ezt az emberrablást a SZU-ban hajtották végre, ha nem fogadják el a fenti javaslatát, ez azt jelenti, hogy a sztálinizmus még mindig nem ért véget.

A konferencia visszautasította a kitelepedésre vonatkozó követelést, azt hangsúlyozta, hogy „nem engedjük Kárpátalját elmagyartalanítani”. Egy felszólaló azt mondta: abban segítsen a magyar kormány, hogy Kárpátalján tudjunk magyarok maradni.

Egy másik felszólalás azért keltett zavart, mert nem tudott megmaradni a tolerancia szintjén és szinte megtorlásra szólított fel. Elkezdte ugyanis azoknak a nevét felsorolni, akik – szerinte – valaha, valamikor, valamilyen téren ártottak a magyaroknak.

A konferencia a következő fontosabb határozatokat hozta:⁸⁰⁵

- Kérni fogják az elhurcoltak rehabilitálását.
- Megalakítják a Túlélők Baráti Körét.
- November 19–26-át gyászhetének nyilvánítják.
- November 26-án 13.00 órakor minden faluban szólaljanak meg a harangok az elhurcoltak emlékére, este 6-kor pedig gyűjtsanak gyertyákat. Ugyanazon a napon állítsanak a temetőbe kopjafákat.⁸⁰⁶
- A konferencia anyagát a KMKSZ kötetben jelentesse meg.⁸⁰⁷
- Ezentúl minden évben emlékezzenek meg az elhurcoltakról.

⁸⁰⁵ A konferencia határozatának teljes szövegét lásd: BOTLIK–DUPKA, 1991. 233.

⁸⁰⁶ Ugyancsak ezen a konferencián hoztak először határozatot egy emlékpark kialakításáról Szolyván. Az 1989. november 26-i megemlékezések megtartását a magyar falvakban a helyi hatalmi szervek több helyen is akadályozták. DUPKA, 1993/a. 122.

⁸⁰⁷ A konferencián közzétett felhívás nyomán folyamatosan érkeztek a visszaemlékezések, levelek, emlékek a szervezők által kijelölt gyűjtőhelyekre. Az egybegyűjtött anyag zöme először 1993-ban látott napvilágot. Lásd: *Egyetlen bűnünk magyarságunk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól 1944–1946.* Közreadta: DUPKA György. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993. / Kárpátaljai Magyar Könyvek 9./ 328 p. – Majd még ugyancsak a konferencia nyomán, 2016-ban látott napvilágot egy kötet, amely a túlélők visszaemlékezéseit tartalmazta. Lásd: DUPKA, 2016/a.

Véleményem szerint helyes volt a konferencia és a megemlékezés megszervezése. A lebonyolítás is megfelelő volt, rendbontásra (amitől a helyi vezetők féltek) nem került sor. Nagy jelentőségű az itt élő magyarok számára az a tény, hogy a szenvedésükről és megaláztatásukról 45 év után, ma már beszélni lehet, és halottaikról nyíltan megemlékezhetnek.

A konferencia engedélyezése körüli huzavona azt mutatja, hogy a helyi hatalmi szervek nem nézik jó szemmel a sztálini terror emlegetését, de sem jogalapjuk, sem bátorságuk nem volt a megemlékezés betiltására. A szervezők érdeme, hogy előadóként megnyerték a rehabilitációs bizottság alelnökét és 1-1 előadó szolt a ruszinok, illetve a zsidók sztálini áldozatairól is, amivel védhető volt a „magyar nacionalizmus” vádja.

Az államminiszterünk levele és a kijevei főkonzul jelenléte, szemben a helyi hatalmi szervek távolmaradásával, egyértelművé tette a konferencia résztvevői számára, hogy az anyaország rokonszenvvel figyelni küzdelmüket és támogatja őket.

A konferencia nem fogadta ugyan el – helyesen – az elhurcoltak nevében felszólalt nyugdíjasnak a két kormányhoz intézett követelését, mégis úgy gondolom, a magyar kormány tehetne valamit e téren. A volt elhurcoltak ma már öreg emberek, gyógykezelése, üdültetése kisebb csoportokban, néhány hetes turnusokban megoldható lenne Magyarországon. Helyes lenne, ha ezt az akciót a magyar kormány kezdeményezné. Feltételezem, hogy ez a lépés mindenki számára világossá tenné, hogy törődünk a határainkon túl élő magyarokkal, segítjük azokat, akik magyarságukért szenvedtek.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

MELLÉKLET

A KMKSZ 1989. NOVEMBER 18–19-I BEREGSZÁSZI KONFERENCIÁJÁNAK PROGRAMJA
UNGVÁR, 1989. OKTÓBER 29.
GÉPELT MÁSOLAT.

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség emlékkonferenciájának programja
A sztálinizmus kárpátaljai áldozatai
(Az 1944 őszen elhurcolt magyar férfiakra emlékezünk)⁸⁰⁸

Színhely: Beregszász, 1989. november 18–19. Járási Művelődési Központ

Szombat, november 18. 9.00 h Megnyitó
A házigazda üdvözlője: Dalmay Árpád
A konferenciát megnyitja: Fodó Sándor
A túlélők nevében Nagy Jenő emlékezik
Szünet

Az emlékkonferencia műsorvezetői: Dupka György, Szőlősi Tibor

9.45: Mihail Korszuny, a területi rehabilitációs munkabizottság elnöke a bizottság tevékenységéről
10.00: Zselicki Béla (Moszkva): A sztálini terror nemzetiségi vetületeiről
10.15: Dupka György: A kárpátaljai magyarok, svábok és más nemzetiségű férfiak 1944-es őszi elhurcolásának körülményeiről, következményeiről
10.30: Csatári György – Baráth József: Az elhurcolás a Területi Állami Levéltár anyagainak tükrében
10.45: Melika György: A kárpátaljai német férfiak és nők Sztálin lágereiben
Szünet
11.15: Szőlősi Tibor: A felső-tiszavidéki deportálás magyar, német (sváb), román áldozatairól
11.30: Lisztig Károly: Kárpátaljai zsidók Sztálin lágereiben
11.45: Omelhan Dovhanics: Hogyan kerültek a kárpátukránok (ruszinok) Sztálin munkatáborába?
Ebéd
13.00: Kerényi Gyula (Beregszász): A kívülálló szemével...

⁸⁰⁸ Kézírással bejegyzés a lap tetején: „Lásza Monori elvtárs. Őszi XII. 12.”

13.15: Dr. Gyarmathy Zsigmond (Nyíregyháza): Hogyan zajlott le az elhurcolás Csonka-Beregen?

13.30: Dr. Fazekas Árpád (Nyíregyháza): Hogyan zajlott le az elhurcolás Nyíregyházán?

13.45: Balla Gyula (Budapest): Az elhurcolás visszhangja a sajtóban
Szünet délután 16.00 óráig

Vasárnap, november 19-én folytatódik a konferencia

A magyar férfiak elhurcolásával, a sztálinizmus áldozataival kapcsolatos felszólalások, korreferátumok:

Zombori József (Aknaszlatina), Keresztyén Balázs (Nagyszőlős), Juhász Béla (Nagypalád), Kovács Zoltán (Beregszász), Nagy Zoltán Mihály (Papi), Gulácsi Géza (Munkács), Fodor Ferenc (Dercen), Zselicki József (Kisgejőc), Ónodi Géza (Ásvány), Kővér György (Ungvár), Majorosi Béla, Soós Kálmán (Szalóka) és mások.

Felszólalnak a Magyarországról, Jugoszláviából, Csehszlovákiából, Erdélyből érkezett küldöttségek tagjai is.

10.00: Az emlékkonferencia határozata. Az elhurcolt magyar férfiak bajtársi körének megalakítása.

10.15: A KMKSZ kibővített választmányi ülése. A gyászhat meghirdetése. Gyertyagyújtás az egykori toborzás színhelyén.

1989. november 26-án, vasárnap megkondulnak a harangok, gyászmisék, gyászgyűlések, emlékjelek leleplezése, koszorúzása, valamint szimbolikus temetés a magyarlakta településeken.

A KMKSZ Szervezőbizottsága, Elnöksége és Választmánya

1989. október 29. Ungvár

102.

Páldi András kijevi főkonzul levele Ószi István külügyminiszter-
helyettesnek a Pisztraházára tervezett katonai radarállomásról

KIJEV, 1989. NOVEMBER 27.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990/77. DOBOZ, 001569/1990. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
3–4/SZT/1989.

Szigorúan titkos!
Kijev, 1989. november 27.

Ószi István úrnak
miniszterhelyettes⁸⁰⁹

Kedves Miniszterhelyettes Úr!

Mellékelten – továbbítás céljából – megküldöm a miniszterelnök úrnak szóló levelet, amelyet Beregszászon tartózkodásom során adtak át nekem. A levélben a munkácsi társadalmi szervezetek a magyar kormány segítségét kérik a Munkács mellett elkezdett katonai létesítmény építésének leállításáért folyó harcukhoz. Emlékeztetem arra, hogy a kárpátaljai RUH elnökének ugyanilyen indítványú kérelmét egy hónappal ezelőtt már továbbítottam.⁸¹⁰

Kétségtelen, hogy ha a levélben foglaltak igazak, akkor azok Magyarországra nézve is veszélyt jelentenek. Ezért helyesnek tartanám, ha a magyar kormány tenne valamilyen lépést ebben az ügyben. Például:

- Magyarázatot kellene kérni az építkezésről a szovjet kormánytól.
- Közölni lehetne a levelet is, illetve annak rövid tartalmát valamelyik napilapban.⁸¹¹

⁸⁰⁹ A lap tetején, a jobb szélén Ószi István bejegyzése: „*Időközben megjelent a sajtóban, környezetvédelmi témaként, az illetékes minisztérium vonalán térjünk rá vissza. Ószi I. 15.*”

⁸¹⁰ Erről lásd még a 92. sz. dokumentumot.

⁸¹¹ A lap tetején, a bal szélén Monori István bejegyzése: „*A HM és a Körny[ezet]véd[elmi] Min[isztérium] ismeri az ügyet. Figyelemmel kísérik. Nekünk egyelőre tennivalónk nincs. Monori IV. 3.*” A levelet csak 1990. április 4-én iktatták a Külügyminisztériumban.

Üdvözlettel:
Páldi
 (dr. Páldi András)
 főkonzul

MELLÉKLET

MUNKÁCSI MAGYAR ÉS UKRÁN TÁRSADALMI SZERVEZETEK VEZETŐINEK LEVELE
 NÉMETH MIKLÓS MAGYAR MINISZTERELNÖKHÖZ A PISZTRAHÁZI RADARÁLLOMÁS
 ÉPÍTÉSÉNEK LEÁLLÍTÁSA ÉRDEKÉBEN
 MUNKÁCS, 1989. NOVEMBER 18.
 GÉPELT EREDETI.

Tisztelt Miniszterelnök Úr!

A kárpátaljai magyarok, valamint Kárpátalja minden jóérezsű lakosa nevében fordulunk Önhöz.

Kárpátalján, a Munkács közelében fekvő Pisztraháza nevű faluban néhány éve egy titkos katonai objektum építése van folyamatban. A lakosságot nyugtalanítja a hatóságok titkolózása az építkezéssel kapcsolatban, pontos és kimerítő információ hiányában a legkülönbözőbb rémhírek terjedtek el területszerte.

1989 tavaszán Munkácson tiltakozó akció indult az objektum megépítése ellen. Ennek hatására az illetékesek kénytelenek voltak elismerni, hogy a létesítmény ürvédelmi célokat szolgál, a felvett elektromos energiát elektromágneses hullámokká alakítja, közben az elektromágneses sugárzás szintje nem haladja meg – szerintük – a Szovjetunióban megengedett 10 mikrowatt/cm²-t. Elismerték továbbá, hogy a berendezés hűtésére napi 4000 m³ vízre lesz szükség, amiből 2000 m³ naponta elpárolog. Végül arra is fény derült, hogy ez a létesítmény azonos a krasznojarszki lokátor-állomással. Ez utóbbi tény akkor vált meghökkentővé, miután október 23-án Eduard Sevardnadze, a Szovjetunió külügyminisztere a Legfelsőbb Tanács ülésén kijelentette, hogy a krasznojarszki lokátor-állomás felépítése ellentétes volt az 1972-es ABM-szerződéssel,⁸¹² és közölte, hogy az állomást lebontják.

⁸¹² Az 1972. május 26-án Leonid Brezsnyev szovjet pártfőtitkár és Richard Nixon amerikai elnök által Moszkvában aláírt és 1972. október 3-án hatályba lépett, SALT-I.-szerződésként is aposztrofált kétoldalú amerikai–szovjet megállapodások keretében megkötött egyezményről van szó. Az USA és a SZU 1969-ben kezdte meg a stratégiai fegyverkorlátozási tárgyalásokat (SALT), egyrészt az interkontinentális atomtöltetű hadászati támadórakéták (ICBM), másfelől az ezek elhárítását célzó rakétaelhárító rendszerek (ABM) kiépítésének korlátozásáról. A SALT-I. két részből állt: 1.) az ABM-egyezményből és 2.) az öt évre szóló, a hadászati támadó fegyverzetrendszerekről szóló

A pisztraházi állomás felépítéséről szóló határozatot titokban hozták meg a Brezsnjev-korszakban, a nép véleményét és érdekeit figyelmen kívül hagyva. Abban az időben, amikor az ország gazdasági gondokkal küzd, súlyos milliárdokat ölnek bele egy teljesen szükségtelen, ráadásul ránk és a környező országokra nézve halálos veszedelmet rejtő létesítmény fölépítésébe.

Bennünket, kárpátaljaiakat nagymértékben nyugtalanítanak ezen űrvédelmi objektumok egészség- és környezetkárosító hatásai. Nem hisszük ugyanis, hogy az elektromágneses sugárzás szintje a megengedett alatt marad. A hatóságok ugyanis már nem egyszer rejtették el az igazságot a lakosság elől. Ismeretes számunkra, hogy a szupermagas frekvenciájú hullámok kisugárzása súlyos genetikai ártalmakhoz vezet az emberi szervezetben: halvaszületést, a nőknél terméketlenséget, a férfiaknál impotenciát, kopaszodást, a fogak kihullását okozhatja. Nincs garancia arra, hogy nálunk Kárpátalján és a velünk szomszédos Magyarországon is, ezek a szörnyűségek nem következnek be.

A létesítmény környezetkárosító hatása még a laikusok számára is nyilvánvaló. Elegendő csak az építők által elismert tényre, a napi 4 ezer köbméter vízfogyasztásra hivatkozni. E hatalmas vízmennyiség elszívása a talajból megbontja a természet egyensúlyát, a kárpátaljai folyókat és erdőket kiszáradás veszélye fenyegeti. Másrészt a naponta elpárolgó 2000 m³ szennyezett víz állandó esőzéseket okozhat, melyek a vízcseppek szennyezettsége miatt károsítják, majd fokozatosan kipusztítják a vidék élővilágát. Nincs garancia arra, hogy ez a tragédia nem következik be.

A kárpátaljai lakosság félelmét, ha lehet, még fokozta az a nem hivatalos forrásból származó értesülés, hogy a létesítménybe atomreaktort szerelnek be. Az építők ezt cáfolják. Az viszont igaz, hogy az építkezést végző katonák között sok a részeges és a kábítószer élvező. Ha ez így van, akkor az építkezés biztonságossága igencsak megkérdőjelezhető. Egy esetleges baleset még a csernobilinál is nagyobb tragédiát okozhat. Arra sincs garancia tehát, hogy itt nem történik meg egy újabb Csernobil!

Ha ez a létesítmény felépül, Kárpátalja a nyugati rakéták elsőszámú célpontjává válik. Ilyen körülmények között, a honvédelem túszaivá válva, hogyan éljen nyugodtan az ember, hogyan neveljék gyermekeiket, hogyan bízzanak a jövőben, amikor fejük fölött Damoklész kardjaként ott lebeg a biztos megsemmisülés reális veszélye?

ideiglenes egyezményből. Az ABM-szerződésben a felek vállalták, hogy mindegyikük legfeljebb két hadászati rakétavédelmi körzetet hoz létre oly módon, hogy azok ne biztosíthassanak átfogó országos védelmet, és ne szolgálhassanak alapul az ilyen rendszer kiépítéséhez. A körzetek maximum 150 kilométeres sugarúak lehettek, legfeljebb 100-100 kilövőállással és ugyanannyi rakétaelhárító rakétával, korlátozott számú és hatósugarú radarokkal.

A létesítmény ellen először a munkácsi Mitrák-társaság⁸¹³ emelte fel a szavát. Tiltakozásuk eredményeként létrehozta egy „független” szakértői bizottságot az objektum ökológiai hatásainak vizsgálatára. A bizottság elnöke V. M. Sesztopalov, az USZSZK Tudományos Akadémiájának levelező tagja lett. A bizottság tagjaira megpróbálták nyomást gyakorolni annak érdekében, hogy az objektumot ökológiailag tisztának és az egészségre ártalmatlannak találják. Ez csak részben sikerült, mert a bizottság 9 tagja közül 5 nem volt hajlandó aláírni egy ilyen értelmű jelentést és lemondott megbízatásáról.

Szeptember 16-án a Mitrák-társaság kezdeményezésére a munkácsi városi stadionban tiltakozó nagygyűlésre került sor, melyen a jelenlévők az építkezés leállítását és egy nemzetközi szakértői bizottság létrehozását követelték, melynek tagjai közt ott lennének a környező szocialista országok tudósai, valamint Andrej Szaharov ismert atomfizikus és polgárjogi aktivista. Ehhez a követeléshez csatlakozott a RUH (Ukrainai Népi Mozgalom), valamint a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség munkácsi szervezete is. A nagygyűlésen elfogadott követeléseket elküldték az USZSZK és az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsához, a Szovjetunió Állambiztonsági Bizottságához a Honvédelmi Minisztériumba, az ukrainai „Zelenij szvit” (Zöld világ) egyesüléshez, Kárpátalja népképviselőihez. Sajnos, eddig csak az egyik képviselőtől érkezett válasz. Elkésérítő az is, hogy a hivatalos sajtótermékek közül csak a Kárpátontúli Ifjúság, az Ukrainai LKISZ⁸¹⁴ Kárpátontúli Területi Bizottságának lapja⁸¹⁵ adott eddig hiteles tájékoztatást⁸¹⁶ a pisztraházi objektummal kapcsolatban kialakult helyzetről.⁸¹⁷

⁸¹³ Az Olekszandr Andrijovics Mitrak (1837–1913) Munkácson eltemetett kárpátaljai görögkatolikus lelkész, költő, író, etnográfus emlékére létrejött szervezetről van szó. Közelebbit nem sikerült kideríteni róla.

⁸¹⁴ Vagyis: a Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség (Komszomol).

⁸¹⁵ A Kárpátontúli Ifjúság a Komszomol Kárpátontúli Területi Bizottságának Молодь Закарпаття című, orosz nyelvű és Молодь Закарпаття című, ukrán nyelvű orgánumának magyar nyelvű tükörfordítása volt, a cikkeket és tudósításokat közvetlenül ezekből a lapokból vette át. Emiatt a nyelvezetét számos probléma jellemezte, ugyanakkor 1989-ben a helyi ukrán társadalmi közegben és a fiatalság körében zajló folyamatokról hiteles képet közvetített. Nyilván a levélírók is az ukrán nyelvű kiadást említik e helyen.

⁸¹⁶ A Kárpáti Igaz Szóban is megjelent egy tudósítás a szeptember 16-i munkácsi tüntetésről. Lásd: Legyen egészséges környezetünk. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. szeptember 20. 1.

⁸¹⁷ Lásd például: DOCSINEC, M[iroszlav]: A pisztrajaloei objektum objektív és szubjektív szemzőgből. *Kárpátontúli Ifjúság*, 1989. szeptember 9. 4. – A szeptember 16-i tüntetésről két cikk is beszámolt: 1.) DOCSINEC, M[iroszlav]: A pisztrajaloei objektum körül. *Kárpátontúli Ifjúság*, 1989. szeptember 23. 4. 2.) JASCSISCSAK, V[italij]: Nem ránk tartozik? *Kárpátontúli Ifjúság*, 1989. szeptember 23. 4. – Nem engedjük meg! Munkács lakosságának sz USZSZK Legfelsőbb Tanácsához, Jurij Scserbak íróhoz, az SZSZKSZ népképviselőjéhez, az orvostudományok doktorához, Volodimir Javorivszkijhez, az SZSZKSZ népképviselőjéhez, az USZSZK T. H. Sevcenko-díjas íróhoz intézett felhívásából. *Kárpátontúli Ifjúság*, 1989. október 7. 4. – DOCSINEC, M[iroszlav]: Az objektumon nyugalom

Az építkezés leállításáért jelenleg aláírásgyűjtés folyik Munkácson és a környező falvakban. De gyűjtöttek már aláírásokat Ungváron és Huszton is. Eddig körülbelül 20 ezer aláírás gyűlt össze.

A tiltakozások ellenére az építkezés folytatódik. A megrendelő – a Honvédelmi Minisztérium – cinikusan semmibe veszi a nép követelését, csak saját szűklátókörű érdekeit tartja szem előtt. Eközben egész Kárpátalja lakossága a több hektáron kivágott fák helyén magasló, halálos veszedelmet rejtő monstrum fogságába kerül.

Kérjük a magyar kormányt és Önt személy szerint, vesse latba befolyását a Kárpátalját, de a környező országokat is fenyegető veszély elhárításáért, szükség esetén vesse fel a problémát nemzetközi fórumokon, tegyen meg minden lehetőt azért, hogy Kárpátalja ne válhasson az itt élő népek temetőjévé!⁸¹⁸

Tisztelettel:

a KMKSZ munkácsi szervezete: *Gajdos* (Gajdos Györgyné, elnök),
a munkácsi Mitrák-társaság: *L. Karavanszkaja* (Karavanszkaja Ljubov, elnök),
a RUH városi szervezete: *Kocsur* (Kocsur Borisz elnök),
a „Zelenij szvit” egyesülés: *Derkács* (Derkács Eugénia).

Munkács, 1989. XI. 18.

U.i.: Levelünk nyilvánosságra hozását nem ellenezzük, sőt, azt reméljük, minél inkább sikerül a széles közvélemény figyelmét ráirányítani e veszélyes létesítményre, annál inkább bizhatunk tiltakozó akciónk eredményességében. Amennyiben a miniszterelnök úr úgy dönt, hogy válaszol levelünkre, akkor azt a következő címre szíveskedjék elküldeni:

Neubauer Ferenc (a KMKSZ munkácsi alapszervezetének titkára)
295400 Munkács, Kocjubinszkij u. 5.

van... *Kárpátontúli Ifjúság*, 1989. október 14. 6–7. – Részben még ehhez a témakörhöz kapcsolódott az Anatolij Kovalcsukkal, az Ungvári Állami Egyetem Biológiai Karának docensével készített interjú is. Lásd: JASCSISCSAK, V[italij]: „A mennydörgés már elhangzott...” *Kárpátontúli Ifjúság*, 1989. november 18. 10.

⁸¹⁸ A következményekről lásd még a 104., 113–114. és 116. sz. dokumentumot.

103.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak
az UKP Kárpátontúli Területe egyik járási bizottsága első titkárával
folytatott megbeszéléséről

KIJEV, 1989. NOVEMBER 29.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/84. DOBOZ, 002591/4/1989. SZ.

KÜM Távközlési Osztály
Nagykövetség
Kiev
Azonosító
KEV20588

Rejtjel Távirat
Érkezett: 89. 11. 29. 15.29

Szigorúan titkos!
Készítette: UN
Ellenőrizte: *Hi*

Kárpátaljai tartózkodásom során az egyik járási első titkár elmondta a következőket:

1.) Az UKB megtárgyalta a kárpátaljai nemzetiségi problémákat és néhány konkrét határozatot hozott:

– Beregszászon rekonstruálni kell a kultúrházat (ez az, amelyiket magyar kulturális intézetté szeretnénk fejleszteni).

– Ungváron nemzetiségi kulturális központot kell létesíteni.

– A Tiszán Csapnál új hídát kell építeni.

2.) Elmondta, hogy Kijevből arra biztatják őket, hogy keményebben lépjenek fel mindenféle rendbontás ellen, akkor is, ha nemzeti mezben jelenik meg. Ezért nem merték engedélyezni az elhurcoltak emlékére rendezett konferenciát sem.

Hangsúlyozta, hogy ő egyetért a kijevi Pártközpont álláspontjával, amely szerint a párt nem fog lemondani a vezető szerepéről és a demokratikus centralizmusról.

Véleményük szerint Kelet-Európában Románia az egyetlen ország, amelyik megvédi a szocializmus elveit, és ha nem zavarják meg kívülről, meg is valósítja.⁸¹⁹

Lássa: I. Területi Főosztály

– 111 – P[áldi] –

⁸¹⁹ Ezt a bekezdést Monori István a bal lapszélén kijelölte és egy felkiáltójelet tett mellé.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek
az UKP Kárpátontúli Területi Pártbizottsága plénumáról

KIJEV, 1989. DECEMBER 13.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/84. DOBOZ, 002591/5/1989. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

145/SZT/1989

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány KÜM

1 példány Moszkva

1 példány Saját

Gépelte: Garami Judit

Szigorúan titkos!

Érvényességi idő: visszavonásig

Kijev, 1989. december 13.

Tárgy: A kárpátaljai területi
pártbizottság plénuma a nemzetiségi
viszonyok „harmonizálásáról”

dr. Horn Gyula,
miniszter úr⁸²⁰

December elején a kárpátaljai területi pártbizottság plénumán a nemzetiségi szervezetek vezetői jelenlétében tárgyalták az SZKP KB szeptemberi határozatának megfelelően⁸²¹ a nemzetiségi politika időszerű kérdéseit. Nem tartom szükségesnek az ülésen elhangzottak ismertetését, a Bandrovszkij által elmondott bürokratikus pártzsargonban megfogalmazott, deklaratív jellegű kinyilatkoztatásait. Csak azokat a megállapításokat, vitákat ismertetem, amelyek bennünket közvetlenül érintenek.

1) A múlttól az előadó elmondta, hogy Kárpátalján kialakultak az internacionalista egység gazdag hagyományai, annak a közös harcnak a hagyományai, amelyet az ukrán, magyar, román és zsidó szegények folytattak az osztrák, magyar, cseh hódítók és „saját” hódítóik feudális önkénye és elnyomása ellen. Itt mindig szembehelyezkedtek a magyar sovinizmussal, a helyi burzsoázia szeparatizmusával. 1945 után viszont

⁸²⁰ Ügyviteli utasítás az akta előlapján a kiszignált tisztviselők neveivel és azok szignóival: „Tájékoztatásra: *Horn Gyula Horn – Őszi István Őszi XII. 27. – Szabó Sándor Sz. S.*”

⁸²¹ Az SZKP KB 1989. szeptember 19–20-i plénumán elfogadott, *A párt nemzeti politikája a jelenlegi feltételek között* című elvi állásfoglalásról és annak végrehajtását, illetve alkalmazását előíró KB-határozatról van szó.

„megteremtették a feltételeket ahhoz, hogy aktívan részt vegyenek a terület, a köztársaság és az egész ország állami, társadalmi és politikai életében”.

Ezzel az értékeléssel szemben Balla László kifejtette a magyarok felfogását a múlttól. Azt mondta: „tisztában vagyunk veled, hogy azok a sérelmek, amelyek az ukránokat a rezsim idején, a magyarokat pedig az átalakítás előtti időben érték, nem a kárpátontúli ukránok vagy a kárpátaljai magyarok vétke, hanem a horthystaké, a sztálinizmusé, a brezsnyevizmusé.” Elmondta, hogy Gorbacsov fellépése előtt a magyarok jogfosztottak voltak Kárpátalján, illetve csak hamis, látszatjogaik voltak, például a tanulók a közelmúltig nem szólíhatták meg a tanítóikat magyarul, vagy nem engedték leírni magyarul a magyar falvak nevét.

2) A múlttal kapcsolatos torzítási törekvések két másik példája, ami a plénumon is hangot kapott:

– A szovjet politikai gyakorlatban a köztársaság nevével adó népet összefoglaló névvel őslakos népként különböztetik meg a bevándoroltaktól. Ukrajnában – természetesen – az ukránok az őslakosok. Az utóbbi időben azonban a kárpátaljai pártszervegekben és a sajtóban a kárpátaljai őslakos, tősgyökeres nemzetnek az ukránokat tekintik. Ez élezi az ellentéteket, mert igazi őslakosoknak a magyarok tartják magukat és nem kevésbé a hegyek között élő ruszinok.

– A KMKSZ több helyi szervezete követeli az Ukrajnából folyó betelepítés megszüntetését a magyar falvakba. Ezt a követelést Bandrovszkij elutasította és azt állította, hogy semmiféle betelepítés nem folyik.⁸²² Egy gyárigazgató azonban elmondta, hogy a gyárak kénytelenek szakembereket Ukrajnából betelepíteni, bár tudja, hogy a helyi lakosságnak ez nem tetszik.

⁸²² Ez nem felel meg a valóságnak. A magyar lakosságú területekre irányuló betelepítés, az etnikai arányok mesterséges átalakítása végigkísérte Kárpátalja 1944–1945 és 1990 közötti történelmét. Ennek a politikának a gyökerei 1944–1945-ig vezetnek vissza, s nem sokkal azután megkezdődött, hogy a Vörös Hadsereg megszállta Kárpátalját. A betelepítés legfőbb célja az volt, hogy gyorsított ütemben szovjetizálják Kárpátalját, és így visszafordíthatatlanul betagozzák és integrálják azt a totalitárius államszövetség keretei közé. A kolonizáció három irányból folyt: 1.) A kitelepített és deportált magyarok helyére hegyvidéki ruszinokat hoztak. STARK, 2010. 251. – 2.) Belső Ukrajna területeiről is támogatták az ukrán nemzetiségűek térfoglalását. 3.) Ugyancsak a korszak legelejétől érvényesült az orosz ajkúak segítségével végrehajtott kolonizáció. Nem csak a születési arányszámoknak, hanem a betelepítéseknek is köszönhető, hogy az ukrán identitású lakosság 1945-től 1989-ig mintegy 450 ezer fővel gyarapodott, részarányuk az 1946-os 68%-ról 1989-re 78,5%-ra ugrott. Ugyancsak ebben az időszakban, a tősgyökeres magyarság asszimilációja és a mesterséges betelepítés következtében az 1946-os 12 ezer főről 1989-re közel 50 ezerre gyarapodott az orosz ajkúak létszáma, a részarányuk 1,4%-ról 4%-ra izmosodott. Az oroszok betelepítésére és a népességszám változásaira lásd: OFICINSZKIJ, 2010/a. – OFICINSZKIJ, 2010/b. – OFICINSZKIJ, 2010/c. – CSERNICKÓ-MELNYIK, 2010.

– Az ellenzéki szervezetek emlékművet akarnak állítani a sztálinizmus áldozatainak. A plénumon felvetették, hogy ez nem helyes, helyette a sztálinizmus és a Horthy-fasizmus áldozatainak emlékművét kell felállítani.

3) A kárpátaljai politikai vezetőkkel már többször megvitattuk a magyar kisebbség problémáit és a magyar számarányukhoz képest alacsony képviselőletét. Beismerték, hogy kevés a magyar a vezetők között, megígérték, hogy változtatni fognak rajta. Most – Fodó Sándor kérésére – Bandrovskij ismertette a következő adatokat. A területi pártbizottság némenklatúrájában 453 fő szerepel, ezek közül 14, azaz 3,1% a magyar. Hozzátette, hogy ez kevés ugyan, de „nem kell dramatizálni”, „ne csináljunk problémát a semmiből”.

A Beregszászi járásban sem jobb a helyzet. Ott a lakosságnak 72%-a magyar, de a járási némenklatúrának csak 37%-a. Ezt az arányt a járási párttitkár megfelelőnek tartja.

4) A kárpátaljai politikai vezetők a nemzetiségi kérdésben két olyan hamis felfogás áldozatai, amelyek a sztálini időszakban terjedtek el és – többszöri vitáink után – sem engednek belőle. A plénumon mind Bandrovskij, mind Veress Gábor többször hangoztatta őket.

Az a meggyőződésük, hogy a kisebbség magatartása a gazdasági helyzetüktől, életszínvonaluktól függ, ezért a jelenlegi problémákat is a SZU-ban legfontosabb feladatnak, az élelmiszerellátásnak, a lakáskérdésnek a megoldásával kell rendezni. A velük folytatott viták során például elmondták, hogy nem értik, miért akarnak a magyarok Magyarországra áttelepedni, hiszen jobban élnek, mint az ukránok, Magyarországon pedig romlik az életszínvonal. Nem hajlandók tudomásul venni, hogy egy kisebbség magatartása, jó vagy rossz közérzete nagyon sok körülménytől függ. Ezek jó része távol esik az életszínvonalától és közelebb áll a nem anyagi jellegű, egyéni és kollektív emberi jogok érvényesülésének feltételeitől.⁸²³ Csakhogy, ha ezt elismernék, akkor nem hivatkozhatnának az általános gazdasági nehézségekre.

A másik megingathatatlan tételük az, hogy a szocializmusban a káderek kiválogatásánál csak a politikai megbízhatóság és a szakmai rátermettség, a szaktudás számít. Büszkéek arra, hogy ők már internacionalista alapon állnak, mert nem veszik figyelembe a nemzetiségi hovatartozást. A plénumon is hiába vetették fel a felszólaló magyarok és bizonyították a statisztikával a káderpolitikának a magyarokra hátrányos voltát, az első titkár szerint a jelenlegi arányok megfelelőek.

⁸²³ Elütés a gépiratban. Nyilván: feltételeihez.

5) Bandrovszkij elismerte, hogy az öntevékeny társadalmi szervezetek széleskörű fejlődésnek indultak és segíteni kell ezeket a szervezeteket.⁸²⁴ Utána azonban a KMKSZ-ről a következőket mondta:

„Kategorikusan ellenezzük az olyan nacionalista és szeparatív törekvéseket, amelyek a helyzet kiéleződéséhez vezetnek. Mint már említettem, a Magyar Kulturális Szövetség tagjai az ungvári járás egyes falvaiban kategorikusan fellépnek a nem magyar nemzetiségűek ottani letelepedése ellen. Beregszászon a szövetség tagjai aláírásokat gyűjtenek annak érdekében, hogy nemzetiségi autonóm területet alakítsanak, s eközben azt híresztelik, hogy ha mindez megvalósul, a járást a Magyar Köztársaság fogja élelmiszerrel ellátni. Farizeusok a KMKSZ-nek azok a képviselői is, akik a párbeszéd helyett a magyarországi sajtó segítségével akarnak nyomást gyakorolni a terület vezetőire, néhány járás lakosságát megpróbálják megfosztani attól, hogy maguk döntsék belső problémáik megoldásáról.”

Sajnos el tudom képzelni, hogy egyes helyeken lehetetlen irreális ígéretések is elhangzanak az autonómiát sürgető ívek aláírásánál. Jelenttem már arról is, hogy a magyar sajtóval kapcsolatos kifogásait Bandrovszkij már nekem is többször elmondta.

Az egyik felszólaló azzal vádolta az autonómiára törekvő KMKSZ-t, hogy „nemzeti kerítést húz a népek köré” ahelyett, hogy hidat építene köztük.

6) Több felszólaló követelte, hogy mondják meg világosan a pisztrjalovci⁸²⁵ objektumról a valóságot. A lakosság nyugtalan miatta, a tudósok állásfoglalása nem egyértelmű (mert nem merik a katonai beruházást bírálni). Mások a RUH vezetőit bírálták, mert tüntetéseket szerveznek a beruházás leállításáért. A területi tanács elnöke bejelentette, hogy decemberben alakítja ki a tanács álláspontját az objektummal kapcsolatban. (Munkács mellett épülő, ürobjektum elleni védelemre alkalmas lézer kilövőhely építésének leállításáért folyik a harc.)

7) A beszámoló és a felszólalók követelték, hogy a nyelvtörvény rendelkezéseit január 1-től be kell vezetni. Ez többek között azt is jelenti, hogy a magyar oktatási nyelvű iskolákban az orosz mellett az ukrán nyelv oktatását is elkezdik. Az idegen

⁸²⁴ Bandrovszkij nem is mondhatott mást, hiszen az SZKP KB fent már többször hivatkozott 1989. szeptember 20-i határozata kifejezetten azt adta direktívába a területi (megyei) pártszerveknek, hogy segítsék az ilyen társadalmi és kulturális önszerveződések létrejöttét: „Minden jogot és feltételt biztosítani kell arra, hogy azok az állampolgárok, akik a saját nemzeti területi egységükön kívül élnek, vagy nem rendelkeznek ilyennel, megőrizhessék a nemzeti hagyományait, fejleszthessék a kultúrájukat és nyelvüket, illetve képviselthessék magukat a hatalmi szervezetben. A már megszerzett tapasztalatokat felhasználva folytatni kell azt a gyakorlatot, amely lehetővé tette nemzetiségi kulturális központok, szervezetek és közösségek létrejöttét. Ezek az illetékes tanácsi szervek vezetésével és segítségével működhetnek, képviselőt küldhetnek a tanácsba.” *МИЛІК КИІС*, 1989. 227–228.

⁸²⁵ Vagyis: pisztraházi.

nyelv már a negyedik lenne a magyar tanulók számára. Ezt többen is kifogásolták. Petro Szkunc költő, a RUH helyi vezetője viszont azt javasolta, hogy az ukrán iskolákban idegen nyelvek helyett a magyar nyelvet kellene tanítani. Ezt azzal indokolta, hogy a nyugati nyelveket úgysem tanítják megfelelő színvonalon, a magyar nyelv jó tanításához könnyen megteremthetők a feltételek és a magyar nyelvismeretet mindenki naponta hasznosítja.⁸²⁶

Még egy megjegyzést szeretnék tenni a címben jelölt „harmonizáláshoz”. A területi pártbizottság találmányosságát mutatja, hogy kifejezésük, új szóalkotásuk pontosan kifejezi szándékaikat. Már nem is beszélnek a nemzetiségi kérdés megoldásáról. Úgy látszik, már az eddig használt „a nemzetiségi viszonyok tökéletesítése” kifejezés is túlhaladottá vált (ami úgy sem tartalmazott semmit). Most elkezdték „harmonizálni” a nemzetiségi viszonyokat. Ez pontosan fedi szándékaikat, hiszen teljesen homályos és értelmetlen, ha pedig mégis jelent valamit, az csakis az lehet, hogy központilag kézben tartva, engedve, vagy szigorítva szabályozni a kisebbségek jogait és kötelelességeit.

A plénumon elhangzott beszámoló és a felszólalások azt mutatják, hogy bár jelentős lépések történtek a magyarok és más kisebbségek jogainak bővítése terén, a helyi pártvezetők felfogása alapján véve nem változott. Ami történt, az a rájuk gyakorolt nyomás és nem az ő nemzetiségi politikájuk megváltoztatásának eredménye. Természetesen az SZKP határozatait kötelesek végrehajtani, de azok a határozatok csak keretet adnak, azok kitöltése elsősorban az alulról jövő nyomástól függ.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

⁸²⁶ Petro Szkunc a RUH (Népi Mozgalom a Peresztrojkáért) kárpátaljai fiókszervezete kezdeményező csoportjának vezetőjeként nyilvánosan is kifejtette, hogy minden kárpátaljai nemzeti kisebbség kulturális önrendelkezését támogatja. Lásd: ZUBACS, Vaszil: Én vagyok a nép... A pangás elleni őszinteség regiszterében zajlott le tudósítónk beszélgetése Petro Szkunc költővel, a Kárpátontúli Népi Mozgalom az Átépitésért kezdeményező csoportjának elnökével. *Kárpátontúli ifjúság*, 1989. augusztus 26. 4.

105.

Páldi András kijevei főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek
a kárpátaljai autonómia megteremtésének egy lehetséges módjáról

KIJEV, 1989. DECEMBER 13.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1989/84. DOBOZ, 002591/6/1989. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

146/SZT/1989

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány KÜM

1 példány Moszkva

1 példány Sajat

Gépelte: Garami Judit

Szigorúan titkos!

Kijev, 1989. december 13.

Érvényes: visszavonásig

Tárgy: Javaslat a kárpátaljai
autonómia megteremtésének egy
lehetséges módjára

dr. Horn Gyula,
miniszter úr⁸²⁷

A Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége kezdeményezte egy magyar autonóm körzet megvalósítását Kárpátalján. Az SZKP határozata lehetővé teszi – de a megvalósítás módját a törvények még nem részletezték –, hogy az egy tömbben élő nemzetiségek autonóm körzetet, járást alakíthatnak. A nehézséggel az okozza, hogy a 170.000-200.000 magyarnak csak 50-60%-a különíthető el egy, többé-kevésbé egyéges tömbön belül. Ezért az autonómia gondolatának felvetése azonnal éles vitákat váltott ki a magyarok között. Azok a magyarok, akik az elképzelhető határokon kívül esnének, nemcsak ellenzik az autonómia megvalósítását, hanem aktívan harcolnak is ellene. Ezek egy része elfordul a KMKSZ-től, pedig az az egész magyarságot átfogó szervezet.

A megyei járási politikai vezetők magatartása nagyon kétszínű, mert hivatalosan nem ellenezhetik, hiszen felsőbb szintű politikai döntés van rá, de a gyakorlatban, ki nyíltan, ki burkoltan, akadályozni próbálják a KMKSZ tevékenységét. Leggyakrab-

⁸²⁷ Ügyviteli utasítás az akta előlapján a kiszignált tisztviselők neveivel és azok szignóival: „Tájékoztatásra: *Horn Gyula Horn – Őszi István Őszi XII. 27. Lásd bent – Szabó Sándor Sz. S.*” Ügyviteli bejegyzés az akta belívén: „A Politikai Elemző és Tájékoztató Főosztály Tabajdi Csabának megküldi.” Alatta: „*Monori elvtárs! Beszéljünk erről a javaslatról! Őszi XII. 27.*”

ban arra hivatkoznak, hogy az autonómia növeli a nemzetek közötti feszültséget, elmérgesíti az ukránok és a magyarok közötti jó viszonyt.

Helyi tapasztalataim szerint az autonómia körüli vita többet ártott a magyaroknak Kárpátalján, mint használt. Kielezte a reménybeli állásokért, vezető posztokért folyó harcot, megalapozatlan illúziókat keltett. Olyan ábrándokat kergetnek, hogy az autonómia az első lépcső a terület Magyarországhoz való csatolása útján. Sajnos a magyarok egy része, az autonómia miatt, szembekerült a KMKSZ-szel. A természettudományos és a gazdasági életben dolgozó értelmiség egy része nem hajlandó részt venni az általuk kalandorságnak tartott autonómiaakcióban és nem ismeri el méltó vezetőnek a KMKSZ jelenlegi vezetőit sem. Szerintük az autonómia nem teremthető meg a magyarok jelentős részének szétszórt településviszonyai miatt. Az autonómia létrehozása nem hozna semmi érzékelhető hasznot, de megrontaná a magyarok közötti és a magyarok–ruszinok közötti viszonyt.

Ezért az a meggyőződésem, hogy Kárpátalján nem magyar autonómiára kell törekedni, hanem az egész kárpátaljai megye autonóm területté nyilvánítását kell napirendre tűzni.⁸²⁸ Ennek a javaslatnak a realitása és előnyei mellett jelentős érvek szólnak:

– Ukrajnában, a Krími terület már bejelentette az autonómiára való igényét, elsősorban a kevert nemzetiségi helyzetre való tekintettel. Ebből a szempontból hasonlít Kárpátaljához, tehát a kijevei hatóságok számára nem lenne különleges eset.

– Az egész terület autonómiája nem állítaná szembe a nemzetiségeket, sőt még jobban erősítené az itt élő népek összetartását, egymásrautaltságát. Mérséklődne a jelenleg erősödő magyar nacionalizmus.

– Lehetővé tenné a magyarok arányos képviselését a megye vezető szerveiben, jelentőségüket pedig ennél is jobban növelné a Magyarországgal szélesedő gazdasági és kulturális kapcsolatokban betöltött szerepük.

– A kárpátaljai autonóm terület léte példa lehetne a szomszédos országok számára, mintaként szolgálhatna az Erdély-probléma majdani megoldása számára is.

– A terület nagyobb önállósága újabb lehetőségeket tárna fel gazdasági és kulturális együttműködésünk előtt.

Előfordulhat, hogy Kijevben nem örülnének a javaslatnak, mert felrémlene bennük a kárpátaljai szeparatizmus többszöri kísérlete.

Javasolataim a következők:

1.) Magyarországon hagyjuk abba a magyar autonómia ügyében folytatott sajtókampányt.

2.) A KMKSZ vezetőit meg kellene győzni arról, hogy az autonómiáért folyó aláírások gyűjtését hagyják abba, és a területi autonómiát kezdjék el hirdetni. Ezt

⁸²⁸ A lap bal szélén az aláhúzott mondatot felkiáltójellel kijelölték.

a KMKSZ választási programjába kellene foglalni és a KMKSZ vezetőinek kellene meghirdetni, hogy a kezdeményezés a kezükben legyen. Ezzel a KMKSZ maga semmisítené meg az ellentétek élezésére vonatkozó vádakat, sőt, a kárpátaljai egység felé tenne lépéseket.

3.) A cél és a taktika módosítását még december folyamán meg kellene tenni, hogy legyen elég idő a kéthónapos választási harc során elfogadtatni ezt az elgondolást, és esetleges előnyeit a választóknál képviselői helyek szerzésével kamatoztatni.

A kárpátaljai autonómia gondolatát össze kell kapcsolni a már eddig is felmerült, de konkrét elgondolás hiányában eddig csak kívánságként élő, kárpátaljai különleges övezet ötletével.⁸²⁹ Egy ilyen, az egész megyét magában foglaló különleges övezet jó gazdasági alapot és elegendő indokot adna a kárpátaljai autonómia megvalósításához. Az autonómia léte pedig politikailag elfogadhatóbbá tenné a különleges közgazdasági szabályok bevezetését.⁸³⁰

Miről is van szó? Évek óta jó kapcsolatban vagyok egy nagy tekintélyű kárpátaljai gazdasági vezetővel, akinek vezetésével folyik egy kárpátaljai gazdasági egyesülés megalakításának előkészítése. Az elgondolás az, hogy az egyesülés olyan széles jogokkal rendelkezzen, amilyen a SZU-ban még nincs. Részvénytársasági alapon működne,⁸³¹ amelyben részt vehetnének kutatóintézetek, bankok, vállalatok, kolhozok, szövetkezetek, szanatóriumok stb. Számítanak magyar bankok, vállalatok csatlakozására, sőt nyugati tőkés vállalkozók részvételére is. Minden termelő, kereskedelmi tevékenységgel, bankügylettel, turizmussal, export-importtal foglalkozni akarnak.

A különleges övezet rangját azzal érdemelné ki, hogy a következő közgazdasági jogok megszerzését tűzte ki célul:

- Az egyesülés működésében⁸³² sem a helyi, sem a köztársasági pártbizottság nem szólhat bele.

- Az egyesülés tulajdona úgynevezett kollektív tulajdon lesz, aminek felhasználásáról csak az egyesülés vezetősége dönthet.

⁸²⁹ Az előzményekről lásd a 90. sz. dokumentumot.

⁸³⁰ Az aláhúzott részt a lap bal szélén tollal kijelölték és egy felkiáltójelet tettek mellé.

⁸³¹ A részvénytársaságok létrehozásának jogi alapjai ekkor adottak voltak a Szovjetunióban. A SZU Minisztertanácsa 1988. szeptember 15-én fogadta el 1195. sz., *A vállalatok és gazdasági szervezetek által kibocsátott értékpapirokról* címet viselő rendeletét, amely kétfajta részvénytípust nevesített: a dolgozói kollektíva és a vállalat részvényeit. Az első típusba sorolt részvényeket kizárólag a dolgozói kollektíva tagjai körében értékesítették volna. Ennek ellenére az első, igazán részvénytársasági alapon működő vállalat, a Kamaz, csak a Minisztertanács 1990. június 25-i, 616. sz. rendelete értelmében jöhetett létre. A részvények 51%-a ebben az esetben is az állam kezében maradt, csak 49%-át értékesítették jogi és magánszemélyek körében.

⁸³² Sic!

– A Goszplán⁸³³ számukra tervet nem adhat, tevékenységük a tervgazdálkodáson kívül zajlik.

– Teljes tevékenységükre külkereskedelmi és szabad valutagazdálkodási jogokat kapnak.

Az előkészületek a SZU Pénzügyminisztériumának egyetértésével és segítségével folyik, a kijevi és ungvári hatalmi szerveket nem vonták be a munkába. Hamarosan elkészül az alapszabály, amit meg fogok kapni.

Ezt az elgondolást életrevalónak tartom. Ha egy ilyen nagy egyesülés különleges közgazdasági feltételekkel megalakul, akkor ezeket a feltételeket ki lehet terjeszteni a Kárpátalján megalakuló egyéb, kisebb-nagyobb egyesületekre, részvénytársaságokra is. Ezzel Kárpátalján létrejönne egy, a SZU számára kísérletövezet, amely a piacgazdaság elvei alapján működne. Ugyanakkor ez a különleges gazdasági övezet kiváló alapja lehetne a kárpátaljai autonóm területnek. A fenti feltételek megvalósulása új lehetőségeket tárna fel a Kárpátaljával való mindenoldalú együttműködésünk előtt. Véleményem szerint ez a megoldás sokkal több előnnyel járna a kárpátaljai magyarok számára is, mint a most tervezett magyar autonómia megteremtése.

Úgy gondolom, hogy támogatnunk kell ennek a tervnek a megvalósulását és lehetővé kell tenni vállalataink és bankjaink részvételét.⁸³⁴

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

⁸³³ Vagyis a SZU Állami Tervbizottsága (Государственный плановый комитет Совета министров СССР).

⁸³⁴ Páldi javaslatát eleve kérdésessé tette, hogy Nyikolaj Talizin 1989. január 2-i, e téren kezdeményező levelére csak közel egy év múlva, 1989 decemberében reagált érdemben a magyar kormány. Magyar részről viszonyossági alapon a határ menti régióban működő vállalatok külkereskedelmi önállóságának kiterjesztésére a megfelelő jogi háttér megteremtése után, Szabolcs-Szatmár megye egy részén, s egyelőre kísérleti jelleggel láttak lehetőséget. Medgyessy Péter választervezete Vlagyimir Guszev szovjet miniszterelnök-helyettesnek. Budapest, 1989. december 7. után. MNL OL, XIXI-J-1-k, 1989/111. doboz, 11249/1989. sz. – E helyütt is hangsúlyozni kell, hogy az orosz közgazdasági frazeológia megkülönböztette egymástól a külföldi tőkevonzó képességük miatt preferált „szabad gazdasági övezeteket” („свободная экономическая зона”) a határ menti gazdasági integráció létrehozását célzó „közös vállalkozási övezetektől” („зона совместного предпринимательства”). Az 1989. január 2-i szovjet tervezet is inkább ez utóbbi létrehozására irányult. Az első különleges gazdasági övezeteket a SZU Minisztertanácsának 1989. december 12-i rendelete értelmében a szovjet–finn határ mentén, a Leningrádi területhez tartozó Viborgban és a szovjet–kínai határhoz közel eső távol-keleti Nahodkában hozták létre. A jogszabály előkészítése során még egy különleges gazdasági övezet létrehozásával számoltak a Kalinyingrádi területen. 1990–1991-ben pedig kizárólag az OSZSZSZK területén hoztak létre különleges gazdasági övezeteket (Kalinyingrád, Novgorod, Szahalín, Kemerovo, Csita stb.), más szovjet tagköztársaságokban nem.

106.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak
az ungvári magyar konzuli képviselet felállításáról

KIJEV, 1990. JANUÁR 23.

GÉPELT MÁSOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990/71. DOBOZ, 00417/1990. SZ.

KÜM Távközlési Osztály
Nagykövetség
Kiev
Azonosító: KEV 20630⁸³⁵

Rejtjel Távirat
Érkezett: 90. 01. 23. 13:05

Szigorúan Titkos!
Készítette: MG
Ellenőrizte: Me

J[urij] Jelcsenko, az UKP titkára elmondta, hogy nagyon hasznosnak tartja budapesti megbeszéléseit. Nem számított arra, hogy találkozhat a magyar nemzetiségi politika legfőbb irányítóival. Most már jobban megérti a kárpátaljai problémákat és elfogadja az ungvári magyar külképviselet felállításával kapcsolatos magyar érveket. Bár jobb lenne, ha az nem főkonzulátus, hanem csak konzulátus lenne. /Hazatérése után utasítást adott a KÜM-nek az egyetértő ukrán álláspont Moszkvába való továbbítására.⁸³⁶

Nincs döntés abban, hogy állítsanak-e fel szovjet vagy ukrán főkonzulátust Kelet-Magyarországon. Valószínűleg jobb lenne, ha egy ukrán munkatársat küldenének a debreceni főkonzulátusra.

Elmondta, hogy a RUH vasárnapi megmozdulása nagy tömegeket mozgató meg. Kijevben több mint ötszáz kék-sárga zászlót hordoztak a tüntetők. A szónokok a választások fő céljaként a hatalom békés úton történő átvételét jelölték meg.⁸³⁷ A RUH befolyása egyre nő, ezért ma már az UKP semmit sem tehet a RUH várható reagálásának figyelembevétele nélkül. Azt mondhatjuk – tette hozzá –, hogy Ukrajnában két politikai erő, két párt létezik. A RUH különösen Nyugat-Ukrajnában számíthat sikerre.

Közölte, hogy az SZKP plénumának következő ülése január 29-én lesz.

Lássa: I. Területi Főosztály
Konzuli Főosztály

– 06 – P[áldi] –

⁸³⁵ Ügyviteli utasítás az akta előlapján: „Tájékoztatásra: Sztankovics Imre *Sztankovics 1/24*”.

⁸³⁶ A mondatot tollal aláhúzták és a lap bal szélén felkiáltójellel kijelölték.

⁸³⁷ 1990. január 21-én a RUH tömegdemonstrációt szervezett „Élő lánc” elnevezéssel, melynek keretében egy Lvovtól Kijevig húzódó, közel 700 kilométer hosszú, hivatalos becslések szerint 450 ezer emberből álló élő láncot alkottak. A nem hivatalos becslések az „élő láncban” részt vevők számát 1 és 5 millió fő közé tették. A demonstrációt az Ukrán Népköztársaság és a Nyugat-Ukrán Népköztársaság 1919. január 22-i egyesülésének 71. évfordulója alkalmából szervezték.

107.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak
a kárpátaljai magyarok autonómiaigényének ukrán politikai
percepciójáról

KIJEV, 1990. JANUÁR 24.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990/76. DOBOZ, 00458/1990. SZ.

KÜM Távközlési Osztály
Nagykövetség
Kiev
Azonosító: KEV 20635⁸³⁸

Rejtjel Távirat
Érkezett: 90. 01. 24. 13:28

Szigorúan Titkos!
Készítette: MG
Ellenőrizte: Me

J[urij] Jelcsenko, az UKP KP titkára – kérdésemre – elmondta, hogy a kárpátaljai magyarok autonómiára vonatkozó kérését tanulmányozzák. Az SZKP nemzetiségi politikája lehetőséget ad autonóm nemzetiségi területek létesítésére, de – szerinte – az autonómia nemcsak a magyarok és ukránok nagy részét választaná széjjel, hanem a magyarokat is kétfelé osztaná. Ugyanakkor húsz-harmincezer ukránt, oroszot hozna a magyar autonómián belül kisebbségi helyzetbe. Nekünk – mondta – nem szétválasztani kell a népeket, hanem közelíteni, kapcsolataikat erősíteni. Az Odessza környéki bolgárok is autonómiát szeretnének, a Krímben is van ilyen szándék. De a feltevések egyik helyen sem indokolják.

Vagyis, tárgyalnak az autonómiáról a nemzetiségekkel, mert erre kötelezi őket a párthatározat és az alkotmány, mert – mint mondta – Ukrajnának egységesnek kell maradnia.

Lássa: I. Területi Főosztály

– 07 – P[áldi] –

⁸³⁸ Ügyviteli utasítás az akta előlapján: „Tájékoztatásra: Szabó S. Sz. S.– Tóth L. T. L. – Szuromi A. Sz. A.”

108.

A Magyar Köztársaság Külügyminisztériumának közleménye
Szokai Imre külügyminiszter-helyettes és Fodó Sándor,
a KMKSZ elnöke közötti 1990. március 29-i megbeszélésekről⁸³⁹

BUDAPEST, 1990. JANUÁR 30.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1990/90. DOBOZ, 1524/1990. SZ.

Közlemény⁸⁴⁰

Szokai Imre külügyminiszter-helyettes fogadta Fodó Sándort, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnökét és Kovács Miklós elnöki titkárt. Fodó Sándor tájékoztatást adott a kárpátaljai magyarság helyzetéről, a Szövetség tevékenységéről. Kérte a magyar kormány segítségét, hogy Ungváron mielőbb Petőfi-szobrot állíthassanak fel. Egyetértettek abban, hogy az új alapokon nyugvó magyar–szovjet kapcsolatokban a kárpátaljai magyarság tevőlegesen vegyen részt. Fontosnak tartják, hogy Kárpátalja és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye együttműködésében új, kölcsönösen előnyös kapcsolati formák alakuljanak ki, amelyek ösztönzést adnak a két terüeit dinamikus fejlődéséhez.⁸⁴¹

⁸³⁹ Megjelent: *Népszabadság*, 1990. március 30. 5.

⁸⁴⁰ A lap tetején Szokai Imre kézírásos bejegyzése: „Azonnal kiadható. Szokai I/29”.

⁸⁴¹ Nem ez volt az első találkozó Fodó és Szokai között. Első alkalommal 1989. május 9-én egyeztettek egymással, majd a KMKSZ delegációjának 1989. június 22–26-i magyarországi hivatalos látogatása alkalmával is megbeszélést folytattak június 23-án. Lásd a 76. sz. dokumentumot.

Sz. E. közgazdász, ungvári lakos levele Horn Gyula külügyminiszternek
a kárpátaljai magyarság helyzetéről

PAKS, 1990. FEBRUÁR 2.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1990/90. DOBOZ, 3066/1990. SZ.

Tisztelt Miniszter Úr!

Sajnos a levelem itt, Magyarországon lett megírva és feladva, mert ha ezt a levelet Ungváron adom fel, kötve hiszem, hogy Önhöz eljutna.

A román eseményeket nagy figyelemmel kísértük és kísérjük tovább is, és nem csak én, de barátaim, ismerőseim. Összehasonlítást teszünk a mi (magyarok) helyzetünkkel. S egyre jobban jövünk rá, hogy az a rossz elvtárs nem is volt annyira rossz, ha megengedett sok magyar létesítményt. Például a magyar színházak egész sora Szatmárnémetiben, Nagyváradon, Temesváron és így tovább. Nálunk mi van? Létezik egy magánvállalkozású színtársulat Beregszászban és ezzel be van fogva a szája a magyarságnak. Vagy pedig, a Panoráma azt közölte, hogy Csíkszeredán vagy Marosvásárhelyen a lakosság 8-9% román. Kérdezzék meg ezt csak más változatban – mennyi orosz él Ungváron, Munkácson, Beregszászban, Csapon.

1989. január 1-re nálunk is tartottak népszámlálást. Eddig adatok, eredmények nem lettek közölve, ami sok mindenre vall, s ha majd közlik őket, az érdekelteket fogja szolgálni.

Vannak olyan hangok, hogy a százezres Ungváron csak 1800 magyar él!!⁸⁴² Ha ez így lesz közölve, akkor ez egy politikai csalás.

Valamikor, talán 1983-ban nyaraltam a Fekete-tengeri Szuhumiban. S ott ismerkedtem meg egy fiatal költővel, Kukorelly Endrével. Kérdésére, hogy hány magyar él Ungváron, azt válaszoltam, körülbelül 20 ezren. Endre erre azt válaszolta, hogy akkor az ungvári magyarságnak van kultúrháza, színháza. Nem hitte, amikor mindent elleneztem. Akkor Endre példának hozta fel Gyulát, ahol 2000 román él (lehet, hogy a számát már nem jól emlékszem), és mi mindene van, ami nemzeti.

Akkor elmondtam neki, hogy a magyarság Kárpátalján még 1944-ben szenvedett hajótörést, mert egyből, a „felszabadulás” után, 1944 novemberében minden magyart, 18 és 50 életév közöttit, elvittek előbb csalással közmunkára, majd erőszakkal a sztá-

⁸⁴² Az 1989. évi népszámlálás adatai szerint Ungvár lakossága 116.101 fő volt, ennek 7,9%-a, azaz 9179 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek. CSERNICSKÓ, 1998/a. 9.

lini Gúlágba⁸⁴³ kerültek, ahonnan több mint 40 ezer ártatlan ember nem tért vissza. S amikor területünket beolvasztották a birodalomba 1946-ban, kezdték kiadni a paszportokat (személyazonosságát), az emberek tízezrei a félelemtől egyből ukránok vagy szlovákok lettek, amit most az Úr Isten sem tud megváltoztatni.

És hogy messze ne menjek a példáért, ekkor lett Apám két testvére ukrán, egyik szlovák, ő pedig, megkockáztatva, magyar maradt.

A második családi példa. Apósom, aki most is fél téglával fogja verni a mellét, hogy ő magyar, 46-ban ugyanattól a félelemtől szlováknak vallotta magát, habár a nyelvet nem tudta. De ennek a tragédiának folytatása is van. Két lánya, beleértve már feleségem is, szlovákká váltak. És ez a „szlovák” anya felnevelt két derék magyar fiút. Az egyik, akinél most itt vagyok vendégségben Pakson, a PAV-nál⁸⁴⁴ dolgozik. (Ide nőült.)

Már nem is fogom firtatni a román példát, de megemlítem, hogy ott egy lelkész képes volt forradalmat szítani, nálunk Kárpátalján paphiány miatt az emberek egymást temetik. Sajnos, de ebbe Paskai bíboros Úr sem ért el megfogható eredményt látogatásával.

Járt nálunk Grósz Károly is. Megígérte, hogy a magyarság helyzetében nagy változás lesz. Körülbelül ennek az ígéretnek lévén jött létre a határ menti rokonlátogatás. A magyarok részéről a TV megmutatott egy kismotoros bácsit, addig, míg a mi oldalunkról elszabadult a pokol és naponta sok tízezen lépték át a csapi-záhonyi átkelőt. Kik? Az összes magyarfalók és azok pereputjai.⁸⁴⁵ A magyarság zömét a cigányság képviselte, akik sok bajt okoztak a záhonyiaknak. A határátlépés igénybe vett 10-12 órát (néha többet), sok magyar inkább lemondott erről a rokoni látogatás lehetőségéről.

A világ előtt kijelentettük – határaink meg vannak nyitva, de próbáld megkapni a kiutazási papírokat, kapni valutát, s ha már mindezt elrendezted várj sok órát, sőt napot, amíg átkelsz. Jelen időben is a határdugót egy autóáradat a belországból alkotja, akik százezrével szelik át a határt és mennek Jugóba az újonnan felfedezett szláv rokonokhoz, a derék bácskai magyarokhoz.

Én feleségemmel jelenleg rendelkezünk egy 6 hónap érvénnyel határátkelővel⁸⁴⁶ (fiam miatt), és minden nap mehetnénk Magyarba. Ilyen feltételek mellett? És ezért a kimondhatatlan rendetlenség miatt az itt élő fiam hallani sem akar a mi meglátogatásunkról, mert nem akar a határon 1 éves gyermekével ácsorogni 10 órakon keresztül.

⁸⁴³ Sic!

⁸⁴⁴ Vagyis: a Paksi Atomerőmű Vállalatnál.

⁸⁴⁵ Sic!

⁸⁴⁶ Sic!

Véleményem szerint megért az ideje annak, hogy a kárpátaljai magyarok érdekében tegyenek olyan intézkedéseket, amit mi, magyarok éreznénk. Gondolom, hogy sorsunk, létünk maguk számára sem lehet közömbös, s ezért van a következő ajánlatom:

1. Léptessenek érvénybe egy olyan megegyezést, amely szerint szülő gyermekeihez, testvér-testvérhez, kapjanak egy állandó jellegű (4-5 évre) határátlépőt. A rokoni kapcsolat igazolása legyen a közjegyző ügye, nem pedig a belügyeseké.

2. Be kell szüntetni a kishatár menti átkelést, mert ez[t] nem a rokonlátogatásra találták ki. Ezeket az átkelőhelyeket fel kell használni általános átkelő helyeknek.

3. A többi szovjet polgárnak adjanak lehetőséget meghívó (eltartási) ellenében egyszer egy évben élni egy ilyen látogatási lehetőséggel, pénzváltás nélkül.

4. Be kell szüntetni a Jugoszláviába menő autótranzitot. Menjenek csak ezek a „turisták” vonattal, mert az autó jó eszköz a spekulációra.

5. Vezető személyek gyakrabban tegyenek nálunk látogatást és ezeket a találkozókat jó előre hirdessék ki, hogy a népnek legyen lehetősége részt venni az ilyen eseményeken, megnevezve a helyét és idejét.⁸⁴⁷

Kérem Önt és azokat, akinek a levél kezébe kerül, hogy nevemet a nyilvánosság előtt mellőzzék. Mert nem tudom elfelejteni egy marosvásárhelyi asszonynak a válaszáat a Panorámának arra a kérdésére, „Hogy vannak most, hogy nincs az Elvtárs?” A válasz ez volt: a kutya megdöglött, a lánc megmaradt. Ez az állítás teljesen megfelel nálunk is.

Tisztelettel: Sz. E., közgazdász, nyugdíjas.

Paks, 1990. 02. 02.

Ui.: Olvashatóbbá téve, gépelte: Sz. P. (felül írott fia)

⁸⁴⁷ A KÜM válaszához lásd a 115. sz. dokumentumot.

110.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak
Henrih Bandrovszkijnak, az UKP Kárpátontúli Területi Pártbizottsága
első titkárának a sorsáról

KIJEV, 1990. FEBRUÁR 5.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990/75. DOBOZ, 00674/1990. SZ.

KÜM Távközlési Osztály
Nagykövetség
Kiev
Azonosító: KEV 20649

Rejtjel Távirat
Érkezett: 90. 02. 05. 13:22

Szigorúan Titkos!
Készítette: Ny. J.
Ellenőrizte: Me

Információink szerint Scserbickij, az UKP volt első titkára megszökött a SZU-ból. Először Bulgáriába ment azon a címen, hogy meglátogatja bolgár származású vejét. Onnan Svájcba utazott, ahol le akart telepedni, de nem engedték neki. Állítólag jelenleg Jugoszláviában van.⁸⁴⁸

Az elmúlt héten lemondatták Bandrovszkijt, a kárpátaljai területi első titkárt.⁸⁴⁹ Információink szerint házkutatást tartottak nála, és nagy mennyiségű ékszert találtak.

Lássa: I. Területi Főosztály

– 14 – P[áldi] –

⁸⁴⁸ Scserbickijt kifejezetten Mihail Gorbacsov akaratának megfelelően, az UKP KB 1989. szeptember 28-i plénumán mondatták le első titkári tisztéről. A lánya, Olga Scserbickaja kétszer ment férjhez, először Cvetan Nocsev kijevi bolgár konzulhoz, majd Boriszlav Dioniszjev bolgár üzletemberhez. A korabeli szovjet sajtóban hamis hírek jelentek meg a tartózkodási helyéről, illetve arról, hogy a családtagjaival együtt 7 vagon kincset Svájcba menekített. Az UKP egykori első titkára 1990. február 16-án hunyt el Kijevben.

⁸⁴⁹ Bandrovszkijnak már az 1980-as évek második felétől súlyos konfliktusai támadtak a helyi, kárpátaljai rekrutációjú területi tanácsi elittel. 1989-ben, a Szovjetunió népi küldötteinek választásán alulmaradt a 45. számú kárpátontúli választási körzetben Mihail Bigunc técsői körzeti orvossal szemben, aki a szavazatok 73%-át szerezte meg. Súlyos csorba esett a reputációján amiatt is, hogy 1984-ben ő látta el a kézjegyével a pisztraházi radarállomás felépítéséről szóló területi pártbizottsági határozatot, és később is kiállt az építkezés folytatása mellett. A területi pártbizottság büroójának 1990. január 20-i rendkívüli ülésén erőteljes nyomás alá helyezték a személyét, ezért másnap egy nyilatkozatot tett a lemondásáról, amit a területi pártbizottság 1990. február 9-i plénumán egyhangúlag elfogadtak.

111.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek
a Dmitro Pavlicsko költővel, a RUH egyik vezetőjével folytatott
megbeszéléséről

KIJEV, 1990. FEBRUÁR 13.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990/75. DOBOZ, 00996/1990. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

8/SZT/1990

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány KÜM

1 példány Moszkva

1 példány Sajat

Szigorúan titkos!

Kijev, 1990. február 13.

Tárgy: Beszélgetés Pavlicskóval, az
ukrán RUH egyik vezetőjével

Külügyminisztérium

dr. Horn Gyula úr,

miniszter⁸⁵⁰

Dmitro Pavlicsko Ukrajna legnagyobb ma élő költője, az Ukrajnai Népi Mozgalom a Peresztrojkáért egyik vezetője, a Sevcsenko Társaság elnöke, a SZU népi küldöttje február 12-én vacsoravendégem volt. Pavlicsko ma az ukrán politikai ellenzék egyik legaktívabb és legmeghatározóbb személyisége. RUH-körökben sokan azt szeretnék, ha a választások után ő lenne Ukrajna elnöke.

Beszélgetésünk során elmondta a következőket. Az SZKP-plénum múlt heti döntését, a párt vezető szerepéről való lemondását fordulópontnak tekinti a demokratikus átalakításért folyó küzdelemben.⁸⁵¹ Mindenki szabadabban megvallhatja politikai

⁸⁵⁰ Ügyviteli utasítás és a kiszignált tisztviselők nevei a szignóikkal az akta előlapján: „Tájékoztatásra: Horn Gyula úr *Horn* – Szokai Imre úr *Szokai* – Szabó Sándor úr *Sz. S.*”. Az akta belső oldalán Horn Gyula kézírásos bejegyzése: „*Fontos, jó anyag!*”

⁸⁵¹ A SZU 1977. évi alkotmányának 6. cikkelye a következőt mondta ki: „A szovjet társadalom vezető és irányító ereje, politikai rendszerének, állami és társadalmi szervezeteinek fundamentuma a Szovjet Kommunista Párt.” A SZU politikai rendszerének és társadalmi berendezkedésének alapját képező ominózus cikkely eltörlését a radikális reformpárti képviselők már a SZU Népi Küldötteinek I. Kongresszusán (1989. május 25–június 6.) követelni kezdték. A dokumentumban az SZKP KB 1990. február 5-i kiszélesített plénumáról van szó, amelyen maga Gorbacsov vetette fel az

nézeteit, csökkenni fog a pártbizottságoktól való függés, megkezdődhet az új pártok szervezése. A RUH szervezete máris gyors ütemben erősödik. A múlt heti plénum óta tömegesen lépnek be a RUH-ba a párt tagjai. Jelenleg több mint 2 millió tagjuk van.

Elmondta, hogy hamarosan több új párt alakul Ukrajnában. Már elkezdtek az SZKP-tól független Ukrajna Kommunista Pártjának a szervezését azok a reformkörök, amelyek eddig is elégedetlenek voltak a konzervatív vezetéssel. Véleményük szerint az ukrán párt a választások után szét fog válni egy Moszkva-barát és egy önálló Ukrajnát követelő szárnyra. E téren a litván eseményeket tekintik példának.⁸⁵²

A napokban bejelentik az úgynevezett „Zeljonij szvit” („Zöld Világ”), az ukrán zöldek szervezetének párttá alakulását. Ezek vezetői O. Goncsár és I. Dracs orvos, aki először írt nagyhatású tanulmányt Csernobilról és az ukrán vezetők felelősségéről.

A RUH a választásokig egységes szeretne maradni, de utána, márciusban valószínűleg kettéválnak. Az egyik rész szociáldemokrata, a másik pedig kereszténydemokrata színezetű párttá kíván alakulni. Ez utóbbi Nyugat-Ukrajnában számíthat nagy támogatásra. A választási kampány hátralévő három hetét még egységesen, a RUH zászlaja alatt bonyolítják majd le. A parlamentbe megválasztott képviselőknek tehát csak utólag kell majd csatlakozniuk valamelyik párthoz. Az igazi parlamenti erőviszonyok csak akkor derülnek majd ki.

A RUH arra számít, hogy legrosszabb esetben is a szavazatok, illetve a mandátumok 30%-át olyan képviselőjelöltek fogják kapni, akik a RUH tagjai, vagy szimpatizálnak vele. Ezek a jelölőlistákon ma még az SZKP tagjaiként szerepelnek. A helyzet olyan gyorsan változik a RUH javára, hogy – Pavlicsko szerint – az 50% feletti arány is elképzelhető. Azt biztosra veszi, hogy az új összetételű parlament nem fékezni, hanem segíteni fogja az ország demokratizálását, mert nagy népi támogatást fog élvezni. A választásokat előkészítő jelölő gyűlések és a jelöltek regisztrálása körül nagy harc folyik, a nomenklatúra tagjai a végsőkig harcolnak pozíciójukért és rengeteg szabálytalanságot követnek el.

Kérdésemre Pavlicsko őszintén elmondta azt is, hogy mi a RUH valóságos, igazi törekvése, célja. Igazi, távlati céljuk az, hogy Ukrajnát kivonják a Szovjetunióból és valójában független, pluralista demokratikus állammá tegyék. Az ukrán nép megér-

államfői poszt létrehozását és a 6. cikkely eltörlését egyidejűleg. Erre a SZU Népi Küldötteinek III. Kongresszusán, 1990. március 15-én került sor, amikor Mihail Gorbacsovot megválasztották a SZU elnökének és eltörlték a SZU alkotmányának 6. cikkelyét.

⁸⁵² 1989. december 20-án a Litván Kommunista Párt vilniusi kongresszusán a párt tagságának többsége az első titkár, Algirdas Brazauskas (1932–2010) vezetésével bejelentette kilépését az SZKP-ból, és az önálló Litván Kommunista Párt megalakítását. 855 fő szavazott a kilépés, és 160 a bennmaradás mellett. A pártszakadást ellenzők, döntően az orosz származásúak, nem értettek egyet ezzel a határozattal, és elhagyták a kongresszust. A „szakadók” az 1990. február-márciusi legfelső tanácsi választásokon a Sajjüdis listáján kaptak helyet.

demli és meg kell kapnia a jogot ahhoz, hogy végre önálló ukrán állam keretei között éljen. Ilyen nagy népet nem lehet tovább az internacionalizmus és egyéb jelszavakkal az orosz érdekek kiszolgálójaként felhasználni. A gazdaságot vegyes tulajdonformákra épített piacgazdaságként képzelik, amelyik együttműködne Oroszországgal és kiépiténé kapcsolatait elsősorban szomszédaival és a távolabbi tőkés országokkal is. Aláhúzta, hogy Magyarországgal a konvertibilis elszámolás bevezetése után szélesíteni szeretnék kapcsolataikat, hiszen Ukrajna nehézipara és a magyar feldolgozóipar, könnyű- és élelmiszeripar jó együttműködési lehetőségeket kínál. Számítanak a mi piaci ismereteinkre, nyugati kapcsolatainkra is.

Elmondta, hogy nagyon figyelik a kelet-európai országokban folyó átmenetet abból a célból, hogy felhasználhassák tapasztalataikat. Szerinte Magyarországnak és a szomszéd országoknak óriási szerencséje, hogy az MSZMP-ben voltak olyan reformot őszintén akaró erők, amelyek képesek voltak minden más ország előtt (Lengyelországot is beleértve) a párton belül, fokozatosan demokratizálni a pártot, (amit még egyetlen kelet-európai párt sem tudott megvalósítani) – az ellenzékkel együttműködve – átszervezni és leépíteni a pártállamot. A magyarországi események nélkül a többi országban nem történhetett volna meg a fordulat, vagy nem lett volna viszonylag ilyen békés. A RUH – mondta Pavlicsko – sokat tanul a magyar példából és állította, hogy Ukrajnában ugyanolyan simán és ütközés nélkül meg fogják valósítani az átmenetet, mint ahogy a magyarok tették.

Beszélt Pavlicsko arról is, hogy a RUH vezetői – ő maga is – szoros kapcsolatot építettek ki az elmúlt hónapokban a Kanadában és az USA-ban élő ukránokkal. Ezek minden területen segítséget ígértek, gazdasági és politikai téren egyaránt. Tegnap érkezett meg például 82 to[nn]a gyógyszer- és vitaminszállítmány az USA-ból, amit az amerikai szervezetek hangsúlyozottan a RUH-nak küldtek a csernobili gyermekek gyógykezelése céljából. Elmondta, hogy tegnap kapta meg azt a nyomdagépet is, amit kinttartózkodása idején ígértek meg neki.

Pavlicsko szerint az amerikaiak minden alkalommal támogatást ígérnek Ukrajnának és kisebb-nagyobb segítséget kapnak is tőlük, de – szerinte – az USA-ban nem értik, hogy Ukrajna miért akar független, szuverén állam lenni. Számára úgy tűnik fel, hogy az USA nem tenne ugyan semmit Ukrajna függetlensége ellen, de valójában a SZU egységében érdekeltek. Nekik ugyanis szükségük van egy olyan kelet-európai nagyhatalom, az orosz birodalom fennmaradására, amely egyrészt alkalmas a nyugat-európai és az amerikai népek ijesztgetésére, másrészt tárgyalni is lehet vele. Úgy látják, hogy ha a birodalom szétesik, akkor megbomlik a jelenlegi európai egyensúly, különösen Németország egyesülési szándékának ismeretében. Azonkívül az USA több fantáziát lát egy egységes nagy szovjet piacban, mint az esetlegesen létrejövő kisebb országok kisebb piacában.

Pavlicsko nagyon becsüli a Magyarok Szövetségének eddigi munkáját Kárpátalján. A múlt héten röpiratban szólította fel a kárpátaljai ukránokat, hogy szavazataikkal segítsék Fodó Sándort, a KMKSZ elnökét. Egyetért a magyar autonómia létrehozásával. Hozzátette, hogy az új parlament ezt a döntést feltétlenül meg fogja hozni. Elmondta, hogy ő a kárpátaljai magyarokat Ukrajna legkulturáltabb népcsoportjának tarja, amelynek nyelvét, kultúráját feltétlenül fejleszteni kell, mert kisugárzó hatása az ukránoknak is érdeke. Felháborodott, amikor elmondtam, hogy a sok kedvező változás ellenére, még mindig sok kicsinyesség, gyakran magyarellenes megnyilvánulások is tapasztalhatók. Például a magyar nyelvű iskolákban még mindig több az orosz nyelvű felirat, hirdetés stb., mint a magyar nyelvű. Nem engedik sok helyen a magyar nyelvű feliratokat kitenni az utcákon és az üzletekben. Elmondtam, hogy az ukrán nyelvtörvény végrehajtása formálisan történik, ezért a magyar gyerekek négy nyelvet (magyar, orosz, ukrán, idegen nyelv) lesznek kénytelenek tanulni, ami nyilvánvaló, hogy eredménytelen lesz. Javasoltam, hogy tanítsák a magyar nyelvet Kárpátalján idegen nyelvként az ukrán iskolákban, az ukrán és az orosz nyelv közül csak az egyik legyen kötelező a magyarok számára.

Pavlicsko egyetértett javaslataimmal és hozzátette, hogy az új parlament és az új kormány ezeket a kérdéseket meg fogja oldani. A helyzet egyébként is alapvetően meg fog változni, mert a RUH szándéka az, hogy visszaállítsa a gimnáziumokat és a reáliskolákat, vagyis az egész iskolarendszert át fogják szervezni. Ennek keretében újra át kell majd gondolni a nemzetiségi oktatás helyzetét és akkor a magyar kívánások is kielégíthetők lesznek. Ha pedig Ukrajna függetlenné válna, az orosz nyelv tanulása úgyszemint lenne kötelező, vagyis ez a vita automatikusan megoldódna. Addig pedig a RUH támogatja a magyarokat abban, hogy csak az egyik szláv nyelvet tanulják, ezt nem tekintik a törvény megsértésének.

Érdeklődött az erdélyi magyarok sorsa iránt, visszaállították-e az iskolákat, az egyetemeket. Tájékoztattam a jelenlegi helyzetről, az erdélyi magyarok küzdelméről. Odaadtam neki a Külpolitika orosz nyelvű számát, amely a román nemzetiségi politikát tárgyalja,⁸⁵³ ő helyeselte a magyar külpolitika magatartását, Ceausescut⁸⁵⁴

⁸⁵³ A Külpolitika a Magyar Külügyi Intézet folyóirata volt. Az 1989. évi (XVI. évfolyam) 2. szám egy tematikus lapszám volt, amely a romániai magyarság helyzetével foglalkozott. A szerzők (Szász Zoltán, Békési B. Béla, Dálya László, Enyedi Sándor, R. Süle Andrea, Lipcsey Ildikó, Hunya Gábor, Balázs Áron, Lszló Balázs, Kende Péter, Fülöp Mihály) írásai nagyrészt a korabeli magyar–román viszonyra, a román nemzetiségi politikára, a falurendezési tervre és az erdélyi menekültek helyzetére fókuszáltak.

⁸⁵⁴ Sic!

leleplező nyilatkozatokat, nemzetközi fellépéseinket. Kijelentette, hogy a történelem minket igazolt, a SZU pedig a szégyenpadra került, mert még a felkelés első napjaiban sem fordult szembe Ceaucescuval.

Páldi
(Dr. Páldi András)
főkonzul

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak
az ungvári magyar konzuli képviselet felállításáról

KIJEV, 1990. FEBRUÁR 14.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990/71. DOBOZ, 00417/1/1990. SZ.

KÜM Távközlési Osztály
Nagykövetség
Kiev
Azonosító: KEV20665

Rejtjel Távirat
Érkezett: 90. 02. 14. 15:13

Szigorúan Titkos!
Készítette: Fi.
Ellenőrizte: Me

Az egész múlt héten szerettem volna beszélni Jelcsenkóval, a KB titkárával, aki január 23-án azt ígérte, hogy hamarosan pozitív választ adnak az ungvári főkonzulátus ügyében.⁸⁵⁵ Választási elfoglaltságára hivatkozva nem tudott fogadni,⁸⁵⁶ de felkérte A. Zlenkót, a külügyminiszter első helyettesét a velem való találkozóra. Február 13-án Zlenko közölte, hogy az ungvári főkonzulátus ügyében még nincs döntés. A MID⁸⁵⁷ világosan érti a magyar szándékokat, egyetért a konzulátus felállításával, de pozitív előterjesztésükre eddig még sem a kormány, sem a PB nem adott választ. Jelcsenko utasítására a MID elkészítette a javaslatot, de Moszkvával csak akkor közlik, ha a PB és a kormány erre döntést hozott. A döntés elhúzódását azzal magyarázta, hogy a belpolitikai helyzet naponta változik, azonkívül több olyan kérdésben kellene először dönteni, amelyek valamilyen módon érintik az ungvári főkonzulátust is. Szeretnék, ha ennek ellentételeként Magyarországon lenne ukrán főkonzulátus, de nem tudják a kormánynak eléggé megindokolni a szükségességét, azt például, hogy miért Magyarországon nyitják meg az első képviseletet, ahol nem is élnek ukránok. Nem világos az sem, hogy a debreceni főkonzulátust hogyan lehetne ukrán kezelésbe venni. Felvetődött az is, hogy egy főkonzulátus számára kicsi egy megye területe, ezért a lvovi és az ivano-frankovszki területet is hozzá kellene kapcsolni.⁸⁵⁸

⁸⁵⁵ Lásd a 106. sz. dokumentumot.

⁸⁵⁶ Az USZSZK-ban 1990. március 4-én tartották meg a legfelső tanácsi és megyei tanácsi választások első, majd március 10–18. között a második fordulóját.

⁸⁵⁷ Itt nyilván az USZSZK Külügyminisztériumáról van szó. Az orosz betűszó (Minyisztyersztvo Inosztrannih Gyel) nyilván arra utal, hogy a beszélgetés Pálsi és Zlenko között orosz nyelven folyt.

⁸⁵⁸ Megjegyzendő, hogy az Észtrországi Magyarok Munkácsy Mihály Kultúregyesülete és a KMKSZ megalakulása után, a jelentés keltéig, azaz 1989. december 13-ig a SZU területén létrejött még egy magyar kulturális egyesület. A lvovi (lemburgi) magyarok 1989. december 3-án hozták létre a Lembergi Magyarok Kulturális Szövetségét. Ilku Marion József, az egyesület elnöke egy vele készített

Elmondta, hogy az ellenzéki RUH – minthogy önálló Ukrajna megteremtésére törekszik –, ukrán nagykövetségek felállítását és a kijevi főkonzulátusok nagykövetségekké szervezését is felvetette.

Kértem, hogy továbbítsa a kormányhoz azt a kérésünket, hogy gyorsítsák meg a döntéshozatalt, mert a magyar kormány számára fontos politikai kérdéssé vált a főkonzulátus létrehozása. Válaszában arra utalt, hogy ezekben a hetekben a választási küzdelem most minden más kérdést háttérbe szorít. Végül azt a reményét fejezte ki, hogy talán február végéig lesz ukrán válasz, de garanciát erre sem tud adni.

Zlenko feltette azt a kérdést, hogy az esetleges ungvári főkonzult a magyar fél hol akarja akkreditálni, Moszkvában vagy Kijevben. Azt feleltem, hogy mi a SZU törvényeihez igazodunk, de ha lehetséges az eddigi gyakorlaton változtatni, akkor – természetesen – Kijevben, az ukrán kormánynál.

Lássa: I. Területi Főosztály

– 22 – P[áldi] –

interjúban 4500 főre becsülte az akkoriban Lvovban élő magyarok létszámát. Lásd: BALÁZS F. Attila: Interjú Ilku Marion József képzőművésszel, a Lembergi Magyarok Kulturális Szövetségének elnökével. *A Hét*, 1990. július 13. 2.

113.

Páldi András kijevi főkonzul távirata a Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának és Sajtóosztályának a pisztraházi radarállomás építésének leállításáról

KIJEV, 1990. FEBRUÁR 19.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990/77. DOBOZ, 001569/1990. SZ.

Azonosító
KEV20666

Érkezett: 90. 02. 19. 12:38

Távközlési Osztály
Nyílt távirat

Kapják:

I. Területi Főosztály
Sajtóosztály
Érvénytelen címzés!

Kijev, 1990. 02. 19.

Az Ukrán Legfelsőbb Tanács február 17-i ülése felszólította Jazovot, a Szovjetunió honvédelmi miniszterét, hogy azonnal állítsa le a Munkács melletti katonai komplexum építését.⁸⁵⁹ Szükségesnek tartják egy szakemberekből álló bizottság létrehozását az Ukrán Tudományos Akadémia részvételével, amelynek feladata annak vizsgálata lesz, hogy az objektum felépülése esetén eredeti céljának megfelelően működhet-e a helyi lakosság egészségre gyakorolt kedvezőtlen hatások nélkül.

– 29 –

⁸⁵⁹ Az előzményekre lásd a 92., 102. és 104. sz. dokumentumot.

114.

Bánffy György országgyűlési képviselő írásbeli interpellációja
Horn Gyula külügyminiszterhez a pisztraházi radarállomás ügyében

BUDAPEST, 1990. FEBRUÁR 21.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-K, 1990/91. DOBOZ, 9967/1990. SZ.

Országgyűlési képviselő

Kérdés dr. Horn Gyula miniszter úrhoz

Munkácstól 20 kilométerre, Pisztra-házán a szovjet hadsereg olyan katonai objektumot épít, amely nagyban károsítja a környezetet, veszélyezteti az emberi egészséget a Szovjetunióban és Magyarországon is.⁸⁶⁰ Ezért a következő kérdésekre szeretnék választ kapni.

1.) A radarállomás előreláthatólag önálló atomerőművel fog üzemelni, van-e mód e tény ellenőrzésére?

2.) A radarállomás építése és majdani működése elvonja a vizet a környékről. Emiatt már Munkácson jelenleg is vízkorlátozás van, feltehetően a Kárpátalján élő körülbelül 300 ezer magyar életére is kihatással lesz. A radarállomás sugárzása vélemények szerint káros hatású. A sugárzási távolság körülbelül 300 km-es sugarú körre terjed. Van-e mód ennek mérésére, ellenőrzésére?

3.) A nemzetközi jogszabályok engedélyezik-e az államhatártól 50 km-es távolságon belül ilyen jellegű objektumok építését?

Tisztelettel várjuk a választ.⁸⁶¹

Bánffy György

Budapest, 4. vk. Ogy. k.

Az MDF parlamenti csoportja nevében:

Budapest, 1990. február 21.

⁸⁶⁰ Az Ukrán Legfelső Tanács február 17-én felszólította Dmitrij Jazovot, a SZU védelmi miniszterét, hogy függesse fel az objektum építését. Lásd a 113. sz. dokumentumot.

⁸⁶¹ Horn Gyula válaszához lásd a 116. sz. dokumentumot.

115.

A Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának válasza
Sz. E. közigazdász, ungvári lakos levelére a kárpátaljai magyarság
helyzetével kapcsolatban

BUDAPEST, 1990. MÁRCIUS 2.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-K, 1990/90. DOBOZ, 3066/1990. SZ.

Külügyminisztérium
I. Területi Főosztály
Szovjet Önálló Osztály

Levéltervezet
Sz. P.
Paks [...] ⁸⁶²

Kedves Sz. Úr!

Igen megtisztelő számunkra, hogy édesapja bennünket tüntetett ki bizalmával, így érezvén, hogy problémáit, gondolatait megoszthatja velünk.

Levelüket gondosan tanulmányoztuk, ⁸⁶³ s a benne foglalt véleményeket, javaslatokat figyelemre méltónak, napi munkánk során is felhasználhatónak tartjuk.

Szeretnénk tájékoztatni önt és kedves édesapját arról, hogy éppen a levelükben – és mások által is – jelzett anomáliákra tekintettel megkezdődött egy új magyar–szovjet utasforgalmi egyezmény kidolgozása, amelyik természetesen rendezni kívánja majd a kishatárforgalommal, a rokonlátogatásokkal és egyébekkel kapcsolatos kérdéseket is.

Ismételten megköszönjük édesapja bizalmát, a szűkebb környezete sorsa iránt megnyilvánuló érzékenységét, felelősségérzetét. Biztosítjuk önöket arról, hogy az illetékes fórumok a továbbiakban is érdemben foglalkoznak a határon túl élő magyarság helyzetével. Minden okunk megvan feltételezni azt, hogy a jelenleg még önöket is terhelő feszültségek már a közeljövőben enyhülni, oldódni fognak.

Budapest, 1990. március 2.

Tisztelettel:
Tóth László

⁸⁶² A levélíró laccímét nem közlöm.

⁸⁶³ Lásd a 109. sz. dokumentumot.

116.

Horn Gyula külügyminiszter válasza Bánffy György színművész,
országgyűlési képviselő interpellációjára a pizstraházi radarállomás
ügyében

BUDAPEST, 1990. MÁRCIUS 13.

GÉPELT MÁSOLAT. MNL OL, XIX-J-1-K, 1990/91. DOBOZ, 9967/1990. SZ.

Magyar Köztársaság
Külügyminisztere

Bánffy György
országgyűlési képviselő úrnak
Budapest

Tisztelt Képviselő Úr!

Az MDF parlamenti csoportja nevében a Külügyminiszter Úrhoz eljuttatott, a Pizstraházán megkezdett radarállomás-építkezésre vonatkozó, és a kárpátaljai magyarság sorsa iránti felelősségérzetről tanúskodó kérdéseire⁸⁶⁴ válaszolva az alábbi tájékoztatást tudjuk az ön rendelkezésére bocsátani:

1.) /Polgári célú atomerőmű működését a magyar fél kétoldalú együttműködés keretében nem tudja ellenőrizni. Ha a radarállomás energiaellátását atomerőmű biztosítja is, normális üzemelés esetén ez nem mérhető.⁸⁶⁵ Az erőmű fajtájára csak rendellenes működés, illetve meghibásodás esetén lehetne egyértelműen következtetni. Nemzetközi egyezmények alapján azonban az atomerőművet – ha valóban az épül – a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség ellenőrzése alá kell helyezni, ami megfelelő kontrollt jelenthet.

2.) 1989. november 1-én írták alá a magyar–szovjet kormányközi együttműködési egyezményt, amely többek között előírja, hogy a két fél közösen és ésszerűen hasznosítja az egyezmény hatálya alá tartozó vízkészleteket. Feltehető, hogy ha Kár-

⁸⁶⁴ Lásd a 114. sz. dokumentumot.

⁸⁶⁵ Az aktában megtalálható még Tóth Lórándnak, a KÜMI. Területi Főosztálya referensének Somogyi Ferenc számára készített, március 9-re datált levéltervezete. Ebben, a dőlt zárójelbe tett rész helyén az alábbi mondat szerepel: „Kétoldalú megállapodás hiányában a magyar félnek nincs törvényes lehetősége annak ellenőrzésére, hogy az épülő radarállomás energiaellátását atomerőművel fogják-e biztosítani.”

pátalján nagy térségben észlelhetőek a vízkészlet változásai, akkor azok magyar területen is megfigyelhetők lesznek. Ez esetben az illetékes környezetvédelmi kormány-meghatalmazottunk azonnal fellép a környezetkárosító tevékenység megszüntetése érdekében.

A radarállomások sugárzási értékelt nemzetközi szabványok rögzítik. Ezek betartását az állomét működtetése esetén Magyarország területéről megbízhatóan mérni tudná mind a Magyar Honvédség, mind pedig az Országos Mérésügyi Szervezet.

Az elektromágneses sugárzás hatásaival és következményeivel sem két-, sem többoldalú szerződések nem foglalkoznak közvetlenül. Azonban ez esetben is érvényes a nemzetközi jognak az az elve, amely tiltja olyan környezetkárosító, vagy -módosító tevékenység folytatását, ami más államok területére is hatással van. Bár jelenlegi ismereteink szerint az ilyen nagy teljesítményű berendezések a zárt biztonsági zónákon kívül egészségkárosodást nem okoznak, a rendelkezésre álló eszközökkel gondoskodunk a megfigyelésekről.

3.) A nemzetközi jogi szabályok nem tiltják, hogy egy állam saját területén ilyen jellegű objektumot építsen. Azonban általánosan elismert a nemzetközi jognak az az elve is, miszerint a szomszédos államokat legalább konzultációs-tájékoztatási kötelezettség terheli ilyen nagyszabású létesítmények üzembe helyezése esetén. A nemzetközi jognak ez a területe most formálódik, így szerződéses rendszer kidolgozására még nem került sor.

Végül tájékoztatni szeretném Önt arról, hogy a rendelkezésünkre álló információk szerint a pisztraházi radarállomás építését a Szovjetunió honvédelmi minisztere felfüggesztette.⁸⁶⁶

Budapest, 1990. március 13.

Tisztelettel:
Horn Gyula
(Horn Gyula)

⁸⁶⁶ Ez az információ Páldi András február 19-i táviratából származik. Lásd a 109. sz. dokumentumot. Valójában az építkezések még folytatódtak a lokátorállomás területén, a létesítmény ellen 1990 tavaszán-nyarán több demonstrációt is szerveztek. A legnagyobb tiltakozó akciót 1990. május 29-én tartották, ekkor a munkácsi tüntetők lezárták a Munkácsra vezető vasútvonalat is. A Kárpátontúli Területi Tanács ezt követően hozott egy határozatot az építkezések ideiglenes felfüggesztéséről, a rendőrség lezárta a lokátor-állomás felé vezető utat a katonai szállítmányok előtt. Az építkezést a szovjet hatóságok 1990. augusztus 2-án állították le véglegesen.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak az ungvári magyar konzuli képviselő felállításáról Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter-helyettesével folytatott 1990. március 13-i megbeszéléséről

KIJEV, 1990. MÁRCIUS 14.

GÉPELT MÁSOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990/71. DOBOZ, 00417/2/1990. SZ.

KÜM Távközlési Osztály
Nagykövetség
Kiev

Rejtjel Távirat
Érkezett: 90. 03. 14. 14:00

Szigorúan Titkos!
Készítette: Fi.

Azonosító: KEV20691⁸⁶⁷

Március 13-án felkerestem A[natolij] Zlenkot, a külügyminiszter első helyettesét az ungvári főkonzulátus ügyében.⁸⁶⁸ Elmondtam neki, hogy a két külügyminiszter március 10-i moszkvai találkozásán Sevardnadze azt mondta, hogy beszélt telefonon Ukrajna egyik politikai vezetőjével, aki arról biztosította, hogy Ukrajna hamarosan pozitív választ ad a magyar javaslatra. Zlenko azt válaszolta, hogy a Sevardnadze által közöltekről semmit sem tud, a KÜM-öt erről nem értesítették, az ukrán vezetők Moszkvában vannak, ezért még csak utánajárni sincs módjában. Szerinte a jelenlegi vezetők már nem hoznak döntést az ungvári főkonzulátus ügyében, válaszra csak az új kormánytól számíthatunk.

Megkérdezte, hogy a magyar kormány egyetértene-e azzal, ha a debreceni főkonzulátus ukrán irányítás alá kerülne, azaz ukrán főkonzulátussá válna, vagy ha oda ukrán megbízottat küldenének. Elképzelhető, hogy a SZU a debreceni helyett Győrben hozna létre konzulátust. Azt válaszoltam, hogy – szerintem – a debreceni konzulátus esetében bármelyik változatot el tudjuk fogadni, mert elősegítené az Ukrajnához fűződő kapcsolataink erősítését. Győr ügyében azonban – mondtam – nem

⁸⁶⁷ Ügyviteli utasítás és a kiszignált tisztviselők nevei a szignóikkal az akta előlapján: „Tájékoztatásra: Sztankovics Imre úr *Sztankovics 3/22* – Kontra Ferenc úr *Kontra IV/9*”.

⁸⁶⁸ Az UKP archívumának bázisán létrehozott Ukrán Társadalmi Szervezetek Központi Állami Levéltárában megtalálható Anatolij Zlenko külügyminiszter emlékeztetője erről a Páldival folytatott egyeztetéséről. Az ukrán külügyminiszter ennek tanúsága szerint úgy fogalmazta meg az ukrán fél elképzeléseit, miszerint a debreceni szovjet főkonzulátus apparátusát áthelyeznék a Magyarországgal kölcsönöségi alapon Győrben létrehozandó új főkonzuli kirendeltséghez. Anatolij Zlenko feljegyzése a Páldi Andrásval folytatott 1990. március 13-i megbeszéléséről. Kijev, 1990. március 16. ЦДАГО, ф. 1, оп. 32, спр. 2792, апк. 146–150.

tudok nyilatkozni. Zlenko közölte, hogy valószínűleg felkérlik Sztukalin nagykövetet, hogy tájékozódjon Budapesten ebben a kérdésben.

Végül elmondta, hogy Ukrajna növekvő szuverenitásának megfelelően a külképviseletek ügyeit Kijevben intézik, ezért jóváhagyás után az ungvári főkonzult Kijevben kell majd akkreditáltatni.

Lássa: I. Területi Főosztály

– 36 – P[áldi] –

118.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek
a Petro Szkunccal, a RUH kárpátaljai vezetőjével folytatott
1990. március 23-i megbeszéléséről

KIJEV, 1990. MÁRCIUS 31.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990/75. DOBOZ, 001601/1990. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

15/SZT/1990

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány KÜM

1 példány Moszkva

1 példány Sajat

Gépelte: Garami Judit

Szigorúan titkos!

Kijev, 1990. március 31.

Érvényes: visszavonásig

Tárgy: Megbeszélés P. Szkunccal, a
kárpátaljai RUH vezetőjével

dr. Horn Gyula úr,
miniszter⁸⁶⁹

Március 23-án találkoztam Petro Szkunccal, aki azzal kezdte a beszélgetést, hogy megköszönte azt a magyar segítséget, amit a Munkács melletti katonai építkezés folytatása elleni küzdelmükhöz nyújtottunk. (1989. október 24-én írt jelentésemben továbbítottam Szkunc segítség iránti kérelmét.)⁸⁷⁰ A magyar TV riportjai és az újságok cikkei abban nyújtottak segítséget, hogy mozgósították a helyi lakosságot az építkezés ellen. Ők ugyanis sajtó hiányában, ezt nem tudták volna megtenni. Ezért a beruházás ideiglenes leállítását közös eredménynek tartják. Most azonban – mondta – még folytatni kell a küzdelmet a végleges leállításért

Keserűen mondta, hogy a választások eredménye gyengébb lett az általuk vártnál, gyengébb a RUH befolyása Kárpátalján, mind Ukrajna más vidékén. Szerinte a választás eredményét az befolyásolta elsősorban, hogy a helyi vezetők és képviselőjöltek ígéretessel és fenyegetéssel állították maguk mellé a választókat.

⁸⁶⁹ Ügyviteli utasítás és a kiszignált tisztviselők nevei a szignóikkal az akta előlapján: „Tájékoztatásra: Szokai – Szabó Sándor úr Sz. S. – Tóth Loránd úr TL IV. 19. – Kontra Ferenc úr Kontra IV/19 – Szuromi A[ntal] úr Sz. A. 4. 19.”

⁸⁷⁰ Lásd a 92. sz. dokumentumot.

Elmondta, hogy a KMKSZ-el jól együttműködnek, Fodóval jó személyes kapcsolatot tart, ő személyesen egyetért a magyarok autonómia iránti igényével, de tudja, hogy /a magyarok jelentős része ellene van./⁸⁷¹ Érdeklődtem arról, hogy mi a véleménye Kárpátalja egészének autonómiájáról, amit különböző körökben egyre erőteljesebben követelnek. Szkunc szerint Kárpátalja autonómiáját nem fogják engedélyezni, mert itt haladnak nyugatra az olaj- és gázvezetékek. De nincs is rá szükség, mert először Ukrajna szuverenitását kell megteremteni, a helyi problémák megoldása majd csak azután következik.

Szkunc ismertette előttem a RUH Huszton szervezett Nagy Tanácsa ülésének napirendjét. Ebből kiderült, hogy ott nem csak a RUH párttá alakulásának kérdését vitatják meg, hanem meg fognak emlékezni a szics-gárdisták 1939. évi hősiességéről és a Horthy-katonaság vérengzéséről is. A szics-gárdisták emlékére egy nagy keresztet állítanak fel a temetőben.⁸⁷² Kért arra, hogy – a megbékélés jegyében – menjek el az ünnepségre. (A huszti eseményekről külön feljegyzésben számolok be.)⁸⁷³

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

⁸⁷¹ A dőlt zárójelbe tett mondatrész tollal aláhúzva.

⁸⁷² A RUH Nagytanácsának IV. ülészakát 1990. március 24-én tartották Huszton.

⁸⁷³ Lásd a 122. sz. dokumentumot.

119.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek
a Kárpátaljai Ruszinok Szövetségének vezetőivel folytatott
1990. március 23-i megbeszéléséről

KIJEV, 1990. MÁRCIUS 31.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990/75. DOBOZ, 001601/1/1990. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

16/SZT/1990

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány KÜM

1 példány Moszkva

1 példány Sajat

Szigorúan titkos!

Érvényes: visszavonásig

Kijev, 1990. március 31.

Tárgy: Megbeszélés a Kárpátaljai Ruszinok

Szövetségének vezetőivel

dr. Horn Gyula úr,
miniszter⁸⁷⁴

Március 23-án felkerestem Ungváron a Kárpátaljai Ruszinok Szövetségének vezetőit, Tomcsányit, a Szövetség elnökét, aki Ungvár főépítésze és V. Hagymást,⁸⁷⁵ vezetőségi tagot, aki képzett és tájékozott jogász. Tomcsányi elmondta, hogy a Szövetség 1990. február 17-én alakult meg és 20-án már be is jegyezték.⁸⁷⁶ Szervezetük most van kialakulóban, a községekben most szerveződnek az alapszervezetek. Véleménye szerint, feltétlenül szükség van a ruszinok önálló szervezetére, mert Kárpátalja 1,2

⁸⁷⁴ Ügyviteli utasítás és a kiszignált tisztviselők nevei a szignóikkal az akta előlapján: „Tájékoztatásra: Szokai – Szabó Sándor úr Sz. S. – Tóth Loránd úr TL IV. 19. – Kontra Ferenc úr Kontra IV/18 – Szuromi A[ntal] úr Sz. A. 4. 25.”

⁸⁷⁵ Sic! Az eredetiben a V. szerepel a keresztnév kezdőbetűjeként, de az az apai név kezdőbetűje: Petro Vasziljovics Hogymas (Hagymás).

⁸⁷⁶ A szervezet hivatalos megnevezése Kárpáti Ruszinok Szövetsége (Товариство Карпатських Русинів) volt. Megalakulásának előzményéhez tartozik, hogy 1990. január 20-án a csehszlovákiai ruszinok 1951-ben alapított érdekvédelmi szövetségének a nevét Ukrán Dolgozók Kulturális Szövetségéről Csehszlovákiai Ruszin-Ukrán Szövetségre változtatták. Az 1990. február 17-én az ungvári Szakszervezetek Házában alakult kárpátaljai ruszin egyesület élére 32 fős vezetőséget választottak, első elnökévé Mihail Tomcsanyij építészmérnököt, alelnökké Borisz Szlivkát és Margarita Mihajlovát választották. Részletesen: ВЕСЕЛОВ, 2016. 64–66.

millió lakosából mintegy 800 ezret, vagyis a túlnyomóan legnagyobb népességet a ruszinok teszik ki.

Tomcsányi szerint a Ruszinok Szövetségének fő célja a /Kárpátaljai Nemzetiségi Autonóm Köztársaság/⁸⁷⁷ megteremtése. Azért nevezték „nemzetiségi” és nem „ruszin” autonóm köztársaságnak, mert ezzel is hangsúlyozni akarják a népek egyenjogúságát. Úgy gondolják, hogy az itt élő népek ezeréves közös múltja, történelme, az ukránokétól eltérő hagyományai indokolják a területi autonómiát. Hangsúlyozta, hogy Kárpátalja sohasem tartozott Ukrajnához, hiába igyekeznek egyes ukrán történészek ennek ellenkezőjét bizonygatni. Itt a népek kölcsönös megbecsülésben éltek, amit az bizonyít legjobban, hogy mindig együtt, és sohasem egymás ellen harcoltak. Olyan állapotokat akarnak létrehozni, amely garantálja a népek kölcsönös megbecsülését. Az egyes népek, a huculok, lemkek külön szervezetet hozhatnának létre úgy, mint a magyarok. Az autonómia kérdéséről népszavazást kellene tartani. Megvalósulása esetén az autonóm köztársaság nem Kijevhez, hanem Moszkvához tartozna, ami védettebbé tenné a területet az ukrán nacionalizmustól.

Tomcsányi úgy számítja, hogy /ez lesz a ruszin nép negyedik önállósodási kísérlete./ Először 1918-ban a Károlyi kormány ígérte meg az autonómiát, de nem volt idő a megszervezésére. 1938-ban Volosin kormánya tett rá sikertelen kísérletet, de Horthy hadserege megakadályozta, 1944-ben a Vörös Hadsereg oszlatta el a reményeket. A ruszinok törvénytelennek tartják az 1944. november 26-i ungvári gyűlés határozatát, amely a Szovjetunióhoz való csatlakozást kérte.

A ruszinok önállósulási törekvésével a RUH nem ért egyet és mereven elutasítja. A RUH egységes Ukrajnát akar, mert ez nagyobb erőt képvisel az orosz elnyomással szemben. Tomcsányi azt állítja, hogy /a RUH kisebb népekkel szemben ugyanolyan magatartást tanúsít, mint az oroszok velük szemben. Ezért a RUH megerősödésétől vagy győzelmétől ők, a ruszinok és más nemzetiségek semmi jót nem várhatnak./

Tomcsányi elmondta azt is, hogy ők elítélik a RUH huszti rendezvényét. A RUH párttá alakulásának kérdését bárhol meg lehetne tárgyalni, ezért nem kellene nekik ilyen messzire utazni. Az igazi céljuk az, hogy a Volosin-féle Szics-gárdára emlékezve, hangsúlyozzák Kárpátaljának Ukrajnához való tartozását és kifejezzék a helyi RUH-szervezet támogatását. A Ruszin Szövetség nem ért egyet ezzel, elítéli a RUH pánukrán törekvéseit, ezért a huszti rendezvényre sem mennek el. A Huszton tervezett keresztállítás nem egyszerűen a halottakról való megemlékezés, hanem az ukrán nacionalizmus felelevenítése Kárpátalján a Szics-gárda ürügyén.

Az ukránok, sőt, a RUH vezetőinek egy része sem ismeri el a ruszinok létét, őket ukránoknak tartják. Ezért nem ismerik el az autonómiára való jogukat sem. Tom-

⁸⁷⁷ A dőlt zárójelbe tett mondatrészek itt és a későbbiekben tollal aláhúzva.

csányi és Hagymás szeretné bebizonyítani, hogy a ruszinokat azelőtt már külön népként ismerték el. Különböző nemzetközi dokumentumokban, például a párizsi békeszerződésben, a Sztálin által aláírt okmányokban, a magyarországi törvényekben a ruszinokat mindig külön megnevezik, elkülönítve az ukránoktól. Szeretnék összegyűjteni ezeket a dokumentumokat, de az itteni múzeumokból hiányoznak, mert az ukránok megsemmisítették őket. /A Széchenyi könyvtártól⁸⁷⁸ azt kérik, hogy fénymásolatban juttassák el hozzájuk az egykori magyar törvényeknek azokat a részeit (például 1918. 10. törvény),⁸⁷⁹ amelyek a ruszinokat külön megnevezi és azokat a könyveket, amelyek a ruszinokról szólnak. Kérem, hogy ilyen anyagok esetleges kiküldése a főkonzulátuson keresztül történjék./

Elmondták azt is, hogy ma senki sincs Kárpátalján, aki a ruszin nép történetét tanulmányozná. Ha van Magyarországon olyan tudós vagy intézet, aki, vagy ahol a ruszin néppel és történetével foglalkoznak, /szívesen küldenének egy fiatal történészt a kutatómunkába való bekapcsolódás céljából./ Szeretnének majd egy ruszinisztikai intézetet létrehozni Ungváron.⁸⁸⁰

Más kárpátaljai ismerőseimtől a ruszin problémával kapcsolatban még a következőket tudtam meg:

– A ruszin–ukrán ellentétnek a háború óta új eleme és ez nagyon sérti őket, a görögkatolikus egyház felszámolása. /A ruszinok túlnyomó része görögkatolikus,/ akik úgy érzik, hogy elvették vallásukat.

– /A ruszin értelmiség identitászavarral küzd./ Nagy részük elhagyta nyelvét és beletörődött abba, hogy ukránnak kell neveznie magát. A ruszin intelligencia mindig igazodott az éppen soron lévő ország követelményeihez. 1918-ig a magyarokhoz, Budapesten tanultak, magyarul beszéltek, utána a csehekhez, 1945 után pedig az ukránokhoz.

– /Az itt élő magyarok egy idő óta a ruszinok közeledését tapasztalják, egyre többet emlegetik az együtt töltött ezer évet./ Emlegetik, hogy az osztrák–magyar monarchia idején volt ukrán–ruszin szótár (ami a ruszin nyelv külön nyelvként való elismerését jelentette), 1939–1944 között kétnyelvű[ek] (magyar és ruszin) voltak az utcai és üzleti feliratok és volt ruszin nyelvű gimnázium. 1914 óta nem adtak ki egyetlen könyvet sem ruszin nyelven, ezért ma az irodalmi nyelv elég fejletlen.

Több helyen hallottam Tomcsányival való találkozásom után arról is, hogy /Szlovákiában olyan cikkek jelentek meg, amelyek Kárpátaljának Szlovákiához való csa-

⁸⁷⁸ Sic! Helyesen: (Országos) Széchenyi Könyvtár.

⁸⁷⁹ Lásd: *MT*, 1918. 214–215.

⁸⁸⁰ Tomcsányi álláspontját részletesen a Kárpáti Igaz Szó 1990. január 25-i számában is kifejtette. Lásd: TOMCSÁNYI, Mihajlo: Ruszinok vagy ukránok? /Vélemények: pro és kontra/. *Kárpáti Igaz Szó*, 1990. január 25. 2.

tolását követelik./ Egyesek szerint már meg is keresték a Ruszinok Szövetségét, hogy együtt követeljék az 1945-ös szovjet–csehszlovák megállapodás⁸⁸¹ érvénytelenítését.⁸⁸²

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

⁸⁸¹ Az 1945. június 29-én Moszkvában aláírt szovjet–csehszlovák államközi egyezményről van szó. A szovjet részről Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztos, csehszlovák részről Zdeněk Fierlinger miniszterelnök és Vladimír Clementis külügyminiszter kézjegyével ellátott egyezmény két cikkelyből állt. Közülük az első kimondta Kárpátalja (Kárpát-Ukrajna) Szovjetunióhoz csatolását: „Kárpát-Ukrajna (a csehszlovák alkotmány megnevezése szerint: Podkarpatská Rus), amelyet a Saint Germain-en-Laye-ben 1919. szeptember 10-én kötött szerződés alapján autonóm területként a Csehszlovák Köztársasághoz csatoltak, a lakosság részéről kinyilvánított óhajnak megfelelően, és a két Magas Szerződő Fél közötti baráti megegyezés alapján egyesül ősi hazájával, Ukrajnával, és ennél fogva az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság részévé válik.” A szerződés és az ahhoz kapcsolt jegyzőkönyv teljes szövege megjelent: VIDA–ZSELICZKY, 2004. 252–254.

⁸⁸² A ruszin kérdéshez lásd még a 122. sz. dokumentumot.

120.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek az Mihail Voloscsukkal, az UKP Kárpátontúli Területi Pártbizottságának első titkárával folytatott megbeszéléséről a határ menti együttműködés és a kárpátaljai politikai helyzet kérdéseiről

KIJEV, 1990. MÁRCIUS 31.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990/75. DOBOZ, 001601/2/1990. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

17/SZT/1990

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány KÜM

1 példány Moszkva

1 példány Sajat

Gépelte: Garami Judit

Szigorúan titkos!

Érvényes: visszavonásig

Kijev, 1990. március 31.

Tárgy: Megbeszélés M. Voloscsukkal,
a kárpátaljai terület SZKP titkárával

dr. Horn Gyula úr,
miniszter⁸⁸³

Bandrovszkij lemondása után, február 17-én választották első titkárrá Mihail Jurjevics Voloscsukot. 1984-ig a területi tanács elnöke volt, de Bandrovszkijjal, a Lvovból betelepített első titkárral nem tudott együttműködni, ezért lemondott állásáról és az ungvári egyetemen helyezkedett el. A mostani első találkozásunk alkalmával azt tapasztaltam, hogy még nem eléggé tájékozott az engemet érdeklő kérdésekben, ezért gyakran eléggé általános válaszokat adott kérdéseimre. A róla hallott vélemények egyértelműen pozitívek.

Találkozásunk napján fejezte be a Velihov akadémikus által vezetett parlamenti bizottság, a Munkács melletti katonai radarállomás építkezésének felülvizsgálatát, örömmel újságolta, hogy a bizottság olyan javaslatot fog tenni a kormánynak, hogy véglegesen állítsák le az építkezést. Velihov véleménye szerint a létesítmény műkö-

⁸⁸³ Ügyviteli utasítás és a kiszignált tisztviselők nevei a szignóikkal az akta előlapján: „Tájékoztatásra: Szokai Imre úr *Szokai* – Szabó Sándor úr *Sz. S.* – Béres András úr *Béres IV/12* – Kontra Ferenc úr *Kontra IV/12* – Szuromi Antal úr *Sz. A. 4. 11.* – dr. Tóth Loránd úr *TL IV. 24.*„

dése esetén se lenne veszélyes a lakosságra, de az eddig folytatott titkolózás miatt ma már semmilyen őszinte információt nem hisznek el, ezért az emberek egyértelműen ellene vannak. Vagyis a konfliktusok elkerülése végett kényszerűségből állítják le. Meg kell keresni viszont a létesítmény békés felhasználásának valamilyen módját.

Sürgtettem a határ menti problémák megoldását célzó tárgyalások minél előbbi megkezdését. Válaszként arról beszélt, hogy még nem ismeri részletesen az ügyet, de egyetért azzal, hogy így nem maradhat a dolog. Azt is látja, hogy 6 millió embert nem tudunk megfelelő módon átengedni a határon. De azt is kifejtette, hogy Kárpátalján a kishatár menti forgalom legnagyobb problémája a spekuláció, a feketekereskedelem mérhetetlen megnövekedése. Sokan otthagyták állandó munkahelyüket és a csencselésből élnek, mégpedig kiválóan. A cigányok nagyméretű spekulációi felháborítják az embereket. A cigány családoknak több tízezer rubeles betétkönyveik keletkeztek egy év alatt.

Arra kértem, hogy vegye fel minél hamarabb a Szabolcs megyei tanács elnökével a kapcsolatot és dolgozzanak ki javaslatokat a határon történő átkelés kulturált megoldására. Ő nem tudott arról, hogy szovjet részről a vámszerveket bízták meg a tárgyalások folytatására. Megígérte, hogy áprilisban részletesen foglalkozik a kérdéssel, tárgyalni fog a vámossal és elmegy Nyíregyházára is.

Az ungvári főkonzulátus felállításáról – mint mondta – nem tud nyilatkozni, de úgy hallotta, hogy Kijevből is lehet kezelni az ügyeket (!?).⁸⁸⁴

Kárpátalja politikai helyzetét nyugodtnak nevezte az ország más vidékeihez képest. Helyesli a többpártrendszer, ez a fejlődés iránya, de úgy látja, hogy Kárpátalján új párt alakulásának még semmi jele sincs. A KMKSZ kisebb zökkenőkkel jól dolgozik, ismertté vált, jól képviseli a magyarság érdekeit. Elég sok magyar képviselő került be a tanácsokba, igyekezni fognak közülük tisztségviselőket is választani. (Azóta tudom, hogy több járásban és városban a tanács elnökének egyik helyettese magyar lett. Beregszászon Dalmay Árpád a KMKSZ járási elnöke lett a tanács elnökhelyettese.) A magyar autonómia kérdéséhez csak annyit mondott, hogy – szerinte – a magyar lakosság nem támogatja, ez az egész csak néhány magyar vezető kívánsága.

A jelenlegi helyzetben – fejtegette – hatalmi vákuum keletkezett, mert a párt már nem, a tanács pedig még nem foglalkozik a gazdaság irányításával. A tanács nincs is erre felkészülve. A vállalatok nem tudják, kihez igazodjanak, szerinte ez a gazdaság gyenge teljesítményének az oka. Ezért – mondta – arra van szükség, hogy ő, az első titkár legyen a megyei tanács elnöke is. A választás április 5-én lesz.

Ugyanez történik majd a megye 13 járásának túlnyomó részében. Csak 4-5 járásban nem vonják össze a két funkciót. Beregszászban például Veress Gábor első titkárt

⁸⁸⁴ Sic! A zárójelbe tett felkiáltó- és kérdőjel az eredeti gépiratban.

nem választották meg sem a megyei, sem a járási tanácsba, ezért – bár ez nem kizáró ok – nem ő lesz a tanácselnök.⁸⁸⁵ (A Beregszászi járás tanácselnöke Ivancso lett, aki eddig is volt.)

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

⁸⁸⁵ Veress Gábor ezzel kapcsolatos reflexióiról lásd a 121. sz. dokumentumot.

121.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek
a Veress Gáborral, az UKP egykori Beregszászi járási első titkárával
folytatott 1990. március 26-i megbeszéléséről

KIJEV, 1990. MÁRCIUS 31.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990/75. DOBOZ, 001601/3/1990. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa

Генеральное консульство

Венгерской Народной Республики

18/SZT/1990

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány KÜM

1 példány Moszkva

1 példány Sajat

Gépelte: Garami Judit

Szigorúan titkos!

Érvényes: visszavonásig

Kijev, 1990. március 31.

Tárgy: Megbeszélés Veress
Gáborral, a beregszászi első
titkárral

dr. Horn Gyula úr,
miniszter⁸⁸⁶

Március 26-án Beregszászon megbeszélést folytattam Veress Gáborral, aki keserűen panaszkolt, hogy nem választották meg sem a járási, sem a területi tanácsba. (Tizenöt éve párttitkár, közismert, hogy a lakosság nem szereti.) Kudarcát azzal magyarázza, hogy ellenfelei lepénezték a választókat. (Ez – természetesen – nem igaz.)

Kifejtette, hogy a járás lakossága nem bocsájta meg a KMKSZ-nek, hogy nem lesz magyar származású képviselő az ukrán parlamentben, mert eddig mindig volt. Megjegyeztem, hogy eddig volt, de a lakoságnak abból semmi haszna nem származott. A jelenlegi eredmény, a V[aszilij] Sepa javára leadott szavazatok 83%-os aránya olyan magas, ami nem lehet manipuláció következménye. Azt javasoltam, hogy most a járási tanács elnökének posztjára kellene megfelelő magyar szakembert állítani. Abban állapodtunk meg, hogy találkozni fog Fodóval és egyeztetni fogják személyi javaslataikat. (Megjegyzem, hogy a járás első titkára még nem ült le megbeszélni

⁸⁸⁶ Ügyviteli utasítás és a kiszignált tisztviselők nevei a szignóikkal az akta előlapján: „Tájékoztatásra: *Szokai* – Tóth Loránd úr *TL IV. 17.* – Kontra Ferenc úr *Kontra IV/18.* – Szuromi Antal úr *Sz. A. 4. 17.*”

közös dolgaikat a KMKSZ elnökével. Most is én szerveztem meg a találkozót, ami másnap létre is jött.)

Veress Gábor elmondta, hogy a Beregszászi járás KMKSZ vezetőivel ellentétben nem ért egyet a magyar autonómia követelésével, sem a járásra, sem 2-3 járásra alapozva. Az autonómia felvetése már több kárt okozott, mint hasznot. Szembeállította a magyarokat egymással és rontotta a viszonyt a magyarok és más népek között. Azt is tapasztalja, hogy a magyar lakosságot nem érdekli különösebben az autonómia, ez inkább csak a vezetők vágyálma.

Helytelenítette a huszti rendezvényt. Egész Kárpátaljára nézve károsnak tartja a Szics-gárda múltjának felelevenítését. A Szics-gárda félelmet szül mind a ruszin, mind a magyar lakosság körében. (Elmondta, hogy őt és családját a Szics-gárda kergette el szülőfalujából.) Helytelenítette azt is, hogy a KMKSZ vezetősége miért ment el Husztra, miért vett részt ilyen nacionalista megmozduláson!

Elmondta, hogy a Beregszászon épülő kórháznál abbamaradt a munka több mint egy hónappal ezelőtt. A szabolcsi építők hazamentek, mert a magyarországi vállalkozó Szövetség⁸⁸⁷ nem tudott fizetni a VÁÉP-nek.⁸⁸⁸ Úgy tudja, hogy a napokban visszajönnek a munkások, de 1990-ben már nem fejezik be az építkezést.

Utólag szereztem értesülést arról, hogy a helyzet egészen más. Vasvári Károly, az építkezés vezetője szerint a szovjet fél elmaradt az ellentételként szolgáló áruk szállításával. 1989-ben 5 millió rubel értékű árut szállítottak. A leállás elsődleges oka az volt, hogy a kereskedelmi miniszter január 24-i rendelete az engedélyezés felülvizsgálatát írta elő. Megkapták az engedélyt, ezért április közepén újrakezdi az építkezést. Határidőre még mindig be tudnák fejezni, ha a szovjet fél megfelelő ütemben szállítaná az ellentételt.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

⁸⁸⁷ A Szentese székhellyel működő Csongrád Megyei Szövetkezeti és Építőipari Vállalatról van szó.

⁸⁸⁸ Minden bizonnyal a legtöbb forrásban VÁÉP rövidítéssel szereplő Veszprém Megyei Állami Építőipari Vállalatról van szó.

122.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Horn Gyula külügyminiszternek
a KMKSZ vezetőségének tagjaival folytatott 1990. március 25-i
beregszászi megbeszéléseiről

KIJEV, 1990. ÁPRILIS 2.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990/75. DOBOZ, 001601/4/1990. SZ.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
19/SZT/1990

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány KÜM

1 példány Moszkva

1 példány Sajat

Gépelte: Garami Judit

Szigorúan titkos!

Érvényes: visszavonásig

Kijev, 1990. április 2.

Tárgy: Megbeszélés a KMKSZ
vezetőivel Beregszászon

dr. Horn Gyula úr,
miniszter⁸⁸⁹

Március 25-én Beregszászon találkoztam és megbeszélést folytattam a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségének 15 vezetőségi tagjával és vidéki funkcionáriusaival. Ott volt Fodó, a KMKSZ elnöke és ott voltak az ungvári, munkácsi, beregszászi és nagyszőlősi szervezet vezetői. Azért kértem tőlük a találkozót, hogy megismerjem álláspontjukat a választások utáni helyzetről, az autonómiáról és információkat szerezzek tőlük a huszti eseményekről.

A RUH huszti rendezvénye

A RUH Nagy Tanácsának ülését először tartották vidéken.⁸⁹⁰ Nekem I[van] Dracs beszélt róla és meghívott Husztra. Később telefonon munkatársammal azt közölték, hogy külföldieket nem hívnak meg. Az ülés előtt egy nappal P[etro] Szkunc, a kár-

⁸⁸⁹ Ügyviteli utasítás és a kiszignált tisztviselők nevei a szignóikkal az akta előlapján: „Tájékoztatásra: Szokai Imre úr *Szokai* – Szabó Sándor úr *Sz. S.* – Béres András úr *Béres 4/12* – Kontra Ferenc úr *Kontra IV/12* – Szuromi Antal úr *Sz. A. 4. 11.* – dr. Tóth Loránd úr *TL IV. 11.*„

⁸⁹⁰ A RUH Nagytanácsának IV. ülészakát 1990. március 24-én tartották Huszton.

pátaljai RUH elnöke valósággal agitált, hogy vegyek részt az ünnepségen. Tőle tudtam meg, hogy a rendezvény lényege nem az, amit Dracs mondott (a párttá alakulás megvitatása), hanem a Szics-gárdáról való megemlékezés, a temetőben egy kereszt felállítása és a Szics-gárdát dicsőítő emléktábla felavatása. Még azon a napon Tomcsányi, a Ruszinok Szövetségének elnöke kifejtette előttem, hogy a ruszinok nem értenek egyet ezzel a rendezvénnyel, mert az az ukrán nacionalizmus érdekeit szolgálja és a kárpátaljai nemzetiségek, elsősorban a ruszinok öntudatra ébredésének megakadályozását szolgálja. Ezért a ruszinok nem mennek el Husztra.

Ezek után úgy döntöttem, hogy nem veszek részt a rendezvényen. A KMKSZ vezetősége 20 meghívót kapott és több, mint tízen részt is vettek a gyűlésen. Rajtuk kívül ott volt Magyarországról Mankovics Tamás.⁸⁹¹ Elmondásuk szerint a következő történt:

1.) I[van] Dracs javasolta, hogy a RUH alakuljon párttá egy közeljövőben összehívandó kongresszuson. Pavlicsko bejelentette, hogy ő és Dracs kiléptek az SZKP-ból, mert az nem képes megoldani a peresztrojkát, a társadalom demokratizálását. Éles vita után a többség nem fogadta el a javaslatot, ami azt jelenti, hogy nem lesz rendkívüli kongresszus és a RUH megmarad társadalmi-politikai mozgalomnak. Pavlicsko bejelentette, hogy a döntéstől függetlenül megkezdik az Ukrán Demokratikus Párt szervezését. (Valószínűleg a Nagy Tanács többsége azért szavazott a párttá alakulás ellen, mert abban az esetben választaniuk kell az SZKP és az új párt között. Ugyanis nagy részük tagja az SZKP-nak. Az SZKP alapszabálya szerint viszont az SZKP tagja nem léphet be más politikai pártba.)

Nyilatkozatot fogadtak el Litvánia függetlenségének támogatásáról és meghirdették a március 31-i szolidaritási nagygyűlést. Hangsúlyozták, hogy támogatni kell Litvániát, mert a litván nép mutatja az utat Ukrajna számára is.⁸⁹²

2.) A második napirend a független ukrán állam (Kárpát-Ukrajna) kikiáltása 51. évfordulójának megünneplése volt. Dracs az 51 évvel ezelőtti eseményeket történelmi jelentőségűnek nevezte, mert a Volosin-féle köztársaság az ukrán államiságért folytatott harc dicsőséges állomása volt, a SZU-tól független Ukrajna megteremtésének a mai ukránokat is lelkesítő kísérlete. A RUH kötelességének tartja ezt az örökséget folytatni.

⁸⁹¹ Helyesen: Mankovits.

⁸⁹² Litvánia volt a Szovjetunió első tagköztársasága, amely kinyilvánította az ország függetlenségét és elszakadását a Szovjetuniótól. Ennek jogi aktusa a Litván Legfelső Tanács 1990. március 11-én elfogadott deklarációja volt, amely semmisnek mondta ki a szovjet alkotmány érvényességét az ország területén, és helyreállította a Litván Köztársaság 1939–1940. évi szovjet megszállás előtti alkotmányos rendjét, az 1938. február 11-én elfogadott, és 1938. május 2-án hatályba lépett alkotmányát. Alig több mint egy hónappal Páldi András 1990. április 2-i jelentése után a másik két balti tagköztársaság is kimondta a függetlenségét és a kiválását a Szovjetunióból: május 4-én Lettország, majd május 8-án Észtország.

Sirok nevű falu határában, ahol a megszálló magyar hadsereg mintegy 20 Szicsgárdistát megölt, egy nagy keresztet állítottak fel⁸⁹³ és – a jelenlévő magyarok szerint – a Horthy-hadsereg tagjairól, mint az ukrán szabadság elfojtóiról, szadista gyilkosokról beszéltek, akik halálra kínozták az embereket, gyerekeket, a nőknek levágták a mellét, lovakkal tapostatták agyon az embereket, százával ölték a Tiszába az ukrán ellenállókat stb.

Több szónok, de különösen az ungvári Csucska professzor, a Sevcsenko Társaság kárpátaljai elnöke, nagy kirohanást intézett a ruszinok, elsősorban a Ruszinok Szövetsége ellen. Támadta és helytelenítette önállósulási törekvéseiket. Két érvet hangoztatott. Szerinte a ruszinoknak nincs joguk az önállóságra, mert egyrészt a történelem folyamán sohasem volt ruszin állam, másrészt a ruszinok nem tekinthetők önálló népnek, hanem az ukránság szerves részének számítanak. Elítélte szervezkedésüket és követelte, hogy csatlakozzanak a RUH-hoz. Azzal vádolta őket, hogy Kárpátalját Csehszlovákiához akarják csatolni, azt állítva, hogy már tárgyalásokat is kezdtek erről a szlovákokkal. Vádolta őket azzal is, hogy a Munkács melletti katonai beruházás leállításáért gyűjtött aláírások egy részét Prágába küldték, úgy tüntetve fel, mintha ezek Kárpátaljának Csehszlovákiához való csatolását kérnék.⁸⁹⁴

Elfogadtak egy levelet, amelyet V[áclav] Havelnek, a Csehszlovák Köztársaság elnökének címeztek. A levélben kifejtik, hogy csehszlovák ügynökök tevékenykednek Kárpátalján, akik az embereket [a] Csehszlovákiához való csatlakozás előnyeiről igyekeznek meggyőzni. Arra kéri az elnököt, hogy állítsa le ezt az akciót és határolja el magát tőle. Kárpátalja Ukrajnához tartozik, [az] 1945-ös szerződés ma is érvényes és megváltoztathatatlan.

3.) A KMKSZ vezetősége nem volt egységes a huszti rendezvényen való megjelenés és viselkedés kérdésében. Fodó és a többség úgy látta, hogy a meghívásnak eleget kell tenni, de visszafogottan kell viselkedni, csak figyelni kell az eseményeket. Dupka György, a vezetőség tagja viszont aktív részvételt és a kereszt megkoszorúzását köve-

⁸⁹³ A keresztet nem a Huszti járásbeli Siróka (ukránul: Siroke/Широке) mellett, hanem az ugyancsak a Huszti járáshoz tartozó Rakasz (oroszul: Rakaszovo/Ракасово, ukránul: Rakasziv/Pakaciv) falu határában állították fel. Dupka György szíves közlése alapján.

⁸⁹⁴ Pavlo Csucska a ruszin önidentifikáció elleni küzdelem egyik vezéralakja volt. Már korábban, az UKP Kárpátontúli Területi Bizottságának hivatalos ukrán nyelvű orgánumban, a Zakarpatszka Pravdában egy cikksorozatot adott közre a ruszin kérdéstről. Az öt részből álló sorozat a lap 1989. szeptember 12-i, 13-i, 14-i, 15-i és 16-i számaiban jelent meg folytatásokban. A cikkben történelmi érvekkel azt igyekezett bizonyítani, hogy az ukrán valójában a ruszin modern megnevezése és a „ruszin reneszánsz” háttérben nem csak az áll, hogy egyes kárpátaljai értelmiségi körökben divattá vált az igaz történelmi múlt megismerése iránti vágy. Szerinte a ruszin identifikáció iránti törekvéseket részben kívülről, Csehszlovákiából és Lengyelországból gerjesztik. БЕЦЕЛІВ, 2016. 62–63.

telte. Huszton Dupka miskolci barátjával, Mankovics Tamással jelent meg. Mankovics fel is szólalt a gyűlésen és a magyar nép – mások szerint a Magyar Köztársaság – nevében elnézést kért a Szics-gárdisták meggyilkolásáért. Azt mondta, hogy „tisztelig az ukrán hősök előtt”. Beszéde után, az MDF miskolci szervezete nevében, magyar zászlót ajándékozott a gyűlésnek. A nagygyűlésen pedig megkoszorúzta a keresztet. Mankovics itteni szereplésére – állítása szerint – Furmann Imre, az MDF miskolci szervezetének vezetője adott megbízást. Videófelvétel volt ott és felvételeket is készített a TV számára. (Nem a TV alkalmazottja, de időnként küld felvételeket a TV-nek.) Szerinte azért kellett felszólalnia a gyűlésen, hogy megakadályozzon a RUH-ban egy esetleges magyarellenes tendencia kialakulását.⁸⁹⁵

Megbeszélésünkön egyetértés volt abban, hogy Kárpátalján erősödnek a nemzeti-ségi mozgalmak és ezzel együtt a nemzetiségi ellentétek. A KMKSZ volt az első szervezet, ők vetették fel először az autonómia kérdését, ezért arra lehetett gondolni, hogy a magyarellenség fog erősödni, úgy látszik azonban, hogy a ruszin–ukrán ellentétek mélyebbek, a szembenálló erők nagyobbak, ezért a fő frontvonal az ukránok és a ruszinok között húzódik. A ruszinok száma mintegy 800.000, az ukránok száma nem éri el Kárpátalján a 100.000-et. Az ukránok azonban nagy segítséget kapnak Ukrajnából, a ruszinokat pedig a szlovákok biztatják.

A KMKSZ vezetőivel egyetértettünk abban is, hogy a KMKSZ igyekezzen mind a RUH-hal, mind a Ruszinok Szövetségével jó kapcsolatot tartani, de ne tegyen semmi olyat, ami szembeállíthatja bármelyik szervezettel. Ne akarjon mérleg nyelve lenni – ahogy azt többen hangsúlyozták –, ne merüljön bele a ruszin–ukrán vitába, hanem inkább nyerve meg őket szövetségesének a magyarok helyzetének javítását célzó konkrét javaslataihoz.

Ennek a politikai vonalnak nem felelt meg Mankovics Tamás bocsánatkérése és koszorúzása. A RUH pozitív szerepet játszik Ukrajnában, a demokratikus átalakulás élharcosa. Ezt a tevékenységét támogatnunk kell. De a RUH-ban vannak olyan elvakult nacionalista csoportok, amelyek veszélyesek lehetnek a nemzeti kisebbségekre, amit szemléletesen mutattak a ruszinokra szórt rágalomok. A magyar felszólalás és koszorúzás abban a légkörben – akaratlanul is – az ukrán nacionalizmust támogatta és kételyeket fog ébreszteni a ruszinokban együttműködési készségünk őszinteségét illetően.

A KMKSZ vezetőségének az értekezleten résztvevő tagjainak többsége azért is helytelenítette Mankovics Tamás viselkedését, mert mindez Fodó Sándornak, a KMKSZ elnökének tiltakozása ellenére történt. Hangsúlyozták, hogy helytelenítik, ha a magyarországi pártok, vagy szervezetek beavatkoznak a kárpátaljai ügyekbe.

⁸⁹⁵ Sic! Egyeztetési hiba az eredeti gépiratban.

(Ilyen vád gyakran elhangzik a hivatalos szervek részéről.) Azt kérték, hogy kárpátaljai akcióra csak a KMKSZ vezetőségének tudtával kerülhessen sor. Magyarországi segítségre szükségük van, de saját sorsukat ők szeretnék irányítani.

Kárpátaljai választások

A választási kampány a KMKSZ első igazi nagy erőpróbája volt. A szervezet még csak egy éves, nincs elég politikai tapasztalata, mégis fontos szerepet játszott és ismertté vált egész Kárpátalján. A választás eredménye sikeresnek mondható annyiban, hogy minden választott megyei, járási, városi, községi tanácsban lesz KMKSZ-frakció, ami még sohasem volt ezen a tájon. De kevésbé sikeres, ha azt látjuk, hogy a legtöbb tanácsban a magyar származású tagok aránya nem éri el a magyar lakosság arányát és a magyar nyelvű képviselők egy része nem is támogatja a KMKSZ törekvéseit. A területi választáson 28 KMKSZ-jelölt indult és csak 11 tudott nyerni, vagyis a 120 tagú tanácsban [a] KMKSZ-frakció 11 tagú lesz, de a magyarok száma ennél több. A beregszászi járási tanács 71 tagja közül 37 lesz a magyar. Ez csak 52%, míg a lakosságon belül a magyarok aránya 73%.

A választási kampány gyengeségét jelzi, hogy az ukrán parlamentbe nem sikerült magyar származású képviselőt küldeni. Több magyar is indult ugyan, de a Nagyszőlősi járásban Fodó Sándor nem tudott győzni, a Beregszászi járásban pedig Vaszil Sepa győzött 83%-os szavazati aránnyal. Beregszászon a KMKSZ helyi szervezete Molnár Albertet,⁸⁹⁶ a területi tanács elnökének helyettesét támogatta. A KMKSZ helyi elnöke, Dalmay Árpád azt követelte, hogy a magyarok csak magyar jelöltre szavazzanak. Fodó és a szervezet több tagja azonban Sepát támogatta. A járás lakosságának 73%-a magyar, és Sepa elsőprór fölényrel győzött, ami azt mutatja, hogy a szavazók nem a származásra szavaztak, hanem az egyénre. Molnár Albert ugyanis 15 éve elnökhelyettes, lett volna ideje tenni valamit a magyarok javára. Sepa a baktai kísérleti gazdaság igazgatója, akadémikus, aki a pártvezetést állandóan bírálta, Kárpátalja fejlesztésére sok javaslatot tett. Népszerű vezető. Felesége magyar, két felnőtt fia az elmúlt években áttelepedett Magyarországra, ő tökéletesen beszél magyarul. Meggyőződés, hogy jobban fogja képviselni a magyarok érdekeit is Kijevben, mint ahogy azt Molnár Albert tette volna.⁸⁹⁷

⁸⁹⁶ Sic! Helyesen: Molnár Bertalan.

⁸⁹⁷ Orosz Ildikó véleménye szerint Fodó Sándor valami oknál fogva nem vállalta vagy nem merte vállalni a biztos befutó helynek számító Beregszász központú egyéni körzetben a jelölést és átengedte azt a hatalom magyarul tudó pártjelöltjének, Vaszil Sepának, aki képviselő is lett, de hamar szembefordult a körzet magyarjaival, és érdekeiket nem képviselte. OROSZ, 2007. 185. – A „Sepa-ügy” törésvonalat hozott létre a KMKSZ vezetésén belül. A KMKSZ Beregszászi Járási Szervezete

Megjegyzem, hogy Veress Gábor járási titkár és Sepa régóta személyes ellenfelei egymásnak. Amikor Dalmay Sepa ellen harcolt a KMKSZ-ben, akkor Veress oldalán lépett fel. Nem véletlen tehát, hogy a héten Veress javaslatára Dalmayt a Beregszászi járásban a végrehajtó bizottság elnökhelyettesévé választották.

Autonómia

A beregszászi megbeszélésen sikerült megismerni a KMKSZ vezetőinek álláspontját ebben az egy év óta vitatott kérdésben. Először is kiderült, hogy az autonómia megteremtésére irányuló kérelmet egy évvel ezelőtt nem a KMKSZ elnöksége vagy választmánya küldte el a szovjet hivatalos szerveknek, hanem a Beregszászi járási szervezet elnöke, Dalmay Árpád. Az elnökség utólag jóváhagyta, mert kész helyzet elé állították, és nem akarta tevékenységét széthúzással kezdeni.

Ismeretes azóta, hogy az előkészítetlen kezdeményezést a magyarországi lapok lelkesen propagálták, de a kárpátaljai magyar lakosságot nagyon megosztotta. A beregszászi elgondolás szerint az autonómia csak a Beregszászi járásra terjedne ki, az elnökség pedig az Ungvári, Munkácsi, Nagyszőlősi járás magyarlakta községeinek a bekapcsolását is szükségesnek tartja. Ez a megoldás a jelenlegi járási szervezet átalakítását tenné szükségessé, ami ellen a területi vezetők tiltakoznak. Véleményüket Molnár Albert fejezte ki a Kárpáti Igaz Szóban, az autonómiát csak a Beregszászi járásra korlátozva, de csak akkor kell majd vele foglalkozni – írta –, ha az ukrán alkotmányt módosítják.⁸⁹⁸

Választmányának 1993. december 14-i ülésén vitatták meg. A választások előtt Fodó levelet küldött a KMKSZ tagjainak, melyben arra szólította fel őket, hogy Sepára szavazzanak. Sepa bekerült a parlamentbe, ám a KMKSZ járási szervezete szerint semmit nem tartott be az ígéreteiből, sőt, letagadta korábbi ígéreteit, így a választói becsapottnak érezték magukat. Fodó Sándor a bátyúi választóközvetből még a megyei tanácsba sem jutott be, mindössze 1600 voksot kapott a lehetséges 7000-ből. Fodó azt állította, hogy ő csupán azért jelöltette magát a bátyúi választóközvetben, hogy megakadályozza Veress Gábor egykori járási párttitkár megválasztását a területi tanácsba. Dalmay Árpád álláspontja szerint Beregszász az akkori törvények szerint nem jelölhette Fodót a parlamentbe, ezért arra kérték, hogy a KMKSZ területi közgyűlésén jelöltesse magát a Beregszászi járásban, ő azonban ezt visszautasította, mivel Dalmay szerint addigra már titkos egyezsége volt Sepával. Lásd: P. VARGA Attila: Két fontos tanácskozás ellentétes döntésekkel. *Kárpátalja*, 1993. december 31. 8–9.

⁸⁹⁸ Sic! Valójában: Molnár Bertalan. A Kárpáton túli Területi Tanács Végrehajtó Bizottságának első helyettese nem zárta ki az Ungvári, a Munkácsi, a Beregszászi és a Nagyszőlősi járások magyarlakta területeire kiterjedő autonóm közvet megalakításának lehetőségét, csak a fokozatosság elvére építve s a gazdasági feltételeket figyelembe véve, először a Beregszászi járásból létrehozandó magyar nemzetiségi járás létrehozása mellett szállt síkra. Lásd: MOLNÁR Bertalan: Autonóm közvet vagy nemzetiségi járás? /Vélemények: pro és kontra/. *Kárpáti Igaz Szó*, 1990. január 21. 2. – A cikk első közlésben egy nappal azelőtt a Vörös Zászlóban jelent meg. Lásd: MOLNÁR Bertalan: Autonóm

Kárpátalján folytatott beszélgetéseim, a Kárpátaljai Igaz Szóban közölt cikkek és a beregszászi megbeszélés arról győzött meg, hogy /a magyar autonómia kérdését le kell venni a napirendről. Az autonómia tervezett határain kívül élő magyarok határozottan ellenzik,⁸⁹⁹ mert úgy érzik, hogy az autonómia megteremtése esetén a rájuk irányuló figyelem – a magyarországi is – elkerülhetetlenül csökkenne, a jelenleginél jobban ki lennének szolgáltatva a helyi ukrán vezetőknek, /felgyorsulna a szórványmagyarok asszimilációja./ A KMKSZ, mint szervezet, megmaradna ugyan, képviselné érdekeiket ezután is, de úgy gondolják, hogy az autonómián kívüli területeken csökkenne a befolyása. A hivatalos párt- és állami szervek abból indulnának ki, hogy az autonómia létrehozásával kielégítették a magyarokat, és a rajta kívül eső magyarság kollektív jogait figyelmen kívül hagynák.

A beszélgetés résztvevői elmondták, hogy nem tartják időszerűnek a területi autonómia követelését. Szerintük, ma /autonómia nélkül is elérhető sok olyan követelés, amelyek a magyarság helyzetét javítják, kulturális igényeit kielégítik./ Tagadhatatlan, hogy az autonómia felvetése nem tetszik sem a hatóságoknak, sem a nem magyar lakosoknak, a magyarokat szeparatizmussal vádolják. Sokkal helyesebb lenne ezért, ha a KMKSZ erélyesebben lépne fel a konkrét magyar követelések teljesítéséért, például magyar nyelvű óvodákért, a magyar iskolák visszaállításáért, a magyar történelem oktatásának általánossá tételéért, a könyvtári szervezet magyar irányítás alá vételéért, a magyarországi könyvek behozatalának növeléséért, a magyar nyelvű feliratok elhelyezésének energikusabb folytatásáért, a Magyarországon történő tanulás engedélyezéséért, a magyar nyelvnek az ukránnal egyenragúvá tételéért, az ügyintézés magyar nyelvűvé tételéért, az 1946-ban ukránosított falunévek törvénytelen névnyilvánításáért stb.

Ezek alapján az értekezlet úgy találta jónak, ha /a magyar területi autonómia ügyét takaréklángra helyezi/, nem propagálja. /A Kárpátalja egész területére kiterjedő autonómiát, amit a ruszinok kezdeményeznek, elvileg elfogadhatónak tartják/ a magyarok számára is, de erről csak akkor lesz érdemes nyilatkozni, ha körvonalazódik a tartalma. /Előnyös lenne abból a szempontból, hogy könnyebben lehetne szélesíteni Magyarországgal a gazdasági kapcsolatokat./

A beregszászi megbeszélést nagyon eredményesnek tartom. A vita sokszor éles volt a résztvevők között, de őszinte és – az ő értékelésük szerint is – nagyon hasznos.

körzet vagy nemzetiségi járás? /Autonómia: pro és kontra/. *Vörös Zászló*, 1990. március 20. 2. – Molnár Bertalan cikke a *Kárpáti Igaz Szó* 1989. szeptember 9-i és 1990. január 12-i számában megjelent koncepciókra reflektált. Lásd: ALMÁSSY Sándor: Nemzetiségi járás, esetleg körzet: gazdasági vonatkozások. /Vélemények: pro és kontra/. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. szeptember 9. 4. Illetve: KOVÁCS Zoltán: A körzet körvonalai. /Vélemények: pro és kontra/. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. január 12. 2.

⁸⁹⁹ A dőlt zárójelbe tett mondatrészek itt és a továbbiakban tollal aláhúzva.

Én is kifejtettem a felmerült kérdésekkel kapcsolatos véleményemet, ami a határozatokban tükröződik.

A KMKSZ tagjai és aktivistái rengeteget dolgoztak a választási kampányban. Sok volt az ütközés közöttük. Fodót, a KMKSZ elnökét, mint képviselő-jelöltet, több támadás érte a sajtóban. Vereségéhez a rossz választási taktika is hozzájárult, úgy látom, hogy mint elnöknek megingott a helyzete, többen arra készülnek, hogy /a tavaszi választmányi ülésen leváltják elnöki funkciójából.⁹⁰⁰ Helyette Szöllösi Tibor técsői orvost akarják elnökké választani./

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

⁹⁰⁰ A KMKSZ április 30-án Ungváron tartotta tisztújító kongresszusát, amely megerősítette Fodót az elnöki tisztségében. Erről lásd a 124. sz. dokumentumot.

123.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak az ungvári magyar konzuli képviselő felállításáról Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter-helyettessel folytatott 1990. április 26-i megbeszéléséről

KIJEV, 1990. ÁPRILIS 27.

GÉPELT MÁSZOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990/71. DOBOZ, 00417/4/1990. SZ.

KÜM Távközlési Osztály
Nagykövetség
Kiev
Azonosító: KEV20723

Rejtjel Távirat
Érkezett: 90. 04. 27. 12:59

Szigorúan Titkos!
Készítette: Ta.
Ellenőrizte: He

Április 26-án kérésemre fogadott A[natolij] Zlenko, a külügyminiszter első helyetese, akitől az ungvári főkonzulátus ügyének a holtpontról való elmozdítása érdekében azt kérdeztem, hogy egyetértene-e azzal, ha átmeneti időre, első lépésként főkonzulátus helyett konzuli képviselőt állítanánk fel.⁹⁰¹

Azt válaszolta, hogy ezzel egyetért és megoldhatónak tartja. A megoldásra vonatkozóan a következőt javasolta: ha már Moszkvában kezdtek, ott is kell folytatni, ezért a moszkvai nagykövetség adjon át egy jegyzéket a Szovjetunió külügyminisztériumának, amely módosítja az előzőt, Moszkva értesíti erről Kijevet, és itt rövid úton döntenek. Kérte, tüntessük fel, hogy ez a konzuli pont (ők így nevezik) a kijevi főkonzulátus mellett működik majd. Ezenkívül azt javasolta, ha egyetértünk vele, írjuk be

⁹⁰¹ Az UKP KB Politikai Irodájának (Politbüro) 1990. április 13-i ülésén külön napirendi pontban foglalkoztak a „szomszédos országoknak az USZSZK-val szembeni területi követelése elleni intézkedések” meghozataláról. A napirendi pont alapjául egy Alekszandr Merkulov által elkészített feljegyzés szolgált, amely négy pontban határozta meg a szomszédos államok Ukrajnával szembeni területi követelése elleni intézkedési tervet. A feljegyzésben Merkulov azt állította, hogy az ungvári főkonzulátus a kárpátaljai magyarság szeparatista törekvéseinek egyik bázisa lehet: „A Magyar Köztársaságban élénk vita tárgyát képezik a külföldön élő magyarok kulturális és nemzeti autonómiájának problémái. A különféle állami és társadalmi-politikai struktúrák nyomása egyre jobban nehezedik rájuk. Nyilvánvaló, hogy a Magyar Köztársaság ungvári főkonzulátusának létrehozására irányuló kérés is azt a célt szolgálja, hogy erősítsék a befolyásukat a kárpátaljai magyarok körében, és stimulálják a körükben meglévő szeparatista hangulatot.” Alekszandr Merkulov tájékoztató feljegyzése az UKP KB PB részére. Kijev, 1990. április 9. ЦДАГО, ф. 1, оп. 11, спр. 2165, апк. 85–89.

a jegyzékbe, hogy „a kölcsönösség alapján, a magyar fél egyetért azzal, ha az ukrán kormány képviselőjét elküldi a Szovjetunió debreceni főkonzulátusára.”⁹⁰²

A[natolij] Zlenko véleménye szerint, ilyen módon, május végéig döntés érhető el a kérdésben.

Lássa: I. Területi Főosztály *IV. 28. Monori*
Konzuli Főosztály *Sztankovics*

– 42 – P[áldi] –

⁹⁰² Ez a kitétel nem került bele az újabb magyar jegyzékbe. A jegyzéket nem is Moszkvában adta át a Magyar Nagykövetség, hanem Budapesten, a Külügyminisztériumban nyújtották át a Budapesti Szovjet Nagykövetség képviselőjének. Lásd a 125. sz. dokumentumot.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak
a KMKSZ 1990. április 30-i tisztújító közgyűléséről

KIJEV, 1990. MÁJUS 3.

GÉPELT MÁSOLAT. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990/76. DOBOZ, 001624/1990. SZ.

KÜM Távközlési Osztály
Nagykövetség
Kiev
Azonosító: KEV20727⁹⁰³

Rejtjel Távirat
Érkezett: 90. 05. 03. 13:23

Szigorúan Titkos!
Készítette: Fi.

Április 30-án részt vettem Ungváron a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége tisztújító közgyűlésén. A küldöttek eredményesnek tartották a szövetség megalakulása óta végzett munkát. A választási eredményt sikernek tartják, különösen az antidemokratikus feltételekhez viszonyítva. Kiépültek a KMKSZ helyi szervezetei, 25 ezren léptek be, sok politikai akciót bonyolítottak le. A KMKSZ felvette a kapcsolatot Magyarországgal és a szomszéd országokban működő magyar szervezetekkel. /Kritizálták azokat, akik előkészítés nélkül felvetették az autonómia kérdését és ezzel megosztották mind a lakosságot, mind a KMKSZ tagságát./⁹⁰⁴

Többen támogatták azt a javaslatot, hogy a szövetség nevéből hagyják el /a kulturális szót és helyettesítsék azt demokratikus jelzővel./ A többség nem értett ezzel egyet, mert ez a politikai párttá válást jelentette volna. A vélemények megoszlottak, /egyesek a KMKSZ tevékenységét csak kulturális téren tudják elképzelni, míg mások nyílt politikai párttá kívánják átalakítani. A döntést elhalasztották.

Fodó Sándor eddigi munkáját magasan értékelték és egyhangúan⁹⁰⁵ választották meg újra elnöknek./⁹⁰⁶ Ezentúl függetlenül végzi majd munkáját.⁹⁰⁷

⁹⁰³ Ügyviteli utasítás az akta előlapján: „Intézkedésre: *Tóth Lóránd úr. Sürgős! Lásd bent. IV. 7. Monori – TL. V. 2.*”

⁹⁰⁴ A dőlt zárójelbe tett mondatrészek itt és a továbbiakban tollal aláhúzva.

⁹⁰⁵ Sic! Helyesen: egyhangúlag.

⁹⁰⁶ Fodó Sándor diszvendégként, az MDF meghívására részt vett a demokratikusan választott magyar országgyűlés első, 1990. május 2-i ünnepi ülésén is. Lásd: *Negyvenhárom év után többpárti parlament. Ma megválasztják a tisztségviselőket. Népszabadság*, 1990. május 2. 1. – Május 9-én ismét részt vett az Országgyűlés plenáris ülésén. Ebből az alkalomból interjút adott a *Népszabadság* tudósítójának. Lásd: FEJÉR Gyula: Magyar betűk Kárpátalján. Fodó Sándor nyilatkozata lapunknak. *Népszabadság*, 1990. május 10. 1. és 3.

⁹⁰⁷ A tisztújító közgyűlésen történetéről részletesen: DUPKA, 1993/a. 123–125.

/Részt vett a közgyűlésen az MDF képviselőjében Für Lajos, a Magyarok Világszövetségétől pedig Szabó László./ Üdvözölték a közgyűlést a felvidéki, vajdasági és erdélyi magyarok szervezeteinek delegációi is.

Lássa: I. Területi Főosztály

– 44 – P[áldi] –

125.

A Magyar Köztársaság Külügyminisztériumának szóbeli jegyzéke
a Szovjetunió budapesti nagykövetségéhez az ungvári magyar
főkonzulátus felállításáról

BUDAPEST, 1990. MÁJUS 4.

GÉPELT EREDETI. MNL OL, XIX-J-1-J, 1990/71. DOBOZ, 00417/3/1990. SZ.

A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma

413/3/1990.

Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Nagykövetsége
Budapest

Szóbeli jegyzék

A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma tiszteletét fejezi ki a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Nagykövetségének és hivatkozással az 1989. november 9-én átadott 3726/5/1989. sz. szóbeli jegyzékére,⁹⁰⁸ annak időközben több alkalommal történt szóbeli megisméltésére,⁹⁰⁹ szorgalmazza a választ a hozzájárulás kérésére, hogy magyar főkonzulátust létesíthessen Ungvárott. A magyar fél továbbra is abból indul ki, hogy a szovjet fél – mint az a legutóbbi moszkvai magyar–szovjet külügyminiszteri tárgyaláson is megerősítést nyert⁹¹⁰ – pozitív megközelítésben foglalkozik e kérésével. Figyelembe véve az ungvári magyar főkonzulátus létesítéséhez szükséges végleges szovjet döntés időigényességét és attól az óhajtól vezéreltetve, hogy előrelépést érjünk el ez ügyben, a magyar fél kész közbülső megoldásként

⁹⁰⁸ Lásd a 97. sz. dokumentumot.

⁹⁰⁹ Lásd a 106., 112., 117. és 123. sz. dokumentumokat.

⁹¹⁰ Horn Gyula magyar és Eduard Sevardnadze szovjet külügyminiszter 1990. március 10-i moszkvai megbeszéléseiről van szó. A külügyminiszteri találkozó keretében írták alá ünnepélyes keretek között a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásáról szóló kétoldalú egyezményt. Az aláírási ceremónia után Horn interjút adott a Népszabadságnak. Ebben csupán arról tett említést, hogy a külügyminiszteri megbeszéléseken „téma volt a magyar–szovjet határ megnyitásából eredő óriási gond”. HORN Gyula: A megállapodás megfelel a realitásoknak. *Népszabadság*, 1990. március 11. 3. – A csapatkivonás részletkérdéseit Somogyi Ferenc külügyminisztériumi államtitkár és Ivan Aboimov szovjet külügyminiszter-helyettes 1990. február 1–2-i budapesti megbeszélésein egyeztették. Az MTI tudósítása szerint ez alkalommal szóba került az ungvári főkonzulátus tervezett megnyitása is. Egy lépés a csapatkivonás felé. *Népszabadság*, 1990. február 3. 1. – Erről lásd még a 117. sz. dokumentumot.

a kijevi főkonzulátus mellé rendelt konzuli képviselőt felállítására Ungvárott, abban a reményben, hogy az tevékenységét a legközelebbi jövőben megkezdheti.

A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma ezúttal is őszinte nagyrabecsülését fejezi ki a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Nagykövetségének.

Budapest, 1990. május 4.

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI DOKUMENTUMOK

Центральний державний архів Громадських об'єднань України
Ukrajnai Társadalmi Szervezetek Központi Állami Levéltára, Kijev

Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága (Фонд 1.)

Опис 11, Справа 2164.

Опис 11, Справа 2165.

Опис 32, Справа 2664.

Опис 32, Справа 2792.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
Ukrajna Legfelső Hatalmi és Igazgatási Szerveinek Központi Állami Levéltára,
Kijev

Ukrajna Legfelső Tanácsa – Rada (Фонд 1.)

Опис 18, Справа 1089.

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Budapest

Püspöki Hivatal – Iktatott iratok (A/1. b.)

682. doboz

684. doboz

685. doboz

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

Állami Egyházügyi Hivatal – Elnöki iratok (XIX-A-21-a)

78. doboz

Állami Egyházügyi Hivatal – Általános iratok (XIX-A-21-b)
395. doboz

Külügyminisztérium – TŰK-iratok (XIX-J-1-j)

1978/130. doboz

1979/123. doboz

1980/129. doboz

1981/139. doboz

1981/140. doboz

1981/141. doboz

1982/131. doboz

1983/118. doboz

1983/119. doboz

1984/133. doboz

1985/137. doboz

1985/139. doboz

1986/134. doboz

1986/139. doboz

1986/140. doboz

1987/126. doboz

1987/128. doboz

1987/129. doboz

1987/130. doboz

1988/96. doboz

1988/97. doboz

1988/98. doboz

1989/83. doboz

1989/84. doboz

1989/85. doboz

1989/86. doboz

1990/71. doboz

1990/75. doboz

1990/76. doboz

1990/77. doboz

1990/78. doboz

1991/65. doboz

Külügyminisztérium – Általános iratok (XIX-J-1-k)

1986/80. doboz

1987/59. doboz

1987/62. doboz

1987/63. doboz

1988/87. doboz

1989/109. doboz

1989/110. doboz

1989/111. doboz

1989/112. doboz

1989/113. doboz

1990/90. doboz

1990/91. doboz

Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága – Kádár János titkársága
(M-KS, 288. fond, 47. csoport)

780. őrzési egység

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára,
Nyíregyháza

Magyar Szocialista Munkáspárt Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottsága (XXXV. 31. fond)

10. doboz

38. doboz

1975–1989 közötti rendezetlen anyag. „1. fond MSZMP I/3. 1975–89” feliratú doboz

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

FORRÁSTÁRAK, DOKUMENTUMKÖZLÉSEK

BARÁTH–RAINER M., 2000.

Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból 1985–1991. Szerkesztette: BARÁTH Magdolna – RAINER M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 2000.

BÁRDI–ÉGER, 2000.

Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999. Szerkesztette: BÁRDI Nándor – ÉGER György. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000. /A Magyarságkutatás könyvtára XXIV./

DARCSI–DOBOS, 2013.

„A 72-es badvány.” Nemzetiségi és oktatáspolitikai a '60-as–'70-es években a Szovjetunióban. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének konferenciakötete. Szerkesztette: DARCSI Karolina – DOBOS Sándor. PoliPrint, Ungvár, 2013.

DUPKA, 1993/a.

A KMKSZ történetéből. Dokumentumok, tények, adatok 1989–1993. Dupka György közreadásában. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.

DUPKA, 1993/b.

Egyetlen bűnünk magyarságunk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól 1944–1946. Közreadta: DUPKA György. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993. /Kárpátaljai Magyar Könyvek 9./

DUPKA, 2016/a.

Vádolnak a kárpátaljai túlélők és meggyalázott holtak. Szemelvények a szovjet fogságból hazatért túlélők (volt hadifoglyok, civil internáltak, politikai elítéltek, kényszer munkások) vallomásaiból, visszaemlékezéseiből, valamint a hozzátartozók adatközléseiből. Összeállította, a kísérőtanulmányt és a lábjegyzeteket írta: DUPKA György. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2016. /Kárpátaljai Magyar Könyvek 242./

НÉ, 1989.

Emlékeztető a Hungarológiai Tanács 1988. december 22-i üléséről. *Hungarológiai Értesítő*, 1989/1. sz. 14–17.

НН, 1989.

Részletek a Pusztai Ferenc miniszterhelyettes vezette küldöttség kárpátaljai útjáról készült jelentésből. 1989. március 30–31. Ungvár, Beregszász. *Hungarológiai Hírlévé*, 1989/1. sz. 24–28.

XIX ВК КПСС, 1988.

XIX Всесоюзная конференция Коммунистической партии Советского Союза. 28 июня – 1 июля 1988 г. Стенографический отчет в двух томах. Том 2. Политиздат, Москва, 1988.

XXVII СКПСС, 1986.

XXVII Съезд Коммунистической партии Советского Союза. 25 февраля – 6 марта 1986 года. Стенографический отчет. Том 1. Политиздат, Москва, 1986.

БЕЛОУСОВ, 1957.

Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за національне и соціальне визволення та возз'єднання з Радянською Україною. Збірник документів. Редактор: Белоусов, В. І. Том I. 1917–1923. Державний архів Закарпатської області, Ужгород, 1957.

БК, 2007.

«Белая книга.» Союз можно было сохранить. Документы и факты о политике М. С. Горбачева по реформированию и сохранению многонационального государства. Составитель: Черняев, Анатолий и другие. Москва, АСТ–Горбачев-Фонд, 2007. /Издание второе/.

МП ЦК КПСС, 1988.

Материалы пленума Центрального комитета КПСС 29 июля 1988 года. Политиздат, Москва, 1988.

МП ЦК КПСС, 1989.

Материалы пленума Центрального комитета КПСС 19–20 сентября 1989 г. Политиздат, Москва, 1989.

TÖRVÉNYEK, TÖRVÉNYTÁRAK

MK, 1958.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1958. évi 2. számú törvényerejű rendelete a Magyar Népköztársaság és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége között a kettős állampolgárságú személyek állampolgárságának rendezéséről Budapesten, 1957. augusztus 24-én aláírt egyezmény kihirdetéséről. *Magyar Közlöny*, 1958. január 3. 15–17.

MK, 1963.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1963. évi 21. számú törvényerejű rendelete a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Kormánya között a kettős állampolgárság eseteinek kiküszöbölése tárgyában, Moszkvában, 1963. január 21-én létrejött egyezmény kihirdetéséről. *Magyar Közlöny*, 1963. szeptember 14. 469–471.

MK, 1972.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1972. évi 6. sz. rendelete a Magyar Népköztársaság és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége között Budapesten 1971. március 20-án aláírt Konzuli Egyezmény kihirdetéséről. *Magyar Közlöny*, 1972. március 18. 161–172.

MK, 1986.

A Minisztertanács 20/1986. (V. 22.) számú rendelete a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Kormánya között, a határ menti településeken lakó állampolgárok egyszerűsített határátlépésének rendjéről szóló, Moszkvában, 1985. augusztus 1-én aláírt egyezmény kihirdetéséről. *Magyar Közlöny*, 1986. május 22. 519–522.

MT, 1918.

1918. évi törvénycikkek és néptörvények. /Magyar Törvénytár/. Jegyzetekkel ellátta: DR. TÉRFY Gyula. Franklin Társulat, Budapest, 1919.

Закон УРСР «Про мови в Українській РСР» <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

KCCCP, 1977.

Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 года. Верховный Совет СССР, Москва, 1977.

КУЗНЕЦОВ, 2015.

Советские конституции. Хрестоматия. В 4 частях. Часть 4. СССР 1977–1991. Составитель: Кузнецов, Дмитрий. Благовещенский педагогический университет, Благовещенск, 2015.

VISSZAEMLEKEZÉSEK

BALLA, 2002.

BALLA László: *Szegény ember vízzel főz. Életem: a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések 1947–1987.* PoliPrint, Ungvár, 2002.

BÍRÓ, 1991.

BÍRÓ Andor: *Visszatekintve a megtett útra. A Határőr Agrárcég-Kolhoz tapasztalataiból.* Lejegyezte: Lusztig Károly. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1991.

HIDÁSZ, 2013.

HIDÁSZ Ferenc: *Híradás Kárpátaljáról.* In: WYSZKOWSKI, Paweł: *Katolikusüldözés Ukrajnában és Kárpátalján. Katolikusok Ukrajnában a kommunista rezsim alatt (1917–1944–1991).* Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium, Esztergom, 2013. 342–344.

PASKAI, 2013.

PASKAI László visszaemlékezése. In: WYSZKOWSKI, Paweł: *Katolikusüldözés Ukrajnában és Kárpátalján. Katolikusok Ukrajnában a kommunista rezsim alatt (1917–1944–1991).* Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium, Esztergom, 2013. 344–251.

PÁLDI, 1996.

PÁLDI András: *Egyre távolabb Moszkvától. Egy diplomata kijevi emlékei 1986–1992.* Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1996.

SZÜRÖS, 1997.

SZÜRÖS Mátyás: *Cselekvő politikával a magyarságért. Politikusi portré (1988–1996)*. Heraldika Kiadó, Budapest, 1997.

SZÜRÖS, 2013.

SZÜRÖS Mátyás: *Szűk volt a mundér. Egy magyar diplomata emlékezései és emlékeztetése (1959–2013)*. Püski, Budapest, 2013.

SZÜTS, 1998.

SZÜTS Pál: *Bukaresti napló 1985–1990*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

THÜRMER, 2010.

THÜRMER Gyula: *Az elsikkasztott ország*. Korona Kiadó, Budapest, 2010. /Második kiadás/.

TANULMÁNYKÖTETEK, CIKKGYŰJTEMÉNYEK

Magyarnak lenni. A Magyar Hírlap cikksorozata 1987. december 24-től 1988. április 2-ig. Szerkesztette: BOKOR Pál – TÁBORI András. Magyar Hírlap Könyvek, [Budapest], 1988.

KRONOLÓGIÁK, SEGÉDKÖNYVEK, ADATTÁRAK

Demoscope Weekly (www.demoscope.ru)

BARÁTH–GECSÉNYI, 2016.

Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990. Szerkesztette: GECSÉNYI Lajos – BARÁTH Magdolna. A bevezető tanulmányt írta: BARÁTH Magdolna. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2016. /Magyar történelmi emlékek – Adattárak/.

DUPKA, 2016/b.

Szolyvai emlékpark. 70 éve történt... A kárpátaljai magyarok és németek elleni retorziók. 1944/1945–1955. Összeállította: DUPKA György. Intermix Kiadó, Ungvár, 2016.

HORVÁTH, 2000.

A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárának repertórium. Szerkesztette: HORVÁTH Erzsébet – KÁNÁSI Szabolcs – LABODA Iлона – PAPPNÉ LADÁNYI Boglárka. Felelős kiadó: HORVÁTH Erzsébet. Dunamelléki Református Egyházkerület, Budapest, 2000.

NAGY, 2002.

A Dunamelléki Református Egyházkerült Ráday Levéltárának repertórium. Szerkesztette: NAGY Edit. Dunamelléki Református Egyházkerület, Budapest, 2002.

OFICINSZKIJ–FEDINEC, 2010.

OFICINSZKIJ Román – FEDINEC Csilla: Kronológia 1944–1991. In: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra.* Szerkesztette: FEDINEC Csilla – VEHES Mikola. Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010. 352–366.

MONOGRÁFIÁK

BOTLIK, 2003.

BOTLIK József: *A hűség csapdájában. Kovács Vilmos (1927–1977). Pályakép és korrajz.* Intermix, Ungvár–Budapest, 2003.

BOTLIK–DUPKA, 1991.

BOTLIK József – DUPKA György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991.* Mandátum Kiadó–Universum Kiadó, Budapest–Szeged, 1991.

CSANÁDI, 2004.

CSANÁDI György: *Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából.* PoliPrint, Ungvár, 2004.

CSERNICKÓ, 1998/b.

CSERNICKÓ István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1998.

DUPKA, 2017.

DUPKA György: *Kárpátalja magyar művelődéstörténete. Kultúrtörténeti fejezetek Trianontól napjainkig*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2017. /Kárpátaljai Magyar Könyvek 251./

DUPKA, 2021.

DUPKA György: *Irodalmi élet Kárpátalján a szovjet időszakban (1944–1991)*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021. /Kárpátaljai Magyar Könyvek 297./

FEDINEC, 1999.

FEDINEC Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 1999.

FEDINEC–CSERNICSKÓ, 2020.

FEDINEC Csilla – CSERNICSKÓ István: *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról. Történeti és politikai dimenziók (1867–2019)*. Társadalomtudományi Kutatóközpont–Gondolat, Budapest, 2020.

HEITMAN, 1991.

HEITMAN, Sidney: *Soviet Emigration in 1990*. Bundesinstituts für Ostwissenschaftliche und Internationale Studien, Köln, 1991.

KASZÁS, 2015.

KASZÁS Veronika: *Erdélyi menekültek Magyarországon 1988–1989. Út a menekültkérdés tagadásától az 1951. évi genfi menekültügyi egyezményhez való csatlakozásig*. Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2015.

KESKENY, 2012.

KESKENY Ernő: *A magyar–oroszkapcsolatok 1989–2002*. Századvég Kiadó, Budapest, 2012.

KOSZTYÓ, 2022.

KOSZTYÓ Gyula: „*A kommunizmus nagybórt nem tudott hódítani Kárpátalján*”. *A Tanácsköztársaság története Kárpátalján*. Clio Intézet, Budapest, 2022. /Clio Kötetek 8./

KÖRNYEI, 2011.

KÖRNYEI Ágnes: *Emberi jogok a nemzetközi kapcsolatokban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011.

LIZANEC, P[etro] N[yikolajevics]: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza*. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

LIZANEC, P[etro] N[yikolajevics]: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza*. II. kötet. Szerkesztette: HORVÁTH Katalin. Patent Kiadó, Ungvár, 1996.

LIZANEC, P[etro] N[yikolajevics]: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza*. III. kötet. Ethnika Kiadó, Ungvár–Debrecen, 2003.

MOLNÁR D., 2018.

MOLNÁR D. István: *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. MTA Kisebbségkutató Intézete–Kalligram, Budapest, 2018.

OROSZ, 2007.

OROSZ Ildikó: *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. PoliPrint, Ungvár, 2007. /Rákóczi-füzetek 36./

Октябрь продолжается – Október pokračuje – Október folytatódik. Zostal: НАМРÁК, Juraj et al. Východoslovenské vydavníctvo–Kárpáti, Košice–Ужгород, 1987.

WAAL, 2003.

WAAL, Thomas: *Black Garden. Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York University Press, New York–London, 2003.

БАРСЕНКОВ–ВДОВИН, 2005.

БАРСЕНКОВ, Александр – ВДОВИН, Александр: *История России. 1917–2004*. Аспект Пресс, Москва, 2005.

ВЕСЕЛОВ, 2016.

ВЕСЕЛОВ, Всеволод: *Русины Закарпатской области Украины. Институализация и функционирование общественных организаций в 1989–2001 гг.* Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Москва, 2016.

РЫЧКОВА, 2018.

РЫЧКОВА, Лика: *Межнациональные отношения в СССР в 1985–1991 гг. (Исторический и учебно-методический аспект)*. Уральский государственный педагогический университет, Екатеринбург, 2018.

СЁМОЧКИНА, 2008.

СЁМОЧКИНА, Екатерина: *История российской эмиграции. XX век*. Издательство Южно-Уральского государственного университета, Челябинск, 2008.

TANULMÁNYOK

BALLA GY., 1988.

BALLA Gyula: Kárpátaljai magyarság 1918–1988. In: *Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. (Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia)*. Szerkesztette: MIKLÓS Tamás. /Medvetánc Könyvek/. ELTE–MKKE, Budapest, 1988. 317–343.

BAYERNÉ, 2012.

BAYERNÉ Sipos Mónika: A kisebbségi autonómiatervek szakaszai Kárpátalján 1989 után. *A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei*, 2014/1. sz. 13–28.

BORBÉLY, 2016.

BORBÉLY Sándor: A szovjet politikai diktatúra által konstituált történeti múlt. A lokális időtapasztalat intézményes átalakítása Kárpátalján az 1960–1980-as években. *Múltunk*, 2016/2. 187–224.

BORBÉLY, 2018.

BORBÉLY Sándor: Fegyelmezési technikák és adaptációs mechanizmusok Kárpátalja határvidéki régiójában. *Korall*, 2018. 71. sz. 149–174.

CSÁSZÁR, 2021/a.

CSÁSZÁR István: „Édes élet” szovjet módra: gazdaság és birodalmi eszme. In: *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Főszerkesztő: CSATÁRY György. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola–RIK U, Beregszász–Ungvár, 2021. 593–600.

CSÁSZÁR, 2021/b.

CSÁSZÁR István: A helyi magyar szellemi mozgástér újraértelmezése és annak következményei. In: *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Főszerkesztő: CSATÁRY György. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola–RIK U, Beregszász–Ungvár, 2021. 600–612.

CSEBICSKÓ, 1998/a.

CSEBICSKÓ István: A számok tükrében. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi megoszlása a legutóbbi szovjet népszámlálás (1989) adatai alapján, némi kitekintéssel. In: *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról*. Szerkesztette: CSEBICSKÓ István. KMKSZ, Ungvár, 1998. /Változó világ sorozat/. 5–12.

CSEBICSKÓ–MELNYIK, 2010.

CSEBICSKÓ István – MELNYIK Szvitlana: A szovjet nyelvpolitika kárpátaljai vonatkozásai. In: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Szerkesztette: FEDINEC Csilla – VEHES Mikola. Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010. 596–605.

DUPKA, 1988.

DUPKA György: Vázlatos jelentés a Szovjetunióban élő magyarok helyzetéről. (Készült az eddigi szociográfiai vizsgálatok eredményei alapján, nem tekinthető hivatalos politikai álláspontnak). *Kapu*, 1988/4. sz. 16–21.

DUPKA, 2008.

DUPKA György: Volt egyszer egy közösség... Húsz évvel a József Attila Alkotóközösség megalakulása után. *Együtt*, 2008/3. sz. 80–84.

FEDINEC, 2022.

FEDINEC Csilla: Kárpátaljai képviselők a szovjet törvényhozásban: magyar lehetőségek (1945–1991). In: *Nemzetiségi parlamenti képviselet. Nemzetiségi képviselet Magyarországon és az utódállamok parlamentjeiben (1869–1918/1920–1990)*. Szerkesztette: BÁRDI Nándor – GYURCSÍK Iván. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2022. 331–344.

HUSZÁR, 2010.

HUSZÁR Orsolya: Fellegjárók. Kivonatok a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház történetéből és művészetéből. *Pro Minoritate*, 2010/4. sz. 74–87.

MÓRICZ, 1990.

MÓRICZ Kálmán: A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség megalakulása. *Nyelvünk és Kultúránk*, 1990/június. (78. sz.) 56–60.

NÓBEL, 1989.

NÓBEL Iván: Anyanyelvünk tanítása külföldön. *Magyar Nyelvőr*, 1989/2. sz. 225–228.

OFICINSZKIJ, 2010/a.

OFICINSZKIJ, Roman: Telepítéspolitikai. In: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Szerkesztette: FEDINEC Csilla – VEHES Mikola. Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010. 252–254.

OFICINSZKIJ, 2010/b.

OFICINSZKIJ, Roman: Oroszosítás. In: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Szerkesztette: FEDINEC Csilla – VEHES Mikola. Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010. 254–257.

OFICINSZKIJ, 2010/c.

OFICINSZKIJ, Roman: Népeségmozgás és identitás. In: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Szerkesztette: FEDINEC Csilla – VEHES Mikola. Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010. 257–260.

PARRAGI, 2000.

PARRAGI Márta: A magyar állampolgársági jog és a külföldön élő magyarság. *Kisebbségkutatás*, 2000/1. sz. 37–50.

RESZLER, 1999.

RESZLER Gábor: A Romániából Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe érkezett bevándorlók néhány demográfiai jellemzője (1985–1995). In: *Migráció. Tanulmánygyűjtemény II.* Szerkesztette: TÓTH Pál Péter – ILLÉS Sándor. KSH Népeségtudományi Intézet, Budapest, 1999. 209–220.

SERES, 2022.

SERES Attila: „A templomok mindenütt zsúfolásig megteltek”. Magyar levéltári dokumentumok Paskai László 1989. évi kárpátaljai látogatásáról és a „kárpátaljai misszió” kezdeteiről (1988–1990). In: *Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények*. Főszerkesztő: UJVÁRY Gábor. Külgazdasági és Külügyminisztérium–Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Eötvös Loránd Kutatási Hálózat–Magyar Nemzeti Levéltár

Országos Levéltára–VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, Budapest, 2022. 1033–1085.

SERES, 2023/a.

SERES Attila: „A nemzeti kérdés sikeresen megoldható a szocializmus keretei között”. Ukrán és magyar levéltári dokumentumok Grósz Károly 1989. április 3-i kárpátaljai látogatásáról. (I. rész.) *ArchívNet*, 2023/2. sz.

SERES, 2023/b.

SERES Attila: „A nemzeti kérdés sikeresen megoldható a szocializmus keretei között”. Ukrán és magyar levéltári dokumentumok Grósz Károly 1989. április 3-i kárpátaljai látogatásáról. (II. rész.) *ArchívNet*, 2023/3. sz.

SOÓS, 2011.

SOÓS Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetése. *ArchívNet*, 2011/3. sz.

STARK, 2010.

STARK Tamás: „Budapest felé fordultak védelemért”. In: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Szerkesztette: FEDINEC Csilla – VEHES Mikola. Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010. 247–251.

SZAMBOROVSKYKYNÉ, 2013.

SZAMBOROVSKYKYNÉ Nagy Ibolya: „A látszat, és ami mögötte volt”. Az oktatáspolitikai irányvonalai a Szovjetunióban az 1960–70-es években. In: „*A 72-es Beadvány*”. *Nemzetiségi és oktatáspolitikai a '60–'70-es években a Szovjetunióban. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének konferenciakötete*. Szerkesztette: DARCSI Karolina – DOBOS Sándor. PoliPrint, Ungvár, 2013. 36–51.

SZAMBOROVSKYKYNÉ, 2021.

SZAMBOROVSKYKYNÉ Nagy Ibolya: A közoktatás brezsnyevi központosításának időszaka (1964–1982). In: *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Főszerkesztő: CSATÁRY György. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola–RIK-U Kiadó, Beregszász–Ungvár, 2021. 613–619.

TÓTH, 1999.

TÓTH István: Regionális és nemzeti törekvések Kárpátalján a kilencvenes években. In: *Globalizáció és nemzetépítés*. Szerkesztette: BÁRDI Nándor. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1999. 173–182.

VARGA E., 1992.

VARGA E. Árpád: Az 1992. évi romániai népszámlálás előzetes adatközlése. *Regio*, 1992/3. 74–79.

VASZÓCSIK, 1992.

VASZÓCSIK Matild: Bemutatjuk öntevékeny közösségünket. „Eszményképe maradsz Rákóczi a honszeretetnek...” *Nyelvünk és Kulturánk*, 1992/március. (84. sz.) 55–58.

VIDA–ZSELICZKY, 2004.

VIDA István – ZSELICZKY Béla: Az 1945. június 29-ei szovjet–csehszlovák szerződés Kárpátaljáról. *Külgügyi Szemle*, 2004/1–2. sz. 232–260.

БРОМЛЕЙ, 1989.

БРОМЛЕЙ, Юлиан: Национальные проблемы в условиях перестройки. *Вопросы истории*, 1989/1. sz. 24–41.

ГЕЛЬМАН, 2006.

ГЕЛЬМАН, Владимир: От «бесформленного плюрализма» к «доминирующей власти»? Трансформация российской партийной системы. *Общественные науки и современность*, 2006/1. sz. 46–58.

ДАНИЛЕНКО, 2016.

ДАНИЛЕНКО, Віктор: Розпад СРСР та Україна. In: *25 років незалежності. Нариси історії творення нації та держави*. Відповідальний редактор: Смолій, Валерій. Ніка-Центр–Інститут історії України НАН, Київ, 2016. 31–140.

ЛУШИН, 2013.

ЛУШИН, Александр: Советское государство и права человека в СССР. Ретроспективный анализ эмиграционной политики 1960–1980-х гг. *Управленческое консультирование*, 2013/5. sz. 127–135.

МЕДВЕДЕВА–БУШУЕВА, 2016.

МЕДВЕДЕВА, Татьяна – БУШУЕВА, Светлана: Российское зарубежье XX века. Особенности формирования, адаптации и сохранения национальной идентичности российской эмиграции. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, 2016/2. sz. 32–41.

Медушевский, 2011.

Медушевский, Андрей: Перестройка и причины крушения СССР с позиций аналитической истории. *Российская история*, 2011/6. sz. 3–30.

Мякишев, 2017.

Мякишев, Анатолий: Национальные элиты в позднем СССР (1985–1991 годы): от кризиса межэтнического доверия к развалу единого государства. In: *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: История. Международные отношения*. Главный редактор: Данилов, Виктор. Том. 17. Выпуск 3. Издательство Саратовского университета, Саратов, 2017. 321–328.

Пальников, 2013.

Пальников, Марат: Четвертая волна эмиграции. Особенности и последствия. In: *Русское зарубежье. История и современность. Сборник статей*. Главный редактор: Мухачев, Юрий. ИНИОН РАН, Москва, 2013. 253–276.

Полян, 2005.

Полян, Павел: Эмиграция. Кто и когда покидал Россию. In: *Россия и её регионы в XX веке. Территория – расселение – миграции*. Редактор: Глезер, Ольга – Полян, Павел. Издательство «ОГИ», Москва, 2005. 493–519.

Попков, 2007.

Попков, Вячеслав: Эмиграция из Российской империи и Советского Союза в Европу. Сравнительный анализ. *Журнал социологии и социальной антропологии*, 2007/3. sz. 143–159.

Щербак–Болячевец–Платонова, 2016.

Щербак, Андрей – Болячевец, Лилия – Платонова Евгения: История советской национальной политики: колебания маятника? *Политическая наука*, 2016/1. sz. 100–122.

Яльшев, 2013.

Яльшев, Ренат: Национальная политика Советского Союза в годы перестройки. *Известия Санкт-Петербургского Государственного Электрического Университета «ЛЭТИ»*, 2013/8. sz. 96–101.

CIKKEK, SAJTÓTUDÓSÍTÁSOK

B. Gy.: Magyarországról Kijevbe – Távolságok nélkül. (Emberek, sorsok.) *Ukrajnai Magyar Krónika*, 2005. június 22. 4.

BALÁZS Ádám: A biborossal Kárpátalján. Őrizzék hűségesen hitüket és magyarságukat! *Magyar Hírek*, 1989. július 7. 30–34.

BALÁZS F. Attila: Interjú Ilku Marion József képzőművésszel, a Lembergi Magyarok Kulturális Szövetségének elnökével. *A Hét*, 1990. július 13. 2.

BALLA D. Károly: Internacionalizmus és nemzeti önismeret. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. július 18. 3.

BALLA D. Károly – BALLA László – FÜZESI Magda – SZALAI Borbála: Vándorkiállítás a tervről. Művészek, írók a romániai településrendezés ellen. *Magyar Nemzet*, 1988. október 1. 9.

BALLA László: Az Olvasóhoz. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. augusztus 13. 4.

BALLA László: Áttérések és visszakoázások. /Levél Ungvárról/. *Magyar Nemzet*, 1988. november 16. 4.

BALLA László: Itt élnek... *Kárpáti Igaz Szó*, 1988. október 28. 4.

BALLA László: Itt élnek... *Népszabadság*, 1988. november 26. 16.

BOTLIK [József]: Győztes csata Munkácson 1849-ben. Tíz éve titokban emlékeztek. *Magyar Nemzet*, 1999. április 24. 32.

BURÁNYI Nándor: Magyar tanszék, Hungarológiai Központ... /Kárpátalján magyarokkal 2./. *Magyar Szó*, 1988. október 31. 2.

CSANÁDI György: Grósz Károly, az MSZMP Központi Bizottságának főtitkára városunkba látogatott. *Vörös Zászló*, 1989. április 6. 1.

DUNAI Péter – KANYÓ András: Grósz Károly és Mihail Gorbacsov találkozója Moszkvában. *Népszabadság*, 1988. július 6. 1.

FEJÉR Gyula: Célunk a magyar nyelv óvása és egyenjogúsítása. Beszélgetés Fodó Sándorral, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnökével. *Népszabadság*, 1989. július 18. 1. és 4.

GUVJANYUK Nyina: Büszkén közös kincseinkre. /Zászlónk: az internacionalizmus/. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. október 24. 2.

HORN Gyula: A megállapodás megfelel a realitásoknak. *Népszabadság*, 1990. március 11. 3.

HORVÁTH Sándor: A lényeg: maga a munka. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. augusztus 8. 3.

JÖRÖSS Béla: Anyanyelvről, nemzeti önismeretről. Olvasói vélemény. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. augusztus 18. 4.

JÖRÖSS Béla: Kezdeményező, cselekvő internacionalistaként. /Együtt – egymásért/. *Kárpáti Igaz Szó*, 1988. december 30. 2.

KÁLMÁN Attila: Tatai gimnazistákkal Kárpátalján. /Magyarországról írják/. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. szeptember 16. 2.

KERESZTYÉN Balázs: Nagyszőlős, eleven kopjafa. /Határsáv/. *Világszövetség*, 1993. május 11. 21.

KOMLÓS Attila: Telve reménységgel és a megújulás vágyával. Kárpátalja: a hűség egyháza. (Szovjetunióbeli változások és az egyházak.) *Reformátusok Lapja*, 1989. április 30. 3.

KÖSZEGHY Elemér: Befejeződött a látogatás. Dr. Paskai László sajtóértekezlete. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. május 26. 1.

KÖSZEGHY Elemér: Dr. Paskai László bíboros a területi végrehajtó bizottságban. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. május 25. 1.

KÖ[SZEGHY] Elemér: Paskai László bíboros területünkön. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. május 23. 1.

LAJOS Mihály: A II. Rákóczi Ferenc Irodalmi és Művelődési Kör története. *Kárpátalja*, 2021. március 28. karpataljalap.net

LIZANYEC, Petro: Hungarológiai Központ a Szovjetunióban. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. február 8. 4.

MAJOROSI István: Az anyanyelvnél kezdődik. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. március 2. 2.

MARTOS, Peter: UdSSR: Wirbel um Rumäniens Kurs Ungarn kritisieren Moskauer Führung. *Die Presse*, 1988. október 18. 2.

MEDVE [Imola]: Ukrán–magyar kulturális egyezmény. Magyar színészeket képeznek Kijevben. *Magyar Hírlap*, 1989. november 23. 6.

N. SÁNDOR László – SZANISZLÓ Ferenc: Egy – a száz közül. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Nemzetiségi Tanácsának elnöke a magyar nemzetiségről. *Magyar Hírlap*, 1988. január 23. Melléklet, 1. és 4.

NEMES János: Főkonzulátus Kijevben. *Népszabadság*, 1969. április 27. 2.

P. VARGA Attila: Két fontos tanácskozás ellentétes döntésekkel. *Kárpátalja*, 1993. december 31. 8–9.

PÁLDI András: Ukrajna: az ígéretek évtizede. A rendszerváltó elit a nagy szláv testvérnek nem hátat fordítva, de mégis eltávolodva a Nyugat felé akar orientálódni. *Népszabadság*, 2001. augusztus 24. 6.

PETŐ Sándor: Balla D. Károly. /Vendégeink/. *Élet és Irodalom*, 1988. november 25. 7.

RÁCZ T. János: Magyarország jövője a szocializmus. Grósz Károly látogatása Záhonyban és Kárpátalján. *Népszabadság*, 1989. április 5. 1. és 3.

SÁLYI: Bartók-megemlékezése Kárpátalján. *Magyar Nemzet*, 1988. november 1. 4.

SÁLYI: Elismerés Madách fordítójának. *Magyar Nemzet*, 1988. április 14. 4.

SÁLYI: Magyar művelődési szövetség Kárpátalján. *Magyar Nemzet*, 1988. október 19. 4.

SÁLYI: Magyar zene Kárpátalján. *Magyar Nemzet*, 1988. november 4. 4.

SERES Attila: A magyar hatóságok kiutasítottak egy ukrán menekültet Magyarországról – 1989-ben. A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár honlapja. *Mindennapi történelem*, 2023. február 13. (www.veritasintezet.hu)

SPALLER Árpád: Névadójuk: Munkácsy. Magyarok Észtországban. *Magyar Hírek*, 1989. november. (Első szám). 40.

SZABÓ Béla: Egyéni akciók voltak. Beszélgetés Olekszandr Bondarenkóval, a terület ügyészével a szoborrongálásokról. *Kárpáti Igaz Szó*, 1992. január 18. 1–2.

SZANISZLÓ Ferenc – N. SÁNDOR László: Lajos Lajosovics és a többiek. /Magyarnak lenni a Szovjetunióban/. *Magyar Hírlap*, 1988. január 13. Melléklet: 4–5.

SZOKAI Imre – TABAJDI Csaba: Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés. *Magyar Nemzet*, 1988. február 13. 10–11.

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Alapszabálya. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. március 4. 4.

A szocialista országok a VSZ és a NATO főparancsnokainak találkozóját javasolják. *Népszabadság*, 1986. december 11. 1.

A nemzetiségi kapcsolatok tökéletesítése. Az Ukrajnai Kommunista Párt Beregszászi Járási Pártbizottságának plenumán. *Vörös Zászló*, 1989. december 2. 1–2.

Baráti találkozó. *Kárpáti Igaz Szó*, 1985. szeptember 27. 1.

Egy lépés a csapatkivonás felé. *Népszabadság*, 1990. február 3. 1.

Határterületek gazdasági együttműködése. /Pártközi tárgyalások/. *Kelet-Magyarország*, 1989. szeptember 15. 1.

Hatékonyabban irányítsuk az átépítést. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. december 22. 4.

Hibaigazítás. *Reformátusok Lapja*, 1989. április 16. 8.

Internacionalizmus és nemzeti önismeret. Hozzászólások korábbi cikkeinkhez. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. október 10. 2.

Internacionalizmus és nemzeti önismeret. Hozzászólások korábbi cikkeinkhez. *Kárpáti Igaz Szó*, 1987. október 21. 3.

Kádár János és Mihail Gorbacsov megbeszélése Moszkvában. Az MSZMP főtítkára hazaérkezett a szovjet fővárosból. *Népszabadság*, 1985. szeptember 26. 1.

Kádár János és Mihail Gorbacsov találkozója. *Népszabadság*, 1985. szeptember 26. 3.

Kijevben a magyar párt- és kormányküldöttség. Kádár János és Vlagyimir Scserbickij megbeszélése. *Magyar Nemzet*, 1983. július 23. 1–2.

Közéleti hírek. *Magyar Nemzet*, 1989. május 10. 4.

Magyar napok kezdődtek Kijevben. *Magyar Hírlap*, 1985. szeptember 17. 1. és 7.

Megnyílt Kijevben a magyar főkonzulátus. *Népszabadság*, 1969. április 18. 9.

Paskai László bíboros Beregszászban. *Vörös Zászló*, 1989. május 23. 1.

RVSZ-küldöttség a Szovjetunióban. *Reformátusok Lapja*, 1989. április 9. 1.

Schober Ottó (1932–2019). *Kárpátalja*, 2019. február 7. 7.

Testvéri barátság és együttműködés. Grósz Károly kárpátontúli tartózkodásáról. Grósz Károly beszéde. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. április 5. 1–2.

БАГРАМОВ, Э[дуард]: Национальная проблема и общественное сознание. /Вопросы теории/. *Правда*, 1987. augusztus 14. 2.

В ЦК Компартии Украины. *Правда Украины*, 1987. augusztus 15. 1.

Дрогальчук, В[иктор]: Ласло Пашкаї – гість Закарпаття. Вперше за радянські роки нашу область відвідав кардинал римо-католицької церкви. *Закарпатська Правда*, 1989. május 27. 4.

Дружеская встреча. *Правда*, 1985. szeptember 26. 1.

SZÉPIRODALMI MŰVEK

BALLA László: *A legfőbb parancs. Válogatott novellák*. Összeállította: BÚS Ella. Előszó: E. FEHÉR Pál. Irodalmi Lap- és Könyvkiadó–Kárpáti Kiadó, Budapest–Uzsgorod, 1986.

ÉLETRAJZI KISLEXIKON

Aboimov, Ivan Pavlovics (1936–2022) szovjet (orosz) diplomata, politikus. 1972–1979-ben, majd 1984–1986-ban a budapesti nagykövetségen szolgált, első titkári, tanácsosi, a második ciklusban követtanácsosi rangban, 1988–1990-ben a Szovjetunió külügyminiszter-helyettese, 1990. június 15-től 1996. november 15-ig a Szovjetunió, majd (1991. december 26-tól) az Oroszországi Föderáció budapesti nagykövete. 1996–1999-ben helsinki nagykövet, majd 1999. augusztus 6-tól 2001. május 21-ig az Oroszországi Föderáció kijevei nagykövete.

Antall József (1932–1993) történész, muzeológus, politikus. 1954-ben diplomázott az ELTE BTK történelem–magyar nyelv és irodalom szakán, 1955–1957-ben a budapesti Eötvös József Gimnáziumban magyar nyelvet tanított. 1957-ben a Toldy Ferenc Gimnáziumba helyezték át fegyelmi eljárással, ám 1959-ben politikai magatartása miatt végleg eltiltották a pedagógusi pályától. 1964-től a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyv- és Levéltár munkatársa, tudományos kutató, igazgatóhelyettes, majd 1974-től megbízott főigazgató, 1985-től főigazgató. 1989. október 21-től az MDF elnöke, 1990. május 23-tól haláláig, 1993. december 12-ig a Magyar Köztársaság miniszterelnöke.

Arisztov, Borisz Ivanovics (1925–2018) diplomata, az SZKP funkcionáriusa. 1971–1978-ban az SZKP Leningrádi Városi Bizottságának első titkára, 1978. június 13-tól 1983. július 11-ig a Szovjetunió lengyelországi nagykövete, 1983–1985-ben külügyminiszter-helyettes. 1985. október 18-tól 1988. január 15-ig külkereskedelmi miniszter.

Asszonyi István (1909–1992) kárpátaljai református lelkész. A felvidéki Bácska településen született. 1938–1949-ben forgolányi lekipásztor, 1944. november 18-tól december 5-ig a szolyvai gyűjtőtáborban raboskodott. 1949. március 20-án Forgolányban tartóztatták le, a bírósági ítélet után egy kazahsztáni lágerben végzett kényszermunkát, 1956. májusban szabadult. 1956–1957-ben Forgolányban és Tivadarfalván szolgált, majd 1957. április 28-tól 1988. július 26-ig Beregrákos református egyházközségének

lelkipásztora. Nyugdíjba vonult és Észtországból élő gyermekei fogadták magukhoz. 1988–1992-ben, haláláig Tallinnban hirdette az ígét, a nagyobb ünnepeken az ott élő magyaroknak úrvacsorát osztott.

Bajusz Ferenc (1919–2005) református lelkész, teológus, az ökumenikus mozgalom teológiai kérdéseinek kutatója, 1969-től a Budapesti Református Teológiai Akadémia doktora. 1958–1966 között Ráckeve-n, Kelenföldön és a Kálvin téren segédlelkész, egyúttal a Zsinati Iroda Külügyi Osztályának előadója, 1966–1968-ban a Kálvin téri gyülekezet lelkipásztora. 1968. szeptember 1-től nyugdíjazásáig, 1989. október 1-ig a Budapesti Református Teológiai Akadémia Ökumenika Tanszékének tanszékvezető tanára.

Balázs Ádám (1952) újságíró, irodalmár, színházi rendező, diplomata. 1975-ben diplomázott az ELTE Bölcsészettudományi Karának magyar–francia szakán, majd 1980-ban a Színház- és Filmművészeti Főiskola színházrendezői szakán. 1980–1983-ban a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház rendezője és dramaturgja, majd 1983–1991-ben a Magyarok Világszövetsége Magyar Hírek című hetilapjának újságírója és kulturális rovatvezetője. Ez idő alatt csaknem félezer riportja, interjúja, tudósítása jelent meg, főképpen a nyugati diaszpórában élő magyarokról. 1991-től a Külügyminisztérium dolgozott, a Politikai Tervező Elemző, majd a Sajtó és Kulturális Főosztályon, illetve a Francia Referatúrán. 2002–2006-ban sajtó- és kulturális attasé Párizsban, majd 2009–2013-ban Bukarestben.

Balla D. Károly (1957) kárpátaljai József Attila-díjas költő, író, szerkesztő, Balla László író, lapszerkesztő fia, mintegy 20 könyv szerzője. Ungváron született. 1973-tól kezdett verseket publikálni előbb helyi, majd magyarországi lapokban. 1979-ben jelent meg első verseskötete, amely még magán viselte a szovjet ideológia és a pangás időszakának nyomait. Ezt további, egyre letisztultabb költői világot tükröző kötetek, majd a Mihail Gorbacsov nevével fémjelzett peresztrojka és glasznosztj szabadabb légkörében már éles hangú publicisztikákat tett közzé, amelyekben a kárpátaljai magyarság helyzetét elemezte. A Kárpáti Igaz Szóban megjelent *Internacionalizmus és nemzeti öntudat* című cikke sajtóvitát indított, az 1988-ban a Mozgó Világban publikált *Peresztrojkácska* nagy port kavart Kárpátalján és a helyi vezetők felháborodását váltotta ki. Az ezredforduló után visszavonultan súlyos betegséggel küzdve, Ungváron él.

Balla Gyula (1948–2000) kárpátaljai magyar irodalom- és művelődéstörténész, költő, könyvtáros, a Forrás Stúdió alapító tagja. A kárpátaljai Eszenyben született, Csapon

érettségizett 1966-ban. Egyetemi tanulmányait az Ungvári Állami Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán kezdte, de négy szemeszter elvégzése után Budapesten, az ELTE Bölcsészettudományi Karán folytatta, itt szerzett magyar szakos tanári diplomát 1973-ban. Magyarországon telepedett le, könyvtárosként dolgozott az Állami Gorkij Könyvtárban, majd 1986. január 1-től az OSZK Magyarorsággutató Csoportjában (később Intézetében), egyúttal haláláig az MVSZ főmunkatársa kárpataljai referensként.

Balla László (1927–2010) kárpataljai magyar költő, író, műfordító, lapszerkesztő, mintegy 50 könyv szerzője. A felvidéki Pálócon született. 1946–1947-ben a Kárpataljai Képzőművészeti Szalon vezetője. 1947-től a Kárpáti Igaz Szó olvasószerkesztője, az 1965. június 1-jén első ízben a Zakarpasszka Pravdatól részben eltérő tartalommal, majd 1967. március 8-tól önálló magyar kiadású napilapként megjelenő Kárpáti Igaz Szó főszerkesztője 1987. augusztus 13-ig. 1971. május 22-én a Forrás Stúdióval szemben létrehozott József Attila Irodalmi Stúdió megalapítója, elnöke 1981 decemberéig. 1988-ban a József Attila Alkotóközösségnek egyik alapító tagja. 1989-ben a KMKSZ-t létrehozó tisztagú szervezőbizottság tagja, 1989–1992 között a KMKSZ választmányának tagja.

Bandrovskij Henrih (Genrih) Joszifovics (1929–2008) ukrán származású politikus, az UKP funkcionáriusa. A Kirovográdi terület Szvirnyevo nevű településén született, 1953-tól 1980-ig Lvovban (Lviv) élt, 1964-től 1980-ig az UKP Lvovi Városi Pártbizottságának első titkára. 1980. december 2-től 1990. február 8-ig az UKP Kárpáton-túli Területi Pártbizottságának első titkára.

Barabás János (1940–2011) diplomata. 1965-ben végzett a moszkvai Nemzetközi Kapcsolatok Intézetében, majd 1983-ban elvégezte az MSZMP Politikai Főiskoláját. 1980–1983-ban a KÜM Nemzetközi Szervezetek Főosztályának előadója. 1986. májustól 1990. februárig a Moszkvai Magyar Nagykövetség tanácsosa, 1990. február 15-től 1991. október 1-ig a KÜM Politikai Elemző és Tájékoztatási Főosztályának vezetője, 1991–1996-ban a Dokumentációs és Iratkezelési Főosztály vezetője, 1996–2000-ben iszlamabadi nagykövet.

Barity Miklós (1929) közgazdász, diplomata. A Közgazdasági Főiskola külkereskedelmi szakán végzett, 1953-ban került a Külügyminisztériumba. 1973–1979-ben prágai, 1982–1985-ben bukaresti nagykövet. 1985. október 1-től 1988. január 1-ig külügyminiszter-helyettes. Miután felmentették miniszterhelyettesi tisztségéből, 1988. március 1-jei hatállyal környezetvédelmi és vízgazdálkodási minisztériumi államtit-

kárrá, majd 1988. március 25-én prágai nagykövetté nevezték ki. Prágai állomáshe-
lyéről 1990. október 17-i hatállyal rendelték haza.

Barta Istvánné (1926–2015) tolmács, leánykori nevén Nagyezsda Rabinovics. A KMP egyik alapítójának és első Központi Bizottsága titkárának, a Magyarországi Tanács-
köztársaság belügyi népbiztos-helyettesének, Rabinovics Józsefnek a lánya. Apját a kommün bukása után 15 év fegyházra ítélték, de 1922-ben a magyar–szovjet hadi-
fogolycsere-egyezménynek köszönhetően a családjával a Szovjetunióba távozhatott. Nagyezsda 1948-ban az anyjával tért haza Magyarországra. 1960-tól 29 éven át
Kádár János titkárságának munkatársa, 1960-tól alkalomszerűen tolmácsolt a párt-
vezetőnek, 1965-től véglegesen Kádár János orosz tolmácsa és titkárságának refe-
rense.

Bartha Ferenc (1943–2012) közgazdász, politikus. 1980–1987-ben a Minisztertanács
Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságának vezetője, 1987-ben a Kereskede-
lemügyi Minisztérium államtitkára, 1988–1989-ben az MSZMP KB tagja. 1988.
június 15-től 1990. június 30-ig a Magyar Nemzeti Bank elnöke. A rendszerváltás
után, 1994-ben az Állami Vagyonügynökség Igazgatótanácsának elnökévé és priva-
tizációs államtitkárrá nevezték ki.

Bartók Béla (1881–1945) világhírű magyar zeneszerző, zenepedagógus, zongora-
művész. 1888-tól 1892-ig (az 1891/1892-es tanév első félévét leszámítva) a családjával
az Ugocsa vármegyei Nagyszőlősen élt, 1892. május 1-én itt adta első nagyszerű
zongorakoncertjét.

Bán István (1959) állatorvos. A kárpátaljai Mezőkaszonyban született, a beregszászi
Kossuth Lajos Középiskolában érettségizett 1976-ban. 1976–1981-ben a tartui Mező-
gazdasági Akadémián tanult, az állatorvosi szakon diplomázott 1981-ben, az egyetem
elvégzése után az Észti SZSZK-ban maradt. 1988. november 12-én az Észtszázai
Magyarok Munkácsy Mihály Egyesületének alapító elnöke. 2006-tól Magyarország
tartui tiszteletbeli konzulja.

Bánffy György (1927–2010) színművész, érdekes és kiváló művész. 1971-től haláláig
a József Attila Színház tagja. 1985-től 1994-ig országgyűlési képviselő, 1985. június
28-tól pártonkívüliként. 1989. augusztus 11-től szimpatizánsként az MDF támoga-
tója, ezzel vele együtt már öten képviselik a pártot az országgyűlésben, egyúttal
1989–1990-ben az Ellenzéki Demokraták parlamenti csoportjának vezetője. Egyike
volt azon 21 képviselőnek, akik nemmel szavaztak a bős-nagymarosi vízlépcsőre.

Az 1990. évi választásokon az MDF színeiben szerez mandátumot Budapest 1. számú választókerületében. 1990. május 2-től 1994-ig az MDF parlamenti frakciójának elnökségi tagja.

Bátai Tibor (1951) közgazdász, költő. 1974-ben végzett a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem külkereskedelmi szakán. 1974–1978-ban a Kulturális Kapcsolatok Intézetének munkatársa, 1978-tól feltehetőleg 1986-ig az Élelmiszeripari Gazdaságkutató Intézet (1982-től Központi Élelmiszerkutató Intézet) Közgazdasági Dokumentációs Osztályának helyettes vezetője, majd vezetője, 1986–1989-ben az MSZMP KB Külügyi Osztályának főelőadója. 1989–1999-ben az Illyés Közalapítvány irodavezetője, 1999–2006-ban a Határon Túli Magyarok Hivatala Sajtó- és Dokumentációs Főosztályának vezetője.

Behun János (1943–1988) kárpátaljai magyar író, fordító, lapszerkesztő. Ungváron született. 1967–1980 között a Kárpáti Igaz Szó tudósítója, irodalmi fordítója, 1980–1986-ban Budapesten dolgozott a Szovjet Tudomány és Kultúra Házában. Hazatérése után, 1987–1988-ban a Kárpáti Igaz Szó felelős titkára, majd 1987. augusztus 14-től 1988. június 15-ig a lap szerkesztője.

Birnbauer József (1931–2009) diplomata. 1982. augusztus 17-től 1988. január 1-ig a Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának helyettes vezetője. 1988-tól 1992. augusztusig a Moszkvai Magyar Nagykövetségen szolgált első beosztottként, 1989. május 30-tól rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter. 1992. október 1-től nyugdíjazták.

Bíró Andor (1929–2018) kárpátaljai tanító, politikus, kolhozelnök. A kárpátaljai Tivadarfalván született. 1949–1959-ben a tivadarfalvi, forgolányi, majd a nagypaládi iskola igazgatója. 1959–1961-ben a nevetlenfalui Komszomolec kolhoz, majd 1961–1993-ban a tiszapéterfalvi Határőr kolhoz elnöke, egyúttal 1963-tól 1990-ig az USZSZK Legfelső Tanácsának tagja.

Bohán Béla (1936–2023) katolikus lelkipásztor, jezsuita szerzetespap. 1955. október 1-jén lépett be a rendbe. 1981-től nyírszőlősi, majd a rend visszaállítása után, 1989. október 2-től a kárpátaljai misszió tagja, 1991-ig Rahón, majd 1992–2002-ben Ungváron, s végül, 2002–2011-ben Beregszászon. 2011-ben visszatért Magyarországra, ahol a szegedi Szent József jezsuita egyházközség lelkésze lett.

Borkanyjuk, Oleksza Olekszijevis (1901–1942) ukrán újságíró, kommunista vezető, partizán. A kárpátaljai Körösmezőn született. 1926–1929-ben a Harkovi Artyom Kommunista Akadémia újságíró szakán tanult, 1929-től az ÖK(B)P tagja. 1931-től a Karpatszka Pravda felelős szerkesztője, 1934-től a CSKP Kárpátaljai Területi Pártbizottságának első titkára. 1939-ben, miután a magyar csapatok visszafoglalták Kárpátalját, a területi pártszervezet vezetőivel Moszkvába távozott. 1941. szeptemberben egy felderítő alakulat vezetőjeként visszatért Kárpátaljára, ahol a magyar hatóságok 1942. február 12-én elfogták, majd a katonai bíróság ítélete nyomán 1942. október 3-án kivégezték.

Boros Róbert (1929) jogász, diplomata, SZT-tiszt, 1980. október 1-től alezredesei rangban. 1949–1965-ben a Külügyminisztériumban dolgozott különböző beosztásokban, 1951–1956-ban a moszkvai nagykövetség pártbizalmija, 1956-ban egy ideig a KÜM Sajtóosztálynak referense. Az 1956. évi forradalom leverése után munkásőr, az MSZMP szervezőtitkára, a KÜM megbízott főosztályvezetője, majd feltehetőleg 1960-tól 1962-ig a szófiai nagykövetségen teljesített szolgálatot. 1965–1989-ben a Művelődési Minisztérium tisztviselője, 1965. augusztus 1-től 1974. június 30-ig a Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályának helyettese vezetője, majd 1974. július 1-től 1989. december 31-én bekövetkező nyugdíjazásáig a vezetője.

Breznjev, Leonyid Iljics (1906–1982) politikus, szovjet állami vezető. 1964. október 14-től haláláig, 1982. november 10-ig az SZKP KB főtitkára, egyúttal 1977. június 16-tól 1982. november 10-ig a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének elnöke.

Bromlej, Julian Vlagyimirovics (1921–1990) szovjet-országi történész, néprajzkutató, professzor, 1976-tól a Szovjet Tudományos Akadémia tagja. 1966–1989-ben a Szovjet Tudományos Akadémia Néprajztudományi Intézetének igazgatója, 1976-tól a Szovjet Tudományos Akadémia Elnöksége tudományos főtitkárának helyettese.

Bródy András (1895–1946) kárpátaljai ruszin származású újságíró, politikus, ruszinul Andrej Brodi. Beregkövesden született. 1924-től a Ruszkij Visztnik című ruszin nyelvű lap szerkesztője, 1933-tól az Autonóm Földműves Szövetség főtitkára és parlamenti képviselője a csehszlovák törvényhozásban. A müncheni egyezmény után, 1938. október 11–26. között az autonóm Kárpátalja (Podkárpatška Rus) első miniszterelnöke. 1938. október 27-én a csehszlovák hatóságok letartóztatták, és 1939. február 11-ig fogva tartották, majd visszatért az első bécsi döntés értelmében időközben magyar fennhatóság alá került Ungvárra. 1939. március 15–18. után behívott képviselő a magyar parlamentben. A háború után, 1945. november 25-én az NKVD letar-

tóztatta, s az Ungváron működő Kárpátontúli Területi Népbíróság 1946. május 25-én halálra és teljes vagyonefelkobzásra ítélte. 1946. június 11-én, más források szerint november 7-én kivégezték.

Ceaușescu, Nicolae (1918–1989) román politikus. 1965–1989 között a Román Népköztársaság első számú vezetője, a személyi kultuszra alapozott diktatórikus rendszer kiépítése fűződik a nevéhez. 1965. március 22-től 1989. december 22-ig az RKP KB főtitkára, egyúttal 1967. december 9-től 1989. december 22-ig a Román Szocialista Köztársaság Államtanácsának elnöke.

Czibere Tibor (1930) gépészmérnök, egyetemi tanár, politikus. 1968–1974 között a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Karának dékánja, 1978–1986-ban az egyetem rektora, 1985-től az MTA rendes tagja. 1985–1989-ben a Hazafias Népfront országos tanácsának alelnöke, 1988. június 29-től 1989. május 10-ig művelődési miniszter.

Csáti (Csáthy) József (1912–1993) katolikus lelkész. 1950. május 11-én munkácsi káplánként tartóztatták le, 1951–1956-ban Vorkuta lágereiben kényszermunkát végzett, 1956. augusztus 17-én tért vissza Kárpátaljára. 1956–1967-ben szerednyei, 1967-től munkácsi plébános. 1985. december 2-án, Galambos József halála után ő lett a Kárpátaljai Római Katolikus Egyház vikáriusa, e tisztséget haláláig, 1993. március 1-jéig töltötte be.

Csucska, Pavlo Pavlovics (1928–2016) ukrán nyelvész, filológus, a filológiai tudományok doktora (1971-től), professzor (1971-től). Az Ungvári járáshoz tartozó Baranya faluban született. 1954-től az Ungvári Állami Egyetem tanára, 1976-tól az Általános és Szláv Nyelvészeti Tanszék vezetője, 1996-tól a Szlovák Filológiai Tanszék vezetője. Az 1960-ban kiadott magyar–ukrán szótár egyik összeállítója és szerkesztője. 1989. január 21-től a Tarasz Sevcsenko Ukrán Nyelvi Társaság kárpátaljai tagozatának elnöke, 1989. február 26-án felszólalt a KMKSZ alakuló kongresszusán.

Csurdi Sándor (1942) történész, tanár, politikus. 1967-től az MTA Történettudományi intézetének tudományos munkatársa, 1989–1990-ben az újjáalakult Magyarországi Szociáldemokrata Párt központi vezetőségének tagja, 1989. január 9-től 1990. április 21-ig a párt sajtófelelőse. 1990. április 21-én a választmány felmentette tisztségéből, felfüggesztette tagságát, majd később kizárták a pártból is.

Dalmay Árpád (1947) irodalmár, publicista, műfordító. Beregszászon született. 1970–1984-ben az UKP Beregszászi Járási Pártbizottsága magyar nyelvű orgánumának, a Vörös Zászlónak a fordítója, 1989-től a Kossuth Lajos Középiskola tanára, 1990–1991-ben a Beregszászi Járási Tanács elnökhelyettese. 1984-től az Illyés Gyula Irodalmi Klub elnöke, 1989–1994-ben a KMKSZ Beregszászi Járási Szervezetének elnöke, 1995–1997-ben Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fórumának elnöke, egyúttal 1995-ben a Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség (BMKSZ) alapító elnöke. 1989–1997-ben a Hatodik Síp egyik szerkesztője. 1993-ban Nyíregyházán telepedett le. A Beregszászért Alapítvány Kuratóriumának elnöke.

Damaszkin (1937–1989) ortodox egyházi főméltóság, polgári nevén Alekszej Ivanovics Bodrij. A Kalinyini terület Beleni falujában született, 1966-ban végezte el a Moszkvai Patriarchátus Leningrádi Teológiai Szemináriumát, 1972. október 11-től püspök, 1972–1974-ben tambovi és micsurinszki, 1974–1979-ben vologdai és velikousztyugi, 1979–1985-ben poltavai kremencsugi püspök, 1985. április 19-től haláláig, 1989. július 1-jéig munkácsi és ungvári ortodox püspök.

Dinnyés József (1948–2021) előadóművész, énekes, gitárművész. 1963-ban kezdett énekelni, 1966-ban alapító tagja és dalszövegírója volt az első magyarul éneklő szegedi zenekarnak, az Angyaloknak. 1967-ben *Karrier* című, Veress Miklóssal közösen írt dalával lett országosan ismert, amellyel második helyezést ért el az első magyar pol-beat fesztiválon. Egy szál gitáros, szájharmonikás, közéleti témákat megéneklő dalai miatt egy ideig magyar Bob Dylanként, „Bob Dinnyésként” emlegették. Az 1970-es és 1980-as években a versek megzenésítése és a saját dalok kettőssége jellemezte műsorait. Noha hivatalos ünnepségek, KISZ-táborok állandó fellépője volt, illetve 1976 és 1979 között „Deák” fedőnéven maga is jelentett a BM III/III-s Főcsoportfőnökségének, a Magyar Hanglezgyártó Vállalat egészen 1985-ig nem volt hajlandó nagylemezt készíteni vele.

Dióssi Géza (1942–2017) katolikus lelkész, domonkos szerzetespap, szerzetesi nevén Kornél. 1966. július 5-én szentelték pappá, 1986–1989-ben esperes Putnokon. 1989. augusztus 1-től 1995-ig a kárpátaljai misszió lelkésze, Munkácson végzett lelképásztori szolgálatot.

Dracs, Ivan Fedorovics (1936–2018) ukrán költő, dramaturg és kritikus. 1959–1990-ben az SZKP tagja, 1964 és 1990 között a *Literaturna Ukraina* és a *Batykivcsina* című ukrán lapok, illetve a kijevi Dovzszenko Színház munkatársa. 1989-ben a RUH egyik alapítója, 1989. szeptember 8-tól 1992. február 28-ig a párt első elnöke.

Dupka György (1952) kárpátaljai író, újságíró, történész, könyvkiadó. A kárpátaljai Tiszabökényben született, 1979-ben szerzett bölcsész szakos diplomát az Ungvári Állami Egyetemen. 1979–1986-ban a Kárpáti Igaz Szó munkatársa, majd 1986–1992-ben a Kárpáti Kiadó magyar osztályának szerkesztője. 1968–1970-ben a Forrás Ifjúsági Stúdió tagja, Drávai Gizella neves pedagógus tanítványi köréhez tartozott, majd 1981-től a József Attila Irodalmi Stúdió, 1988-tól a József Attila Alkotóközösség egyik társelnöke, ebben a minőségében a kárpátaljai irodalmi élet aktív szervezője. A KMKSZ-t létrehozó tíztagú szervezőbizottság tagja, szerepet vállalt az alapítólevél és egyéb dokumentumok megfogalmazásában. 1989. február 26-tól 1992. március 7-ig a KMKSZ felelős titkára, 1990–1994-ben az Ungvári Városi Tanács, egyúttal 1990–1994-ben a Kárpátaljai Megyei Tanács képviselője.

Egressy György (1934–2013) újságíró, szerkesztő, műfordító. 1965–1989-ben a Kárpáti Kiadó magyar szerkesztőségének tagja és az Ungvári Állami Rádió- és Televízió magyar adásainak szerkesztője, 1965–1976-ban a Kárpáti Kalendárium, majd 1977-től a Kalendárium egyik szerkesztője. 1989. április 20-tól 1993. június 12-ig a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztője. Nyugdíjba vonulása után Magyarországon telepedett le.

Filaret (1929) ukrán ortodox egyházi főméltóság, polgári nevén Mihajlo Antonovics Deniszenko. 1966. május 16-tól 1990. október 26-ig kijevi és galíciai metropolita, egész Ukrajna pátriárkai kormányzója, 1990. október 26-tól 1992. május 27-ig Kijev és egész Ukrajna metropolitája. 1995. október 20-tól 2018. december 15-ig, majd 2019. május 14-től a Moszkvai Patriarchátus által illegitimnek (nem kanonizáltnak) minősített Kijevi Patriarchátus Ukrán Ortodox Egyházának feje Kijev és egész Rusz-Ukrajna pátriárkája címmel.

Finta Éva (1951) kárpátaljai magyar József Attila-díjas költő, író, drámaíró, képzőművész. Beregszászon született. 1978-ban szerzett diplomát az Ungvári Állami Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán. 1971-től publikált. 1972–1988 között a Kárpáti Igaz Szó mellett működő József Attila Irodalmi Stúdió, 1988-tól 1990-ig a József Attila Alkotóközösség aktív tagja, Drávai Gizella neves pedagógus tanítványi köréhez tartozott. 1990-ben családegyesítéssel áttelepült Magyarországra, s még ebben az évben a Magyar Írószövetség több író- és költőtársával együtt rendkívüli tagjává fogadta. Jelenleg Sárospatakon él és alkot.

Fodó Sándor (1940–2005) kárpátaljai magyar irodalmár, nyelvész, egyetemi tanár, politikus. A kárpátaljai Visken született. 1967–1972-ben az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének előadója, nyelvészetet, néprajzot és irodalomtörténe-

tet tanított. A Szovjetunió legfelső pártvezetéséhez címzett, több mint ezer aláírással alátámasztott, a magyarság jogainak védelmében íródott 1972-es, úgynevezett „második beadvány” után elbocsátották az ungvári egyetemről. A tartui egyetemen kapott állást, majd visszatért Kárpátaljára, ahol fűtőként, illetve korrektorként dolgozott a Kárpáti Igaz Szónál. A politikai légkör enyhülésével ismét egyetemi tanárként dolgozhatott. 1989. február 26-tól 1996. március 30-ig a KMKSZ elnöke, haláláig a KMKSZ tiszteletbeli elnöke.

Forgon Pál (1913–2004) református lelkész. A Bereg vármegyei Szernyén született. 1943-tól a viski egyházközség lelkésze. 1951. december 13-án tartóztatták le és Ungvárra szállították. A tárgyalást követően a Gulágra hurcolták, ahonnan 1955-ben szabadult. Viskre nem térhetett vissza. Nagymuzsalyban, Sárosorosziban, majd 1965-től Beregszászban folytatta szolgálatát, és lelkészképző tanfolyamot indított. 1978. január 12-től 1994. július 31-ig a Kárpátaljai Református Egyházkerület püspöke.

Furmann Imre (1951–2010) jogász, költő, politikus. 1987-ben részt vett a lakiteleki találkozón, az MDF egyik alapító tagja. 1988. március 3-tól a Miskolci Fórum alapítója, az MDF miskolci szervezetének vezetőségi tagja, egyúttal 1988. szeptember 3-tól 1993. január 24-ig az MDF általános alelnöke.

Für Lajos (1930–2013) történész, politikus, egyetemi tanár. 1988–1990 között az ELTE Bölcsészettudományi Kar Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszékének docense, 1990–2000 között egyetemi tanár. 1987-ben részt vett a lakiteleki találkozón, az MDF alapító tagja, 1989–1996-ban a párt elnökségének tagja, 1991-ben alelnöke, majd 1993-ig ügyvezető elnöke. 1990. május 23-tól 1994. július 15-ig a Magyar Köztársaság honvédelmi minisztere. 1994. február 9-től 1996. március 2-ig az MDF elnöke.

Füzesi Magda (1952) József Attila-díjas költő, író, az Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozatának tagja. Nagyberegen született, a középiskola elvégzése után a beregszászi nyomda kéziszedője, tördelője lett. 1981-ben szerzett diplomát az Ungvári Állami Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán. 1975-től a Beregszász járási Vörös Zászló című lap munkatársa, 1989-től a lap magyar kiadásának felelős szerkesztője, 1996–1998 között főszerkesztője. Drávai Gizella neves pedagógus tanítványa köréhez tartozott, 1969–1971-ben a Forrás Ifjúsági Stúdió, 1972–1988-ben a Kárpáti Igaz Szó mellett működő József Attila Irodalmi Stúdió, majd 1988-tól 1990-ig a József Attila Alkotóközösség tagja, 1985. augusztustól a beregszászi magyar irodalmárcsoport elnöke. 2005-ben áttelepült Magyarországra.

Gaborec, Vaszil Sztepanovics (1936) a Huszti járásbeli Lipcsén született. 1954-ben végezte el a Huszti Pedagógiai Középiskolát, majd 1959-ben az Ungvári Állami Egyetemet. 1962–1965-ben a Komszomol Kárpátontúli Területi Bizottsága Propaganda- és Agitációs Osztályának vezetője, 1965–1983-ban a Szakszervezeti Tanács Kárpátaljai Területi Bizottságának kultúráért, sportért és turizmusért felelős titkára. 1983-tól 1991-ig a Kárpátontúli Területi Tanács, majd feltehetőleg 2003-ig a Kárpátontúli Megyei Adminisztráció Művelődési Főosztályának vezetője.

Garanyi József (1921–2009) kárpátaljai magyar festőművész. Bátyúban született, de négyéves kora óta Beregszászon élt a családjával. Építésmérnöknek készült, ezért csak 25 éves korától kezdett rendszeresen festeni, teljesen autodidakta módon. Mesterei Boksay József, Erdélyi Béla, Soltész Zoltán voltak, 1950-től szerepelt különböző tárlatokon. 1958-tól a Szovjetunió, 1961-től Ukrajna Képzőművészeti Szövetségének tagja. Elsősorban tájképfestő volt, csendéletei és jellemábrázoló portréi utánozhatatlan derűt és meghitt nyugalmat sugároznak.

Girenko, Andrej Nyikolajevics (1936–2017) ukrán származású szovjet pártfunkcionárius. 1972–1975-ben a Komszomol Ukrájnai Köztársasági Központi Bizottságának első titkára, 1975–1980-ban az UKP Herszoni Területi Bizottságának másodtitkára, 1980–1987-ben első titkára. 1987. június 13-tól 1989. szeptember 25-ig az UKP Krími Területi Bizottságának első titkára, 1989. szeptember 20-tól 1991. augusztus 24-ig az SZKP KB titkára.

Glatz Ferenc (1941) történész, egyetemi tanár, politikus, 2001-től az MTA rendes tagja. 1989. május 10-től 1990. május 23-ig művelődési miniszter, 1996. május 9-től 2002. május 4-ig az MTA elnöke, 1990–1996-ban, valamint 2002–2012-ben az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója.

Gortvay Erzsébet (1935–2013) irodalomtörténész, pedagógus, egyetemi tanár, publicista. A kárpátaljai Kincshomokon született. 1959-ben diplomázott az Ungvári Állami Egyetem orosz filológiai szakán, annak a két évfolyamnak az egyikén, amelynek a végzőseit magyar iskolákba szánták. 1959–1961-ben fordítóként dolgozott a Kárpátontúli Ifjúság című megyei lapnál, majd Moszkvában egyéves újságírói tanfolyamot végzett. 1963-tól negyven évig az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének magyar irodalom tanára, 1973-ban megvédte a kandidátusi disszertációját, és docens címet szerzett. Kovács Vilmos, Fodó Sándor baráti köréhez tartozott. 1989-ben belépett a KMKSZ-be, 1993. április óta tagja, majd társelnöke

a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közösségének. 1994-től haláláig a Kijevi Szlavisztikai Egyetem filológiai tanszékvezetőjeként magyar szakos hallgatók oktatója.

Gorbacsov, Mihail Szergejevics (1931–2022) szovjet politikus, állami vezető. 1985. március 11-től 1991. augusztus 24-ig a Szovjet Kommunista Párt főtitkára, egyúttal 1989. május 25-től 1990. március 15-ig a Szovjetunió Legfelső Tanácsának elnöke, 1990. március 15-től 1991. december 25-ig a Szovjetunió elnöke.

Grósz Károly (1930–1996) politikus, az MSZMP funkcionáriusa. 1987. június 25-től 1988. november 24-ig az MNK Minisztertanácsának elnöke, 1988. május 22-től 1989. október 7-ig az MSZMP főtitkára.

Györke László (1947–2023) író, újságíró. Beregújfaluban született. 1965–1970-ben az Ungvári Állami Egyetem magyar szakán tanult. 1966-ban S. Benedek Andrással indították el az Együtt című folyóiratot, amelyet írógépen, indigóval sokszorosítottak. Az egyetem pártvezetése betiltotta a lapot. 1967-től a Forrás Stúdió alapítója, tagja. 1970–1977 között Badalón és Haranglábban magyartanár, 1977–1989-ben a beregszászi Vörös Zászló újságírója. 1989-ben a családjával Magyarországra telepedett, ahol először a Határszél című lapnál, majd a Kelet-Magyarországnál dolgozott 2007-es nyugdíjazásáig.

Gyuricsku (Gyuricska) Kálmán (1944) közgazdász, az MSZMP funkcionáriusa. 1985. március 11-től 1988. december 3-ig az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottságának titkára, majd 1988. december 3-tól 1989. október 7-ig első titkára.

Haba Tibor (1912–2004) szőlészagronómus. Beregszászon született. A szülővárosában érettségizett, majd a Magyar Királyi Belügyminisztérium Országos Szociális Felügyelőségének szakelőadójaként dolgozott. A szovjet megszállás után a szovjet csapatok elhurcolták és négy évet töltött szibériai munkatáborokban. Hazatérte után agronómusi diplomát szerzett, az 1950-es és 1960-as években a nagymuzsaji Kom-szomol kolhoz, majd az 1970-es és 1980-as években a beregszászi Kalinyin kolhoz agronómusa, agrármérnökként sokat tett Kárpátalja szőlészetének fejlesztéséért.

Hagymás (Hogymas), Petro Vasziljovics (1939) ruszin jogász, ügyvéd, újságíró, politikus. A Munkácsi járáshoz tartozó Bárdházán született. 1969-ben végzett a Harkovi Jogi Egyetemen, 1985-től a Kárpátontúli területi gazdasági szervezeteinek jogtanácsosa. 1990. február 17-én a Kárpátaljai Ruszinok Szövetsége megalakításának egyik kezdeményezője, illetve a szövetség első alelnöke. A ruszinság önálló nemzetiségként

való elismerését és Kárpátalja autonómiáját követelő, Mihail Gorbacsov államelnöknek és az USZSZK Legfelső Tanácsának benyújtott 1990. szeptember 29-i híres memorandum egyik kezdeményezője, szerkesztője, megszövegezője.

Harcsev, Konsztantyin Mihajlovics (1934) szovjet pártfunkcionárius, jogász. 1984. november 10-től 1989. június 1-jéig a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állami Vallásügyi Tanács elnöke.

Havel, Václav (1936–2011) cseh író, politikus. A Charta '77 Mozgalom egyik alapítója és szóvivője, 1989-ben az emberi jogok érvényesítésének és a politikai liberalizáció egyik fő szószólója Csehszlovákiában, a „bársonyos forradalom” egyik értelmiségi vezetője. 1989. december 29-től 1992. július 20-ig Csehszlovákia elnöke, majd 1993. február 2-től 2003. február 2-ig a Cseh Köztársaság elnöke.

Hárs Gábor (1942) diplomata, politikus. 1970-ben diplomázott az ELTE Bölcsészettudományi Karának orosz–lengyel szakán, 1970–1981 között a KÜM referense, 1970–1972-ben a lengyel referatúra előadója, 1972–1976-ban, majd 1979–1981-ben a Varsói Nagykövetségen attasé és titkár, 1981–1982-ben a Pressinform referense. 1982–1990-ben a Művelődési Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályának munkatársa, 1982. július 16-tól 1988. március 31-ig főelőadó, majd 1988. április 1-től 1991. január 31-ig az NKF I. Területi Osztályának vezetője. 1995. március 24-től 1998. november 18-ig varsói nagykövet.

Hegedűs István (1957) szociológus, közgazdász, politikus. 1982–1983-ban az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa, 1983–1984-ben a Szövetkezeti Kutatóintézet tudományos segédmunkatársa, 1985-ben a Heti Világgazdaság, 1986–1990-ben az MTA Szociológiai Intézetének munkatársa. 1982–1988 között életinterjúkat készített az Oral History Archívum számára. 1989–1990-ben a Magyar Narancs szerkesztőbizottságának tagja. 1990. május 2-től 1994. június 27-ig a FIDESZ parlamenti képviselője, egyben 1988–1990 között a Fidesz választmányi tagja. 1989-ben a Fidesz Press alapító szerkesztője, ebben a minőségében részt vett a nemzetközi kerekasztal-tárgyalásokon. 1990–1993-ban az Országgyűlés Külügyi Bizottságának alelnöke.

Hidász Ferenc (1960) katolikus lelkész, ferences szerzetespap. 1986-ban szentelték pappá, 1986–1997-ben az esztergomi Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium orosz–latin szakos tanára, 1997-től 2005-ig szolgált a kárpátaljai misszióban, 1997 szeptemberétől huszti plébános, 2002–2005 között a misszió vezetője.

Horkay László (1945) református lelkész, egyházi vezető. Szernyén született. 1981. december 13-tól napjainkig nagydobronyi lekipásztor, egyúttal 1999. július 6-tól 2006. december 31-ig a Kárpátaljai Református Egyházkerület püspöke.

Horn Gyula (1932–2013) politikus, az MSZMP funkcionáriusa, majd az MSZP elnöke. 1985. március 28-tól 1989. október 9-ig az MSZMP KB tagja, egyúttal 1985. március 29-től 1989. május 10-ig a Külügyminisztérium államtitkára, 1989. május 10-től 1990. május 23-ig külügyminiszter. 1994. július 15-től 1998. július 6-ig a Magyar Köztársaság miniszterelnöke.

Horthy Miklós (1868–1957) politikus, állami vezető, 1920. március 1-től 1944. október 16-ig a Magyar Királyság kormányzója.

Horváth Anna (1924–2005) kárpátaljai magyar szobrászművész, keramikus, grafikus, prózaíró. Beregszászon született. Erdélyi Bélát, Boksay Józsefet, Manajló Fedort tartotta tanítómestereinek. 1959-től résztvevője a magyar képzőművészeti kiállításoknak, 1963-tól Ukrajna Képzőművészeti Szövetség tagja. 1957-től publikált. Kisprózái, dolgozatai a Kárpáti Igaz Szó hasábjain és a Kalendáriumban láttak napvilágot. Egy ideig újságíró volt, a Kárpáti Igaz Szó munkatársa. Drávai Gizellával együtt bábáskodott a Vörös Zászló című beregszászi járási lap mellett létrejött irodalmi stúdió fölött. Baráti kapcsolatban állt az egymástól eltérő irányzatot követő Kovács Vilmossal és Balla Lászlóval, illetve tanítványaikkal. A József Attila Alkotóközösség (1988) és a Bereg Alkotóegyesület alapító tagja.

Horváth Ágoston (1914–1990) katolikus lelkész. 1941. június 15-én szentelték pappá, 1948. december 7-én szerednyei plébánosként tartóztatták le. Sztálin halála után részt vett egy 42 napig tartó sztrájkban, amelyet azután a belügyi egységek tankokkal vertek le. A lágerben háromszor volt disztrófiás, amiből felépült. Hazatérése után a helyi egyházügyi megbízott minden eszközzel akadályozta papi tevékenységét, mert egy görögkatolikus vikárius temetésén beszédet mondott. Ezért tíz esztendőre elhelyezték vándorpapnak, működési engedélyét többször bevonták, s az Ungvártól 200 kilométerre fekvő Gyertyánligeten, majd Técsön, Visken és Huszton szolgált. 1984-től 1990. december 10-ig bekövetkezett haláláig ungvári plébános.

Horváth Katalin (1945) nyelvész, filológus. A Nagyszőlősi járáshoz tartozó Tiszakeresztúron született. 1969-ben diplomázott az Ungvári Állami Egyetemen, magyar nyelv és irodalom szakos tanári oklevelet szerzett, 1970-től az Ungvári Állami Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének oktatója, 1985-től docense. 1990-ben

a Magyar Nyelvtudományi Társaság Csúry Bálint-émlékéremmel tüntette ki. Több évtizedes egyetemi oktatói pályafutása alatt több diszciplínát tanított: hangtant, szó-fajtant, mondattant, nyelvjárást, stilisztikát, retorikát, szociolingvisztikát, általános nyelvészetet. Nyugdíjazása óta Ungváron él.

Horváth Miklós (1930–2006) katolikus lelkész, protonotárius, 1979-ben kanonok, 1980. május 11-től nyugállományba vonulásáig, 2005-ig az esztergomi főegyházmege irodagazgatója.

Horváth Sándor (1957) költő, író, újságíró. Beregszászon született. 1980-ban diplomázott az Ungvári Állami Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán. 1980-tól a József Attila Irodalmi Stúdió társelnöke, 1988. január 30-án a József Attila Alkotóközösség egyik alapító tagja és társelnöke. 1980-tól (két év kihagyással) a Kárpáti Igaz Szó főmunkatársa, 1990–1993-ban a Kárpátalja (Ungvár-Miskolc) című közéleti és kulturális lap szerkesztője. 1989-től a KMKSZ tagja, 1993-tól választmányi tagja, majd az ungvári középszintű szervezet alelnöke. 1990–1994-ben az Ungvári Városi Tanács képviselője. 1993-tól a Pánsíp című havi lap főmunkatársa. 1993. áprilistól a Kárpátaljai Alapítvány igazgatója. 2004-től a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztő-helyettese, 2005-től az igazi Kárpáti Igaz Szó főszerkesztő-helyettese, majd főszerkesztője.

Hrisztoradnov, Jurij Nyikolajevics (1929–2018) szovjet pártfunkcionárius, közgazdász. 1989. június 1-től 1991. január 14-ig a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Vallásügyi Tanács elnöke.

Illyés Mária (1941) művészettörténész, filológus, muzeológus, Illyés Gyula író, költő lánya. 1975–1996-ban a Budapesti Szépművészeti Múzeum művészettörténész muzeológusa.

Ivancso, Ivan Vasziljovics (1946) ukrán közgazdász, politikus, diplomata. Munkáson született. 1973-ban az Ungvári Állami Egyetemen végzett. 1972–1977-ben a Komszomol Kárpátontúli Területi Bizottságának munkatársa, 1978. januártól az UKP Kárpátontúli Területi Bizottságának instruktora, 1978-tól az UKP Beregszászi Járási Bizottságának titkára, majd másodtitkára. 1984. júniustól 1992. áprilisig a Beregszászi Járási Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke, 1994. augusztustól 2002. májusig ugyancsak a megyei adminisztráció feje különböző tisztségekben. 2008. márciustól 2011-ig az Ukrán Köztársaság nyíregyházi főkonzulja.

Jakovlev Alekszandr Nyikolajevics (1923–2005) politológus, történész, Amerikaszakértő, 1986. március 6-tól 1990. július 13-ig az SZKP KB titkára, egyúttal 1987. június 28-tól 1990. július 13-ig az SZKP KB Politikai Bizottságának (Politbüro) tagja. Mihail Gorbacsov pártfőtitkár egyik legközelebbi bizalmasa, a peresztrojka egyik fő ideológusa.

Jarosovec, Vaszil Sztepanovics (1938–2018) ukrán agronómus, az UKP funkcionáriusa. Az USZSZK Zsitomiri területének Putyilovicsi falujában született. 1970. májustól 1978. áprilisig az Ukrainai Komszomol KB titkára, majd 1978–1989 között az UKP Kárpátontúli Területi Bizottságának másodtitkára. 1989–1990-ben az USZSZK Népi Ellenőrző Bizottságának alelnöke, 1990–1997-ben az USZSZK (majd Ukrán Köztársaság) Agráripari Minisztériumának főosztályvezetője, 1997. szeptember 10-től 1998. november 13-ig az Ukrán Köztársaság agráripari miniszterhelyettese.

Jazov, Dmitrij Tyimofejevics (1924–2020) szovjet katonatiszt. 1987. május 30-tól 1991. augusztus 28-ig a Szovjetunió védelmi minisztere, egyúttal 1987. június 26-tól 1990. július 13-ig az SZKP KB Politikai Bizottságának (Politbüro) tagjelöltje, 1990. április 28-tól a Szovjetunió marsallja.

Jelcsenko, Jurij Nyikiforovics (1929–2019) ukrán származású szovjet politikus, az UKP funkcionáriusa. 1960. június 1-től 1968. május 20-ig az Ukrainai Komszomol KB első titkára, 1971. november 15-től 1973. október 15-ig az USZSZK kulturális minisztere, 1973–1980-ban az UKP KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője, 1980. január 11-től 1987. április 27-ig az UKP Kijevi Városi Pártbizottságának első titkára, 1987. április 27-től 1990. júniusig az UKP KB titkára, egyúttal 1989. októbertől az UKP KB Nemzetközi Kapcsolatok Bizottságának vezetője.

Jolsvai Sándor (1942) diplomata. 1983–1988-ban a Pekingi Magyar Nagykövetség tanácsosa. 1988. április 1-től 1990. június 30-ig a KÜM Szocialista Együttműködési Főosztályának, majd 1990. augusztus 1-től 1991. május 2-ig a Határon Túli Magyarok Főosztályának vezetője, 1991. november 2-től 1995. szeptember 21-ig a Magyar Köztársaság Kuala Lumpur-i nagykövete.

Jöröss Béla (1940–2013) közgazdász, tanár, közíró publicista. A kárpátaljai Viskén született. A peresztrojka éveiben a Kárpáti Igaz Szó hasábjain gyakran jelentek meg írásai, melyek a nemzeti önismeretről, az anyanyelv megőrzésének fontosságáról, a magyar nyelv oktatásának szükségességéről szóltak. 1992–1996-ben a Szolyvai

Magyar Kulturális Szövetség elnöke, egyúttal 1992–1998-ban a Szolyvai Krónika című lap vezető szerkesztője.

Juszel Béla (1943) közgazdász, diplomata. Az 1980-as években a washingtoni magyar nagykövetségen dolgozott, kulturális attaséként, első titkárként, majd sajtóattaséként. Az 1984. évi Los Angeles-i olimpiára a Magyar Népköztársaság által 1982-ben kinevezett olimpiai attasé. 1987. februártól az MTV Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője.

Karpov, Vlagyimir Vasziljevics (1922–2010) szovjet-orosz író, publicista. 1962-től a Szovjet Írószövetség tagja, 1966–1973-ban az Üzbég SZSZK Állami Sajtóbizottságának főszerkesztő-helyettese, 1973–1981-ben az Október című lap főszerkesztő-helyettese, 1981–1986-ban a Novij Mir című irodalmi lap főszerkesztője. 1986–1991-ben a Szovjet Írószövetség Vezetőségének első titkára. Döntően a második világháború („nagy honvédő háború”) tematikájához kapcsolódó regényeket és novellákat írt.

Kádár János (1912–1989) politikus, az állampárt, az MSZMP első számú vezetője, az 1956. évi forradalom leverésétől a rendszerváltásig tartó korszak az ő nevével forrott össze. 1956. november 7-től az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának elnöke, 1957. június 27–29-től, az MSZMP országos értekezletétől a KB első titkára, 1985. március 28-tól főtitkára, 1988. május 22-től 1989. május 8-ig elnöke.

Károlyi Mihály (1875–1955) az Osztrák–Magyar Monarchia idején ellenzéki politikus, 1916-tól a Függetlenségi és 48-as Párt (Károlyi-párt) alapító elnöke. 1918. október 31-től 1919. január 11-ig Magyarország miniszterelnöke, egyúttal 1918. november 16-tól 1919. március 21-ig a Magyar Népköztársaság elnöke (1919. január 11-ig ügyvezető államfő).

Kázsmér János (1933) gépészmérnök, pártfunkcionárius. A miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemen végzett 1956-ban. 1956–1973 között a Vadásztölténygyár és a Videoton mérnöke, üzemvezetője, főtechnológusa, majd fejlesztési főmérnöke. 1973-tól a Videoton Számítástechnikai Gyárának igazgatója, 1985-től a vállalat vezérigazgató-helyettese. 1986. augusztus 15-től 1990. július 20-ig a Videoton vezérigazgatója, egyúttal 1988. május 22-től 1989. október 6-ig az MSZMP KB tagja.

Kelemen Elemér (1937–2022) neveléstörténész, pedagógus, főiskolai tanár. 1984. január 15-től 1989. július 1-ig a Művelődési Minisztérium Alapfokú Nevelési és Ifjú-

ságvédelmi Főosztályának főosztályvezetője, majd 1989. július 1-től 1990. május 23-ig a Művelődési Minisztérium közoktatás irányításáért felelős miniszterhelyetese. 1990–1992-ben az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum főigazgatója.

Kerekes, Jurij (1921–2007) ruszin író, novellista, műfordító. A kárpátaljai Nagylucskán született. 1944-ben Budapesten felvették a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karára, ám a háború miatt a tanulmányait nem tudta folytatni. A háború után az ukrán nyelvű Zakarpatszka Pravda szerkesztője, majd visszatért szülőfalujába, ahol az ottani falusi mozi igazgatójaként dolgozott. Egy ízben felszólalt az erőszakos kollektivizálás ellen, ezért elbocsátották állásából. Az Ukrán Írószövetség kárpátaljai tagozatának tagjaként, 1988–1991-ben a Kárpáti Kiadó által gondozott Évgyűrűk című irodalmi, művészeti és társadalompolitikai kiadvány szerkesztőbizottságának tagja. A peresztrojka idején bekapcsolódott az ellenzéki mozgalmakba, 1989-től a Sevcsenko Társaság felelős titkára.

Kerényi Gyula (1921–1998) kárpátaljai magyar építész. Beregszászon született. 1943-ban érettségizett a beregszászi Magyar Királyi Főgimnáziumban, majd beiratkozott a Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Karára. Diplomájának megszerzése után visszatért szülővárosába, ahol építészként dolgozott, számos létesítmény fűződik a nevéhez. Haláláig a Vérke-parti öregdiákok évi találkozóinak szervezője, 1989-ben a KMKSZ alapító tagja, a megyei választmányi tagja, a beregszászi Petőfi Nyugdíjas Klub elnöke.

Kiss János (1934) pedagógus, diplomata. 1971-ben került a Külügyminisztériumba. 1980–1986-ban a Managuai Nagykövetség vezetője, Costa Ricába és Panamába is akkreditálva. A managuai nagyköveti posztjából 1986. augusztus 10-i hatállyal felmentették, s noha a panamai akkreditációját csak 1987. február 9-én, a Costa Rica-it pedig 1987. március 19-én szüntették meg, 1986 őszétől a KÜM központjában szolgált. 1986. szeptember 15-től 1989. július 1-ig a KÜM I. Területi Főosztályának vezetője. 1989–1990-ben montevideói nagykövet, 1990. december 30-án nyugállományba helyezték.

Kissné Papp Margit (1944) minisztériumi tisztviselő. 1970–1976-ban a Népművelési Intézet főelőadója, 1976-tól a Művelődési Minisztérium munkatársa, 1987. január 1-től a minisztérium Egyetemi és Főiskola Főosztályának helyettes vezetője, 1988. április 1-től minisztériumi tanácsos.

Knopp András (1938) politikus, az MSZMP funkcionáriusa. 1963-tól a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Filozófia Tanszékének oktatója, 1969-től a Társa-

dalmi Szemle filozófiai rovatvezetője. 1970 novemberétől az MSZMP KB politikai munkatársa, majd alosztályvezető a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályán. 1978. január 1-től 1980. június 30-ig oktatási miniszterhelyettes. 1980-ban újra a pártapparátusba került, és az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának osztályvezető-helyettese lett. 1985-től az MSZMP KB mellett működő Művelődéspolitikai Munkaközösség titkára volt, 1986-ban bevásárolták a Társadalmi Szemle szerkesztőbizottságába. 1988. szeptember 1-től 1989. június 30-ig a Művelődési Minisztérium államtitkára.

Kolesznyik, Nyikolaj Afanaszjevics politikus, pártfunkcionárius. 1979-től 1992-ig az Ukrán SZSZK (1991-től Ukrán Köztársaság) Minisztertanácsa Vallásügyi Tanácsának elnöke.

Korszun, Olekszij (1936) ukrán származású történész, a szovjet állambiztonsági szolgálat, a KGB munkatársa, 1991-ig ezredesi rangban. A Harkovi terület Alekszandrovka (Olekszandrivka) falujában született. 1966-ban végzett a Harkovi Tudományegyetem történelem szakán. 1981-től Kárpátalján élt, 1991-ig a területi KGB állományában dolgozott, 1981–1989-ben a KGB Kárpátontúli Területi Igazgatósága vezetőjének helyettese, majd 1989–1990-ben megbízott vezetője. 1990-től a Kárpátontúli Terület Tanácsa Rehabilitációs Bizottságának tagja. Jelenleg Ungváron él.

Kovács Miklós (1967) kárpátaljai magyar politikus, közíró, történész. Az Ungvári járáshoz tartozó Szürtén született. Tanulmányait 1984–1991-ben az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán, majd 1990–1994-ben az ELTE ÁJK politológia szakán folytatta. 1991–1996-ban a KMKSZ Ungvári Járási Szervezetének elnöke, 1990-től 1998-ig két cikluson át az Ungvári Járási Tanács képviselője, egyúttal 1996-tól a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán szociológiát és politológiát oktatott. 1996. március 30-tól 2014. március 29-ig a KMKSZ elnöke, egyúttal 1998–2002-ben az Ukrán Rada képviselője.

Kovács Zoltán (1907–2002) református lelkész. A Nyitra vármegyei Vágsellyén született. 1944. októbertől 1949. március 19-ig hitoktató lelkész Tiszaújhelyen és Tiszaújlakon. 1949. március 19-én letartóztatták, és a vizsgálati fogság, illetve a bírósági eljárást követően 1956. június 22-ig szibériai lágerekben végzett kényszermunkát. Hazatérése után, 1956. szeptember 1-től 1982. június 30-ig különböző gyülekezetekben szolgált lelképásztorként, utoljára 1978. augusztustól Kisbégányban és Nagybégányban. 1982-ben ebben az évben engedélyezték Magyarországra való áttelepülését. Az áttelepülés után sem fejezte be lelképásztori tevékenységét, a Szent-

mártonkátai Református Egyházközségben végzett szolgálatot, a közeli Tápiószecsőről járt át.

Kozma Endre (1945–1997) nyelvész, magyar nyelv szakos egyetemi oktató. Az ELTE BTK magyar–orosz szakán végzett 1969-ben, ugyanettől az évtől az ELTE Nemzetközi Előkészítő Intézetének munkatársa. 1986. márciustól 1989. júniusig az Ungvári Állami Egyetem magyar nyelvi lektora. Nyelvészként fő kutatási területe a hangtan, fonológia, szemiotika. Oktatási és szervezőmunkája mellett sajtó alá rendezte Kovács Vilmos kárpátaljai író, költő másfél ezer oldalnyi kéziratot hagyatékát, ami a KMKSZ kiadásában jelent meg Kovács Vilmos halálának 20. évfordulójára.

Kótai Géza (1943–2009) politikus, diplomata, az MSZMP funkcionáriusa. A moszkvai Nemzetközi Kapcsolatok Intézetében végzett. 1974–1982-ben az MSZMP KB Külügyi Osztályának munkatársa, 1982–1985-ben osztályvezető helyettese, majd 1985. március 28-tól 1988. november 22-ig osztályvezetője, egyúttal 1985. március 22-től az MSZMP KB tagja, 1989–1990-ben a KÜM címzetes főosztályvezetője. 1990-ben canberrai, 1990–1996-ban lagosi nagykövet, 1996–1998-ban a KÜM IX. Főosztályának vezetője, 1999. február 10-től 2004-ig szentpétervári főkonzul.

Köpeczi Béla (1921–2010) művelődés- és irodalomtörténész, politikus, az MTA rendes tagja. 1963–1966-ban az MSZMP KB Kulturális Osztályának vezetője, a kultúrpolitikában a TTT politikájának (támogatás, tűrés, tiltás) egyik prominense, 1965–1988-ban az ELTE Francia Tanszékének tanára, 1967–1970-ben tanszékvezető, egyúttal az ELTE rektorhelyettese, 1972–1975-ben az MTA főtitkára. 1982. június 25-től 1988. június 29-ig a Magyar Népköztársaság művelődésügyi minisztere.

Köszeghy Elemér (1960) kárpátaljai magyar költő, újságíró, szerkesztő. Fertőszalmáson született. Pedagógusi diplomát szerzett a Munkácsi Tanítóképzőben, majd az Ungvári Állami Egyetem francia nyelv és irodalom szakán diplomázott. A diploma kézhezvétele után, 1985-től a Kárpáti Igaz Szó munkatársa. A József Attila Irodalmi Stúdió tagja, majd 1988. január 30-án egyik alapító tagja a József Attila Alkotóközösségnek. Megalakulásától kezdve a Magyar Újságírók Kárpátaljai Szövetségének elnöke, 2003-tól a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztője. Nyugdíjazása után a családjával Kanadában telepedett le.

Kravcsuk Leonyid Makarovics (1934–2022) szovjet-ukrán politikus. 1988–1989-ben az UKP KB titkára, Ideológiai Osztályának vezetője, egyúttal 1990–1991-ben az SZKP KB tagja, 1990. július 23-tól 1991. augusztus 24-ig az Ukrán SZSZK Legfelső

Tanácsának, 1991. augusztus 24-től december 5-ig Ukrajna Legfelső Radájának elnöke, 1991. december 5-től 1994. július 19-ig Ukrajna elnöke.

Kukorelly Endre (1951) író, költő, újságíró, kritikus. 1985–1989 között az Újhold Évkönyv munkatársa, egyúttal 1987–1989-ben a '84-es kijárat című irodalmi lap alapító-szerkesztője, 1990–1992-ben a Magyar Napló szerkesztője, emellett 1991 és 1994 között a Magyar Narancs című hetilap szerkesztője. 2010–2012-ben a Lehet Más a Politika parlamenti képviselője.

Kupper Vojtek Béla (1947–2020) diplomata. 1980–1985-ben a Varsói Magyar Nagykövetség titkára, 1985. július 1-től a KÜM Szocialista Együttműködési Főosztálya osztályvezető-helyettese, 1986. május 1-től a vezetője, majd 1990. május 25-től 1990 szeptemberéig az abból alakult Regionális Együttműködési Főosztály vezetője, 1990. augusztus 8-tól 1991. március 31-ig rendkívüli és meghatalmazott nagykövet. 1995–1998-ban a Bizományi Áruház Vállalat (BÁV Rt.) elnöke.

Lakatos Ernő (1930–2018) újságíró, politikus, az MSZMP funkcionáriusa. 1969–1977-ben a Miniszterelnökség Tájékoztatási Hivatalának vezetője, 1977–1982-ben az MTI-nél dolgozott, 1977–1980-ban vezérigazgató-helyettes, 1980–1982-ben vezérigazgató. 1982. június 8-tól 1988. június 23-ig az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője, 1988–1990-ben berlini nagykövet.

Lendvai Ildikó (1946) politikus, az MSZMP funkcionáriusa. 1974–1981-ben a KISZ KB Kulturális Osztályának munkatársa, 1984–1989-ben az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának munkatársa, a Művészeti Alosztály vezetője, majd 1988–1989-ben osztályvezető helyettese. 2009. április 5-től 2010. július 10-ig az MSZP elnöke.

Lengyel, Vlagyimir (Volodimir) Ivanovics (1934–2000) magyar származású szovjet-ukrán elméleti fizikus, pedagógus. A kárpátaljai Ilosván született, 1957-től az Ungvári Állami Egyetem munkatársa, az elemi részecskék fizikájában, valamint az elektron-atom ütközések elméleti kutatásában ért el maradandó eredményeket. 1980–1988-ban az Ungvári Állami Egyetem rektora, majd 1994-ig az egyetem Elméleti Fizikai Tanszékének tanszékvezető professzora.

Lenin, Vlagyimir Iljics (1870–1924) születési nevén Uljanov, orosz bolsevik forradalmár, az oroszországi kommunizmus történelmének legfontosabb alakja és ideológusa. 1917. október 27-től 1924. január 21-ig az OSZSZSZK Népbiztosai Tanácsának

elnöke, 1923. július 6-tól 1924. január 21-ig a SZU Népbiztosai Tanácsának elnöke, 1919. március 25-től 1924. január 21-ig az ÖK(B)P KB Politikai Irodájának (Politbüro) tagja, a szovjet bolsevik hatalom tényleges vezetője.

Lizanec, Petro Mikolajovics (1930) ukrán nyelvészprofesszor, az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok kutatója, filológus. A kárpátaljai Beregforráson született. 1953-ban végzett az Ungvári Állami Egyetem Filológiai Karán. 1966-tól az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének vezetője, egyúttal 1977–1984-ben az egyetem Filológiai Karának dékánja. 1971-től a filológiai tudományok doktora, 1972-től professzor, 1976-tól a Magyar Nyelvtudományi Társaság tiszteletbeli tagja. 1988. január 14-től az Ungvári Hungarológiai Központ szervezőbizottságának elnöke, 1988. szeptember 22-től a központ igazgatója. 343 tudományos munka, köztük 19 monográfia és 25 egyetemi tankönyv szerzője. Jelenleg Ungváron él.

Majnek Jenő (1951) katolikus lelkész, ferences szerzetespap, szerzetesi nevén Antal. Az esztergomi Ferences Hittudományi Főiskolán végezte teológiai tanulmányait. 1982. április 17-én szentelték pappá Budapesten. 1989 július 28-án kezdte missziós tevékenységét Kárpátalján, Nagyszőlösön. 1993-ban a nagyszőlösi ferences misszió vezetője lett. Huszti plébánosként a Huszti és Técsői járásban végzett lelképásztori szolgálatot. Az 1993. augusztus 14-én megalakított Kárpátaljai Apostoli Kormányzóság segédpüspöke, a kárpátaljai magyar hívek vikáriusa. 2002. március 27-től 2022. január 28-ig a munkácsi katolikus egyházmegye püspöke.

Major László (1944–2008) újságíró, diplomata. Az MSZMP szervezeti struktúrájában létrehozott pártszóvivői tisztséget töltötte be 1988. július 14-től 1989. október 6-ig, ebben a minőségében ő volt a párt első és utolsó szóvivője. 1990–1994 között Magyarország Buenos Aires-i nagykövete. Nyugdíjazása előtti utolsó beosztásaiként többek között Magyarország barcelonai főkonzulja, majd a Külügyminisztérium Protokoll Főosztályának főosztályvezetője volt.

Maklári György (1932–2022) közgazdász, diplomata. 1959–1963-ban beosztott diplomata a Belgrádi és 1968–1973-ban a Moszkvai Nagykövetségen. 1978. augusztus 2-től 1983. július 23-ig kijevi főkonzul, 1983–1987-ben a KÜM Központi Biztonsági Főosztályán főosztályvezető helyettes. 1988. február 23-tól 1990. szeptember 6-ig leningrádi főkonzul.

Maljovanyik, Mihail Mihajlovics (1935–2019) ukrán származású szovjet politikus. A Munkácsi járáshoz tartozó Gorondon született. 1984 decemberétől 1990 áprilisáig a Kárpátontúli Terület Tanácsa Végrehajtó Bizottságának elnöke.

Mankovits Tamás (1955) iparművész, operatőr, lapszerkesztő. 1984-től szabadfoglalkozású, 1989–1991 között operatőr-szerkesztőként tudósította a Magyar Televízió külpolitikai szerkesztőségét a kárpátaljai, erdélyi és felvidéki magyarságról. Az MDF miskolci és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei szervezetének alapító tagja, az MDF Külügyi Bizottságának tagja. 1990. április 30-tól 1994-ig a Miskolcon szerkesztett és kiadott Kárpátalja című lap kiadója, szerkesztője, egyúttal 1990-től 2000-ig a Kárpátalja Alapítvány ügyvezető igazgatója.

Marjai József (1923–2014) politikus, diplomata. 1953–1955-ben a KÜM Protokoll Osztályának vezetője, 1955–1956-ban a Politikai Osztály vezetője, 1956-tól Bernben, 1959-től 1963-ig Prágában, 1966-tól 1970-ig Belgrádban Magyarország nagykövete, 1970-től 1973-ig külügyminiszter-helyettes, majd 1976-ig államtitkár, 1976–1978-ban moszkvai nagykövet. 1976-tól 1989. október 7-ig az MSZMP KB tagja. 1978-tól két éven át vezette a Minisztertanács Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottságát. 1978. április 23-tól 1988. október 5-ig a Minisztertanács elnökhelyettese, egyúttal 1987. december 16-tól 1988. október 5-ig kereskedelmi miniszter.

Maszol, Vitalij Andrijovics (1928–2018) ukrán származású szovjet politikus, gépészmérnök. 1987. július 10-től 1990. október 23-ig az USZSZK Minisztertanácsának elnöke, majd 1994. június 16-tól 1995. március 6-ig az Ukrán Köztársaság miniszterelnöke.

Mayer Rita (1950) pedagógus, orosz filológus. 1980–1987-ben a Moszkvai Lomonoszov Állami Egyetem magyar nyelvi lektora, 1987–1990-ben a Művelődési Minisztérium főelőadója, 1990–1991-ben a Művelődési és Közoktatási Minisztérium főtanácsosa, 1991. szeptember 13-tól 1999-ig a Moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központ igazgatója.

Márkus Csaba (1941–2018) kárpátaljai magyar újságíró, publicista, író. 1971–1981-ben az ungvári József Attila Irodalmi Stúdió elnöke, 1967-től a Kárpáti Igaz Szó munkatársa, felelős titkára, majd 1988. június 14-től 1989. április 20-ig megbízott szerkesztője. Nyugdíjazása után családjával Magyarországon telepedett le.

Merkulov, Anatolij Vsevolodovics (1934) ukrán származású szovjet politikus, az UKP funkcionáriusa, agronómus. 1972–1976-ban az UKP KB Pártszervezeti Osztályának első helyettese, 1986–1990-ben az UKP KB tagja, egyúttal az UKP KB Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője.

Méhes Lajos (1942) téeszdolgozó, zootechnikus, farmer. Visken született. 1963-tól az UKP tagja, 1963–1966-ban sorkatonai szolgálatát töltötte a szovjet hadseregben. 1959–1963-ban fejős és állatgondozó, 1966–1977-ben állatgondozó, ellenőr, brigádvezető, 1977-től farmvezető a viski Határőr Kolhoz tejjgazdaságában. Középfokú végzettséget szerzett, a munkácsi Agráripari Főiskolát levelezőn végezte el. 1984–1989 között a SZU Legfelső Tanácsa XI. ülészakának képviselője a Szövetségi Tanácsban.

Monori István (1932–2016) diplomata. 1954-ben végzett a leningrádi Herzen Pedagógiai Főiskolán, majd 1966-ban elvégezte a Pártfőiskolát. 1960–1963-ban másodtitkár, majd 1970–1975-ben tanácsos a Moszkvai Nagykövetségen, 1975–1978-ban a KÜM Külpolitikai és Elemző Főosztályának előadója, majd vezetője 1978-tól. 1983. május 10-től 1986. július 7-ig a Kijevi Főkonzulátus vezetője, 1988. január 1-től 1989-ig a KÜM I. Területi Főosztályának helyettes vezetője, majd 1989–1990-ben vezetője. 1990. augusztus 1-től 1991. november 29-ig a III. Területi Főosztály vezetője, 1993. szeptember 7-től 1995. szeptember 29-ig az Ungvári Főkonzulátus vezetője.

Miklós Imre (1927–2003) politikus. 1951-től az ÁEH munkatársa, 1953. november 14-től az Egyházpolitikai Osztály vezetője, 1956. május 31-től elnökhelyettese, 1970–1971-ben első elnökhelyettese, 1971. május 16-tól 1989. április 30-ig az ÁEH elnöke államtitkári rangban.

Molnár Bertalan (1933–1997) politikus, tervezőmérnök. A Beregszászi járáshoz tartozó Benében született. 1973. június 1-től a Kárpátontúli Terület Tanácsa Végrehajtó Bizottsága elnökének helyettese, majd 1982. július 1-től 1994-ig első helyettese. 1990-től a Kárpátontúli Terület Tanácsa Rehabilitációs Bizottságának elnöke, a Szolyvai Emlékparkbizottság egyik alapítója.

Móricz Kálmán (1953) kárpátaljai újságíró, politikus, helytörténész. Nagydobronyban született. 1970–1975-ben az Ungvári Állami Egyetem magyar filológiai szakán tanult, majd egyetemi tanulmányai befejezése után két évig a csongori esti középiskolában tanított. 1977-től 1991-ig a Kárpáti Igaz Szó újságírója, 1988-ban és 1989-ben elnyerte a Kárpáti Igaz Szó legjobb újságírójának járó Aranytollat. A KMKSZ alapító tagja, 1989–1990-ben Gulácsy Géza mellett a szervezet első alelnöke, majd 1990–

1991-ben a választmányi tagja. 1991–1992-ben a Kárpátalja című közéleti és kulturális folyóirat szerkesztője. 1992-ben áttelepült Magyarországra, ahol az MDF kárpátaljai referenseként, majd az Interetnica Alapítvány szakértőjeként dolgozott.

Nagy Zoltán Mihály (1949) költő, író, a Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozatának tagja. A Beregszászi járáshoz tartozó Nagybaktán született. Mezőkaszonyban érettségizett 1974-ben. 1973-tól állatgondozó, 1975-től dohánytermesztő, majd 1978-ig bérszámfejtő, 1979-ben gépi könyveléssel foglalkozott, 1980-ban építőmunkás, 1981–1989-ig Beregszászban építőmunkás. 1982-től a József Attila Irodalmi Stúdió tagja, 1989-től a Hatodik Síp olvasószerkesztője, 1992-től a Kárpátalja című lap munkatársa, 1993-tól szerkesztője. Először 1963-ban publikált, 1979-ben és 1982-ben novellapályázaton nyert. 1991-ben a KMKSZ Kovács Vilmos irodalmi díjjal jutalmazta. Jelenleg Csonkapapiban él és alkot.

Németh Miklós (1948) közgazdász, politikus. 1987. június 23-tól az MSZMP KB tagja, egyúttal a KB gazdaságpolitikai titkára, ezt követően a KB tanácsadó testületként működő Gazdaságpolitikai Bizottság és a Közgazdasági Munkaközösség vezetője. Az 1988. május 20–22-i – Kádár Jánost és bizalmasait a hatalomból eltávolító – országos pártértekezleten az MSZMP Politikai Bizottságának tagja lett. 1988. november 24-től 1989. október 23-ig az MNK Minisztertanácsának elnöke, 1989. október 23-tól 1990. május 23-ig a Magyar Köztársaság ideiglenes miniszterelnöke.

Nobel Iván (1930–2003) pedagógus, egyetemi tanár. Tanulmányait a Budapesti Pedagógiai Főiskolán kezdte, majd az ELTÉ-n fejezte be. Az egyetem elvégzése után magyar –történelem szakos tanárként tanított budapesti általános iskolákban, majd tíz évig a budapesti József Attila Gimnáziumban. 1974-től az Országos Pedagógiai Intézet docense, majd osztályvezetője. 1982-től az OPI-n belül szervezett Hungarológiai Munkacsoport vezetője, a határon túli magyar pedagógusok továbbképzésének szervezője. A határon túli magyar irodalom kutatója, Erdélyi Erzsébettel, az ELTE Tanárképző Főiskolai Kar docensével együtt kilenc antológia- és interjúkötete jelent meg.

Olenyenko, Jurij Alekszandrovics (1934–2010) ukrán színművész, filmművészeti szakember. 1983. szeptember 13-tól 1991. július 7-ig az USZSZK kulturális minisztere, egyúttal 1990–1993-ban az USZSZK, majd az Ukrán Köztársaság Minisztertanácsa Nemzetiségügyi Bizottságának elnöke.

Őszi István (1944) közgazdász, diplomata. 1968–1972-ben a Belgrádi Nagykövetségen beosztott diplomata, majd 1972–1976-ban előadó a központban. 1976–1985-ben MSZMP KB Külügyi Osztályán politikai munkatárs, román és jugoszláv referens, 1985. áprilistól 1988. február 25-ig az osztály helyettes vezetője. 1988. február 25-től 1990. február 18-ig külügyminiszter-helyettes, majd 1990. február 18-tól 1993. július 29-ig belgrádi, 1996–2000-ben ljubljana-i nagykövet.

Paskai László (1927–2015) katolikus egyházi főméltóság. 1979. március 31-től 1982. április 5-ig veszprémi megyés püspök, ezt követően 1987. március 3-ig Ijjas József mellett kalocsai koadjutor érsek. 1986. június 30-tól 1990. szeptember 17-ig a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia elnöke. 1987. március 3-tól 2002. december 7-ig esztergomi érsek, 1988. június 28-tól bíboros.

Pavlicsko, Dmitro Vasziljovics (1929–2023) ukrán költő, fordító, irodalmi kritikus, politikus. 1954–1990-ben az SZKP tagja. 1971–1978-ban a Vszesvít című irodalmi magazin főszerkesztője, 1990–1994-ben, majd 1998–1999-ben és 2005–2006-ban a Rada (1990–1991-ben az USZSZK Legfelső Tanácsa) képviselője (illetve népi küldötte). 1989. február 12-től 1990. szeptember 30-ig az ukrán nemzeti kulturális egyesület, a Tarasz Sevcsenko Ukrán Nyelvi Társaság első elnöke.

Páldi András (1927) közgazdász, diplomata. 1952–1968-ben a Minisztertanács Titkárságának, majd az Országos Tervhivatalnak a főelőadója, 1968–1973-ban a KGST Titkárságának munkatársa, 1973–1975-ben az Országos Tervhivatal osztályvezetője, 1975–1977-ben hivatalvezető a Minisztertanács Hivatalában. 1977–1982-ben a moszkvai nagykövetségen követtanácsos, majd 1983–1986-ban a KÜM Gazdaságpolitikai Főosztályának osztályvezetője. 1986. július 7-től 1992. március 21-ig főkonzul, a Kijevi Főkonzulátus vezetője, 1992. március 21-től november 10-ig nagykövet, a Kijevi Nagykövetség vezetője.

Penckőfer Jánosné (1947) kárpátaljai magyar pedagógus, néprajzkutató, szerkesztő, leánykori, s ismertebb nevén Punykó Mária. Beregszászon született, tanulmányait a szülővárosában kezdte, Drávai Gizella tanítványaként. 1970-ben az Ungvári Állami Egyetemen szerzett magyar szakos tanári diplomát. Egyetemi évei alatt elbeszéléseket írt, tagja volt az Együtt (1966–1967) című kéziratot folyóiratot szerkesztő diákkörnek, részt vett a Forrás Ifjúsági Stúdió munkájában. 1970–1995 között a Beregújfalui Általános Iskola tanára. A tanári munka mellett az 1970-es és 1980-as években Beregújfalui folklórkinészt (meséket, találós kérdéseket, mondókákat stb.) gyűjtötte és

dolgozta fel. 1993-tól az Irka, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség gyermeklapjának főszerkesztője.

Petrovcij, Ivan Jurievics (1945–2016) ukrán (ruszin) író, költő, műfordító. A kárpátaljai Iloncán született. 1973-ban diplomázott az Ungvári Állami Egyetem francia filológia szakán. 1973–1975-ben a szülőfalujában tanár, majd újságíróként dolgozott különböző regionális lapoknál, francia és magyar költők műveit fordította ukránra. 1986-tól 2008-ig az Ukrán Írószövetség tagja. 1989–1990-ben vezető szerepet játszott a ruszin nemzeti mozgalomban és a ruszin nyelv kodifikációjáért folytatott küzdelemben, 1997–1999-ben a Ruszinszka Biszida című ruszin nyelvű lap szerkesztője. 2008-ban a ruszin, mint „ukránellenes” mozgalomban való részvétele miatt zárták ki az írószövetségből.

Pimen (1910–1990) ortodox egyházi főméltóság, polgári nevén Szergej Mihajlovics Izvekov, 1971. június 3-tól 1990. május 3-ig, haláláig, Moszkva és egész Oroszország pátriárkája.

Platthy Iván (1939) tanár, politikus. Budapesten született, pedagógusszülők gyermekeként, de gyermekkorának egy részét Kárpátalján töltötte, ahol édesapja, Platthy György tanár és festőművész 1942 és 1944 között az ungvári ipari iskola igazgatója volt. A háború vége felé a front elöl Baranyába menekültek. 1978-tól 1982-ig a Minisztertanács Tanácsi Hivatalának osztályvezetője. 1982. február 16-tól a Művelődési Minisztérium tanácsi és koordinációs önálló osztályának vezetője, 1986–1989-ben minisztérium titkárságának főosztályvezető-helyettese, 1989. július 6-tól a minisztérium Egyházi Kapcsolatok Főosztályának vezetője. Az Antall- és Boross-kormány idején is hivatalában maradt, majd 1995. június 30-tól 1998. július 9-ig a Miniszterelnöki Hivatal egyházi ügyekért felelős címzetes államtitkára.

Popovics Béla (1960) pedagógus, művelődéstörténész, cserkészvezető. Munkácson született. Az Ungvári Állami Egyetemen magyartanári diplomát szerzett. Az egyetem elvégzése után a Munkács környéki falvakban, Beregrákoson és Szernyén tanár, illetve énekkarvezető. Az 1987. október 1-én II. Rákóczi Ferenc Könyvbarát Kör néven létrehozott munkácsi társadalmi egyesület első elnöke. 1991-től alapítója, majd két évtizeden át elnöke a Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetségnek, jelenleg tiszteletbeli elnöke. Munkácson él, a helyi Szent István Líceum és a II. Rákóczi Ferenc Középiskola magyartanára.

Pozsgay Imre (1933–2016) politikus, egyetemi tanár. 1976. július 22-től 1982. június 25-ig a Magyar Népköztársaság oktatásügyi minisztere, 1982. június 25-től 1988. július 4-ig a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának főtitkára. A Grósz Károlyt pártfőtitkárrá választó 1988. május 20–22-i országos pártértekezleten bekerült a párt Politikai Bizottságába, majd 1988. június 29. és 1990. május 23. között Grósz Károly és Németh Miklós kormányának államminisztereként feladata a nemzetiségekkel összefüggő kormányzati munka koordinálása, a tudománypolitika állami feladatainak összehangolása, a külföldre irányuló tájékoztatással foglalkozó szervek munkájának irányítása volt.

Pusztaszeri László (1942–2015) író, újságíró, történész, középiskolai tanár, a Magyar Írók Szövetségének és a Magyar Újságírók Szövetségének tagja. Az 1980-as években az MVSZ kéthetente megjelenő lapjának, a Magyar Híreknek az olvasószerkesztője.

Radics Mátyás (1961) katolikus lelkész, ferences szerzetespap, szerzetesi nevén Dávid. 1988. december 27-én szentelték pappá, 1989. július 28-tól 3 évig a „kárpát-aljai misszió” és a nagyszőlősi ferences rendház tagja.

Rajnai Sándor (1922–1994) kommunista titkosszolgálati vezető, hírszerző, diplomata. 1957. áprilistól a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztály helyettes vezetője. Az 1956. évi forradalom leverése után a Kádár-kormány megbízásából irányította a forradalom vezető személyiségeinek letartóztatását, Romániában ő tartóztatta le és szállíttatta onnan magyar vizsgálati börtönbe Nagy Imrét és társait. 1962-től a moszkvai magyar nagykövetségen tanácsos, 1964-től első beosztott, 1966-ban visszahívták belügyi állományba. 1978–1982-ben bukaresti, 1982. augusztus 6-tól 1989. május 30-ig moszkvai nagykövet. 1992-ben Izraelbe vándorolt ki, majd az USA-ban és Kanadában élt.

Randé Jenő (1922–2014) újságíró, lapszerkesztő, diplomata. 1946–1963-ban a Magyar Rádió munkatársa, 1957–1963-ban főmunkatársa, egyúttal New York-i, majd londoni tudósítója, 1964–1967-ben a Magyar Televízió politikai szerkesztője, 1968–1970-ben, illetve 1974–1978-ban a Külügyminisztérium sajtófőnöke, 1978–1985-ben bécsi nagykövet. 1985. június 11-től 1990. szeptember 1-ig az MVSZ főtitkára.

Ravasz Károly (1921) jogász, diplomata, kisgazdapárti politikus. 1943-ban lépett be az FKGP-be, 1945 folyamán Varga Béla elnök titkára volt. 1945–1948-ban a KÜM munkatársa, a Politikai Osztályon, majd 1947–1948-ban Prágában dolgozott követségi titkárként, ahonnan 1948. áprilisban visszahívták, végül 1948. december 4-én

elbocsájtották a minisztériumból. 1950-ben Ausztráliába emigrált, ám 1962-ben, a kevesek egyikeként hazatért. 1962 és 1981 között változatos, gyakran bizalmi állásokat töltött be a Magyar Kereskedelmi Kamarában, a Presto Külkereskedelmi Propaganda Vállalatnál, a Hungexponál, majd az Intercooperation Rt.-nél, legvégül a MAHIR-nál, onnan ment nyugdíjba 1981-ben. 1988–1989-ben Dragon Pál ügynevezett szentendrei csoportjának tagjaként jelentős szerepet játszott az FKGP újjáalakításában, 1989. január 22-én a párt reformszárnyának egyik alapítója, 1989. május 2-től a párt sajtó- és propagandamunkáért felelős budapesti vezetőségi tagja.

Rátkai Ferenc (1930–2002) tanár, politikus, az MSZMP funkcionáriusa. 1960-tól a Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályának főelőadója, majd osztályvezetője, 1970–1980-ban az MSZMP KB apparátusában dolgozott, a Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály munkatársa, 1971. márciustól alosztályvezetője, majd 1977–1980-ban osztályvezető-helyettese. 1980. július 1-től 1990. június 30-ig művelődési miniszterhelyettes.

Rizskov, Nyikolaj Ivanovics (1929) szovjet politikus, az SZKP funkcionáriusa. 1985. szeptember 27-től 1991. január 14-ig a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke, egyúttal 1985. április 23-tól 1990. július 14-ig az SZKP KB Politbüro tagja.

Romanov, Jurij Alekszandrovcics (1945) orosz diplomata. Az 1980-as évek második felében a budapesti szovjet nagykövetség tanácsosa, 1991–1993-ban a debreceni orosz főkonzulátus vezetője. Később nagykövetségként szolgált Kongóban és Madagaszkáron.

Rusznak, Vaszil Ivanovics (1935–2010) ukrán író, dramaturg, színházi rendező. A Técsői járásbeli Tereselpatakon született. 1970–1990 között az ungvári Kárpáton túli Területi Ukrán Állami Zenés és Drámaszínház igazgatója.

Sarkadi Nagy Barna (1944–2009) vegyészmérnök, politikus. 1984. január 1-től 1989. június 30-ig az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettese, 1989. június 30-tól 1990. május 17-ig a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkárságának vezetője miniszterhelyettesi rangban.

Sára Sándor (1933–2019) kétszeres Kossuth- és Balázs Béla-díjas operatőr, filmrendező, a Nemzet Művésze (2014-től).

Scserbickij, Vlagyimir Vasziljevics (1918–1990) ukrán származású szovjet politikus, az UKP funkcionáriusa. 1972. május 25-től 1989. szeptember 28-ig az UKP első titkára, egyúttal 1971. április 9-től 1989. szeptember 20-ig az SZKP KB Politbűrojának a tagja.

Sepa, Vaszil Vasziljovics (1931–2011) agronómus, agrárközgazdász, 1978-tól a Szovjetunió Agrártudományi Akadémiájának levelező tagja. A Beregszász járáshoz tartozó Bótrágyon született. 1953–1976-ben a beregszászi Vörös Zászló termelészövetkezet (kolhoz) elnöke. 1976–1990 között a nyolc szomszédos település (Nagybakta, Mezőgecse, Asztély, Macsola, Hunyadi, Tiszacsoma, Badaló, Halábor) szántóföldjein gazdálkodó Nagybaktai Mezőgazdasági Kísérleti Állomás, illetve a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kutatóintézet igazgatója. 1990. március 3-án az USZSZK népi küldöttének választották.

Sevardnadze, Eduard (1928–2014) grúz származású szovjet politikus, diplomata. 1972. szeptember 29-től 1985. július 6-ig a Grúz Kommunista Párt első titkára. 1985. július 2-től 1990. december 20-ig a Szovjetunió külügyminisztere, egyúttal a 1985. július 1-től 1990. július 13-ig az SZKP KB Politikai Iroda (Politbüro) tagja, 1991. november 16-tól december 26-ig ismét a Szovjetunió külkapcsolatokért felelős minisztere. 1992. november 6-tól 1995. november 25-ig Grúzia vezetője, 1995. november 26-tól 2003. november 23-ig Grúzia elnöke.

Siklós Péter (1960) orosz filológus, minisztériumi tisztviselő, diplomata. Az ELTE BTK történetem–orosz szakán végzett 1985-ben, 1988-tól a Művelődési Minisztérium (1990-től Művelődési és Közoktatási Minisztérium) munkatársa, 1988. szeptember 16-tól 1994-ig a minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályának főelőadója. 1994–2000-ben a bécsi Collegium Hungaricum művészeti titkára, 2000-től a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma (majd 2002-től Oktatási és Kulturális Minisztérium) Művészeti Főosztályának tanácsosa.

Sinkovics György (1941) állatorvos, állathigiénikus, az állatorvostudományok kandidátusa. 1981-től 1995-ig a Debreceni Agrártudományi Egyetem (DATE) Állattenyésztési Főiskolai Karának oktatója Hódmezővásárhelyen, 1988–1994-ben az Állat-életteni- és egészségtani Tanszék vezetője, 1994–1995-ben főigazgató-helyettes, 1995. július 1-től a Debreceni Agrártudományi Egyetem (DATE) Állattenyésztési Főiskolai Karának főigazgatója Hódmezővásárhelyen, majd 1998. július 1-től a DATE Mezőgazdasági Főiskolai Kara Állattenyésztési Tanszékének vezetője.

Somogyi László (1932–2016) építészmérnök, politikus. 1984. június 27-től 1988. december 31-ig építésügyi és városfejlesztési miniszter.

Stark Antal (1932–2018) közgazdász, politikus. 1963-tól a Közgazdaságtudományi Egyetem Népgazdasági Tervezés Tanszékének adjunktusa, 1969-ben a közgazdaságtudományok kandidátusa, 1973-ban akadémiai doktor. Huszonkét éves egyetemi pályafutása alatt egy-egy ciklusban dékánhelyettes, majd dékán, két ciklusban általános rektorhelyettes, ezt követően az egyetem Gazdaságpolitikai Intézetének igazgatója volt. 1985–1987-ben az MSZMP KB Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztályán osztályvezető-helyettese. 1987. április 1-jétől 1990. szeptemberig a Művelődési Minisztérium államtitkára, hivatali területe a pénzügyi, közgazdasági tevékenység irányítása és felügyelete volt.

Szabolcs Ottó (1927–2013) történész, pedagógus. 1953-ban végezte el az ELTE BTK történelem szakát. 1962–1984-ben az OPI munkatársa, 1984-től az ELTE BTK docense, a történelem tanári szak módszertan oktatója, egyúttal 1975-től 1985-ig a Magyar Történelmi Társulat főtitkára, 1986-tól 1999-ig alelnöke, 1992-től a Társukat Tanári Tagozatának vezetője.

Szabó Béla (1940) újságíró, lapszerkesztő. A kárpátaljai Szalókan született. 1958-ban a Munkácsi Tanítóképzőben szerzett tanítói oklevelet, majd 1964-ig tanítónak dolgozott Korláthelmeccen, Szürtén, Eszenyben, Cservonén. 1965–1970-ben az Ungvári Állami Egyetem történelem szakos hallgatója, történelem szakos diplomát szerzett. 1973–1976 között levelező tagozaton elvégezte a moszkvai Pártfőiskolát. 1967-től a Kárpáti Igaz Szó rovatvezetője, 1978-tól a lap főszerkesztő-helyettese, majd 1988. június 14-től 1989. április 20-ig Márkus Csabával együtt megbízott szerkesztője, 1993–1994-ben megbízott főszerkesztője. A KMKSZ alapító tagja, 1989–1990-ben a megyei választmányának tagja.

Szaharov, Andrej Dmitrijevics (1921–1989) orosz magfizikus, akadémikus (1953-tól), az 1975. évi Nobel-békedíj kitüntetettje. 1970-ben lett a szerveződő emberi jogi mozgalom tagja. Cikkekben, petíciókban követelték a cenzúra eltörlését, a független bíróságokat és az általános választások bevezetését. 1979-ben elítélte a szovjet csapatok afganisztáni bevonulását, ezért 1980. január 22-én Gorkijba (Nyizsnyij Novgorod) száműzték. 1986. december 19-én Mihail Gorbacsov pártfőtitkár demokratizálási törekvéseinek részeként engedélyt kapott, hogy feleségével együtt visszatérhessen Moszkvába. 1989. április 4-től a Szovjet Tudományos Akadémia delegáltjaként a Szovjetunió népi küldötte.

Szalai Borbála (1926–2011) költő, műfordító, tankönyvi szerkesztő, a gyerekirodalom jeles képviselője. Ungváron született. 1957-ben az ungvári egyetem levelező tagozatán magyar szakos oklevelet szerzett. 1950-től a kijevi tankönyvkiadó ungvári magyar szerkesztőségének (Ragyjanszka Skola Tankönyvkiadó) munkatársa. Kezdetben a tankönyvfordítások kontrollszerkesztését végezte, 1954-től az eredeti magyar tankönyveket és módszertani segédkönyveket gondozza. 1960-tól vezető szerkesztő. 1988-tól nyugdíjas. 1954 óta publikált, elsősorban gyermekeknek szóló verseket írt. Az írásait jelentősebb kárpátaljai újságok, hetilapok, időszaki kiadványok, antológiák közölték, orosz és ukrán klasszikusok, illetve XX. századi írók számos könyvét fordította magyarra.

Szántó János (1966) református lelkész, fafaragó művész. A kárpátaljai Nagydobronyban született. 1989. január 1-től Budapesten végezte felsőfokú tanulmányait, a Református Teológiai Akadémián. A teológia elvégzése után visszatért szülőföldjére, ahol húsz évig szolgált különféle gyülekezetekben. 2007. január 21-től a Beregi Református Egyházmegye esperese, 2007. december 2-től 2015-ig a bátyúi gyülekezet lelképásztora. 2015-ben áttelepedett Magyarországra.

Szemedi János (1921–2008) görögkatolikus lelképásztor. Az egykori Ugocsa vármegyei Alsóveresmarton született. 1947. július 6-án szentelte fel Romzsa Tódor megyéspüspök. Az ungvári szeminárium prefektusává és előadójává nevezték ki, valamint az egyházmegyei iroda jegyzőjeként és kiségitő lelkészként is szolgált. A görögkatolikus egyház 1949-es betiltása után gépkocsivezetőként dolgozott 1987-es nyugdíjba vonulásáig. 1978. augusztus 24-én Chira Sándor püspök titokban püspökké szentelte. 1979 januárjában, Murányi Miklós apostoli adminisztrátor halála után, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye rendes püspöke lett. Ekkor még illegálisan, 1989-től nyilvánosan végezte egyházvezetői munkáját. 1991. január 21-én II. János Pál pápa bullában erősítette meg püspökségét.

Szemenyjuk, (Mikola) Nyikolaj (1928–1986) ruszin nemzetiségű közgazdász, politikus, az UKP funkcionáriusa. A kárpátaljai Nagybockón született. 1949–1961-ben az Ukrajnai Komszomol Rahói és Nagyszőlősi Járási Bizottságában, majd az Ungvári Városi Bizottságában dolgozott, utóbb a Nagyszőlősi és az Ungvári Városi Bizottság első titkára. 1961–1962-ben az UKP Beregszászi Járási Bizottságának titkára, majd 1961-től 1973-ig első titkára. 1973-tól 1986-ig az UKP Kárpátontúli Területi Bizottságának ideológiai munkáért felelős titkára.

Szkunc, Petro Mikolajovics (1942–2007) ukrán költő, szerkesztő, újságíró. A kárpátaljai Ökörmezőn született, 1963. és 1989. között a Mology Zakarpattyja című ifjúsági lap és a Kárpáti Kiadó szerkesztője. 1989. július 21-től a RUH kárpátaljai szervezőbizottságának, majd 1989. szeptember 23-tól a RUH kárpátaljai szervezetének vezetője.

Szlivka, Volodimir Julijovics (1943–2004) ukrán fizikus, matematikus. A kárpátaljai Kotelnicában (Katlanfalu) született. 1982-ben a fizikai és matematikai tudományok doktora, 1985-től professzor. 1988. április 13-tól haláláig, 2004. május 24-ig az Ungvári Állami Egyetem (2000-től Ungvári Nemzeti Egyetem) rektora.

Szokai Imre (1950) közgazdász, diplomata. 1974-ben végzett a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, a külkereskedelmi szakon szerzett diplomát. Az egyetem elvégzése után a Külügyminisztériumba került, Albániában és Jugoszláviában teljesített szolgálatot. 1985–1989-ben az MSZMP Külügyi Osztályán dolgozott, 1988. február 9-től 1989. október 7-ig az osztály helyettes vezetője, majd a Külügyminisztériumban előadó, főelőadó, főosztályvezető, 1990. január 15-től 1990. június 5-ig külügyminiszter-helyettes. 1995. június 17-től 1996. október 5-ig az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt. igazgatóságának elnöke.

Szóllósy Tibor (1940) orvos, ideggyógyász, közíró publicista, helytörténész. Beregszászon született. 1964-ben az Ungvári Állami Egyetem Orvosi Karán szerzett diplomát. 1965-től nyugdíjazásáig Técsőn orvos, előbb a járási kórház osztályvezetője, majd 1981-től ideggyógyász-főorvosa. Az 1988. április 17-én Técsőn alakult Hollósy Simon Közművelődési Kör alapítója, majd elnöke, 1989-ben a KMKSZ egyik alapító tagja, 1989–1990-ben a KMKSZ alelnöke. A Magyar Írószövetség tagja, számos prózakötete jelent meg. 2003-ban a magyarországi Nyírmadára telepedett át.

Sztankovics Imre (1931–2014) műszövősegéd, diplomata. 1949–1951-ben a szakmájában dolgozott, majd beiskolázták, s 1953-ban végezte el a Külügyi Akadémiát, 1967–1970-ben a KÜM Konzuli Főosztályának vezetője, 1970–1974-ben a Magyar Népköztársaság guineai nagykövete, Maliba is akkreditálva. 1975–1981-ben Igazgatási Főosztályának vezetője, 1981. szeptember 14-től 1988. február 12-ig bejrúti nagykövet. 1988. április 5-től 1991. augusztus 11-ig a KÜM Konzuli Főosztályának vezetője.

Sztálin, Jozsif Visszarionovics (1878–1953) grúz származású szovjet politikus, állami vezető. 1922. április 3-tól 1934. február 10-ig az ÖK(B)P KB első titkára, 1934. február 10-től 1952. október 14-ig titkára, majd haláláig, 1953. március 5-ig az SZKP

első titkára, egyúttal 1946. március 15-től 1953. március 5-ig a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke. Regnálása idején épült kis és szilárdult meg a totalitárius rendszer a Szovjetunióban.

Sztukalin, Borisz Ivanovics (1923–2004) az SZKP funkcionáriusa, diplomata. 1982. december 6-tól 1985. július 5-ig az SZKP KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője, majd 1985. július 19-től 1990. június 8-ig a Szovjetunió budapesti nagykövete.

Szűrös Mátyás (1933) politikus, diplomata, az MSZMP funkcionáriusa. 1978–1982-ben moszkvai nagykövet, 1982. június 25-től 1983. július 6-ig az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője, 1983. július 6-tól 1989. március 29-ig az MSZMP KB titkára, 1989. március 10-től 1990. május 2-ig az Országgyűlés elnöke, 1989. október 23-tól 1990. május 2-ig a Magyar Köztársaság ideiglenes elnöke.

Tabajdi Csaba (1952) közgazdász, diplomata, politikus. 1975–1981-ben a Moszkvai Magyar Nagykövetség kulturális attaséja, 1981–1983-ban a Külügyminisztériumban előadó, 1983–1989 között az MSZMP KB Külügyi Osztályán dolgozott, 1986-tól alosztályvezető, majd 1987-től 1989-ig helyettes osztályvezető beosztásban. 1989–1990-ben a Minisztertanács Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégiuma Titkárságának vezetője. 1990. október 15-től 2004. július 14-ig az MSZP parlamenti képviselője, 2004. május 1-től 2014. június 30-ig az MSZP listájáról megválasztott képviselő az Európai Parlamentben.

Tárczy Andor (1954) kárpátaljai magyar költő, író, újságíró, fordító. Ungváron született. 1971-től egy ideig fotós, zenész és festő. Magyarországon szolgált a szovjet hadseregben. Első cikkei a Magyar Néphadsereg központi lapjában jelentek meg. Katonaéveinek letöltése után 1974-től a Kárpáti Igaz Szó munkatársa, kezdetben fordító, majd a tájékoztatási rovat vezetője. 1975 óta publikált, főként verseket írt, kárpátaljai költők verseit zenésítette meg, első kisprózai műveivel az 1990-es években jelentkezett. 1988. január 30-án a József Attila Alkotóközösség egyik alapító tagja. 1990-től a Kárpátalja (Ungvár–Miskolc) című havi lap munkatársa, 1991-től az ungvári Tárogató című havi satirikus magazin főszerkesztője, 1992-ben megvált a Kárpáti Igaz Szótól.

Tomcsányi Mihály ifj. (1946) magyar-ruszin építészmérnök, grafikusművész, ruszin forrásokban Mihajlo Tomcsanyij. Ungváron született. 1980–1990-ben Ungvár város főépítésze, jelentős szerepet játszott a történelmi örökség megőrzésében. 1990–1991-

ben az általa létrehozott Kárpáti Ruszinok Szövetségének elnöke. 1991-ben áttelepedett Magyarországra.

Tóth Károly (1931–2014) református lelkész, teológus. 1977. november 31-től 1991. január 29-ig a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, egyúttal 1987–1991 között a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke, 1985–1990 között a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának elnöke, 1978–1990 között a Prágai Keresztyén Békekonferencia elnöke.

Tóth Mária Ivanovna (1952) ruszin származású téveszdolgozó, politikus. A Perecsényi járáshoz tartozó Újszemerén született. Az Ungvári járáshoz tartozó, többségében magyarok által lakott Koncházán 1969–1972 között magyar állami vállalatok segítségével létesített Kárpátontúli Állami Baromfitelep dolgozója, baromfityenyésztő. 1978-tól az UKP tagja. 1985. február 24-től 1990. május 14-ig az USZSZK Legfelső Tanácsa XI. ülészakának népi képviselője.

Turjanyica (Turjanica), Sztepan Mihajlovics (1935–2014) az UKP funkcionáriusa. A Munkácsi járáshoz tartozó Beregsárréten született. 1975–1983-ban az UKP Szolyvai Járási Bizottságának első titkára, 1983–1986-ban a területi PB agitációs és propaganda osztályának vezetője, majd 1986. március 7-től 1990. május 12-ig az UKP Kárpátontúli Területi Bizottságának ideológiai munkáért felelős titkára. 1993–2000-ban az Ukrán Köztársaság Külügyminisztériuma kárpátaljai regionális irodájának vezetője.

Újvári Elvira Pavlovna (1958) ruszin származású munkás, politikus. Szolyván született. 1975-től a Szolyvai Fűrészárugyár kárpitosa. 1985. február 24-től 1990. május 14-ig az USZSZK Legfelső Tanácsa XI. ülészakának népi képviselője.

Vajda Zsuzsa (1932–2011) építészmérnök, minisztériumi tisztviselő. 1955-től dolgozott a Népművelési Minisztériumban, majd jogutódjában, a Művelődésügyi Minisztériumban, 1974-től 1980-ig az Oktatási Minisztériumban. 1980. július 1-től a Művelődési Minisztérium Terv- és Közgazdasági Főosztálya (1988. április 1-től Közgazdasági Főcsoport) Terv- és Beruházási Osztályának helyettes vezetője, 1983. december 1-től 1990. november 1-ig a Beruházási és Műszaki Osztály vezetője.

Varga Gyula (1932) az MSZMP funkcionáriusa, politikai tiszt. 1970–1980-ban az MSZMP Nyíregyháza Városi Bizottságának első titkára, 1983. június 22-től 1988. december 22-ig az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottságának első titkára,

egyúttal 1985. június 8-tól 1989. október 30-ig Szabolcs-Szatmár megye 3. számú egyéni választókerületében megválasztott országgyűlési képviselő, 1986–1989-ben a Magyar–Szovjet Baráti Társaság országos elnökségének tagja.

Váncsa Jenő (1928–2016) agronómus, politikus, 1973-tól címzetes egyetemi tanár. 1980. június 27-től 1989. május 10-ig mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter.

Váradi-Sternberg János (1924–1992) történész. Nagyváradon született. 1949-ben végzett a Leningrádi Egyetem történelem szakán. 1949-től az Ungvári Állami Egyetemen tanított, a magyar szakosoknak magyar történelemből tartott előadásokat. 1956-tól a történelemtudományok kandidátusa, 1970-től a történelemtudomány doktora. 1989–1990-ben nyugdíjasként az ungvári Hungarológiai Központ főmunkatársa. A Kárpátaljai Területi Pedagógustovábbképző Intézet felkérésére 1989-től felelős szerkesztőként részt vett a *Magyarország története* című, három részből álló segédkönyv szerkesztésében, összeállításában. Sok forrásföltáró tanulmányt és népszerűsítő tudományos cikket közölt az orosz–magyar és az ukrán–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatokról, a kárpátaljai helytörténetről.

Vári Fábián László (1951) költő, író, néprajzkutató. Tiszaújlakon született. 1967-től az ungvári Forrás Irodalmi Stúdió tagja. 1968-ban sikeresen felvételizett az Ungvári Állami Egyetem Bölcsészkarára, magyar nyelv és irodalom szakra. Egyetemi évei alatt bekapcsolódott a kárpátaljai magyar polgárjogi mozgalomba, emiatt meg kellett szakítania a tanulmányait, 1972-ben besorozták a szovjet hadseregbe. Leszerelése után, 1974-től a beregszászi vasgyárban dolgozott, s levelező tagozaton folytatta tanulmányait, 1978-ban diplomázott. 1976-tól 1997-ig a vári iskolában tanított magyar nyelvet és irodalmat, 1999-től a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanára. A KMKSZ egyik alapítóm tagja, 1992–1996-ban alelnöke. Nyugdíjba vonulása után a kárpátaljai Együtt című folyóirat szerkesztőbizottságának elnöke. Kétlakiként Mezőváriban és Nyíregyházán él és alkot.

Várkonyi Péter (1931–2008) politikus, diplomata. 1969–1980 között miniszterhelyettesi, majd államtitkári rangban a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatalának elnöke, 1980–1982-ben a Népszabadság főszerkesztője, 1982–1983-ban az MSZMP KB titkára. 1983. július 8-tól 1989. május 10-ig külügyminiszter.

Velihov, Jevgenyij Pavlovics (1935) orosz fizikus, 1964-től a fizikai-matematikai tudományok doktora, professzor, 1991-től akadémikus. 1978–1991 között a Szovjet Tudományos Akadémia, majd 1991–1996 között az Orosz Tudományos Akadémia

alelnöke. 1961-től az Igor Kurcsatov Atomenergetikai Kutatóintézet munkatársa, 1989–1992-ben az intézet igazgatója.

Veress Gábor (1932–2010) kárpátaljai magyar újságíró, pedagógus, az UKP funkcionáriusa. A Nagyszőlősi járáshoz tartozó Királyházán született. Az Ungvári Állami Egyetem Matematikai Karán szerzett matematikatanári diplomát 1965-ben. 1964-től 1990-ig az UKP Beregszászi Járási Bizottságának funkcionáriusa, 1964–1965-ben a pártkabinet vezetője, 1965-től az ideológiai nevelő munka kérdéseivel foglalkozó titkár, majd 1973-tól 1990-ig a pártbizottság első titkára. 1990. május 3-án váltották le tisztségéből, menesztése után a Beregszászi Járási Tanács Nemzetiségi és Migrációs Főosztályának vezetője 1995. júniusig.

Veress Péter (1928) közgazdász, politikus, diplomata. 1962-től főosztályvezető-helyettes, majd főosztályvezető a Külkereskedelmi Minisztériumban, 1971. március 15-től 1974. november 26-ig miniszterhelyettes, 1974. november 26-tól 1979. március 30-ig párizsi nagykövet. 1979. március 30-tól 1987. december 16-ig külkereskedelmi miniszter, egyúttal 1980. március 27-től 1988. május 22-ig az MSZMP KB tagja.

Vízi István (1926–1998) református lelkész. 1948-ban a Sárospataki Református Teológiára iratkozott be. 1951-ben részt vett a teológia bezárása elleni tiltakozásokban, ezért negyedéves hallgatóként félévvesztésre ítélték, a teológiai tanulmányait Budapesten fejezte be 1953-ban. 1953–1954-ben Noszvajon, majd 1955–1956-ban Szentmártonkátán segédlelkész, 1957. január 1-től 1997. augusztus 1-ig, negyven éven át a szentmártonkátai református gyülekezet lelképásztora.

Voloscsuk, Mihajlo Jurijovics (1934–2014) ukrán politikus, az UKP funkcionáriusa. A Huszti járáshoz tartozó Majdánkán született. 1974. áprilistól 1984. decemberig a Kárpátontúli Terület Tanácsa Végrehajtó Bizottságának elnöke, 1990. február 9-től 1991. július 2-ig az UKP Kárpátontúli Területi Bizottságának első titkára, egyúttal 1990. áprilistól 1991. októberig ismét a Kárpátontúli Terület Tanácsa Végrehajtó Bizottságának elnöke. 1990. március 4-től az USZSZK Legfelső Tanácsának népi küldötte.

Volosin, Avgusztin Ivanovics (1874–1945) magyaros névváltozatban Volosin Ágost, ruszin származású görögkatolikus pap, politikus. A Huszti járáshoz tartozó Kelecsényben született. 1923-ban a Keresztény Néppárt alapítója, 1939-ig elnöke. A müncheni egyezmény után, 1938. október 8-án megalakult, Andrej Bródy vezette ruszin autonóm kormány közegészségügyi minisztere, majd 1938. október 26-tól 1939. már-

cius 15-ig miniszterelnöke. Kárpátalja Magyarországhoz csatolása után a németek által megszállt Prágában telepedett le, ahol az Ukrán Szabadegyetem pedagógiai tanszékét vezette. 1945 májusában letartóztatták, a moszkvai Butirka börtönbe szállították, ahol ismeretlen körülmények között 1945. július 19-én meghalt.

Voss, Augusts (1916–1994) lett származású szovjet politikus. 1966. április 15-től 1984. április 14-ig a Lett Kommunista Párt első titkára, majd 1984. április 11-től 1989. május 25-ig a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Nemzetiségek Tanácsának elnöke.

Zaszlavszkaja, Tatyjana Ivanovna (1927–2013) orosz szociológus, közgazdász, 1976-tól professzor, 1981-től akadémikus. 1970–1985 között az úgynevezett Novoszibirszki közgazdasági és szociológiai iskola alapítója és legfőbb prominense, 1986–1991-ben a Szovjet Szociológiai Társaság elnöke, 1987-től az Össz-szövetségi Közvéleménykutató Központ igazgatója, 1989. április 4-től a Szovjetunió népi küldötte a Szovjet Szociológiai Társaság képviselőjében, az ellenzéki Interregionális Küldötti Csoport aktív tagja.

Zatykó János (1947) katolikus lelkész, ferences szerzetespap, szerzetesi nevén László. 1973. augusztus 5-én szentelték pappá. A Ferences Hittudományi Főiskola mellett az ELTE magyar–orosz szakát is elvégezte. Miután diplomázott, a ferencesek esztergomi és szentendrei gimnáziumában tanított, majd 26 éven át kisebb megszakításokkal a rend fogadalmas testvéreinek volt a magisztere Pásáréten. 1989. július 28-tól Nagyszőlősen plébános, a kárpátaljai ferences misszió vezetője, a nagyszőlősi ferences rendház vezetője 1991-ig.

Zlenko, Anatolij Makszimovics (1938–2021) ukrán diplomata, 1989. júliustól 1990. július 27-ig az USZSZK első külügyminiszter-helyettese, 1990. július 27-től 1991. augusztus 24-ig az USZSZK, majd 1994. augusztus 25-ig az Ukrán Köztársaság külügyminisztere. 2000. október 2-től 2003. szeptember 2-ig másodszor külügyminiszter.

Zsarkovszki Péter (1958) ukrán származású (születési nevén Pjotr Zsarkovszkij) ferences szerzetespap. Vinnyicában született. 1986-ban szentelték pappá. Csáti József a Nagyberezna és Dolha közötti 18 szlovák nemzetiségű katolikus gyülekezet lelkipásztori teendőit bízta rá, első kárpátaljai szentmiséjét 1987. június 28-án tartotta Szerednyén. Később ungvári plébános és a szerednyei ferences rendház főnöke. 1987-től 2010-ig szolgált Kárpátalján, utána áthelyezték Sepetivkába.

Zsdanov, Andrej Alekszandrovics (1896–1948) orosz bolsevik forradalmár, katonatiszt. 1934. február 10-től 1948. augusztus 31-ig az ÖK(B)P KB titkára, 1934. december 15-től 1945. január 17-ig az ÖK(B)P Leningrádi Városi és Leningrádi Területi Bizottságának első titkára, 1938. július 15-től 1947. június 20-ig az OSZSZSZK Legfelső Tanácsának elnöke, 1946. március 12-től 1947. február 25-ig a SZU Legfelső Tanácsa Szövetségi Tanácsának elnöke, Joszif Sztálin pártvezető egyik bizalmasa.

BETŰSZAVAK ÉS MOZAIKSZAVAK JEGYZÉKE

ABM	Anti Ballistic Missile (Ballisztikus Rakéta Elleni)
ASZSZK	Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság
ÁEH	Állami Egyházügyi Hivatal
BEAG	Budapesti Elektroakusztikai Gyár
BM	Belügyminisztérium
DIRUVÁLL	Divatruházati Vállalat
DRE	Dunamelléki Református Egyházkerület
EKA	Ellenzéki Kerekasztal
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem
F	Főnöki (levél)
FIDESZ	Fiatal Demokraták Szövetsége
FKgP	Független Kisgazdapárt
GPF	Gazdaságpolitikai Főosztály
GPFO	Gazdaságpolitikai Főosztály
HOP	Határország Országos Parancsnoksága
IBUSZ	Idegenforgalmi, Beszerzési Utazási és Szállítási Rt.
INTURISZT	ГАО по иностранному туризму в СССР (Szovjetunió Állami Utazási Irodája)
JATE	József Attila Tudományegyetem
KB	Központi Bizottság
KDNP	Kereszténydemokrata Néppárt
KEO	Külföldieket Ellenőrző Osztály
KGB	Комитет государственной безопасности (при Совете министров СССР) (Szovjetunió Minisztertanácsának) Állambiztonsági Bizott- sága
KGST	Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
KLTE	Kossuth Lajos Tudományegyetem
KMKSZ	Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség
KMP	Kommunisták Magyarországi Pártja

KP	Kommunista Párt
KÜM	Külügyminisztérium
LKISZ	Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség (Komszomol)
MDF	Magyar Demokrata Fórum
MÉM	Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium
MID	Министерство Иностранных Дел СССР (Szovjetunió) Külügyminisztériuma
MK	Magyar Köztársaság
MKKE	Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete
MM	Művelődési Minisztérium
MNK	Magyar Népköztársaság
MNKF	(Külügyminisztérium) Multilaterális Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
MNP	Magyar Néppárt
MSZBT	Magyar–Szovjet Baráti Társaság
MSZDP	Magyarországi Szociáldemokrata Párt
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MSZP	Magyar Szocialista Párt
MT	Minisztertanács
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
MTI	Magyar Távirati Iroda
MTV	Magyar Televízió
MVMK	Megyei és Városi Művelődési Központ
MVSZ	Magyarok Világszövetsége
NEB	Nemzeti Emlékezet Bizottsága
NIKEX	Magyar Nehézipari Külkereskedelmi Vállalat
NKF	Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya
NKO	Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya
NGKT	(Minisztertanács) Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága
OÁB	(Szovjetunió Minisztertanácsának) Oktatásügyi Állami Bizottsága
OIH	Országos Idegenforgalmi Hivatal
OKP	Oroszországi Kommunista Párt
OL	Országos Levéltár
OPI	Országos Pedagógiai Intézet
OSZK	Országos Széchenyi Könyvtár

OSZSZSZK	Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság
OVIR	Отдел виз и регистраций Министерства Внутренних Дел СССР (Szovjetunió Belügyminisztériumának) Vízum- és Nyilvántartási Osztálya
ÖK(B)P	Össz-szövetségi Kommunista (Bolshevik) Párt
PAV	Paksi Atomerőmű Vállalat
PB	Politikai Bizottság
PETFO	(Külügyminisztérium) Politikai Elemző és Tájékoztatási Főosztály
RKP	Román Kommunista Párt
RL	Ráday Levéltár
RUH	Народний Рух України – Ukrán Néppárt a Peresztrojkáért
SZAVICSAV	Szabolcs-Szatmár Megyei Víz- és Csatornamű Vállalat
SZABOLCSHŐ	Szabolcs-Szatmár Megyei Hőközpont Vállalat
SZÁÉV	Szabolcsi Állami Építőipari Vállalat
SZBTSZ	Szovjet Baráti Társaságok Szövetsége
SZDSZ	Szabad Demokraták Szövetsége
SZEFO	(Külügyminisztérium) Szocialista Együttműködési Főosztály
SZH	Szolgálati használatra
SZKP	Szovjet Kommunista Párt
SZMBT	Szovjet–Magyar Baráti Társaság
SZSZK	Szovjet Szocialista Köztársaság
SZSZK SZ	Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége (Szovjetunió)
SZSZBML	Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltár
SZT	Szigorúan titkos
SZU	Szovjetunió
TKKO	Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály
TV	Televízió
UHK	Ungvári Hungarológiai Központ
UKB	Ukrán (Kommunista Párt) Központi Bizottsága
UKGB	Ukrajnai KGB
UKP	Ukrán Kommunista Párt
USA	United States of America (Amerikai Egyesült Államok)
USZSZK	Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság
VÁÉP	Lásd: VÁÉV
VÁÉV	Veszprém Megyei Állami Építőipari Vállalat
VB	Végrehajtó Bizottság

VIT	Világifjúsági Találkozó
VSZ	Varsói Szerződés
ЦДАВО	Центральный державний архів вищих органів влади та управління України (Ukrajna Legfelső Hatalmi és Igazgatási Szerveinek Központi Állami Levéltára)
ЦДАГО	Центральный державний архів Громадських об'єднань України (Ukrajnai Társadalmi Szervezetek Központi Állami Levéltára)
Csemadok Goszplan	Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége Государственная плановая комиссия Совета министров СССР (Szovjetunió Minisztertanácsának Állami Tervbizottsága)
Intourist Mafilm Szövép	Lásd: INTURISZT Magyar Filmgyártó Vállalat (Csongrád Megyei) Szövetkezeti és Építőipari Vállalat
Ogy. k.	Országgyűlési képviselő
Uo.	Ugyanott
Vö.	Vesd össze
d.	doboz
fol.	fólió
ftt.	forint
ha	hektár
km	kilométer
p.	page (oldal)
q	mázsa
stb.	és a többi
sz.	szám, számú
vk.	választókerület
арк.	аркуш (lap)
ф.	фонд (fond)
оп.	опис (levéltári állag raktári jegyzéke)
спр.	справа (ügyirat)

TÁBLÁZAT

A kötetben szereplő magyar diplomaták és külügyi tisztviselők neve és beosztása
(ABC-rendben)

NÉV	TISZTSÉG	SZOLGÁLATI HELY	TERMINUS
Almási Sándor	tanácsos	Moszkvai Nagykövetség	1982. július – 1987. augusztus.
Barabás János	tanácsos	Moszkvai Nagykövetség	1986. május – 1990. február.
	főosztályvezető	Politikai Elemző és Tájékoztatási Főosztály	1990. február 15. – 1991. október 1.
Barity Miklós	miniszterhelyettes	KÜM	1985. október 1. – 1988. január 1.
Bende József	főosztályvezető	Emigrációs Politikai Főosztály	1987. szeptember 1-től
Béres András	főelőadó	I. Területi Főosztály	1986. január – 1990. december.
Birnbauer József	főosztályvezető- helyettes	I. Területi Főosztály	1982. augusztus 17. – 1988. január 1.
	első beosztott	Moszkvai Nagykövetség	1988. július – 1992. augusztus.
Dékány András	főelőadó	Szocialista Együttmű- ködési Főosztály	[1988] – 1990
Egyed Andor	megbízott főosz- tályvezető	Konzuli Főosztály	1985. július 1. – 1986. január 31.
	főosztályvezető	Konzuli Főosztály	1986. február 1. – 1987. december.
Gulyás András	főosztályvezető	Sajtófőosztály	1987. szeptember 1. – 1991. május 2.

NÉV	TISZTSÉG	SZOLGÁLATI HELY	TERMINUS
Hegedüs Gábor	főelőadó	Politikai Elemző és Tájékoztatási Főosztály	[1989] – 1990. szeptember.
Horn Gyula	államtitkár	KÜM	1985. március 29. – 1989. május 10.
	miniszter	KÜM	1989. május 10. – 1990. május 23.
Horváth Miklós	első beosztott konzul	Kijevi Konzulátus	1981. július – 1986. szeptember.
Jolsvai Sándor	főosztályvezető-helyettes	Szocialista Együttműködési Főosztály	1988. április 1. – 1990. június 30.
Kasnyik András	osztályvezető	Emigrációs Politikai Osztály	1981. [augusztus 20.] – 1987. [július 26.]
Kiss János	főosztályvezető	I. Területi Főosztály	1986. szeptember 15. – 1989. július 1.
Kontra Ferenc	főelőadó	I. Területi Főosztály	1985. augusztus – 1991
Kömives Imre	főosztályvezető	Tervező és Elemző Főosztály	1986. július 31-ig
Kupper Vojtek Béla	osztályvezető-helyettes	Szocialista Együttműködési Főosztály	1985. július 1. – 1986. április 30.
	főosztályvezető	Szocialista Együttműködési Főosztály	1986. május 1. – 1990. május 25.
Kutasi Márta	főelőadó	Szocialista Együttműködési Főosztály	[1989]
Maklári György	főosztályvezető-helyettes	Biztonsági Főosztály	1983–1987
	főkonzul	Leningrádi Főkonzulátus	1988. február 23. – 1990. szeptember 6.
Monori István	főkonzul	Kijevi Főkonzulátus	1983. május 10. – 1986. július 7.
	főosztályvezető-helyettes	I. Területi Főosztály	1988. január 1. – 1989. [június 30.]
	főosztályvezető	I. Területi Főosztály	1989. július 1. – 1990. [július 31.]
Páldi András	osztályvezető	Gazdaságpolitikai Főosztály	1983–1986

NÉV	TISZTSÉG	SZOLGÁLATI HELY	TERMINUS
	főkonzul	Kijevi Főkonzulátus	1986. július 7. – 1992. március 21.
Péter László	főelőadó	Szocialista Együttműködési Főosztály	[1987. augusztus – 1990. február]
Rajnai Sándor	nagykövet	Moszkvai Nagykövetség	1982. augusztus 6. – 1989. május 30.
Szabó János	konzul	Kijevi Konzulátus	1984. december – 1987.
Szabó Sándor	főelőadó	I. Területi Főosztály	1989–1990. március 31.
	főosztályvezető	Szovjetunió és Kelet-Európai Szocialista Országok Főosztálya	1990. április 1-től
Szilágyi György	[tanácsos]	Moszkvai Nagykövetség	1985. szeptember – 1990. július 31.
Szokai Imre	főelőadó, főosztályvezető	KÜM	1989. október 8. – 1990. január 14.
	miniszterhelyettes	KÜM	1990. január 15. – 1990. június 5.
Sztankovics Imre	főosztályvezető	Konzuli Főosztály	1988. április 5. – 1991. augusztus 11.
Szuromi Antal	főelőadó	X. Területi Főosztály	[1988 – 1989]
Tóth Lóránd	[osztályvezető]	I. Területi Főosztály Szovjet Önálló Osztály	1990
Várkonyi Péter	miniszter	KÜM	1983. július 8. – 1989. május 10.
Zimonyi Attila	[főelőadó]	I. Területi Főosztály	1988 – 1990
	[főelőadó]	Szovjetunió és Kelet-Európai Szocialista Országok Főosztálya	1990

